

Ústav historických věd
Fakulta filozofická
Univerzita Pardubice

Theatrum historiae

20

2017

Pardubice 2017

Na obálku byla použita fotografie části výzdoby průčelí Zemské banky na pražských Příkopech podle návrhu Jana Preislera, Tiroler Glasmalerei- und Mosaikanstalt (A. Neuhauser, Innsbruck), 1912. Foto: Martina Nováková

© Univerzita Pardubice, 2017

evidenční číslo MK ČR E 19534
ISSN 1802–2502

Obsah

Ondřej MATYS Juan de Torquemada v polemice s husitským pojetím eucharistie	9
Martin ČAPSKÝ „ale jak se vožení, hned mu tíže“. Naplňování pohlavních rolí v básnické skladbě <i>Stesk na ženitbu</i> Hynka z Poděbrad	31
Peter FEDORČÁK Mesto, vojna a jezuiti. Pôsobenie jezuitov v Košiciach počas stavovských povstaní	47
Veronika CHMELAROVÁ Peunerovská odyssea. Problematika měšťanské konverze na pozadí osudů raně novověké těšínské rodiny	65
Zuzana ORÁLKOVÁ František Antonín z Dietrichsteina (1643-1721) – šlechtic v řadách Tovaryšstva Ježíšova	93
Lenka MARŠÁLKOVÁ Walter Xaver z Dietrichsteina na kavalírské cestě (1683-1688) a jeho boj proti předurčené budoucnosti	123
Iveta COUFALOVÁ Luthерово jubileum (1717) a konverze na saském kurfiřtském dvore: východiska a možnosti výzkumu	157
Dana MAREŠOVÁ Šlechtičny z rodu Dalbergů a silva rerum 2. poloviny 19. století	175
Zuzana KŘENKOVÁ – Vladislava ŘÍHOVÁ Evropská tradice a počátek novodobé mozaiky v Čechách a na Moravě	193
Tomáš JIRÁNEK Hospodářský bojkot jako odpověď na antisemitismus. Příklad druhé Československé republiky	223
Petr BARTUŠEK Vlasta Javořícká: Životní osudy spisovatelky a její rodiny po „Vítězném únoru“	251

Metodologie a přehledy bádání:

Michal TĚRA

Etnogeneze Slovanů: staré a nové otázky a spory 271

Zuzana KOBRLOVÁ

Čarodějnické a kouzelnické procesy v zahraniční historiografii 299

Recenze a zprávy 329

Seznam recenzentů jednotlivých příspěvků (abecedně) 371

Seznam autorů (abecedně) 372

Ondřej MATYS

Juan de Torquemada v polemice s husitským pojetím eucharistie¹

Abstract: *Juan de Torquemada in polemic with Hussite conception of Eucharist*

This thesis deals with Dominican theologian Juan de Torquemada and his approach to the Hussitism, the Utravkist concept of the Eucharist in particular. Based on analysis of two polemical treatises of Torquemada, this thesis focuses on strategy of argumentation and its instruments. On this basis this thesis analyses particular textual topics related with concern of Eucharist theology. Further consideration mentions the inspirational influences projected in polemical writing of Torquemada. As a result of textual analysis focused on mentioned aspects, conclusion of this study identifies partly mainstream, but partly specific approach to the Utravkist controversy.

Key words: *Juan de Torquemada (1388–1468) – Utravkism – Eucharist – Holy Water – polemic*

Úvod

Dominik Guzmán, zakladatel a ikona Řádu kazatelů, proslul pro své odhodlání kázat Boží zvěstování a vypořádat se s problémem hereze. Mendikantské hnutí dominikánů, které inspiroval a inicioval, si v průběhu vrcholného středověku vydobylo značný vzhlas i společenský vliv a stalo se jedním z oficiálních ideových nástrojů katolické církve. Po celé latinské Evropě vznikaly dominikánské školy a konventy, které s odkazem na Guzmána připravovaly své novice na jejich předpokládané poslání kázat a případně vypořádat se s heretiky.² Jedním z měst, které se stalo zázemím pro zřízení dominikánského konventu, byl i kastilský Valladolid. Právě do tohoto konventu vstoupil

1 Studie vznikla v rámci projektu Filozofické fakulty Univerzity Palackého *Společnost v historickém vývoji od středověku po moderní věk II.* (IGA_FF_2016_037), díky účelové podpoře na specifický vysokoškolský výzkum udělené roku 2016 Univerzitě Palackého v Olomouci Ministerstvem školství, mládeže a tělovýchovy ČR.

2 K zakládání, vývoji, struktuře a funkci dominikánských vzdělávacích institucí Gabriel P. HUNČAGA, *Dominikáni na cestě k intelektuálním elitám vrcholného středověku*, Bratislava 2013, s. 113–223.

na sklonku 14. století v dětském věku místní rodák Torquemada.³ Kořeny jeho budoucí potřeby intelektuálně atakovat různé heretické projevy tak byly zapuštěny již v útlém věku a prakticky v průběhu celého svého intelektuálního zrání byl Torquemada systematicky veden k tomu, aby se s fenoménem hereze dokázal zdárně vypořádat.

Torquemada se poprvé dostal do přímé konfrontace s problematikou utrakvistické hereze na kostnickém koncilu. Luis z Valladolidu, představený dominikánského konventu ve Valladolidu, jehož byl Torquemada odchovancem, byl v roce 1416 vyslán ke koncilu a jako svůj doprovod si zvolil právě mladého a patrně perspektivního Torquemadu. Není známo, že by se Torquemada do kostnických jednání aktivně zapojil a zřejmě k tomu neměl ani mandát.⁴ V Kostnici nicméně dostal jedinečnou příležitost okusit prostředí vrcholného církevního kolbiště. Jedním z problémů, který koncil řešil, byl relativně čerstvý vzdor právě se konsolidujícího českého utrakvismu. Lze předpokládat, že téma českých heretiků se v Kostnici stalo obecně frekventovaným námětem diskusí či korespondence a Torquemada mu byl zřejmě vcelku intenzivně vystaven. Koncil učení českých disidentů oficiálně zavrhnul, dal jej do souvislosti s již zavrženým učením Wyclifovým, přistoupil k exekuci dvou jeho ideových představitelů a na základě teologických argumentů stvrdil disidentům status hereze.⁵ Tato formální opatření však českou disidenci nezkrátila a mezi církevními problémy, které zůstaly i po zakončení kostnického koncilu otevřené, si vedle církevní reformy, konciliaristických kontroverzí a dalších problémů našla své místo i česká hereze.⁶

Po rozpuštění koncilu dostal Torquemada další možnost osvojit si argumentaci vůči herezi i strategii argumentace samu, když byl svým představeným poslán na prestižní studium teologie do Paříže. V této línii budoucích elit basilejského koncilu dostal možnost seznámit se s celou řadou zvukných jmen, krom jiných také se svým budoucím soupeřem z Basileje, domínkánem Janem Stojkovičem z Dubrovníka.⁷ Když potom v roce 1425 získal magisterský titul, vrátil se do Kastilie, kde několik let působil jako převor v klášteře San Pablo de Valladolid a kde snad také vyučoval teologii.⁸

3 K Torquemadovu ranému působení ve valladolidském konventu Stephan LEDERER, *Der Spanische Cardinal Johann von Torquemada. Sein Leben und seine Schriften*, Strassbourg 1879, s. 15.

4 K Torquemadově vyslání ke kostnickému koncilu tamtéž, s. 15–16.

5 K reakcím kostnického koncilu na husity Dušan COUFAL, *Polemika o kalich mezi teologií a politikou 1414–1431. Předpoklady basilejské disputace o prvním z pražských artikulů*, Praha 2012, s. 42–48.

6 K reakcím na utrakvismus v letech následujících po kostnickém koncilu především tamtéž, s. 141–153, 211–216; k reakcím na utrakvismus bezprostředně předcházejícím basilejskému koncilu Brigit STUDDT, *Obrana víry a reforma církve v protihusitské propagandě papežství a koncilu*, in: Pavel Soukup – Jaroslav svátek a kol. (edd.), *Křížové výpravy v pozdním středověku. Kapitoly z dějin náboženských konfliktů*, Praha 2010, s. 67–77.

7 Thomas M. IZBICKI, *Protector of the Faith. Cardinal Johannes de Turrecremata and the Defense of the Institutional Church*, Washington 1981, s. 2.

8 Tamtéž, s. 2–3.

Scénou, na které se Torquemada plně realizoval a kde si také vydobyl značný věhlas, se však ukázal být až Basilejský koncil, svolaný 23. července 1431.⁹ V témže roce Torquemada opět opustil rodnou Kastilii, když byl vyslán reprezentovat kastilské dominikány na řádovou generální kapitulou, která se sešla v Lyonu. Přiklonil se tam k reformní frakci dominikánů a úspěšně podporoval její vůdčí osobnost, generálního mistra Bartoloměje Texiera. Ten následně Torquemadu spolu s řadou dalších jemu loajálních dominikánů vyslal do Basileje, aby tam reprezentovali Řád kazatelů. Tého Torquemadovy čerstvé funkce při koncilu využil rovněž kastilský král Juan II. a jmenoval jej svým oficiálním pozorovatelem při koncilu. Formálně byl Torquemada inkorporován ke koncilu 30. srpna 1432. V rámci této kumulace funkcí vystupoval především jako královský vyslanec, nicméně i jako reprezentant dominikánů byl velmi důsledný a cílý.¹⁰

Notně vytížený Torquemada, působící v několika koncilních komisích, se aktivně zapojil do utrakvistické problematiky hned v prvních letech koncilu, třebaže k tomu nebyl oficiálně povolán. Již v průběhu prvního jednání s husitskou delegací na začátku roku 1433 se, poněkud svérázně, ujal iniciativy. Začátkem února probíhala několik dní trvající výměna argumentačních pozic mezi Janem Stojkovičem z Dubrovníka na katolické straně a Janem Rokycanou za stranu utrakvistů. Tématem disputace byl první artikul, požadující zavedení přijímání pod obojí způsobou i v rámci laické eucharistie.¹¹ Torquemada tuto disputaci patrně pozorně sledoval, neboť jej nenechala jen v roli pasivního diváka. Impulsem k jeho aktivitě se stala argumentace z 3. února. Stojkovič toho dne rázně atakoval Wyclifova věroučná východiska, což vyvolalo po skončení zasedání mezi členy české delegace živé i poněkud expresivní reakce. V návaznosti na toto rozjitření přišlo Torquemadovi vhodné stvrdit Stojkovičovu argumentaci pomocí církevních autorit. Následujícího dne zrána, když se schylovalo k pokračování disputace, proto v zasedacím sále připravil stůl s celou řadou knih obsahujících spisy církevních autorit, které měly podpořit Stojkovičovu argumentaci. Pro Stojkoviče, který o iniciativě svého řeholního spolubratra nevěděl, to bylo při vstupu do zasedacího sálu nepřijemné překvapení. Byl totiž jiného názoru než Torquemada, preferoval smířlivý přístup a nechtěl ještě více vyhrotit napjatou atmosféru probíhající disputace. Zmíněný literární materiál proto nechal ze sálu odstranit.¹² Byť se tedy tato spíše symbolická Torquemadova iniciativa nesetkala s porozuměním, vypovídá o jeho potřebě být v přístupu k husitské problematice aktivním již v průběhu prvních jednání s českou delegací, což dokládá i záznam z disputace

9 František ŠMAHEL, *Basilejská kompaktáta. Příběh deseti listin*, Praha 2011, s. 8.

10 S. LEDERER, *Der Spanische Cardinal*, s. 16.

11 Paul de VOOGHT, *La confrontation des thèses hussites et romaines au concile de Bale*, *Recherches de Théologie ancienne et médiéval* 37, 1970, s. 97–137.

12 Alois KRCHŇÁK, *Čechové na basilejském sněmu*, Svitavy 1997, s. 55–56.

probíhající 6. února. Torquemada se toho dne zapojil do diskuse vedené s Prokopem Holým ohledně transsubstanciace. Argumentoval pro učení, že při přijímání zůstává pouze Kristus pod způsobou chleba a nikoli také chléb samotný, jak zdůrazňoval Prokop Holý.¹³

Dne 9. února zareagoval na dosavadní Stojkovičovu argumentaci Petr Payne, když zpochybnil dominikánovo východisko ohledně účinnosti svěcené vody. Stojkovič totiž, patrně v opozici k husitskému akcentu na nezbytnost správně prováděného ritu přijímání, zdůraznil roli svěcené vody v procesu eucharistie s tím, že přijímání samo o sobě účinné není. Payne na to reagoval otázkou, zda má tedy podle Stojkoviče svěcená voda větší účinnost než eucharistické přijímání. Stojkovič odpověděl, že svěcená voda nemá ani větší, ani menší účinnost než přijímání. Účinnost je totiž zprostředkována skrze akt posvěcení, a je to právě proces posvěcení, který dle Stojkoviče dodává eucharistii na účinnosti. Jeho odpověď však Payna ani ostatní husitské delegáty nikterak neuspokojila.¹⁴ Jak tato studie ukáže, měla zmíněná názorová výměna určující vliv přinejmenším na jeden z Torquemadových spisů reagujících na husitství.

Přehled Torquemadových prací reagujících na husitství

Výše uvedené okolnosti, které provázely disputaci o eucharistii, považuji v souvislosti s tématem mé práce za velmi důležité, možná klíčové. Byť to kvůli pouze kusým zmíncekám v pramenech nelze konstatovat, zdá se pravděpodobné, že právě oněch několik týdnů v průběhu ledna a února roku 1433 určilo směr Torquemadova přístupu k husitství. Kromě toho, že se zde pravděpodobně poprvé aktivně zapojil do polemiky s utrakvismem, se totiž argumentace a náměty zmiňované disputace zhusta vepsaly hned do několika jeho traktátů.

Nejvíce patrné je to v Torquemadově traktátu *De aqua benedicta*.¹⁵ Impulsem jeho sepsání se stala právě výše rekapitulovaná výměna názorů mezi Stojkovičem a Paynem. Torquemada v tomto relativně stručném traktátu podrobně a systematicky rozebírá problematiku svěcené vody a jejího vztahu k eucharistii a také se zde vymezuje vůči utrakvismu. Tento traktát je jedním z mála středověkých pojednání o svěcené vodě vůbec, a nejen z hlediska polemik s husitstvím se tak jedná o unikátní přístup k problematice eucharistie.¹⁶ Dřívější bádání nepochybovalo, že Torquemada začal pracovat na tomto

13 Tamtéž, s. 64.

14 Rekapitulace jednání a diskuse mezi Stojkovičem a Paynem A. KRCHŇÁK, *Čechové*, s. 72–74.

15 Biblioteca Apostolica Vaticana, Vaticani latini (dále jen Vat. lat.), 976, fol. 98v-105r, traktát s názvem *De aqua benedicta ubi etiam de speciebus sacramentalibus altaris si in eis sit aliqua virtus problema*. Manuskript je zprostředkovaný rovněž v digitalizované formě na URL: <http://digi.vatlib.it/view/MSS_Vat.lat.976> [cit. 27. 6. 2017].

16 S. LÉDERER, *Der Spanische Cardinal*, s. 31.

traktátu bezprostředně po zmíněné disputaci, v horizontu dní či týdnů.¹⁷ Thomas Izbicki však předpokládá, že traktát vzniknul mnohem později, v roce 1437, jako jedna z vícera dodatečných katolických reakcí na Petra Payna.¹⁸ Tato datační nejistota mi proto nedovoluje definitivně zodpovědět otázku, která z Torquemadových literárních reakcí na husitství je tou vůbec první. V případě, že platí předpoklad Thomase Izbického, pak je *De aqua benedicta* až druhým či třetím traktátem, ve kterém Torquemada husitský fenomén reflektuje.

Jeho první literární zmínky o husitství by v tomto případě představoval traktát *Repetitiones super quibusdam propositionibus Augustini de Roma* (dále jen *Repetitiones*) z roku 1435. V tomto roce, během procesu disputací s husity, ovšem ještě před smírným uzavřením kompaktát, shledala koncilní deputace pro víru ideje husitského učení ve spisech římského augustiniána Agostina Favaroniho. Ten byl obviněn z šíření husitské hereze a kardinál d'Aleman požádal Torquemadu o vypracování traktátového posudku na jeden z Favaroniho spisů.¹⁹ Torquemadův polemický rozbor Favaroniho díla v *Repetitiones* srovnává augustiniánova východiska s heretickým učением obecně i s učением utrakvismu, které je v traktátu explicitně zmiňováno, byť sporadicky.²⁰

O rok později Torquemada svou pozornost koncentroval na utrakvistické učení o eucharistii v traktátu z roku 1437, který se v manuskriptech dochoval pod dvěma názvy. Jedná se o traktát *De sacramento eucharistie*, respektive *De corpore Christi*. Tento traktát, jak autor uvádí, má sloužit jako jakýsi informační a argumentační manuál pro dominikány z basilejského konventu pro jejich předpokládané intelektuální konfrontace s utrakvismem. Traktát rozebírá a vyvrací různé aspekty přijímání pod obojí způsobou a jedná se tak víceméně o reakci na koncept prvního utrakvistického artikulu.²¹

Po Torquemadově tříletém intenzivním polemizování s utrakvismem (budeme-li se držet datačního předpokladu Thomase Izbického) následovala delší odmlka. Další Torquemadovy reakce na husitství se poté objevují až v jeho nejproslulejším díle *Summa de ecclesia*, sepsaném mezi lety 1450–1453. Toto rozsáhlé eklesiologické dílo, které si nárokuje vyčerpávající shrnutí církevní definice, funkce a problémů s církví spjatých, je do značné míry koncipováno jako vyvrácení konciliarismu. Je rozděleno na čtyři části (knihy).

17 Vznik traktátu k začátku roku 1433, do období krátce po Paynově dotazu, klade S. LEDERER, *Der Spanische Cardinal*, s. 31. Totožné datování uvádí Prokeš, který uvádí jako zadavatele Torquemadova traktátu předsedu koncilu Cesariniho. Jaroslav PROKEŠ, *Husitika vatikánské knihovny v Římě*, Praha 1928, s. 16.

18 T. IZBICKI, *Protector*, s. 8. Více v poznámce 24 tamtéž, s. 128.

19 Jednalo se o Favaroniho spis *De sacramento unitatis Christi et ecclesie*. T. IZBICKI, *Protector*, s. 7.

20 Tamtéž, s. 7.

21 Vat. lat. 976, fol. 136v-161r, traktát s názvem *De sacramento eucharistie*; Vat. lat. 2973, fol. 170r-222v, traktát s názvem *De corpore Christi*.

Poslední část se zabývá problematikou hereze. Tato část je však pojata zcela obecně, hodnotí herezi jako fenomén a konkrétní heretická učení spolu s husitstvím zmiňuje explicitně jen zřídka. Husitství, konkrétně odkaz na Jana Husa, je však několikrát uváděno ve druhé části v souvislosti s církevní autoritou. Torquemada užívá věhlasu proslulého heretika Husa (spolu s Wyclifem a Valdéssem) jako nástroje vyvracení konciliarismu, jehož učení se snaží diskreditovat krom jiných strategií také přirovnáním k učení zmíněných heretiků.²²

Poslední přímá Torquemadova literární odezva na husitství obracela svou pozornost k moldavskému knížectví. Tam působili minorité, kteří v roce 1461, nebo nedlouho předtím, přinesli papeži do Říma zprávu o husitské herezi, jež měla mít v Moldávii živnou půdu. Papež Pius II. měl k českému utrakvistu a jeho o rok později zrušené legalizaci pro české země podobně záporný vztah jako Torquemada. Po reportu od minoritů se obrátil na svého dominikánského přívržence Torquemadu s žádostí o sepsání vyvrácení 38 bludů, které minorité v Moldávii zaznamenali. Torquemadovo *Reprobationes triginta octo articulos quos tenent heretici usiti de Maldevis* (dále jen *Reprobationes*) je rozděleno na 38 kapitol a v jednotlivých kapitolách se vypořádává s konkrétními idejemi, explicitně označenými jako husitské bludy.²³

Vystudovaný teolog Torquemada se ještě před svoláním basilejského koncilu začal velmi intenzivně zabývat rovněž církevním právem.²⁴ Přístup k církevním problémům prizmatem normativní autority Gratiánova dekretu se více či méně promítá do všech Torquemadových spisů reagujících na husitství. V dlouhém období dvaceti let mezi lety 1444–1464 Torquemada také průběžně sepisoval své komentáře ke Gratiánovu dekretu nazvané *Comentarii in decretum Gratiani*. Kromě významu pro dějiny církevního práva je tento pramen pozoruhodný svými odkazy k husitské problematice, která je v těchto typech pramenů zcela ojedinělá.²⁵

Žádná studie, která by se přímo věnovala Torquemadovým reakcím na husitství, zatím nevznikla. Okrajově se této problematice věnuje ve svých pracích již zmíněný Thomas Izbicki.²⁶ Několik zmínek lze najít také v monografiích Aloise Krchňáka²⁷

22 Analýza traktátu v Javier López de G. ZABALA, *Dualismo cristiano y Estado moderno. Estudio histórico-crítico de la Summa de Ecclesia (1453) de Juan de Torquemada*, Salamanca 2004.

23 J. PROKEŠ, *Husitika*, s. 14.

24 Thomas PRÜGL, *Modelle konziliarer Kontroverstheologie. Johannes von Ragusa und Johannes von Torquemada*, in: Heribert Müller – Johannes Helmuth (Hgg.), *Die Konzilien von Pisa (1409), Konstanz (1414–1418) und Basel (1431–1449). Institution und Personen*, Ostfildern 2004, s. 268–269.

25 Thomas M. IZBICKI, *The Eucharist in Medieval Canon Law*, Cambridge 2015, s. xix.

26 K Torquemadovým reakcím na husity mezi lety 1433–1436 uvádí Izbicki několik informací: T. IZBICKI, *Protector*, s. 4–8. K Torquemadovým zmínkám o husitství v souvislosti s kanonickým právem TÝŽ, *The Eucharist*.

27 A. KRCHŇÁK, *Čechové na basilejském sněmu*.

a Zvezdana Striky²⁸ a v disertaci Franze Eggera.²⁹ Cenné informace ke kontextu a vzniku Torquemadových polemik s husitstvím z manuskriptů uložených v archivu Vatikánské knihovny uvádí Jaroslav Prokeš.³⁰ Vzhledem k tomu, že značná část Torquemadovy polemiky s husitstvím se točí kolem utrakvistického pojetí eucharistie, mnoho informací pro tento kontext mi nabídly práce přímo či nepřímo se zabývající basilejskou disputací husitského poselstva se zástupci koncilu, disputací, která se problematice teologie eucharistie věnovala velmi intenzivně. Touto disputací se podrobně zabývá studie Paula de Vooghta,³¹ monografie již zmíněného Aloise Krchňáka a částečně také Franze Eggera. Velmi přínosným průvodcem mi byla také vcelku aktuální práce Dušana Coufala, který rekapituluje průběh a základní problematiku vývoje teologicko-intelektuálního i mocenského přístupu církve k husitství mezi lety 1414–1431. Uvádí rovněž vliv idejí a námětů akcentovaných v tomto období, který se promítnul v basilejské disputaci v roce 1433.³²

V této studii se soustředím výhradně na analýzu traktátů *De aqua benedicta* a *De sacramento eucharistie*. Jedná se totiž o spisy, které vznikly v relativně velmi krátkém období, v rozmezí čtyř let, respektive, platí-li předpoklad Thomase Izbického, dokonce v jediném roce. Oba traktáty tak vznikly, na rozdíl od pozdějších Torquemadových spisů zabývajících se přímo či nepřímo husitstvím, v atmosféře zjitřené disputacemi koncilu s husity, které probíhaly mezi lety 1433–1437. Byť v tomto období sepsal Torquemada také spis reagující na Agostina Favaroniho, ve kterém k husitství přihlíží, tento spis svou koncepcí není přímou reakcí na utrakvismus, který je v něm reflektován toliko nepřímo.

Traktát *De aqua benedicta*

V předmluvě traktátu, po úvodní zdvořilostní oslovující formulaci adresované zadavateli, jímž byl patrně Julián Cesarini,³³ zmiňuje Torquemada ve stručnosti Stojkovičovy argumentační nesnáze v konfrontaci s Paynem. Následně uvádí osu problému formou rekapitulace Paynovy otázky z 9. února, a sice, „*zda má svěcená voda větší účinnost*

28 Zvezdan STRIKA, *Johannes von Ragusa*, Augsburg 2000.

29 Franz EGGER, *Beitrage zur Geschichte des Predigerordens. Die Reform des Basler Konvents 1429 und die Stellung des Ordens am Basler Konzil 1431–1448*, Bern 1991.

30 J. PROKEŠ, *Husitika*.

31 P. VOOGHT, *La confrontation*.

32 D. COUFAL, *Polemika o kalich*.

33 Torquemada v traktátu Cesariniho explicitně nejmenuje. K osobě, která jej vyzvala k vypracování pojednání, uvádí obecně zdvořilé oslovení *Reverendissima paternitas vestra*. Viz *De aqua benedicta*, fol. 98v. Cesariniho coby zadavatele Torquemadova pojednání identifikoval J. PROKEŠ, *Husitika*, s. 16.

a moc nežli svátost oltářní“.³⁴ Heretici podle Torquemady nepřikládají svěcené vodě vůbec žádný význam, ba se jí vysmívají. Absolvent teologie na elitní pařížské univerzitě však zdůrazňuje subtilitu této z jeho pohledu těžko uchopitelné a snadno zavádějící problematiky a přislubuje ji na stránkách svého pojednání systematicky objasnit.

První kapitola se zabývá tím, co to vůbec svěcená voda je. Torquemada s odkazem na Gratiánův dekret definuje tři funkce („*genus*“) svěcené vody. Svěcená voda, zprostředkovaná církví v posvěcení biskupem jednak posvěcuje, respektive stvrzuje zbožné rituály, včetně eucharistie. Další funkcí je její nezbytnost pro svátost křtu. Jako poslední pak Torquemada zmiňuje funkci svěcené vody při žehnání věřícím a při zapuzování démonů.³⁵

Tyto tři funkce svěcené vody, a především potom tu třetí, rozebírá Torquemada ve druhé kapitole, ve které se opírá o závěry Tomáše Akvinského. Svěcenou vodu zde interpretuje jako lék („*remedium*“), a jako jakousi pojistku proti opakovanému lidskému hřešení. Člověk je totiž neustále vystaven z vnějšku i ve vlastním nitru svodům („*impugnationes*“) ďábla. A jelikož svátost křtu nemá trvalou účinnost rozhrěšení, a tedy i pokřtění lidé opět upadají v hřích, je třeba svěcené vody, která soustavně intervence ďábla rovněž zapuzuje („*exorcizatur*“).³⁶

Třetí kapitola pátrá po odpovědi, kým a jakým způsobem byla svěcená voda ustavena. Torquemada se odrazí od systematického východiska, že Boží stvoření lze rozdělit na dva typy. Bůh tvoří jednak bezprostředně, ovšem své dílo ustavuje rovněž skrze prostředníky. A příkladem tohoto zprostředkovaného ustavení jsou rovněž svátosti, které jsou zprostředkovány skrze církev. Také svěcená voda je ustavena právě skrze autoritu církve. Toto východisko podkládá Torquemada dvěma verši z Lukášova evangelia. Jedná se o verš 10, 16: „*Kdo slyší vás, slyší mne, a kdo odmítá vás, odmítá mne; kdo odmítá mne, odmítá toho, který mě poslal.*“ Jako druhý příklad je uveden verš 10, 19: „*Hle, dal jsem vám moc šlapat po hadech a štírech a po veškeré síle nepřítele, takže vám v ničem neuškodí.*“ Invokace trojjediného Boha při svěcení jsou pak spíše slova Boží, vyvozuje Torquemada, a ne lidská. Stejný princip nalézá Torquemada i v otázce účinnosti svěcené vody. Svátosti mají svou moc („*virtus*“) a účinnost („*efficiencia*“) od Boha, odvolává se Torquemada na Huga od Svatého Viktora, protože pouze Bůh může spasit lidskou duši. Svěcená voda nabývá své účinnosti pouze kněžským posvěcením ve jménu Krista a jde tedy opět o Boží intervenci, klerikem toliko zprostředkovanou.³⁷ Na základě Huga od Svatého Viktora a s odvoláním na Gratiánův dekret pak Torquemada zodpovídá také otázku vzniku, či

34 „*utrum aqua benedicta sit maioris efficacie et virtutis quam sacramentum sensibile altaris*“, Vat. lat. 976, fol. 98v.

35 Tamtéž, fol. 98v–99r.

36 Tamtéž, fol. 99r–99v.

37 Tamtéž, fol. 99v–100r.

původu svěcené vody. Ta měla vzniknout společně s církevním společenstvím věřících, v užívání však svěcenou vodu zavedl až papež Alexandr V.

Čtvrtá kapitola popisuje fyzickou podobu svěcené vody a formu jejího rituálního posvěcování. Torquemada zmiňuje důležitou roli soli, která se sype do svěcené vody a která má rovněž potenciál zapuzovat démony. Nezbytné je potom přesné proslovení modlitby, které Torquemada cituje a které má dle něj na účinnosti svěcené vody určující podíl.

Pátá, nejrozsáhlejší kapitola se zabývá celou škálou projevů („*effectus*“) blahodárného působení svěcené vody. Torquemada shledává deset těchto projevů a každý projev relativně podrobně popisuje. Prvním projevem účinku svěcené vody je zapouzení nečistého ducha a vymítání veškeré ďáblovy moci. V odkazu na autoritu Augustina kodifikovanou v Gratiánově dekretu Torquemada uvádí, že ďábel v myslích heretiků potlačuje svátostnou moc skrze bezvěrecký blud („*infidelitatis error*“) a skrz jejich zanedbávání potenciálu křesťanské víry („*christiane religionis armatura neglecta*“). Ďábel se tak skrz heretiky snaží získat prostor, který je mu v duších pravověrných s nezbytnou asistencí účinku svěcené vody odepřen.³⁸ Druhý projev vychází z toho prvního. Svěcená voda očišťuje mysl od zmatení domnělými klamy („*fantasticis perturbate illusionibus*“) a rovněž, jak již Torquemada uvádí dříve, představuje ochranu vůči neustálým ďábovým úkladům.

Lidská duše je podle Torquemady vystavena dvěma typům podnětů, na které reaguje. Může se obracet k podnětům vnějšího světa, k pozemským svodům, nebo naopak k podnětům vlastního nitra. Démoni usilují o svedení pozornosti lidské duše ke (zlým) pozemským touhám („*terrenis affectibus*“) a vypuzují z lidské duše Ducha svatého. Na základě tohoto předpokladu určuje Torquemada třetí projev svěcené vody, kterým je její schopnost obrátit lidskou duši od světských podnětů do vlastního nitra a k Duchu svatému. Jako čtvrtý projev je definováno, opět v návaznosti na Gratiánův dekret, podložený ještě autoritou Cypriána, odpuštění kajícím hříšníkům. Svěcená voda má moc omilostnit hříšníka a očistit jeho duši.³⁹

Pátým projevem svěcené vody je očišťování modliteb. Jak bylo zmíněno, svěcená voda má vypuzovat démony, a proto také očišťuje modlící se mysl od domnělých klamů („*fantasma illusiones*“) a směřuje srdce od vnějších podnětů („*exteriores*“) k podnětům vnitřním („*interiores*“). Pokud se křesťanovi před modlitbou dostane posvěcení svěcenou vodou, vyvozuje Torquemada, božská moc nasměřuje tuto dosud v temnotách pochyb těkající mysl přímo ke spásné cestě.⁴⁰ Šestým projevem je nezbytnost svěcené vody k vysluhování a k přijímání svátostí. Torquemada se zde opírá o věhlas autority svého

38 Tamtéž, fol. 101r–101v.

39 Tamtéž, fol. 101v–102r.

40 Tamtéž, fol. 102r.

řádu, Tomáše Akvinského, s argumentem, že svěcená voda působí proti všemu, co může bránit vysluhování svátostí.

Svěcená voda rovněž pomáhá od neplodnosti a tento její sedmý projev umožňuje plodit potomstvo. S tím související osmý projev přináší obecný potenciál pro růst a množení všeho pozemského. I k tomuto projevu nachází Torquemada zmínky v Gratiánově dekretu. Jako devátý projev je charakterizována ochrana proti onemocnění. Torquemada uzavírá výčet projevů svěcené vody její schopností blahodárně působit na různá tělesná poranění a také mírnit žádostivost a závist. Celou kapitolu pak uzavírá zdůrazněním, že za veškerými těmito projevy svěcené vody, jejich příčinou, účinkem a mocí je třeba shledávat Krista a Božskou intervenci.⁴¹

Šestá kapitola pátrá po příčinách, které vedou k tomu, že se svěcená voda stává účinnou. V rámci nastavení problému vychází Torquemada z Petra de Palude, respektive jeho kodifikace v Gratiánově dekretu. Obecným a svrchovaným prostředníkem Boží intervence je pouze obecná církev, a pouze církev ve své jednotě může tuto intervenci interpretovat. Interpretace „z pouhého zápalu a odhodlání“⁴² vede naopak na scestí. Pouze církev coby instituce může dospět ke správným závěrům a nikoli jednotlivec, který, třebaže je ve své zbožnosti odhodlán, stává se heretikem. V návaznosti na zmíněný předpoklad Torquemada upozorňuje, „v jak nezměrné temnotě mohou být heretici zahaleni“⁴³ pokud spoléhají na vlastní důvtip a ignorují moudrost matky církve. Torquemada dále doplňuje, že moc svěcené vody není přirozenou mocí („*virtus naturalis*“), ale mocí nadpřirozenou („*virtus supernaturalis*“) jejíž moc a účinnost pochází přímo od Krista a jeho oběti. Jako důkaz této Kristem zprostředkované moci volí Torquemada opět Lukášovo evangelium, konkrétně dva výše uvedené verše.⁴⁴ Sedmá kapitola pak v návaznosti na Augustina a Tomáše Akvinského zdůrazňuje, že v případě svěcené vody se nejedná o svátost (substantivum *sacramentum*), ale o posvěcující (adjektivum *sacramentale*), tedy že svěcená voda nepatří mezi svátosti, ale že je prostředkem, pomocí kterého jednotlivé typy svátostí nabývají své účinnosti.⁴⁵

V poslední kapitole se Torquemada, nyní již na základě rozboru problematiky prezentované v předchozích kapitolách, vrací k ose problému, k otázce, zda má svěcená voda větší účinnost a moc než svátost eucharistie. Torquemada nejprve vysvětluje pojem svátost, kterou definuje jako viditelnou formu neviditelné milosti („*invisibilis gratie visibilis forma*“). V případě eucharistie to je forma chleba a forma vína. S odkazem na Huga od Svatého Viktora pak zdůrazňuje, že v případě eucharistie je třeba rozlišovat

41 Tamtéž, fol. 102r–102v.

42 „*ex solo fervore et devotione*“, tamtéž, fol. 103r.

43 „*quanta erroris caligine involuantur heretici*“, tamtéž, fol. 103r.

44 Tamtéž, fol. 102v–103r.

45 Tamtéž, fol. 103r–104r.

tři věci. První, že eucharistie může být svátost („*tantum sacramentum*“), dále může být svátostí, ve které je reálně přítomen Kristus („*sacramentum et res*“) a nakonec může jít o Kristovu reálnou přítomnost bez jejího zprostředkování skrze svátost („*res et non sacramentum*“).⁴⁶ Svátost totiž představuje a vytváří sám Duch svatý, který je znamením („*signum*“) svatého předmětu. S těmito premisami pak Torquemada konečně dostává k odpovědi na Paynovu otázku: Eucharistie sama o sobě („*per se*“) nemá žádnou moc, protože její způsoby přijímání v sobě nenesou žádnou účinnost („*efficientcia*“) Kristova těla; tuto účinnost zprostředkovává svěcená voda.⁴⁷

Torquemada tedy ve svém traktátu na Paynovu otázku sice odpovídá, ne však způsobem, zda je účinnější svěcená voda či svátost eucharistie. Svátost eucharistie totiž staví do naprosté závislosti na svěcené vodě, bez jejíž moci a účinku je eucharistie pouhým předmětem bez jakéhokoli svátostného potenciálu. Otázka, zda má svěcená voda větší moc a účinnost se tedy stává bezpředmětnou, eucharistie má totiž zrovna takovou moc a účinnost, kterou ji vybaví svěcená voda, respektive Duch svatý ve svěcené vodě zprostředkovaný, a bez svěcené vody eucharistie žádnou moc ani účinnost nemá. Eucharistie v Torquemadově podání není ani přímým prostředkem Boží milosti, tím je definována právě svěcená voda. *De aqua benedicta* je tedy v jistém smyslu „pouze“ argumentačním zázemím pro Stojkovičovu odpověď adresovanou Paynovi, zázemím nicméně velmi hutným, v jehož rámci se Torquemada nerozpakoval atakovat utrakvismus.

Přestože z kontextu, ve kterém traktát *Da aqua benedicta* vzniknul, z odkazu na dotaz Petra Payna i z argumentace v traktátu je zřejmé, že traktát reaguje na disputaci s husity na basilejském koncilu, Torquemada ani jedinkrát nepoužívá některé z latinských označení pro husity nebo Čechy. Coby jediný explicitní odkaz poukazující na husity používá několikrát označení *heresis*, respektive *heretici*. Je samozřejmě otázkou, nakolik se tímto obrací přímo na husity, či zda míní herezi a heretiky obecně, z kontextu se však zdá být zřejmé, že má primárně na mysli heretiky reprezentované poselstvem disputujícím v Basileji.

Jak se tedy tyto heretici projevují? Torquemada staví zpuštěného jednotlivce, třebaže může být upřímně oddán Bohu, do kontrapozice ke svrchované autoritě církve. Argumentuje tak podobně jako Stojkovič ve své disputaci s Rokycanou, který postuluje neomylnost

46 K problematice přítomnosti Krista v eucharistii v období vrcholného středověku Gary MACY, *Theology of the Eucharist in the High Middle Ages*, in: Ian Christopher Levy – Gary Macy – Kristen van Ausdall (edd.), *A Companion to the Eucharist in the Middle Ages*, Leiden – Boston 2012, s. 369–398.

47 Vat. lat. 976, fol. 104r–105r.

a absolutní autoritu církve.⁴⁸ Jakákoli invence neprověřená církví totiž dle Torquemady vede k herezi. Jedním z příkladů toho je právě husitská marginalizace účinku svěcené vody a také, jak lze implicitně vytušit, církví zavržená novota laického přijímání pod obojí způsobou. To jsou však bludy, které zastírají kacírům správný úsudek. Veškeré tyto tendence je pak podle Torquemady třeba připsat soustavným snahám ďáblovy intervence. Ta se v důsledku projevuje tíhnutím člověka k tělesné žádostivosti a v jeho rezignaci na niternou kontemplaci Boha. Lékem pro hříchy těchto heretiků je zrovna ona účinnost a moc svěcené vody, kterou tito heretici zavrhnou.

Traktát *De sacramento eucharistiae*

Tento traktát byl sepsán v návaznosti na poslední disputaci mezi husity a koncilem a reaguje na disputaci mezi Janem z Příbrami, Prokopem z Plzně a Janem Palomarem. Příbram s Prokopem, kteří hájili husitskou pozici, byli členy čtvrtého a posledního poselstva z Čech. Stojkovič coby mluvčí první disputace byl mezitím vyslán do Konstantinopole na jednání o připravované unii s řeckou církví a mluvčím koncilu pro tuto disputaci byl jmenován zkušený znalec české problematiky Palomar. Disputace se konala v létě a na podzim roku 1437 a účelem tohoto rokování bylo doladit nesrovnalosti v rámci čtyř artikulů, které i po sjednání kompaktát nebyly cele vyřešeny. Disputace tematicky navazovala na tu první z roku 1433, která následně nastavila rámec celé utrakvistické kontroverze.⁴⁹

Torquemada byl členem přípravné komise pro tuto disputaci, které se jako posluchač účastnil a ke které si, jak sám uvádí, dělal poznámky.⁵⁰ Svou averzi vůči utrakvismu explicitně sděluje v traktátu, kde identifikuje český blud, nyní, rok po uzavření kompaktát již v českých zemích legální, jako nebezpečné pokušení. Zdůrazňuje, že je potřeba vyvarovat se bludu, „*který se v těchto časech usídlil mezi Čechy a který [...] jsme museli s bolestí trpělivě vyslechnout na onom svatém koncilu a v onom zbožném domě kazatelů*“.⁵¹ Torquemada uvádí, že tento traktát má sloužit dominikánům z basilejského konventu, kteří se jeho prostřednictvím mají obeznámit s nebezpečím utrakvistického bludu a být tak připraveni mu vzdorovat.⁵²

48 F. EGGER, *Beitrage*, s. 160.

49 K okolnostem disputace z roku 1437 František M. BARTOŠ, *Husitská revoluce II. Vláda bratrstev a její pád 1426–1437*, Praha 1966, s. 216–217.

50 J. PROKEŠ, *Husitika*, s. 17.

51 „*qui apud Bohemos ortus est nostris diebus et quem [...] in hoc sacro concilio et in hac praedicatorum domo religiosa patenter, sed dolenter audivimus*“, Vat. lat. 976, fol. 145r.

52 Tamtéž, fol. 131v, 160v–161r.

Vzhledem k Torquemadově polemice, která z obou zmíněných disputací vychází, je na místě krátce se zde zmínit o teologických východiscích utrakvismu tak, jak je v roce 1433 formuloval Jan Rokycana v rámci své disputace se Stojkovičem. Podle Rokycany lze svátost eucharistie vysvětlit pomocí tří interpretací, které spolu vzájemně souvisí. Eucharistie představuje jednak jednotu v účasti na mystickém těle Krista, která je zprostředkována Kristovou milostí. Dále představuje eucharistie coby svátost přijímání jednu z křesťanských svátostí a nakonec je eucharistie vyjádřením jednoty všech věřících.⁵³ Rokycana nicméně, na rozdíl od jeho katolických oponentů, neuznává účinnost svátosti, která je vysluhována hřešicím knězem. Také církev coby společenství všech věřících nemůže být plně ztotožněna s Kristovým tělem. Mezi věřícími jsou totiž hříšníci, kterým se Kristovy milosti nedostává. Rokycana proto užívá označení *ecclesia mixta*, společenství, ve kterém jsou zastoupeni jak dobří, tak také hřešící.⁵⁴

Těžišťem Rokycanovy argumentace je nicméně důraz na vhodnost a ovšem také na nutnost přijímat Kristovo tělo pod obojí způsobou.⁵⁵ Rokycana ve své obhajobě podobením vychází především z veršů Janova evangelia (6, 53–56): „*Ježíš jim řekl: Amen, amen, pravím vám, nebudete-li jíst tělo Syna člověka a pít jeho krev, nebudete mít v sobě život. Kdo jí mé tělo a pije mou krev, má život věčný a já ho vzkřísím v poslední den. Neboť mé tělo je pravý pokrm a má krev pravý nápoj. Kdo jí mé tělo a pije mou krev, zůstává ve mně a já v něm.*“ Pro podporu své argumentace se odkazuje na řadu církevních autorit, především potom na Augustina, Ambrože, Cypriána, Jana Chrysostoma a v neposlední řadě rovněž i na svými dominikánskými oponenty notně vytěžovaného Tomáše Akvinského. Rokycana zdůrazňuje, že každá z obou způsobů přijímání přináší specifickou hodnotu. Přijímání Kristova těla posiluje tělo a ochraňuje jej od žádostivosti, zatímco Kristova krev vyživuje duši. Přijímání pod obojí tedy shledává nedostatečným, protože nemůže poskytnout plnohodnotnou participaci na Kristově těle. Pokud tedy autority zabráňují věřícím v přijímání z kalicha, hřeší, neboť věřícím se tak nedostává Kristovy milosti. Přijímání pod obojí způsobou pak Rokycana chápe jako obecně závazné pro všechny křesťany. Kristus to totiž přikázal, a to bezprostředně již svým učedníkům a tedy i prvotní církvi. V této souvislosti se Rokycana ponejvíce odkazuje na verše Matoušova evangelia (26, 26–29): „*Když jedli, vzal Ježíš chléb, požehnal, lámal a dával učedníkům se slovy: Vezměte, jezte, toto jest mé tělo. Pak vzal kalich, vzdal díky a podal jim ho se slovy: Pijte z něho všichni. Neboť toto jest má krev, která zpečetuje smlouvu a prolévá se za mnohé na odpuštění hříchů. Pravím vám, že již nebudu pít z tohoto plodu vinné révy až do toho dne, kdy budu s vámi pít kalich nový v království svého Otce*“ a na Janovo evangelium (6, 53): „*Ježíš jim řekl:*

53 P. VOOGHT, *La confrontation*, s. 100–101.

54 Tamtéž, s. 101.

55 Tamtéž.

*Amen, amen, pravím vám, nebudete-li jíst tělo Syna člověka a pít jeho krev, nebudete mít v sobě život.*⁵⁶

Uvedená argumentace, kterou prezentoval Rokycana v roce 1433, udávala ráz disputaci o kalich také v roce 1437 a určujícím způsobem zformovala tematický obsah a argumentaci v Torquemadově *De sacramento eucharistiae*. Torquemada v tomto traktátu předjímá dvanáct utrakvistických argumentů (používá označení *argumentum* či *ratio*) proti přijímání pod jednou způsobou pro laiky, které následně vyvrací. Vychází přitom zřejmě také z poznámek, které si zaznamenal jako účastník disputace.

První argument proti přijímání pod jednou, který Torquemada v utrakvistické argumentaci předjímá, je zpochybnění dokonalosti („*perfectio*“), respektive celistvosti („*integritas*“) svátosti eucharistie. Pouze přijímání těla i krve může být považováno za plnohodnotnou participaci na této svátosti.⁵⁷ Torquemada oponuje dvěma argumenty. Kristus je plně přítomen v hostii i v kalichu, a tak i přijímání pod jednou, třeba i skrze malý kousek hostie, skýtá plnohodnotnou participaci na svátosti. Toto východisko doplňuje Torquemada odkazem na Tomáše Akvinského druhým argumentem, sice že úplnost svátosti netkví v tom, jak přijímají věřící, ale v procesu posvěcení chleba a vína. Stačí přijímat pod jednou, ovšem hostie, kterou věřící přijímá, musí být posvěcena spolu s vínem (které přijímá pouze kněz).

Jako druhý utrakvistický argument je uvedeno narušení památky Kristova utrpení, na které svátost eucharistie odkazuje. Torquemada oponuje na základě svého předchozího argumentu, že stačí posvěcení obou způsob. Když věřící přijímá hostii, která byla posvěcena spolu s vínem, památka Kristova utrpení tak narušena není.

Třetí utrakvistický argument namítá, že přijímání pod obojí způsobou skýtá větší účinek spásné moci a milosti („*efficacia virtutis et gratiae*“). Utrakvisté se v rámci tohoto východiska podle Torquemady opírají o autoritu Ambrosia s argumentem, že přijímání pod obojí je specificky blahodárné pro tělo i duši. Přijímání Kristova těla vede ke spáse těla a přijímání Kristovy krve ke spáse duše.⁵⁸ Torquemada se v reakci na uvedený argument opět uchyluje ke svému východisku o plnohodnotné přítomnosti Krista v každé z obou způsob. Účinnost svátosti pochází z reálné přítomnosti Krista v každé z obou způsob. Způsoby chleba a vína jsou toliko smysly vnímatelné projevy („*accidentia sensibilia*“) svátosti, kde každá z obou způsob má specifický symbolický význam. To ovšem neznamená, že by přijímání pod jednou snižovalo účinnost svátosti a na to také podle Torquemady poukazuje Ambrosius a další autority. Odkaz na plnohodnotnou účinnost přijímání pod jednou Torquemada shledává v Janovi (6, 54): „*Kdo jí mé tělo a pije mou*

56 Tamtéž, s. 102–103.

57 Vat. lat. 976, fol. 145v–146r.

58 Tamtéž, fol. 146v–147r.

krev, má život věčný a já ho vzkřísím v poslední den.“ Důležitý je v tomto kontextu podle Torquemady jeden z následujících Janových veršů (6, 58): „*To je ten chléb, který sestoupil z nebe – ne jako jedli vaši otcové, a zemřeli. Kdo jí tento chléb, živ bude navěky.*“

Podle čtvrtého argumentu utrakvistů se přijímajícím pod jednou nedostává Boží štědrosti a milosti.⁵⁹ Torquemada namítá, že Boží štědrost a milost je v eucharistii zprostředkována skrz reálnou přítomnost Krista („*penes rem contentam*“) jak v konsekrované hostii, tak i ve víně, a stačí tedy přijímat pod jednou, aby se věřícímu dostalo oné nezměrné a nepopsatelné hodnoty Boží milosti.⁶⁰

Pátý argument, hovořící pro přijímání pod obojí se odkazuje na Jana (6, 53): „*Ježíš jim řekl: Amen, amen, pravím vám, nebudete-li jíst tělo Syna člověka a pít jeho krev, nebudete mít v sobě život.*“⁶¹ Tento verš odkazuje podle Torquemady k duchovnímu pokrmu. Ke Kristu lze přistoupit pouze skrze víru a milost, v této souvislosti potom chléb vyjadřuje symbolicky víru a krev vyjadřuje milost. Toto východisko doplňuje Torquemada odkazem na Huga od Svatého Viktora, podle něž je chléb symbolickým vyjádřením pro přijímání Krista skrze poznání („*cognitio*“) a krev je symbolickým vyjádřením pro přijímání Krista skrze lásku („*dilectio*“). Zmíněný Janův verš (6, 53) je proto třeba chápat nikoli jako svátostné přijímání („*manducatio sacramentalis*“), ale jako přijímání duchovní („*manducatio spiritualis*“), a to z několika důvodů. V dobách Kristova pozemského působení totiž svátost eucharistie nebyla zavedena, argumentuje Torquemada, nelze ji tedy považovat za Bohem nařízenou. Mnohým se také dostalo Boží milosti, dodává Torquemada, aniž by kdy svátost eucharistie přijali.⁶²

Šestý argument utrakvistů se obrací k veršům Matouše (26, 26–29): „*Když jedli, vzal Ježíš chléb, požehnal, lámal a dával učedníkům se slovy: Vezměte, jezte, toto jest mé tělo. Pak vzal kalich, vzdal díky a podal jim ho se slovy: Pijte z něho všichni. Neboť toto jest má krev, která zpečetuje smlouvu a prolévá se za mnohé na odpuštění hříchů. Pravím vám, že již nebudu pít z tohoto plodu vinné révy až do toho dne, kdy budu s vámi pít kalich nový v království svého Otce.*“⁶³ Torquemada oponuje, že zmíněným veršem se rozumí, že chléb přijímají všichni, ale přijímání krve je vyhrazena jen jednomu z nich – knězi. Tento argument podkládá veršem Lukáše (22, 17): „*Vzal kalich, vzdal díky a řekl: Vezměte a podávejte mezi sebou.*“⁶⁴

59 Tamtéž.

60 Tamtéž, fol. 147r.

61 Tamtéž, fol. 146r.

62 Tamtéž, fol. 147r–147v.

63 Tamtéž, fol. 146r.

64 Tamtéž, fol. 147v–148r.

Sedmý utrakvistický argument se odkazuje na Kristovu praxi, kdy Kristus při Poslední večeři hostil chlebem i vínem. Kristova praxe obecně má být závazná pro veškeré lidské jednání a v případě svátostí, a tedy i eucharistie, to má platit především.⁶⁵ Torquemada reaguje s argumentem, že do eucharistického ritu není převzato zdaleka veškeré Kristovo jednání, které bylo Písmem zaznamenáno při Poslední večeři. Kristus navíc hostil učedníky, a jejich následníky jsou katoličtí kněží, dodává Torquemada. Převzetí této praxe je proto závazné pouze pro kněží, nikoli pro všechny věřící.⁶⁶

Podle osmého utrakvistického argumentu je přijímání pod jednou v rozporu s prvotní církví, která podle utrakvistů přijímala pod obojí a kterou je nutné coby vzor napodobovat.⁶⁷ Podle Torquemady však v prvotní církvi pod obojí způsobou nepřijímali všichni křesťané. Tato praxe, byť se vyskytovala, nebyla obecnou praxí a žádná autentická patristická autorita obecně rozšířené přijímání pod obojí nezmiňuje. V prvotní církvi byli navíc mnohé praxe, doplňuje Torquemada, které nejsou ani nutné ke spáse, ani Písmem přikázány. Od těchto praxí pak bylo v průběhu času z různých praktických důvodů v církvi odstoupeno.⁶⁸

Devátý utrakvistický argument se opírá o autoritu koncilních dekretů a koncilních otců.⁶⁹ Torquemada pak v rámci utrakvistické argumentace zmiňuje příklady kartáginské synody a čtvrtého toledského koncilu. Namítá však, že závěry jiných koncilů jsou s těmi, kterými argumentují utrakvisté, v rozporu. Odkazuje se tak na základě šestého konstantinopolského koncilu, dvanáctého toledského koncilu a ravenké synody. V žádném z dekretů uzavřených na zmíněných shromážděních podle Torquemady není přikázáno, ba ani zmíněno, přijímání pod obojí. Z toho pak vyvozuje, že přijímání pod obojí nebylo dříve rozšířenou praxí.⁷⁰

Desátý argument utrakvistů se zakládá na autoritě kanonického práva. Torquemada zde konkrétně uvádí utrakvistický odkaz na Gelasiov dekrét, zahrnutý do třetí části korpusu Gratiánova dekretu *De Consecratione*. Z něj utrakvisté vyvozují, že přijímání pod obojí je nutnost („*necessitas*“) a Kristovo přikázání („*Christi praeceptum*“).⁷¹ Torquemada v replice navazuje na své východisko reagující na pátý utrakvistický argument, že mnohé biblické verše je třeba chápat symbolicky a verše zmiňující přijímání chleba i vína pak jako duševní přijímání, a nikoli svátostné. Ve stejném smyslu je pak třeba rozumět

65 Tamtéž, fol. 146r.

66 Tamtéž, fol. 148v.

67 Tamtéž, fol. 146r.

68 Tamtéž, fol. 148v–149r.

69 Tamtéž, fol. 146r.

70 Tamtéž, fol. 149r.

71 Tamtéž, fol. 146r–146v.

některým kanonickým dekretům, vyvozuje Torquemada, které tak s přijímáním pod jednou v rozporu nejsou.⁷²

Jedenáctý utrakvistický argument reaguje na výše vyvrácené argumenty pro nutnost přijímání pod obojí pro laiky se zamyslením, zda má přijímání pod obojí vůbec nějaký účel. Pokud není přijímání pod obojí nutné, a pokud neskýtá ani větší přísun Boží milosti („*gratiae*“) nebo spásné moci („*virtus*“) než přijímání pod jednou, pak se přijímání pod obojí jeví jako přebytečné („*superflua*“), marnivé („*vana*“) a odporuje rozumu. Kdyby uvedené katolické argumenty pro přijímání pod jednou byly relevantní, těžko by pak bylo možno přijímání pod obojí chápat jako projev Boží moudrosti, naopak spíše jako rouhání.⁷³ Torquemada hájí význam přijímání pod obojí (pro kněží, respektive význam konsekrace pod obojí) s odkazem na Tomáše Akvinského. Podle něj sice Kristus je plně přítomen jak v chlebu, tak i ve víně, přijímání pod obojí však má význam coby památka na Kristovo umučení, při němž byla také oddělena jeho krev od těla. Jak již Torquemada zdůraznil v případě předchozích replik, přijímání pod obojí má podle něj význam ve smyslu duševního přijímání, tedy pro plnohodnotné vyživení lidské duše. S odkazem na Alberta Velikého zmiňuje Torquemada také vztah eucharistie k dualitě lidské bytosti, kdy chléb je prostředníkem spásy pro lidské tělo a krev pro lidskou duši.⁷⁴

Utrakvisté v posledním, dvanáctém argumentu zpochybňují neomylnou autoritu církve coby univerzální autoritu a instituci. Podle Torquemady jde o ústřední bod kontroverze a o „*završení všech argumentů*“⁷⁵ utrakvistů proti laickému přijímání pod jednou způsobou.⁷⁶ Podle Torquemady se církev neřídí striktně příkázáními z Písma a z církevních dekretů a má mandát církevní praxi do jisté míry měnit. Argumentuje, že ne všechna příkázání z Písma byla převzata do církevní praxe. Církev na druhou stranu zavedla nejedno opatření, aniž by bylo Písmem vyžadováno jako závazné. Torquemada se odkazuje na Augustina s východiskem, že církev může v určitých případech měnit církevní zvyk („*consuetudo*“), a že to je zrovna případ přijímání pod jednou způsobou. Tento zvyk pak Torquemada s poněkud okázalým zdůrazněním označuje jako „*starodávný a důstojný zvyk přijímání*“.⁷⁷

Právě neomylnost církve je stěžejním východiskem v Torquemadově argumentaci, kterou rozvíjí s odkazem na církevní mandát pro změnu praxe v případě přistoupení

72 Tamtéž, fol. 149r–149v.

73 Tamtéž, fol. 146v.

74 Tamtéž, fol. 149v.

75 „*summa omnium argumentorum*“, tamtéž, fol. 150r.

76 Tamtéž, fol. 146v.

77 „*vetustissimae et honestissimae consuetudinis comunicandi*“, tamtéž, fol. 150r.

k přijímání pod jednou způsobou, a to v sedmé kapitole. Tato kapitola zodpovídá zjevně husitskou kontroverzi exponovanou otázkou, proč nikoli všichni věřící mohou přijímat pod obojí způsobou. Hned v úvodu kapitoly je zdůrazněno, že přijímání pod jednou je obecný církevní zvyk („*universalis ecclesiae consuetudo*“). Torquemadou uváděné důvody, proč v případě laiků není žádoucí přijímat pod obojí způsobou, jsou většinou praktického rázu. V případě, že by z kalicha přijímali hromadně laici, hrozí tím podle Torquemady rozliti posvěceného vína. Chléb pak shledává z hlediska praktické manipulace vhodnější k servírování laikům. Dalším důvodem je Torquemadovi nedostatek vína v některých oblastech a s tím související obtíže při přepravě vína do odlehlejších oblastí. S odkazem na Tomáše Akvinského uvádí také, že některým lidem víno, třeba v malém množství, nedělá dobře. Jedním z důvodů, proč bylo přijímání pod jednou zavedeno a proč je víno odepřeno laikům, je pak Torquemadovi rozlišení mezi svátost vysluhujícími kněžími od přijímajících laiků. Důvodem pro laické přijímání pod jednou je Torquemadovi také jistý edukativní aspekt. Prostí lidé by mohli na základě přijímání pod obojí usoudit, že v konsekrovaném chlebu není Kristus cele. Důvodem, proč nepřijímat pod obojí, je také záměr vyvarovat se bludu, a to konkrétně bludu Čechů.⁷⁸

Na základě uvedené argumentace lze určit stěžejní náměty, které Torquemada akcentuje a o která opírá svá východiska. Jak již bylo uvedeno, největší důraz je kladen na autoritu církve, která se nemůže mýlit a která má v jistých případech mandát měnit církevní praxi. To je v případě eucharistie možné díky reálné přítomnosti Krista v každé z obou způsobů. Laik tak Krista přijímá plnohodnotně i v případě přijímání pod jednou způsobou. K zavedení přijímání pod jednou pak Torquemada uvádí celou řadu praktických důvodů. Konsekrace pod obojí způsobou a její kněžské přijímání nicméně neztrácí význam a má svou úlohu v rámci duchovního přijímání a jako připomínka Kristova umučení a také pro rozlišení mezi prostředkující funkcí vysluhujícího kněze a „pasivně“ přijímajícím laikem.

Na rozdíl od argumentace v traktátu *De aqua benedicta* však uvedené Torquemadovy závěry nelze ani z části považovat za originální přístup k problematice. Veškeré náměty, které Torquemada rozvádí, se totiž objevují již ve Stojkovičově argumentaci, která zazněla při jeho disputaci s Rokycanou v roce 1433.⁷⁹ To platí i v případě odkazů na Písmo. Utravisté v Torquemadově stylizované disputaci, tak jako Rokycana v konfrontaci s Ragusou, argumentují odkazem na Matouše (26, 26–29) a Jana (6, 53) a Torquemada, tak jako Ragusa, kontruje za pomoci Lukáše (22, 17) a Jana (6, 54–58).⁸⁰

78 Tamtéž, fol. 144r–145v.

79 Analýza této disputace v P. VOOGHT, *La confrontation*, s. 100–120.

80 K výměně argumentů mezi Rokycanou a Stojkovičem zakládajících se na Písmu tamtéž, s. 102, 110–111.

Závěr

Torquemada v rámci obou traktátů konstruuje svou argumentaci s výrazným zakotvením v autoritách. Odkazy na autority je zhusta protkán celý text obou traktátů. Autority, na které se Torquemada odvolává, lze rozdělit na tři typy. Jsou to odkazy na Bibli, odkazy na celou řadu církevních otců a nakonec odkazy na Gratiánův dekret. V případě Bible vytěžuje Torquemada v *De aqua benedicta* ponejvíce Lukášovo evangelium a jeho verše 10, 16 a 10, 19. Slouží mu jako argument pro mandát přímo od Krista, který má udělovat církevní obci právě prostřednictvím svěcené vody. Své argumenty Torquemada podkládá i mnoha jinými biblickými pasážemi, ale žádná se v traktátu nevyskytuje opakovaně, na rozdíl od uvedených veršů z Lukášova evangelia. V případě *De sacramento eucharistiae* jde pak především o verše vztahující se k Poslední večeři a nejvíce užívány jsou verše Janovy (6, 53–54) a Matoušovy (26, 26–29).

Dominikán Torquemada dále hojně odkazuje především na dominikánské autority Tomáše Akvinského a v menší míře také na Alberta Velikého. Mnoho vytěžován, a to především v souvislosti s církevním právem v *De aqua benedicta*, je také Hugo od Svatého Viktora a jeho *De Sacramentis Christiane Fidei*. V obou traktátech se pak hojně objevují také odkazy na Augustina, Cypriána či Mikuláše z Lyry.

Torquemada si rovněž intenzivně pomáhá normativní autoritu Gratiánova dekretu. V *De sacramento eucharistiae* se na kanonické právo nejednou obrací a svou zdatnost v kanonickém právu také demonstruje svým odhalením mylné interpretace jednoho z dekretů ze strany husitů. Odkazy na kanonické právo jsou však ještě mnohem intenzivnější v *De aqua benedicta*, v jehož případě se dá autorita kanonického práva označit za specifický prvek traktátu. Torquemada se odkazuje výlučně na poslední, třetí část dekretu nazvanou *Tractatus de Consecratione Ecclesiae*. V této části dekretu, rozdělené na pět *distinctiones*, jsou kodifikována závazná nařízení pro církevní rituály a také právě pro svátosti, včetně eucharistie a role svěcené vody.⁸¹ Ačkoli Torquemada církevní právo nestudoval, začal se o tuto problematiku již v mládí intenzivně zajímat a v otázkách církevního práva se dokázal velmi obratně orientovat.⁸² Později také sepsal komentáře ke Gratiánovu dekretu, ve kterých mimo jiné kritizuje husitskou teologii.⁸³ Traktát *De Aqua benedicta*, ve kterém opírá stěžejní část argumentace právě o Gratiánův dekret, tak může být považován nejen za předeheru k Torquemadovu pozdějšímu přístupu k církevnímu

81 Ke Gratiánovu dekretu a jeho vlivu na chápání a provádění eucharistie ve středověku T. IZBICKI, *The Eucharist*, s. 1–2.

82 T. PRÜGL, *Modelle*, s. 268–269.

83 T. IZBICKI, *The Eucharist*, s. xix.

právu, ale rovněž za předeheru k jeho následnému, v některých aspektech specifickému, náhledu na fenomén husitství.

Z Torquemadovy argumentace, z volby námětů, které v obou traktátech užívá, i z odkazů na církevní autority je zřejmé, že je jeho dílo výrazným způsobem ovlivněno dosavadní polemikou s utrakvismem probíhající od roku 1433, respektive již od kostnického koncilu. Tyto vlivy jsou zřejmé především v traktátu *De sacramento eucharistiae*, který svou polemickou částí do značné míry navazuje na dřívější polemiky o eucharistii. Traktát *De aqua benedicta* však specificky nahlíží na eucharistii perspektivou jejího vztahu k svěcené vodě. Vzhledem k tomu, a také pro nebývale intenzivní zapojení autority kanonického práva, lze tento traktát považovat za vcelku originální reakci na husitské pojetí eucharistie.

Summary

Juan de Torquemada in polemic with Hussite conception of Eucharist

Juan de Torquemada (1388–1468) was Catholic theologian and member of Dominican order. Amongst his many concerns, he approached the hussite theology in a number of literal works. This study deals with two of his theological treatises responding the Utraquism. Both of these treatises responds to the polemical process between the Hussites and the council of Basel, the serie of disputations, which took place between 1433 and 1437. In his *De aqua benedicta* (1433 or 1437), Torquemada widely responds the disputation between John of Ragusa and John of Rokycany from February 1433. He picks out here the particular question of Peter Payne, attending participant of disputation, whether Holy Water is more effective than Sacrament of Communion. In his response, Torquemada systematically explains different aspects of theology of Holy Water with special concern of relationship between Holy Water and Sacrament of Communion. He frequently uses passages from Holy Scripture and from Church Fathers as authorities he is leaning on. However, this treatise is specific for its extraordinary employ of authority of Canon Law. Within his argumentation, Torquemada implicitly assaults Utraquism, the members of the Hussite delegation and Peter Payne respectively. He appoints them strictly as heretics with argument, that they do not understand the relationship between Holy Water and Eucharist

and moreover that they refuse to accept their error. Second treatise I am dealing with, *De sacramento eucharistiae*, was written for members of the Dominican convent of Basel as a form of manual for their presumed dealing with Utraquism. This treatise is partly theological work on subject of Communion, partly direct polemic with a number of particular utraquist arguments. This polemic concerns with question, whether laymen should accept bread only or both bread and wine. The argumentation is based mostly upon the biblical verses of New Testament describing Last Supper, upon the practice of The Primitive Church and upon the Catholic dogma about infallibility of Catholic Church as leading by Holy Spirit. As a Catholic, Torquemada argues against communion under both species. Both treatises I have mentioned indicate certain aspects of polemical strategy of Torquemada. Obviously, he is leans of on the former argumentation of his Catholic predecessors. He intensively employs authorities, The Holy Scripture, Church Fathers and not least Canon Law. Torquemada shifts his concern to a few specific theological topics, which he analyses in an extraordinary extent at the expense of other topics. With his focus on Hussitism, Torquemada represents partly mainstream, but as well partly specific approach to the vast field of Catholic reactions on the Hussite controversy.

Martin ČAPSKÝ

„ale jak se vožení, hned mu tíže“ Naplňování pohlavních rolí v básnické skladbě Stesk na ženitbu Hyneka z Poděbrad¹

Abstract: *“But as Soon as He Is Married, He Deteriorates Immediately”*. Fulfilling of the sex roles in the poetic composition *“Complaint about the Marriage”* by Hynek of Poděbrady

The present study analyzes the poem *“Complaint about the Marriage”* by Hynek of Poděbrady from the last third of the 15th century. The youngest son of Bohemian King George of Poděbrady introduced the composition, which strengthened the distinction to the less noble men by the means of culturally constructed differences, to the aristocratic audience. Using the attributes of carnival entertainment, the author drew on the experience of his peers – starting a family and assuming the role of a farmer, including the difficulties associated with this transitional phase.

Key words: the Late Middle Ages – literary work – chivalric court culture – Hynek of Poděbrady – *“Complaint about the Marriage”*

Složení manželských slibů bylo, přes všechny možné pozdně středověké varianty souběhů podmínek z oblasti světského i církevního práva, krokem ustavujícím rodinu a jako takové také námětem zkoumání historiků a badatelů příbuzných disciplín. V nedávno vydaném sborníku představili autoři přizvaní Martinem Nodlem a Pawłem Krasem některé z důležitých okruhů, na které se dosavadní výzkum zaměřil. Pozornost byla věnována snaze církve o podřízení sňatků církevnímu právu, manželství jako mocensko-dynastickému nástroji i kulturně podmíněné proměně vnímání manželské sexuality.² V jiných pracích se můžeme dočíst o majetkově-právních aspektech provázajících uzavření sňatku a také o často dlouhodobých sporech spojených s (ne)vyplácením slíbeného věna. V prostředí pozdně středověké šlechty býval vstup do manželství mezním

1 Vznik této studie byl umožněn díky výzkumu financovanému z projektu SGS_2017_008 - Podpora vědeckých a prezentačních aktivit studentů doktorského programu Historie a magisterského programu Kulturní dějiny: badatelské trendy a aktuální metody výzkumu novověku a současných dějin.

2 Viz Paweł KRAS – Martin NODL (edd.), *Manželství v pozdním středověku: Rituály a obyčeje*, Praha 2014 (= Colloquia mediaevalia Pragensia 14).

bodem vydělení části rodového majetku určeného k vytvoření dvora zajišťujícího potřeby mladého šlechtického páru. I zde přirozeně vstupovala do hry celá škála variant zahrnující rodové zvyklosti, podmínky daného panství a třeba i svatební smlouvy. Na tomto místě postrádá smysl pokoušet se o jejich podrobný výčet, už s ohledem na skutečnost, že srovnávací výzkum k ustavování druhogeneračních šlechtických domácností nebyl podniknut a jakékoliv úvahy na toto téma by se mohly změnit v podání série jednotlivostí. Vydělení části statků, byť nadále fungujících v rámci rodového dominia, s sebou přinášelo vedle správních změn také mezní situaci pro šlechtický pár spojenou s naplňováním příslušných pohlavních rolí. Od mladého šlechtice se očekávalo jednání v modelu otcovské autority transponované do více rovin sociální interakce. V daném případě můžeme hovořit přinejmenším o hlavě rodiny a dvora a také o vrchnostenské autoritě. V hierarchicky upořádaném modelu oboustranných povinností sehrával muž roli hlavy určující a kontrolující chování podřízených „úďů sociálního těla“.³

Výpovědi právních nebo i preskriptivních pramenů, kterým byla dosud věnována největší pozornost, nám však jen málo prozrazují o reflexi této změny ze strany jejich aktérů. Domnívám se, že jednou z literárních památek, která tematizuje tuto zkušenost ve šlechtickém prostředí, je skladba *Stesk na ženitbu* Hynka z Poděbrad.⁴ Nejmladší syn krále Jiřího z Poděbrad sice v básni buduje sociální distinkci mezi jejím hlavním hrdinou a předpokládaným dvorským publikem, využívá prvky komiky spojené s převrácením rolí, resp. s narušením řádu vlastního masopustního veselí, současně však do textu promítá zkušenost svých vrstevníků s převzetím otcovské autority.⁵ *Stesk na ženitbu* přitom dosud zůstává spíše v pozadí pozornosti, kterou literární historici věnují jiným Hynkovým básním, zejména *Májovému snu* a *Veršům o milovníku*.⁶ Stejně tak zůstávají

3 K metafoře těla při legitimizaci „přirozeného řádu“ na počátku raného novověku více Lucie STORCHOVÁ, *Vedení manželství a etika sebe samé(ho) v českých preskriptivních spisech 16. a 17. století*, in: Jana Ratajová – Lucie Storchová (ed.), *Žena není příšera, ale nejmilejší stvoření. Diskursy manželství v české literatuře raného novověku*, Praha 2009, s. 776–820, zejm. s. 787.

4 *Stesk na ženitbu* byl editován vícekrát. Ve své studii se budu opírat o edici Zdeňka TICHÁ (ed.), *Veršované skladby Neuburského sborníku*, Praha 1960, zde na s. 106–127. V Úvodu této edice také editorka shrnula starší úvahy o vazbách Hynkových literárních děl k německým milostným písním, ovlivněním italskými vzory a především k domácí literární tradici (s. 15–16).

5 Josef Macek se pokusil rozlišit tři základní typy urozenců na základě jejich postojů k novým hospodářským trendům pozdně středověkého období. Okruh Hynka z Poděbrad bychom v tomto kontextu mohli řadit k typu rytířské šlechty spojené s pohybem u dvora. Blíže Josef MACEK, *Jagellonský věk v českých zemích II. Šlechta*, Praha 1994, s. 210.

6 Tento přístup už uplatnila i Zdeňka TICHÁ, *Úvod*, in: Táž (ed.), *Veršované skladby*, s. 5–25 a později TÁŽ, *Úvod*, in: Táž (ed.), *Spisování slavného frejře*, Praha 1978, s. 5–10, kde se více věnuje osobě autora. Nejnovější zamyšlení nad Hynkovou tvorbou v kontextu vzdělanostního mecenátu olešnických (minsterberských) knížat představil Jaroslav MALICKI, *Poděbradové v dějinách jazyka a kultury*, in: Ondřej Felcman – Radek Fukala a kol., *Poděbradové. Rod českomoravských pánů, kladských hrabat a slezských knížat*, Praha 2008, s. 477–503, zvl. s. 495–503.

stranou úvahy o komunikační situaci provázející recepci tohoto díla. Už Josef Macek přitom ve svých poznámkách k literární tvorbě Hynka z Poděbrad upozornil na dva důležité momenty, které odpovídají obecnějším tezím o roli dvorské literatury, jak o ní hovoří z odlišných oborových pozic Joachim Bumke⁷ či Horst Wenzel.⁸ Josef Macek vyzdvihl nejmladšího ze synů krále Jiřího z Poděbrad jako prototypického představitele pozdně středověké rytířské kultury, která se vyznačovala obnoveným zájmem o rytířské turnaje, dvorskou reprezentaci i rytířský kult ženy pohybující se u Hynka v široké škále od adorace krásné (nebeské) paní až k otevřeným erotickým výpovědím. Okouzlení vypjatými formami rytířské dvorské kultury pěstovanými na budínském dvoře krále Matyáše Korvína prohloubila i Poděbradova návštěva Itálie. Z italského prostředí si Hynek přinesl zálibu v Boccacioových povídkách, z nichž některé přeložil do češtiny (pravděpodobně však z německých předloh) a dokonce se je pokusil i napodobit vlastním (nedokončeným) vyprávěním *Rozprávka o jedné pěkné paní, jménem Salomeny*. V pokusech o přesazení italských motivů do českého prostředí však, jak upozorňuje už Josef Macek, interpretačně posouvá své předlohy a pozitivní hrdiny pocházející původně z městského prostředí identifikuje jako šlechtice. Urozený původ, čest, zemské statky a dvorné chování je naopak upíráno postavám z řad měšťanů, jejichž snaha o proniknutí mezi šlechtu s sebou často přináší důsledek v podobě ženiny nevěry. V povídce o kupci a jeho ženě tak charakterizuje nerovnou manželskou dvojici coby bohatého kupce, který podle zvyku mnohých kupců hledá povýšení do rytířského stavu, jeho manželku pěknou, krásnou a ušlechtilou pocházející z rytířského rodu. Lásky k němu neměla, neboť byl pouhý (sic, pozn. M. Č.) kupec, napsal překladatel, který protentokrát ponechal děj povídky ve Florencii.⁹

V době latentního stavovského napětí jagellonského období získávaly podobné interpretační posuny vyšší ozvučnost, zvláště pokud budeme předpokládat (opět s Josefem Mackem), že řada pozdně středověkých textů rytířské-dvorské kultury nacházela nejen své čtenáře, ale díky zvyku hlasitého předčítání i okruhy posluchačů.¹⁰ V této komunikační praxi docházelo k živějšímu kontaktu mezi recipienty a literárním dílem, nemluvě už o situaci, kdy před publikum předstoupil sám autor. Joachim Bumke předkládá příklady

7 Joachim BUMKE, *Höfische Kultur. Literatur und Gesellschaft im hohen Mittelalter*, München 2005¹¹.

8 Horst WENZEL, *Hören und Sehen, Schrift und Bild. Kultur und Gedächtnis im Mittelalter*, München 1995.

9 K rozboru Hynkových postojů více J. MACEK, *Jagellonský věk II*, s. 14–15. K recepci Boccacciova díla prostřednictvím německé předlohy Z. TICHÁ, *Úvod*, in: Táž (ed.), *Spisování slavného frejře*, s. 5–10. „*Jiná opět rozprávka o jednom kupci a o jeho ženě, urozené a velmi chytré, i o jejím milovníku a o příhodě jeho*“, tamtéž, s. 90–95.

10 Mimo jiné uvádí příklad předčítání *Trojánské kroniky* na hradě Petršpurku v roce 1475. Srov. J. MACEK, *Jagellonský věk II*, s. 203–204.

vystoupení dvorských literátů, jejichž vyprávění bylo ožívováno přímou řečí, rétorickými otázkami a někdy i přímým dialogem s publikem.¹¹ Ke svým posluchačům se obrací i Hynek z Poděbrad. V básni *Veršové o milovníku* uvádí: „*Od toho chci nyní počítí. // Nestyšte sobě poslyšeti, // co se jest mne přihodilo // tehďáž, když jest v tom čase bylo.*“¹² I když se skladby tzv. Neuberského sborníku obsahujícího Hynkovy verše nezachovaly v úplnosti a z některých zbyly po vyřazených listech pouhá torza, i v básni *Stesk na ženitbu* použil urozený básník podobnou, byť s ohledem na publikum méně adresnou rétorickou strategii: „*O tom chci nětco pověděti, // jak jsem já mohl srozuměti, //...// Protož nechci se dotýkati žádného, // chcít počítí od sebe samého.*“¹³ Vazbu s posluchači upevňovalo i zdůrazňování, že autor sděluje svoji osobní zkušenost, nebo zprostředkovává příběh zprostředkovaný od jeho přímého aktéra.

Vezmeme-li do úvahy teze o pohrdavém postoji k neurozeným odrážejícím se mimo jiné i ve výše zmíněných překladech Boccacciových povídek, můžeme se na základě principu očekávání publika pokusit o užší vymezení recipientů Hynkových skladeb. Báseň *Stesk na ženitbu* líčí strasti majitele statku, který si chtěl zlepšit svoji majetkovou situaci uzavřením manželství. Po krátkém čase však zjišťuje, že náhradou za ztracenou svobodu získal především neutichající finanční starosti, ze kterých nemůže ani spát. Často zdůrazňovaná nouze jej za další bezesné noci vyhání do sadu, kde se setkává s „*krásnou paní*“, které si stěžuje na svoji bídu i na nedostatek autority projevované postojem služebnictva, čeledi i vlastní manželky, vyhrožující mu nevěrou. Cizí paní líčená v metaforách nebeské královny jej smiřuje s manželským stavem a on se s nově nabytou sebedůvěrou vrací zpět ke svým povinnostem: „*Jakž rozmluvách s tů pěknů paní, // tuť mě žalost opustila, // když mě svů řečí utěšila, // že se tomu doma podivili, // kteří mých nedostatkův svědomi byli.*“ Hynek z Poděbrad se sice v básni vydává za aktéra a vypravěče, současně se však stylizuje do postavy mimo svůj rodový původ. „*Hrdinou*“ je nižší šlechtic, který se chce rovnat příslušníkům panského stavu a následovat je ve všech dvorských zábavách, aniž by mu na život mezi výše urozenými zbývaly finanční prostředky. Hynek z Poděbrad opakovaně zdůrazňuje, že dotyčný usiluje o nevídané překročení sociálního prahu. Činí tak z mladické nerozváženosti, ale také z pýchy: „*A byv mladý, dosti frejovný, // v útratách, v kratochvílech chtě být každému rovný, // ne jako na mě, zeměnína slušalo, // ale bylo pánuov málo, // bych se jim nechťěl vrovhati.*“¹⁴ A protože

11 J. BUMKE, *Höfische Kultur*, s. 706–707. Další příklady, tentokrát z českého prostředí i s příslušnými formulami obracejícími se k posluchačům, uvedl už Václav ČERNÝ, *Staročeská milostná lyrika a další studie ze staré české literatury*, Praha 1999², s. 111–112.

12 *Veršové o milovníku*, in: Z. Tichá (ed.) *Veršované skladby*, s. 75.

13 *Stesk na ženitbu*, s. 106.

14 Tamtéž.

se chce vyrovnat bohatým, zadluží se.¹⁵ Sňatek je pro něj východiskem z nouze, stejně tak jako rozhodnutí, že bude hospodařit. „*Zeměnin*“ určuje aktéra jako příslušníka nižší šlechty a Hynek z Poděbrad tuto stylizaci důsledně dodržuje. Hospodářství, které hrdina spravuje, charakterizuje jako venkovský dům nebo dvůr, ke kterému přiléhá zahrada přecházející v háj. Dům má děravou střechu a hospodář je v každodenním úzkém kontaktu se služebnictvem. Jestliže sídlo šlechtice postrádá atributy rezidenčního sídla vyšší šlechty, podobně prostě vypadá i příslušná domácnost. V básni jsou zmíněni čeledín, služky, pohůnek a ze služebnictva vcházejícího do úzkého kontaktu s rodinou ještě chůva – kojná. Chudá je i představená tabule. Mladý šlechtic si stýská, že postrádá peníze na nákup masa, sádla, soli, chleba, slaniny i másla. Rozpadají se mu pluhu i vozy. Ze všech stran se k němu natahují žádající ruce.¹⁶ Aktér příběhu zdaleka svým majetkem nedosahoval modelového panství, jemuž v komponované krajině vévodil hrad doplněný v podhradí rezidenčním městem a případně klášteřem s rodovou hrobkou, které bylo v pozdním středověku opakovaně napodobovaným rezidenčním vzorem.¹⁷ Publiku je představen jako venkovský šlechtic potrestaný za svoji pýchu, s níž se chtěl vyrovnat pánům: „*a nevěřím, než že mě čert omámil, // že mě k tomu tak stavu podmanil*“.¹⁸ Komické prvky posilují pocity sociální nadřazenosti publika vůči fiktivnímu narátorovi a jeho stále připomínané nuzotě. Ostatně komická byla už sebestylizace syna českého krále do prostého zemana, resp. do hospodáře vstávajícího před svítáním, aby podal instrukce čeledi.¹⁹

Hynek z Poděbrad byl přitom jediným synem Jiřího z Poděbrad z druhého manželství s Johanou z Rožmitálu a díky poměrně rychlému druhému sňatku českého zemského správce se svým datem narození (r. 1452) příliš věkově nevzdaloval svým starším nevlastním sourozencům. V roce 1458 byl Jiří z Poděbrad zvolen českým králem a už o dva roky později jmenoval své syny Viktorina, Jindřicha staršího a Jindřicha mladšího, pro kterého se postupně vžilo pojmenování Hynek, ochránci Loudovy univerzitní koleje. Můžeme předpokládat, že část výuky, na níž se podíleli mistr Václav z Chocně a Martin Rokycana, absolvovali mladí Poděbradové právě v jejích zdech. Jejich propojení s univerzitním prostředím bylo velmi silné. Doloženy jsou návštěvy univerzitních slavností a dokonce opakované vystrojení promočních hostin. Díky blízkosti akademickému prostředí se „*princové*“ nepochybně seznámili i s veselím provázejícím žákovské hry.

15 „*I počnu se já dlužiti dosti hustě // a utráceti příliš velmi tlustě, // že již nevěděch, kudy ven.*“ Tamtéž, s. 107.

16 Tamtéž, s. 109 a 118–119.

17 Velmi precizně se představě panství a jejímu naplňování věnoval v úvodních kapitolách své monografie Robert ŠIMŮNEK, *Reprezentace české středověké šlechty*, Praha 2013, s. 15–135.

18 *Stesk na ženitbu*, s. 115.

19 K teorii komiky a funkci při utváření postoje superiority více Vladimír BORECKÝ, *Teorie komiky*, Praha 2000, zvl. s. 143.

Uvažujeme-li o zdrojích komiky využitě později ve *Stesku na ženitbu*, neměli bychom opomíjet ani tyto maškarády spojené s převrácením rolí, jichž byl autor svědkem během svých juvenilních let. Synům Jiřího z Poděbrad se v Loudově koleji dostalo vynikajícího vzdělání. Jindřich starší už v mladém věku vzbuzoval zájem svými kurtoazními způsoby i vybranou německou konverzací. O Hynkově literární dráze již byla řeč.²⁰ V prosinci roku 1462 zužitkoval Jiří z Poděbrad své vazby na císaře a Fridrich III. povýšil Jindřicha a Hynka mezi říšská knížata (Viktorin obdržel říšské důstojenství už dříve) a potvrdil jim jejich tituly kladských hrabat a minsterberských knížat. O další tři roky později doznala titulatura všech tří bratrů rozšíření o titul opavských vévodů.²¹ Do jednání o sňatcích Poděbradových synů se promítaly politické plány jejich otce. Hynek se doslova pár týdnů před jeho smrtí oženil s dcerou saského kurfiřta Viléma Kateřinou a záhy se zapojil do jednání o nástupci na český trůn. Hynkovy další osudy se poté nesly ve znamení pohybu na dvorech obou zvolených českých králů, jak Vladislava Jagellonského, tak Matyáše Korvína. Cestu mu, stejně jako jeho bratrům, usnadnila konverze a opuštění strany podobojí. V uherských službách se účastnil delegace domlouvající v Neapoli sňatek uherského a českého krále s Beatrix a nenechal si ujít ani dvorské veselí při příležitosti svatby a královniny korunovace. Před královským palácem v Budíně se konaly rytířské hry a mezi zápolícími rytíři bývá zmiňováno i Hynkovo jméno. Vedle pohybu na Matyášově dvoře, který svým splendorem zastíňoval pražský protějšek, zastupoval Matyášovy zájmy i během jednání s Vladislavem Jagellonským vrcholícími tzv. Olomouckými dohodami.²² Hynek z Poděbrad však zastával i úřady v českém království a lámal dřevce také na turnajích v Čechách. Nebylo divu, že se proti němu objevilo obvinění z přípravy královraždy, a to dokonce na obou dvorech. V roce 1488 v zápase o dolnoslezské hlohovské knížectví zkrížili Poděbradové Korvínovy plány a navzdory mobilizaci (a následnému zadlužení) všech rodových zdrojů utrpěli těžkou porážku. Dočasně ztratili i všechny slezské statky a jen brzká Korvínova smrt zabránila, aby se z potupných mírových podmínek nestal definitivní stav.²³ Hynek ale svého někdejšího švagra dlouho nepřezil. Zemřel v roce

20 Spojení mladých Poděbradů s univerzitním prostředím nejnověji připomenul Martin ŠANDERA, *Jindřich starší z Minsterberka. Syn husitského krále. Velký hráč s nízkými kartami*, Praha 2016, zejm. s. 14–16, kde je shrnuta i starší literatura. K účasti na univerzitních slavnostech více Rudolf URBÁNEK, *Věk poděbradský. Čechy za kralování Jiříka z Poděbrad. Léta 1460–1464*, Praha 1962, s. 251. Urbánek současně soudí, že „princové“ mohli se svými učiteli obývat přímo byt v řečené koleji. Tamtéž, s. 33.

21 Srov. M. ŠANDERA, *Jindřich starší z Minsterberka*, s. 23–24 a Pavel KOUŘIL – Dalibor PRIX – Martin WIHODA, *Hrady českého Slezska*, Brno – Opava 2000, s. 497.

22 K pobytu na uherském dvoře více Antonín KALOUS, *Matyáš Korvín (1443–1490). Uherský a český král*, České Budějovice 2009, zejm. s. 325–326.

23 Nejnověji M. ŠANDERA, *Jindřich starší z Minsterberka*, s. 177–186. Osudy Hynka z Poděbrad jsou dosud zpracovány jen ve formě rozšířených hesel: *První prokletý básník*, in: Jaroslav Čechura – Milan Hlavačka – Jiří Mikulec: *Děti a levobočci českých králů*, Praha 1995, s. 82–85 a ve formě stručného

1492 v pouhých čtyřiceti letech a zanechal po sobě závěť, jejíž ustanovení napadla jeho vdova Kateřina Saská. Rytíř-literát se nenechával spoutávat dobovými konvencemi, což zvláště v pohusitských Čechách muselo vzbuzovat velkou pozornost, a hodlal zabezpečit svoji dlouholetou konkubínu Kateřinu ze Strážnice i své nemanželské potomky. Pověst sukničkáře, nebo jak mnohem lapidárněji vyjádřil Bohuslav Hasištejnský z Lobkovic, který jej nazval „*porušitelem panen*“, zůstala s Hynkovým jménem spojena až do dnešní doby. Mimo jiné i proto, že drží smutné prvenství mezi známými osobami nakaženými syfilidou. Současně však platilo, že se díky svému původu a zděděnému majetku pohyboval na tak vysoké úrovni společenské hierarchie, že si mohl dovolit nerespektovat konvenční modely chování i naplňování politických aktivit.²⁴

Vypjatá milostná lyrika, která je vlastní jiným jeho básnickým skladbám, zůstává ve *Stesku na ženitbu* upozaděna. Hynek z Poděbrad klade do úst jejího hrdiny konstatování, že mu vstup do manželství otevřel cestu k milostným kratochvílím, ale je jich už syt a nyní si na svůj stav stýská.²⁵ Na rozdíl od jiných skladeb, někdy až eroticky explicitních, zde zmínky o manželské sexualitě hrají odlišnou roli. Jsou opět ironickým prvkem využitým v konkrétním kontextu k pobavení publika. V úvahách o možných interpretacích Hynkovy skladby jsem opakovaně použil přídomek karnevalový. V básni určené urozeným posluchačům, distancujícím se od nižších sociálních vrstev, nenajdeme doklady groteskního realismu spojeného s tělesností, jak jej ve své analýze románu o rodině obrů charakterizoval Michail Bachtin.²⁶ Se svátky bláznů, karnevaly, masopustem, studentskou volbou biskupa, svátky osla či lodi bláznů však skladbu spojují některé jiné výrazové prostředky včetně neskrývané ironie, směšování vysokého a nízkého a parodie. Karnevalová kultura byla Hynkovi z Poděbrad natolik blízká, že ji použil jako časovou a dějovou kulisu pro svoji vlastní povídku o paní Salomeně. Její muž hrubých způsobů a skoupý na peníze se rozhodne uspořádat pro svoji paní znamenitého rodu, velmi pěknou, ctnostnou a ke každému milostivou, k obveselení na zámku masopust. „Zábava“ se však nakonec nekoná. U stolu se nesejde urozená sešlost a mladé paní dělá společnost „*Sekyl Jakub a proti ní z Prdele Tomáš*“. Také jiní hosté se prý více hodili na pohřeb než na slavnost. K obveselení pán „*zjednal bubeníka a pištce – nic jiného, [jako] když ve zlé vsi k stádu bubnují neb*

biogramu zpracovaného v rámci dynastického přehledu též Radek FUKALA, *Muž renesančního ducha?*, in: O. Felcman – R. Fukala a kol., *Poděbradové Poděbradové*, s. 99–106.

24 Hynek z Poděbrad bývá také uváděn jako první oběť syfilidy v českých zemích. K okolnostem revize závěti blíže M. ŠANDERA, *Jindřich starší z Minsterberka*, s. 195 a J. MACEK, *Jagellonský věk II*, s. 14–15.

25 *Stesk na ženitbu*, s. 107.

26 Průkopnická práce, jejímž autorem byl Michail Michajlovič BACHTIN, *François Rabelais a lidová kultura středověku a renesance*, Praha 2007, pojímala groteskní román *Gargantua a Pantagruel* jako okno k lidové kultuře.

*sviniem k jich jídlu!*²⁷ Mladá šlechtična z takto vyvedené oslavy upadla do těžké nemoci, ze které ji, na radu přítele, vyvede až porušení závazku manželské věrnosti.²⁸ Masopust – slavnost, na kterou se Hynkovými slovy jednou ročně těší chudí i bohatí, nebyla záležitostí pouze lidových vrstev. Podobně jako karnevalové veselí v západní Evropě pronikala celou společností, byť s ohledem na prostředí nabývala odlišných forem. Situování příběhu na „jeden vysoký zámek“ nám dovoluje pojmenovat některé základní atributy modelového masopustního veselí, jejichž nedodržení básník využíval pro vykreslení trpkého osudu ztrápené ženy. Bohatou hostinu měla doprovázet hudba, očekávaná byla účast (urozené) společnosti, muži vedli se ženami zábavnou konverzací. „*Naprv posadil se kýs čert najvýše,*“ psal Hynek z Poděbrad o smutné tabuli a i do této poznámky se promítalo statusové převrácení rolí vlastní masopustu.

Prvky karnevalové komiky pronikaly i do slavností doprovázejících rytířské turnaje, pokud se klání nekonala přímo v příslušných masopustních dnech. Stejnou součástí dvorské kultury pozdního středověku byl i tanec, stejně jako karetní hry a vyprávění historek. V této společnosti se Hynek z Poděbrad pohyboval s jistou bravurou a podobně, jako si získával slávu v kolbě, byl i básníkem, který dokázal vyměnit milostný za uštěpačný verš.²⁹ Josef Macek se ve snesených příkladech odvolává na italské dvory, které ovlivňovaly svým děním široký kulturní okruh včetně zemí střední Evropy, a doplňuje, že i v českém prostředí existovaly předem připravené seznamy témat pro konverzaci, stejně jako univerzální témata zahrnující lov či vztah k ženám.³⁰ Pro toto publikum skládal Hynek z Poděbrad své verše o ženitbě. Jeho skladby byly součástí dvorské literatury upevňující hodnotovou stupnici dvorského prostředí prostřednictvím utváření kulturní distance mezi výše urozenými a jejich okolím.³¹ Souboj zemana s hmotnou nouzí lze vnímat jako

27 Z. TICHÁ (ed.), *Spisování slavného frejře*, s. 115–116.

28 Hynek z Poděbrad v této povídce naplno vyjádřil svoji stavovskou nadřazenost. Pár sice bydlí na zámku, ale jeho držitel je líčen jako postava stojící mimo dvorskou kulturu. V závěru své povídky navíc přidává doporučení: „*A takovým mužóm, jako tento jest, o kterémž se tuto vypisuje, nic jim v umyslu jiného není nežli peníze chovati a nuzně živu býti a lakomství hleděti a skúpi býti. Mně se zdá i jiným, že by sobě měli takoví lidé k tomu svému úmyslu potvorné sedlské raději ženy pojímati, jakož by na takové nuzné muže slušalo, aby s pokojem tak urozených a znamenitých, ušlechtilých, pěkných žen, ješto jim nesluší, ani jich hodni nejsú.*“ Tamtéž, s. 116.

29 Příznačné je v tomto směru rozhodnutí komorního soudu ve sporu mezi Hynkem z Poděbrad a Vojtkem z Orlé. Panovník rozhodl, že mají být ukončeny útoky z obou stran, opovídání a pálení mezi nimi i jejich služebníky. Zatímco tato část výroku měla obecný charakter, předcházel ji i zákaz, „*aby všechna hanienie s obú stranú buď ústně neb psaniem neb skládaniem písni, to vsecko na obě strany aby pomínulo*“. Za tímto způsobem vedení útoku na protivníkovu čest můžeme hledat literární obratnost páně Hynkovu a také doklad existence komunikačních veřejností, o nichž bude řeč níže. Srov. *Archiv český IX*, ed. Josef Kalousek, Praha 1889, s. 502–503, č. 668.

30 J. MACEK, *Jagellonský věk II*, s. 191–195 a Jacques HEERS, *Svátky bláznů a karnevaly*, Praha 2006, s. 139–184.

31 K úloze dvorské literatury H. WENZEL, *Hören und Sehen*, s. 16.

svého druhu parodii na rytířské romány, ve kterých hrdina klesá vyčerpáním po souboji s nepřítelem. I v tomto případě fiktivní vypravěč příběhu upadá do mdlob, ty ale záhy přecházejí v trhaný spánek a ustavičné přemítání, jak se vyrovnat s chudobou a finančními požadavky okolí. Bídou a starostmi trápený mladý šlechtic údajně uvádá a ztrácí řeč. Zjevení krásné paní (nikdy přímo nepojmenované Panny Marie) dynamizuje děj, ale současně do něj vnáší další komické prvky. Nebeská královna zastupuje nedostupný ženský element rytířských románů, tvoří protipól vlastní zemanově ženě spojované s fyzickou láskou.³² Krásná paní se snaží hlavního hrdinu vyléčit (tzn. svými radami utěšit), aby byl připravený splnit své poslání – stát se mužem hospodářem ve všech konotacích tohoto významu. Její zjevení přitom není reakcí na pokorně pronášenou modlitbu, ale naopak na šlechticovo klení a rouhání. Zeman si opakovaně ulevuje výroky, že to čert ho navedl na ženění. Stýská si, že by mu bylo lépe v klášteře než v manželství. V komickém duchu líčí Hynek z Poděbrad příchod krásné paní: „*tak sebu i rukama položiv se pod stromem, // padl sem na nos. I poče se mi vtom zdáti, // jako by cos na mě počalo volati.*“³³ Spojování vysokého a nízkého vlastní karnevalové komice prostupuje celou sledovanou skladbou. Navzdory stálému klení a svalování viny na čertovské rady se zemanovi dostává útěchy. Když bude trpělivý, Bůh popřeje jeho hospodářství, bude mít pěkný statek plný dobytka i širé lány obilí. Tím zmizí i strasti spojené s manželstvím. Mládenec však tuto představu striktně odmítá. Posluchačům musela na mysli vytanout fraška o uzdraveném nemocném, který se hněval, že se po vykonání zázraku bude muset živit prací. Na příslib budoucí prosperity totiž hrdina básně odpovídá, že větší statek znamená jen víc námahy, lopotení a více starostí pro něho samotného: „*budu-li dobrý statek na zemi míti, // hned stokrát větší práci mám. // ... // A protož velikým statkem starosti neubude, // kde při chudobě jedna, tu jich deset bude.*“ A začne snášet výtky na adresu služebnictva. Čeleď se k zemanovi chová velmi familiárně a kupí své požadavky. Čeledíni chtějí nové nářadí a všechno řádně okované, pohůnek odmítá odejít na pole, dokud nedostane ostruhu, bič a novou košili. Služky se domáhají střevíců, sukna na košile (7 loket). Komickým prvkem jsou příklady narušení řádu společnosti fungující na hierarchickém principu i samy zemanovy stesky, které předkládá nebeské paní. Burleskní kolorit rozvráceného venkovského hospodářství dotvářejí neustálé hrozby odchodem, kterými čeleď doprovází své požadavky: „*Pane, zjednaj nám piva, ať žiezni nezemřeme, // chceš-li ať pryč neutečeme.*“ A na jiném místě pohůnek vyhrožuje: „*nezjednáš-li mi co třeba, puojdu pryč,*“ a služky se navzájem překřikují: „*Protož račiž mi košili kúpiti, // sic věru musím pryč ujíti. // ...*

32 Zeman musí chodit pozdě spát a brzo vstávat, aby mohl řídit hospodářství, ale jeho žena se jeho odpovědnosti diví: „*Já jí di(em): Ach, cos ty divná žena! // Tobět jest všecka jedna cena. // Leda já se s tebu vždy líbal // ty nedbáš, bych já zítra třeba žebral.*“ Viz Stesk na ženitbu, s. 107.

33 Tamtéž, s. 113.

// *A máš-li mi kúpiti, kúpiž dobrého, // nebo puojdu pryč a budu u jiného!*³⁴ Požadavky domácnosti násobí chůva – kojná, která se toulá s kolébkou po domě a dožaduje se všeho nejlepšího, aby neztratila mléko. I ona vyhrožuje odchodem, pokud jí neseženou vše, co žádá, nejlépe nově zakoupené ve městě.

Hynek z Poděbrad, jak už bylo řečeno, pracuje s obrazy narušení řádu. Dobrý poddaný je především poslušným poddaným, to je jeho část závazku v binární vazbě k vrchnosti. Čeď na zemanově statku ale vystupuje velmi sebevědomě při posuzování (ne)plnění hospodářova dílu smlouvy. Básník přitom nezpochybňuje oboustranné závazky jako takové. Zpupnost neurozených, kteří překračují svým jednáním hranice a vrší své požadavky, však představuje komický prvek, který je dalším dynamizujícím činitelem vyprávění, samostatnou scénou vypovídající o světě naruby, v němž je vrchnost pasivní a chasa naopak aktivní složkou děje. Binární opozice dobrá – špatná je vztažena i na zemanovu manželku. Dobrá žena je v manželství definována vztahem k manželovi. Jana Ratajová představila na základě preskriptivních spisů 16. a 17. století soubor vlastností, které byly u dobré manželky očekávány. Byla to především věrnost svému muži, čistota spojená s konzumací sexuality výhradně v manželském svazku a s dodržováním pravidel vztahujících se k obdobím povoleného pohlavního styku, poslušnost, zbožnost a také schopnost převzít svůj díl chodu domácnosti.³⁵ Pohlédneme-li na verše vložené do úst zemanově manželce, nebo na výpovědi manžela, uvidíme, že i v tomto případě je její chování představeno coby stojící v rozporu s Božím řádem. Zeman sám ráno vstává, aby zahájil pracovní den s čeledí, zatímco jeho žena ještě leží v posteli a dožaduje se projevů manželské lásky. Zemanka rozhodně není představena jako dobrá hospodyně, která by stála muži po boku (následovala jej v jeho strastech s finanční nouzí), ale svými požadavky porušuje i představy o poslušnosti. Hynek z Poděbrad vřazuje její apely za výhrůžky služebnictva a znovu vkládá do úst hrdiny klení o čertu, který jej namluvil k ženění. Zemanka se hádá se svým mužem: „*Tuť mě pak ta tepruov nadýmá, // a hněvivě se na mne nadýmá.*“ Svoji argumentací se opět ocitá za hranicí spojovanou s cudností: „*A ty mi nic nechceš kúpiti! // Co mám nahá jako lotr choditi // nemaje kusa šatu žádného, // že skoro nemám, čím přikrýt těla svého, // ani své hanby, ani prsy.*“ A na místo hrozby odchodem, ke které sahá čeď, vyhrožuje manželovi nevěrou. Pokud nekoupí on, najdou se jiní, a ona se jim odplatí, jak nejlépe bude umět.³⁶ A manžel, jak si stýská krásné paní, uniká před hádkami, raději prodá ze dvora poslední krávu, aby zachoval onen svatý stav,

34 Tamtéž, s. 120–121.

35 Jana RATAJOVÁ, *Manželství v české literatuře raného novověku*, in: J. Ratajová - L. Storchová (edd.), *Žena není příšera*, Praha 2009, s. 733–775. K očekávané roli ženy ve šlechtické domácnosti též Milena LENDEROVÁ a kol., *Žena v českých dějinách od středověku do 20. století*, Praha 2009, s. 278–279.

36 *Stesk na ženitbu*, s. 121.

který je mu jejími ústy chválen. Koupí kočár, do něj koně jedné srsti, postroje a nechá na čas hospodářství ladem, aby ji zavezl na svatbu, kam si manželka přeje jet. Dopřává jí tanec a návštěvy posvícení, i kdyby měl část statku rozchvátit. V povídce o paní Salomeně i v předkladech Boccacciových povídek Hynek z Poděbrad využíval motivu ušlechtilé paní, která je nucena vdát se za neurozeného či dobrými způsoby neobdařeného manžela. Ve *Stesku na ženitbu* tento motiv pomíjí. Sňatek realizovaný s vidinou věna ponechává své aktéry mimo sociální sféru Hynkova publika. Stavovská distinkce udržovaná vůči zemanovi není narušována manželským svazkem s výše urozenou šlechticnou. Předestřený obraz manželství je líčen v karnevalovém duchu. Muž ovládaný línou ženou, vůči níž si nedokáže prosadit svoji autoritu: „*Nikdy nechce nic dělati, // vždycky ji čert učil heslovati.*“³⁷ Když žena otěhotní, muž objíždí sousedy a shání chůvu, zatímco žena využívá svého stavu ke znásobení svých požadavků.³⁸

Hynek z Poděbrad pojímá svého hrdinu jako postavu, která nesplňuje základní kvalifikaci pro své akceptování mužským světem, zvládnutí své domácnosti.³⁹ Zatímco podle přání manželky skáče podle svých slov nahoru a dolů,⁴⁰ zanedbává podle jejích rozmarů starost o spravovaný statek, nechává se smýkat i požadavky čeledi: „*Pakli mi hned nezaplátíš, // nebuduť dělati, to ty zvieš, // nebo musím sobě šaty zjednati, // abych měl v čem s děvečkami potancovati!*“⁴¹ Zeman tak nedostává konstruktům maskulinity uplatňovaným ve dvorském prostředí a ještě více se od něho vzdaluje.⁴² Neschopnost nastolit či obnovit řád, a to navzdory výrokům, že občas někoho kyjem zchladí,⁴³ se stává dalším prvkem, který prostřednictvím ironie upevňuje pocity nadřazenosti u Hynkova primárního publika – dvořanů. V terminologii mediálních studií bychom mohli předpokládaný okruh posluchačů naslouchajících přednesu Hynkovy skladby označit jako příležitostnou veřejnost. Bernd Thum, který představil koncept studia těchto dočasně ustavovaných veřejností, odvozoval jejich podobu od omezeného rejstříku a působení

37 Tamtéž, s. 123.

38 „*A když mi pak paní břichatá, // tuť na mě přijde opět nová psota: // a jáť jezdím všudy, chůvy ptaje // (dosti velikú práci o to maje), // nebo žena se nechce starati, // jedno vždycky bude stonati, // ... // a tuť rozličné strojí pláče, // jako pravá slepice kdáče: // „Ach nastojte, potratím, potratím, // ba, však mi těžko, že nevidím!“* Tamtéž.

39 K časové setrvačnosti ideálu muže spravujícího vlastní domácnost J. RATAJOVÁ, *Manželství*, s. 760 a Pavla SLAVÍČKOVÁ, *Pater familias a jeho role v raně novověké rodině na základě normativních pramenů*, in: Radmila Švaříčková Slabáková a kol. (edd.), *Konstrukce maskulinní identity v minulosti a současnosti. Koncepty, metody, perspektivy*, Praha 2012, s. 152–166.

40 „*Již já pak zhóru nebo dolú skoč, // musím jí dobytí, když zasadí se oč*“. *Stesk na ženitbu*, s. 122.

41 Tamtéž, s. 119.

42 Dvůr jako příklad prostředí spojeného se svěbytným konstruktem maskulinity uvádí Michaela ANTONÍN MALANÍKOVÁ, *Maskulinita jako koncept medievistického bádání*, in: R. Švaříčková Slabáková a kol. (edd.), *Konstrukce maskulinní identity*, s. 24–35.

43 *Stesk na ženitbu*, s. 111.

mediálních prostředků v předmoderní době, průniku společných zájmů a také od míry participace na moci. Trvání příležitostných veřejností záviselo na intenzitě zapojení přítomných a na druhu využitých komunikačních nástrojů.⁴⁴ Stejně tak jako mívalo zapojení přihlížejících do procesů trvalejší dopad pro vizualizaci a upevnění sociální stratifikace dané obce, získávala dvorská skladba navozením komunikační vazby mezi narátorem a publikem trvalejší účinek pro upevnění sdíleného hodnotového systému. Zábavná literatura byla recipována s ohledem na sociální skladbu publika a již zmiňované překladatelské zásahy Hynka z Poděbrad posouvající některé postavy z měšťanského do šlechtického prostředí dokládají, že urozený literát tvořil pro stavovsky vyhraněný okruh příjemců. Svým posluchačům se přibližoval nejen sdílenou distinkcí vůči neurozeným a využitím karnevalových prvků v básni *Stesk na ženitbu*, jakkoli může být dnes analýza zábavných prvků s ohledem na proměnu publika problematická, ale také tematizaci zkušenosti spojené se změnami rolí, kterými šlechtici v průběhu svého života procházeli.

Otakar Slanař navrhl postup studia pozdně středověké rytířské epiky založený na sledování proměny modelu fikčního světa. Harmonický fikční svět je nejprve narušen a jeho znejistění představuje zápletku románu. Úsilí akčních postav směřuje k rekonstituování fikčního světa. Jeho podoba už ale není totožná s původním vzorem, neboť do sebe přijímá nové prvky či funkce.⁴⁵ Starý svět, ke kterému se v myšlenkách upíná zeman ze *Stesku na ženitbu* a který měl neprozřetelně opustit, je světem svobodného mládence. Je to doba, v níž „vždy bydlí v utěšení“, v níž zažíval pocity „svobody“ a nečelil odpovědnosti: „Prvé sem záhe spat chođival // a na den velmi dlúho léhal.“⁴⁶ Podobně jako v rytířských románech však došlo k činu, který narušil harmonii. Hrdina se v tomto případě provinil pýchou a následuje trest v podobě dluhů, jež řeší svatbou. Nejistota spojená s převzetím starosti o panství a založením rodiny ale byla mezní životní zkušeností i pro řadu Hynkových posluchačů. Sňatkem se stali plnohodnotnými členy mužského společenství, ale statusová proměna s sebou přinášela skokový nárůst jejich zodpovědnosti. Průvodní znaky tohoto sociálního posunu Hynek spojil s postavou nižšího šlechtice a tím umožnil, aby si jeho posluchači udrželi od jeho problémů odstup. Ironie otevírá prostor pro smích. Editorka *Stesku na ženitbu* Zdeňka Tichá určila skladbu jako dialog mládence s „postavou neznámé krásky“ s předdeslanou monologickou partií. Postava nebeské královny má však podle mého názoru ještě další smysl. Jejím uvedením na scénu je předurčen ideový obsah celé

44 Blíže Bernd THUM, *Öffentlichkeit und Kommunikation im Mittelalter. Zur Herstellung von Öffentlichkeit im Bezugsfeld elementaren Kommunikationsformen im 13. Jahrhundert*, in: Hedda Ragotzky – Horst Wenzel (edd.), *Höfische Repräsentation. Das Zeremonielle und die Zeichen*, Tübingen 1990, s. 65–87.

45 Otakar SLANAŘ, *Zábavná funkce v rytířské epice českého středověku. Na příkladu eposu Tandariáš a Floribella*, in: Dana Dvořáčková-Malá (ed.), *Všední a sváteční život na středověkých dvorech*, Praha 2009 (= *Mediaevalia historica Bohemica* 12 (Supplementum 3)), s. 533–544.

46 *Stesk na ženitbu*, s. 106–107.

skladby, je exklusivním prvkem příběhu personifikujícím (Božský) řád, jehož narušení a rekonstituování je vlastním obsahem básně. Zeman potýkající se se zastáváním role autority se dozvídá, že jeho boj s manželskou výzvou je současně bojem za spásu jeho duše: „*Ač jest manželský stav nevděčný, // staneš-li v něm právě, budeš bezpečný, // neb ktož se v žádném stavu nezachová, // ten vždycky o svú duši hrá.*“⁴⁷ Krásná paní svým zásahem obnovuje řád, smiřuje mladého šlechtice s manželstvím a on se s veselou duší vrací na statek. Tím je znovu připomenuto, že k narušení modelu fikčního světa dochází prostřednictvím sňatku. Permanentní tíživý kontakt se světem peněz, který můžeme vnímat jako odraz ekonomických proměn pohusitského období, stejně jako negativně vnímaná mobilita poddaných, tvoří pouze vnější sociálně-ekonomický rámec příběhu, ale nejsou podávány jako prvky iniciující rozpad fikčního světa. Děj není posouván jejich proměnou (vyplacením, vynucením poslušnosti) ale na rozdíl od hrdiny procházejícího katarzí zůstávají neměnnou kulisou.

Tematizace životních situací náležela mezi rozšířené náměty parodické literatury pozdně středověkého období. Jejich autoři využívali napětí mezi morálními pravidly a všední praxí. Důvěrná znalost nábožensky preskriptivních textů vlastní šlechticům, jež prošli socializací spojenou s osvojováním si rytířské dvorské kultury, zůstává dnešnímu čtenáři odepřena. Spolu s tím ztrácí na účinku i řada (předpokládaných) komických figur.⁴⁸ Vnější podobu s nábožensky vzdělávací literaturou přitom Hynek z Poděbrad využívá ke zdůraznění komického účinku své skladby. I když báseň končí zemanovým akceptováním manželských povinností, verše, které básník volí, nevyzdvihují manželství jako stav otevírající cestu ke spáse svým ukotvením v mravním životě, ale jako martyrium – úděl křesťana: „*Protož každý znamenaj, jaké jest utěšenie, // když komu jeho žena k vuoli nenie. // Než komu se zdaří dobré oženienie, // slušíť děkovati božímu umučenie // a chvála Mariji, panně čistě, // napřed tobě, Pane Kriste, // neb jest všecko při tvé svatě vůli, // a tak se stane, jak ty chceš koli!*“⁴⁹ Závěrečné vzývání Krista bylo pravděpodobně opět komickým prvkem, formulí, které urozené publikum důvěrně znalo z náboženské literatury, ale zařazenou v rozporu s jejím původním smyslem.

Možné interpretace *Stesku na ženitbu*, které jsem ve své studii představil, rozhodně nejsou jejich úplným výčtem. Pokud bychom zůstali jen u tezí stran sociálně-psychologické typologie šlechty jagellonského období, které představil Josef Macek, mohli bychom uvažovat i o rozporech mezi šlechticem rytířem a šlechticem hospodářem. Právě u synů krále Jiřího z Poděbrad, kteří pod tíhou dluhů postupně prodávají jedno panství za

47 Tamtéž, s. 125.

48 Nejednoznačnost Hynkovy skladby vedla i k jejímu pomínutí v přehledu, který připravil Eduard PETRŮ, *Zrcadlo skutečnosti. Kniha o středověké, renesanční a barokní parodii*, Praha 2002, s. 94–116.

49 *Stesk na ženitbu*, s. 126–127.

druhým a z jejichž nesolventnosti těží zástupci vyšší i nižší šlechty s odlišným vztahem k vrchnostenskému hospodaření, by se dal podobný vyhraněný postoj očekávat.⁵⁰ Pohled na literární tvorbu Hynka z Poděbrad současně ukazuje, jak zavádějící mohou být úvahy automaticky spojující tvorbu v národních jazycích s údajným vztahem k lidovému prostředí nebo měšťansky orientovanému humanismu. Nabízejí se i další interpretační směry, které pro tuto chvíli ponechávám stranou. S ohledem na komunikační situaci spojenou s dvorskými kláněmi literátů a recepci rytířské epiky si dovoluji konstatovat, že Hynek z Poděbrad představil svému aristokratickému publiku skladbu, která, podobně jako jeho další tvorba, posilovala distinkci vůči ne- či méně urozeným formou kulturně konstruovaných odlišností. S využitím atributů masopustní zábavy přitom tematizoval klíčovou zkušenost světa urozených – převzetí péče o vlastní dům (ve smyslu sociální instituce) a úskalí, která byla s utvářením nové autority spojena. Už sama skutečnost, že se skladba spolu s částí Hynkovy tvorby zachovala, nás upozorňuje, o jak složité mocensko-správní situaci vzhledem ke stabilitě šlechtického panství i k procesu získávání zkušeností jejich přímých aktérů pojednávala.

50 Viz Josef MACEK, *Jagellonský věk II*, s. 210–211. K rozpadu rodinného majetku minsterberských knížat podrobněji M. ŠANDERA, *Jindřich starší z Minsterberka*, s. 233–245.

Summary

“But as Soon as He Is Married, He Deteriorates Immediately”.

**Fulfilling of the sex roles in the poetic composition *Complaint about the Marriage*
by Hynek of Poděbrady**

In the present study, the poem from the last third of the 15th century, “Complaint about the Marriage” by Hynek of Poděbrady, is analyzed. The author of the poem, the youngest son of Bohemian King George of Poděbrady, received an excellent education. Hynek was renowned both as a writer and as a knight participating in a number of tournaments. He was associated with the courts of Vladislaus II Jagiellon and Matthias Corvinus. Probably through German translations, he became familiar with the work of Boccaccio and other authors. Besides preserved poems, known is especially “May Dream”, Hynek also composed occasional love and offensive verses, and one of his unfinished short stories survived, too.

In his compositions, he unambiguously sided with the aristocratic world, but he made fun of the world of the ignoble (especially burghers). The elements of the comic, perhaps even the carnival comic, were used by Hynek of Poděbrady in the “Complaint about the Marriage”, too. The main character is a poor yeoman, who does not manage the maintenance of his farm, faces financial lack,

disobedience of the serfs and threats of his wife’s infidelity. However, “a beautiful lady”, who reconciles the yeoman with the marital status, appears to him and he stops remembering the time before his marriage. This is only the basic storyline of the composition, though.

The uncertainty associated with the taking over the care for the manor and starting a family was a very significant life experience for a lot of Hynek’s aristocratic audience. Hynek mentions their fears of failing to fulfill the expected sex role, and simultaneously he skillfully keeps the audience distant from the main character of the story. In his poem, the noble writer used a number of literary procedures intimately known to the aristocrats. We can talk about chivalric epics, moralistic compositions, and masquerade entertainments. At the same time, the view on Hynek of Poděbrady’s literary work shows how misleading the considerations automatically linking works in national languages with a supposed relation to the folk environment or burgher-oriented humanism can be.

Peter FEDORČÁK

Mesto, vojna a jezuiti: pôsobenie jezuitov v Košiciach počas stavovských povstaní

Abstract: The city, war and Jesuits: Jesuit's mission in Košice during the anti-Habsburg uprisings

The study sets as its objective to characterize three lines of force majeure – Habsburgs, Church and rebels, which met in Košice during the anti-Habsburg uprisings, and to present a cultural, religious and power struggle of Košice during that time (1604–1711). The contacts between Jesuits and the city of Košice started in 1563 with the visit of Jesuits from Trnava and in 1582 of Antonio Possevino and continued by the mission of Peter Pázmány (1601) and two murdered Jesuits (1619) to the foundation of the College and University in the middle of 17th century. The last two uprisings (in 1680s respectively 1700s) represented only the pause in the process of Recatholisation of the city.

Key words: Hungary – Slovakia – Košice – early modern period – Jesuits – Anti-Habsburg uprisings – recatholisation – counter-reformation

V roku 1732 vydal košický jezuita Ján Krstiteľ Teršťanský dielo *Cassovia vetus ac nova*.¹ Podľa vlastnej optiky dejín rozdelil dejiny Košíc na obdobie pred príchodom jezuitov do mesta a po ňom. „Jezuitské obdobie“ dejín Košíc nepriamo označil za nové Košice, pretransformované podľa predstáv jezuitov. V danom období, dvadsať rokov po potlačení posledného stavovského povstania² a rok po vydaní *Resolutio Carolina*,³ bol v Uhorsku potlačený stavovský a náboženský odpor voči vláde

1 [Joannes Babtista TERSZTYÁNSZKY], *Cassovia vetus ac nova chronologice proposita*, Cassoviae 1732, 186 s.

2 Obdobie protihabsburských stavovských povstaní, ktoré trvalo od roku 1604 do roku 1711, bolo ukončené Satmárskym mierom po povstaní Františka II. Rákociho (Rákóczi). Povstanie bolo neúspešné pri dosiahnutí politických cieľov, aj keď povstalci okrem niektorých vodcov v exile získali milosť, pretože sa posilnila centralizácia a vláda domu Hasburgovcov nad Uhorskom. Vojtech DANGL, *Slovensko vo víre stavovských povstaní*, Bratislava 1986, s. 191.

3 *Resolutio Carolina* bol dekrét cisára a uhorského kráľa Karola VI. (ako uhorský kráľ Karol III.), ktorý stanovil rozsah náboženských slobôd pre uhorských protestantov. Náboženská prax aj spoločenský život, ako bola otázka zmiešaných manželstiev, možností uplatnenia v politickej správe, obmedzení

Habsburgovcov. Terstánskeho to prirodzene viedlo k optimizmu, no vývoj v poslednej tretine 18. storočia (myšlienky osvietenstva a zrušenie Spoločnosti Ježišovej) ukázali, že nie vo všetkých konfliktoch dokázali jezuiti zvíťaziť. No pri pohľade na koniec 17. storočia je pochopiteľné, že Terstánsky pokladal jezuitskú misiu v Košiciach za úspešnú.

Obdobie 17. storočia bolo v dejinách Uhorska vyplnené troma hlavnými konfliktmi – vojenským konfliktom s Osmanskou ríšou, politicko-vojenským konfliktom s Habsburgovcami a ich dvorom, a náboženským konfliktom medzi kresťanskými denomináciami (predovšetkým medzi katolíkmi, evanjelikmi augsburského vyznania a kalvínmi – popri existencii ďalších náboženských konfliktov, napríklad medzi novovzniknutou Gréckokatolíckou cirkvou v severovýchodnom Uhorsku a pravoslávnyimi respektíve kalvínmi).

Konflikt s Osmanskou ríšou, ktorý má svoj pôvod v 14. storočí a súvisel s obranou južnej hranice Uhorska, sa po bitke pri Moháči v roku 1526 a obsadení Budína Turkami v roku 1541 priamo dotýkal aj severovýchodného Uhorska,⁴ pre ktoré sa v novoveku používal termín Horné Uhorsko. Košice sa stali regionálnym vojenským centrom protitureckej obrany a sídlom Hornouhorskeho kapitanátu.

Politický konflikt uhorských stavov s vládou Habsburgovcov vyústil v rokoch 1604–1711 do piatich protihabsburských stavovských povstaní. Vodcovia povstaní v Košiciach (po presune zo Sedmohradska do Uhorska) vytvorili z Košíc hlavné sídlo a centrum povstania v Uhorsku. Súčasťou tohto konfliktu bolo aj neúspešné Vešeléniho sprisahanie pomenované podľa hornouhorskeho kapitána a neskoršieho palatína Františka Vešeléniho (Wesselényi). Sprisahanie malo svoju silnú základňu a podporu aj medzi hornouhorskými magnátmi.

V Košiciach sa presadila reformácia už v 30. rokoch 16. storočia a v nasledujúcej dekáde bola v Košiciach podobne ako v ostatných kráľovských mestách Horného Uhorska potvrdená spoločným vyhlásením protestantskeho vierovyznania (1549, *Confessio Pentapolitana*).⁵ Podoba reformácie v Košiciach prechádzala vývojom, ktorého súčasťou

pre stavbu cirkevných budov či pre protestantských duchovných a ich vzťahy ku katolíckej cirkvi boli upravené na základe uvedeného dekrétu a pretrvali do Tolerančného patentu Jozefa II. z roku 1781. Eva KOWALSKÁ, *Evanjelické a. v. spoločenstvo v 18. storočí. Hlavné problémy jeho vývoja a fungovania v spoločnosti*, Bratislava 2001, s. 15.

4 Barnabas GUITMAN, *A felső-magyarországi városszövetség és a török a XVI. század derekán*, in: Zsuzsanna Újváry (ed.), *Az oszmán–magyar kényszerű együttélés és hozadéka*, Pilicsaba 2013, s. 91–92.

5 *Confessio Pentapolitana*, vierovyznanie piatich hornouhorských slobodných kráľovských miest (Košice, Prešov, Levoča, Bardejov, Sabinov), bolo prijaté v roku 1549 v reakcii na rozhodnutie uhorského snemu a uhorskej cirkevnej vrchnosti reprezentovanej ostrihomským arcibiskupom v predchádzajúcom období nasmerované proti radikálnejšej reformácii širenej v Uhorsku hlavne novokrstencami. Prijaté vierovyznanie malo zabrániť prešetrovaniu náboženskej situácie v mestách Pentapolitany katolíckymi vizitátormi, preto sa zameriavalo hlavne na potvrdenie teologických téz,

bol konflikt luteránskeho a kalvínskeho smeru. Do 70. rokov 17. storočia v meste dominovali z politických dôvodov evanjelici, pretože prevažne nemecké predstavenstvo mesta preferovalo luteranizmus. Po etablovaní sa katolíckych inštitúcií v Košiciach v polovici 17. storočia, ale aj v predchádzajúcom polstoročí násilnej, respektíve misijnej rekatolizácie, ktorej súčasťou boli aj jezuiti, sa Košice stali miestom stretu – náboženského boja medzi evanjelikmi, kalvínmi a katolíkmi. Jeho výsledok korešpondoval s výsledkom politického a vojenského konfliktu viedenského dvora s protihabsburskou opozíciou, Sedmohradskom a Osmanskou ríšou. Po roku 1711 Habsburgovci definitívne získali vládu nad Košicami a Horným Uhorskom. Zároveň došlo k víťazstvu rekatolizácie v Košiciach.

Vďaka priaznivým okolnostiam sa Košice v stredoveku stali hospodárskym centrom Horného Uhorska. Kvôli tomu bol záujem (v stredoveku a ešte viac v ranom novoveku) umiestniť v Košiciach štátne hospodárske, vojenské a cirkevné úrady.⁶ Záujem o kontrolu nad mestom mala tiež stoličná šľachta aj vodcovia protihabsburských povstaní. V prvej polovici 17. storočia mali zároveň vo svojich rukách vládu v Sedmohradsku a z titulu sedmohradských kniežat sa usilovali o pripojenie časti Horného Uhorska vrátane Košíc k Sedmohradsku. Samotné mesto a jeho reprezentácia mali v tomto prípade pomerne malý manévrovací priestor pre zachovanie svojej autonómie a tento priestor sa stále zužoval. Zároveň je potrebné spomenúť, že to boli hlavne reprezentanti záujmov stoličnej šľachty, ktorá bola dlhodobo, no osobitne počas stavovských povstaní, v ostrom a otvorenom konflikte s mestskou samosprávou. Povstania a ich vodcovia pritom pomáhali stoličnej šľachte presadiť sa na úkor kráľovských miest (a v samotných mestách, osobitne v Košiciach) pričom kráľovské úrady, politickí predstavitelia Uhorska ako palatín či ostrihomský arcibiskup stáli v tomto spore spolu s kráľom na strane kráľovských miest. Z toho vyplývala aj nejednoznačná podpora protihabsburských (stavovských) povstaní, ktoré mešťania kráľovských miest v Hornom Uhorsku dobrovoľne či vynútené podporovali s cieľom dosiahnuť len partikulárne ciele, ktoré mali vytýčené vo vzťahu k centrálnej vláde Habsburgovcov.⁷

Pôsobenie jezuitov v Košiciach preto vnímame ako súčasť širšieho konfliktu o ovládnutie mesta. Tento konflikt bol sprevádzaný ozbrojeným stretom, ktorý mal vážne dôsledky aj na fungovanie ich misie v rokoch 1604–1711. Misijné pôsobenie jezuitov

pre ktoré boli kritizovaní a prenasledovaní novokrstenci. Bolo formulované tak, aby bolo v súlade s katolíckou náukou a aby si získalo schválenie štátnych a cirkevných autorít, čo sa po krátkom čase aj stalo. Ondrej R. HALAGA, *Spoločenstvá miest na Slovensku*, in: Richard Marsina (ed.), *Vývoj správy miest na Slovensku*, Martin 1984, s. 51–67.

6 Ondrej R. HALAGA, *Z dejín Košickej univerzity*, Historický časopis 4, 1956, č. 4, s. 523.

7 István H. NÉMETH, *Šľachta v mestách – prirodzený proces alebo negatívny jav?*, Forum historiae 2, 2008, č. 1. Dostupné online na URL: <http://www.forumhistoriae.sk/FH2_2008/texty_2_2008/Nemeth.pdf>, [cit. 15. 2. 2017].

v Košiciach, ktoré v podstate vyplňajú prvú polovicu 17. storočia, bolo od začiatku spojené s vojenskými záležitosťami. Jezuiti, ktorí mali najprv oficiálne možnosť pôsobiť len medzi vojakmi cisárskej posádky v Košiciach, boli v pozícii posádkových vojenských kaplánov. Ochranu im poskytoval hornouhorský kapitán. V jeho košickom sídle, v kráľovskom dome, mali ubytovanie aj možnosť využívať kaplnku. Spomínaná kaplnka tvorila v meste jediný sakrálny priestor, ktorý dlhodobejšie slúžil pre katolícku obradu.

Skúmané obdobie rozdeľujeme na dve charakterovo odlišné etapy. Počiatky, ktoré mali podobu prípravného obdobia, siahali do prvej polovice 17. storočia. Prvé tri protihabsburské povstania, Štefana Bočkaja (1604–1606), Gabriela Betlena (1619–1622, s priamymi dôsledkami do roku 1629) a Juraja Rákociho (1644–1645, s vládou v Košiciach do roku 1648), sa skončili víťazstvom stavovskej opozície. Jezuiti v tomto období pôsobili v Košiciach len misijne a s malým počtom osôb. Napriek tomu sa pripravovala materiálová a právna základňa pre neskoršie vytvorenie kolégia. K tomu došlo v polovici 17. storočia. V 50. rokoch 17. storočia vybuďovali jezuiti v Košiciach komplex budov a ústavov, ktorý sa stal trvalou základňou ich pôsobenia v meste. Dve povstania v zostávajúcom skúmanom období, povstanie Imricha Tököliho (Košice ovládal v rokoch 1682–1685) a Františka II. Rákociho (s vládou v Košiciach 1704–1711) predstavovali krátke intermezzo, ktoré napriek materiálovým stratám nie je porovnateľné s dôsledkami prvých troch povstaní. Po skončení týchto povstaní sa jezuiti vrátili do Košíc prakticky okamžite po obsadení mesta cisárskym vojskom, nadviazali na predchádzajúcu činnosť a obnovili chod kolégia.⁸

Jezuiti v Košiciach v rokoch 1563–1604 a aktivita Petra Pázmaňa

Jezuiti sa do kontaktu s Košicami dostali krátko po príchode do Uhorska v roku 1561. Kolégium v Trnave dostalo majetky zaniknutého benediktínskeho opátstva v Krásnej nad Hornádom, v tesnej blízkosti mesta. V roku 1563 navštívili Košice, aby si tento právny nárok uplatnili, no neúspešne. Svoju rolu zohrala aj skutočnosť, že o tieto majetky

8 Kontakty jezuitov s Košicami a ich pôsobenie je možné tiež rozdeliť do niekoľkých charakteristických období od príchodu trnavských jezuitov kvôli majetkom v susedstve Košíc v 60. rokoch 16. storočia, cez pobyt pápežského diplomata Antonia Possevina v rokoch 1583–1584, krátke misijné pôsobenie pri cisárskej posádke na začiatku 17. storočia pred a po odobratí kostola protestantom v roku 1604, jezuitskú misiu v rokoch 1613–1619 ukončenú zavraždením jezuitov, založenie kolégia a univerzity v polovici 17. storočia až po pôsobenie jezuitov v Košiciach medzi povstaním Imricha Tököliho a Františka II. Rákociho v rokoch 1686–1704.

susediace s košickým chotárom mal záujem aj mestský magistrát. Vtedy sa prvýkrát uvažovalo o založení kolégia, ak sa na to vytvorí vhodná príležitosť.⁹

Druhým zaznamenaným kontaktom jezuitov s Košicami bol pobyt Antónia Possevino v rokoch 1583–1584. Vo svojej korešpondencii tiež navrhoval vytvorenie kolégia a dôvodom bol práve význam mesta pre tento región. Possevino, ktorý komunikoval s cisárom Rudolfom II. (ako uhorský kráľ Rudolf I.) aj poľským kráľom Štefanom Bátorym, mal byť mediátorom rokovaní, ktoré tu prebiehali a týkali sa Salmárkej stolice. Vyjadril nespokojnosť nad tým, že v úrade hornouhorskeho kapitána bol protestant Johann Rueber, ktorý potlačil katolicizmus v Košiciach. Navrhoval, aby bol nahradený katolíkom Nogarolom, čo sa stalo v roku 1584 po Rueberovej smrti.¹⁰

Do kontaktu s košickým prostredím sa jezuiti dostali znovu na prelome 16. a 17. storočia, keď pôsobili v Kláštore pod Znievom a zároveň aj v Sedmohradsku. Horné Uhorsko bolo tranzitným a misijným priestorom medzi ich domami.¹¹ V tomto období (1601)¹² bola v Košiciach založená misia pri cisárskej posádke. Bola tvorená dvoma členmi rádu a pôsobil tu aj Peter Pázmaň, neskorší ostrihomský arcibiskup a významná osobnosť rekatolizácie Uhorska. Pázmaň tu bol po dobu približne 14–15 mesiacov v pozícii maďarského kazateľa a spovedníka novovymenovaného hornouhorskeho kapitána Ferdinanda Gonzagu. Bola to zároveň jeho prvá skúsenosť s pastoračnou činnosťou. Jezuitov si vyžiadal Gonzaga a spolu s ním a s jeho početnou rodinou prišli vo februári 1601 do Košíc po poštovej ceste z Viedne cez Bratislavu, Považie a Levoču. Okrem Pázmaňa s Gonzagom cestoval aj Ján Fuller spolu s ďalšími jezuitmi, ktorí pokračovali do Sedmohradska.¹³

Jezuitská misia bola úzko spojená s pôsobením Gonzagu v Košiciach a bola podobne krátka ako jeho zotrvanie v úrade. Gonzaga bol nespokojný so svojím pôsobiskom a po krátkom čase žiadal o presunutie. Bol odhodlaný odísť napriek prehováraniu zo strany cisára Rudolfa II. a neprijal ani iné navrhované posty, či už v Sedmohradsku alebo pri velení vojsk v prebiehajúcej 15-ročnej vojne s Osmanskou ríšou. Nie je známe, či sa stretol v Košiciach s problémami, ale po krátkom čase bol ku Gonzagovi eskortovaný vojenský oddiel pre jeho vlastnú ochranu, čo však nemusí súvisieť priamo s košickým prostredím. Gonzaga prišiel iniciatívne s návrhom na odobratie košického farskeho kostola miestnym protestantom, ale aj keď na to získal súhlas od arcivojvodu Mateja, z neznámych príčin tento plán, o ktorom vedel aj Pázmaň, neuskutočnil. Kým prvý rok (1601) prebehol

9 Emil KRAPKA – Vojtech MIKULA (edd.), *Dejiny Spoločnosti Ježišovej na Slovensku*, Cambridge, Ont. 1990, s. 47.

10 John DONNELLY, *Antonio Possevino, S.J. as Papal Mediator between Emperor Rudolf II and King Stephan Bathory*, *Archivum Historicum Societatis Iesu* 69, 2000, č. 137, s. 24–26.

11 E. KRAPKA – V. MIKULA (edd.), *Dejiny Spoločnosti Ježišovej*, s. 44.

12 O. R. HALAGA, *Z dejín Košickej univerzity*, s. 525.

13 Miklós ÖRY, *Péter Pázmány in Kaschau*, *Ungarn-Jahrbuch* 7, 1976, s. 73, 77, 82.

pokojne, na jeho konci sa situácia z neznámych príčin zhoršila a práve vtedy Gonzaga požiadal o uvoľnenie z úradu. Samotný Pázmaň vo svojom liste z 31. decembra 1601, ktorý adresoval priamo generálnemu predstavenému (Klaudio Acquaviva) v Ríme, neprejavil nadšenie z pôsobenia v Košiciach a radšej by si želal pokojnejšie prostredie. Bol však ochotný zostať v Košiciach tak dlho, ako bude trvať Gonzagova služba v úrade. Dúfal však, že čoskoro skončí a predpokladal, že bude odvolaný, keď skončí zima. Pázmaň odišiel z Košíc pravdepodobne o niekoľko mesiacov skôr ako Gonzaga, už v máji 1602, a na žiadosť rakúskeho provinciála jezuitov Alfonza Carilla sa presunul do Kláštora pod Znievom, kde sa zotavoval z vysilenia či zdravotných problémov.¹⁴

Dvaja jezuitskí misionári bývali v kráľovskom dome, ktoré bolo Gonzagovým sídlom. Ján Fuller mal v Košiciach určenie nemeckého kazateľa. Po pol roku svojho pobytu v Košiciach ochorel a bol v lekárskej opatere, potom sa liečil v Kláštore pod Znievom a v máji 1602 zomrel vo Viedni. Pastorácia jezuitov v Košiciach tak stála z väčšej časti na Pázmaňovi. Spolu s ním bol v Košiciach pravdepodobne aj Gonzagov taliansky kaplán. V Košiciach neboli žiadni katolícki kňazi a pastorácii sa tam nevenovali ani jágerský biskup, ani kanonici Jágerskej kapituly. Gonzaga spomenul Rudolfovi II., že katolíci by mohli dostať aspoň kaplnku sv. Michala.¹⁵

Jezuiti mali pastoráciu orientovanú misijne a venovali sa hlavne kázaniu. Pázmaň kázal po maďarsky každú nedeľu, vo sviatok a niekedy aj cez týždeň, vždy dopoludnia (popoludní kázal po nemecky Fuller). Podľa správ jezuitov si to získalo pozornosť aj nekatolíkov, ktorí sa zúčastňovali na týchto kázaniach napriek nevôli protestantských pastorov. Zachovala sa zmienka v liste generálneho predstaveného jezuitov Klaudia Acquavivu rektorovi Dobokaiovi z roku 1602, podľa ktorej sa Pázmaň v Košiciach preslávil práve svojimi kázňami a aj vďaka tomu si získal pozornosť vyššieho uhorského kléru. Súdiac podľa materiálov jezuitskej proveniencie (výročné správy) sa vďaka príkladu Gonzagu a práci misionárov po niekoľkých desaťročiach vyspovedal veľký počet ľudí a boli prijaté ďalšie katolícke sviatosti vrátane eucharistie a pomazania chorých. Podľa výročnej správy z roku 1601 konvertovalo na katolicizmus sedem protestantov a bola pokrstená jedna žena moslimského vierovyznania. Istý protestantský učiteľ často navštevoval výučbu katolíckeho náboženstva a neodradili ho ani nepríjemnosti, ktoré mal zo strany protestantských duchovných aj magistrátu. Okrem toho jezuiti dávali aj ignaciánske exercície, ktoré pri malom počte kňazov zrejme absolvovali laici z Košíc a okolia. Boli to pravdepodobne prvé ignaciánske exercície na tomto území.¹⁶

14 Tamže, s. 77, 85.

15 Tamže, s. 82, 86.

16 Tamže, s. 79, 86.

Pázmaň sa nedostal do kontroverzie alebo verejnej dišputy s miestnymi kazateľmi, ale je zmienka, že mal jeden takýto rozhovor s nemenovaným pastorom, ktorý ním chcel zistiť, či jezuiti okrem breviára preštudovali aj niečo iné. Pázmaň si vtedy všimol hlavne vzťahy a rozdiely medzi evanjelikmi a. v. a kalvínmi, čo neskôr využíval vo svojej publikačnej činnosti. Obidve denominácie reprezentované vzdelanými kazateľmi a pastormi si vymieňali názory na teologické otázky verejne aj prostredníctvom tlačených kontroverzií. Pázmaň z nich neskôr obsahovo vo svojich prácach čerpal. Okrem iného tu bola samozrejme dobrá znalosť kalvínskeho vierovyznania, ktoré poznal zo svojho rodinného prostredia.¹⁷

O usadení sa jezuitov v Košiciach a o prípadnom založení kolégia sa medzi jezuitmi uvažovalo dlhšie, ale Pázmaň mal niekoľkomesačnú skúsenosť a možnosť vidieť reálnu situáciu v Košiciach. Aj keď sa o tom, ako sám spomína, intenzívne rozprával s Gonzagom a poslal do Ríma aj usmernenie, za akých okolností by sa to mohlo stať, skutočnosť odrážala stručná informácia z *Litterae annuae* z roku 1601, že „aj keď už mnohí mysleli na založenie kolégia v Košiciach, nekatolícke obyvateľstvo sa tomu veľmi stavalo na odpor“. Po desiatich mesiacoch pobytu v Košiciach Pázmaň žiadal svojho generálneho predstaviteľa, aby bol z Uhorska preložený.¹⁸ Myšlienka na usadenie sa jezuitov v Košiciach pretrvala a už na začiatku roku 1603, menej ako rok po odchode P. Pázmaňa, požiadali jágerský biskup Štefan Suhaj (Suchai, Szuhay)¹⁹ a arcivojvoda Matej o založenie kolégia.²⁰

Prvé tri krátke kontakty jezuitov s košickým obyvateľstvom boli bezkonfliktné, aspoň nakoľko je to možné tvrdiť na základe zachovaných prameňov. V nasledujúcom období sa už jezuiti (samozrejme nie nedobrovoľne) stali súčasťou zápasu o ovládnutie mesta zo strany panovníckeho dvora a cirkevných úradov. Ani druhá jezuitská misia v Košiciach, založená v roku 1604 krátko pred začiatkom Bočkajovho povstania, nemala dlhé trvanie. Okolnosti boli pre jezuitov nanajvýš nepriaznivé, pretože jezuiti boli poverení správou farského kostola po tom, čo bol odobratý košickým protestantom. V závere 15-ročnej vojny s Osmanskou ríšou (1593–1606) sa Rudolf II. rozhodol pre vyriešenie ďalších konfliktov v Uhorsku: potlačenie stavovskej opozície, ovládnutie Sedmohradska ako pôvodne integrálnej súčasti Uhorska a potlačenie reformácie v slobodných kráľovských mestách. Po obsadení Jágru (Eger, Maďarsko) Turkami v roku 1596 sa do Košíc premiestnil jágerský biskup a Jágerská kapitula.²¹ V Košiciach z úradných povinností (pre Spišskú/

17 Tamže, s. 87.

18 Tamže, s. 93.

19 Frederik FEDERMAYER, *Erb Štefana Szuchaia*, Genealogicko – heraldický hlas 9, 1999, č. 2, s. 34–35; Ferenc GALLA, *A püspökjelöltek kánoni kivizsgálásának jegyzőkönyvei a Vatikáni Levéltárban (A magyar katolikus megújulás korának püspökei)*, Levéltári Közlemények 20–23, 1942–1945, s. 165.

20 M. ÓRY, *Péter Pázmány*, s. 89.

21 O. R. HALAGA, *Z dejín Košickej univerzity*, s. 525.

Košickú komoru) pôsobili aj biskupi s rezidenciami na územiach obsadených Turkami. Hornouhorský kapitán Barbiano de Belgiojoso²² dostal príkaz dosiahnuť odovzdanie farského kostola katolíkom. Stretol sa s veľkým odporom reprezentácie mesta a s ich postojom sa dajú stotožniť nálady medzi ostatným obyvateľstvom Košíc. Spor o košický kostol mal dve etapy. Prvá a kratšia sa týkala samotného odovzdania kostola. Do druhej etapy sporu patrilo materiálne zabezpečenie kostola a fary, čo už súviselo s jezuitmi a ich košickou misiou.

Na slávnostnej bohoslužbe po prevzatí kostola sa zúčastnil aj provinciál jezuitov Alfonz Carillo, ktorý cez Košice prechádzal do Sedmohradska. Bol požiadaný kapitánom, aby poslal do Košíc dvoch jezuitov. Ako dôvod pre správu prevzatej farnosti jezuitmi môžeme uviesť nedostatok diecéznych kňazov. Jezuiti podľa vlastných pravidiel nemali viesť farnosti, no v Uhorsku (a na iných misijných územiach) sa to na žiadosť cirkevných predstaviteľov nedodržiavalo. Dôvodom bol spomenutý nedostatok katolíckych kňazov (zmena nastala až po založení jezuitských škôl a seminárov, ktoré spravovali). V prospech jezuitov hovorili aj skúsenosti z účinkovania v misijnom prostredí.

Po príchode vyžiadaných jezuitov sa konflikt dostal do druhej fázy a týkal sa financovania jezuitov ako správcov košickej farnosti. Najprv ich z vlastných zdrojov podporoval Belgiojoso, no žiadal mesto, aby prezvalo túto povinnosť. Mesto to odmietalo, navyše stále financovalo pôvodných protestantských kňazov a kazateľov. Nasledovalo právne dokazovanie o tom, či ku kostolu a fare patria/patrili majetky, ktoré ukončil Belgiojoso zhabaním všetkých mestských majetkov. Ani to neprinútilo mestskú radu ustúpiť a poskytnúť jezuitom materiálnu podporu. Situáciu sa snažil vyriešiť jeden z košických mešťanov, ktorý navrhol, že bude z vlastných financií platiť jezuitov napriek tomu, že bol protestantom, ale magistrát to neakceptoval. Situácia ostala patová a jezuiti boli naďalej podporovaní Belgiojosom.²³ Tento stav trval do obsadenia mesta Bočkajovým vojskom.

Počet jezuitov za krátky čas vzrástol o ďalších troch členov. Rudolf II. ich poveril vedením mestskej školy, za čo dostal pochvalu od pápeža Klementa VIII. Pápež ocenil aj aktivitu Belgiojosa, najmä za podporu, ktorú poskytol jezuitom. Jezuiti pôsobili v Košiciach približne pol roka, zaznamenali 34 konverzií a misijne pôsobili aj v širšom okolí Košíc. Delegáti Košíc proti zásahom Belgiojosa vehementne protestovali vo Viedni aj v Prahe a napriek tomu, že mali podporu uhorských kráľovských miest a protestantskej šľachty,

22 Barbiano napísal na začiatku januára 1604 Matejovi, že v Košiciach je veľmi málo katolíkov, kanonici slúžia omše, ale chýbajú kazatelia, preto navrhoval Matejovi, aby provinciál poslal do Košíc jezuitov. Mohli by využívať dominikánsky kostol a snáď by sa podarilo založiť aj kolégium. Bol si istý, že vďaka ich príkladnému životu by sa rozšíril katolicizmus v meste aj v provincii (v Hornom Uhorsku). M. ÖRY, *Péter Pázmány*, s. 85.

23 Róbert FARKAS, *A kassai kath. főgymnasium története 1657–1895*, Kassa 1895, s. 8.

boli neúspešní. Košičania preto privítali vypuknutie povstania Štefana Bočkaja v roku 1604 v Sedmohradsku. Belgiojosa, ktorého Bočkaj vytlačil zo Sedmohradska, odmietli vpustiť do mesta a začali rokovať s Bočkajom o podmienkach kapitulácie. Prioritou pre Košice bolo rešpektovanie starých privilégii a záruka, že majetok mesta a mešťanov ponechajú Bočkajovi hajdúsi bez ujmy. Krátko pred príchodom hajdúchov ku Košiciam dovolili Košičania opustiť hradby mesta jezuitom a ženám dôstojníkov. Podmienkou bolo odovzdanie kľúčov od kostolov. Sprievod, ktorý mal len slabú vojenskú ochranu a smeroval na Spišský hrad, cestou do Prešova prepadli hajdúsi a rozohnali. Jezuitom sa nakoniec podarilo dostať sa k poľsko-uhorským hraniciam. Medzitým sa hajdúsi pokúšali dostať do Košíc, ale nemeckí mešťania ich odmietali vpustiť s vysvetlením, že po vrátení kostolov a majetkov už nemajú dôvod podporovať povstanie a chcú, aby nemecká posádka ostala v meste. Zároveň požiadali hajdúchov, aby od mesta odtiahli. No proti ich vôli maďarskí mešťania vpustili hajdúchov do mesta, čoho dôsledkom bolo, že dvaja biskupi (s úradom v Košickej komore) boli uväznení, domy katolíckych mešťanov boli vyplienené a hajdúsi trýznili aj niektorých nemeckých mešťanov. Ešte pred rabovaním dohodli mešťania s hajdúchmi slobodný odchod vojenskej posádky z mesta.²⁴

V nasledujúcom roku 1605 uhorské stavy sformulovali na povstaleckých snemoch požiadavku na zákaz pôsobenia jezuitov v celom Uhorsku. Stalo sa tak na sneme v Krupine aj na provinčnom sneme v Košiciach.²⁵ Nakoniec bola zmiernená do podoby zákazu vlastníť majetky jezuitmi v snemových dekrétach z roku 1608.²⁶ V roku 1608 uhorskú korunu získal Matej II., ktorý dodržiaval predkorunovačnú dohodu s protestantskými stavmi a nepodporoval návrat jezuitov do Uhorska. Matej II. sa stal uhorským kráľom vďaka podpore protestantov, preto (aspoň v krátkodobom horizonte) nechcel na tejto dohode nič meniť. Preto bol v roku 1609 vyzvaný pápežom, aby sa zastal vyhnaných jezuitov a dosiahol vrátenie majetkov jezuitských domov.²⁷

24 Anton HARČAR, *Historický význam protireformácie v Košiciach z roku 1604*, Budapešť 1942, s. 44, 84–85.

25 E. KRAPKA – V. MIKULA (edd.), *Dejiny Spoločnosti Ježišovej*, s. 46.

26 Táto požiadavka sa (ešte nezáväzne) objavila už vo formulácii mierovej zmluvy z Viedne z roku 1606 (čl. VIII.), ktorá ukončila Bočkajovo povstanie (Meinolf ARENS, *Habsburg und Siebenbürgen 1600–1605: Gewaltsame Eingliederungsversuche eines ostmitteleuropäischen Fürstentums in einen frühabsolutistischen Reichsverband*, Köln – Weimar – Wien 2001, s. 330). Vďaka Viedenskému mieru získal Štefan Bočkaj Sedmohradsko, Turci záruku ukončenia vojny a podpísania výhodného mieru, uhorské stavy potvrdenie svojich výsad a obnovenie fungovania niektorých krajinských úradov a ich obsadenie uhorskými šľachticmi, rovnako ako vo veliteľských pozíciách a bez rozdielu vierovyznania. Privilegované obyvateľstvo a vojaci pohraničných pevností získali náboženskú slobodu s podmienkou, že to bude „bez ujmy katolíckeho náboženstva“. Ján LUKAČKA a kol., *Chronológia starších slovenských dejín*, Bratislava 2008, s. 145.

27 E. KRAPKA – V. MIKULA (edd.), *Dejiny Spoločnosti Ježišovej*, s. 45.

Košickí mučeníci a vývoj po povstaní Gabriela Betlena

Po Bočkajovom povstaní prichádzali jezuiti do Uhorska ako misionári bez vybudovania stálej základne. Návrat do Košíc odkladali na príhodnejší čas a využili možnosť založiť kolégium v Hornom Uhorsku – v Humennom pod ochranou Juraja Drugeta. Až po niekoľkých rokoch, krátko pred povstaním Gabriela Betlena (1619–1622) boli z Humenného na pozvanie hornouhorskeho kapitána Ondreja Dóczyho vyslaní dvaja jezuiti do Košíc, aby pôsobili medzi vojakmi košickej posádky a bývali v kráľovskom dome. Po vypuknutí povstania pritiahol ku Košiciam hornouhorský magnát a veliteľ časti Betlenovho vojska Juraj Rákoci. S košickými mešťanmi sa dohodol na podmienkach vydania mesta napriek tomu, že vojenská posádka na čele s kapitánom Dóczym bola proti kapitulácii. Rákoci prisľúbil bezpečnosť všetkým obyvateľom mesta vrátane katolíkov. Po obsadení mesta boli jezuiti strážení v kráľovskom dome. Podľa dohodnutých podmienok malo trestanie obyvateľov mesta zostať v rukách mestskej rady. Nie všetci členovia mestskej rady súhlasili s tým, aby došlo k trestaniu a mučeniu kňazov a katolíkov, preto sa zástancovia potrestania katolíkov obrátili na Rákociho, aby v tom zastúpil mestskú radu. Po trýznení hladom a smädom a neúspešnom prehovaraní na konverziu umučili Rákociho vojaci dvoch jezuitov a ostrihomského kanonika na smrť. Košický kat telá v noci tajne hodil do žumpy. Rozdelenie mestskej society približuje ďalší vývoj. Niektoré manželky košických mešťanov žiadali, aby boli telá kňazov pochované a získali na svoju stranu aj manželku richtára. Aj keď s tým richtár nesúhlasil, mestská rada dovolila vytriahnuť telá zo žumpy, aby ich mestský kat v noci pochoval. Gabriel Betlen neskôr v roku 1620 dovolil palatínovej manželke Kataríne Forgáčovej, aby telá kňazov odviezla z Košíc na svoje rodinné majetky. Správa o smrti kňazov sa dostala do Ríma ešte v roku 1619. Udalosť bola v nasledujúcich dekádach vyšetovaná na príkaz viacerých cirkevných autorít, predovšetkým za účelom kanonizácie.²⁸

Táto udalosť silne rezonovala v jezuitskej spisbe a v dokumentoch, ktoré vznikli bezprostredne po nej. Ako príklad uvidíme darovanie kráľovského domu jezuitom na postavenie kolégia a kostola Ferdinandom III. s odôvodnením, že práve na tomto mieste boli dvaja jezuiti umučení. Podľa dobovej (aj súčasnej) jezuitskej historickej tradície umučenie troch kňazov v roku 1619 výrazne napomohlo rekatolizácii mesta v neskoršom období.²⁹ Keďže rekatolizácia bola úspešná v celom Uhorsku a Košice neboli výnimkou, jej ovplyvnenie touto udalosťou nie je možné pre nedostatok dôkazov preceňovať.

Po umučení troch katolíckych kňazov v roku 1619 sa jezuiti nevrátili do Košíc počas nasledujúcej dekády. Dôvodom bola skutočnosť, že Košice podľa Mikulovského mieru

28 Stanislav STOLÁRIK, *Humenské kolégium a traja košickí mučeníci*, Humenné 1995, s. 64–65.

29 Joannes Baptista AKAI, *Initia Cassoviensis Societatis Jesu ab anno 1601 ad annum circiter 1640, Cassoviae 1743*, 175 s.

(1622) aj ďalších dohôd patrili spolu so siedmimi uhorskými stolicami doživotne pod vládu Gabriela Betlena. Betlen zomrel v roku 1629 a v tom istom roku dal Ferdinand II. pokyn jágerskému biskupovi, uhorskému palatínovi a radcovi Spišskej komory, aby požiadali o umiestnenie jezuitov v Košiciach. Ich žiadosť podporil aj arcibiskup Pázmaň. V novembri 1631 prišli do Košíc dvaja jezuiti, aby tu založili misiu. Udialo sa tak na príkaz kráľa a proti vôli magistrátu mesta. Ich počet postupne rástol a pri príležitosti založenia univerzity v Trnave padlo v roku 1635 rozhodnutie založiť v Košiciach kolégium. Stalo sa tak na stretnutí Pázmaňa s palatínom, predsedom komory a predstaveným jezuitov 13. novembra 1635.³⁰ Pázmaň okamžite požiadal kráľa o umiestnenie jezuitov v kráľovskom dome (akoby na kráľovskej pôde v rámci samotného mesta), aby boli jezuiti menej závislí od rozhodnutia a vplyvu mestskej reprezentácie. Pázmaň žiadal aj o donáciu majetkov zaniknutého prepošstva v Nižnej Myšli v blízkosti Košíc. Kráľ v roku 1636 odpovedal kladne a myšľiansky prepošť začal s výkupom pôvodných majetkov zo súkromných rúk. Kvôli odporu ich užívateľov sa tento proces dokončil až v roku 1643. V januári 1643 vydal Ferdinand III. donačnú listinu pre neskoršie kolégium, ktorou mu odovzdal majetky myšľianskeho prepošstva. Vtedy už aj titul a vlastnícke právo prešli definitívne na košických jezuitov.³¹ Pázmaň požiadal kráľa aj o to, aby daroval jezuitom aj kráľovský dom. V tejto veci bolo vydané rozhodnutie Ferdinandom III. až v roku 1650. V súvislosti s usadením jezuitov v Košiciach Pázmaň už v roku 1635 navrhoval, aby bola pri kolégiu založená aj akadémia.³²

Založenie jezuitského kolégia a univerzity

V roku 1644 Juraj I. Rákoci už ako sedmohradské knieža začal s ťažením do Uhorska proti Ferdinandovi III. a v Uhorsku inicioval tretie protihabsburské povstanie. Počas neho, keď obsadil Košice, sa vyhrotil konflikt medzi evanjelikmi a kalvínmi. Katolíci ostávali v úzadí, pretože boli najmenšou denomináciou v meste, a jezuiti museli Košice opustiť. Rákoci proti vôli evanjelikov presadil, aby mali v meste priestor na bohoslužby aj kalvíni. Na základe mierovej zmluvy podpísanej v Linci v roku 1645 ostali Košice v rukách Rákociho

30 Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (ďalej MNL OL), fond Magyar Kamara Archívuma, E152, Acta Jesuitica (ďalej AJ), fascikel 10, fólia 413–414, 392–393.

31 Majetok prešiel na rektora košického kolégia. Keďže kolégium bolo založené až v 50. rokoch 17. storočia, pod pojmom kolégium sa tu myslí rezidencia. Peter SEDLÁK, *Život a dielo biskupa Benedikta Kišdyho – zakladateľa Košickej univerzity*, in: Týž (ed.), 340. výročie kráľovského potvrdenia Košickej univerzity, Prešov 2000, s. 24.

32 Juraj DOLINSKÝ, *Počiatky jezuitského školstva v Košiciach a na území dnešnej Košickej arcidiecézy*, in: P. Sedlák (ed.), 340. výročie kráľovského potvrdenia Košickej univerzity, Prešov 2000, s. 17; O. R. HALAGA, *Z dejín Košickej univerzity*, s. 525–526.

až do jeho smrti v roku 1648, kedy sa Košice vrátili do kráľovských rúk. Na uhorskom sneme v roku 1647 uhorské stavy prikázali Košiciam, aby poskytli náboženskú slobodu kalvínom aj katolíkom a umožnili im postaviť si svoje cirkevné a školské budovy. Košice, ktoré nerešpektovali podmienky mieru v Linci a odmietali akceptovať aj rozhodnutie snemu, sa podriadili až pod nátlakom štátnych úradov. Katolíkom a kalvínom vyhradili pozemok na stavbu kostola. Kalvíni postavili kostol, ale katolíci sa rozhodli radšej počkať na vrátenie (z pohľadu katolíckej stránky) farského kostola.³³

Po povstaní Juraja Rákociho nastala výrazná zmena v náboženskej situácii v Košiciach. Vplyv kalvínskej šľachty, no ešte viac výsledky Lineckého mieru a tlak štátnej moci na jeho dodržiavanie, prinútil košických evanjelikov uvoľniť pozície neluteránskym konfesiam, čo využili najmä katolíci. V polovici 17. storočia sa tu opätovne usadila Jágerská kapitula, po sto rokoch sa do mesta vrátili františkáni a svoju činnosť obnovili aj jezuiti.³⁴ Pôvodne (oficiálne) homogénne náboženské prostredie v meste, v ktorom bolo úradne akceptované len verejné slávenie evanjelických bohoslužieb sa po viac ako storočí zmenilo na heterogénne, ktoré na krátky čas viedlo k súťaživosti medzi konfesiami. Tento stav trval až do obdobia násilnej rekatolizácie v Uhorsku, rámcovaný približne dekadou 1671–1681.

V tomto období, v 50. rokoch 17. storočia, rozvinuli jezuiti najväčšiu činnosť, keď založili viacero inštitúcií až po univerzitu (1657). Ich kolégium, ktoré zastrešovalo všetky spravované ústavy, efektívne pokračovalo v rekatolizácii mesta aj Horného Uhorska s výnimkou období, keď bolo mesto obsadené kuruckými povstaleckými vojskami Imricha Tököliho v 80. rokoch 17. storočia, a Františka II. Rákociho na začiatku 18. storočia. Rozhodnutie založiť Košickú univerzitu bolo motivované rekatolizáciou a jej klerickým a laickým aspektom. Laický mal pôsobiť na široké vrstvy (hlavne šľachtické) prostredníctvom vzdelania. Klerický sa orientoval na výchovu kňazského dorastu.

Napriek dôležitosti Košickej univerzity bolo jej založenie dielom jágerského biskupa Benedikta Kisdyho. Jezuitský provinciál vo Viedni rovnako ako viedenský kráľovský dvor nepodporili hneď jej založenie dosiahnutím kráľovskej afirmácie. Aby fungovanie jezuitov a samotnej univerzity bolo čo najmenej závislé od zasahovania iných cirkevných úradov, tak sa pre väčšiu úspešnosť rekatolizácie Kisdy vzdal akýchkoľvek majetkových a cirkevnoprávnych práv a dohľadu nad univerzitou, a to na úkor svojich nástupcov v úrade jágerského biskupa.³⁵ Nešlo pritom o ojedinelý akt, ale o v novoveku bežnú prax.

33 O. R. HALAGA, *Z dejín Košickej univerzity*, s. 525–526.

34 P. SEDLÁK, *Život a dielo biskupa Benedikta Kisdyho*, s. 21; O. R. HALAGA, *Z dejín Košickej univerzity*, s. 526; J. DOLINSKÝ, *Počiatky jezuitského školstva*, s. 16.

35 O. R. HALAGA, *Z dejín Košickej univerzity*, s. 527.

Aj keď mala univerzita nadregionálny dosah (jej primárnym účelom bola rekatolizácia okolitých krajov/stolíc najmä Horného Uhorska), výrazne ovplyvnila aj mesto.³⁶

V 50. a 60. rokoch 17. storočia sa jezuiti pri rekatolizácii museli spoliehať hlavne na vlastnú aktivitu. K násilnému odoberaniu kostolov a presadzovaniu katolicizmu v Košiciach tak ako v iných mestách Horného Uhorska došlo až v 70. rokoch 17. storočia za vlády Leopolda I. Dovtedy sa však jezuitom podarilo obrátiť na katolícku vieru časť košického obyvateľstva. Úspešnosť misijnej činnosti košických jezuitov je možné pozorovať aj na počte povolaní do jezuitskej rehole z Košíc. V roku 1658 do noviciátu vstúpilo až 8 študentov Košickej univerzity (z toho boli šiesti rétori, teda absolventi akademického gymnázia). Celkovo spomedzi študentov jezuitských škôl v Uhorsku do noviciátu vstúpilo najviac študentov z Košíc (33), kým z Trnavskej univerzity sa hlásilo o tretinu menej záujemcov.³⁷ Signifikantný je pomerne vysoký počet novicov z Košíc už z roku 1658.

Povstanie Imricha Tököliho a Františka II. Rákociho

Kým prvé tri povstania zastihli jezuitov v Košiciach ako misionárov (so statusom domu ako misie, najnižšieho článku v rámci hierarchie jezuitských domov), komplex ústavov vybudovaný v polovici 17. storočia zasiahli ďalšie dve povstania, ktoré mohli ohroziť jeho majetkovú základňu a spôsobiť veľké škody.³⁸

Opis ovládnutia Košíc Imrichom Tökölim bol zaznamenaný v správe z 19. augusta 1682. Tento dokument spolu so správou rektora košického kolégia Mikuláša Hrabovského o majetkoch a celkovom stave kolégia v roku 1682 vznikol z dôvodu núteného odchodu jezuitov z Košíc na základe Tököliho rozhodnutia. Jezuiti odovzdali archív jednému z kanonikov Jágerskej kapituly a najdôležitejšie písomnosti týkajúce sa fundácií kolégia a držby zálohovaných majetkov uschovali na chóre kostola. Autor správy, jezuita z košického kolégia, v nej opisuje, ako na sviatok Nanebovzatia Panny Márie 15. augusta 1682 povstalci získali Košice. Mesto bolo Tökölimu odovzdané po tom, ako ho od 21. júla

36 I. H. NÉMETH, *Šľachta v mestách*; O. R. HALAGA, *Z dejín Košickej univerzity*, s. 527.

37 E. KRAPKA – V. MIKULA (edd.), *Dejiny Spoločnosti Ježišovej*, s. 96.

38 Posledným dvom povstaniam sa vo veľkej miere venoval aj Teršťanský. Do stredu pozornosti pre svojich čitateľov postavil udalosti súvisiace s povstaním Imricha Tököliho a Františka II. Rákociho. Podrobnejšie popísal škody, ktoré spôsobili Tököliho vojaci kolégiu a stavebné úpravy po Tököliho povstaní a tiež po požiari v roku 1701. V súvislosti s tým opísal interiér aj exteriér jezuitského kostola. Najviac pozornosti venoval udalostiam počas povstania Františka II. Rákociho a komplikovanému odchodu jezuitov z Košíc. Detailne opisoval vyjednávania respektíve obštrukcie pri zrušení kolégia, pretože jezuiti dúfali v Rákociho blahosklonnosť. Teršťanský v tejto súvislosti uviedol aj doslovné znenie troch Rákociho listov z roku 1706, ako aj jeho inštrukcie týkajúce sa jezuitov a majetku zrušeného kolégia. [J. B. TERSZTYÁNSZKY], *Cassovia vetus*, s. 111–156.

so svojím vojskom a s tureckými oddielmi 26 dní obliehal. Pri vstupe do mesta ho pri bráne s ostatnými osobnosťami Košíc vítal aj rektor kolégia. V správe je poznamenané, že rektor bol k tomu donútený okolnosťami. Do hodiny bolo kolégium vizitované Tököliho komisármi. Zároveň sa začali jednania s mestskou radou o poplatku, ktorý mali zaplatiť všetci obyvatelia, nielen mešťania. Tököli najprv navrhol sumu 60 000 zlatých, ktorú sa mestskej rade podarilo znížiť na 30 000 zlatých. Povstalci pohrozili vydrancovaním Košíc Turkami, ak sa suma rýchlo nevyzbiera. Nasledovalo búrlivé stretnutie na radnici, na ktorom mešťania inzultovali prokurátora kolégia zodpovedného za jeho financie. Dôvodom bola požiadavka magistrátu, aby kolégium zložilo svoj podiel vo výške 5 000 zlatých. Jezuiti uviedli, že majú len 2 400 zlatých a ostatné financie môžu získať len predajom mobiliára kolégia.³⁹

Tököli sa pred rektorom kolégia nevyjadril o ďalšom osude jezuitov v Košiciach, kým sa nevyzbierala požadovaná suma. Až keď sa rektor prostredníctvom katolíckych šľachticov v jeho okruhu dostal k nemu, dozvedel sa, že jezuiti musia opustiť kolégium a mesto. Nesmeli si so sebou zobrať nič, čo patrilo kolégiu a pred odchodom bola ich batožina skontrolovaná pred budovou kapitanátu. Napriek tomu sa im podarilo odnieť 200 zlatých,⁴⁰ z ktorých si na ceste kupovali jedlo. Z mesta boli odvedení spolu s „Nemcami“ až k poľským hraniciam. Budovy kolégia boli po ich odchode vyplienené kurucmi aj niektorými mešťanmi a košickými obyvateľmi.⁴¹

Jezuiti sa do Košíc vrátili už v roku 1686 a pokračovali vo svojej činnosti až do roku 1704, keď bolo mesto opätovne obsadené kurucmi počas protihabsburského povstania Františka II. Rákociho. K odchodu jezuitov nedošlo okamžite, ale predchádzali tomu dlhé vyjednávania. Protestantský element bol v Rákociho povstaní silne prítomný, aj keď sa v porovnaní s predchádzajúcimi povstaniami oslabil. Na povstaleckom sečianskom sneme v roku 1706 neboli prijaté všetky požiadavky protestantov z toho dôvodu, že aj medzi povstalcami existovala významná časť katolíkov. Obavy z rozporov v povstaleckom tábore boli jedným z dôvodov, pre ktoré Rákoci odmietal radikálnejšie návrhy. Ďalším bolo spojenectvo s Ludovítom XIV., o ktoré nechcel prísť vinou protikatolíckej aktivity povstalcov. Protestanti v jeho vojsku však trvali na vyhostení jezuitov z obsadeného územia. Rákoci dovolil jezuitom vystúpiť z rádu (tzv. separácia) a vyhnúť sa odchodu.

39 MNL, fond AJ, Registrata, mikrofilm 14406, fascikel 1, fólia 183–188.

40 Boli to peniaze z fondov dvoch kongregácií pri kolégiu, ktoré so sebou vzali ich prézesi. Všetku ostatnú hotovosť odovzdali do zbierky vrátane časti výnosu z držby Jelšavského panstva, ktorú mali pôvodne presunúť jezuitom v Satmári. MNL, fond AJ, Registrata, mikrofilm 14406, fascikel 1, fólia 185, 187. Peter FEDORČÁK, *Jelšavské panstvo v jezuitských rukách: K príčinám a dôvodom vlastníctva Jelšavy košickým jezuitským kolégiom*, in: Diana Duchoňová – Anna Fundárková (edd.), *Hrady a hradné panstvá na Slovensku: dejiny, majitelia, prostredie*, Bratislava 2016, s. 69–81.

41 MNL, fond AJ, Registrata, mikrofilm 14411, fascikel 12, fólia 110–111.

Ich odchod mal byť pokojný, nenásilný, podľa okolností s vojenskou ochranou. Majetok sa mal uchrániť pre potreby konfederácie (povstaleckej podoby nového uhorského štátu pod Rákociho vládou). Spomedzi košických jezuitov štrnásti využili túto možnosť, pričom košické kolégium sa malo stať podľa Rákociho plánov centrom všetkých „separovaných“ jezuitov z obsadeného územia. Organizáciou odchodu košických jezuitov Rákoci poveril Ladislava Sentivániho, katolíka a ich podporovateľa.⁴² Ďalším ústupkom zo strany Rákociho pre košických jezuitov bola možnosť osamostatnenia sa od rakúskej provincie a uznania konfederácie ako podmienky zachovania jezuitského rádu v Uhorsku. Túto možnosť však jezuiti odmietli. Na začiatku roku 1707 boli s definitívnou platnosťou donútení opustiť mesto, ale bolo im umožnené vytvoriť inventár aj jeho odpisy, ktoré si odniesli so sebou. Z Košíc odišli 17. januára 1707 v počte 23 osôb. Už skôr bolo kolégiu odobraté myšlianske prepošstvo, preto tí jezuiti, ktorým bolo dovolené za spomenutých podmienok ostať, prišli o materiálne zabezpečenie. Rákoci im preto vydal niektoré porcie obilia.⁴³ Mesto počas Rákociho povstania strádalo, hlavne v jeho závere, keď bolo jeho hospodárstvo zruinované zásobovaním armády a infláciou, ktorú spôsobili nehodnotné Rákociho mince razené v Košiciach. Navyše počas povstania postihla Košice niekoľkokrát morová epidémia, ktorá trvala aj po jeho skončení (1704, 1707, 1711, 1712).⁴⁴

Do Košíc sa jezuiti vrátili hneď po skončení povstania a obnovili v celom rozsahu svoju predchádzajúcu činnosť. Oprieť sa už mohli výraznejšie o pomoc štátnych úradov, ktoré v období vlády cisára Karola VI. (ako uhorský kráľ Karol III.) a Márie Terézie naplňali koncept byrokratickej podoby centralizácie aj rekatolizácie v krajine aj v meste.

Problematika autonómie univerzity a vzťahy s mestom

V jezuitskom kolégiu v Košiciach sa prelínala mecenášska činnosť prohabsburskej šľachty z Horného Uhorska s deštruktívnou aktivitou protihabsburskej opozície. Kolégium spolu s kostolom bolo pomerne rýchlo dobudované krátko pred Tököliho povstaním vďaka starej matke Františka II. Rákociho, Žofii Bátoriovej, ktorá bola v kostole spolu so svojím synom Františkom I. Rákocim pochovaná.⁴⁵ Činnosť jezuitov v Košiciach likvidoval nielen jej vnuk na začiatku 18. storočia, ale v príbuzenstve aj Imrich Tököli, jej zať a manžel vdovy po Františkovi I. Rákocim, Heleny Zrínskej. Nové okolnosti a rekatolizácia spôsobili, že František II. Rákoci ako vodca posledného povstania, ktoré tiež malo za cieľ reštauráciu

42 MNL, fond AJ, Registrata, mikrofilm 14409, fascikel 7, fólia 85.

43 [J. B. TERSZTYÁNSZKY], *Cassovia vetus*, s. 111–156; Jozef DUCHOŇ, *František II. Rákoci a jeho Košice*, Košice 2005, s. 43–47.

44 O. R. HALAGA, *Z dejín Košickej univerzity*, s. 534.

45 MNL, fond AJ, Registrata, mikrofilm 14406, fascikel 1, fólia 177.

náboženských pomerov v prospech protestantov, bol katolíkom vychovaným jezuitmi. Práve preto odchod jezuitov z Košíc trval počas tohto povstania najdlhšie.

O negatívnej podobe vzťahu mesta s jezuitmi sa stretávame pri otázke súdnej autonómie univerzity. Konflikt, ktorý sa týkal jurisdikcie mesta nad univerzitnými študentmi, mal konfesionálny a stavovský charakter. Panovník, cisár Leopold I. v Zlatej bule z roku 1660 konfirmujúcej založenie univerzity v Košiciach, vyňal profesorov a študentov univerzity spod právomocí mestského súdu. Osobitná kráľovská ochrana sa týkala aj majetkových záležitostí univerzity. Aj keď išlo o bežnú súčasť každej univerzity, vytvorenie ďalšej právnej exempcie v meste oslabovalo jurisdikciu a právomoci mestského magistrátu. Okrem toho mesto čelilo transformácii, ktorá ho menila na centrum štátnych úradov a svoje záujmy tu presadzovala aj šľachta, ktorá takisto trvala na svojej nezávislosti od mestských úradov a jeho súdnictva.⁴⁶

Incident z roku 1660, ktorý sa stal ešte pred confirmáciou univerzity Leopoldom I., ukazuje na existenciu súdnej autonómie univerzity pred jej oficiálnym vyhlásením samotným cisárom. Mesiac pred vydaním Zlatej buly boli na príkaz košického richtára uväznení študenti univerzity. Na protest rektora univerzity požiadal kráľovský úradník mesto o ich vydanie s napomenutím, aby sa v budúcnosti vyhlo podobným „*neprístojnosťiam*“. Ďalším dokladom o vzťahu mesta k jezuitom je korešpondencia Košíc s Trnavou, kde bola jezuitská univerzita založená už v roku 1635. V roku 1692 sa trnavskí študenti dopustili ťažkých previnení a trnavská mestská rada pokladala trvanie na akademickej súdnej autonómii za porušenie svojich starých privilégií. Požiadala o pomoc Košice, ktoré jej svoju odpoveď zaslali listom z 26. mája 1692. Košickí predstavitelia najprv vyslovili sústrasť s Trnavou, že má „*nepríjemnosti s jezuitmi*“. V liste ďalej realisticky uviedli, že sa vyhýbajú narušiť privilégiá a slobody jezuitského kolégia, pretože sa chcú vyhnúť „*zlým následkom*“. Potvrdili, že univerzita žiadala mesto o uznanie súdnej autonómie, ktoré však nebolo podľa ich slov zatiaľ potrebné, pretože sa tu študenti doposiaľ nedopustili ťažkého previnenia. Aby však podporili Trnavu v obrane svojich práv nakoniec dodali, že ak by košickí študenti spáchali vážny zločin, mesto by nedovolilo, aby boli porušené jeho staré privilégiá. Vzťah jezuitov (a univerzity) a mesta v tejto záležitosti ilustruje aj snaha rektorov univerzity (a zároveň jezuitského kolégia) obracať sa o pomoc na kráľovských alebo miestnych stoličných úradníkov. Týkalo sa to najmä výberu akademického sudcu a prísediacich, ktorí by súdili študentov. Rektor najprv navrhoval hornouhorského kapitána, ktorý mal tiež v meste právo meča, neskoršie to boli podžupaní Abovskej, Šarišskej a Zemplínskej stolice. Za prísediacich mali byť vyberaní vzdelanci s titulom z niektorej akadémie/univerzity, čím sa mal okrem iného tiež eliminovať možný vplyv

46 O. R. HALAGA, *Z dejín Košickej univerzity*, s. 529; I. H. NÉMETH, *Šľachta v mestách*.

mesta na rozhodovanie akademického súdu. Snahou rektorov bolo, aby bol akademický súd čo najviac odlišený a nezávislý od mestského súdu, a to aj po personálnej stránke. Rektori chceli navyše zabrániť tomu, aby študentov univerzity, ktorí boli v drvivej väčšine šľachtického pôvodu, súdili mešťania. Zároveň požadovali, aby študenti boli prípadne držaní v čestnej väzbe a nie vo väzení spolu s neštudentmi.⁴⁷

Oproti Trnave, ktorá bola vďaka prítomnosti úradu ostrihomského arcibiskupa katolíckym mestom, no mala mnoho sporov s univerzitou, ktoré musel riešiť až panovník, vzťah Košíc k univerzite a jezuitskému kolégiu vôbec bol korektný. Nepoznáme ani podobné prípady vyhrotených konfliktných situácií, aké existovali napríklad v Trnave.⁴⁸ Postupom času sa odmietavý postoj reprezentantov a obyvateľstva Košíc menil smerom k akceptácii. Bolo to ovplyvnené úspešnou rekatolizáciou, postupným akceptovaním vlády a centralizácie zo strany Habsburgovcov, pomerne rýchlou transformáciou Košíc počas 18. storočia, ktorá ich otvárala a vďaka prílevu obyvateľstva aj menila. Po zrušení jezuitskej rehole a zmene univerzity na akadémiu to bolo práve mesto, ktoré bolo poverené Máriou Teréziou, aby prostredníctvom svojho zástupcu dohliadlo na hnutelný a nehnuteľný majetok a na jeho inventarizáciu. V nasledujúcom období (19. storočie) sa magistrát snažil o prinavrátenie statusu univerzity pre miestnu akadémiu.⁴⁹ Po skončení posledného protihabsburského povstania nastal posun vo vnímaní jezuitov a ich univerzity, ktorá jezuitov v meste najvýraznejšie reprezentovala.⁵⁰

47 Posun vo vzťahu medzi mestom a jezuitmi/univerzitou nastal až v 18. storočí pri riešení problematického správania univerzitných študentov v rokoch 1731 a 1745, kedy sa dohodli na vytvorení zmiešanej komisie mestskej a univerzitnej, ktorá študentov súdila. O. R. HALAGA, *Z dejín Košickej univerzity*, s. 529–530.

48 Ako zasahovanie do vnútorných záležitostí mesta môžeme vykladať odmietavý postoj magistrátu k žiadosti jezuitu Terstfanského spomenutého v úvode štúdie, o povolenie študovať v mestskom archíve kvôli svojej práci o dejinách mesta. Tamže, s. 530–531, 534.

49 Peter FEDORČÁK, *Continuity and University Tradition in Košice in the Period 1777–1922*, *Studia Historyczne* 56, 2013, č. 4, s. 579–586.

50 Štúdia vznikla v rámci plnenia grantových úloh: VEGA 1/0212/15: *Miesta pamäti Košíc II. (ľudia a dejiny)*.

Summary

The city, war and Jesuits: Jesuit's mission in Košice during the anti-Habsburg uprisings

The study sets as its objective to characterize three lines of force majeure, which were met in Košice during the anti-Habsburg uprisings. The study presents a cultural, religious and power struggle of Košice during uprisings (1604–1711), which always took time to reverse the achievements of the Jesuits in the city and region. Precious documents appearing deposited among the important documents includes the report about the situation in the year 1682 in Košice. The document was created during the forced departure of the Jesuits from Košice due to occupation of the city by troops of Imre Thököly. From the three parties involved in the conflict had the Jesuits with Habsburgs and Transylvania wider geopolitical objectives. The interests of the city were local and touched the ownership structure and the region of Upper Hungary. During military actions and between them is possible within Košice to pursue interests and policies of Vienna, provincial and ecclesiastical offices in the city, the Jesuits, the Municipality and the population of the Hungarian nobility and royal cities, and also the interests of Transylvania. The

activity of Jesuits in Košice was therefore the part of the wider conflict of the overwhelming the city. The conflict was accompanied by the violence with the big influence on the existence of the Jesuit's activity in Košice in the period 1604–1711. The Jesuit's mission was in fact the reality of the first half of 17th century and from beginning was connecting with military issues. Firstly, Jesuits had the permission to work with the soldiers of emperor's army seated in Košice only, were in the position of the military chaplains with the protection of the General of the province Upper Hungary. In the Royal House, his residency, they found the shelter and the only catholic sacred space in the city, a small chapel, where two of them were murdered in 1619, on the beginning of the Gabriel Bethlen's uprising. During the time, in the middle of 17th century the Jesuits used the opportunity given to them and to the Catholics generally by the results of the Peace from 1645, to start the huge activity resulted into the foundation of the College and University in a very short time, which was the basis for the Recatholisation of the city.

Veronika CHMELAŘOVÁ

Peunerovská odyssea. Problematika měšťanské konverze na pozadí osudů raně novověké těšínské rodiny¹

Abstract: *Peuner's Odyssey. Burgher's conversion seen via history of an early modern bourgeois family in Teschen*

The article focuses on the topic of conversion which represents a specific part of the process of the recatholization in urban society. It follows the topic in the context of the Silesian town of Teschen in the second half of the 17th century. In this period Habsburgs succeeded to Teschen's princely throne and initiated various steps to restore the original position of the Catholic faith and the church in the area. Some of them affected also the central person of this article, local urban scrivener Timotej Peuner. Timotej, as well as the other protestant members of the town council, was forced to convert to Catholicism. The article describes tools of the recatholization by following his life story. The recatholization is perceived here as a part of a wider process of communication. The paper studies participants of the recatholization which became strongly individualised. Going through the urban and the church sources the article reveals structure of local social, economical and religious network connected to Timotej Peuner. Therefore it reveals more of the social and religious background of the conversion and describes its influence on Peuner's close family and wider Teschen's society.

Key words: *conversion – recatholisation – confessionalization – microhistory – urban history – Teschen – Silesia*

Na počátku roku 1654 vyrazilo z hornoslezského města Těšína poselstvo měšťanů, jejichž cílem se stalo bavorské Řezno a v něm setkání s panovníkem a čerstvým těšínským knížetem Ferdinandem IV. Tříčlennou skupinu tvořili přední zástupci městské rady – purkmistr Ondřej Vilda, radní Václav Pohledecký a městský písař Timotej

¹ Studie vznikla v rámci projektu Filozofické fakulty Univerzity Palackého Na „druhé“ straně. Konverze a její role v raně novověké společnosti (IGA_FF_2015_042), díky účelové podpoře na specifický vysokoškolský výzkum udělené roku 2015 Univerzitě Palackého v Olomouci Ministerstvem školství, mládeže a tělovýchovy ČR.

Peuner.² Od nového vládce, jenž usedl na knížecí stolec o rok dříve, trojice usilovala získat potvrzení několika práv, jež byla pro těšínskou obec důležitá. Jako reprezentanti města doufali ve stvrzení městských a cechovních privilegií, vedle toho však vystupovali rovněž jako reprezentanti protestantské víry. Mezi ryze světskými požadavky, které vůči králi vznesli, tak nechyběla ani žádost o potvrzení práva na svobodné vykonávání protestantské víry ve městě a udržení místního protestantského kostela Svaté Trojice.³ Šlo o zcela zásadní požadavek, který hrál jak pro radní, tak i pro celou těšínskou obec důležitou roli. Stejně jako většina obyvatelstva Těšína, hlásili se totiž i dva z poslů, Ondřej Vilda a Timotej Peuner, k reformačnímu učení Martina Luthera, jež mělo ve městě již od poloviny 16. století dominantní pozici. Na tomto faktu mnoho nezměnila ani několik desetiletí trvající snaha těšínských knížat o návrat ke katolictví, jež získala výrazně na aktuálnosti v roce 1653, kdy Těšínské knížectví připadlo jako odumřelé léno Habsburkům. S novými vládci přicházel i nový tlak na proměnu konfesijního profilu zdejšího obyvatelstva, přičemž Těšín jako správní centrum knížectví stanul v samotném centru rekatolizačního zájmu.⁴

Úsilí o konfesijní homogenizaci obyvatelstva, stejně jako reakce obyvatelstva na něj, představovalo důležitou součást procesu, jenž se v současné historiografii pojí nejčastěji s termínem konfesionalizace.⁵ Proces, jenž se měl s jistými chronologickými i faktickými

2 Janusz SPYRA, *Kontrreformacja w Cieszynie w latach 1653–1709*, in: Renata Czyż – Waclaw Gojniczek – Daniel Spratek (edd.), *Trzysta lat tolerancji na Śląsku Cieszyńskim. W trzystulecie założenia kościoła Jezusowego w Cieszynie*, Cieszyn 2010, s. 69.

3 Alois KAUFMANN, *Gedenkbuch der Stadt Teschen*, Hgg. Ingeborg Buchholz-Johanek – Janusz Spyra (Biblioteca Tessinensis IV, Series Polonica 2), t. 3, Teschen 2007, s. 145–146 (dodatek II, 5). Originální znění žádosti viz Archiwum Państwowe w Katowicach, Oddział w Cieszynie (dále jen APC), fond Akta miasta Cieszyna (dále jen AMC), sign. 6, s. 84.

4 K protestantství konvertoval v polovině 16. století těšínský kníže Václav III. Adam, jehož podpora nové víry přispěla k jejímu výraznému rozvoji a ukotvení v Těšíně i celém knížectví. V roce 1609 však Václavův syn Adam I. Václav konvertoval zpět ke katolictví, na což navazovala řada rekatolizačních kroků z jeho strany i ze strany jeho nástupců, které se však díky silným pozicím těšínských protestantů i probíhající třicetileté válce spíše mijely účinkem. K motivům obou zmíněných konverzí a jejich dopadům blíže Radim JEŽ, *Dvojí konverze v rodině posledních těšínských Piastovců. K motivacím změny konfese knížete Václava III. Adama (1524–1579) a Adama Václava (1574–1617)*, *Studia Comeniana et historica* 39, 2009, č. 81/82, s. 95–112. K vývoji konfesijní situace na Těšínsku v polovině 17. století nejnověji David PINDUR, *Světla a stíny barokní církve ve Slezsku*, Český Těšín 2015, s. 43–77.

5 Termín konfesionalizace rozšířil terminologickou základnu výzkumu raně novověkých náboženských dějin a nabídl na jedné straně alternativu, na straně druhé zpřesnění starších termínů protireformace či rekatolizace, s nimiž operovala starší historiografie a které jsou nadále využívány i v české historiografii jako jedna z možností popisu společenských dějů v 16. – 18. století. K terminologické debatě blíže Jiří MIKULEC, *Koncept konfesionalizace a náboženské dějiny českých zemí*, in: *Město v převratech konfesionalizace v 15. – 18. století*, *Documenta Pragensia XXXIII*, Praha 2014, s. 27–31; Petr ZEMEK, *Protireformace, rekatolizace, katolická reforma či konfesionalizace? Jak nazvat procesy v západním křesťanstvu raného novověku*, *Studia Comeniana et historica* 36, 2006, č. 76–76, s. 227–234.

rozdíly dotýkat všech tří hlavních konfesí, které se v návaznosti na rozvoj německé reformace ustálily v evropském prostoru, prošel od doby svého definování 80. lety 20. století výrazným vývojem.⁶ Jeho fundamentálnost a výrazný etatismus, stejně jako ne vždy obecně platné stěžejní hybatele a důsledky, kriticky zhodnotila a revidovala řada badatelů, mezi kterými nechyběli ani samotní autoři konceptu Wolfgang Reinhard a Heinz Schilling.⁷ Výsledkem se stalo zpřesnění konceptu, na základě kterého se vnímání konfesionalizace posunulo do roviny sociálního procesu, jenž zasahoval sféry veřejného i soukromého života, byl spojen s disciplinačními prvky a s vytvářením jednotného konfesního prostředí, to vše ve spolupráci státu a církve, avšak ve velmi úzké návaznosti na nejrůznější místní specifika včetně vlivů „zdola“. Ty prokazovaly, že jeho úspěšnost nezávisela pouze na aktivitách a zájmu státu, vrchnosti či církve, ale že nacházel i jiné hybatele a jeho průběh a podoba se mohla zásadním způsobem proměňovat v závislosti na místních podmínkách a zájmech a na reakcích obyvatel, jichž se bezprostředně dotýkal.⁸

6 Koncept opírající se o ideu Ernsta Waltera Zeedena o *utváření konfesí* propojili Wolfgang Reinhard a Heinz Schilling s koncepty modernizace, sociální disciplinace a sociologií náboženství, díky čemuž se pro ně konfesionalizace stala fundamentálním společenským procesem, vycházejícím z úzké spolupráce státu a církve a umožňujícím rozsáhlou disciplinaci a homogenizaci obyvatelstva, což ve svém důsledku vedlo ke vzniku moderního státu. Wolfgang REINHARD, *Zwang zur Konfessionalisierung? Prolegomena zu einer Theorie des konfessionellen Zeitalters*, *Zeitschrift für historische Forschung* 10, 1983, s. 257–277; Heinz SCHILLING, *Die Konfessionalisierung im Reich. Religiöser und gesellschaftlicher Wandel in Deutschland zwischen 1555 und 1620*, *Historische Zeitschrift* 246, 1988, s. 1–45.

7 Hlavní výzvou se vedle kritiky opomenutí konfesijních a kulturních specifik, stejně jako přecenění role státu, stal zejména odklon od makrohistorické perspektivy konceptu směrem k mikrohistorii, který ve svých pracích zdůrazňovali zejména Heinrich Richard Schmidt či Stefan Ehrenpreis. Heinrich Richard SCHMIDT, *Sozialdisziplinierung? Ein Plädoyer für das Ende des Etatismus in der Konfessionalisierungsforschung*, *Historische Zeitschrift* 265, 1997, s. 639–682; TÝŽ, *Dorf und Religion. Reformierte Sittenzucht in Berner Landegemeinden der Frühen Neuzeit*, Stuttgart-Jena-New York 1995; Stefan EHRENPREIS, *Konfessionalisierung von unten. Konzeption und Thematik eines bergischen Modells?*, in: Berthold Dietz – Stefan Ehrenpreis (Hgg.), *Drei Konfessionen in einer Region. Beiträge zur Geschichte der Konfessionalisierung in Herzogtum Berg vom 16. bis zum 18. Jahrhundert*, Köln 1999, s. 3–15. Jak Schilling, tak Reinhard přijali zejména výzvu k zaměření pozornosti na studium konkrétních lokalit, vnitřního i vnějšího života konfesí a jejich dopadů na život jednotlivce. Wolfgang REINHARD, „*Konfessionalisierung*“ *auf dem Prüfstand*, in: Joachim Bahlcke – Arno Strohmayer (Hgg.), *Konfessionalisierung in Ostmitteleuropa. Wirkungen des religiösen Wandels im 16. und 17. Jahrhundert in Staat, Gesellschaft und Kultur*, Stuttgart 1999, s. 79–88; Heinz SCHILLING, *Die Konfessionalisierung von Kirche, Staat und Gesellschaft – Profil, Leistung Defizite und Perspektiven eines geschichtswissenschaftlichen Paradigmas*, in: Wolfgang Reinhard – Heinz Schilling (Hgg.), *Die katholische Konfessionalisierung. Wissenschaftliches Symposium der Gesellschaft zur Herausgabe des Corpus Catholicorum und des Vereins für Reformationsgeschichte*, Münster 1995, s. 1–49.

8 Vnímání jednotného charakteru konfesionalizace se přesunulo do jeho percepce jako spíše série konfesionalizačních procesů a pokusů, které probíhaly napříč společnostmi v obou směrech, často ve

Jako takový se koncept konfesionalizace ukázal být metodologicky nosným pro řadu případových studií, které nabízely možnost dalšího přezkoušení jeho platnosti, a to i v geografických oblastech, které stály po jistou dobu stranou konfesionalizačního zájmu. Mezi ty náležel až do nedávné doby také prostor zemí Koruny české, na něž se původně soustředila pozornost především zahraničních badatelů, kteří v čele s Winfriedem Eberhardem poukazovali na potenciál využití konceptu v českých zemích.⁹ Tato výzva byla domácí historiografií reflektována zejména v několika posledních letech, v prostředí Slezska jako vedlejší země Koruny české i dříve.¹⁰ Stěžejní roli zde přitom hrají především práce spojené s městským prostředím, z nichž mnohé dokázaly reflektovat fundamentální základy konceptu i kritiku, která konfesionalizační výzkum posunula více směrem k jednotlivci, do sféry mikrohistorie, dějin každodennosti, mentalit a kulturních dějin,

vzájemném ovlivnění. Stefan EHRENPREIS – Ute LOTZ-HEUMANN, *Reformation und konfessionelles Zeitalter*, Darmstadt 2002, s. 70–71.

- 9 Winfried EBERHARD, *Voraussetzungen und strukturelle Grundlagen der Konfessionalisierung in Ostmitteleuropa*, in: J. Bahlcke - A. Strohmeyer (Hg.), *Konfessionalisierung*, s. 101-103. Pozornost zahraničních badatelů se v kontextu konfesionalizačního výzkumu v prostředí českých zemí vázala primárně na městské prostředí v čele s Prahou. Blíže viz Anna OHLIDAL, *Kirchenbau in der multikonfessionellen Stadt. Zur konfessionellen Prägung und Besetzung des städtischen Raums in den Prager Städten um 1600*, in: Vera Isaiasz – Ute Lotz-Heumann – Monika Mommertz – Matthias Pohlig (Hgg.), *Stadt und Religion in der frühen Neuzeit*, Frankfurt a. M. 2007, s. 67–81; TÁŽ, *Präsenz und Präsentation. Strategien konfessioneller Raumsbesetzung in Prag 1600 am Beispiel des Prozessionswesens*, in: Evelin Wetter (Hgg.), *Formierung des konfessionellen Raumes in Ostmitteleuropa*, Stuttgart 2008, s. 207–218.
- 10 K terminologii a využití konceptu na poli umění a konfesijní identity viz Ondřej JAKUBEC – Tomáš MALÝ, *Konfesijnost – (nad)konfesijnost – (bez)konfesijnost: diskuse o renesančním epitaflu a umění jako zdroji konfesijní identifikace*, *Dějiny – Teorie – Kritika* 7, 2010, č. 1, s. 79–112. Na příkladu šlechtického prostředí zejména práce Josefa Hrdličky – Josef HRDLÍČKA, *Die (Re)-Katholisierung lokaler Amtsträger in Böhmen: Konfession oder Disziplin?*, in: Rudolf Leeb – Susanne Claudine Pils – Thomas Winkelbauer (Hgg.), *Staatsmacht und Seelenheil. Gegenreformation und Geheimprotestantismus in der Habsburgermonarchie*, München 2007, s. 357–366; TÝŽ, *Konfesijní politika šlechtických vrchností a šlechtická konfesionalizace v Čechách a na Moravě v 16. a 17. století*, *Český časopis historický* 108, 2010, č. 3, s. 406–442; TÝŽ, *Die Rolle des Adels im Prozess der Konfessionalisierung der Böhmischen Länder am Anfang der Frühen Neuzeit*, in: Ronald G. Asch – Václav Bůžek – Volker Trugenberg (Hgg.), *Adel in Südwestdeutschland und Böhmen 1450–1850*, Stuttgart 2013, s. 77–94. V kontextu výzkumu konfesijních kultur Antonín KALOUS (ed.), *The Transformation of Confessional Cultures in a Central European City: Olomouc, 1400–1750*, Roma 2015; Hana FERENCOVÁ – Veronika CHMELÁŘOVÁ – Jitka KOHOUTOVÁ – Radmila PRCHAL PAVLÍČKOVÁ (edd.), *Proměny konfesijní kultury. Metody – témata – otázky*, Olomouc 2015. V kontextu prezentace konfesí a dobových médií Radmila PRCHAL PAVLÍČKOVÁ, *Konfessionelle Polemik in der Begräbnishomiletik: Fünf Leichenpredigten des Kontroverspredigers Georg Scherer aus den Jahren 1583–1603*, *Acta Comeniana: archiv pro bádání o životě a díle Jana Amose Komenského*, sv. 24 (48), 2010, s. 7–41; TÁŽ, *Pohřební kázání nad biskupy v době konfesionalizace*, in: Martin Holý – Jiří Mikulec (edd.), *Církev a smrt: institucionalizace smrti v raném novověku*, Praha 2007, s. 115–148. V případě Slezska prvotní zájem přicházel ze strany zahraničních badatelů – Jörg DEVENTER, *Gegenreformation in Schlesien. Die habsburgische Rekatholisierungspolitik in Glogau und Schweidnitz (1526–1707)*, Köln u. a. 2003.

což nabídlo možnost pohledu „zdola“ a reflektování místních mocenských, správních i ekonomických podmínek.¹¹

Město jako mikrokosmos mocenských a sociálních vztahů nabízí v tomto kontextu ideální možnosti výzkumu specifických otázek nastolených konfesionalizační debatou – sledování procesu prosazování určité konfese ve veřejném prostoru města, nástrojů a reakcí, které byly s tímto procesem spojeny, momenty identifikace se s danou konfesí, postup upevňování jejích pozic a její přenášení do každodenního života všech vrstev společnosti včetně aplikování různých prvků disciplinace a kontroly. Specifická pozornost je přitom věnována reakcím městského obyvatelstva a zejména městským elitám – politickým, ekonomickým i intelektuálním,¹² na něž se v procesu obnovy pozic katolické víry soustředil primární intenzivní tlak. Studie využívající interdisciplinárního propojení se sociologií poukazují na význam konvertujících elit, ztělesněných nejčastěji zástupci městských rad, které měly v rámci úsilí o konfesijní homogenizaci obyvatelstva působit

-
- 11 Zásadním bylo v tomto kontextu především uspořádání mezinárodní konference v roce 2012 k tématu konfesionalizace v městském prostředí v českých zemích a následné vydání konferenčního sborníku *Město v převratech konfesionalizace v 15. až 18. století: stati a rozšířené příspěvky z 31. vědecké konference Archivu hlavního města Prahy, uspořádané ve spolupráci s Historickým ústavem Akademie věd ČR, v.v.i., a Institutem mezinárodních studií Fakulty sociálních věd Univerzity Karlovy ve dnech 9. a 10. října 2012 v Clam-Gallasově paláci v Praze*, Documenta Pragensia XXXIII, Praha 2014. Publikovány byly i další výsledky výzkumů zaměřujících se na systematické zachycení konfesijního vývoje v různých urbánním kontextu – Olga FEJTOVÁ, „Já pevně věřím a vyznávám“. *Rekatolizace na Novém Městě pražském v době pobělohorské*, Praha 2012; Josef HRDLIČKA, *Víra a moc. Politika, komunikace a protireformace v předmoderním městě (Jindřichův Hradec 1590–1630)*, České Budějovice 2013; Josef KADEŘÁBEK, *Nerovný boj o víru? Město Slaný a Martinicové v letech 1602–1665*, České Budějovice 2013 (nepublikovaná dizertační práce).
- 12 S pojmem měšťanských elit operuje předkládaná studie v duchu prací Heinze Schillinga a Heinricha Kramma, které v českém prostředí rozpracovala efektivně např. Olga Fejtová, Michaela Hrubá či Josef Kadeřábek. Elitou je v jejich pojetí specifická vrstva měšťanstva, jež s ohledem na své rysy – politickou roli, majetek, vzdělání, sociální síť – působí určitým vůdčím způsobem na zbývající část společnosti. V návaznosti na to rozlišují zmínění badatelé politickou, ekonomickou a intelektuální elitu, přičemž poukazují na vzájemné překrývání těchto skupin, zejména v prostředí menších „venkovských“ měst, a brání se vztažení tohoto termínu pouze na zástupce městských rad. Olga FEJTOVÁ, *Měšťanské elity na Novém Městě pražském v 17. století a knižní kultura*, in: Olga Fejtová – Václav Ledvinka – Jiří Pešek (edd.), *Pražské městské elity středověku a raného novověku*, Documenta Pragensia XXII, Praha 2004, s. 159–175, zde s. 161–162; Josef KADEŘÁBEK, *Horní vrstva měšťanské společnosti v domácí historiografii pozdního středověku a raného novověku. Nástin vývoje terminologie a dalších směrů bádání*, *Historická demografie* 36, 2012, č. 1, s. 25–40, zde 36–40; Michaela HRUBÁ, *Možnosti výzkumu měšťanských elit v prostředí královských měst severozápadních Čech*, in: Olga Fejtová – Václav Ledvinka – Jiří Pešek (edd.), *Pražské městské elity středověku a raného novověku*, Praha 2004, s. 193–210, zde s. 196–197.

jako vzor hodný následování a byly to tak právě ony, od koho se konverze očekávala nejdříve.¹³

S odkazem na výše uvedené řádky je možné považovat za jedno ze zásadních témat studia raně novověkých městských i náboženských dějin právě téma konverze. Zahraněčí výzkumy poukazují na jeho aktuálnost, stejně jako na absenci řádného výzkumu v kontextu konfesijních konverzí uvnitř západního křesťanstva.¹⁴ Pozornost se dle jejich názoru soustředila především na mapování konkrétních příkladů, zatímco rozbor mnohovrstevnatého významu konverze ve společnosti – jejich motivů, autenticity, institucionality i pramenných možností výzkumu – stál stranou.¹⁵ Z náboženského aktu se v konfesijní době stalo výrazné politikum, do nějž zásadním způsobem zasahovala i světská strana a autority, což umožňuje nahlédnout novým způsobem na roli náboženství a konfese v životě jednotlivce i státu.¹⁶ Ve stejné chvíli se však z náboženského aktu stal rovněž výrazný sociální akt, slovy Frauke Volkland doslova „sociální drama“, jehož význam a důsledky zasahovaly život nejen konkrétního jedince, ale i jeho nejbližšího rodinného okolí a sociální vazby.¹⁷ Stranou nezůstalo ani společenské postavení, které se v závislosti na

13 Tyto studie se opírají o využití sociologického termínu „významní druzi“, jež poukazovala na roli členů společnosti, kteří svým příkladem a veřejným prezentováním své identity vedli zbývající členy společnosti k následování a přejímání téže identity. Viz Josef KADERÁBEK, *Proměny slánských měšťanských elit v letech 1610–1635. Sociální síť, paměť, identita*, in: *Město v převratech konfesionalizace*, s. 203.

14 Ute LOTZ-HEUMANN – Jan-Friedrich MIßFELDER – Matthias POHLIG (Hgg.), *Konversion und Konfession in der Frühen Neuzeit*, Heidelberg 2007, s. 12.

15 Téma konverze stalo v tomto kontextu v centru pozornosti zejména německé historiografie. Vedle výše zmíněného sborníku především Ute MENNECKE-HAUSTEIN, *Konversionen*, in: Wolfgang Reinhard – Heinz Schilling (Hgg.), *Die katholische Konfessionalisierung. Wissenschaftliches Symposium der Gesellschaft zur Herausgabe des Corpus Catholicorum und des Vereins für Reformationsgeschichte*, Münster 1995, s. 242–257; Christine KOOL, *Converts and Apostates: The Competition for Souls in Early Modern Holland*, *Archiv für Reformationsgeschichte* 92, 2001, s. 195–214; Jörg DEVENTER, *Konversion und Konvertiten im Zeitalter der Reformation und Konfessionalisierung. Stand und Perspektiven der Forschung*, *Aschkenas. Zeitschrift für Geschichte und Kultur der Juden* 15/2, 2005, 257–270; TÝŽ, „Zu Rom übergehen“. *Konversion als Entscheidungshandlung und Handlungsstrategie. Ein Versuch*, in: R. Leeb – S. C. Pils – T. Winkelbauer (Hgg.), *Staatsmacht und Seelenheil*, s. 168–180; Kim SIEBENHÜNER, *Glaubenswechsel in der frühen Neuzeit. Chancen und Tendenzen einer historischen Konversionforschung*, *Zeitschrift für historische Forschung* 34, 2007, s. 243–272; Maria CRĂCIUN – Jörg DEVENTER – Martin ELBEL, *Confession and Conversion. Transcending Religious Boundaries in Central and Eastern Europe, 1560–1700, Bohemia*, *Zeitschrift für Geschichte und Kultur der böhmischen Länder* 48, 2008, Heft 1, s. 192–202.

16 K. SIEBENHÜNER, *Glaubenswechsel*, s. 246–248.

17 Frauke VOLKLAND, *Konfession, Konversion und Soziales Drama. Ein Plädoyer für die Ablösung des Paradigmas der „konfessionellen Identität“*, in: Kaspar von Greyerz – Manfred Jakubowski-Tiessen – Thomas Kaufmann – Hartmut Lehmann (Hgg.), *Interkonfessionalität – Transkonfessionalität – binnenkonfessionelle Pluralität: Neue Forschungen zur Konfessionalisierungsthese*, Heidelberg 2003, s. 91–104, zde s. 91–93.

konverzi mohlo měnit, díky čemuž se konverze i samotná konfese transformovaly do podoby „*směnného artiklu*“.¹⁸ Změna vyznání vystupovala i jako důležitý indikátor úspěšnosti rekatolizačních kroků, jak pro světskou, tak pro církevní stranu, což vedlo v potridentském období k „honu“ na konvertity.¹⁹ Související míra propojenosti institucionálního tlaku a individuálního hnutí jednotlivce představuje rovněž svébytný problém studia konverze – jejím prostřednictvím byla vnějším způsobem prezentována konfesijní identita jedince, která mohla, ale zároveň nemusela, odpovídat jeho vnitřnímu přesvědčení.²⁰

Česká historiografie se do této metodologické debaty zapojila zatím spíše okrajově.²¹ Absenci systematického výzkumu konverze nahrazují v současné době zejména studie, jež v reakci na výsledky a podněty zahraničního bádání kladou zásadní otázky po motivech konverzí, rolích konvertitů pro církve i společnost, po formování konfesijních identit, otázkách vztahu a možnostech výzkumu vnitřní a vnější podoby konverzí a médiích s nimi spojených.²² Pozornost upírají i na městské prostředí a zde specificky na již zmíněné téma konverze nekatolických zástupců městských rad jako jedné ze zásadních součástí rekatolizace, přičemž se snaží přiblížit z metodologického hlediska zásadní problém komunikačních sítí a aktérů, které celý proces konverze – v jeho náboženském i sociálním kontextu – provázely.²³

Změna vyznání nekatolických radních umožňovala světským i církevním autoritám prosadit katolickou konfesi ve veřejném prostoru města a ovládnout jeho mocenský prostor. Následně mohly tyto autority působit o to intenzivněji i na další složky obyvatelstva

18 Tamtéž, s. 103–104.

19 Jörg DEVENTER, *Grenzen überschreiten. Konversionen zum Katholizismus in Böhmen und Schlesien in späten 16. und 17. Jahrhundert*, in: Lenka Bobková – Jana Konvičná (edd.), *Náboženský život a církevní poměry v zemích Koruny české ve 14. – 17. století*, Praha 2008, s. 671.

20 U. LOTZ-HEUMANN – J. MIßFELDER – M. POHLIG, *Konversion*, s. 23–24.

21 Systematičtější, zejména v kontextu středověkých dějin a teologie, se tématu věnoval sborník Jiří HANUŠ – Ivana NOBLE (edd.), *Konverze a konvertité. Sborník z mezioborového semináře o problematice náboženského obrácení*, Brno 2009. Vedle toho přitahovaly pozornost zejména otázky šlechtické konverze – výběrově Jiří MIKULEC, *31. 7. 1627 – Rekatolizace šlechty v Čechách*, Praha 2005; TÝŽ, *Mezi konverzí a emigrací. Vídeňský dvůr a náboženská loajalita šlechty v Čechách v prvních pobělohorských desetiletích*, in: Václav Bůžek – Pavel Král (edd.), *Šlechta v habsburské monarchii a císařský dvůr (1526–1740)*, České Budějovice 2003, s. 397–414; Thomas WINKELBAUER, *Konfese a konverze. Šlechtické proměny vyznání v českých a rakouských zemích od sklonku 16. do poloviny 17. století*, *Český časopis historický* 98, 2000, č. 3, s. 476–540; TÝŽ, *Konvertita*, in: Václav Bůžek – Pavel Král (edd.), *Člověk českého raného novověku*, Praha 2007, s. 275–296.

22 Radmila PRCHAL PAVLÍČKOVÁ, *Konverze v luteránském pohřebním kázání z Magdeburku: obrácení kanovníka Albrechta Krachta v pohřebním kázání Siegfrieda Sacca z roku 1569 a mediální prezentace konfese*, in: *Jedinec a evropská společnost od středověku do 19. století*, Olomouc, 2014 s. 267–288; Marie RYANTOVÁ, *Raně novověká revokační kázání konvertitů k protestantismu*, *Český časopis historický* 113, 2015, č. 3, s. 669–713.

23 Josef HRDLIČKA – Josef KADERÁBEK, *Individuální prvky administrativního tlaku na konverze měšťanů českých měst ve dvacátých letech 17. století*, *Folia Historica Bohemica* 27, 2012, č. 1, s. 82–83.

– vzorem, který konvertující radní jako zástupci městských elit zbývajícím měšťanům kladli, i tím, že se samotní konvertité stávali součástí autorit podílejících se na dalším průběhu rekatolizačních kroků v dané městské společnosti. Přístup radních ke změně vyznání, stejně jako jejich následný osud, může dokládat jednak úspěšnost této strategie, jednak motivy, které je ke změně vyznání mohly vést. Charakterizuje do jisté míry jejich vztah k víře, stejně jako odkrývá více z možných reakcí, které tlak na změnu vyznání vyvolával – ne vždy byl vyslyšen a radní hledali různé cesty, jak se konverzi vyhnout, přičemž extrémní řešení představovala emigrace.²⁴

Jako výrazný sociální akt měl přestup ke katolictví vliv na jejich kariéru, osobní život a rodinu, společenskou pozici i sociální síť, jichž byli součástí a které v nepříliš početných a uzavřených komunitách, mezi něž se městské společnosti bezesporu řadily, hrály důležitou roli.²⁵ Proměna osobních vazeb a společenských vztahů radních odrážela specifickým způsobem reakci dané městské společnosti na rekatolizační dění, což dokládají metodologicky významné výzkumy křestních matrik z pera Josefa Kadeřábka či Michaely Melkesové.²⁶ Reflektují roli kmotrovství, jež v raně novověké společnosti patřilo k nábožensky i společensky významnému vztahu, jenž do značné míry potvrzoval a zvyšoval společenský význam kmotra a vytvářel pouto nejen mezi ním a dítětem, ale také danou rodinou, která mohla z tohoto vztahu sama společensky profitovat.²⁷ Kmotrovství, doprovázené rovněž otázkou svědčení u sňatků či podpisů smluv, tak zrcadlilo vztahy navazované v městské společnosti i společenskou vážnost, již se někteří jedinci těšili. Proměna kmotrovských či svědeckých preferencí ukazovala do značné míry i na proměnu těchto vztahů a společenské situace – dříve preferovaní kmotři se v návaznosti na svou konverzi z matričních záznamů vytráčí, případně udržují svou pozici, v záznamech se

24 K tématu a příkladům emigrace městských elit v prostoru českých měst viz Josef KADEŘÁBEK, *Sociální mobilita měšťanů v raném novověku. Příklad Slaného v letech 1610–1635*, Historická demografie 38, 2014, s. 1–32. Obecněji k tématu náboženského exilu v českých zemích Michaela HRUBÁ (ed.), *Víra nebo vlast? Exil v českých dějinách raného novověku. Sborník z konference konané v Muzeu města Ústí nad Labem ve dnech 5. - 6. listopadu 1998*, Ústí nad Labem 2001; Wulf WÄNTIG, *Grenzerfahrungen. Böhmische Exulanten im 17. Jahrhundert*, Konstanz 2007.

25 Josef HRDLIČKA, *Historická antropologie pro „střední třídu“? Možnosti a limity antropologických přístupů ke studiu společnosti vrchnostenských měst v raném novověku*, in: Martin Nodl – Daniela Tinková (edd.), *Antropologické přístupy v historickém bádání*, Praha 2007, s. 215–235, zde s. 215–217.

26 Oba badatelé zaměřili svou pozornost na sledování vývoje kmotrovských vazeb. Ve venkovském prostoru téma studovala Miroslava MELKESOVÁ, *Adhiberi solent, qui compatres vocantur. Kmotrovství ve venkovském prostředí raného novověku na základě výzkumu chýnovské farnosti*, Historická demografie 27, 2003, s. 63–120. Na městské prostředí a vývoj zdejších kmotrovských vazeb v návaznosti na proměny náboženské situace i konfesijních preferencí konkrétních osob se zaměřil Josef KADEŘÁBEK, *Protireformace Slaného v letech 1610–1635 a její dopad na sociální vazby radních*, Historická demografie 33, 2009, 1–2, s. 9–44; TÝŽ, *Sociální mobilita*, s. 7–9, 15–18.

27 M. MELKESOVÁ, *Adhiberi solent*, s. 73–74.

objevují nově příchozí osoby vázané na katolické světské či církevní autority nebo osoby, jimž se vhodnou konfesijní a sociální politikou podařilo posunout na měšťanském společenském žebříčku mezi elitní vrstvy a stávají se tak vyhledávanými kmotry i svědky.²⁸

Na takto nastíněná témata má za cíl reagovat i předkládaná studie. Usiluje o využití potenciálu výzkumu měšťských elit v prostředí konfesijně smíšeného města, přičemž svou pozornost přenáší do prostoru vedlejších zemí Koruny české, konkrétně hornoslezského Těšínského knížectví a zdejšího urbánního centra Těšína. Jak naznačila již úvodní část příspěvku, jeho vývoj doprovázela specifika, jež jej do jisté míry odlišovala od vývoje v Čechách a na Moravě. V době, kdy v královských a vrchnostenských městech Čech a Moravy nastupoval v souvislosti s Obnoveným zřízením zemským ostrý rekatolizační kurz, můžeme v Těšíně hovořit o tradičně ukotvené, většinově protestantské měšťské společnosti odolávající úspěšně snahám o konfesijní homogenizaci. Obnovu pozic katolické církve a víry zde ztěžoval průběh třicetileté války i do značné míry slabá centrální rekatolizační politika piastovských knížat, díky čemuž zůstávalo jak knížectví, tak i jeho správní centrum i po smrti poslední těšínské kněžny Alžběty Lukrécie v roce 1653 takřka většinově protestantské.²⁹ Vývoj spojený s nástupem Habsburků přinesl proměnu tohoto kurzu. Pod dohledem vládnoucího rodu se ve městě (i celém knížectví) rozvinula rozsáhlá rekatolizační aktivita, skrze kterou Habsburkové uplatňovali své „*ius reformandi*“.

Právě toto období nabízí zajímavé možnosti výzkumu podoby a úspěšnosti konfesionalizačního procesu v těšínské společnosti – sledováním hlavních aktérů rekatolizačního dění, jejich reakcí i vlivů, které přinášené změny měly na měšťskou společnost. Středobodem výzkumu bude prostředí těšínských měšťských elit a s ním spojená problematika konverze jako jedné z důležitých součástí rekatolizační aktivity. Mikrohistorickou sondou do osudů a sociálních sítí jednoho z členů řezenského poselstva, nekatolického měšťského písaře Timoteje Peunera, se studie pokusí nahlédnout na otázku motivů konverzí ke

28 J. KADEŘÁBEK, *Sociální mobilita*, s. 7.

29 Nestabilní situaci z katolické strany nahrávalo mimo jiné také časté střídání těšínských knížat – od konverze Adama I. Václava se na knížecím stolci vystřídaly v krátkém sledu další dvě osoby, Fridrich Vilém a po něm Alžběta Lukrécie, z nichž oba realizovali řadu kroků směřujících zejména k obnově katolické farní sítě, což mělo zejména ve venkovských oblastech minimální dopad na vyznání věřících. D. PINDUR, *Světla a stíny*, s. 61–63. Ze strany Alžběty Lukrécie bylo významným zejména publikování privilegia v roce 1629, na jehož základě nesměli být v Těšíně nekatolíci přijímáni mezi měšťany, působit v měšťské radě, ani být součástí místních cechů. Dopady, jež nařízení mělo na život těšínských nekatolíků, způsobovaly mnohým existenční problémy a vedly k prvním emigracím z města. O významu a určujícím vlivu na život těšínského měšťanstva však můžeme hovořit především v pozdější době, neboť pod vlivem válečného dění a obsazení města švédskými vojsky bylo privilegium v první polovině 17. století dodržováno stále laxněji. David PINDUR, *Století rekatolizace Těšínska. Ke konfesním proměnám – od knížete po poddané (1609–1709)*, in: R. Czyż - W. Gojniczek - D. Spratek (edd.), *Trzysta lat tolerancji*, s. 108–109.

katolictví, aktérů, kteří její realizaci ovlivňovali, reakcí, které změna vyznání vyvolávala i prostředků, kterými byla obcházena, a charakterizovat tak její dopady na jednotlivce a na jeho postavení ve společnosti. V metodologické rovině výzkumu se zde bijí dvě sféry – zatímco vnitřní svět konvertujících osob je problematické pramenně doložit a zkoumat, vnější kroky a stopy, které po sobě zanechaly, umožňují odhalit více z mnohvrstevnatého významu konverze.³⁰ Pro studium tématu tak budou využity primární prameny církevní provenience, jež zachycují reálné kroky sledovaných osob, zejména matriční záznamy, církevní vizitace a dochovaná korespondence. Doplňeny budou zdroji ze světského prostředí, konkrétně městskými knihami a prameny administrativní povahy z prostoru města i těšínské komory.

Timotej Peuner – sonda do měšťanské konverze v Těšíně ve 2. polovině 17. století

Řezenská výprava těšínských měšťanů se ve vyslyšení svých požadavků nesetkala s valným úspěchem. Zatímco městská a cechovní privilegia Ferdinand IV. bez větších problémů potvrdil, práva na svobodné vyznávání protestantské víry, stejně jako právo na udržení protestantského kostela Svaté Trojice, zamítl. Snaha o udržení těšínské náboženské situace *in statu quo* se tak minula účinkem – kostel byl krátce poté uzavřen náboženskou rekatolizační komisí a s přechodem knížectví přímo pod správu císaře Ferdinanda III. byla v knížectví i samotném Těšíně zahájena systematická obnova pozice katolické víry a církve.³¹ Vliv na její průběh měli především nově ustavení zástupci panovníka – v první řadě zemský hejtman a vedle něj také regent těšínské komory, v níž se centralizovaly bývalé knížecí statky včetně skupiny šesti z původně sedmi těšínských předměstí.³² Horní předměstí zůstalo v jurisdikci Těšína a zdejšího magistrátu. Ve městě tak docházelo k bezprostřednímu kontaktu tradiční městské, většinově protestantské správy i nově utvářené katolické zemské správy a jejich zájmů.

Tím hlavním byl po roce 1654 nejen zájem o zdárné ukotvení nového správního systému, jež by vytvořilo předpoklady pro úspěšnou hospodářskou obnovu města po nedávno ukončené třicetileté válce, ale také zájem o proměnu konfesijní situace ve

30 U. LOTZ-HEUMANN – J. MIßFELDER – M. POHLIG, *Konversion*, s. 24.

31 Příčinou vlastnické změny bylo úmrtí Ferdinanda IV., který zemřel náhle 9. července 1654. Janusz SPYRA, *Dzieje Cieszyna od 1653 do 1848 roku*, in: Idzi Panic (ed.), *Dzieje Cieszyna od pradziejów do czasów współczesnych: praca zbiorowa*, T2, Waclaw Gojniczek – Janusz Spyra (edd.), *Cieszyn w czasach nowożytnych 1528–1848*, Cieszyn 2010, s. 139.

32 Těšínská předměstí tvořilo Horní předměstí, Fryštátské, Malá Louka, Vinohrady, Příkopa, Kamenec a Brandýs. Podrobněji Waclaw GOJNICZEK, *U schyłku panowania dynastii Piastów (1528–1653)*, in: I. Panic (ed.), *Dzieje Cieszyna*, T2, s. 83–96.

městě. To se projevilo v první řadě obnovou městské rady, z níž měli být vyloučeni všichni nekatoličtí radní.³³ Ke změně vydal příkaz zemský hejtman Kašpar Borek z Roztropic roku 1655, následovaný slezskou komorou ve Vratislavi, jež tentýž požadavek vznesla vůči nekatolickým úředníkům komory. Ačkoliv se mu městská rada bránila s tím, že jako královské město může do jeho správy zasahovat pouze panovník sám, neuspěla a byla v témže roce obnovena. Správu města panovník ve stejné chvíli podřídil přímo zemskému hejtmanovi.³⁴ Právě ten dohlédl na to, že městskou radu opustili její tradiční představitelé a známí protestanté, mezi nimiž nechyběli ani členové řezenského poselstva, jež ještě o rok dříve bojovalo u krále za práva protestantů. Změna se ovšem nedotkla všech z nich, nebo alespoň ne všech stejnou měrou. Zatímco Ondřej Vilda i Timotej Peuner měli své pozice jako protestanté opustit, Václav Pohledecký, jenž konvertoval v minulých letech ke katolictví, své místo v radě udržel a stal se dokonce novým purkmistrem.³⁵

Životní osudy řezenské trojice se tak v této chvíli zdánlivě rozpojily a začaly se ubírat různými směry. Není to však zcela pravda a specifickou roli zde hraje postava posledního z trojice, pisáře Timoteje Peunera. Jeho osudy zajímavým způsobem dokreslují děje probíhající v rekatolizované společnosti a nabízejí zároveň zajímavou paralelu osudům Pohledeckého, Vildy i zbývajících elitních měšťanů Těšína. Ve srovnání s nimi jde přitom o takřka neznámou postavu, které se dosud nedostalo větší pozornosti ze strany badatelů zabývajících se vývojem a proměnou těšínských městských elit v polovině 17. století.³⁶ Je to do jisté míry paradox, neboť přítomnost Peunerů, a především Timoteje Peunera,

33 Obdobný příkaz odeslala slezská komora ve Vratislavi, nadřízený orgán těšínské komory, regentovi těšínských komorních statků, jenž měl dohlédnout na to, že mezi komorními úředníky nebudou působit nekatolíci. J. SPYRA, *Dzieje*, s. 140–141.

34 Janusz SPYRA, *Stosunek miasta Cieszyna i jego władz do instancji nadzrzednych w czasach nowozytnych (1653–1848)*. *Węzlowe problemy*, in: Idzi Panic (ed.), *Samorządność i elity władzy w Cieszynie na przestrzeni dziejów, Cieszyn 2002*, s. 91. Těšín byl de facto vrchnostenským městem, které však zároveň zaujímal neoficiální pozici města královského, resp. knížecího, což jeho správě a obyvatelům přinášelo větší míru nezávislosti a privilegií. Představitelé města usilovali již od středověku o oficiální potvrzení statutu královského města, kterého teoreticky dosáhli, avšak pouze na omezenou dobu, což ve zmíněném roce 1655 způsobilo právní nejasnosti. Irena KORBELÁŘOVÁ, *Města na Těšínsku v 18. století*, Český Těšín 2005, s. 18.

35 Městská rada byla v Těšíně tvořena čtyřmi konšely a purkmistrem, který stál v jejím čele. Volena byla na dobu jednoho roku, přičemž návrhy na obsazení nové rady vznášela vždy stará rada a schvaloval je kníže. V časech třicetileté války se jednoleté funkční období městské rady a zejména purkmistrů prodlužovalo. Na počátku 17. století byla její skladba doplněna nově o pozici primátora. Ve slezském městském prostoru šlo o ojedinělou úřednickou funkci, do jejíž kompetence náležel primárně dohled nad městskou radou a řádná implementace různých nařízení knížete. W. GOJNICZEK, *U schyłku panowania*, s. 26–27.

36 Mezi nejvýznamnější práce na toto téma náleží především studie z pera Waclawa Gojniczka a Janusze Spyrę – Waclaw GOJNICZEK, *Elity władzy w Cieszynie na przełomie XVI i XVII wieku*, in: I. Panic (ed.), *Samorządność*, s. 73–88; J. SPYRA, *Stosunek*, s. 89–111.

prochází jako červená niť ve větší či menší míře aktivitami stěžejních těšínských rodů, které ve městě v tomto období působily – Reisů, Salentariů, Larquantů i Vildy či Pohledeckého, a své stopy zanechala rovněž v širší těšínské společnosti.

O původu rodiny Peunerů a samotného Timoteje není příliš známo, stejně jako o přesných rodinných vztazích, které mezi jednotlivými příslušníky rodu panovaly. S největší pravděpodobností nešlo o těšínský, ale moravský rod – v pramenech se v souvislosti s některými členy rodiny hovoří o Holešově i o Meziříčí na Moravě, přičemž samotný Timotej u svého podpisu v jednom z dochovaných tisků své knihovny uvádí přídomek „*moravský*“.³⁷ Nejstarší zprávy se však váží nikoliv k němu, ale k jistému Jonáši Peunerovi, jenž byl roku 1628 přijat mezi těšínské měšťany. O třináct let později, roku 1641, se těšínským měšťanem stal také jistý Samuel Peuner, u nějž je uvedeno Meziříčí na Moravě jako místo, z něhož měl do Těšína přijít.³⁸ V roce 1644 pak oddací matrika těšínské farnosti zachytíla sňatek mezi Jonášem Peunerm mladším, pocházejícím údajně z Holešova na Moravě, a Hedvikou Rundtovou z Těšína.³⁹ Šlo patrně o syna výše zmíněného Jonáše Peunera, který později v pramenech vystupuje jako Jonáš Peuner starší, a možného bratra Timoteje, který u svatební smlouvy figuruje jako svědek, stejně jako Samuel Peuner.⁴⁰

Ve městě tak v období kolem poloviny 17. století působilo hned několik nositelů jména Peuner, mezi nimiž patrně panovaly jisté příbuzenské vazby a kteří se aktivně zapojovali do sociálních sítí města. Se všemi třemi, nebo lépe řečeno čtyřmi, Peunery se potkáváme opět v roce 1649, kdy se v Těšíně konala svatba hlavního hrdiny našeho příběhu, Timoteje Peunera.⁴¹ Za ženu si vzal Annu Buhlovou a jako svědci jeho svatební smlouvu podepsali všichni tři zbývající Peunerové – Jonáš starší, Jonáš mladší i Samuel. Je nutno říci, že mladý písař si tímto sňatkem výrazně společensky pomohl a dostal do blízkého kontaktu s předními těšínskými rodinami Salentariů a Reisů. Nevlastním otcem Anny byl totiž Jiří Salentarius, bohatý mistr vinařského cechu, těšínský radní a druhý manžel Marianny Buhlové, jež pocházela z nejvýznamnějšího těšínského rodu Reisů.⁴²

37 Biblioteka i Archiwum im. B. R.Tschammera (dále jen BiAT), fond Staré tisky, sign. 3947.

38 Muzeum Śląska Cieszyńskiego w Cieszynie (dále jen MSC), kniha přijatých měšťanů z let 1624–1765 (přepis), sign. 1R, s. 49.

39 V kontextu původu Jonáše mladšího mohlo jít v matričním záznamu o omyl, svatební smlouva uvádí, že byl písařem působícím v Jablunkově, v pozdějších pramenech je pro změnu zmiňována jeho působnost v nedaleké Pštíně na Těšínsku. Sbíрка matrik těšínské farnosti, snubní matrika z let 1640–1660, B TOM II., pag. 9. Zajímavostí však je, že se v nejstarších matrikách Holešova objevují poměrně často sňatky s osobami, které měly pocházet buď přímo z Těšína, nebo jeho okolí a mezi oběma oblastmi tak patrně existovaly jisté kontakty a vazby. Moravský zemský archiv v Brně, fond Sbíрка matrik, snubní a křestní matrika obce Holešov, sign. 7531.

40 APC, fond AMC, sign. 487, fol. 426–427r.

41 Tamtéž, fol. 439–440r.

42 W. GOJNICZEK, *Elity władzy*, s. 80.

Šlo zároveň o aktivního stoupence protestantství, což potvrzoval jednak epitaf, který byl po jeho smrti umístěn v těšínském protestantském kostele Svaté Trojice, jednak směřování jeho syna Jana Salentaria, Timotejova švagra, jenž si pro svá studia zvolil přední protestantské univerzity v Lipsku a Wittenbergu.⁴³ Jiří Salentarius vystupoval i jako svědek na straně nevěsty u svatby a následného podpisu výše zmíněné svatební smlouvy mezi Jonášem Peunerm mladším a Hedvikou Rundtovou, což nasvědčuje tomu, že mezi oběma rodinami byly navázány bližší vztahy již v dřívější době.

Nebyl to ale jen Timotej, kdo se dobře oženil. Zmíněná Hedvika Rundtová patřila ke členům další vážené těšínské rodiny a určitý společenský vzestup tak čekal i na Jonáše. Její otec Dytrych Rundt ve městě působil jako mincmistr a je v pramenech označován jako „vážený měšťan“.⁴⁴ Podobně lukrativně, ne-li nejlukrativněji, se oženil také Samuel Peuner, jehož ženou se stala Anna, dcera těšínského primátora Antonia de Larquanta. Jak napovídá již jeho jméno, šlo původem o cizince, který do Těšína přišel z Burgundska a po jistou dobu působil jako dvorní krejčí kněžny Alžběty Lukrécie. Blízké kontakty s knížecím dvorem pomohly jeho kariéře a v roce 1634 stanul v čele městské rady jako purkmistr, aby se o sedm let později stal těšínským primátorem.⁴⁵ V témže roce byl Samuel Peuner přijat mezi těšínské měšťany a podle údajů kupní smlouvy si měl rovněž pořídit „spolu se svou ženou Annou“ dům v Polské ulici.⁴⁶ Již v této době tak byl zetěm hlavy těšínské městské rady a řadil se mezi významné postavy těšínské společnosti.

V případě Peunerů šlo tedy skutečně o poměrně početnou a v Těšíně výhodně zasíťovanou rodinu. Její členové byli ovšem zajištěni nejen společensky, ale také po majetkové stránce, byť ne všichni se stejným úspěchem.⁴⁷ Platilo to zejména pro Samuela, který ve městě působil podobně jako Timotej ve funkci písaře, na rozdíl od něj se však v pozdějších letech potýkal s jistými finančními problémy, čemuž nasvědčují majetkové spory mezi ním a jeho švagry spojené s vyřizováním pozůstalosti po Larquantovi v roce 1661 i prodej domu, ke kterému Samuel kvůli dluhům přistoupil v roce 1674.⁴⁸ U Timoteje panovala naopak více konzistentní situace. V roce 1651 koupil od těšínského purkrabího Jiřího Chýlka dům v těšínské Polské ulici (de facto v Samuelově sousedství), nadaný pivním

43 APC, fond AMC, sign. 487, fol. 703v; Muzeum Archidiecezjane w Katowicach, dep. 95; W. GOJNICZEK, *Elity władzy*, s. 80, 86.

44 APC, fond AMC, sign. 487, fol. 426r.

45 W. GOJNICZEK, *Elity władzy*, s. 80–81.

46 APC, fond AMC, sign. 487, fol. 266r-267r.

47 Jonáš Peuner mladší v Těšíně patrně dlouhodobě nežil. V pramenech nejsou dochovány bližší zprávy o jeho majetku, nacházíme pouze zprávy o jeho roli při vyřizování pozůstalostí souvisejících s rodinou jeho manželky. V pramenech nacházíme již zmíněné zprávy o jeho údajném pobytu v Jablunkově či Pštíně, v nichž se patrně pohyboval více než v samotném Těšíně. APC, fond AMC, sign. 487, fol. 669–671; Tamtéž, fol. 220; APC, fond AMC, sign. 489, fol. 40r.

48 APC, fond AMC, sign. 489, fol. 266–268 a fol. 228.

šenkem i vinným listem a marcovním právem, k nimž v témže roce přikoupil ještě další marcovní právo z domu Samuela Zyngera a v roce 1658 půl marcovního práva z domu Jana Böhma.⁴⁹ V rámci jednání o pozůstalosti po svém tchánovi Jiřím Salentariusovi získal další vinný list a v plánu měl získat i zahradu nacházející se u domu v blízkosti dominikánského kláštera v centru města, nakonec ji však přenechal „*pro uchování dobrých vztahů*“ svému švagrovi.⁵⁰

Z uvedených řádků je patrné, že co do rodinných i majetkových vztahů, dařilo se je Timotejovi udržovat na dobré úrovni. Svou roli hrálo nejen jeho napojení na přední těšínské rodiny, ale bezesporu také jeho zaměstnání městského písaře, kterému se na radnici věnoval přibližně od poloviny čtyřicátých let a v jehož rámci byl zapisovatelem i svědkem řady dokumentů, účtů, kupních i svatebních smluv. Jako nižší úředník se samozřejmě nenacházel v natolik významné pozici jako purkmistr či primátor, přesto se však i jejím prostřednictvím zařazoval mezi elitní vrstvu těšínské společnosti. V jeho osobě se ve větší či menší míře prolínal politický i ekonomický prvek, charakterizující měšťanské elity, nechyběl však ani prvek intelektuální. Timotej byl vzdělaným utrakvistou, který vládnul češtinou, němčinou i latinou a v roce 1684 se stal autorem jedné z rukopisných edic městských práv Pavla Kristiána z Koldína, která byla využívána městskou radou.⁵¹ Intenzivně se zajímal o filozofii, logiku, právní vědu i náboženské otázky, čemuž nasvědčuje jeho sice skrovně dochovaná, obsahově však zajímavá sbírka knih.⁵² Najdeme mezi nimi latinské naučné slovníky, Aristotelova i Ciceronova díla, dramata a poezii i polemická díla luteránské teologické literatury.⁵³ Tyto knihy Timotej (a po něm i jiní) aktivně využíval pro studijní účely – nacházíme v nich nejen jeho *ex libris*, ale také množství poznámek studijního charakteru, které do tisků vpisovala Timotejova ruka. Zajímavým je tento fakt především v kontextu děl luteránských teologů, v nichž se

49 APC, fond AMC, sign. 488, fol. 231r, 237r; APC, fond AMC, sign. 487, fol. 464–465.

50 APC, fond AMC, sign. 487, fol. 701v-705r.

51 BiAT, fond Rukopisy, sign. 20098. Waclaw GOJNICZEK, *Urzędy książęce i ziemskie w ustroju księstwa cieszyńskiego (1477–1653)*, Katowice 2014, s. 169.

52 V knihovně těšínského evangelického sboru je dochováno osm knih vázících se k Timoteji Peunerovi a jeho rodině. Bohužel není přesně známo, jakou cestou se jeho svazky do knihovny dostaly, ani zda šlo o kompletní soubor jeho knih – knižní fond sboru, který čítá přibližně 17 000 svazků primárně šlechtické provenience, vznikl ve dvou hlavních etapách. První část byla spojena s darem rodiny Bludovských ve 30. letech 18. století, druhá a zásadnější část pak pocházela od Bohumila Rudolfa Tschammera, šlechtice a právníka, který sboru po své smrti v roce 1787 odkázal svou knihovnu o přibližně 200 knihách. Marcin GABRYŚ, *Pierwsi donatorzy luteranckiej biblioteki kościelnej. Przyczynek do dziejów Biblioteki i Archiwum im. Bogumila Rudolfa Tschammera w Cieszynie*, Śląski kwartalnik historyczny Sobótka 68, 2013, č. 1, s. 13–20.

53 Zvláštní zálibu Timotej nacházel zejména v tématu zodiaku, jemuž v knihách věnoval zvýšenou pozornost. V jedné z nich dokonce na několika prvních stránkách rozepsal popis jednotlivých znamení zvěrokruhu. BiAT, fond Staré tisky, sign. 3675.

nachází řada jeho vpisů a záznamů, což nasvědčovalo jeho aktivnímu zájmu o náboženské otázky.⁵⁴

Právě náboženská či lépe řečeno konfesijní otázka se stala klíčovou pro další vývoj jeho kariéry i osobního života. Císařovo nařízení, na jehož základě měli těšínský magistrát opustit všichni protestanté a úřady měly být „*obsazeny zbožnými a Boha ctícími osobami*“ neboli katolíky, vedlo v roce 1655 k již dříve zmíněné obnově těšínského magistrátu.⁵⁵ Timotej byl v jeho důsledku nucen opustit své místo městského písaře a spolu s ním také Ondřej Vilda, kterého na pozici těšínského purkmistra vystřídal Václav Pohledecký. V jeho případě šlo o poměrně zajímavý kariérní zvrat, v němž konfese hrála důležitou roli. V Těšíně Pohledecký působil od konce třicátých let, kdy byl – ještě jako protestant – přijat mezi těšínské měšťany a vyučoval po jistou dobu ve zdejší latinské škole. V souvislosti se zrušením této instituce však konvertoval ke katolictví a stal se učitelem ve farním kostele sv. Máří Magdalény.⁵⁶ Ve stejné chvíli byl již jedním z těšínských konšelů a o jeho úspěšnosti v této pozici svědčí i jeho mnohokrát zmiňovaná účast na řezenské výpravě.⁵⁷

V době, kdy rekatolizační kurz ve městě nabral po roce 1654 na ostroiti, představoval tím pádem ideálního kandidáta na uvolněnou pozici purkmistra, jenž měl stanout v čele nového katolického magistrátu – byl zkušený, vzdělaný a především katolík. Ve své nové pozici si následně vedl patrně více než dobře, neboť někdy v roce 1658 jej panovník povýšil do šlechtického stavu s predikátem z Augenheimu.⁵⁸ Tato nobilitace jej vystřelila na nejvyšší příčky těšínského společenského žebříčku, po kterém postupoval vzhůru již dříve díky svému přechodu na pozici purkmistra. Nasvědčují tomu záznamy matrik těšínské farnosti, jejichž dochování je sice pro první polovinu 17. století spíše zlomkovité a záznamům chybí mnohdy úplnost, i přesto však umožňují vytvořit si představu o vznikajících sociálních sítích.⁵⁹ Je z nich patrné, že co se týče kmotrovství, stál katolický radní po jistou dobu stranou pozornosti. Situace se pro něj začala měnit

54 Mezi Peunerovými knihami se nacházely práce známých luteránských teologů Balthasara Mentzera z Marburgu či Jakoba Martinho a Johanna Regia z Wittenbergu. BiAT, fond Staré tisky, sign. 3061, sign. 4155, sign. 3947.

55 APC, fond AMC, sign. 5, fol. 11–12; J. SPYRA, *Kontrreformacja*, s. 70.

56 Andělín GROBELNÝ, *Městské školy na Těšínsku do konce 17. století*, Slezský sborník 51, 1953, s. 357.

57 W. GOJNICZEK, *Elity władzy*, s. 81.

58 V dobových matrikách se právě v prosinci tohoto roku objevuje poprvé v souvislosti s Pohledeckým titul *von Augenheim* při jeho zápisu v roli kmotra. Sbírká matrik těšínské farnosti, křestní matrika z let 1655–1660, B TOM III., pag. 58.

59 Matriky křtů se v těšínské farnosti dochovaly pro léta 1628–1641 a následně pro roky 1655–1666, další matriky na ně navazují až v roce 1709. V záznamech z těchto let nejsou vůbec uváděny informace o povolání rodičů, v těch nejstarších mnohdy ani místo jejich původu. Podobná situace panuje i u snubních matrik, které se však zachovaly pro konzistentnější časové období – mapují období od roku 1642 až do roku 1745.

v 50. letech, zejména v jejich druhé polovině, kdy se Pohledecký stal purkmistrem a jako takový byl stále více žádán, aby figuroval jako kmostr u křtů dětí těšínských měšťanů, což nasvědčovalo jeho rostoucí společenské vážnosti a zapojení do těšínské komunity. Největšího zájmu se však dočkal po své nobilitaci kolem roku 1658, po níž byl jako čerstvý šlechtic v pozici kmotra „nejvytíženější“, přičemž totéž platí i pro jeho využití v roli svědka sňatků.⁶⁰

Osudy zbylých dvou členů řezenské výpravy, Ondřeje Vildy a Timoteje Peunera, byly do jisté míry odlišné a nastiňují jiný typ reakce na probíhající změny. Timotej se jako nekatolík neměl nadále oficiálně vyskytovat v prostředí městské rady, která se po svém pokatolictění uchýlila k realizaci řady rekatolizačních kroků.⁶¹ Je bezesporu zajímavé, že jeho místo městského písaře následně obsadil jeho švagr Jan Salentarius, známý těšínský protestant, u něhož musela v souvislosti s narůstajícími rekatolizačními tlaky v městské společnosti proběhnout konverze.⁶² I u něj byl posléze patrný nárůst oblíbenosti coby kmotra, jíž se jako člen vážené těšínské rodiny těšil již dříve (spolu s dalšími členy svého rodu), v době své působnosti na magistrátu však zájem o jeho osobu mírně narostl.⁶³ Jeho příklad Timotej nenásledoval, zároveň se však zcela nestáhnul z veřejného prostoru města. Po celá padesátá léta i nadále figuroval jako častý svědek různých typů smluv, evidoval a přijímal platby do městské pokladny a v několika případech i uvedené smlouvy či jejich dodatky zapisoval do městských knih.⁶⁴ V roce 1659 byl dokonce oficiálně přijat mezi těšínské měšťany.⁶⁵

60 V případě kmostrství bylo zohledňováno i využití postavy Pohledeckého ženy, stejně tak i u dalších sledovaných osob Ondřeje Vildy, Timoteje Peunera a dalších, s předpokladem, že se vážnost jejich úřadu/osobnosti přesouvala i na další členy rodiny. M. MELKESOVÁ, *Adhiberi solent*, s. 88–89. Sběrka matrik těšínské farnosti, křestní matrika pro léta 1628–1641, B TOM I.; křestní matrika pro léta 1655–1660, B TOM III.; křestní matrika pro léta 1661–1666, B TOM IV.; snubní matrika pro léta 1642–1660, C TOM II.; snubní matrika pro léta 1661–1680, C TOM III. Viz tabulka – příloha č. 1 a 2.

61 Ve městě byla např. záhy zakázána působnost protestantských kněží, jejichž aktivity měl magistrát minimalizovat. Těšínský farář Adam Fritsch následně v roce 1655 vyzval městskou radu, aby dohlížela také na účast měšťanů při nedělních bohoslužbách. J. SPYRA, *Kontrreformace*, s. 71.

62 APC, fond AMC, sign. 487, fol. 685; APC, fond AMC, sign. 489, fol. 174–175v; APC, fond AMC, inv. č. 5, fol. 45r. V roce 1664 byl Jan Salentarius členem těšínské delegace, jež mířila za císařem do Vídně za účelem potvrzení městských práv a privilegií. W. GOJNICZEK, *Elity vlády*, s. 80.

63 Sběrka matrik těšínské farnosti, křestní matrika pro léta 1628–1641, B TOM I.; křestní matrika pro léta 1655–1660, B TOM III.; křestní matrika pro léta 1661–1666, B TOM IV.; snubní matrika pro léta 1642–1660, C TOM II.; snubní matrika pro léta 1661–1680, C TOM III. Viz tabulka – příloha č. 1 a 2.

64 APC, fond AMC, sign. 487, sign. 489. Ve 40. letech Timotej figuroval jako zapisovatel i svědek u 19 smluv zapsaných v městských knihách a evidoval čtyři splátky do městské pokladny. V 50. letech v dokumentech figuroval u 30 smluv pouze jako svědek, z nichž šest vycházelo z jeho osobních vztahů s dotčenými stranami. Dvě z těchto smluv či jejich dodatků i zapisoval a stejně tak zapisoval a přijal do městské pokladny i 14 plateb od různých těšínských měšťanů.

65 MSC, kniha přijatých měšťanů z let 1624–1765 (přepis), sign. 1R, s. 49.

Svou roli zde patrně hrála jeho dřívější funkce a vzdělání a z něj vyplývající přínos pro administrativu města, které trpělo nedostatkem kvalifikovaných osob schopných vykonávat úřední práci. Nasvědčuje tomu dění v roce 1660, v němž zemský hejtman Kašpar Borek z Roztropic řešil problém s obsazením několika úředních míst vhodnými kandidáty, tedy především katolíky. Těšínský magistrát od něj obdržel dopis, v němž hejtman požadoval, aby byl vytvořen seznam možných adeptů, kteří měli být rozděleni dle víry.⁶⁶ Rada reagovala takřka okamžitě vytvořením soupisu stávajících úředníků v čele s primátorem Antoniem de Larquantem, purkmistrem Pohledeckým i městským písařem Janem Salentariem, po kterých následoval seznam vhodných adeptů katolického i nekatolického vyznání.⁶⁷ V příloženém dopise zástupci města upozorňovali na to, že se „mezi námi katolíky nachází málo kvalifikovaných, zatímco nekatolického měšťanstva je většina, a příliš pracujeme [...] takřka denně na radnici probíhají úřední jednání“.⁶⁸ Pracovní vytíženost a nedostatek kandidátů vyhovujících kvalifikací i konfesí snižovala efektivitu správy města a ztěžovala práci stávajících úředníků. Rada města si proto hejtmanovi dovolila navrhnout, aby uvolněná místa byla nejen obsazena, ale aby byla obsazena kvalifikovanými lidmi.⁶⁹

Ačkoliv v textu nenajdeme spojení *nehledě na konfesi*, bylo patrně právě ono skrytým požadavkem městské rady charakterizujícím situaci ve městě i mezi úřednictvem. V kontextu dobového vývoje a dřívějších rekatolizačních nařízení je však jasné, že městská rada nežádala o povolení oficiální působnosti nekatolických úředníků, kterého by se nikdy nedočkala. Svým vyjádřením na jedné straně vysvětlovala přetrvávající neoficiální zapojení nekatolíků do správy města, zároveň však uvedeným soupisem vytvořila *de facto* seznam osob, na které měl být vyvíjen o to cílenější, individualizovaný tlak na konverzi ke katolictví, díky čemuž by se dotčení mohli oficiálně stát městskými úředníky a radními.⁷⁰ Na prvním místě v seznamu se ocitl Ondřej Vilda, přední člen řezenské výpravy a bývalý purkmistr, následovaný hned v závěsu Timotejem Peunerem. Nechyběl zde ani Timotejův příbuzný Samuel Peuner, který také dosud nekonvertoval a jako písař měl být vhodným kandidátem pro administraci soudních záležitostí.⁷¹

66 APC, fond AMC, sign. 5, pag. 41.

67 Tamtéž, pag. 44–46.

68 Tamtéž, pag. 42.

69 Tamtéž. Srov. J. SPYRA, *Dzieje Cieszyna*, s. 144.

70 Vytváření seznamů měšťanů podle víry náleželo k důležitým technikám rekatolizačního působení, pomáhalo individualizovat rekatolizační proces a zvyšovat tím jeho efektivitu. J. HRDLIČKA – J. KADEŘÁBEK, *Individuální prvky*, s. 75–78.

71 APC, fond AMC, sign. 5, pag. 45–46. Podobně jako Timotej zůstal i Samuel v 50. letech aktivní a vystupoval často jako svědek kupních i svatebních smluv či pozůstalostí. APC, fond AMC, sign. 489, fol. 181–184; APC, fond AMC, sign. 487, fol. 266–715v.

Každý z nich reagoval na vzniklou situaci a tlaky z ní vyplývající jiným způsobem. V případě Samuela Peunera není možné pramenně doložit, zda a kdy konvertoval, ani zda se ujal některé z úředních pozic. O jeho příbuzném Timotejovi i o Ondřeji Vildovi však máme více informací, zejména tedy o bývalém purkmistrovi. Po svém odchodu z městské rady se Vilda do jisté míry stáhnul z veřejného života. Působil sice jako svědek podpisů právních úkonů či satebních smluv, avšak v menší míře, než tomu bylo dříve a než tomu bylo v téže době u Timoteje.⁷² Zůstával součástí těšínské měšťanské elity a jako takový byl i v době po svém odchodu z magistrátu volen za kmotra a svědčil u několika svateb, což bylo do značné míry spojeno s jeho rodinným a finančním zázemím – pocházel z váženého a velmi dobře situovaného těšínského rodu a jeho manželkou se stala v roce 1642 Zuzana Wernerová, vdova po bývalém purkmistrovi Michalovi Wernerovi, s nímž sdílel i protestantskou víru.⁷³ Snaha o udržení společenské prestiže v měnícím se konfesijním i mocenském prostoru města, spojená s patrně narůstajícím tlakem na jeho náboženské svědomí po roce 1660, však s největší pravděpodobností vedla Ondřeje k rozhodnutí konvertovat někdy kolem roku 1660 ke katolictví a dostat se tak opět i mezi politické elity města.

Výraznou motivací jeho příklonu mu patrně byla rovněž možnost nobilitace, již byl svědkem v případě Václava Pohledeckého a již se sám dočkal v roce 1661, kdy byl povýšen do šlechtického stavu s predikátem z Lindenwiese.⁷⁴ Jeho cesta tím však nekončila a v témže roce čerstvý konvertita nahradil na pozici těšínského primátora Antonia de Larquanta, což jej posunulo opět do čela těšínské městské rady i městské společnosti.⁷⁵ I v jeho případě je následně patrný nárůst počtu dětí, jimž šel za kmotra – jejich počet narůstal již v době Vildovy první purkmistrovské působnosti na těšínském magistrátu, v návaznosti na jeho nobilitaci kolem roku 1660 však byl za kmotra vybírán o to intenzivněji.⁷⁶ Těšínská měšťaná tak na jedné straně vnímali rostoucí význam Vildovy

72 APC, fond AMC, sign. 487, fol. 439–708.

73 W. GOJNICZEK, *Elity władzy*, s. 81. Z pozice společensky významného a zámožného muže nechal Vilda v protestantském kostele Svaté Trojice zříditi také rodovou kapli, do níž měl být umístěn konfesijně laděný epitaf obou manželů. Epitaf měl být vyhotoven v duchu dobové protestantské komemorativní kultury, a to „na ten způsob, aby v Tabuli Crucifix Passionis Christi vyřezaný i manželé [Vilda se ženou Zuzanou] obojí pod ním klečící, tím způsobem z rzezby udělání byli“. APC, fond AMC, sign. 487, fol. 540r.

74 I. KORBELÁŘOVÁ - R. ŽÁČEK, *Těšínsko – země Koruny české*, s. 164.

75 J. SPYRA, *Dzieje Cieszyna*, s. 144. Svůj příklon ke katolictví i příklon celé městské rady Vilda demonstroval realizací mariánského výjevu, jenž ozdobil fasádu těšínské radnice a jehož autorem se stal Kryštof Palm z nedalekého katolického centra Frýdku. Veronika CHMELÁŘOVÁ, *Úvaha nad mecenátem výzdoby těšínské radnice z roku 1661*, in: *Cieszynskie studia muzealne = Těšínský muzejní sborník. V dobách umění bez hranic = W czasach sztuki bez granic*, Český Těšín 2013, s. 241–246.

76 Sbíрка matrik těšínské farnosti, křestní matrika pro léta 1628–1641, B TOM I.; křestní matrika pro léta 1655–1660, B TOM III.; křestní matrika pro léta 1661–1666, B TOM IV.; snubní matrika pro

společenské pozice, z níž chtěli navázáním kmotrovských vztahů rovněž do jisté míry profitovat, zároveň však dávali najevo i jistou vstřícnost vůči jeho konverzi ke katolictví, díky níž se Vilda stal jedním ze zástupců katolických autorit řídících proměnu Těšína v konfesijně homogenní město.

Vstřícnost, kterou těšínsti měšťané vykazovali vůči konvertitům na radnici, na jedné straně naznačovala jistou nevyhraněnost zdejší společnosti, což stálo v kontrastu s vývojem českých měst, v nichž v souvislosti s rekatolizačním děním docházelo ke štěpení společnosti na tradiční skupinu měšťanů a nově příchozí, k nimž se ve vnímání společnosti řadili i konvertité.⁷⁷ Mohla naznačovat i její obrat více katolickým směrem, ačkoliv zprávy magistrátu ještě v polovině 60. let poukazovaly na převahu protestantství ve městě.⁷⁸ Na straně druhé však mohla být také pokračováním tradice i přetrváváním významu sociálních sítí, v nichž mohlo hrát důležitější roli spíše společenské postavení a ekonomické zázemí kmotra než jeho konfese/konverze, což do jisté míry naznačoval i neměnný zájem o kmotrovství příslušníků rodiny Reisů, jež náležela k nejváženějším těšínským protestantským rodinám a jejíž příslušníci se v rámci těšínských elit stávali kmotry nejčastěji.⁷⁹

Naznačoval to i případ Timoteje Peunera, který navazováním kmotrovských vazeb usiloval o udržení vlastní společenské prestiže a sociálních sítí, jež v průběhu let vybudoval. Za kmotry svých dětí, kterých se mu s manželkou Annou od roku 1656 do roku 1663 narodilo celkem pět, zvolil své bývalé spoluradní – Ondřeje Vildu, který byl kmotrem dcer Ester a Judit a syna Timoteje, a Václava Pohledeckého, který byl kmotrem dvou synů Václava a Jana.⁸⁰ Svou roli zde patrně hrály jednak osobní vztahy této trojice (jak Vilda, tak Pohledecký svědčili i u Timotejovy svatby) a otázka společné konfese,

léta 1642–1660, C TOM II.; snubní matrika pro léta 1661–1680, C TOM III. Viz tabulka – příloha č. 1 a 2.

77 J. KADEŘÁBEK, *Sociální mobilita*, s. 17–20.

78 Plného pokatolictění bylo dosaženo pouze v případě městské rady, což potvrdil čerstvý primátor Vilda, který v dopise směřovaném roku 1663 do Vratislavi k vrchnímu úřadu uvedl, že v městské radě „všichni jsou katolické víře věrně oddáni“ a jako takoví řádně dohlíží na dodržování nařízení mířících proti těšínským nekatolíkům. A. KAUFMANN, *Gedenkbuch*, t. 3, s. 200 (dodatek II, 34). V témže roce magistrát uvedl, že ve městě jsou sice zakázány protestantské bohoslužby a probíhají pouze ty katolické, většina měšťanstva se však stále hlásí k protestantství. KCC, fond Zbiory L. Szersznika, sign. DD IX 21/1, pag. 17; J. SPÝRA, *Kontrreformacja*, s. 72.

79 Reisové v minulosti často zastávali pozici těšínských purkmistrů a byli poměrně výrazně rozvětvenou rodinou, která ve městě vlastnila řadu domů. W. GOJNICZEK, *Elity władzy*, s. 77–78; Sběrka matrik těšínské farnosti, křestní matrika pro léta 1628–1641, B TOM I.; křestní matrika pro léta 1655–1660, B TOM III.; křestní matrika pro léta 1661–1666, B TOM IV.; snubní matrika pro léta 1642–1660, C TOM II.; snubní matrika pro léta 1661–1680, C TOM III. Viz tabulka – příloha č. 1 a 2.

80 Sběrka matrik těšínské farnosti, křestní matrika pro léta 1655–1660, B TOM III., pag. 18, 55, 80; křestní matrika pro léta 1661–1666, B TOM IV., pag. 13, 43.

zejména však aktuální společenské postavení obou kmotrů. Zatímco u dcery Ester svědčil v roce 1656 Ondřej Vilda, ke kterému měl Timotej z konfesijního hlediska blíže, v roce 1658, tedy v roce, kdy byl nobilitován Pohledecký, se právě on stává kmotrem Peunerova syna Václava a o dva roky později také syna Jana. Ondřeje Vildu volí Peuner za kmotra svých dětí opět v roce 1661 v případě syna Timoteje a v roce 1663 u dcery Judith, což odpovídá době, kdy se i Vilda významně posouvá na společenském žebříčku, prochází konverzí, nobilitací a stává se těšínským primátorem.

Sám Timotej byl v této době ještě stále protestantem. I v jeho případě se do jisté míry projevila snaha profitovat z jeho postavení ve společnosti a i on se tak stával kmotrem, podobně jako jeho příbuzný Samuel.⁸¹ Navzdory jeho vazbám na těšínské elity to však bylo ve výrazně menší míře než v případě Vildy či Pohledeckého, patrně s ohledem na jeho pozici nižšího úředníka i na jeho jistou kariérní zdrženlivost. Jako kmotr však vystupoval poměrně pravidelně, s mírným nárůstem po roce 1659, kdy se stává oficiálně těšínským měšťanem, což je však paradoxně zároveň doba, kdy se v kontextu veřejného dění v Těšíně stahuje více do pozadí.⁸² Po roce 1660 se Timotej v pramenech městské proveniencce sice stále objevuje jako svědek či zapisovatel, je to však v menší míře a často v souvislosti se svědčením u satebních či kupních smluv osob, jež mu byly osobně blízké. Vyšší počet záznamů je spojen pouze se zapisováním a přijímáním splátek do městské pokladny, u nichž byl Timotej i nadále uváděn jako přejímatel.⁸³ Na konfesní tlaky, které patrně následovaly po zveřejnění seznamu osob vhodných k obsazení volných úředních pozic na magistrátu, tak Timotej reagoval přenesením své aktivity novým směrem, a to do prostoru těšínské komory. Zde jej máme doloženého v roce 1671, kdy na jeho přítomnost kriticky poukázala slezská komora ve Vratislavi, jež v tomto roce zaslala regentovi komorních statků Abrahamu Eckovi nařízení, aby zdejší důchodní písař Timotej Peuner konvertoval ke katolictví, měl-li i nadále působit v komorních službách.⁸⁴ Není pochyb o tom, že šlo o našeho Timoteje Peunera, který využil specifčnosti dvojí správy Těšína, v němž se v bezprostřední blízkosti stýkala městská a komorní sféra.

81 Jonáš Peuner jako kmotr v matrikách prakticky nevystupoval, objevuje se pouze jednou v roce 1655. Sběrka matrik těšínské farnosti, křestní matrika pro léta 1655–1660, B TOM III., pag. 23.

82 Sběrka matrik těšínské farnosti, křestní matrika pro léta 1628–1641, B TOM I.; křestní matrika pro léta 1655–1660, B TOM III.; křestní matrika pro léta 1661–1666, B TOM IV.; snubní matrika pro léta 1642–1660, C TOM II.; snubní matrika pro léta 1661–1680, C TOM III. Viz tabulka – příloha č. 1 a 2.

83 Jako svědek se Timotej objevuje u devíti zápisů v městských knihách, do nichž v průběhu 60. let zaevidoval také přibližně 40 plateb různých těšínských měšťanů do městské kasy. APC, fond AMC, sign. 487 a 489. Jako jmenovitý svědek figuroval spolu s Jonášem Peunerem např. na svatbě dcery protestantského kněze Fabricia s Pavlem ml. Svatbou, jehož první ženou byla Jonášova nevlastní dcera Zuzana Vejšová, s níž se oženil roku 1658. APC, fond AMC, sign. 489, fol. 500–502 a 40r.

84 Zemský archiv v Opavě (dále jen ZAO), fond Královský úřad (dále jen KÚ), inv. č. 530, sign. 9/27d, kart. 311, fol. 69r.

Ve městě a v komoře panovala totiž v námi sledovaném období do jisté míry odlišná situace. Zatímco těšínský magistrát byl úspěšně pokatoličtěn již v polovině 60. let, zůstával komorní úřad konfesijně smíšený výrazně déle, a to navzdory nařízením ze strany slezské komory, která měla podobně jako v případě magistrátu směřovat již po roce 1654 k jeho katolické obnově.⁸⁵ To se však nestalo, na což měla vliv primárně postava komorního regenta, jemuž náležel dohled nad úředníky i komorními poddanými. Ve sledovaném období byl tímto regentem zmíněný Abraham Eck, který k otázkám víry přistupoval spíše pragmaticky a vedle zájmu o obnovu katolických pozic zohledňoval i správní a ekonomické zájmy komory i města. Podobně jako v případě magistrátu byla také komora zatížena nedostatkem kvalifikovaných katolických úředníků a regent proto nadále toleroval přítomnost nekatolíků, kteří byli schopni zastávat vhodným způsobem jednotlivé komorní úřady. Jak sám kriticky uvedl, „za povolání je označen každý, kdo umí v mateřské řeči trochu číst a psát“, což však ne vždy odpovídalo potřebám správy.⁸⁶ Kriticky přitom vystupoval i proti řadě dalších nařízení směřujících proti těšínským nekatolíkům, včetně privilegia kněžny Alžběty Lukrécie z roku 1629, jež bylo s přispěním jezuitů obnoveno v roce 1671. Na jeho základě se nekatolíci nesměli nadále stávat měšťany, měli zakázáno působit v městských úřadech i ceších, což Eck považoval takřka za zkázu města.⁸⁷ Sám přítomnost nekatolíků toleroval i na předměstích, jež náležela do správy těšínské komory a kde působila řada menších nekatolických obchodníků a řemeslníků, jejichž aktivitu považoval za důležitou pro hospodářskou prosperitu předměstí, a tedy i komory.

Timotej Peuner dokázal této pragmatické vstřícnosti, jež v prostoru těšínské komory panovala a jež byla de facto jednou z mezer zdejšího rekatolizačního procesu, využít. Avšak pouze dočasně. I zde se situace začala měnit, a to zejména po roce 1670, kdy do Těšína přichází příslušníci Tovaryšstva Ježíšova v čele s aktivním a pro katolickou reformu zapáleným Janem Martinem Píškem.⁸⁸ V úzké spolupráci s novým zemským hejtmanem a čerstvým konvertitou Janem Fridrichem Laryšem byl zostřen průběh rekatolizačních aktivit ve městě nejen zmíněným obnovením privilegia Alžběty Lukrécie,

85 J. SPYRA, *Dzieje*, s. 140.

86 ZAO, fond KÚ, inv. č. 530, sign. 9/27d, kart. 311, fol. 182v. Milan ŠMERDA, *Protireformace na Těšínsku (do konvence v Altranštádtu v roce 1707)*, in: Irena Korbelářová – Milan Šmerda – Rudolf Žáček, *Slezská společnost v období pozdního baroka a nástupu osvícenství*, Opava 2002, s. 245.

87 ZAO, fond KÚ, inv. č. 530, sign. 9/27d, kart. 311, fol. 181. Srov. M. ŠMERDA, *Protireformace na Těšínsku*, s. 254.

88 Do Těšína dorazil Jan Martin Píšek spolu s dalším misionářem Pavlem Beránkem, přičemž řádovou základnou obou jezuitů byla Olomouc. Více k roli jezuitského řádu a postavě Jana Martina Píška v průběhu těšínské rekatolizace viz Veronika CHMELAROVÁ, *Epizody jezuitského působení v katolicko-protestanském soužití města Těšína*, *Historica Olomucensia* 42, 2012, s. 39–61.

ale také důrazným dohledem nad dodržováním již publikovaných nařízení. Píškově pozornosti tak záhy neušla ani situace v těšínské komoře. V roce 1672 alarmoval dopisem zemského hejtmana a upozorňoval jej na přítomnost mnohých nekatolických úředníků, kteří na zámku působí, mezi nimi jmenovitě Timoteje Peunera, obročního Jana Sontaga a výběrčího daní Ondřeje Wenera.⁸⁹ Podobně jako dříve na těšínském magistrátu se tak i nyní na Timoteje upřel cílený rekatolizační zájem, který se stupňoval již od roku 1671 a který díky jezuitově podnětu získal na důrazu. Benevolentní regent Abraham Eck byl následně ze strany zemského hejtmana i slezské komory nucen přivést zmíněné úředníky k tomu, aby buď do dvou let konvertovali ke katolictví, nebo opustili své pozice a byli nahrazeni katolíky.⁹⁰

Stanovení termínu konverze, jež náleželo k nedílné součásti rekatolizačních praktik, vytvářelo na jedné straně prostor k udržení chodu úřadu, na straně druhé vytvářelo prostor k o to intenzivnějšímu působení na náboženské svědomí dotčených osob.⁹¹ Vrcholily jím soustředěné úsilí a tlaky, kterým těšínské měšťané čelili mnohdy i po řadu let, což dokládá příklad Timoteje Peunera, ale i Ondřeje Wenera, jenž byl v Píškově stížnosti rovněž zmíněn. Jako nevlastní syn těšínské primátora a katolického konvertity Ondřeje Vildy měl tento věrný protestant následovat otčímovu konverzi a jeho „dobrý příklad“, a to již v roce 1660, čemuž mělo napomoci i působení zemského hejtmana.⁹² Nic takového se však nestalo a Werner se ubíral zcela jinou cestou než jeho otčím – ještě na počátku 70. let náležel k radikálním protestantským obyvatelům Těšina a spolu se svou ženou byl opakovaně popoháněn před úřad kvůli zakázaným návštěvám protestantských bohoslužeb v nedaleké Čadci. Nábožensky motivované domácí návštěvy ze strany konšelů s nadávkami a pod hrozbou násilí vyhazoval a konverzi jasně odmítal s tím, že nechápe, „co špatného je na jeho víře“ a proč by ji tedy měl měnit.⁹³

Můžeme předpokládat, že se podobná rekatolizační praxe, ztělesněná působením ze strany místních i zemských autorit, domácími návštěvami, využíváním „dobrých“ příkladů z okolí i podmiňováním uchování pracovních (a společenských) pozic, to vše doprovázené bohatou kazatelskou a misijní činností v duchu katolické reformy, dotýkala i Timoteje Peunera. A byla úspěšnější než v případě jeho kolegy Ondřeje Wenera. Po takřka dvou desetiletích konfesijních tlaků a aktivit podobného druhu byl protestantský písař možná již unaven, možná vnitřně skutečně přesvědčen, před vypršením termínu konverze se však v každém případě připravoval na přestup ke katolictví. Abrahamu Eckovi

89 ZAO, fond KÚ, inv. č. 530, sign. 9/27d, kart. 311, fol. 71r.

90 ZAO, fond KÚ, inv. č. 469, sign. 9/8f, kart. 254, nefoliováno.

91 J. HRDLIČKA – J. KADEŘÁBEK, *Individuální rysy*, s. 85.

92 ZAO, fond KÚ, inv. č. 530, sign. 9/27d, kart. 311, fol. 217.

93 Tamtéž, fol. 172v, 223.

v souvislosti se svým přestupem vypověděl, že „*byl již dlouho v srdci katolíkem, ale ze studu vyčkával*“. Obával se reakcí lidí, kteří by jej soudili za to, že změnil svou víru kvůli funkci úředníka, i své ženy, která „*by do smrti tím pobouřena byla*“.⁹⁴ Mohlo jít o vyjádření, které odůvodňovalo jeho zdrženlivost a naznačovalo do jisté míry vztah společnosti ke konvertitům i problémy, které přestup vyvolával uvnitř jejich rodinného zázemí. Stejně tak však mohlo jít také o cílené vyjádření člověka, který musel podat vysvětlení své zdrženlivosti poté, co vyčerpal takřka všechny možnosti, jak zůstat nekatolíkem v rekatolizovaném městě – se svým rozhodnutím ostatně čekal až do samotného konce termínu, který mu byl ke konverzi dán.

Nevolil poslední zbývající možnost, emigraci, k níž se ve městě uchýlili mnozí, ale přijal spíše proměňující se náboženskou situaci ve městě za svou a to do takové míry, že se konkrétně proměnila i jeho nejbližší rodina. Nasvědčují tomu záznamy arcibiskupské vizitace vratislavské diecéze z roku 1697, v nichž nacházíme na pozici katolického faráře vesničky Dubovec jistého Timoteje Antonína Peunera, jenž pocházel z nedalekého Těšína. Vystudoval teologii a filozofii na katolických univerzitách v Olomouci a Nise a roku 1687 byl ordinován katolickým knězem. O rok později se pak se souhlasem zástupců rodu Gureckých z Kornic jakožto primárních vlastníků patronátních práv stal novým farářem duboveckého kostela sv. Jakuba.⁹⁵ Nešlo přitom o nikoho jiného než o Timotejova nejmladšího syna, kmotřence Ondřeje Vildy z roku 1661. Katolický syn protestantského písaře, vzdělance studujícího díla luteránských teologů, tak na jedné straně do značné míry dokládal proměnu vyznání svého otce, na straně druhé však ztělesňoval také vliv, který konverze měla na jeho původně protestantskou rodinu a byl potvrzením toho, že v ní katolická konfese úspěšně zakořenila.

V jeho osobě se de facto zrcadlil osud obou konvertitů, jeho otce Timoteje Peunera staršího i kmotra Ondřeje Vildy, kteří ještě před čtyřiceti lety putovali do Řezna, aby u panovníka bojovali za protestantskou víru, a spolu s nimi i celého rekatolizovaného Těšína.

Závěr

Na příkladu osudů měšťanského písaře Timoteje Peunera a jemu blízkých osob se tato studie pokusila odhalit více z mnohovrstevnatého tématu konverze měšťanských elit jako součásti konfesionalizačního procesu v prostoru raně novověkého města, zde konkrétně města

94 Tamtéž, fol. 171v – 172r. Srov. M. ŠMERDA, *Protireformace na Těšínsku*, s. 254.

95 Jan AL SAHEB – David PINDUR, *Vizitační protokoly vratislavské diecéze z roku 1697. Těšínské arcikněžství*, Opava 2008, s. 32–33; ZAO, fond Zemská vláda slezská, inv. č. 64, pag. 52.

Těšína. Městské elity zastoupené členy městské rady tvořily navzájem úzce propojenou součást těšínské městské společnosti, v níž figurovaly jako hlavní nositelé moci i identity města. Jako takové stály v centru pozornosti prvních kroků rekatolizačních aktivit, jež v Těšíně po roce 1654 směřovaly ke konfesní homogenizaci. Základní interakce vedená mezi zemským hejtnanem jako zástupcem panovníka a magistrátem vyvolávala (často silně individualizovaný) tlak spojený s omezováním působnosti nekatolíků, vytvářením seznamů úředníků dle víry, kladením termínů konverze a podmiňováním udržení stávajících mocenských a společenských pozic změnou vyznání, na což členové těšínské magistrátu reagovali různými způsoby.

Mnozí z nich přestoupili ke katolictví, což se ukázalo být vhodným způsobem, jak setrvat a případně postoupit na společenském žebříčku, zvláště v kombinaci se silnou motivací v podobě souběžného povýšení do šlechtického stavu, jak dokládají příklady Václava Pohledeckého a Ondřeje Vildy. Díky tomu se ze změny vyznání v Těšíně stal do značné míry směnný artikl, který však s sebou patrně nesl i nádech nutného zla a nenarušoval výraznějším způsobem starší vazby navazované v těšínské společnosti ani postavení zdejších elit, což naznačoval vývoj kmotrovských vazeb. V nich se protestantští zástupci elit těšili stejnému či dokonce většímu zájmu i po svých přestupech ke katolictví, což ovšem mohlo naznačovat i proměňující se konfesní profil těšínské společnosti a postupné přijímání nové konfesní a mocenské situace. Do jaké míry se zároveň konverze stávala v těšínské společnosti sociálním dramatem, je těžké jednoznačně říci, byť postavy Timotejova konvertujícího švagra Jana Salentariuse, rebelujícího protestanta a nevlastního syna katolického konvertity Ondřeje Wenera, či slova samotného Timoteje o studu a zlobě jeho nejbližších v souvislosti s konverzí vyznívají jako jiskry, které takové drama mohly zažehnout.

Reakce elit přitom odkrývaly více i ze samotného charakteru rekatolizace ve městě a naznačovaly meze, na které narážela její úspěšnost. Jednu z nich představovala otázka odpovídající správy města, úzce vázaná na absenci dostatečně kvalifikovaných osob, jež by zároveň byly katolíky, což vytvářelo prostor pro přetrvávající působnost nekatolíků v úředních pozicích. Na straně druhé to byla dvojakost městské a komorní správy, jež se v Těšíně v bezprostřední blízkosti dotýkala. Odlišný přístup a názor na řešení obnovy pozic katolické víry a církve zde nabízel možnost pro udržení nekatolíků i jejich setrvání na pozicích platných členů společnosti, což naznačuje příklad samotného Timoteje Peunera, který dokázal využít takto vzniklých mezer v systému. Naznačují také význam, jaký na obou stranách rekatolizačního spektra dokázaly mít konkrétní osobnosti, ať již v kontextu působnosti regenta komorních statků Abrahama Ecka, jenž nekatolíkům vytvářel prostor, či jezuity Jana Martina Píška, díky kterému se rekatolizační proces naopak zintenzivňoval a systematizoval.

Příloha č. 1: Křestní matriky těšínské farnosti pro léta 1630–1641/ 1655–1667 a počty křtů sledovaných osob

Rok	Celkem	Těšín	Timotej Peuner	Samuel Peuner	Václav Pohledecký	Ondřej Vilda	Jan Salentarius	Reisové
1630	90	x	0	0	0	0	0	3
1631	193	x	0	0	0	0	0	5
1632	193	x	0	0	0	0	0	6
1633	156	x	0	0	0	0	0	7
1634	183	x	0	0	0	0	0	10
1635	157	x	0	0	0	0	0	18
1636	182	x	0	0	0	0	0	14
1637	169	x	0	0	0	0	1	7
1638	191	x	0	0	0	0	0	4
1639	215	x	0	0	1	1	1	4
1640	205	x	0	0	1	0	1	13
1641	179	x	0	0	0	0	0	9
1655	152	91	1	1	2	3	0	8
1656	245	131	0	2	2	6	2	11
1657	195	87	1	3	4	1	2	8
1658	241	136	0	2	5	3	2	12
1659	273	150	0	0	3	0	4	8
1660	228	110	1	0	4	5	1	10
1661	229	123	1	0	5	3	4	7
1662	261	148	2	0	5	6	4	12
1663	225	103	2	1	7	5	3	8
1664	231	137	2	0	8	3	4	4
1665	162	98	1	0	2	3	3	8
1666	258	134	3	2	5	6	3	7

Příloha č. 2: Snubní matriky těšínské farnosti pro léta 1643–1690 a počty svědectví sledovaných osob

Rok	Celkem	Těšín	Timotej Peuner	Samuel Peuner	Václav Pohledecký	Ondřej Vilda	Jan Salentarius	Reisové
1643	21	13	0	0	0	0	0	2
1644	44	x	0	0	1	0	1	2
1645	x	x	x	x	x	x	x	x
1646	22	x	0	0	0	0	0	0
1647	24	5	0	0	0	0	0	0
1648	18	7	0	0	0	0	0	1
1649	31	7	0	0	2	2	0	2
1650	30	27	1	0	2	1	0	1
1651	25	22	0	0	2	0	0	0
1652	25	12	1	0	0	2	0	1
1653	14	6	0	0	0	1	0	1
1654	39	27	1	0	3	0	0	4
1655	73	40	0	1	1	0	0	1
1656	x	x	x	x	x	x	x	x
1657	64	43	2	0	4	1	0	6
1658	61	26	0	1	2	0	0	1
1659	61	24	1	1	0	2	0	3
1660	63	19	0	0	1	0	0	1
1661	82	40	2	0	4	2	1	6
1662	55	34	0	0	4	2	0	0
1663	62	26	1	0	3	0	1	3
1664	64	23	0	0	3	0	0	1
1665	65	26	0	0	0	1	0	0
1666	74	29	1	0	0	0	0	3
1667	63	25	0	0	2	0	0	4
1668	82	28	0	1	0	0	0	3
1669	83	26	0	0	1	0	0	1
1670	39	x	0	0	0	0	0	1
1671	x	x	x	x	x	x	x	x
1672	x	x	x	x	x	x	x	x
1673	42	15	1	0	0	0	0	0
1674	53	23	0	0	0	0	0	0
1675	35	17	0	0	0	0	0	0
1676	59	24	1	0	0	0	0	0
1677	34	20	2	0	0	0	0	0
1678	51	11	0	0	0	0	0	0
1679	50	15	0	0	0	0	0	0
1680	47	12	0	0	0	0	0	0
1681	31	15	0	0	0	0	0	0
1682	36	19	0	0	0	0	0	0

1683	39	22	0	0	0	0	0	0
1684	77	32	1	0	0	0	0	1
1685	68	23	0	0	0	0	0	1
1686	57	17	0	0	0	0	0	0
1687	56	23	0	0	0	0	0	0
1688	53	23	0	0	0	0	0	0
1689	46	17	0	0	0	0	0	0
1690	45	24	0	0	0	0	0	0

Summary

Peuner's Odyssey. Burgher's conversion seen via history of an early modern bourgeois family in Teschen

The study focuses on a topic of conversion as a specific part of the recatholization process in early modern urban milieu. The topic is discussed in the context of a small town Teschen in Upper Silesia in the middle of the 17th century. In this period the Duchy of Teschen underwent a large change with Habsburgs becoming new dukes. That was followed by significant effort of Catholic authorities to transform local, mostly protestant, urban society into a confessionally unified Catholic society. The central person of this study is a scrivener of the Teschen town council and a councilman named Timotej Peuner, who represents a specific part of Teschen's elite. On the methodological basis of microhistory the study looks at Peuner's life and family background as well as at the turn of his career. As a protestant, Peuner was soon forced to convert to Catholicism in order to remain a member of the town council. By following his reaction and reaction of other councilmen the study aims to disclose character and specifics of local recatholization and to identify its main agents. It unravels part of difficult social network, which was built up within local society, and describes influence of conversions to Catholicism on the structure of this network.

The process of the recatholization seems to be very individualized in Teschen. Local elite burghers were forced by local authorities (mainly the governor) to convert to Catholicism. The tools of the recatholization varied – from making lists of burghers according to their faith to personal meetings with protestant burghers. Most of the councilmen responded to the pressure by a conversion which helped them to increase their social status, some of them even became noblemen. The conversion and the confession became therefore items of trade. The conversion did not seem to affect their position in local society as well as the structure of their social network which might indicate growing confessional turn of local society. However, switching of faith seemed to cause possible social dramas within families. The success of the recatholization depended also on the unified course of actions which seemed to be problematic in Teschen. Despite of various anti-protestant orders, local tolerant (or rather pragmatic) authorities created at some suburbs Protestant-friendly environment and offered them space to get away from the persecution.

Zuzana ORÁLKOVÁ

František Antonín z Dietrichsteina (1643–1721) – šlechtic v řadách Tovaryšstva Ježíšova¹

Abstract: *Franz Anton von Dietrichstein (1643–1721) – Nobleman in the Ranks of the Society of Jesus*

The study deals with the personality of Franz Anton von Dietrichstein and his (seemingly) sudden decision to enter the Jesuit order during his study stay in Rome in 1666 and resign from the already acquired canonry in Passau, Regensburg and Olomouc. The article works with the correspondence kept by Franz Anton and his tutor Josef Seim with prince Ferdinand von Dietrichstein, Franz's half-brother and legal guardian, and tries to analyze in what way Franz could arrive at this decision, why it was problematic for his family and how this new situation, which in the end really resulted in Franz's entry into the novitiate, was perceived. At the same time, the paper tries to present this individual story in the context of the present knowledge of the church and religious order career of the nobility. The second part of the study represents Franz's decision and his subsequent order life from the perspective of his post-mortem elogium from 1721.

Key words: von Dietrichstein, Franz Anton (1643–1721) – Jesuits – nobility – religious aristocracy – church career – Jesuit elogia

Následující příspěvek se pokusí představit určitý životní úsek historiografií dosud téměř netknutého šlechtice,² jezuitu Františka Antonína z Dietrichsteina (1643–1721). Tento mladší nevlastní bratr knížete Ferdinanda z Dietrichsteina (1636–1698) byl jako jeden z mladších mužských potomků v rodině předurčen duchovní

1 Studie vznikla v rámci projektu Filozofické fakulty Univerzity Palackého *Společnost v historickém vývoji od středověku po moderní věk II.* (IGA_FF_2016_037), díky účelové podpoře na specifický vysokoškolský výzkum udělené roku 2016 Univerzitě Palackého v Olomouci Ministerstvem školství, mládeže a tělovýchovy ČR.

2 Pokud nepočítáme zmínky ve starší, převážně jezuitské literatuře (Johann Nepomuk STÖGER, *Scriptores Provinciae Austriacae Societatis*, Wien 1855, s. 60; Augustin BACKER – Alois BACKER, *Bibliothèque des écrivains de la compagnie de Jésus ou notices bibliographiques*, Liège 1859, s. 169; Mathias Maria FEYFAR, *Die erlauchten Herrn auf Nikolsburg: Eine geschichtliche Studie auf Original-Urkunden begründet*, Wien 1879, s. 278) či jednotlivé zmínky v literatuře novější (např. Rostislav SMÍŠEK, *Císařský dvůr a dvorská kariéra Ditrichštejnů a Schwarzenberků za vlády Leopolda I.*, České Budějovice 2009, s. 165 nebo Iveta ŠEJNOVÁ, *Hrabě Maxmilián z Ditrichštejna (1638–1692). Osudy mladšího sourozence v 2. polovině 17. století*, Diplomová práce FF UPa, Pardubice 2014, s. 43 – v souvislosti s finančním darem bratrovi), je zatím jediným rozsáhlejším textem moje bakalářská práce. Srov. Zuzana ORÁLKOVÁ, *Evropská cesta a římský studijní pobyt Františka Antonína*

dráze. V 17. století se tato praxe úspěšně rozvíjela jako způsob, jak v případě většího počtu synů v rodině zajistit nejen ekonomickou nezávislost, ale také prestižní postavení ve společnosti a v neposlední řadě také regulovat další větvení rodiny a s tím spojené štěpení rodinného majetku.³ Podle původních plánů se měla Františkova církevní kariéra ubírat cestou sbírání kanonikátů a budování prestižního postavení. To však mladého šlechtice podle dochovaných pramenů zrovna příliš nelákalo a vymohl si na svém bratrovi povolení ke vstupu do jezuitského řádu, což podle všeho v aristokratickém prostředí nebyla zrovna obvyklá záležitost. Text, který se pokusí představit alespoň část Františkova příběhu, by se tak rád stal dalším střípkem do mozaiky zatím nepřiliš rozsáhlého bádání o aristokracii v církevních řádech v prostředí habsburské monarchie, zejména v řádu jezuitském.

Co se týče dosavadního poznání této problematiky, lze říct, že téma ještě rozhodně není vyčerpáno. Dobrým odrazovým můstkem a zároveň přehledem, co se týče šlechtické církevní kariéry v raném novověku a zejména v 17. století, může být již citovaná stať Petra Mati.⁴ Šlechtě se v 17. století nabízelo v tomto směru nabízelo několik variant. Nejčastěji se aristokraté uplatňovali ve sféře světského kléru, tedy po ekonomické i reprezentativní stránce na atraktivních kanovníckých postech kapitul,⁵ odkud se často vyhoupli na biskupský stolec. Od konce 16. století se v našem prostředí ustaluje ideální kariérní model duchovní aristokracie – studium v zahraničí (např. na oblíbeném římském Collegiu Germanicu), postupná kumulace prebend v kapitulách a více či méně úspěšné ambice stran biskupského postu.⁶ To byl případ také mnoha významných osobností 17. století – například olomouckého biskupa Františka z Dietrichsteina (1570–1636),⁷ pražského arcibiskupa Jana Bedřicha z Valdštejna (1642–1694)⁸ nebo jeho předchůdce Arnošta Vojtěcha z Harrachu (1598–1667),⁹ jimž byly v posledních letech věnovány samostatné monografie, ale i mnohých dalších.

z Dietrichštejna v letech 1662–1666 ve světle korespondence hofmistra Josefa Seima, bakalářská práce FF UP, Olomouc 2014.

3 Podrobněji o tomto „údelu mladších bratří“ např. Petr MAŤA, *Svět české aristokracie, 1500-1700*, Praha 2004, s. 518–520.

4 Tamtéž, s. 478–522.

5 Dobrou představu o sociální skladbě obsazení kapitul lze získat např. u Peter HERSCHE, *Die deutschen Domkapitel im 17. und 18. Jahrhundert. 1. Band*, Bern 1984.

6 P. MAŤA, *Svět české aristokracie*, s. 490-507.

7 Olomoucký biskup oplýval dokonce šesti kanovníckými posty, podrobněji Tamtéž, s. 495. K Dietrichsteinovi dále např. Pavel BALCÁREK, *Kardinál František Dietrichštejn 1570–1636. Gubernátor Moravy*, České Budějovice 2007; Tomáš PARMA, *František kardinál Dietrichstein a jeho vztahy k římské kurii. Prostředky a metody politické komunikace ve službách moravské církve*, Brno 2011.

8 Nejnověji Jiří M. HAVLÍK, *Jan Fridrich z Valdštejna. Arcibiskup a mecenáš doby baroka*, Praha 2016.

9 Alessandro CATALANO, *Zápas o svědomí. Kardinál Arnošt Vojtěch z Harrachu (1598–1667) a protireformace v Čechách*, Praha 2008.

Podobný osud měl čekat i Františka Antonína z Dietrichsteina. Ten si však, na rozdíl od obvyklé varianty, čili získání jednoho či více církevních obročí a případné cesty vzhůru na některý biskupský stolec,¹⁰ k překvapení a nevoli svých blízkých zvolil jinou cestu – rozhodl se vstoupit do jezuitského řádu, což se mu nakonec také podařilo prosadit. Dosavadní poznání zatím ukazuje, že tato varianta byla u vyšší a zámožné šlechty spíše výjimkou.¹¹ Mezi šlechtou byl sice dosti oblíbený řád johanitů,¹² který byl ovšem velmi specifický a s klasickými řády toho neměl příliš mnoho společného. Bohatá strakonická komenda a funkce generálního převora byly i v 17. století doménou šlechticů, kteří často zároveň zastávali vysoké armádní funkce a žili vcelku světským životem.¹³ Podobného charakteru bylo i členství v řádu křížovníků s červenou hvězdou, jehož velmistry byli v 17. století pražští arcibiskupové.¹⁴

Šlechtice u nás nalezneme i mezi „klasickými“ řeholníky. Zde však při vynášení soudů zatím vstupujeme na nejistou půdu. Celá problematika dosud nebyla dostatečně zpracována, zdá se však, že z nejvýznamnějších a nejmajetnějších rodů v rámci habsburské monarchie jich zřejmě nebylo příliš mnoho a jejich osudy pravděpodobně představovaly spíše výjimku.¹⁵ V evropském kontextu však v souvislosti s jezuitou nalezneme významné osobnosti urozeného původu, které se dokonce staly svatými a jejichž příběh se stal příkladem, vzorem. Šlechticem byl koneckonců i zakladatel řádu, sv. Ignác z Loyoly

-
- 10 Což pro něj bratr Ferdinand jako jeho poručník (minimálně co se týče obročí) zamýšlel – už v průběhu 60. let pro něj získal postupně kanonikáty v Pasově, Řezně a Olomouci. Podrobněji Z. ORÁLKOVÁ, *Evropská cesta*, s. 10–11. V dietrichsteinské rodině by to ostatně nebylo poprvé – je dost dobře možné, že měl kníže před očima památku svého prastrýce Františka z Dietrichsteina.
 - 11 V tomto ohledu lze zmínit zajímavou analýzu, zabývající se českou šlechtickou obcí a církevní kariérou okolo roku 1741 – z 38 hrabat v řadách kléru pouze 18 % vstoupilo do některého řádu, naopak 24 % se stalo biskupy a 47 % kanovníky, čím níže v hierarchii šlechty se pohybuje, tím více se poměr obrací (z rytířů se stalo kanovníky pouhých 5 %, v řádech se uplatnilo celých 69 %), srov. Eila HASSENPFLUG-ELZHOLZ, *Böhmen und die böhmischen Stände in der Zeit des beginnenden Zentralismus: Eine Strukturanalyse der böhmischen Adelsnation um die Mitte des 18. Jahrhunderts*, Oldenbourg 1982, s. 94–102, 288–305, 309n.
 - 12 K dějinám a významným členům např. Robert L. DAUBER, *Johanniter- und Malteserritter unter kaiserlichen Fahnen 1530–1918*, Gnas 2007.
 - 13 Například Rudolf Colloredo (1585–1657) byl císařským důstojníkem, podobně i Vilém Vratislav z Mitrovic († 1637). Mezi dalšími šlechtici v rámci johanitského řádu lze zmínit Františka Augustina z Valdštejna († 1684), Adama Vratislava z Mitrovic († 1666) či Jana Václava Vratislava z Mitrovic (1670–1712) a další. Podrobněji P. MAŤA, *Svět české aristokracie*, s. 481–482.
 - 14 Tamtéž, s. 501; k dějinám řádu Václav BĚLOHLÁVEK, *Dějiny českých křížovníků s červenou hvězdou*, Praha 1930.
 - 15 P. MAŤA, *Svět české aristokracie*, s. 511. Leccos může koneckonců prozradit i prostudování databáze URL: <<http://reholnici.hiu.cas.cz>>, kde skutečně nenajdeme mnoho aristokratických jmen.

(1491–1556), velký vliv (a možná inspirace pro další aristokraty) měl nicméně odkaz Františka Borgii (1510–1572)¹⁶ a Aloise Gonzagy (1568–1591).¹⁷

Pokud se vrátíme zpět do prostředí aristokracie habsburské monarchie, kde již byla konstatována dosavadní malá zpracovanost tématu, představuje další potíž fakt, že pro velkou část z nich navíc máme k dispozici jen kusé informace, které nám nedovolují proniknout blíže k jejich životu, nedovedeme přesně vystihnout jejich motivaci ke vstupu do řádu či jaké bylo jejich postavení v řádových domech a podobně.¹⁸ Zdá se nicméně (a tomuto předpokladu bude odpovídat i zmínka v jednom z níže pojednaných pramenů), že řádové prostředí bylo mnohem více rovnostářské než sféra nejvyšších příček světského kléru, již aristokracie dominovala,¹⁹ a že aristokraty tudíž v řádu nečekaly takové kariérní vyhlídky. Šlechtu nalezneme často mezi novými řády, mezi kapucíny,²⁰ theatiny²¹ či jezuitu, kde lze u posledně jmenovaných někdy vidět souvislost s obvykle několikaletou formací šlechticů, kteří se vzdělávali v jejich školách.²² Svou roli mohl v jejich rozhodnutích hrát i vliv rodinných zpovědníků, kteří mnohdy bývali řeholníky, často právě jezuitu.²³ Ž řad jezuitů-aristokratů lze zmínit například Kryštofa (1627/8–1664) a Ivana Augustina (*1670)

16 Svatý František Borgia, vévoda z Gandie, vysoce postavený španělský šlechtic na dvoře Karla V., pravnuk papeže Alexandra VI. František byl ženatý a měl rodinu, velmi ho však oslovila spiritualita nově zformovaného jezuitského řádu. Poté, co ovdověl, se rozhodl tajně vstoupit do Tovaryšstva, v polovině 50. let se stal španělským provinciálem a roku 1565 generálem řádu. Mimo jiné spoluzakladatel Collegia Romana a velký podporovatel zámořských misí. Zejména ve Španělsku je hojně monograficky zpracován, z české historiografie např. Josef KOLÁČEK, *František Borgiaš. Z věvodů jezuitou*, Roma 2014.

17 Alois Gonzaga, italský aristokrat z rodiny mantovských vévodů, kterou asi netřeba příliš představovat, prvorozený syn Ferdinanda I. de Gonzaga. Osud tohoto muže, již roku 1605 blahoslaveného, mohl být pro Františka Antonína osobní vzpruhou v jeho situaci. Alois se nejprve potýkal s nesouhlasem své rodiny, která nechtěla pochopit jeho touhu vstoupit do jezuitského řádu, nakonec však jeho rozhodnutí dala své požehnání a tak mladík už ve svých sedmnácti letech mohl nastoupit do římského jezuitského semináře, kde o necelých sto let později pobýval i František Antonín. Zemřel při obětavém ošetřování nemocných při morové epidemii ve svých 23 letech v roce 1591. O čtrnáct let později byl beatifikován a v roce 1726 svatořečen jako patron mládeže spolu s dalším v mládí zesnulým jezuitou, Polákem Stanislavem Kostkou. Spolu s ním je také patronem (studující) mládeže. O jeho životě, ale také vlivu v katolickém prostředí spolu s odkazem Stanislava Kostky např. Christina JETTER, *Die Jesuitenheiligen Stanislaus Kostka und Aloysius von Gonzaga: Patrone der studierenden Jugend – Leitbilder der katholischen Elite*, Würzburg 2009.

18 P. MAŤA, *Svět české aristokracie*, s. 511. I po téměř třinácti letech od vydání knihy toto konstatování do značné míry zůstává platné.

19 Tamtéž, s. 510.

20 Např. Kryštof Jeroným z Rozdražova († 1659), Jiří Maxmilián Vratislav z Mitrovic (1627/8–1664), srov. tamtéž, s. 511.

21 Např. Jan Václav, Maxmilián Antonín a Václav Vratislavové z Mitrovic, srov. tamtéž.

22 Tamtéž, s. 512.

23 O tomto fenoménu srov. např. Robert BIRELEY, *The Jesuits and the Thirty Years War: Kings, Courts, and Confessors*, Cambridge 2003.

Vratislavy z Mitrovic,²⁴ Ferdinanda Viléma a Václava Františka († 1659) Libštejnské z Kolovrat²⁵ či Jana ml. Bruntálského z Vrbna (1610–1664),²⁶ jejichž osudy by také stály za zpracování.

Případ Františka Antonína tak v tomto směru může být poměrně zajímavý – pocházel z jedné z nejvýznamnějších šlechtických rodin, prošel rovněž jezuitským vzděláním a během svého působení v řádu několik let vedl řádové domy v Linci a Pasově, poté se ve vyšším věku spíše stáhl do ústraní a posledních více než 25 let strávil ve vídeňském profesním domě. Zároveň máme k dispozici prameny, které o něm mohou leccos bližšího prozradit. Odhodlání vstoupit do řádu ve Františkovi vzklíčilo během jeho vzdělávacího pobytu v Římě, kde měl v doprovodu svého hofmistra Josefa Seima a bratrance z druhého kolene, Viléma Leslie (1657–1727),²⁷ studovat teologii na tamním Collegiu Romanu.²⁸ Jeho rozhodnutí, zřejmě ne úplně obvyklé v prostředí, z něhož pocházel, potom pochopitelně nabouralo veškeré dosavadní plány knížete, nakonec však bylo Františkovu přání vyhověno. Pro téměř celé období těchto „taktických manévřů“ máme dochovanou korespondenci, která tvoří těžiště této studie, jež se pokusí představit a analyzovat alespoň část tohoto pramene, zrekonstruovat počátek Františkovy cesty do jezuitského řádu a reakce jeho nejbližšího okolí.²⁹ Obloukem se potom v druhé části textu přesuneme z 60. let 17. století do doby, kdy už František ukončil svou pozemskou pouť, a podíváme se na jeho životní dráhu perspektivou oslavného elogia v *litterae annuae* rakouské provincie z roku 1721.

-
- 24 August SEDLÁČEK, *Vratislav z Mitrovic*, in: Ottův slovník naučný, sv. 26, Praha 1907, s. 1004, 1006.
- 25 August SEDLÁČEK, *z Kolovrat*, in: Ottův slovník naučný, sv. 14, Praha 1899, s. 601. O Václavu Františkovi také samostatná monografie na pomezí historiografie a náboženské literatury, srov. Josef KOLÁČEK, *Václav Kolowrat*, Roma 2002.
- 26 URL: <<http://reholnici.hiu.cas.cz/katalog/l.dll?hal~1000101336>> [cit. 1. 5. 2017].
- 27 Vilém se stal v budoucnu biskupem ve Vácu a posléze v Lublani. Datum jeho narození je nejisté (v době římské cesty by se jednalo o malého chlapce), jak ostatně uvádí i Erwin GATZ (Hg.), *Die Bischöfe des Heiligen Römischen Reiches, 1648 bis 1803*, Berlin 1990, s. 268.
- 28 Zmínky a pokyny k organizaci pobytu obsahují dochované instrukce pro Františka a jeho hofmistra. Tomu je nařízeno, aby pronajal dům v blízkosti koleje. Srov. Moravský zemský archiv (dále MZA) Brno, Rodinný archiv (dále RA) Ditrichštejnů, inv. č. 1584, sign. 739, kart. 359, fol. 9, instrukce knížete Ferdinanda pro hofmistra Josefa Seima: „[...] *unweit bey Collegio Romano ein kleines haus in bestandt zue nehmen*“. Podrobněji o celém pobytu výše citovaná bakalářská práce.
- 29 Komplexněji se Františkově osudu věnují v připravované magisterské práci s názvem *František Antonín z Ditrichštejna a jeho duchovní dráha. Cesta šlechtice do řad Tovaryšstva Ježíšova ve 2. polovině 17. století*.

Římská vzdělávací cesta

František Antonín se narodil ve Vídni 22. května 1643 jako syn knížete Maxmiliána II. z Dietrichsteina (1596–1695) a jeho druhé manželky Žofie Anežky z Mansfeldu (1619–1677), byl tak mladším nevlastním bratrem knížete Ferdinanda z Dietrichsteina (1636–1698). Už v roce 1656 jej máme doloženého v matrice vídeňské univerzity.³⁰ Po základním studiu filozofie, zakončeném v roce 1661 veřejnou disputací,³¹ se z pověření svého bratra vydal za dalšími vědomostmi a zkušenostmi na jih, do centra tehdejší katolické vzdělanosti. Se svým příbuzným Vilémem Leslie a hofmistrem Josefem Seimem, členem mikulovské kapituly sv. Václava,³² vyrazil mladý šlechtic na podzim roku 1662 do Říma, kde do roku 1666 studoval na jezuitském Collegiu Romanu. Po příjezdu se skupinky ujal jezuita Vavřinec Kohler,³³ který byl v kontaktu s knížetem Ferdinandem a zároveň našim cestovatelům pomáhal zorientovat se v římském prostředí a figuroval v korespondenci také co se týče finančních záležitostí (vyplácení směnek).³⁴ Po dobu pobytu byl také Františkovým zpovědníkem a zřejmě byl jedním z těch, kteří měli vliv na formování mladíkova rozhodnutí vstoupit do řádu. Mimo to měl František možnost setkat se na Collegiu s mnohými zajímavými osobnostmi, které jej během pobytu formovaly, a podle všeho také navázal bližší vztahy i se slavným polyhistorem Athanasiem Kircherem, který tam tehdy působil.³⁵

30 Franz GALL, *Die Matrikel der Universität Wien, V. Band 1659/60–1688/89*, Wien 1975, s. 359.

31 Teze, téhož roku vydané tiskem pod názvem *Qvaestiones philosophicae*, jsou dostupné online na URL: <https://books.google.cz/books?id=ToFiAAAAcAAJ&pg=RA1-PR3&dq=francisco+antonio+dietrichstein&hl=cs&sa=X&redir_esc=y#v=onepage&q=francisco%20antonio%20dietrichstein&f=false> [cit. 6. 12. 2016]. Digitalizovaný výtisk, díky *ex libris* odkazující na původní lokaci v rámci soukromé knihovny v Mikulově, pochází z Österreichische Nationalbibliothek Wien, jeden vlastní i Národní knihovna Praha.

32 Právě od Seima máme poměrnou většinu dochovaných dopisů z tohoto období. Vedle své role hofmistra také plnil, jak to bylo obvyklé, roli Ferdinandova informátora o aktuálním dění a také zprostředkovatele v různých záležitostech. Podrobněji Z. ORÁLKOVÁ, *Evropská cesta*, s. 56–65.

33 Působil na koleji mimo jiné jako zpovědník, je doložen jako zpovědník i na Collegiu Germanicu. Srov. Andreas WÜRGLER, *Medien in der frühen Neuzeit*, Berlin 2013, s. 530.

34 Z. ORÁLKOVÁ, *Evropská cesta*, s. 54–56.

35 Kircher měl oběma mladíkům dokonce dedikovat jedno své dílo, publikované pod jiným jménem, které se věnovalo pozorování komety. Seim pak z rozpočtu financoval tisk a vydání tohoto spisu, což před knížetem obhajoval tím, že se jednalo jen o „10 cronen“ a hrabata si takto udělají mezi lidmi dobré jméno. Srov. MZA Brno, RA Ditrichštejnů, inv. č. 1584, sign. 739, kart. 359, fol. 107, Seimův dopis ze 7. 3. 1665: „Neben beyligenter Monatsraturung kombt die explication deß iüngstverschwundenen cometsterns welche P. Athanasii gemacht, aber umb gewiesser ursach willen under frembde nahmen ausgehen, und beyden herrn Grauen dedicirn lassen. Hab nit weniger thuen können, als aus anregen gedachten P. Athanasii die uncosten für den truck und bund zu bezahlen, welches EFG nicht ansehen werden, in bedrachtung es ein geringes etwan ins gesambt 10 cronen, dahinegegen denen herrn H Grauen einen nahmen under den leuthen macht.“ Dilem, které bylo takto financováno, byl podle všeho spis

Tato Františkova cesta, která byla jakousi duchovní obdobou kavalírské cesty,³⁶ měla samozřejmě více funkcí. Kromě studia teologie se František ve shodě s bratrovou instrukcí věnoval studiu cizích jazyků, ale také pěstoval společenské styky, navštěvoval a doprovázel mnohé významné kardinály a církevní hodnostáře, nevynechal pochopitelně ani audienci u papeže,³⁷ jednoduše sbíral cenné zkušenosti a známosti pro svůj budoucí život. Jeho starší nevlastní bratr a poručník, kníže Ferdinand z Dietrichsteina, mu v podstatě už v té době pomáhal se Seimem naplánovat a nastartovat jeho budoucí kariéru. František měl tedy nasávat vědomosti, získávat cenné kontakty, dokončit zdárně studium a být vysvěcen na kněze, zatímco jeho bratr pro něj v průběhu let zajišťoval kanonikáty v několika kapitulách a byl v této snaze poměrně úspěšný. Ve spolupráci s hofmistrem Seimem (který, jak často neváhal poznamenat, v tomto směru „nešetřil snahou ani pílí“³⁸) se knížeti Ferdinandovi v průběhu bratrova studijního pobytu podařilo připojit k pasovskému kanonikátu, s nímž už František do Říma odjížděl,³⁹ další dva atraktivní posty. Prvním z nich bylo v roce 1664 místo kanovníka katedrální kapituly v Řezně,⁴⁰ druhým pak kanonikát metropolitní kapituly v Olomouci.⁴¹ Po ukončení studií se měl mladý Dietrichstein vydat na jakousi okružní cestu po Evropě⁴² a po návratu do vlasti již spokojeně „kanovníčit“. Jenže nic z toho už nenásledovalo. František Antonín se totiž rozhodl vstoupit do jezuitského řádu a vymezit se vůči tomu, co pro něj přichystal (s nemalými výdaji a spoustou starostí) jeho bratr.

-
- Fisiologia Nuova della Natura delle Comete*, jenž byl vydán v Římě roku 1665 pod jménem Giuseppe Antonia Petrucciho, Kircherova žáka a spolupracovníka. O dedikaci hrabatům Dietrichsteinovi a Lesliemu v souvislosti s tímto krátkým spiskem (32 stran) se zmiňuje John Edward FLETCHER, *A Study of the Life and Works of Athanasius Kircher, Germanus Incredibilis*, Amsterdam 2011, s. 547.
- 36 Lze to pozorovat i na dochovaných Ferdinandových cestovních instrukcích a itinerářích, které se formou, strukturou i obsahem téměř úplně shodují s těmi „kavalířskými“ (MZA Brno, RA Ditrichštejnů, inv. č. 1584, sign. 739, kart. 359, fol. 1–10). Jiří KUBEŠ, *Náročné dospívání urozených: kavalírské cesty české a rakouské šlechty (1620–1750)*, Pelhřimov 2013, s. 19–120. Ohledně zamýšlených destinací Františkovy cesty Z. ORÁLKOVÁ, *Evropská cesta*, s. 20–33.
- 37 Podrobněji jsou tyto různé aspekty cesty rozebírány v jednotlivých kapitolách opět v práci J. KUBEŠ, *Náročné dospívání urozených*.
- 38 MZA Brno, RA Ditrichštejnů, inv. č. 1584, kart. 359, fol. 188, dopis z 15. 4. 1664: „will ich kein mühe noch vleiß sparen“.
- 39 Kanonikát získaný formou biskupské provize. Srov. P. HERSCHE, *Die deutschen Domkapitel*, s. 153.
- 40 Celý (dosti byrokratický) proces „získávání“ je celkem dobře dokumentován v příslušné korespondenci z let 1663–1664; dále v P. HERSCHE, *Die deutschen Domkapitel*, s. 158.
- 41 Opět hojně projednávalo v korespondenci, srov. Z. ORÁLKOVÁ, *Evropská cesta*, s. 42–51.
- 42 Jednotlivé destinace se zase dosti shodují s obvyklými zastávkami kavalířských cest i s několika dietrichsteinskými itineráři, srov. tamtéž, s. 33–37, 67–73.

Z kanovníka jezuitou – kariérní obrátka Františka Antonína

František Antonín měl v létě roku 1665 – pohledem svých nejbližších – poměrně pěkně nakročeno k úspěšné kariéře kanovníka s několika obročimi. Pomalu se již také na obzoru rýsoval závěr Františkova římského pobytu, a tak se dostalo (s dostatečným předstihem) na pořad dne také projednání plánované cesty po Evropě předtím, než se mladý hrabě-kanovník navrátí domů. Od jara roku 1665 je tedy korespondence kromě obvyklých témat stále více prostoupena také tímto organizačním ruchem.

I když už pro zmíněnou cestu existovalo několik verzí itineráře, na knížecí pokyn Seim vypracoval novou, aktualizovanou variantu, jejímž vrcholem měl být pobyt na španělském královském dvoře⁴³ a čas strávený s tehdejší tamním císařským velvyslancem Františkem Eusebiem z Pöttingu (1627–1678), jinak též švagrem knížete Ferdinanda z Dietrichsteina.⁴⁴ Seim podle vlastních slov při tvorbě itineráře čerpal jak z rozhovorů se světa znalými lidmi, tak z dostupných map, kromě toho se ale také spolehl na bohaté zkušenosti kardinála Carla Bonelliho (1612–1676), který ve Španělsku strávil několik let jako nuncius,⁴⁵ a to s ohledem i na praktické záležitosti, jako bylo vyplácení smének a podobně.⁴⁶ Vstříc dobrodružství se měl mladý hrabě vydat ještě před zimou, na jaro si počkat na francouzské straně (a tak i využít příležitosti a pocvičit se v jazyce, který pilně studoval) a pak se vydat přes Pyreneje až do Madridu, zatímco Viléma Leslie měla čekat cesta za příbuznými do Skotska. Kněžské svěcení pak mělo být u Františka Antonína

43 Na španělské prostředí měli Dietrichsteinové dlouhodobé rodinné i majetkové vazby, podrobněji Bohumil BAĎURA, *Ditrichštejnové a Španělsko*, in: České země a Španělsko. Z dějin česko-španělských vztahů: Sborník textů přednesených dne 5. října 1994 na odborném sympoziu konaném v rámci Dnů španělské kultury v Ostravě. (3. - 6. října 1994), Ostrava 1996, s. 41–58; TÝŽ, *Hospodářské zájmy Ditrichštejnů ve Španělsku v 16.-18. století*, Jižní Morava 46, sv. 49, 2010, s. 55–100.

44 František Eusebius z Pöttingu (1626–1678) strávil jako velvyslanec ve Španělsku 11 let (1663–1674), jeho pečlivě vedený deník byl edičně vydán. Miguel NIETO NUÑO (ed.), *Diario del conde de Pötting, embajador del Sacro Imperio en Madrid (1664–1674)*, I–II, Madrid 1990–1993.

45 Carlo Bonelli (1612–1676) působil v letech 1656–1664 jako nuncius na madridském dvoře a právě krátce před inkriminovanou dobou se vrátil do Říma, takže se mohl podělit o své čerstvé zkušenosti. URL: <<http://www2.fiu.edu/~mirandas/bios1664.htm#Bonelli>> [cit. 6. 5. 2016].

46 MZA Brno, RA Ditrichštejnů, inv. č. 1584, kart. 359, fol. 85, dopis z 11. 7. 1665: „*Der Örtner, so mann unterwegs bis auff Madrid berühren mues, hatt ich zwar aus geführtn Discursen, und richtigen Land Kartn genugsame Nachricht zu gebn, bin aber umb mehrerer Sicherheit willn derselben ausführlichen Aussezung von des Herrn Cardinals Bonelli Auditor gewertig, als dann Eur Fürstliche Gnade ich solche Uberschickn will, auff daß mit Beschreibung der Nothwendigen Wechsel zeitliche Vorsehung geschehe.*“

realizováno až po návratu do domácího prostředí.⁴⁷ Koncem července Josef Seim knížeti poslal v příloze dopisu navržený itinerář.⁴⁸

Když se blíže podíváme na zvolené destinace, vidíme, že tipy, k nimž se Seim dostal, jsou celkem podobné zastávkám kavalírských cest, které vedly tímto směrem (pravda, z nejrůznějších důvodů jich zrovna na Pyrenejský poloostrov či do jižní Francie, jak píše Jiří Kubeš, cílilo dost málo a mnohé z takových plánů stejně nakonec – podobně jako ten náš – nebyly realizovány).⁴⁹ Některá z navržených míst znal osobně ostatně i samotný kníže Ferdinand ze své vlastní kavalírské cesty na počátku 50. let.⁵⁰ František Antonín se sice do Španělska za vyslancem Pöttingem nepodíval, o pár let později však tuto štafetu úspěšně převzal jeho bratr Filip Zikmund.⁵¹

Vraťme se ale opět k dalšímu běhu událostí, jak je možno jej poznat z korespondence. Ještě v půlce srpna roku 1665 Seim v dopise řešil praktické podrobnosti stran cesty do Španělska a na začátku září si (už poněkolkáté za poslední období) stěžoval na docházející finanční rezervu pro oba mladé pány⁵² a také na poněkud váznoucí komunikaci s leslieovskou stranou. Bohužel vzhledem k nepoměru četnosti listů ve srovnání s předchozím i pozdějším obdobím lze předpokládat, že několik dopisů zmizelo v nenávratnu a naše informace tak nejsou zcela úplné. Hofmistrův následující dochovaný list ze 3. října 1665 nastiňuje poněkud odlišnou situaci, co se týče plánu pro příští měsíce.

Františkova cesta se podle všeho měla přesunout až na jaro dalšího roku, v prosinci se měl pouze podívat do Neapole. Ze Seimovy reakce na bohužel nedochovaný list od knížete se zdá, že odložení cesty souviselo mimo jiné – možná trochu překvapivě – s cestou

47 Tamtéž, fol. 101–102, dopis z 19. 4. 1665: „Circa modum die Rais in Hispanien füglich fortzusezen, ist dies Wintherzeit per pare (wozu Herr Grau Franz Antonii ohne daß keinen Lust hat) unbequem- und gefährlich, daher Lombardia Savoia, Provenze und Franckreich auff einer Seiten durch zu passirn, und bis auf den April unterwegs zubleiben, welches dem Herrn Grauen, umb sich in der französischen Sprach perfect zumachen, wohl dienen würde, von dannen dann die Montes pyrennaeos bey angehenden Frühling mit weniger Mühe und Gefahr ubersteigen, so dann den ubrigen Weg per Navarram und Castilla vieja biß auff Madrid weiters befürdern könnte, welche Rais iüngstens herr Cardinal Bonelli von Madrid auff Rom gemacht, so dessen Leuth für die bequembste halten, mir auch zu seiner Zeit von Orth zu Orth ausführliches Itinerarium darüber geben worden.“

48 Tamtéž, fol. 83, příloha dopisu z 25. 7. 1665. Itinerář obsahoval tyto destinace: Florencie – Livorno – Janov – Milán – Turín – Nice – Marseille – Grenoble – Lyon (odtud plavbou po Rhôně) – Arles – Nimes – Montpellier – Narbonne – Perpignan – Girona – Barcelona – Lerida – Zaragoza – Madrid.

49 J. KUBEŠ, *Náročné dospívání urozených*, s. 19–82, 112–120.

50 Lyon – Marseille – Nizza – Janov, srov. tamtéž, s. 310. Prameny k cestě knížete Ferdinanda MZA Brno, RA Ditrichštejnů, inv. č. 1583, kart. 358.

51 O jeho kavalírské cestě Jiří KUBEŠ, *Der jüngste Sohn auf Kavaliertour: Philipp Sigmund von Dietrichsteins Reise zu hohen Ämtern bei Hofe in der zweiten Hälfte des 17. Jahrhunderts*, Bohemia 54, 2014, Heft 2, s. 319–347.

52 MZA Brno, RA Ditrichštejnů, inv. č. 1584, kart. 359, fol. 75, dopis z 5. 9. 1665: „Hoffn bald ein neue Rimesa zuhaben, sonst beyderseits die Mittel mier entgehen würden.“

nevěsty císaře Leopolda I., mladičké princezny Markéty Terezy Španělské, z Madridu, jíž měl kníže Ferdinand, jakožto její budoucí hofmistr, vyjet naproti do Itálie a poté ji doprovázet do její nové domoviny ve střední Evropě.⁵³ Vypadá to, jako by František měl určitou část této slavnostní, vysoce symbolické cesty absolvovat také, přičemž Seim píše, že by dle jeho názoru bylo vhodné se v Miláně od průvodu odpojit a pokračovat poté na sever do Paříže a Nizozemí. Leslie měl naopak z vlastní vůle v Římě zůstat, bylo mu prý vyhověno v jeho přání pokračovat ve studiu na Collegiu Grecu⁵⁴ a dokonce (doposud tak zamítaná věc) si pořídit vlastní kočár.⁵⁵

Najednou však nastal celkem podstatný a nečekaný obrat. Kníže Ferdinand 16. října poslal Seimovi list (my máme k dispozici jeho koncept), ve kterém si stěžuje, co se děje, že už mu od něj docela dlouho nepřišla žádná zpráva a proč se neozývá. Z dochovaného konceptu se dozvídáme zásadní novinku – podle všeho František Antonín pojal úmysl vstoupit do jezuitského řádu.

Kníže, jak píše, ke svému listu připojuje dopis od svého bratra, v němž mu František toto své stanovisko oznamuje a přikládá také opis dopisu, který knížeti ve Vídni předal jeho adresát, rakouský provinciál řádu. Autorem tohoto listu odeslaného z Říma byl tehdejší *Assistens Germaniae* a generální vikář řádu Charles de Noyelle (1615–1686).⁵⁶ Vychvaluje v něm Františka Antonína jako nadaného, téměř andělského chlapce, který chce (co nejdříve to půjde) vstoupit do jezuitského řádu a rád by absolvoval noviciát přímo ve Věčném městě. Vikář píše, že „zaznamenal jeho volání a zdá se mu, že je pevné

53 Blíže o cestě pojednává v rámci své studie Rostislav SMÍŠEK, *Důvěra nebo nenávisť? Obraz Španěla v korespondenci císaře Leopolda I. s knížetem Ferdinandem z Dietrichsteina*, Časopis Matice moravské 123, 2004, č. 1, s. 48–55; dále TÝŽ, *Střední Evropa a Španělsko v polovině 17. století. Markéta Tereza Španělská a její španělský hofstát očima soudobých pozorovatelů*, Český časopis historický 109, 2011, č. 3, s. 397–431.

54 Další římská jezuitská vzdělávací instituce byla založena roku 1577 a primárně určena pro vzdělání budoucích kněží především z řecké oblasti. Je otázkou, proč chtěl Leslie studium dokončit právě tam, bohužel není k dispozici jeho ani Seimova korespondence s lesliovskou stranou.

55 MZA Brno, RA Ditrichštejnů, inv. č. 1584, kart. 359, fol. 74, dopis z 3. 10. 1665: „*Eur fürstlichen Gnaden beuelch vom 31tn Augusti, wessen mich wegen Attestation triennii, und Bedienung deß herrn Grauens zu Madrid, auch wegen vileicht auffen Frühling vorfallender Herausrais der kayserlichen Braut zuuerhalten hab, bemühe mich gehorsambsten Vleisses volzuzihen, wobey ich aber nit ohnerrindert lasse, daß Herr Grau auff solche Weis zu Madrid nit lang verbleiben, wenig auch in Franckreich und andern Ländern sehen kan, es were dann daß Eure Fürstliche Gnade erlauben wolltn, von der Königl. Infantin zu Mayland Urlaub zunehmen, von danne aber nach Paris, und weiter forth in Niderland zugehn, so zwar füglich geschehen könnte, [...] Dem Herrn Grau Leslie ist vom P. General erlaubt worden, in das Collegium Graecorum zugehen, und für sich aigne Carozze zu haltn.*“

56 Charles de Noyelle (1615–1686), jezuita belgického původu, roku 1661 jej generální představený řádu Giovanni Paolo Oliva jmenoval do funkce asistenta/poradce německy mluvících národů v Římě, od roku 1664 byl generálním vikářem a v roce 1682 Olivu nahradil ve funkci generálního představeného. Srov. Joseph BRUCKER, *La Compagnie de Jésus: esquisse de son institut et de son histoire, 1521–1773*, Paris 1919, s. 528.

a vskutku od Boha, doufá tedy, že bude v budoucnu ozdobou Tovaryšstva i provincie“.⁵⁷ Byl tedy zřejmě jedním z těch, s nimiž František celou věc osobně probíral.

Kníže Ferdinand byl – jak vysvítá z jeho konceptu – z této novinky notně překvapený, a to ne zrovna pozitivně. Jak zmiňuje, nikdy o něčem takovém ani od bratra, ani hofmistra neslyšel.⁵⁸ Svému bratrovi v tomto balíčku listů posílá dopis, který má jasný cíl – zjistit, jestli je bratrovo „volání“ pravé, či ne. Pokud ano, kníže mu nebude – ač to nerad vidí – bránit.⁵⁹ V takovém případě je ovšem nutno vyvodit patřičné důsledky – v prvé řadě vyřešit otázku Františkových kanonikátů.

Zisk těchto prestižních míst byl otázkou systematické několikaměsíční (ne-li několikaleté) snahy na více frontách.⁶⁰ Mladý kníže, kterému se v té době pomalu, ale jistě rozrůstala rodina,⁶¹ v tom zcela nepochybně viděl také důležitý strategický krok do budoucna – nejen, že nyní zabezpečí bratrovu existenci, ale až dorostou jeho synové, vytvořený manévrovací prostor v příslušných kapitulách mu může pomoci zajistit postoupení bratrových kanonikátů pro jeho vlastní syny. Tato vize se nyní ovšem s Františkovým zamýšleným vstupem do řádu začínala hroutit.

Proto kníže nadnesl plán, že bude Františka nutno v případě jeho neochvějného přesvědčení přimět k tomu, aby ještě před vstupem do řádu rezignoval na své posty ve prospěch svých synovců, pakliže o tato místa nebude jevit zájem Františkův bratr Filip Zikmund, který byl další v pořadí.⁶² Nicméně si uvědomoval, že toto vše přišlo až příliš brzo a že počítat najisto s papežským dispensem pro své syny také nemůže.⁶³ Nejstaršímu

57 MZA Brno, RA Ditrichštejnů, inv. č. 1530, kart. 355, fol. 198, dopis Charlese de Noyelle z 18. 9. 1665: „repetam quod iam significani vocationem ipsius misu uideri solidam et uere a Deo addo sperare me futuro ipsum Societati ac nominatim Provinciae vestrae“.

58 Tamtéž, fol. 200, koncept dopisu z 16. 10. 1665: „warüber wie uns nicht wenig verwundert, weiln Ihr vns hiervor noch niemahln nichts geschrieben, Er sich auch seinen [andern] Schreiben noch mehr auf die Spanische Reiß als auf eine Resolu[tion] gedacht zu haben geschriben.“

59 Tamtéž: „widrig falls aber in seinen Proposito beständig verbleiben, so ich, wie vngern ich es auch siehe, nicht zu verhindern vermag.“

60 O tom svědčí i Seimova korespondence s knížetem zejména z předchozích dvou let.

61 Ferdinand v roce 1656 uzavřel manželství s Marií Alžbětou z Eggenberka (1640–1715), s níž měl celkem 17 dětí. V první dekádě manželství přišly na svět dcery Anna Marie (1657–1659) a Erdmuta Terezie (1662–1737) a čtyři synové – Zikmund František z Dietrichsteina (1657–1667), Leopold Ignác, III. kníže z Dietrichsteina (1660–1707), Karel Josef z Dietrichsteina (1663–1693), Walter Xaver, IV. kníže z Dietrichsteina (1664–1738).

62 Ten nicméně zájem nejevil. Filip Zikmund z Dietrichsteina (1651–1716), jak již bylo řečeno, se o pár let později vydal na kavalírskou cestu a v dospělosti se oženil. Srov. J. KUBEŠ, *Národné dospívání urozených*, s. 121.

63 MZA Brno, RA Ditrichštejnů, inv. č. 1530, kart. 355, fol. 200, koncept dopisu z 16. 10. 1665: „Auff welchen fall man sich dahin beruhen wierdt, vnsern Herrn Bruder dahin zu disponirn, daß Er die 3 Canonicat (in fall solche sein herr Bruder Graf Philipp nit annehmen wolte) meinen zweyen Söhn resigniren, oder andern nach meinem Beliebn solten, solche aber wegen der Jahre (weiln der aine 2 Jahr

z nich už sice bylo osm let (o čemž by se již možná uvažovat dalo), nicméně na tomto místě se pěkně zrcadlí dobová představa o rolích, příslušejících jednotlivým synům podle pořadí narození. Prvorozenému Zikmundu Františkovi byl prostě určen jiný osud – měl se stát pokračovatelem rodu, ale ani u druhého syna, čtyřletého Leopolda Ignáce (zejména u takto početné rodiny) ještě nebylo nutné, aby byl určen duchovnímu stavu.⁶⁴ V té době ještě kníže netušil, že jeho prvorozený zemře již za necelé dva roky ve věku devíti a půl let.

V ideálním případě měl třetí syn Karel Josef obdržet kanonikát řezenský a pasovský, čtvrtý syn Walter Xaver⁶⁵ kanonikát olomoucký. A to mimo jiné z toho pragmatického důvodu, že kdyby jeden z nich zemřel, rodina alespoň nepřijde o všechny tři posty najednou.⁶⁶ Kníže zároveň vyslovil myšlenku, že právě ze strany jezuitů proti takovému řešení budou vzneseny námitky.⁶⁷ František Antonín si ale také bude muset uvědomit, že převrátit naruby rodinné plány, kdy kníže „*věnoval pro jeho užitek velkou láskyplnou starost i náklady navzdory těžkým časům*“,⁶⁸ to není jen tak. Jeho vzdělávací cesta stála i přes vsudypřítomnou snahu o úspornost dosti velkou sumu peněz a v nastalé situaci tato investice jako taková nesplnila plně svůj očekávaný cíl, proto z Františkovy části otcovského dědictví kníže plánoval vzít 10 tisíc zlatých. Bratr Filip Zikmund by pak obdržel svůj dědický podíl, Seim svůj *recompens* a zbytek by byl věnován jezuitskému řádu,⁶⁹ Františku Antonínovi by pak po smrti matky připadla jemu náležející část dědictví z matčiny strany.⁷⁰ Při vstupu do noviciátu řeholníci skládali slib chudoby a nesměli nadále vlastnit žádný majetek, před tímto krokem se jej tedy museli vzdát. Činili tak ve prospěch

vnd der ander erst 1 Jahr alt ist, incapacer sein, vnd Ihre Heyligkeit nit dispensiren wolten, wessentwegen wan ich das Wisestes zu bemühen hette, bearbeiten hete den jenigen obbemelte 3 Canonicatn zu cedirn“.

64 Tamtéž: „*Dan den eltern ain Canonicat zu geben es sich nit schicken würde, ingleich dem Secundo genito, weilen solcher, dan Er das Lebn hat schon zu etwas anders destinirt, Ihme auch hoffentlich weniger Mittel mangln werd, alß den andern“.*

65 Walteru Xaverovi, IV. knížeti z Dietrichsteina (1664–1738) se věnuje Lenka MARŠÁLKOVÁ, *Walter Xaver z Dietrichsteina (1664-1738). Aristokrat, který nechtěl být duchovním*, disertační práce, FF UPa, Pardubice 2017.

66 MZA Brno, RA Ditrichštejnů, inv. č. 1530, kart. 355, fol. 200, koncept dopisu z 16. 10. 1665: „*auff das, wan einer von ihnen stürbe, man nicht alle 3 Canonicaten auff einmahl verliehren thätte, so geschehen möchte, wan einen allein alle 3 cedirt würden“.*

67 Tamtéž: „*die Jesuiter solche selbsten suggerirn, vnd hetten zu Weg zu bringen, damit Sie diesen Schadn, so sie vnserm Hauß thun, in etwaß wieder ersezen, vnd werdn villeicht wohl Exempel sein, das dergleichen Kindern Canonicaten gegeben worden seindt“.*

68 Tamtéž: „*Andertens würde vnserm Herrn brudern mit gutter Manier zu representiren sein, die grose liebete Sorgfalt, so wier wegen seines nuzen getragen auch die Vncosten, die wier vngeachtet der schwern Zeiten, also willig für Ihne hergeschossen“.*

69 Který, jak poznamenává kníže (v posléze přeškrtnuté pasáži), si určitě bude chtít nárokovat své. Tamtéž: „*vnd das übrige der Religion, weil solche doch das Ihrige auch haben/praetendiren/begehren wierdt“.*

70 Tamtéž.

rodiny nebo vybraného řádu, kterému vždy připadla alespoň část. Kníže Ferdinand tak chtěl zřejmě Františka nasměrovat k tomu, aby se svého podílu na majetku vzdal pokud možno co nejvíce ve prospěch rodiny, i když jezuitský řád samozřejmě, jak píše ve svém listu, také „*dostane své*“.⁷¹

Na konci dopisu kníže zmínil ještě názor Františkovy matky Žofie Anežky⁷² (která už o věci byla také informována), že by měl mladý hrabě teologii dostudovat ještě před vstupem řádu, což se také stalo.⁷³ Dále apeluje na to, že vše je nutno vyřešit ještě předtím, než jeho bratr skutečně vstoupí do řádu, protože pak již bude pozdě. Toto jeho přání nicméně zůstalo nesplněno, neboť záležitosti s kanonikáty se táhly ještě poměrně dlouhou dobu a František na ně rezignoval až v roce 1668.⁷⁴ V úplném závěru pak Seim obdržel rozkaz – kníže očekával na svůj dopis hraběti odpověď a zejména chce vědět, co ho k jeho rozhodnutí vedlo – zda se jedná o jeho horlivost, nebo o pravý opak.⁷⁵

Než se podíváme blíže na to, co František Antonín i Seim uvedli jako odpověď na tuto palčivou otázku, představme si blíže již zmíněný koncept dopisu knížete bratrovi, který Ferdinand pro Františka Antonína přiložil k právě pojednanému listu. Kníže se totiž nebál hrát na city. Začínal s nepochopením a argumenty, že jeho bratr má přeci rozhojnit řady světského kléru, kde jej může čekat zajímavá kariéra, zatímco v prostředí řádu pro něj bude mnohem náročnější dosáhnout na vyšší příčky v rámci řádové hierarchie, než v případě (téměř) šlechtické domény kanonikátů s možnými vyhlídkami na post biskupa,⁷⁶ což byl mimochodem kariéerní postup Františkova římského soupeřníka Viléma

71 Srov. pozn. č. 63.

72 Žofie Anežka z Dietrichsteina, roz. hraběnka z Mansfeldu (4. 11. 1619–20. 1. 1677). Manželství bylo uzavřeno 4. 12. 1640, necelých osm měsíců po smrti Maxmiliánovy první manželky Anny Marie, roz. princezny z Liechtensteina (7. 12. 1597–26. 4. 1640). Její otec i bratr zastávali v císařské armádě vysoké vojenské hodnosti. I jako nevlastní matka se neváhala přimluvit u významných šlechticů za mladého knížete, například za získání úřadu hofmistra císařovny. Zachovala se také rozsáhlá korespondence, kterou spolu vedli, během Ferdinandova působení ve funkci moravského zemského hejtmána jej zpravovala o dění na vídeňském dvoře. Více např. R. SMÍŠEK, *Císařský dvůr*, s. 209, 273, 327–328, 332, 400, 412, 539.

73 František Antonín měl obhajobu 10. 4. 1666 a hned následujícího dne byl vysvěcen na kněze.

74 P. HERSCHE, *Die deutschen Domkapitel*, s. 153, 158.

75 MZA Brno, RA Ditrichštejnů, inv. č. 1530, kart. 355, fol. 201: „*Verlange also auff diesen Brieff eine Antwort, absonderlich aber zu vernehmen, waß Ihme den zu dieser Resolution bewag, ob es aus Eiffer oder einigen Disgusto geschehen.*“

76 Tamtéž, fol. 211, koncept listu: „*kan einmhal in meiner gewissen anders nit finden, alß daß der herr bruder in den weltlich geistlichen standt, welchen derselbe also mature eligirt hatt, gott dem almechtigen ahngenehmere dienste praestiren würde können, vmb ob man zwar große gefehr vormhalen wirdt, so seindt doch solche leichtlich zu vermitteln, vnd ist daß meritum vmb so viel größer, welche verandtwortung eben in einer Religion nit auspleiben, weilen man denßelber doch wegen seiner meriten oder auß politica zur einem Rectoren oder Provincial machen würde, wobey meines erachtens größere difficulteten vorfallen alß einem Canonicum auch mit der Zeit einem bischoffen abzugeben.*“

Leslie, jenž se stal lublaňským biskupem, i mnoha dalších aristokratů.⁷⁷ Poté pokračoval formulacemi, jak jej doslova „*bolí, že všechna snaha, píle a starost, kterou panu bratrovi věrně věnoval, přijde vniveč*“ a že „*svým vlastním odtrhával od úst, v naději, že on [František Antonín] v budoucnu to samé s díky nazpět prokáže jeho ubohým dětem, které (neboť všichni jsme smrtelní) by v něm měly svého otce a zástupce, což byla dosud i jeho [knížete] velká útěcha, neboť má čtyři syny a další je na cestě.*“⁷⁸ Kromě toho konstatoval, že takto budou kanonikáty v podstatě „*pryč z domu*“, protože pro nejstaršího syna nejsou určeny, další jsou malí a Filip Zikmund o duchovním stav nejeví zájem vůbec. Vzpomenuta je i památka jejich otce,⁷⁹ a to v souvislosti s financemi, které nastřádal svou věrnou dvorskou službou u císařů Ferdinanda II. a Ferdinanda III., jež František Antonín zdědil a které nyní z Ferdinandova pohledu zmizely v nenávratnu.⁸⁰ Kníže tak promyšleně využil z dobového úhlu pohledu velmi oprávněné a pádné argumenty – zdůraznění vlastní péče jakožto hlavy rodiny o její blaho, bratrovu zodpovědnost k budoucím generacím, ale také k památce zesnulého otce. Svým rozhodnutím se tedy František podle hlavy rodu dopustí jakési zrady v obou směrech rodinné kontinuity.

Stranou událostí nezůstávala samozřejmě ani Františkova matka Žofie Anežka, které František Antonín také poslal list (o něm bude ještě řeč), ve kterém ji seznamoval se svou touhou po řádovém životě. Také ona měla z celého líčení pochybnosti, zda je jeho volání pravé. Dokonce o celé věci již mluvila i s Mikulášem Avancinim,⁸¹ rektorem vídeňské jezuitské koleje, který se za Františka zřejmě horlivě přimlouval, neboť „*hovořil tak zapáleně, že jsem byla příliš slabá mu odporovat*“.⁸² Matka se domnívala, že synovo domnělé

77 Šlechta z českých zemí v 17. století vyhledávala v tomto směru kapituly jak domácí, tak zahraniční, zejména Pasov, Salcburk či Vratislav, také obsazení olomoucké kapituly mělo poměrně mezinárodní charakter. Zahraničními kapitulami ostatně prošla i velká část pražských arcibiskupů (Jan Vilém Libštejnský z Kolovrat, Jan Bedřich z Valdštejna, Jan Josef Breuner aj.). Nástin situace 17. století a celou řadu šlechticů, kteří profitovali z tohoto „*provázaného systému příležitosti*“, jak trefně charakterizuje Petr Maťa, lze nalézt v P. MAŤA, *Svět české aristokracie*, s. 490–507.

78 Nicméně už za týden se ukázalo, že je to dcera. Ferdinandova manželka porodila 22. 10. 1665 své sedmé dítě – Františku, která bohužel ještě téhož dne zemřela.

79 Maxmilián z Dietrichsteina (1596–1655) prošel dlouhou a zajímavou dvorskou kariérou, v níž vystřídal různé funkce – byl postupně komořím, nejvyšším hofmistrem, ministrem a tajným radou, srov. R. SMÍŠEK, *Císařský dvůr*, s. 77–95.

80 MZA Brno, RA Ditrichštejnů, inv. č. 1530, kart. 355, fol. 211, koncept listu: „*Ich geschweige, daß die m/50 f, welche vnßer her Vatter durch so langwirige vnd kostbarer hoffdiensten erworben vnd den herrn brudern per testamentum verlaßen, aus dem hauß getragen werden solen.*“

81 Mikuláš Avancini (1611–1686), významný jezuita, rektor několika kolejí, budoucí český provinciál a jeden z nejdůležitějších jezuitských dramatiků, více např. Willi FLEMMING, *Avancini Nicolaus*, in: *Neue Deutsche Biographie* 1 (1953), s. 464, dostupné na URL: <<http://www.deutsche-biographie.de/pnd100019382.html>> [cit. 6. 5. 2016].

82 MZA Brno, RA Ditrichštejnů, inv. č. 1530, kart. 355, fol. 202, dopis matky knížeti ze 17. 10. 1665: „*den P. Avancin aber (welcher heut warn ist, vnd so reitzig hat discuriert, das ich were zu schwach geweßen,*

volání je spíše jeho iluzí, živenuou těmi, jimž jediným se dosud svěřil – a to právě jezuitům, s nimiž se stýkal (ať už v Collegiu Romanu nebo soukromě) a kteří nemají pražádný zájem o osud jejich rodu.⁸³ Navrhovala proto, aby celou věc prověřil ještě někdo další, načež knížeti doporučila kontaktovat jednoho karmelitána, který momentálně pobýval v Římě, aby s Františkem pohovořil a zjistil, co a jak.⁸⁴

Podívejme se nyní, jaké informace knížeti o nastalé situaci plynuly od Seima. Ještě dříve, než k hofmistrovi vůbec dorazil Ferdinandův dopis s žádostí o vysvětlení, Seim knížeti shodou okolností pouhý den po odeslání onoho listu (tedy 17. října) poslal vskutku objektivní zprávu, a sice, že „nemůže skrývat své velké podezření, jež pojal u pana hraběte Františka Antonína, u něhož cítí, že projevuje náklonnost ke vstupu do Tovaryšstva Ježíšova“.⁸⁵ Vzápětí hned uvádí několik bodů, na základě kterých tak usuzuje.⁸⁶ Zaprvé si František už delší dobu potajmu čte nejrůznější náboženskou literaturu převážně jezuitské produkce, například dílo vlámského jezuita a morálního teologa Leonarda Lessia⁸⁷ *De perfectionibus moribusque divinis*, a kromě toho velmi hojně (a často rovněž bez vědomí hofmistra) vede s jezuitou diskuse. Velmi zhusta pak v rozhovorech pje ódy na Tovaryšstvo, a to takovým způsobem, že „proti tomu člověk nesmí ani v nejmenším

solches zu wid[er]legen) hab ich diese Antwort geben“.

- 83 Tamtéž: „noch kein Beruff heißen, sondern ein lautere Einbaltung [...] vnd daßelbige hab er mit nimandt anderen erwaagen, als mit dem einigen, denen des Interessae vnsers Haus gantz nichts bekindt“.
- 84 Tamtéž: „ohne Maßgebung were mein Meihnung, E L solte dem Pater Alexandter Carmeliter schreiben, welcher ietz zu Rom, damit er ihm beobiret vnd mit ihm redtet, ob es ein rechter Beruff ist“.
- 85 Tamtéž, fol. 190, Seimův dopis z 16. 10. 1665: „soll ich aus vnderthänigsten gehorsamb mein grossen Argwohn nit pergen, so ich vber den Herrn Grau Franz Antony schöpffe, als wolt Er einige Inclination in die Societet zugehen, verspüren lassen“.
- 86 Tamtéž: „1° liest er von geraumer Zeit hero Lessium de Vita aeterna wie auch ein anderen Auctorem de differentia Status Religiosorum, a Saeculari in so groser Geheimb, daß ich schwer dahinder kommen können. 2° Ist sein gröste Frewd mit denen PP zu conversiren, welches auch offft in grosses Geheimb geschieht. 3tens seint seine Discursen mehrern theils zum Lob der Societet gericht, dawider mann daß geringste nit sagen dörf. 4° meld Er in zweyen Schreiben an die fürstin Muter, Er hoffet, sie werde seine Bit in gedenck sein, vnd absonderlich in einen dritten Brieff, Er befinde sich sehr wohl, werde sich aber noch besser befinden, wann ihm die Fürstin sein bit gewehren wollte. 5. bericht mich Herr Baron Rindsmal, daß Er von Graz aus schreiben empfangen, worinnen Meldung geschieht, daß Herr Grau Franz Antony in die Societet gehen werde, welches Geschrey von denen PP villeicht mit Vleiß spargiret wird, auff daß Ewer fürst. dadurch Anlaß nehmen, zum ersten davon Andtung zuthuen. 6° thuet er sich nichts zur Abraiß rüsten, vnd hat sich ernstlich vermercken lassen, daß ihm zu nichts in dieser Welt gelüst, worinn ihn villeicht daß Exempel deß herrn Grauen Slawata Carmelitaner vnd Herrn Grauen von Althan, zweyer Marchesen Durazzo vnd anderer Cavalliren, so in kurzer Zeit Jesuiter worden, stercken möcht. 7° so vnderlassen die PP auch selbsten nicht ihme mit freündlichen Liebkosen an die Hand zugeben, haben ihn vor etlich Monathen in Congregatione Nobilium, worinn sich alle Sonn- und Feyertäge viel Cardinales, hohe Magnaten zu versambeln pflegen, zu den ersten Assistenten erkiest, welche Ehr von denen welschen hoch geschezt wird.“
- 87 Jinak též Lennaert Leys (1554–1623), vlámský morální teolog, jeho nejznámějším dílem je *De Iustitia et Iure* (1605), ale i další tituly byly ve své době velmi úspěšné.

nic říct“. Dále napsal matce dopis, v němž ji prosí o splnění svého přání. Kromě toho dostal Seim – zcela v duchu hesla „pod svícnem je největší tma“ – zprávu od barona Rindsmaula, že Štýrským Hradcem (!) jdou řeči o tom, že se mladý hrabě Dietrichstein chystá vstoupit do jezuitského řádu, což podle něj živí i sami jezuité. Od těch v poslední době také František Antonín požívá zvláštní přízně – o nedělích a svátcích se účastní pravidelných setkání, na nichž se pohybují i významní kardinálové a vysoce postavení členové řádu. A konečně – a tím nás Seim vlastně vede k přemýšlení o tom, co mohlo ovlivnit Františkovo rozhodnutí – se zdá, že „*netouží po ničem z tohoto světa*“ a že ho v tomto nejspíše posilují i některé nedávné případy šlechticů, kteří vstoupili na základě vlastních vnitřních pohnutek do řádu. Seim zde jmenuje „*pana Slavatu karmelitána*“⁸⁸ a „*pana hraběte Althanna*“,⁸⁹ „*dva markýzy Durazzo*“⁹⁰ a „*jiné kavalíry, kteří se v nedávné době stali jezuiti*“. Odhlédněme nyní od toho, že Seim tyto případy zmínil možná i proto, aby před knížetem obhájil sám sebe a svým způsobem vlastní selhání v roli hofmistra a ukázal, že tohle se prostě „*stává i v lepších rodinách*“. Mohl se u nich František Antonín skutečně inspirovat?

V prvé řadě je nutné si uvědomit, že jakožto student teologie na jezuitském Collegiu Romanu byl v každodenním kontaktu s tímto prostředím, se spiritualitou tohoto řádu. Během svého pobytu měl možnost poznat obrovské množství lidí. Stranou ponechme audience a styky s kardinály a významnými vysoce postavenými hodnostáři,⁹¹ kteréžto socializační strategie byly považovány za klíčové zejména ze strany knížete a hofmistra. Zdá se totiž, že mladý hrabě (o jehož introvertním a melancholickém založení se Seim zmiňuje) byl hlouběji osloven spíše jinými setkáními, a to s osobnostmi z prostředí jezuitského řádu.⁹² Kromě těchto aktivit a možných podnětů ze samotného studia František pochopitelně nežil ve vzduchoprázdnu a nejspíš k jeho uším dolehly zprávy o osudech výše zmíněných šlechticů, o nichž píše Seim. Mladý Dietrichstein se na ně sice nikde explicitně neodvolává, nelze však vyloučit, že tyto (zřejmě poměrně neobvyklé?) případy mohly mít nějaký vliv na jeho myšlenkové pochody.

88 Jan Karel Jáchym Slavata z Chlumu a Košumberka (1641–1712), syn Jáchyma Oldřicha Slavaty z Chlumu a Košumberka (1606–1645).

89 Snad se jedná o Michaela Adama hraběte z Althannu (1629–1645), který se rovněž stal jezuitou.

90 Zde měl pravděpodobně na mysli bratry Vincenza a Ippolita Durazzo, jemuž byl po smrti věnován obsáhlý životopis, srov. Tomaso CAMPORA, *Vita del padre Ippolito Durazzo della Compagnia di Gesù*, Genova 1690, dostupné online na URL: <https://archive.org/details/bub_gb_7nPbrIiJdH4C> [cit. 1. 5. 2017].

91 Jichž bylo pozhnaně, srov. Z. ORÁLKOVÁ, *Evropská cesta*, s. 42–51.

92 Zajímavé jsou styky našeho trojlístku s tehdejší vědeckou kapacitou, Athanasiem Kircherem (1602–1680), který v té době působil na Collegiu Romanu a našim mladým hrabatům dokonce dedikoval svůj astronomický spis *Fisiologia Nuova della Natura delle Comete* (1664). Srov. tamtéž, s. 57–58.

Poměrně známý je příběh zmíněného „pana Slavaty karmelitána“, tedy Jana Karla Jáchyma Slavaty, posledního mužského člena této šlechtické rodiny, který se později stal generálem řádu. Na to, že Slavatově neobvyklému osudu nebyla zatím věnována dostatečná odborná pozornost (až na stručné životopisy Slavatových současníků a legendy téměř hagiografického rázu), upozornil v roce 1998 Petr Maťa ve své studii, zabývající se zajímavou osobní korespondencí Jana Karla Jáchyma s císařem Leopoldem, což je mimochodem také jedna z velmi mála prací, která se Slavatovi přímo věnuje.⁹³ Seimova drobná zmínka v korespondenci každopádně ukazuje, že jeho neobvyklý krok, tedy vstup do karmelitánského řádu, byl nápadnou událostí, jež byla současníky (nota bene v církevním prostředí) vnímána a reflektována. Jan Karel Jáchym navíc složil věčné sliby 12. července roku 1663 v Římě, tedy v době Františkova pobytu, je tak téměř jisté, že mladý Dietrichstein o kroku svého krajana věděl. Vliv měly velmi pravděpodobně také již zmíněné příklady jezuitských světců či blahoslavených, jako byl František Borgia, Alois Gonzaga, snad i Stanislav Kostka, jejichž příběh mu také mohl být potřebnou vzpruhou, protože i oni se potýkali s nepochopením a nesouhlasem rodiny. Klíčovou roli jistě hrály i osobní rozhovory s jezuitou, s nimiž byl v každodenním intenzivním kontaktu.

A jak to bylo s církevní kariérou v prostředí Františku Antonínovi nejbližším, totiž v samotné dietrichsteinské rodině? Nejzářnější hvězdou v tomto směru samozřejmě zůstával kardinál František z Dietrichsteina.⁹⁴ Svá studijní léta v Římě, tentokrát na Collegiu Germanicu, strávil v 50. letech také další Dietrichstein (ovšem z jiné větve rodiny), Ignác Adolf,⁹⁵ jehož osud se zpočátku podobal osudu o pár let mladšího Františka Antonína – studoval teologii v Římě, již během pobytu získal kanonikát v Olomouci.⁹⁶ Ignác Adolf ovšem na rozdíl od Františka na tomto postu setrval, nicméně jen několik let, neboť zemřel v poměrně mladém věku. Co se týče samotného Tovaryšstva Ježíšova, nalezneme v celé dietrichsteinské rodině (a teď máme na mysli skutečně ten nejširší

93 Petr MAŤA, *Leopold I. a poslední Slavata. K osobní korespondenci panovníků raného novověku*, in: *Facta probant homines: sborník příspěvků k životnímu jubileu prof. Dr. Zdeňky Hledíkové*, Praha 1998, s. 245–257. Slavatovi věnoval svou diplomovou práci Petr MATOUŠ, *Carolus Felix a S. Theresia: příspěvek k poznání karmelitánského řádu*, diplomová práce PdF JČU, České Budějovice 1999. Slavatovi se ve své kapitole o církevní kariéře věnuje opět P. MAŤA, *Svět české aristokracie*, s. 513–518.

94 František z Dietrichsteina (1570–1636), od r. 1599 olomoucký biskup, kardinál. Tuto významnou osobnost jak na poli politickém, tak kulturním etc. asi netřeba představovat, historiografická produkce je rovněž dosti bohatá. Zmíňme alespoň dvě práce z posledních pěti let: Lucie BRÁZDOVÁ, *Hudba a kardinál Dietrichstein 1599–1636*, Olomouc 2012; T. PARMA, *František kardinál Dietrichstein*.

95 Ignác Adolf z Dietrichsteina (1636–1664), olomoucký kanovník a vzdálený bratranec knížete Ferdinanda – jejich otcové Adam a Zikmund Jiří byli bratři. V mládí studoval na Collegiu Germanicu. Srov. Peter SCHMIDT, *Das Collegium Germanicum in Rom und die Germaniker. Zur Funktion eines römischen Ausländerseminars (1552–1914)*, Tübingen 1984, s. 235.

96 K tomu zachována celá složka dokumentů, MZA Brno, RA Ditrichštejnů, inv. č. 1529, kart. 354.

okruh, zahrnující i větve z jiných zemí než českých) v období trvání starého řádu, pokud je nám zatím známo, kromě Františka Antonína tři další řeholníky, vesměs neznámé a nijak obzvlášť významné členy rodu. V české provincii řádu působil o generaci starší vzdálený příbuzný František Zikmund (1618–1684),⁹⁷ který vstoupil do noviciátu již v 17 letech, byl koadjutorem a zemřel ve slezské Nise, kde působil na tamní jezuitské koleji.⁹⁸ V dietrichsteinském rodinném archivu je k dispozici zpráva z roku 1663 o primici dalšího jezuitu, o necelých deset let staršího Fridricha z Dietrichsteina (1634–1701).⁹⁹ Ten se stal novicem už roku 1650 ve Vídni, později složil i nejvyšší stupeň slibů a během svého života vystřídal velké množství působišť v rámci rakouské provincie,¹⁰⁰ například v 80. letech působil ve vídeňském probačním domě u sv. Anny, tedy ve stejnou dobu, jako František Antonín na tamní koleji, takže je dost možné, že byli v nějakém kontaktu. O více než generaci mladším jezuitou byl Ambrož z Dietrichsteina (1682–1717), který vstoupil do noviciátu v necelých 17 letech a poté studoval teologii v semináři v Římě. Roku 1716 složil čtvrté sliby, ale už v následujícím roce v Praze zemřel. V dietrichsteinském rodinném archivu je k dispozici ještě zpráva o primici jezuitu Zikmunda Fridricha z Dietrichsteina z roku 1663, tohoto člena rodiny se mi zatím nepodařilo dohledat, i tak se ale asi jednalo o doposud jediného dalšího jezuitu v rámci rodu. František Antonín tak měl v rodině příklady členů, kteří svůj život zasvětili církvi, dokonce studovali v Římě na jezuitském kolegiu,¹⁰¹ v širším okruhu rodiny nalezneme několik osob, které vstoupily do jezuitského řádu, u nichž se František mohl inspirovat nebo jiné naopak sám ovlivnit.

Zmíněné příklady tedy v mladém hraběti nějakým způsobem mohly (byť nevyřčeně či nevědomě), ale také nemusely rezonovat. Odhalovat v plné šíři motivaci šlechticů ke vstupu do řádu je, jak ostatně podotýká dosavadní bádání, věc ošidná a vzhledem k časté absenci pramenů a poli relativně neoranému obvykle nereálná. Roli zde hrála soukromá zbožnost jedince, ale také formace řádu, na jehož školách mladí aristokraté

97 Jeho pradědeček Seyfried byl bratrancem Adama z Dietrichsteina, pradědečka Františka Antonína. Tato větev rodiny žila v Korutanech, srov. URL: <<http://genealogy.euweb.cz/dietrich/dietrich4.html>> [cit. 29. 3. 2017].

98 BBDR, Dietrichstein, Franciscus de SJ, 1618–1684, URL: <<http://reholnici.hiu.cas.cz/katalog/l.dll?hal~1000145913>> [cit. 29. 3. 2017].

99 MZA Brno, RA Dietrichštejnů, inv. č. 1529, kart. 358.

100 Ladislaus LUKÁCS, *Catalogus generalis seu nomenclator biographicus personarum Provinciae Austriae Societatis Iesu (1551–1773). Pars I, A–H*, Romae 1987, s. 238–239.

101 Studium u jezuitů je pro Dietrichšteiny ostatně obvyklou záležitostí po celé 17. století, ať už se jedná o domácí koleje (Emilián a Julián z Dietrichsteina v Jihlavě, Karel Josef a Walter Xaver z Dietrichsteina v Brně) či zahraniční pobyty (Julián z Dietrichsteina, budoucí duchovní František Mikuláš z Dietrichsteina na Collegiu Germanicu a Ambrož Ferdinand z Dietrichsteina také v Římě). Arnošt Ferdinand se stal také jezuitou. Podrobněji prameny ke všem uvedeným MZA Brno, RA Dietrichštejnů, inv. č. 1529–1577.

studovali.¹⁰² V případě Františka Antonína však máme štěstí, neboť můžeme alespoň částečně nahlédnout do jeho myšlenkového světa. Pojďme se nyní podívat, jak on sám popisoval a obhajoval své rozhodnutí vzdát se doposud vytyčené cesty a vstoupit do dynamicky se rozvíjejícího řádu, jakým v této době Tovaryšstvo Ježíšovo bylo. Následně si také představíme, co se v oněch týdnech v Římě dělo ze Seimova pohledu.

Jak již bylo řečeno, v září se František Antonín rozhodl svěřit své přání stát se jezuitou, které již zřejmě dříve konzultoval se svými známými z tohoto řádu, svému bratrovi a matce. V dopisu matce si nebral příliš servítky a bez dlouhých oklik šel rovnou k jádru věci. Doufá, že matka „*neodmítne jeho prostou touhu, totiž dát mu svolení ke vstupu do Tovaryšstva Ježíšova*“.¹⁰³ Vzápětí ji ujišťuje, že nejde o rozhodnutí nijak unáhlené, že podobné myšlenky přicházely již v loňském roce. Pak se sice soustředil na svou zamýšlenou cestu do Španělska, nicméně opět se ozvala jeho touha po „*duchovním stavu*“.¹⁰⁴ Následuje klíčová pasáž dopisu – František Antonín tak dlouho přemítal a podroboval toto své přání rozvahám a zkoumání, až se „*dnes, při Svátku jizev sv. Františka*“¹⁰⁵ *při svatém přijímání pevně rozhodl vstoupit v tento stav, vidouce, že by cesta do Španělska nebyla k ničemu platná*“ a prosí matku o přímělu v knížetě.¹⁰⁶ Není divu, že pokud hrabě pojal své rozhodnutí v pohnuté chvíli spirituálního zážitku a hned spontánně ještě téhož dne napsal matce o svém „pevném rozhodnutí“, byla adresátka při čtení dopisu poněkud na pochybách, jestli se nejedná o krátkodobý rozmar, jak jsme již četli výše. František Antonín ji vzápětí nicméně ujistil (zřejmě tak trochu předpokládal, co si jeho rodina bude myslet), že se jedná čistě o jeho rozhodnutí, do kterého nebyl nějakým způsobem jezuity vmanipulován.¹⁰⁷ Čtyřiadvacetiletý mladík chtěl také o sobě evidentně rozhodovat sám, nebo být minimálně vnímán jako dospělý člověk s vlastní vůlí, tedy že „*už není žádné dítě*“ – v tomto smyslu napsal jak matce,¹⁰⁸ tak o týden později knížeti, kde se rozepsal

102 Kromě osobní zbožnosti mohl být zvláště u méně majetných rodin přítomný i sociální aspekt, který však u skutečně majetných aristokratů zřejmě pozbýval významu, ti však tvořili spíše výjimky. Srov. P. MAŤA, *Svět české aristokracie*, s. 511–513.

103 MZA Brno, RA Ditrichštejnů, inv. č. 1530, kart. 355, dopis matce z 11. 9. 1665: „*wollen mir dieses mein billiges Begehren nit abschlagen, nemblich mir Erlaubnuß zu geben in die Societet Jesu zu gehen*“.

104 Tamtéž: „*Ich habe schon vor ein Jahr ein Gedencken von der Societet gehabt, welcher mir zwar etwas wieder vergangen, aber gleich das wiederumb eine Affection bekommen zu den religioßen Standt*“.

105 Díky tomu můžeme dopis matce datovat k 17. 9. 1665.

106 Tamtéž: „*welcher Ich so lang examinirt, biß daß Ich mir heut ahn Fest der Stigmaten des heyl. Francisci bey der heyligen Communion krefftig vorgehommen, dießen Standt ahnzunehmen, siehe also, daß diße Reiße in Spanien mir vor nichts tauglich würde sein, deßwegen bitte Ewre fürstliche gnade, geruhen diese Reiß bey den Fürsten, (welchen Ich auch schreibe) verhindern*“.

107 Tamtéž: „*daß kan Ich Ewre fürstliche Gnad mit wahrheit sagen, daß Ich der Erste gewesen, ders den Jesuitem proponirt hatt, vnd kein Jesuiter nichts daruon mit mir geredet*“.

108 Tamtéž: „*bitte also Euer fürstlichen Gnaden vnderthenigst sich nit zur betrüben, sonder gedencken, daß Ich nunmehr kein Kindt*“.

ještě více: „*Vaše milost nemusí mít obav, že bych o tom snad dosti nepřemýšlel, již nejsem chlapec, rozumím, co je dobré, co zlé.*“¹⁰⁹

František Antonín své rozhodnutí podle vlastních slov probíral se svým zpovědníkem, oním jezuitou Vavřincem Kohlerem, zmíněným na začátku tohoto článku. Podobně jako matku, i knížete František ujišťoval, že se jedná o jeho osobní touhu po zřejmě nejlepším vlastním sebeurčení – „*Nechť mi Vaše Excellence věří, že žádný jezuita o tom se mnou nemluvil, ale já jsem byl ten první, kdo s nimi o této věci hovořil, [...] vidím konečně, že není stavu vhodnějšího pro mou povahu a zdraví duše nežli stavu řádového.*“¹¹⁰

Vidíme tedy, že celá věc byla pro Františka Antonína poměrně silně emocionální záležitostí, k jejímž rozuzlení zřejmě směřoval delší dobu, proto je možná poněkud překvapivé, že svého hofmistra v tomto směru dosud naprosto ponechal stranou a nic s ním nekonzultoval. Hofmistra, s nímž trávil v podstatě každý den a jenž byl zodpovědný za vše, co se hraběte týkalo, bychom možná po třech letech pobytu v Římě pokládali za osobu Františkovi nějakým způsobem blízkou. Ostatně Seimova dosavadní korespondence vždy naznačovala, že spolu měli dobrý vztah – hofmistr si na něj nikdy nestěžoval,¹¹¹ spíše jej chválil.¹¹² Na druhou stranu je třeba stále myslet na to, že hofmistr byl v podstatě zástupcem otcovské/poručnické autority, a i když se samozřejmě snažil najít rovnováhu ve vztahu ke svému svěřenci a zároveň k jeho otci (zde bratrovi), byl na každý pád přece jen vázán zodpovědností především k němu a jeho povinností bylo knížete o všem řádně informovat.¹¹³ František Antonín tak mohl zřejmě předpokládat, že by se jeho bratr o všem nejspíš dozvěděl dříve, než by si býval přál.

Zdá se tedy, že se v této době vztah Seima a mladého Dietrichsteina zkomplikoval a byl dosti formální. S nadsázkou se dá říct, že Seim byl vlastně ten poslední, komu své

109 Tamtéž, fol. 204, dopis knížeti z 18. 9. 1665: „*Vostra Eccellenza non abbia paura, che io forse non ci abbia pensato assai, perche io gia non sono piu ragazzo, intendo il bene et il male e non ce pericolo che io mi metti tutta la mia vita piu.*“

110 MZA Brno, RA Ditrichštejnů, inv. č. 1530, kart. 355, fol. 204, dopis knížeti z 18. 9. 1665: „*Vostra Eccellenza mi creda che nissun Giesuita mi ha parlato manzi, ma io son stato il primo, chi ha conferito questo negozio con loro e dopo aure ben pensato lo stato mio nel quale douesse stare non facendomi religioso, vedo finalmente non essere stato piu proportionato per la mia natura et salute dellanima mia che quello de' religiosi.*“

111 S čímž měli občas potíže jiní hofmistři, které trápila zejména neposlušnost jejich svěřenců, bujně chování, nemístné utrácení či nechuť ke studiu. Srov. příklady v J. KUBEŠ, *Náročné dospívání urozených*, s. 176.

112 Například v dopise ze 7. 2. 1665, MZA Brno, RA Ditrichštejnů, inv. č. 1584, kart. 359, fol. 311: „*Herentgegn Herr Grau Franz Antonii dem andern ein Studiis und Tugente nichts bevoregeben, aller Sachen wohl ergründent, aus angeborner Sanftmuth alles Passion lasset und sich als ein sinnreicher Cavallier verhalten thuet, ausser daß er zuweiln schwermüthige Gedancken verspüren lasset.*“

113 Podrobněji se rozbořem funkce hofmistra a toho, co se od jeho role očekávalo, zabývá např. J. KUBEŠ, *Náročné dospívání urozených*, s. 232–263.

rozhodnutí František Antonín explicitně oznámil. Pěkně o tom všem vypovídá Seimův list z 24. října, tedy o týden mladší, než výše analyzovaný dopis. Hofmistr v něm napsal, že svého svěřence dále bedlivě pozoroval a nemá pochyb o tom, že ve svém posledním listu už informoval matku (což už kníže v té době samozřejmě věděl taky).¹¹⁴ Protože mu to nedalo, zastavil se za paterem Kohlerem (jak již víme, Františkovým zpovědníkem) a trochu se – v rámci možností – nenápadně vypytał, ale nic se nedozvěděl. Nechme opět promluvit přímo „špiona“ Seima (který, jak nasvědčuje následující pasáž, snad musel bez skrupulí poslouchat za dveřmi) – Vavřinec Kohler sice „na sobě nedal nic znát, ale brzy potom za ním byl pan hrabě a při jeho návratu domů jsem si všiml, jak po mně hodil ostrý pohled, nicméně o ničem se nezmínil, kromě toho, že komorníkovi řekl, odkud že má hofmistr tu novinu, že by měl chtít vstoupit do Tovaryšstva, kdo jemu, komorníkovi, dovolil otevřít jeho psací stůl a podívat se, co tam má schováno za knihy, což mu komorník vylouval, takže hrabě na to už nic neučinil, načež jsem přišel a dělal, jako bych o ničem nevěděl“.¹¹⁵

Seim tedy v této situaci knížeti doporučil, podobně jako v dopise z předchozího týdne, aby svého bratra poslal co nejdřív buď domů (což, jak přiznává, by se mohlo „jevit trochu násilně“), nebo do Paříže studovat přes zimu francouzštinu a tak jej dostat pryč z vlivu jezuitů. Madrid by – vzhledem k nedávnému skonu krále Filipa IV.¹¹⁶ a komplikované situaci – momentálně nedoporučoval.¹¹⁷

Seim tedy také evidentně považoval za důležité, aby hrabě František Antonín ještě v klidu a bez vnějších vlivů zvážil své rozhodnutí. V dalším dopise z následujícího

114 MZA Brno, RA Ditrichštejnů, inv. č. 1530, kart. 355, Seimův dopis z 24. 10. 1665: „Vber besorgt Resolution deß herrn Grauen Franz Antonii hab ich diese Wochen durch weitere Obsicht genommen, vnd bin gleichsamb auff die Grund der Warheit kommen, also daß sich dass daran keinen Zweifel hab, dann Herr Grau meldt in iüngsten an die fürstin Mutter mit voriger Post“.

115 Tamtéž: „Worauß P. Kohler sich zwar nicht vermercken lassen, als aber Herr Grau bald hernach bey ihm gewesen, hab ich bey seiner Heimkunfft wargenommen, daß er mier ein scharpffen Anblick geben, aber nichtens sich verlauten lassen, ausser daß Er zu den Cammerdiener gesagt, woher der Hoffmeister die Zeitung hete, daß Er in die Societät gehen wolle, wer ihm, dem Cammerdiener, erlaubt seinen Schreibtisch zu öffnen vmb zu sehen, was Er für Bücher darinn verborgen halte, so ihm aber vom dem Cammerdiener ausgередt worden, also daß Herr Grau nichts mehr dauon anden thuet, ingleichen ich mich anstelle, als wann mier nichtß dauon bewußt were.“

116 Filip IV. (1605–1665) zesnul 17. 9. v době stále nekončícího konfliktu s Portugalskem ve válce o nezávislost, jeho následníkem byl teprve čtyřletý Karel (budoucí Karel II.). Podrobněji např. Jan KLÍMA, *Dějiny Portugalska*, Praha 2007, s. 195–201.

117 MZA Brno, RA Ditrichštejnů, inv. č. 1530, kart. 355, Seimův dopis z 24. 10. 1665: „Zu erwegung solcher Vmbständen geruhen Ewre fürstliche Gnade mein vor 8 tagen in Vnderthenigkeit ohnmaß gebener Parere in Gnaden aufzunehmen vnd hoch erwehten Herr Grauen endweder directe nach Hauß zuberueffen (so zwar etwaß violent scheinen möchte) oder von hinnen nach Paris gehen zulassen, auff daß ihm diesen Winther durch in Scientys Mathematicis, vnd Absonderung von denen Patribus einige Diversion gemacht werde, dann ich sehe nicht, daß ihme Madrid bey so trauriger Zeit abgelebten Königs gnugsamb divertiren könne“.

týdne dokonce navrhuje jakousi lest, aby se – naoko – vydali na plánovanou cestu do Španělska, ovšem později aby jim kníže poslal příkaz vydat se na nějakou dobu na studia do Paříže, aby tak aspoň na čas zmátli jezuity a hrabě tak byl nějakou dobu z dosahu jejich korespondence.¹¹⁸ Sám byl kanovníkem mikulovské kapituly sv. Václava, a tak možná i z osobního pohledu nedovedl pochopit Františkovy pohnutky. Kromě toho se zdá, že čím více mladý hrabě jezuity obdivoval, tím více jim Seim nemohl přijít na chuť. Kromě již řečeného o tom svědčí i jeho formulace z tohoto dopisu, kdy píše, že mají „*v domě každodenní návštěvy, ba přímo procesí jezuitů*“.¹¹⁹ Lze také spekulovat, že tyto „komplikace“ mohl brát jako jakési vlastní selhání, že v rámci své svěřené role nedovedl Františka Antonína lépe doprovázet a formovat tím „správným směrem“.

Taková tedy vládla nálada v pronajatém římském domě, kde Seim i jeho svěřenec František Antonín z Dietrichsteina netrpělivě očekávali odpověď knížete na jejich dopisy. Protože pošta v tomto ročním období putovala z Moravy do Říma obvykle něco okolo tří týdnů,¹²⁰ byly listy knížete Ferdinanda (analyzované na počátku této kapitoly) doručeny 7. listopadu 1665. Jaká byla reakce jejich adresátů na obsažené informace a jak probíhal další vývoj událostí se nyní pokusíme, s ohledem na rozsah článku, ve zkratce nastínit.

František Antonín obratem svému bratrově ještě téhož dne na dopis odpověděl poměrně emotivním listem, v němž ještě jednou obhajoval své rozhodnutí. Vysvětloval, že je pro něj nejvhodnější řeholní stav, který jej nejvíce přiblíží k Bohu, jak mu ostatně ukazovaly četné příklady – „*tolik svatých opustilo světský církevní stav, aby mohli vstoupit do stavu řeholního*“.¹²¹ Nakonec v prosinci získal od bratra a matky svolení vstoupit po Velikonocích do noviciátu. Rozhodně kníže doufal, že František František „*nezapomene na své, kteří to rozhodně budou mít zapotřebí, už kvůli kanonikátům*“ a bude spolupracovat.¹²² Od ledna 1666 tak byla situace relativně jasná, i když se nikomu kromě hlavního aktéra příliš nelíbila – František po Velikonocích vstoupil do řádu a zůstane nadále v Římě, kde

118 Tamtéž, Seimův dopis z 31. 10. 1665: „*in Erwegung, gegen dero Herr Grau sich nichtens erklären thuet, mit ihme Dissimulation zuhaben, als wann Ewre Fürstliche Gnade dauon keine Wissenschaft trügen, dahingegen auff beorderte Rais zudringen, vnderwegs aber neue Ordre auff Lyon abgehen zulassen, auff daß wier in elich Monath lang nach Paris gehen möchten, dieses zwar vmb Vrsach willen, auff daß PP der Sachen vnwissent mit ihren Correspondenzn nit sobald verbirgen können.*“

119 Tamtéž: „*dessen Resolution will mier ie länger, ie mehr verdächtig werden, denn wir haben tägliche Visiten, vielmehr Procession der Jesuiten im Hauß.*“

120 Jak nám napovídají občas uváděná prezentační data přijatých Seimových listů.

121 MZA Brno, RA Ditrichštejnů, inv. č. 1530, kart. 355, fol. 147–148, dopis knížeti ze 7. 11. 1665: „*Ma io ancora, che lo stato che io piglio, sia piu sicuro, alla mia natura piu proportionato, e piu accetto apresso Iddio, vedandosi che tanti Santi lacianno lo stato Ecclesiastico pigliando quello da religiosi.*“

122 Tamtéž, koncept listu knížete Františkovi ze 7. 12. 1665: „*Gott verleihe dem herrn brudern die hierzu erforderte beständigkeit vnd gesundtheit. Mit dieser zu versucht, der Herr Bruder wird der seinigen welche es gleich wohlenn vonnöthen haben nit vergessen, auch wegen der Canonicaten dahin consentiren, was der Seimb weiltlauffiger anbringen wierdt.*“

stráví období svého noviciátu, na tomto rozhodnutí byl odhodlán setrvat. Od té doby se tak v Seimově korespondenci řešily spíše praktické záležitosti, týkající se například otázek Františkova budoucího dědictví (jak vše zaonačit aby se jezuiti nedostali k příliš mnoha dietrichsteinským penězům) nebo Seimova odjezdu z Říma a jeho plánů do budoucna.¹²³ František Antonín přijal na konci února podjáhenské svěcení,¹²⁴ 17. března na svátek sv. Josefa měl podle Seima absolvovat svěcení jáhenské a brzy na to už jej mělo čekat svěcení kněžské, přičemž před Velikonocemi měl ještě disputaci zakončit své teologické studium.¹²⁵ 5. dubna tak úspěšně „obhájl celou teologii“.¹²⁶ 11. dubna jej čekalo kněžské svěcení, takže den předtím ještě napsal svému bratrovi hned dva dopisy, poslední před „svým odchodem z tohoto světa“.¹²⁷ V nich ještě jednou vyjadřuje svou vděčnost a také prosí knížete, aby držel ochrannou ruku nad Seimem a komorníkem Václavem.¹²⁸ Primici měl František plánovanou na Květnou neděli 18. dubna 1666.¹²⁹ Na Bílou sobotu ještě opět napsal knížeti, s tím, že brzy „naplní vůli Boží, v níž mu nebesa svěřila těžší, ale o to jistější cestu“. Stále jej trápilo, že se jeho matka nesmířila s jeho volbou, že je pro ni stále ten „neposlušný synáček, doufá však, že s pomocí autority knížete mu bude odpuštěno toto provinění, pokud je proviněním touha následovat vůli Boží“.¹³⁰

123 Tamtéž, inv. č. 1530, kart. 355, období ledna až března 1666.

124 Tzv. čtyři nižší svěcení přijal už v roce 1664.

125 MZA Brno, RA Ditrichštejnů, inv. č. 1530, kart. 355, fol. 127–128, Seimův dopis knížete z 13. 3. 1666: „Herr Grau hat vor 14 tag subdiaconatum genommen, wird an künftigen fest Sancti Josephi den diaconatum und bald darauff Presbyteratum nehmen, ingleichen er sich sehr bemühet noch vor Ostern seine disputation zuhalten, in welchen fall 8 oder 14 tag hernach er in Novitiatum gehen könnte.“

126 Tamtéž, inv. č. 1584, kart. 359, fol. 63–64, Seimův dopis knížeti z 3. 4. 1666.

127 Tamtéž, inv. č. 1530, kart. 355, fol. 111–112, Františkův dopis knížeti z 10. 4. 1666: „Vengo colla presente a pigliare da V E l'oltimo congedo Avanti la mia uscita di questo mondo, che faro dimani“. Druhý dopis tamtéž, inv. č. 1584, kart. 359, fol. 12.

128 Tamtéž, inv. č. 1530, kart. 355, fol. 111–112, Františkův dopis knížeti z 10. 4. 1666: „del resto supplico Vostra Eccellenza di protegere il Sig[no]r Sem, et il mio cameriere nelle occasioni occorrenti, il quale ma servitor gia molti anni“.

129 Tamtéž, inv. č. 1584, kart. 359, fol. 12: „con pensiere di celebrar le primitie Domenica delle Palme“. O zakončení studia, svěcení a plánované primici hovořil také Seim, tamtéž, fol. 67–68, dopis knížeti z 10. 4. 1666: „den 5 ten dieß hat Herr Grau Franz Antonii beiligente conclusiones mit sonderbaren lob defendirt, wird morgen [...] die Priesterweyhe nehmen, den Palmsonntag darauff die erste mess lesen [...] bey nahe 8 tag nach Ostern in die Societas zugehen.“

130 Tamtéž, inv. č. 1530, kart. 355, fol. 109–110, Františkův dopis knížeti z 24. 4. 1666: „mi trovo su'l punto d'essequir la volonta di Dio con cui s'è compiacciuto chiamarmi al Cielo per piu difficile ma piu sicura strada. Non voglio creder che la Signora Madre sia per tacciarmene disubbidiente figliuolo, poiche la mia vocazione e qui gia palese, e non so che cosa direbbe la gente s'io mi patissi adesso. Spero che con inter ponimento autorevole di Vostra Eccellenza mi sara perdonatio il fallo, se pero fallo deve chiamarsi lobbidire alla volonta di Dio.“

A konečně, 3. května 1666 se František Antonín dočkal vytouženého dne, kdy vstoupil do noviciátu Tovaryšstva Ježíšova.¹³¹ Dne 8. května o tom napsal krátký dopis svému bratrovi, se zprávou, že se mu vede dobře (a opět obligátním poděkováním),¹³² a připojil také dva doporučující lístky pro svého hofmistra a komorníka,¹³³ o nichž se velmi hezky vyjádřil, i když, jak jsme mohli poznat, vztah s hofmistrem nebyl v posledních měsících úplně růžový. Podrobný průběh událostí včetně studia dílčích problémů (podrobnosti ohledně dědických záležitostí, vývoj událostí po vstupu Františka do řádu atd.) nám umožňuje poznat pokračující korespondence a další prameny, uložené v Moravském zemském archivu.¹³⁴

František Antonín z perspektivy elogia

Jak vyplývá z výše řečeného, Františkovi nakonec bratr (ač se mu nově nastalá situace příliš nezamlouvala a nabourala jeho původní plány a představy) v jeho rozhodnutí nebránil. František vstoupil do noviciátu 2. května 1666 a toto období strávil v Římě v jezuitském semináři u sv. Ondřeje na Kvirinálu. V roce 1669 se pak vrátil do Vídně, kde dále studoval, roku 1676 složil poslední a nejvyšší tzv. čtvrté sliby a byl činný v tamním kolegiu. V letech 1680–1682 působil jako rektor jezuitské koleje v Linci,¹³⁵ poté strávil několik let opět ve Vídni a od roku 1690 do roku 1693 vedl kolej v Pasově. Od roku 1694 až do své smrti 22. února roku 1721 byl pak spjat s vídeňským kolegiem, kde zastával postupně nejrůznější funkce od spirituála po zpovědníka.¹³⁶ V závěru života trpěl zřejmě četnými zdravotními problémy, jak naznačuje Františkovo elogium – zřejmě slepotou, sešlostí stářím celkově a snad i senilitou.¹³⁷

131 Do noviciátu měl vstoupit i Leslie, ale nenalezla jsem žádné zmínky o tom, že by svůj život posléze strávil jako jezuita. Jak bylo na začátku práce zmíněno, stal se biskupem v Lublani.

132 MZA Brno, RA Ditrichštejnů, inv. č. 1530, kart. 355, fol. 107–108, Františkův dopis knížeti z 8. 5. 1666: „Könne mit dießen Zeilen Euer fürstlichen Gnaden gehorshamst parte zu geben das ich vergangen son tag mit hechster meiner consolation ins novitiat auffgenhommen worden, ich befinde mich haubt whol befhile mich hiemit in Euer fürstlichen Gnaden gebett Vnterdänigst vndt bedancke mich gegen Euer fürstlichen Gnaden für alle erzeigten gnaden, für welche ich nit ermanglen werde Gott den Allmechtigen für Euer fürstlichen Gnaden zu bitten.“

133 Kterého litoval, že jako jeho dlouholetý sloužící teď přišel o práci. Srov. tamtéž, fol. 105–106, Františkův dopis knížeti z 8. 5. 1666.

134 Především MZA Brno, RA Ditrichštejnů, inv. č. 1530 a 1532, kart. 355. Podrobně je rozebírá připravovaná magisterská práce autorky s názvem *František Antonín z Ditrichštejna a jeho duchovní dráha. Cesta šlechtice do řad Tovaryšstva Ježíšova ve 2. polovině 17. století*.

135 Přehled událostí spjatých s kolejí v tomto období Gerhard RILL, *Linzer Regesten aus den Litterae annuae der Jesuiten in der Wiener Nationalbibliothek, Band 2*, Linz 1954–1960, s. 125–145.

136 Veškeré údaje v tomto odstavci srov. L. LUKÁCS, *Catalogus*, s. 238.

137 „*dum oculis & memoria deficere notaretur*“, *Litterae annuae provinciae Austriae Societatis Iesu a. 1721*, Österreichische Nationalbibliothek, Cod. 12237, fol. 86v (dále ÖNB, LA PA 1721).

Podívejme se nyní ještě právě na tento přibližně třístránkový text z *litterae annuae* pro rok 1721 a v něm obsažené vylíčení osobnosti a životní pouti Františka Antonína, a to s vědomím všech limitů a úskalí tohoto pramene.¹³⁸ *Litterae annuae* jako jakési každoroční výroční zprávy, shrnující dění v jednotlivých řádových domech dané provincie, zpravidla zahrnovaly také elogia zesnulých členů.¹³⁹ Tyto texty nelze brát, jak ostatně zdůrazňují ostatní badatelé, jako nějaký pravdivý, autoritativní životopis – elogium mělo především oslavnou, ale také výchovnou funkci v rámci řádu, mělo zdůraznit ctnosti, kvality a zásluhy zesnulého a tím rovněž konstituovat dobrý příklad pro další spolubratry.¹⁴⁰ Jejich struktura se typicky dotýká čtyř oblastí, tvořících (nejen) jezuitský ideál – zbožného života, pilného studia, ctností a dobré smrti.¹⁴¹

Ani František Antonín není v tomto směru výjimkou. Je připomínáno jak jeho studium v mládí v Římě, tak další vzdělání ve Vídni po složení věčných slibů.¹⁴² Ale ani později prý nezhálel, celý život se vzdělával četbou a byl velmi zběhlý v kánonech tridentského koncilu.¹⁴³ Již od mládí byl velmi zbožný a měl v oblíbě duchovní cvičení, dodržoval striktní režim a přesně si hleděl stanovených modliteb.¹⁴⁴ Ani v pokročilém věku se nechtěl vzdát sloužení mše a těchto duchovních cvičení.¹⁴⁵ Co se týče konce Františkovy

138 Podrobněji o jezuitských pramenech s různou biografickou výpovědní hodnotou Kateřina BOBKOVÁ-VALENTOVÁ, *Jak vytvořit životopis jezuitů. Přehled řádových evidenčních pramenů, jejich dochování, dostupnost a vypovídací hodnota*, *Folia Historica Bohemica* 26, 2011, č. 2, s. 365–402. Přímou o elogiích pak Martin SVATOŠ, *Jezuitská elogia jako historický pramen a elogia P. Martina Středy*, in: Jan Skutil (ed.), *Morava a Brno na sklonku třicetileté války*, Praha 1995, s. 207–220.

139 V rakouské provincii je nalezneme obvykle na konci spisu. Podrobněji o vývoji, struktuře a funkci *litterae annuae* např. Kateřina BOBKOVÁ-VALENTOVÁ, *Litterae annuae provinciae Bohemiae (1623–1755)*, *Folia Historica Bohemica* 25, 2010, č. 1, s. 23–39.

140 Elogia bývala často také přímo předčítána, například během společného jídla, ostatně jako kompletní *litterae annuae*. Srov. tamtéž, s. 32–33.

141 Jiří HAVLÍK, *Bohemia (pia et) sancta Societatis Jesu – Die böhmische „Legende“ in der Gesellschaft Jesu (1650–1700)*, in: Heidemarie Bachhofer – Kateřina Bobková-Valentová – Tomáš Černušák (Hgg.), *Ordenshistoriographie in Mitteleuropa. Gestaltung und Wandlung des institutionalen und persönlichen Gedächtnisses in der Frühen Neuzeit*, Praha 2015, s. 48.

142 ÖNB, LA PA 1721, fol. 85r: „*Romae Philosophicum & Theologicum stadium decurisset*“; „*professis adscriptus est Anno 1676, annis duobus tradidit Dialecticam, Ethicam uno, Philosophiam quatuor, Controversias fidei duobus, Theologiam moralem septem: annis totidem tum Decani, tum pro-Decani Philosophiae munere functus est*“.

143 Tamtéž, fol. 87r: „*In aliorum directionem se studio & lectione continua imbuebat solide: in concilio Tridentino ita versatus, ut prope memoria tenere totum videretur*.“

144 Tamtéž, fol. 87r: „*Frequens, & fervens in actibus theologicis exercendis notabatur. Quarta hora constanter a nore in tyrocinio caepto usque in vitae finem surgere animadvertus, mentalis orationis pensum ad amissim persolvit, neque examen ullum toto vitae religiosae tempore a se unquam praetermissum ingenuo candore confitebatur*.“

145 Tamtéž, fol. 86v: „*Magna externorum aedificatione in annos compleret ultimo etiam in senio quotidiebus sacrum postremum dixit ad magnam aram rubricarum Ecclesiasticarum & peritissimus, & observantissimus*.“

pozemské pouti, vzhledem ke svým zdravotním problémům jej přepokládal a připravoval se na něj. Dokonce ještě v posledním roce se věnoval ignaciánským exerciciím, trávil čas modlitbou i rozjímáním.¹⁴⁶ Když se přiblížila hodina jeho skonu, zesnul až v momentě (jak jinak), kdy byl zaopatřen svátostmi.¹⁴⁷

Podle elogia, ve shodě s dalšími exempláři tohoto žánru, máme dojem, že řád opustil ten nejpokornější, nejzbožnější služebník Boží, ověčený nesčetnými ctnostmi. Ve Františkově případě (a zatím můžeme jen spekulovat, nakolik se jednalo o reálné vlastnosti) je akcentována jeho celoživotní poslušnost autoritám¹⁴⁸ a ohleduplné zacházení s lidmi, díky čemuž byl prý velmi oblíben.¹⁴⁹ Velice prý také dbal na dodržování norem řádu a pěstování řádových ctností,¹⁵⁰ přičemž jeho doménou měla být zejména skromnost, pokora, náklonnost až k sebetřýznivé askezi a péče o čistotu – jak ducha, tak těla a prostředí, v němž žil.¹⁵¹

Na rozdíl od elogií neurozených členů řádu zde však nacházíme ještě jeden motiv, který se v textu objevuje na několika místech a souvisí s Františkovým původem a kariérou, jež se mu původně nabízela. František Antonín, „z knížecí rodiny, která byla krví spojena s nejurozenějšími rakouskými rody“,¹⁵² vstoupil do jezuitského řádu a v souvislosti s tímto krokem je v textu kromě obvyklého „vzdání se světa“ akcentováno i jeho pohrdnutí hodnostmi, které se mu nabízely.¹⁵³ Naopak prý ve své pokoře jednal s ostatními, jako by sám byl nejmenší ze všech a naprosto si nenárokoval nějaké výhody plynoucí z jeho původu a mocného příbuzenstva.¹⁵⁴ V pasáži, parafrázující slova neznámého spolubratra

146 Tamtéž, fol. 87r: „Porro qua vocali, qua interna oratione tempus exegerat, meditandi puncta ex usu Avancini a Patre quodam, cui vox acutior, sibi quotidie praelegi exoravit. Ultimo adhuc anno tempus quoddam delegit sibi, quo quantum fieri poterat, se octiduana S. Pis nostri asceti excoluit. Frequens, & fervens in actibus theologicis exercendis notabatur.“

147 Tamtéž: „Causa noctu factus mortem ei accersivit a superveniente tamen curatore protelatam. Subinde sacramentis refectus, & mentis compos lethargi quadam specie sopitus, catarrho, et apoplectico humore obrutus placidissime expiravit, vitamque religiosam beato fine clausit“.

148 Tamtéž, fol. 86v: „Etsi isse longo & studio & experientia in spiritu magister, a conscientiae tamen suae directoris iudicio pendebat ut discipulus, neque quidquam sine ejus soasu unquam attentabat.“

149 Tamtéž, fol. 85r: „Quo in munere ob solertem omni tempore omnibus inserviendi promptitudinem & industriam amatus ab omnibus est eque verbo minus, quam opere docuit perfectionem religiosam.“

150 Tamtéž, fol. 85r: „virtutum in super Religiosorum insignia dedit Specimina quas omni deinceps vita studiose excoluerat.“

151 Tamtéž, fol. 86v: „Angelicæ virtutis & amator, & custos erat. Singularis. Gradum puritatis excellentem fuisse consecutum probant modestia, sensuum, corporisque quotidiana flagellatione afflictandi studium. Et sicut cubiculum, vestimenta, omniaque munda; ita & animum mundissimum semper servare satagebat, crebra homologesi elutum“.

152 Tamtéž, fol. 85r: „natus Principum e familia, cui tota prope Austriae prima de classe nobilitas sanguine juncta“.

153 Tamtéž, fol. 85r: „die sequenti tyronibus nostris ad S. Andreae praeclarum mundi, et terrenarum dignitatum contemptoris exemplum factus“.

154 Opět je třeba, vzhledem ke stavu výzkumu, brát vše s notnou rezervou, tamtéž: „Luxit rara & praeclara prorsus humilitate, iudicio suo infimus omnium, fucum omnem & laudem pejus angue detestatus:“

o zesnulém, je František Antonín opět tím, jenž mohl být církevním knížetem, ale spokojil se s prostým církevním řádem.¹⁵⁵

Z pohledu elogia je Františkův původ z knížecí rodiny a zejména jeho rozhodnutí rezignovat na výhody vysokých církevních postů a rozšířit jezuitské řady prezentováno jako výjimečné a chvályhodné. Vylíčený mezi jeho urozeností a zálibou v prostotě a skromnosti pak působí v kontextu oslavného elogia implicitně jako chvályhodný a příkladný. Františkův příběh zde tak v sobě nese i rovinu exemplární, výchovnou, je odrazem příkladu jezuitů jako byl zmíněný František Borgia či Alois Gonzaga. Minimálně z perspektivy tohoto oslavného životopisu se také zdá, že František Antonín, „milovník a ctitel svého povolání“,¹⁵⁶ vnímal celoživotně své rozhodnutí z mládí – vzdor prvotnímu rozčarování jeho okolí – jako tu nejlepší možnou volbu.

Závěr

Článek se pokusil alespoň v hrubých rysech načrtnout životní dráhu jezuitu Františka Antonína z Dietrichsteina s důrazem na období, během něž s bratrem, hofmistrem a matkou rozhodoval o své budoucnosti. Rozbor korespondence ukázal, že se ve věci vstupu do jezuitského řádu jednalo o Františkovo osobní rozhodnutí (podpořené možným vlivem jezuitů, s nimiž byl v každodenním kontaktu), v němž hrála velkou roli jeho osobní zbožnost a subjektivní duchovní prožitky a s nímž v první fázi Františkova rodina nesouhlasila. Na rozdíl od jiných, méně majetných šlechticů se ve Františkově případě nezdá, že by jeho rozhodnutí snad obsahovalo nějaký sociální podtext, naopak, jeho budoucnost (potažmo budoucnost jeho synovců) byla v roce 1666 solidně zajištěna několika kanonikáty ve vážených kapitulách, čehož se tímto krokem vzdal. Obavy knížete Ferdinanda, že v rámci jezuitského řádu šlechtic nemůže počítat s nějakým závratným kariéerním postupem „na základě zásluh či politiky“,¹⁵⁷ vcelku odpovídají současnému historiografickému pohledu na běžné kariéerní postavení šlechtice v řádovém domě (pomineme-li výjimky typu Slavata). Téma by si v tomto směru zasloužilo obsáhlejší studium, stejně jako celá problematika šlechticů, kteří se vydali cestou řeholního života. S vědomím toho, že prameny dochované k případu Františka Antonína z Dietrichsteina

Familiae suae celsissimae ne nomen quidempatientis aure admiserat; sique necesse foret quempiam de suis appellare, frater meus, soror mea dicebat, nulla alia honoris tantae prosapiae debiti formula usurpata.“

155 Tamtéž, fol. 87r: „Vir fuit sibi, & mundo mortuus, spiritu plenus, mente DEO semper conjunctissimus, sine hominum respectu, temperantiae, humilitatis, & paupertatis studiosissimus, vocationis suae amator praeprimis et aestimator, cum Ecclesiasticus Princeps esse posset, humili Religiosi ordinis statu contentissimus.“

156 Tamtéž: „vocationis suae amator et aestimator“.

157 Srov. pozn. č. 64.

jsou spíše výjimkou, lze trochu pesimisticky konstatovat, že se nejedná o lehký úkol. Zajímavý pohled, tentokrát v kontextu jezuitského řádu, by mohlo nabídnout také srovnání elogií jednotlivých řeholníků šlechtického původu, která jsou obvykle dochována a některá dokonce publikována.¹⁵⁸ I přes typické rysy žánru a mnohá stereotypní topoi by tento pramen mohl alespoň částečně zprostředkovat jeden z úhlů pohledu na tuto „menšinu“ a její postavení v rámci řádu.

158 Elogium Václava Františka Libštejnského z Kolovrat je dokonce přeloženo do českého jazyka v práci J. KOLÁČEK, *Václav Kolowrat*, s. 19–35.

Zusammenfassung

Franz Anton von Dietrichstein – Aristokrat in der Reihen der Gesellschaft Jesu

Die Studie beschäftigt sich mit der Persönlichkeit von Franz Anton von Dietrichstein und seiner (scheinbar) plötzlichen Entscheidung, während seiner Studienaufenthalt in Rom im Jahre 1666 in den Jesuitenorden einzutreten und auf einige schon erhaltene Kanonikate zu verzichten. Diese individuelle Geschichte wird im Kontext der bisherigen Forschung im Bereich der aristokratischen kirchlichen Karriere behandelt, oder besser gesagt im Bezug auf noch nicht besonders entwickelte Erkenntnis der Schicksäle der in verschiedene Orden eintretenden Adelige im Laufe des 17. Jahrhunderts dargestellt. Die kirchliche Karriere des Adels in der frühen Neuzeit war vor allem Domäne der jüngeren Söhne im Rahmen der Familie. Die wahrscheinlich meist aufgesuchte Variante, die den adeligen Vorstellungen über einen ausbalancierten ökonomischen und repräsentativen Standard entsprach, stellten die Dom- oder

Stiftkapitel dar. Demgegenüber scheint das Ordensleben bei der Aristokratie eher eine Ausnahme zu sein. Die ganze Problematik verdient jedoch ein ausführlicheres Studium.

Franz Antons Entscheidung war (inwiefern die Quellen andeuten) Resultat seiner persönlichen Frömmigkeit, wobei seine Familie zuerst dagegen war. Später hat ihm sein Stiefbruder, Fürst Ferdinand von Dietrichstein seine Einwilligung gegeben. Als Hauptquelle dieser Studie dient die Korrespondenz zwischen Franz Anton, seinem Hoffmeister Seim und seinem Stiefbruder, Fürsten Ferdinand und versucht zu analysieren, wie Franz Anton zu dieser Entscheidung gekommen sein konnte, warum es für seine Familie problematisch war und wie die Situation gelöst wurde. Im zweiten Teil des Textes wird Franz Antons Entscheidung zum Ordensleben aus der Perspektive der Eloge aus dem Jahre 1721 behandelt.

Lenka MARŠÁLKOVÁ

Walter Xaver z Dietrichsteina na kavalírské cestě (1683–1688) a jeho boj proti předurčené budoucnosti

Abstract: *Walter Xaver Count of Dietrichstein on the Grand Tour (1683–1688) and his fight against a predestined future*

Grand tour of Walter Xaver Count of Dietrichstein (1664–1738) seems to be at first sight quite typical but after closer examination, it can not be considered as one of many. By the time he started his journey, Walter Xaver was already the ordained clergyman and his parents supposed that after having completed a demanding educational program, a great spiritual career awaits him. With that, however, this young man had never reconciled and just during his grand tour there was a major turnaround: on his father he gradually acquired not only directing of his education to be more secular but also the promise that in the future he will be allowed to leave the clergy. The presented study therefore notices not only the course of this grand tour, its itinerary and young aristocrat's educational programme but also building Dietrichstein's ideas about his future, his disputes with his father and the role of the Hofmeister and answers the question whether and how this struggle influenced young man's studies and his relationships with his parents.

Key words: *Grand Tour – aristocratic education – Walter Xaver Count of Dietrichstein (1664–1738) – early modern period – baroque*

O fenoménu kavalírských cest bylo již řečeno i napsáno mnoho. Tyto výpravy mladých aristokratů raného novověku nejen za vzděláním patří již několik desítek let mezi zahraničními i českými badateli k oblíbeným, a navíc i ke čtenářsky vděčným tématům.¹ Kavalírská cesta (*Länderreise* či *Kavalierstour* německy,

1 Cílem této studie rozhodně není přinést vyčerpávající seznam literatury vztahující se ke kavalírským cestám, proto zde zmiňme pouze několik málo příkladů: Zdeněk HOJDA – Eva CHODĚJOVSKÁ – Milena HAJNÁ – Alexandra TESAŘÍKOVÁ, *Heřman Jakub Černín na cestě za Alpy a Pyreneje. I., Kavalírská cesta českého šlechtice do německých zemí, Itálie, Francie, Španělska a Portugalska*, Praha 2014 a TÍŽ, *Heřman Jakub Černín na cestě za Alpy a Pyreneje. II., Cestovní deník Heřmana Jakuba Černína z let 1678–1682*, Praha 2014; Jiří KUBEŠ, *Náročné dospívání urozených. Kavalírské cesty české a rakouské šlechty (1620–1750)*, Pelhřimov 2013; TÝŽ (ed.), *Šlechtic na cestách v 16. – 18. století*, Pardubice 2007; Václav BOK – Anna KUBÍKOVÁ (Hgg.), *Bericht über die Reise Johann Christians und Johann Seyfrieds von Eggenberg durch die Länder Mittel-, West- und Südeuropas in den Jahren*

grand tour francouzsky, resp. anglicky) měla být vyvrcholením dlouhého a náročného výchovného i vzdělávacího procesu. Mladý aristokrat se z ní měl vrátit jako hotový kavalír: vzdělaný, zcestovalý, galantní, obratný v řeči i chování a s řadou užitečných kontaktů. Badatelé právem mají za to, že právě studium výchovy a vzdělání mladých šlechticů umožňuje nahlédnout do jejich myšlení i jednání, a více tak porozumět jejich přesvědčení o vlastní výjimečnosti – jednomu z pilířů jejich pečlivě budované stavovské identity.

Oproti staršímu i mladšímu období, kdy převládala buď *peregrinatio academica*, či naopak čistě vzdělávací pobyty, bylo cílem kavalírských cest doby vrcholného baroka nejenom studium na kvalitní univerzitě či šlechtické akademii, ale i ovládnutí několika jazyků, umění šermu, tance, jízdy na koni či dalších dovedností, které aristokrata odlišovaly od nižších vrstev; neméně důležitý byl ovšem i jejich sociální rozměr. Mladí pánové si během (často několikaleté) cesty významně rozšířili obzory a kromě známých památek a jiných zajímavostí také navštěvovali dvory vysoce postavených světských a duchovních hodnostářů, kde získávali důležité kontakty, cvičili se ve dvorném vystupování a formovali svůj vkus. Mimo to také poznávali mladé aristokraty ze všech koutů Říše, kteří se stejně jako oni vydali na cestu po zemích završit svůj přerod v ideálního kavalíra a také v dospělého muže – i tyto vztahy mohly mít na jejich další směřování rozhodující vliv.

Mladíci zpravidla mezi 15. a 22. rokem, od nichž se očekávalo, že v budoucnu zaujmou vysoké dvorské, zemské či duchovní posty, nebo se stanou dědici značných rodinných majetků, se na cesty vydávali většinou v doprovodu hofmistra, komorníka nebo i několika služebníků. Aby měly tyto náročné výpravy kýžený efekt, bylo zásadní, aby komunikace mezi rodiči (či poručníky), hofmistry i samotnými mladíky dokonale fungovala. Především výběr hofmistra, většinou vzdělaného, zcestovalého a organizačně schopného muže, který si u mladých pánů dokázal zajistit potřebnou autoritu, byl klíčový. Mnozí kavalíři na cestách totiž hodlali využít svobody, které se jim náhle dostalo, beze zbytku. Drobné excesy (tedy přiměřené popíjení alkoholu, hraní hazardních her nebo pobývání

1660–1663. *Eine kommentierte Edition*, České Budějovice 2012; Ivo CERMAN, *Bildungsziele – Reiseziele. Die Kavalierstour im 18. Jahrhundert*, in: Martin Scheutz – Wolfgang Schmale – Dana Štefanová (Hgg.), *Orte des Wissens*, Wien 2004, s. 49–78; TÝŽ, *Vzdělání a socializace kancléře Rudolfa Chotka*, *Český časopis historický* 101, 2003, s. 818–853; Tomáš FOLTÝN, *Výchova barokních knížat: Lobkovicové, cestovní instrukce a kavalírské cesty*, in: *Porta Bohemica. Sborník historických prací* 4, Litoměřice 2007, s. 163–180; Zdeněk HOJDA, „Kavalírské cesty“ v 17. století a zájem české šlechty o Itálii, in: *Itálie, Čechy a střední Evropa*, Praha 1986, s. 216–239. Ze zahraničních prací zmiňme Mathis LEIBETSEDER, *Die Kavalierstour. Adlige Erziehungsreisen im 17. und 18. Jahrhundert*, Köln 2004; Antje STANNEK, *Die Telemachs Brüder. Die höfische Bildungsreise des 17. Jahrhunderts*, Frankfurt am Main – New York 2001; Rainer BABEL – Werner PARAVICINI (Hgg.), *Grand tour. Adeliges Reisen und europäische Kultur vom 14. bis 18. Jahrhundert*, Ostfildern 2005; Mark MOTLEY, *Becoming a French Aristocrat. The Education of the Court Nobility 1580–1715*, Princeton 1990 a mnohé další. Více odkazů na literaturu dále v textu.

v dámské společnosti) urozená společnost víceméně tolerovala – kavalířská cesta, jistě nejsvobodnější období života mladých kavalírů, představovala jistě období „hájení“. Velké prohřešky, jako například ignorování rodičovských příkazů, opijení se, nadměrné holdování alkoholu, hazardu a galantním dobrodružstvím či pravidelné vyhledávání špatné společnosti, mohly mít pro kavalíry i pro celou jejich rodinu důsledky přímo katastrofální: zostuzení dobrého jména rodu a odmítnutí ze strany vznešené společnosti i panovníka.²

A jak tedy probíhala cesta k dospělosti v případě hlavního hrdiny této práce, hraběte a později knížete Waltera Xavera z Dietrichsteina (1664–1738) – aristokrata původně předurčeného k dráze duchovního, který v době, kdy absolvoval svoji *grand tour*, již držel dva kanonikáty?³ Plánovaný program této kavalířské cesty a její itinerář byl pro jeho dobu i společenskou vrstvu zcela standardní a v podstatě nijak výrazně nevybočoval z dobové představy ideální kavalířské cesty. Také si lze povšimnout, že téměř přesně kopíroval trasu cest po zemích mladíkova otce a strýce.⁴ Přesto byla zrovna tato výprava nesmírně důležitá,

2 J. KUBEŠ, *Náročné dospívání urozených*, s. 259–261.

3 O tomto aristokratovi pojednává moje dizertační práce Lenka MARŠÁLKOVÁ, *Walter Xaver z Dietrichsteina (1664–1738). Aristokrat, který nechtěl být duchovním*, dizertační práce, FF UPa, Pardubice 2017. Ačkoliv patřil hrabě a později kníže Walter Xaver z Dietrichsteina k jednomu z nejvýznamnějších rodů země Koruny české, velkou pozornost badatelů zatím nevzbudil – nepochybně proto, že nezískal žádný vysoký dvorský či zemský úřad. Walter Xaver byl třetím synem knížete Ferdinanda Josefa z Dietrichsteina a hraběnky Marie Alžběty, rozené z Eggenbergu, což ho předurčovalo k církevní dráze. V letech 1677–1679 navštěvoval jezuitský konvikt sv. Bartoloměje v Praze, poté studoval filozofii na univerzitě ve Vídni a v letech 1683–1688 podnikl kavalířskou cestu po Říši, Nizozemí, Francii a Itálii. Církevní kariéra byla už od jeho raného věku v podstatě hotovou věcí: tonsuru a čtvero svěcení přijal už v roce 1675 (tedy ve věku 11 let), otec mu zajistil kanonikáty v Olomouci a Pasově a usiloval pro něj i o Štrasburk, Salcburk a Vratislav. Naděje jeho rodičů ovšem vzaly za své, když se mladík duchovního stavu i získaných prebend vzdal a nadále žil světským životem. Byl dvakrát ženatý: jeho první žena Zuzana Kateřina Liborie Morkovská ze Zástřizl zemřela bez potomků, z druhého svazku s hraběnkou Karlou Maxmiliánou Pruskovskou vzešlo deset dětí, včetně pozdějšího dědice Karla Maxmiliána. I přes svůj skvělý původ a fakt, že se po smrti obou svých starších bratrů stal dědicem knížecího titulu i velké části rodového majetku a měl tedy ideální podmínky pro úspěšný rozjezd kariéry, na její budování rezignoval a spokojil se s působením ve správě Markrabství moravského. Srov. též k němu Lenka MARŠÁLKOVÁ, *Zdraví a nemoc očima barokního aristokrata. Zdravotní stav knížete Waltera Xavera z Dietrichsteina ve 20. letech 18. století*, *Folia Historica Bohemica* 30, 2015, č. 1, s. 171–195. Walter Xaver je dále kratičce zmiňován například ve starších pracích: Mathias Maria FEYFAR, *Die erlauchten Herrn auf Nikolsburg. Eine geschichtliche Studie*, Wien 1879; Jiří KROUPA, *Dietrichsteinové v 18. století. Studie o pozdně feudálním panství v době krize robotně nevolnického systému*, dizertační práce Masarykovy univerzity, Brno 1976. Z novějších prací zmiňme Rostislav SMÍŠEK, *Císařský dvůr a dvorská kariéra Ditrichštejnů a Schwarzenberků za vlády Leopolda I.*, České Budějovice 2009, k Walteru Xaverovi pouze poznámky na s. 85–86, 253 a 538; k jeho kavalířské cestě viz mnohé zmínky v práci Jiří KUBEŠ, *Náročné dospívání urozených*, Pelhřimov 2013, odkazy na konkrétní strany viz dále. Praměny k osobnosti tohoto Dietrichsteina jsou uloženy v Moravském zemském archivu v Brně, v Rodinném archivu Ditrichštejnů.

4 Oba bratři Ferdinand a Maxmilián z Dietrichsteina navštívili bruselský dvůr, studovali práva na univerzitě v Lovani, poté se vydali do Paříže a cestu završili v Itálii. R. SMÍŠEK, *Císařský dvůr*, zde

a to nejenom pro Waltera Xavera samotného, ale i pro celou jeho rodinu. Během let, kdy se z něj měl stát dokonalý kavalír i duchovní na počátku své skvělé kariéry, u něj totiž došlo k dozrání jeho představy o budoucnosti, která se rozhodně neshodovala s plány jeho rodičů. Následující řádky by proto měly přiblížit nikoliv pouze jednu z mnoha kavalírských cest, ale také každodenní život mladého Dietrichsteina a především pak jeho boj proti předurčení k duchovnímu stavu i to, zda tyto protesty nějak ovlivnily zaměření jeho studií či itinerář cesty. Vzhledem k tomuto cílenému zaměření nejen na vzdělávací program, ale především na tříbení mladíkových názorů a na jeho konflikty s otcem, budou některé aspekty této cesty po zemích (jako například její finanční zázemí) cíleně opominuty.⁵

Ke kavalírské cestě Waltera Xavera z Dietrichsteina existuje dostatek pramenů, avšak celé studované období nepokrývají – pro její začátek a konec se dochovaly pouze torzovitě. Rodinný archiv Dietrichsteinů, který je uložen v Moravském zemském archivu v Brně, uchovává především rozsáhlou korespondenci ve formě originálů i konceptů v němčině, francouzštině, latině či italtštině; především se jedná o komunikaci knížete Ferdinanda z Dietrichsteina se synovým hofmistrem Janem Jiřím Buolem, se samotným mladým hrabětem a v menší míře i s dalšími zúčastněnými osobami. Instrukce se zachovaly pouze z doby počátku cesty a poté pro Dietrichsteinova pařížská studia, z korespondence ovšem plyne, že kníže sestavil speciální instrukci pro každou jednotlivou destinaci synova pobytu.⁶

Ideální vizi kavalírské cesty Waltera Xavera nastiňuje koncept nejstarší dochované instrukce.⁷ Mladík měl vyrazit z Pasova, kde tou dobou s rodinou pobýval, do Nizozemí, a to přes Řezno, Norimberk a Frankfurt a odtud přes Amsterdam, Haag, Rotterdam a Brusel, kde by se stejně jako mnozí další kavalíři na cestách sešel s místodržitelem Španělského Nizozemí, markýzem de Grana,⁸ do prvního důležitého cíle své cesty, tedy

s. 177–178.

5 O tom více O tom více L. MARŠÁLKOVÁ, *Walter Xaver z Dietrichsteina*.

6 Veškeré prameny ke kavalírské cestě Waltera Xavera jsou uloženy v Moravském zemském archivu (dále MZA) Brno, G 140 Rodinný archiv Ditrichštejnů Mikulov (dále RA Ditrichštejnů), inv. č. 1586, sign. 741, kart. 361.

7 Tamtéž, fol. 603–607, koncept instrukce ze srpna 1683.

8 Ottone Enrico Carretto, hrabě di Millesimo, markýz de Savona a de Grana (1639–1685), aristokrat původem z Itálie, vojevůdce a diplomat v císařských službách (působil jako vyslanec v Madridu) a od roku 1678 držitel řádu Zlatého rouna, byl ve sledovaném období (v letech 1682 až 1685) místodržitelem ve Španělském Nizozemí. Na přelomu let 1684–1685 se jeho dosud vcelku pevné postavení začalo otřásat v základech (důvodem byla jeho všeobecná neoblíbenost a především vypsání vyšších daní v létě roku 1684) a po povstání v srpnu roku 1685 nakonec musel být v úřadu nahrazen markýzem Antoniem de Agurto. De Granovo jméno je v souvislosti s výpravami mladých kavalírů mnohokrát zmíněno jak v dopisech z Dietrichsteinovy kavalírské cesty, tak i v řadě prací – například J. KUBEŠ, *Náročná dospívání urozených*, zde konkrétně s. 69–70 apod. či Z. HOJDA – E. CHODĚJOVSKÁ – M. HAJNÁ – A. TESAŘÍKOVÁ, *Heřman Jakub Černín na cestě za Alpy a Pyreneje. I.*

do Lovaně. Druhým hlavním cílem byla Paříž, kam měl dorazit přes Calais a Dunkerque, a třetí cíl představoval Řím, kam by přicestoval přes Lyon a Turín. Kníže ale uvažoval i o univerzitě v Sieně a Perugii či akademii v Turíně, počítalo se i s výletem do Neapole. Mladý hrabě by se poté domů vracel přes Benátky či Milán směrem na Graz.⁹

Na lovaňské univerzitě měl Dietrichstein navštěvovat soukromé i veřejné lekce zaměřené na obojí právo (kanonické i civilní), přičemž studium mělo být završeno učenou disputací. Dále se měl vzdělávat v místní historii, geografii, politice, filozofii a samozřejmě i v jazycích. Již v Lovani se měl pomocí četby, diskuze, skládání vět i memorování gramatiky cvičit nejenom v latině, ale také ve francouzštině, kterou poté uplatnil v Paříži. Později, před cestou do Itálie, měl začít s italštinou a také s kurzy etiky. Udržovat si měl i své znalosti češtiny, proto bylo vhodné, aby s sebou vezl české knihy; domů měl psát minimálně jednou či víckrát týdně, a to nejenom ve výše zmíněných jazycích, ale také česky.¹⁰

Koncept instrukce se také zmiňuje o řadě záležitostí z každodenního života. Otec kladl značný důraz na plnění náboženských povinností a dobré mravy, neboť od Waltera Xavera se kromě vzdělávání očekávalo i obhájení dobrého jména celého dietrichsteinského domu. Zapovězena byla nevhodná společnost, nadměrné pití, utrácení a hazard, navíc jej všude musel doprovázet hofmistr Jan Jiří Buol. Tento univerzitně vzdělaný muž s titulem z práv původem ze Švýcarska se později uchýlil u císařského dvora jako knihovník a následně jako preceptor mladých arcivévodů, sekretář v rakouské dvorské kanceláři a v tajné konferenci a nakonec, v roce 1718, byl povýšen do stavu svobodných pánů.¹¹

Kromě pravidelných soukromých modliteb musel být mladý Dietrichstein denně přítomen na mši a především v Římě bylo vhodné, aby docházel na bohoslužby sloužené

9 Srov. s itinerářem této cesty, který uvádí J. KUBEŠ, *Náročná dospívání urozených*, s. 364: Pasov – Řezno – Norimberk (konec srpna 1683) – Würzburg – Frankfurt nad Mohanem – Mohuč – Koblenc – Utrecht – Amsterdam (konec září 1683) – Haag – Rotterdam – Lovaně (polovina října 1683–30. 9. 1686) – Londýn (8. 10. – 24. 10. 1686) – Calais – Paříž (4. 11. 1686–18. 8. 1687) – Nancy – Mety – Lucemburk – Trevír – Heidelberg (7. 9. – 8. 9. 1687) – Štrasburk (polovina září 1687) – Basilej – Curych – Lyon – Turín (15. 10. – 22. 10. 1687) – Miláno (25. 10. – 27. 10. 1687) – Parma – Modena – Bologna – Loreto – Řím (12. 11. 1687–začátek října 1688) – Neapol (druhá polovina března 1688) – Siena – Benátky – Innsbruck – Mnichov (28. 11. – počátek prosince 1688) – Řezno – Linec – Vídeň (polovina prosince 1688).

10 Nabýtí rozvrh mladých kavalírů jako prevenci před jejich nepřístojným chováním zmiňuje např. I. CERMAN, *Vzdělání a socializace*, zde konkrétně s. 828–837.

11 O úloze hofmistra a metodách výuky M. LEIBETSEDER, *Die Kavaliertour*, s. 86–96; nejen k roli preceptorů, ale k metodám výuky a k následovníhodným vzorům A. STANNEK, *Die Telemachs Brüder*, s. 28–40 a dále s. 197–214. Viz také J. KUBEŠ, *Náročná dospívání urozených*, k hofmistrům obecně s. 205–230, Jan Jiří Buol je zmíněn v tabulce na s. 208 a dále na s. 215–216. K němu (a k rodu Buolů) také krátce J. H. ZEDLER, *Grosses vollständiges Universal Lexikon*, Bd. 4, sl. 1001–1002 (digitalizovaná verze na <http://www.zedler-lexikon.de/>), dále také Petr MAŠEK, *Šlechtické rody v Čechách, na Moravě a ve Slezsku od Bílé hory do současnosti I.*, Praha 2008, s. 124.

tamními významnými církevními hodnostáři. Na veřejnosti se měl objevovat v sutaně z jemné látky a v dlouhém plášti, pro chladnější měsíce muselo být vše zhotoveno z černého holandského plátna a pro teplejší období z hedvábí. Během svátků měl oblékat slavnostnější, avšak nepříliš zdobný, hedvábný oděv s hladkým přehozem a na cestování cestovní šaty tmavé barvy. Na reprezentaci ovšem kníže šetřit nehodlal – pro syna vždy žádal jen to nejlepší a například v Římě mu hodlal dopřát vlastní kočár a koně. Šetřit se nemělo ani na služebnících: komorník měl dostávat kolem 28 či 30 zlatých (asi 15 tolarů)¹² za kvartál¹³ a také měl nárok na čisté šaty. O platu hofmistra se instrukce nezmiňuje, je ale možné, že mohl přesáhnout sumu 70 zlatých (kolem 35 tolarů) za kvartál, tedy zhruba 200 zlatých (či 100 tolarů) za rok.¹⁴ Walter Xaver se oproti době svých gymnaziálních studií, kdy dostával kapesné ve výši třech zlatých za měsíc, dočkal navýšení kapesného: nyní dostával měsíčně 12 tolarů (tedy asi 24 zlatých).

Studium práv v Lovani

Výprava tvořená Walterem Xaverem, jenž byl vyzbrojen řadou otcových doporučujících dopisů¹⁵ a později také francouzským pasem,¹⁶ hofmistrem Janem Jiřím Buolem a blíže neurčeným komorníkem se na cestu vydala z Pasova nejspíše 22. srpna roku 1683 a první

12 Na konci 17. století se jeden tolar rovnal zhruba jednomu a půl až dvěma zlatým; pro zjednodušení bude v případě této studie používán násobek dvou (tedy 1 tolar = 2 zlaté). Ve studovaných pramenech jsou přitom pravidelně používány (kromě dalších) obě tyto měny.

13 Údaj kvartál bývá tradičně chápán jako období v délce tří měsíců, studované prameny ovšem jako o kvartálu hovoří někdy o třech, jindy o čtyřech měsících, autorka studie proto k tomu přihlíží.

14 Srov. s platy hofmistřů mezi lety 1650–1750, které se pohybovaly od 200 do 1500 zlatých (či od 100 do 750 tolarů) za rok, J. KUBEŠ, *Náročná dospívání urozených*, s. 213. Zhruba o patnáct let později pobíral hofmistr synů Waltera Xavera 700 zlatých (350 tolarů) za rok, J. KROUPA, *Mikulovské a evropské kořeny josefinismu*, zde s. 64. Buolův dopis z 19. 5. 1687 hovoří o obdržení roční mzdy ve výši 200 zlatých (100 tolarů), nevíme však, zda se jednalo o celkovou sumu, či pouze o část platu. MZA Brno, RA Ditrichštejnů, inv. č. 1586, sign. 741, kart. 361, fol. 532.

15 K důležitosti oněch doporučení, aby se mladíci dostali do vhodné společnosti, např. Katrin KELLER, *Von der Nützlichkeit des Reisens*, in: R. Babel – W. Paravicini (Hgg.), *Grand tour*, s. 429–454, zde s. 437–444.

16 Vydatné pomoci s vyřizováním tohoto pasu, který měl mladého hraběte bezpečně provést výbušnými oblastmi, se knížeti dostalo od francouzského *envoyé* na vídeňském císařském dvoře, markýze Sébevilla. Bernardin, pán a později markýz de Sébeville (1641–1711), je známý jako maršál, ale především jako francouzský vyslanec u císaře Leopolda I. – tuto funkci zde vykonával v letech 1681–1684. Ludwig BITTNER – Lothar GROß (Hgg.), *Repertorium der diplomatischen Vertreter aller Länder seit dem Westfälischen Frieden (1648), Band I, 1648–1715*, Oldenburg – Berlin 1936, s. 214. K raněnovověkým pasům a jejich významu i pro šlechtické cestování Zdeněk HOJDA, *Pasy 16.-18. století jako pragmatické písemnosti*, in: Zdeněk Hojda – Hana Pátková (edd.), *Pragmatické písemnosti v kontextu správním a právním*, Praha 2008, s. 155–186 a také viz koncepty dopisu od knížete Ferdinanda z 18. a 25. 9. 1683 (MZA Brno, RA Ditrichštejnů, inv. č. 1586, sign. 741, kart. 361,

noc zřejmě skutečně strávila v Řezně. První zprávy z cesty ovšem máme až z Norimberku, kam dorazili o čtyři dny později. I když se zde nezdrželi dlouho, byli dvorně uvítáni delegací tvořenou členy místní městské rady a byli provedeni po tamějších zajímavostech a kuriozitách.¹⁷ Podobně uctivě byli přivítáni i ve Würzburgu, kam dorazili už 1. září. Tamější biskup Konrád Vilém z Wernau¹⁸ jim poslal v ústrety kavalíra v biskupském kočáru taženém šestisprężím, který je odvezl k jeho dvoru. Zde je doprovázeli lokajové a čestná garda, opět jim byly předvedeny různé kuriozity, biskup je pohostil, poskytl jim čerstvé informace ohledně situace ve Španělském Nizozemí a varoval je před rostoucí francouzskou mocí. Následovala zastávka ve Frankfurtu a na kurfiřtských dvorech v Mohuči a v Kolíně, kde byl Dietrichstein opět přijat velmi přátelsky.¹⁹ V druhé polovině října byli již naši cestovatelé na nizozemské půdě a ujížděli přes Amsterdam nejdříve do Haagu, kde se jich ujal tamní císařský rezident, Daniel Johan Kramprich z Kronenfeldu,²⁰ který nad Walterem Xaverem držel ochrannou ruku i v následujících letech. Další zastávkou se stal Brusel, kam dorazili přes Delft a Rotterdam a kde se podle plánu setkali s dalším mocným ochráncem mladého pána: s guvernérem markýzem de Grana, u jehož dvora už dříve pobýval mladíkův starší bratr Leopold Ignác.²¹ Cestování snášel Walter Xaver dobře

fol. 323 a 334). Francouzský pas měla výprava k dispozici nejspíše až kolem poloviny října 1683, viz Buolův dopis z Bruselu z 18. 10. 1683 (tamtéž, fol. 346–347).

- 17 Tamtéž, fol. 317 a 318, list od Waltera Xavera z Norimberku z 30. 8. 1683 a od Jana Jiřího Buola (nedat., pravděpodobně ze stejného či podobného data).
- 18 Konrád Vilém z Wernau (1638–1684) se stal würzburgským biskupem pouhý rok před svojí smrtí, před tím působil například jako biskupský vyslanec u císaře ve Vídni či jako děkan v Bambergu. Joseph Friedrich ABERT, *Die Wahlkapitulationen der Würzburger Bischöfe bis zum Ende des XVII. Jahrhunderts, 1225–1698*, Würzburg 1905, zde především s. 66–77, dále s. 127 a 159.
- 19 O tom, jak vypadaly Dietrichsteinovy návštěvy v Mohuči a Kolíně a zda zde absolvoval oficiální audienci, nebo byl přijat méně formálně, bohužel dochované listy nehovoří. Viz MZA Brno, RA Ditrichštejnů, inv. č. 1586, sign. 741, kart. 361, fol. 328–329 a 330–331, Buolův a Dietrichsteinův list zpětně popisující průběh cesty z 28. 9. 2016.
- 20 Daniel Johann Kramprich z Kronenfeldu (1622–1693), rodák z německé Koblence, byl jedním z významných císařských rezidentů v Haagu – tuto funkci vykonával od roku 1667 až do své smrti v roce 1693. K němu např. Volker JARREN, *Macht- und Konfessionspolitik in der zweiten Hälfte des 17. Jahrhunderts. Die Berichte des kaiserlichen Gesandten Johann Daniel Kramprich von Kronenfeld über die Lage der Katholiken und katholischen Ordensgeistlichen in den Vereinigten Niederlanden 1667 bis 1693*, Jahrbuch des Zentrums für Niederlande-Studien 5/6, 1994/1995, s. 219–230.
- 21 Markýz de Grana velmi dobře slyšel na žádosti od nositelů jmen významných rodů a držitelů vysokých úřadů a nad jejich syny držel v Nizozemí ochrannou ruku. Srov. J. KUBEŠ, *Národní dospívání urozených*, např. s. 69–70. S markýzem byli kníže Ferdinand i Walter Xaver a jeho hofmistr v pravidelném kontaktu po celou dobu mladíkova lovaňského pobytu – markýz jim byl nápomocen radami, informacemi i financemi. Dopisy od knížete z Dietrichsteina bývaly doručovány různě – někdy klasičtější poštou, jindy skrz různé posly, ale většina listů prošla skrz de Granovu kancelář. Viz např. Buolovy dopisy z 21. 11., 9. a 16. 12. 1683 (MZA Brno, RA Ditrichštejnů, inv. č. 1586, sign. 741, kart. 361, fol. 337–338, 342 a 340) a koncept odpovědi knížete z 12. 12. toho roku (tamtéž, fol. 336). Ke kavalírské cestě Leopolda Ignáce z Dietrichsteina např. R. SMÍŠEK, *Císařský dvůr*, s. 151–179.

a hofmistr jej za to chválil, avšak téměř bezprostředně po opuštění domova se u něj objevily první známky protestu: pokoušel se smlouvat o nutnosti nošení oděvu duchovního.²²

Do Lovaně dorazila výprava bez úhony po zhruba dvou měsících ode dne, kdy opustila Pasov, dne 18. října roku 1683.²³ Walter Xaver však nezahálel ani během cesty a ještě před nástupem na univerzitu si opakoval především francouzštinu, ale také němčinu a latinu, a cvičil se i v holandštině a základech práva.²⁴ Poté, co se ubytoval v domě děkana zdejšího kolegiálního kostela u sv. Petra, který se nacházel v těsné blízkosti univerzity,²⁵ se mladý pán nechal zapsat na univerzitu a už 22. října začal od profesora Mathiase Mathoneta brát soukromé lekce z obojího práva. V souladu s otcovskými pokyny ale navštěvoval i veřejné přednášky a dále se bez odporu vzdělával v předmětech, které jeho otec považoval pro budoucího duchovního za povinné: v historii, geografii, politice a samozřejmě i ve francouzštině, v níž se zlepšoval díky hodinám s renomovaným soukromým *sprachmeisterem*.²⁶

22 MZA Brno, RA Ditrichštejnů, inv. č. 1586, sign. 741, kart. 361, fol. 319–320 a 321, dopisy od mladého hraběte i jeho hofmistra ze 7. 9. 1683 z Frankfurtu.

23 V 17. století nabízela Lovaně cestovatelům mnoho: na zdejší vyhlášené katolické univerzitě působila řada skvělých profesorů obojího práva a v nedalekém Bruselu sídlil místodržitelství dvůr, který představoval spojenci se španělskou větví Habsburků. Audience u guvernéra tak byla tradiční součástí téměř každého mladíka na cestách, který v Nizozemí pobýval. Především v letech 1692–1706, kdy post místodržitele vykonával bavorský kurfiřt Maxmilián II. Emanuel, oslnila nádhera jeho dvora desítky mladých kavalírů ze všech koutů Říše, v pozdějších letech ale obliba bruselského dvora i lovaňské univerzity už jenom klesala – důvodem byli jak místodržitelé, kteří se příliš nevyžívali v reprezentaci, tak zhoršující se úroveň výuky práv. V době, kdy sem přibyl mladý hrabě z Dietrichsteina, se ale ještě univerzita i dvůr těšily značnému zájmu. Dalším z důvodů, proč sem kníže Ferdinand syna poslal, byl fakt, že studium práv v Lovani mělo v rodině tradici: v letech 1649–1650 zde pobýval samotný kníže Ferdinand i se svým mladším bratrem Maxmiliánem, mezi lety 1680–1681 tu studoval starší bratr Waltera Xavera Leopold Ignác a na několik měsíců v roce 1722 sem zavítali i jeho vlastní synové Karel Maxmilián a Jan Leopold. K jižnímu Nizozemí a Bruselu J. KUBEŠ, *Náročná dospívání urozených*, s. 68–80, k Lovani tamtéž, s. 73–76, dále viz tabulku na s. 74 a itineráře dietrichsteinských výprav na s. 362–365.

24 MZA Brno, RA Ditrichštejnů, inv. č. 1586, sign. 741, kart. 361, fol. 326, 327, koncepty odpovědí knížete na synovy i Buolovy dopisy z 12. a 15. 10. 1683.

25 Roční podnájem pro mladého pána a jeho hofmistra zde vyšel na 100 dukátů, respektive 300 franků, za komorníka si děkan účtoval 200 franků. Celkový roční podnájem vyčísлил v přepočtu na říšské tolarů na 333 tolarů a 16 krejcarů (tedy něco málo přes 666 zlatých). Do této sumy ovšem nezapočítal dřevo, svíčky, vosk a víno – ty byly sice v domě k použití, ale platily se zvlášť. Později, po smrti dosavadního domácího v roce 1685, se Dietrichstein přestěhoval do domu další významné lovaňské osobnosti – univerzitního profesora kanonického práva Henrica Loyense (1607–1686). U něj měl sice k dispozici více prostoru a lepší vybavení, ale platil zde za rok o 100 tolarů (resp. 200 zlatých) a 32 sous více. K Henricu Loyensovi a jeho knihovně krátce Pierre DELSAERDT, *Suam quisque bibliothecam: boekhandel en particulier boekenbezit aan de oude Leuvense universiteit, 16de-18de eeuw*, Leuven 2001, s. 175–177.

26 MZA Brno, RA Ditrichštejnů, inv. č. 1586, sign. 741, kart. 361, fol. 348 a 325, list od hofmistra Buola z Lovaně z 21. 10. 1683 a dopis od Waltera Xavera z 28. 10. toho roku. Dále viz také koncept pro

Radost ze synových studijních úspěchů ovšem knížeti a kněžně kalila synova nespokojenost s budoucností, kterou mu vybrali. Walter Xaver se totiž s počátečními drobnými náznaky nespokojil a začal se vyjadřovat čím dál otevřeněji. Již na cestě do Lovaně se otci přiznal ke svému odporu a zhnusení a naznačil, že kdyby byl zproštěn svých závazků k církvi, jistě by to mělo dobrý efekt na jeho studia. Knížete to pochopitelně velmi rozladilo, podobné úvahy mu přísně zakázal a varoval ho, že bude-li dále vzdorovat, vzbudí nelibost rodičů, kteří pak budou muset vyvodit z jeho nevhodného chování patřičné důsledky: „*man muß ihm dieße Abomination gegen dem Geistlichen Standt aus dem Kopf bringen, und ihme remonstrieren dass er unß einen Unlust wirdt machen, wann er zeügen wirdt, dass ihme den Geistlichen Standt also zuwieder seÿe*“.²⁷ Ač nerad, byl kníže Ferdinand nucen učinit ústupek alespoň ohledně oděvu duchovního. Hofmistr Buol se totiž postavil za svého svěřence, jehož píli chválil, a naznačil knížeti, aby na šatech duchovního tak přísně netrval, neboť ostatní mladí kanovníci se prý na veřejnosti běžně objevovali ve světském oblečení.²⁸ Duchovní oděv se však i napříště stal ožehavým tématem, na které mladík vždy reagoval značně emotivně.

Dietrichsteinův pobyt v Lovani mohl teoreticky skončit už po pár týdnech. Důvodem nebyla ani tak jeho neposlušnost, jako spíše politický vývoj: tzv. válka o reunie mezi Francií na jedné a Španělskem a Nizozemím na druhé straně tehdy rozhodně ještě nebyla zažehnána.²⁹ S příchodem roku 1684 proto kníže s hofmistrem zcela vážně uvažovali o tom, že by měl Walter Xaver Lovaně opustit dříve, než se stav ještě více zhorší a bezpečné cestování už nebude možné. Návrhů, kam by se měl mladý pán namísto Lovaně vydat na studia, bylo více: zvažovány byly Antverpy, Itálie, Francie (zde konkrétně Paříž či Orléans) a také Anglie. Především k poslední z možností se mladík velmi upínal a přemlouval otce, aby ho do této „exotické“ země pustil, a to i přesto, že v původním plánu jeho cesty

syna i hofmistra z 1., resp. 4. 1. 1684 či listy od Waltera Xavera z 10. 1. toho roku a od hofmistra Buola z 13. 1. (tamtéž, fol. 355, 352). První francouzský list z kavalírské cesty sepsal Walter Xaver v Lovani dne 13. 2. 1684 a kromě informací běžných i mimořádných (například o návštěvách, které obdržel, ale také o nutných bezpečnostních opatřeních, o nichž ho informoval rezident Kramprich) je z něj patrná jak snaha zapůsobit na otce poslušností, píli a znalostmi, tak také pochybnosti o jeho budoucím údělu. Tamtéž, fol. 361.

27 Tamtéž, fol. 323, koncepty dopisů od knížete z 18. 9. 1683 a list od Waltera Xavera z Amsterdamu z 28. 9. téhož roku (tamtéž, fol. 330–331).

28 Smířlivost knížete z Dietrichsteina mohla být zapříčiněna obavami o synův zdravotní stav, neboť různorodé zdravotní obtíže, kterými trpěl již od raného dětství, mladíka doprovázely i v Lovani (lékař ho navštěvoval denně již od počátku jeho pobytu). Srov. L. MARŠÁLKOVÁ, *Zdraví a nemoc*. Buolovy listy z 21. 11. 1683 (MZA Brno, RA Ditrichštejnů, inv. č. 1586, sign. 741, kart. 361, fol. 337–338), z 9. 12. 1683 (tamtéž, fol. 342) a koncept pro něj z 12. toho roku (tamtéž, fol. 336).

29 Tamtéž, fol. 341, koncept pro Buola z 18. 1. 1684.

vůbec nebyla zahrnutá.³⁰ S francouzským obléháním Lucemburku se zdálo, že kníže konečně svolí k opuštění Lovaně a ještě na počátku června se zdál být jejich odjezd na spadnutí. Poté, co francouzské oddíly město opustily a generální stavy uzavřely s Francií příměří na 20 let, však okamžitě obrátil a synovi nařídil znovu začít se studiem – cesta do Anglie tedy padla.³¹

Možná i proto, že mu otec tento výlet, na který se velmi těšil, nedopřál, a také proto, že nepřemluvil matku, aby podpořila jeho rezignaci na duchovní stav, vypukla u Waltera Xavera další vlna odporu proti jeho předurčení: „*von Eürer Fürstlichen Gnaden seine Frau Mueter [hat er] eine Antwortt empfangen, darinen Eüre Fürstliche Gnade auß mütterlicher affection ihme zuschreiben beliebet, dass er müeße Geistlich werden, [...] hat er sich darüber, [...] zu diesen Stand gezwungen werden, so sehr entzezt, dass er ungeacht meiner hierüber gegebenen Temperirung, ohne wasß klein müetig und zum Studieren bißhero untauglich worden*“.³² Důsledky této revolty byly tentokrát neobyčejně závažné a možná právě tehdy, na jaře roku 1684, si jeho otec poprvé přiznal, že jeho plány se synem nemají šanci na úspěch. Po matčině odmítnutí se zřejmě mladík domníval, že již nemá co ztratit, a nejenom že i nadále odmítal nosit duchovní oděv, ale svůj odpor vyjadřoval častěji a otevřeněji. Hofmistr se musel pokusit rozjitřenou situaci zklidnit a přemluvit mladého pána, aby z předurčené cesty nesešel, i když chápal, že se u jeho svěřence rozhodně nejedná o chvilkový rozmar, neboť se u něj tato nechuť projevovalea vytrvale a dlouhodobě. Kníže z Dietrichsteina ovšem trval na tom, aby byl syn k setrvání v řadách duchovních donucen a nedbal hofmistrových náznaků, že tím vše pouze zhoršuje: mladík odmítl naslouchat všem argumentům, zoufale očekával záchranu, a když se jí nedočkal, uzavřel se do sebe a propadl melancholii, což samozřejmě zbrzdilo jeho pokroky ve studiu. Jeho záměrem přitom rozhodně nebylo otce nahněvat, neboť byl ochoten – pokud by mu bylo dovoleno duchovní stav opustit – na sobě tvrdě pracovat. Aby se mohl v budoucnosti dobře zajistit, slíbil pilně studovat práva po dobu tří až čtyř let, světské vzdělání hodlal dohnat absolvováním exercicií a právnickou praxi chtěl získat u říšského komorního soudu ve Špýru. Vzhledem k tomu, jak velký vliv mělo na Waltera Xavera každé další

30 Tamtéž, fol. 352 a 354, Buolovy listy z 13. a 27. 1. 1684. Dále viz také koncept pro hofmistra z 12. 2. (tamtéž, fol. 351), francouzské dopisy od Waltera Xavera z 13. 2., 20. 3. a 1. 5. 1684 (tamtéž, fol. 361, 362 a 368) či Buolův list z 24. 4. 1684 (tamtéž, fol. 367).

31 Tamtéž, fol. 381–382, 377, 372, 375–376, 378 a 371, francouzské listy od Waltera Xavera z 15. 5., 22. 6. a 13. 7. 1684, Buolovy dopisy z 1. 6., 22. 6. a 13. 7. toho roku. Dále také koncepty od knížete pro hofmistra Buola a Waltera Xavera z Lince z 3. 6., 24. 6. a 6. 8. 1684 (tamtéž, fol. 365–366, 374 a 370). Ještě v srpnu 1684 hofmistr plánoval, že by mohli výpravu do Anglie podniknout o nadcházejících prázdninách, a i kníže se opatrně vyjádřil, že by syn měl mít možnost tuto zemi navštívit. Tamtéž, fol. 398–399 a 393, dopis od hofmistra z 14. 8. a koncept pro něj ze stejného data.

32 Tamtéž, fol. 363–364, Buolův list z 1. 5. 1684, dále také viz jeho dopis z 24. 4. 1684 (tamtéž, fol. 367).

odmítnutí, navrhol Buol, aby zatím kníže s kněžnou jeho nápady nezavrhovali. Tato smířlivost a také příslib exercicií v něm měla vzbudit naději a ochotu setrvat na studiích a snažit se o co nejlepší výsledky; rodiče by tak získali čas a s hofmistrovou pomocí by mohli syna dále formovat.³³

Walter Xaver se tedy s vidinou exercicií znovu ponořil do studia a v novém akademickém roce 1684–1685 se na otcův rozkaz začal zaobírat nejenom studiem obojího práva, ale více i geografii a kartografií, respektive uměním čtení glóbů, filozofií (čas od času si měl zopakovat *Výtah z filozofie*)³⁴ a pravidelněji i historií místní i obecnou: pustil se do četby zmiňované již v instrukci, a sice do *Historie Flander* od Famiana Strady (1572–1649), jezuita a profesora na římském Collegiu Romanu.³⁵ Dne 17. března roku 1685 Dietrichstein i přes opětovné zhoršení svého zdravotního stavu se ctí absolvoval první veřejnou zkoušku z práva, na niž se pečlivě připravoval na soukromé koleji pod vedením profesora Mathoneta, který na něj sice kladl vysoké nároky, ale připravil ho skvěle. Rodičům pak nechal poslat své „teze“, tedy pojednání, které si připravil ke zkoušce a které označil za „jarní plody svých tamějších studií“³⁶ na což kníže reagoval s uspokojením: „*die Theses habe ich empfangen, und kanst du mir kein grössere Freiüd verursachen, als wan ich sehe, das du dich applicirest, dan das Studium zu allen Profession höchst nöthig, es möchte dir*

33 Tamtéž, fol. 363–364, hofmistrův obsáhlý dopis z 1. 5. 1684. Kníže však neslevil ze svých původních plánů se synem ani nyní, i když mu už některé informace sděloval opatrněji. Například dal na radu jeho pana domácího, lovaňského děkana, a hodlal požádat papeže, aby Walteru Xaverovi udělil nějaký úřad u sv. Libora – zřejmě šlo o úřad v Paderbornu. O tom, jak toto jednání dopadlo, prameny s určitostí nehovoří. Věc byla řešena ještě v následujícím roce a kníže se dokonce hodlal domáhat přimluvy u císaře i u svého spojence v Římě, kardinála Karla Pia. Karel Pio di Savoia, ml. (1622–1689), papežský pokladník, komoří kardinálského kolegia a především kardinál-protektor Germánie, představoval nejen pro mladíky na cestách, ale prakticky pro všechny cestovatele přicházející z Říše, nejvýznamnějšího zprostředkovatele u papežského dvora, viz URL: <<http://www2.fiu.edu/~mirandas/bios1654.htm#Pio>> [cit. 22. 2. 2016]. Buolovy listy z 20. 12. 1684 a 7. 6. 1685 (MZA Brno, RA Ditrichštejnů, inv. č. 1586, sign. 741, kart. 361, fol. 410 a 389) či koncept pro něj z 22. 2. 1685 (tamtéž, fol. 411).

34 Jistě šlo o knihu Johann Heinrich ALSTED, *Iohannis Henrici Alstedii Compendium philosophicum, exhibens methodum, definitiones, canones, distinctiones et quaestiones per universam philosophiam: inserti sunt hinc inde tractatus quidam rari et longe utilissimi*, Wiesbaden 1626.

35 Je však možné, že kníže měl na mysli spíše Stradovo pojednání *De Bello Belgico decades duae, 1555–1590*, které poprvé vyšlo v Římě v roce 1632. Ke Stradovi např. Florian NEUMANN, *Geschichtsschreibung als Kunst: Famiano Strada S. I. (1572–1649) und die ars historica in Italien*, Berlin – Boston 2013, konkrétně viz s. 11–27 atd. Dále viz MZA Brno, RA Ditrichštejnů, inv. č. 1586, sign. 741, kart. 361, fol. 406, koncept pro hofmistra ze 17. 12. 1684.

36 Tamtéž, fol. 411, koncept pro mladého Dietrichsteina z 22. 2. 1685 či jeho francouzská odpověď z 26. 3. 1685 (tamtéž, fol. 416) a latinský tisk (*Disputatio*) ze 17. 3. toho roku, který byl poslán knížeti a zřejmě i do Říma papeži či některému z kardinálů (tamtéž, fol. 427) a Buolův list ze 7. 6. 1685 (tamtéž, fol. 389). Také viz koncept pro Buola z 15. 4. a Buolovy odpovědi z 30. 4. a 18. 5. 1685 (tamtéž, fol. 379–380, 387 a 383–384).

*auch wohl nuzlich sein, wan du dein Philosophia, zu welcher du dich vorhero zimlich applicirt, repetirn thättest.*³⁷

Následující akademický rok zahájil Walter Xaver v souladu s otcovými pokyny. Od osmi hodin ráno se účastnil veřejné lekce a od jedenácti měl u profesora Mathoneta hodinu privátní. Další soukromá lekce s ním následovala od dvou hodin odpoledne a kromě toho si ještě ve volném čase učivo opakoval a vštěpoval si institute (velmi mu pomáhala zejména četba děl Antonia Peregia).³⁸ I o sobotách, svátcích a ve dnech volna si musel denně opakovat vědomosti z kanonického i veřejného práva, pročitat si Stradovu *Historii* a studovat geografické tabulky. Od třetí hodiny odpolední navštěvoval přednášky z historie. Významnou změnou bylo, že ačkoli si kanonické právo pilně opakoval, větší důraz nyní kladl na právo civilní, konkrétně na nastudování celého svazku *Digesta ad Codicem*,³⁹ a zbyl-li mu čas, tak i na nějakou práci pojednávající o německém (či spíše říšském) veřejném právu. Veškerá jeho snaha měla směřovat k úspěšnému zvládnutí disputatione a získání akademického gradu, což mladík akceptoval.⁴⁰

I když kníže Ferdinand začal pomalu uznávat svoji porážku, vytrvale žádal, aby syn přednostně studoval právo kanonické a nikoli civilní. Když mu ovšem hofmistr Buol potvrdil, že u mladého pána se ohledně nechuti k duchovnímu stavu nic nezměnilo, byl nucen hledat jiné řešení. Přišel s nápadem, že by Walter Xaver případně mohl přenechat dva kanonikáty, které zatím držel (v Olomouci a Pasově), svým dvěma malým bratrancům – synům bratra knížete Ferdinanda, hraběte Maxmiliána. Jedním z nich mohl být Julián Vilém (1680–1713), druhým Ambrož Ferdinand František Xaver (1682–1734), pozdější kanovník olomoucký, či Inocenc Simbertus (1684–1707). Dalším potenciálním dědicem byl Walterův mladší bratr Ambrož Ferdinand František Xaver (1682–1734), pozdější kanovník olomoucký.⁴¹ Podmínkou ovšem bylo, aby Walter Xaver řádně dokončil studium i kavalírskou cestu a také, aby s rezignací na kanonikáty vyčkal do doby, než jeho nástupci dovrší alespoň 14 let. Mladíkovou motivací a také pojistkou knížete, aby se syn neunáhlil a kanonikáty nesložil příliš brzy, bylo 100 000 zlatých (asi 50 000 tolarů) z pozůstalosti

37 Tamtéž, fol. 425, koncept pro Waltera Xavera z 18. 7. 1685.

38 Jistě pojednání z pera Antonia Peregia (či Antonia Péreze, 1583–1673) *Institutiones imperiales erotematibus distinctae: atque ex ipsis principiis regulisque iuris, passim insertis, explicatae* z roku 1657.

39 Tedy práce *Corpus iuris civilis romani: in quo Institutiones, digesta ad codicem florentinum emendata, codex item et novellae, necnon Justiniani adicta, Leonis et aliorum imperatorum novellae, canones apostolorum, feudorum libri, leges XII. tabb., et alia ad jurisprudentiam ante-justinianeam pertinentia scripta, cum optimis quibusque editionibus collata, exhibentur* od tří autorů, jimiž byli Denis Godefroy, Simon van Leeuwen a François Modius.

40 MZA Brno, RA Ditrichštejnů, inv. č. 1586, sign. 741, kart. 361, fol. 441, hofmistrův dopis z 10. 9. 1685.

41 Tamtéž, fol. 448–449, Dietrichsteinův francouzský list z 6. 4. 1687. Dále viz obsáhlý koncept pro něj i pro jeho hofmistra z 29. 11. 1685 (tamtéž, fol. 442–443). Dále také Buolův list ze 4. 3. 1686, (tamtéž, fol. 460) či koncept pro něj ze 4. 4. 1686 (tamtéž, fol. 462–463).

jeho bezdětné sestry Anny Františky, provdané hraběnky z Leslie, které svému synovci odkázala a které mu kníže Ferdinand hodlal vyplatit nejdříve za dva roky (v době, kdy se předpokládalo, že mladík již bude mít práva dostudována).⁴²

Jistých změn doznal i plán průběhu této *grand tour*: odjezd z Lovaně byl určen nejpozději na konec srpna a v září měla cesta pokračovat nejdříve do Anglie, poté měly následovat Francie a Itálie. Exercicia měl mladík absolvovat buď v Paříži či Turíně, možností byl i Lyon. Ať už hodlal kníže synovi projevit důvěru, nebo nad ním začal „lámat hůl“, nechal nyní hlavní rozhodnutí na něm a na hofmistrovi.⁴³ Za příslib splnění výše uvedených podmínek, tedy dokončení právnických kurzů v Lovani, zlepšení jazykových schopností (francouzštiny a později italštiny) a úspěšné zvládnutí exercicií (především šermu a tance), mu povolil, že o tom, kam mají směřovat jeho další kroky, se může po poradě s hofmistrem rozhodnout sám.⁴⁴

Na počátku roku 1686 bylo třeba uvažovat o zakončení Dietrichsteinových studií, tedy o vykonání veřejné disputace z obojího práva. Jeho dřívější výsledky a píle, kterou většinou projevoval, naznačovaly, že by pro něj zkouška neměla představovat větší obtíž. Závažné problémy ovšem vyvstaly ohledně tezí. Walter Xaver je hodlal dedikovat následníkovi trůnu arcivévodovi Josefovi, měly být svázané jako kniha – v deskách s měděným kováním i rytím a s pěkným frontispisem. Ty, jimiž chtěl podarovat obzvláště významné osoby, měly být vytištěny na jemnějším papíře a ve větším formátu, vydána měla být i Dietrichsteinova závěrečná esej – i s tezemi se jednalo o 200 listů a dalších 100 listů tezí bylo dotištěno později. Důvodem sporu se však stalo to, jak měl být mladý Dietrichstein v tezích uveden: naprosto jednoznačně totiž odmítl původní označení „*Reverendissimus Canonicus Olomucensis*“ (ctihodný kanovník olomoucký)⁴⁵ a nehodlal připustit, aby byl takto spojován s nenáviděným duchovním stavem.⁴⁶ Tentokrát nepomohly ani hofmistrovky

42 Tamtéž, fol. 447–451, francouzský dopis od Waltera Xavera z 15. 10. 1685. Walter Xaver své dědictví po tetě nakonec získal, ale došlo k tomu až v roce 1698 a jednalo se pouze o 20 000 zlatých (zhruba 10 000 dolarů). Dále viz tamtéž, fol. 438–439, koncept pro Buola z 21. 10. 1685 a jeho odpověď z 8. 11. 1685 (tamtéž, fol. 444–445). To, že se na dědictví nemá příliš spoléhat a raději má dále plnit své povinnosti, otec synovi na srdce kladl vždy, když ve studiu polevil, viz např. koncept pro mladého pána z 6. 4. 1687 (tamtéž, fol. 536).

43 K delegování rozhodovacích pravomocí na známé a příbuzné, hofmistry nebo i samotné kavalíry a také k volbě univerzity M. LEIBTSEDER, *Die Kavaliertour*, s. 46–53 či Z. HOJDA – E. CHODĚJOVSKÁ – M. HAJNÁ – A. TESAŘÍKOVÁ, *Heřman Jakub Černín na cestě za Alpy a Pyreneje. I.*, zde kapitola o cestovních instrukcích, s. 107–111 a konkrétně s. 110–111.

44 MZA Brno, RA Ditrichštejnů, inv. č. 1586, sign. 741, kart. 361, fol. 454–455, otcův koncept pro syna ze 14. 2. 1686.

45 Ačkoli již byl v té době (od roku 1679) i kanovníkem pasovským, teze měly z nejasného důvodu uvádět pouze olomoucký titul.

46 Viz např. MZA Brno, RA Ditrichštejnů, inv. č. 1586, sign. 741, kart. 361, fol. 454–455, koncept pro Waltera Xavera z 14. 2. 1686 a také Buolův dopis ze 4. 3. 1686 (tamtéž, fol. 460).

domluvy – Walter Xaver se prý dokonce cítil být pokořený při představě, že by jej snad někdo mohl považovat za duchovního, a naznačil, že je připravený se svých prebend zříci veřejně. Hrozící střet opět zažehkala hofmistrova prozíravost: doporučil, aby byla část tezí vydána s celým Dietrichsteinovým titulem včetně kanovnického, neboť na tom kníže Ferdinand neoblomně trval, ale druhá část, která byla rozdána na místě, mohla vyjít bez kanovnického predikátu: „*wan einmahl zu disputieren, und Graff Walter verharret sich zu Schamen hier vor ein Canonicus erkennt zu seyn, so könnnten ein Theyl Theses, so herauß zueschicken, mit dem völligen Titul: andere aber, so hier außzuethejlen, ohne das thumbherren Praedicat getruckht werden*“.⁴⁷

Obdobné problémy samozřejmě provázely i samotnou disputaci, neboť ani v případě této zkoušky nemohl mladík strávit to, že by ji měl oficiálně absolvovat jako duchovní. Diskuze tedy začaly nanovo. Kníže ovšem nyní odmítl ustoupit a synovi poslal vlastnoruční dopisy s důrazným varováním, že pokud nechce ztratit lásku a přízeň rodičů, musí vykonat disputaci jako kanovník olomoucký a pasovský. V případě, že by syn jeho rozkaz porušil a duchovního stavu a tedy i svých prebend se oficiálně vzdal, hrozil mu otec, že „*so will ich dich in mein angesicht nicht kommen lassen*“.⁴⁸

Walter Xaver samozřejmě velmi toužil po tom, aby mu bylo umožněno se veřejně zříci duchovního stavu, což ovšem bylo z několika důvodů nepřipustné. Kníže stále doufal, že syn změní názor (v tomto ohledu spoléhal především jeho plánovanou cestu do Říma a na to, že až Walter Xaver uvidí nádheru a velikost Věčného města a zároveň také důstojnost tamního duchovenstva, pokorně se vrátí do řad duchovních) a rád by si nechal tato „zadní vrátka“ otevřená – dokonce pokračoval ve shánění dalších možných prebend, jako by se

47 Tamtéž, fol. 464–465, citace z hofmistrova listu z 22. 4. 1686. Kníže netrpělivě očekával, až mu hotové teze budou doručeny (z Lovaně bylo posláno 100 exemplářů), nicméně odsunutí termínu disputace z důvodu onemocnění některých zkoušejících profesorů a možná i díky tahanicím kvůli kanovnickému predikátu došlo ke značnému zdržení, které ještě znásobily kontroly na hranicích – na onu stovku vytištěných exemplářů tezí čekal až do července roku 1687. I přes hofmistrovo urgování musely být teze vytištěny bez některých požadovaných ornamentů, protože návrh byl tiskaři předložen příliš pozdě. Teze po vytištění doručovalo postupně několik obchodníků: nejdříve byly předány Ascaniovi Martinimu z Antverp, ten je přeposlal Petru Neuvilleovi z Frankfurtu, který je nechal doručit do Kolína, odkud měly cestovat do Vídně, přičemž nad jejich putováním zpozřdál bděl i známý bankéř Ottavio Pestalozzi. Když teze konečně dorazily na místo určení, dočkaly se, navzdory mladíkovým obavám, pochvaly od všech, kdo je viděli. Jak bylo zvykem, byly tezemi podarovány významné osobnosti. K Dietrichsteinovým tezím viz Buolovy listy z 22. 4., 13. 6., 18. 7., 19. 8., 16. 9., 1. 10., 11. 10. a 15. 11. 1686, 19. 5., 23. 6., 10. a 28. 7. 1687 (tamtéž, fol. 464–465, 488, 491–495, 497, 484, 479, 520–525, 507–509, 532, 548, 544–545 a 543 atd.) či koncept pro hofmistra z 19. 1. nebo 12. 6. 1687 (tamtéž, fol. 501 a 533). Také viz list Waltera Xavera s poslední prosbou o vynechání kanovnického predikátu z 19. 8. 1686 (tamtéž, fol. 498) a koncept odpovědi od knížete z 15. 9. toho roku (tamtéž).

48 Tamtéž, fol. 466, nedatovaný francouzsko-německý list od Waltera Xavera, dále také koncept pro Buola z 9. 5. 1686, (tamtéž, fol. 468) a také koncept pro syna z 9. 6. 1686 (tamtéž, fol. 467).

nic nestalo. Pokud by mladík trval na svém, chtěl otec dosáhnout alespoň toho, že jeho snahy o získání kanonikátů nevyjdou naprázdno a že alespoň zůstanou v rodině. Jak už bylo řečeno, mohly být prebendy předány buď mladšímu bratrovi Waltera Xavera, či jeho dvěma bratrancům – tato jednání však probíhala v přísném utajení. V momentě, kdy by mladík z řad duchovenstva oficiálně vystoupil, by tyto jeho snahy zdiskreditoval a to se nesmělo stát.⁴⁹

Mladý pán byl zklamaný, že mu nebylo dovoleno duchovní stav opustit, a navíc se jeho zdravotní stav opět dosti zhoršil,⁵⁰ jeho motivace ke studiu proto opět kolísala. Hofmistr se ho ale zastával (dokonce prohlásil, že „*Im übrigen wan diser Junge Herr sich nun will laitten lassen, verspricht Er viel inß künfftig.*“)⁵¹ a spolu s knížetem jej uchvátili závazným slibem exercicií.⁵² Pro ty byla nakonec po dlouhém váhání vybrána Paříž – důvodem byla francouzština té nejvyšší úrovně, možnost poznat jeden z nejvýznamnějších evropských dvorů a jeho vkus a módu i to, že tam tou dobou na diplomatické misi pobýval švagr knížete, hrabě Václav Ferdinand z Lobkovic, druhý manžel sestry knížete Ferdinanda, Marie Sofie. Hrabě a hraběnka Lobkovicovi svému synovci nabídli ubytování, a dokonce i zapůjčení vozu během svátků, i když Walter Xaver nejdříve zvažoval, že si spíše najde vlastní podnájem.⁵³ Šlechtická cvičení mladíkovi symbolizovala nejenom vstup do světa

49 Tamtéž, fol. 454–455, koncept pro Waltera Xavera z 14. 2. 1686 či italský dopis od Giovanniho Emmanuela z Říma z 2. 3. 1686 (tamtéž, fol. 473–474), který se zmiňuje o jednáních o Dietrichsteinově zisku kanonikátu v Salzburgu (tento případ prý měl být konzultován celým tribunálem kongregace za účasti všech kardinálů).

50 Trápilo ho silné nachlazení a kašel, bolesti v kříži, a dokonce prý prodělal jakousi nervovou horečku, která ho poznamenala v obličeji a v budoucnu snad mohla mít vliv i na jeho horšící se zrak. K Dietrichsteinovým zdravotním potížím viz Buolovy dopisy ze 4. 4., 23. 5. a 18. 7. 1686 a také ze 17. 3. 1687 (tamtéž, fol. 477, 489–490, 491–495 a 538) či koncepty pro syna i pro hofmistra od knížete ze 7. a 25. 4. 1686 (tamtéž, fol. 457 a 476). Snad jako náhradu za prodělanou nemoc měl Buol mladému pánovi poskytnout celých 50 tolarů navíc, viz koncept pro hofmistra ze 7. 4. 1686 (tamtéž, fol. 457). Také viz francouzsky psaná lékařská zpráva od lovaňského profesora anatomie a chirurgie a zároveň tamního rektora Jacoba Herregouta, kterou ještě potvrdil profesor práva Andreas Wolf, z 6. 8. 1686 (tamtéž, fol. 494). Podrobnou relaci o Dietrichsteinových potížích slíbil poslat i hofmistr Buol, tato zpráva se však zřejmě nedochovala. Srov. L. MARŠÁLKOVÁ, *Zdraví a nemoc*.

51 K tomu viz tamtéž, fol. 456 a 454–455, koncepty pro Waltera Xavera z 14. 2. 1686 či Buolův list ze 4. 3. téhož roku (tamtéž, fol. 460).

52 Nejdůležitější složkou exercicií, na kterou se také Walter Xaver těšil nejvíce, byla jízda na koni a šerm. Neméně zásadní byl i tanec, který mladým kavalírům pomáhal ovládnout tělo a ladně se pohybovat, jak to vyžadovala dvorská etiketa. Doplňkovou disciplínou, jejíž znalost mohla být nápomocná jak budoucím vojákům, tak i vysokým úředníkům, byla fortifikace neboli kurz opevňování. K zásadnímu významu exercicií více Jiří KUBEŠ, *Konstrukce maskulinity na kavalírských cestách české a rakouské šlechty v druhé polovině 17. století: mezi ideálem a realitou*, in: Radmila Švaříčková Slabáková – Jitka Kohoutová – Radmila Pavlíčková – Jiří Hutečka a kol., *Konstrukce maskulinní identity v minulosti a současnosti: Koncepty, metody, perspektivy*, Praha 2012, s. 74–88, 424–427.

53 K tomu např. MZA Brno, RA Ditrichštejnů, inv. č. 1586, sign. 741, kart. 361, fol. 488 a 491–495, hofmistrový dopis z 13. 6. a 18. 7. 1686, koncept pro něj z 30. 6. 1686 (tamtéž, fol. 486–487).

dospělých mužů, ale především jeho přerod ve světskou osobu, proto v něm zpráva, že se jich dočká, vyvolala obrovské nadšení, touhu úspěšně dokončit právnická studia a také ho přiměla ke slibu, že se svých kanonikátů prozatím nevzdá.⁵⁴

Slavnostní disputace se Walter Xaver dočkal dne 26. září roku 1686.⁵⁵ Ačkoli hofmistr před svým svěřencem chválou spíše šetřil, musel nyní přiznat, že mladý pán zkoušku zvládl „*in universal Ruhm und Approbation*“. Veřejná zkouška, jejíž konkrétní téma bohužel dopisy nezmiňují, trvala celou hodinu, během níž na Dietrichsteina svými záluďnými dotazy útočili přítomní doktoři práv a které přihlíželo mnoho zvědavců z řad místních učenců i urozců. Walter Xaver se ale tohoto kritického publika nezalekl: jeho odpovědím a důmyslným řešením zapeklitých úkolů se prý nedalo nic vytknout, takže se nakonec dočkal zasloužených ovací a jako jeden z mála urozených studentů získal akademický gradus z práv. Hofmistr s uspokojením konstatoval, že se mladému hraběti podařilo vybudovat si solidní vědomostní základy, na nichž může dále stavět.⁵⁶

Srov. s mladým hrabětem Heřmanem Jakubem Černínem z Chudenic, jemuž v Madridu nabídl ubytování císařský vyslanec markýz de Grana a kterému se příliš nechťelo tuto velkorysou nabídku přijmout: správně tušil, že z tohoto soužití pro něj i pro jeho hostitele poplynou mnohá omezení, viz Z. HOJDA – E. CHODĚJOVSKÁ – M. HAJNÁ – A. TESAŘÍKOVÁ, *Heřman Jakub Černín na cestě za Alpy a Pyreneje. I.*, s. 225. Také MZA Brno, RA Ditrichštejnů, inv. č. 1586, sign. 741, kart. 361, fol. 491–495 a 497, Buolovy dopisy z 18. 7. a 19. 8. 1686.

54 MZA Brno, RA Ditrichštejnů, inv. č. 1586, sign. 741, kart. 361, fol. 461, (výjimečně německý) dopis od Waltera Xavera z 5. 3. 1686 a také jeho listy francouzské z 21. 3. a 1. 4. toho roku (tamtéž, fol. 458, 469), dále také koncept odpovědi od knížete ze 4. 4. 1686 (tamtéž, fol. 462–463).

55 Tamtéž, fol. 485, koncepty pro Waltera Xavera a pro hofmistra Buola z 3. 10. 1686. Hofmistrova zpráva o chystané disputaci a odjezdu naplánovaném ihned po ní z 16. 9. 1686 (tamtéž, fol. 484) či německý dopis od Waltera Xavera, sepsaný až v Antverpách, z 1. 10. 1686 (tamtéž, fol. 480) a hofmistrův list ze stejného data (tamtéž, fol. 479). Osvědčení o úspěšně vykonané zkoušce bylo zhotoveno až téměř rok poté, dne 20. 8. 1687, a nechal jej sepsat doktor medicíny a anatomie a především také univerzitní rektor, Jacob Herregout. To, že Walter Xaver z Dietrichsteina obdržel akademický gradus na lovaňské univerzitě, vystudoval zde právo soukromé i veřejné a vykonal disputaci, po níž mu auditorium aplaudovalo a gratulovalo mu celé univerzitní kolegium, rektor potvrdil svým podpisem a pečeti. Viz tamtéž, fol. 528, „*Testimonium de rectore magnifico zu Leuwen* [originál sice nese nápis „zu Leyden“, ale vlastní osvědčení už zmiňuje Lovañ] *de dato 20 augusti 1687*“. Další osvědčení o třiletém studiu soukromého i veřejného práva a o tom, že Dietrichstein pravidelně navštěvoval lekce a vykonal disputaci, sepsal profesor Mathias Mathonet dne 14. 9. 1687 (tamtéž, fol. 549).

56 Hofmistr navrhl, že za skvělé zvládnutí disputace má být Walter Xaver odměněn (zřejmě se jednalo o krátkodobé navýšení kapesného). Viz tamtéž, fol. 503, Buolův dopis z Paříže z 20. 12. 1686. O průběhu zkoušky vypovídá hofmistrova rozsáhlá zpráva, datovaná až v Londýně, z 11. 10. 1686 (tamtéž, fol. 520–525), z níž vyplývá, že se zkoušky zřejmě také účastnil. Ještě v době, kdy už byli syn s hofmistrem dávo v Paříži, se ke knížeti stále nedostala informace, že Walter Xaver disputaci úspěšně vykonal – kvůli spěšnému odjezdu do Londýna ho mohl Buol o jejím průběhu podrobně informovat se značným zpožděním. Tamtéž, fol. 526, koncepty pro hofmistra i syna ze 14. 11. 1686. Srov. např. s univerzitním studiem a závěrečnou disputací mladého hraběte Rudolfa Chotka, který práva studoval v Leidenu, poté – stejně jako mladý Dietrichstein o třicet let dříve – podnikl krátkou cestu do Anglie,

Po úspěšné disputaci následovalo slavnostní udělení akademických hodností, jemuž opět přihlíželi vzácní hosté, a Walteru Xaverovi se dostalo té cti, že byl guvernérem Španělského Nizozemí, markýzem Antoniem de Agurto, přizván k několikadennímu lovu u města Tervuren, kterého se účastnila místní smetánka. V závěru Dietrichsteinova lovaňského pobytu vyřídil hofmistr Buol doplacení dluhů i předání dárků. Profesoři, kteří měli podíl na výuce či disputaci mladého pána, dostali po 25 tolařech. Profesoru Mathonetovi bylo za kurzy za 33 měsíců jenom na odměnách doplaceno za každou lekci pět tolarů (celkem 165 tolarů) a dále ještě obdržel rekompens ve výši 80 tolarů.⁵⁷

Výlet do Anglie

Po krátké rekreaci čekala Dietrichsteina vytoužená Anglie, která tvořila drobnou výjimku v jeho jinak poměrně typickém itineráři kavalírské cesty a která pro něj také představovala příslib dobrodružství a únik od každodenních povinností, jež ho vedly k cíli, kterého se obával.⁵⁸ Přípravy na jeho anglický pobyt pochopitelně začaly s předstihem: stejně jako do Anglie mířící diplomaté kontaktovali mladý pán s hofmistrem tamního legačního

následně studoval v Luneville a v Paříži, také krátce pobýval v Bruselu a nakonec se vydal do Itálie. Více I. CERMAN, *Vzdělání a socializace*, zde především s. 821–839.

- 57 Určitě se nejednalo o celkovou částku, kterou kníže z Dietrichsteina za synovo vzdělání v Lovani vydal: uznávání profesoři si ročně mohli vydělat několik stovek zlatých. Například ceněný salzburský profesor František Josef Herz si za dva roky vzdělávání Rudolfa Josefa Colloreda účtoval celých 900 zlatých (asi 450 tolarů). Více Jiří KUBEŠ, *Rudolf Josef Colloredo z Wallsee a jeho studium v Salzburku v letech 1723–1725*, in: Týž (ed.), *Šlechtic na cestách*, s. 163–192. Také viz MZA Brno, RA Ditrichštejnů, inv. č. 1586, sign. 741, kart. 361, fol. 424, Buolův list z 10. 1. 1686, podle něhož prý ostatní kavalíři vynaložili na odměny za veřejné lekce měsíčně 2 toлары a za soukromé o jeden tolar více. Původní odhad prostředků vynaložených na odměny za Dietrichsteinovy lekce byl nižší než ve skutečnosti (150 tolarů), nakonec byly služby profesora Mathoneta i jeho vstřícnost oceněny na celkem 245 tolarů.
- 58 Pro mnoho kavalírů jeho doby i jejich rodičů a poručníků však Anglie takové kouzlo neměla. Důvodů bylo několik: svou roli zde sehrály obavy z cesty po moři a především pak politický vývoj a z něho vyplývající nebezpečí na cestách, které nedovolilo do země odcestovat. Větší bezpečnost mohly mladíkům zaručit pasy k průjezdu nebezpečnými oblastmi i to, že se přidali k některému z vyslanců cestujícím na ostrovy – tak jako se o to snažil i Walter Xaver z Dietrichsteina, který by se býval rád připojil k Dominiku Ondřeji z Kounic. Rozšířený byl i předsudek, že v Anglii vlastně není co vidět. Kavalíři, kteří sem dorazili, zde většinou strávili jen pár týdnů, či dokonce dnů. Zpravidla navštívili Londýn, Windsor a některé z univerzitních měst – Oxford a Cambridge, dále je lákaly londýnské obchody a burza, projížďky po Temži a výstavná sídla s opečovávanými zahradami (například královské letní sídlo Hampton Court). V době vlády Jakuba II. bylo jedním z nejdůležitějších cílů mladíků na cestách získání audience u Jeho Veličenstva, kterou jim většinou zprostředkoval buď zdejší císařský vyslanec či jiný spřátelený diplomat, obvykle vyslanec španělský. K cestám kavalírů z habsburské monarchie do Anglie J. KUBEŠ, *Náročné dospívání urozených*, s. 100–108. Srov. Otakar ODLOŽILÍK, *Cesty z Čech a Moravy do Velké Británie v letech 1563–1620*, *Časopis Matice moravské* 41, 1935, s. 241–320.

sekretáře, Jana Filipa Hoffmana.⁵⁹ Ten přislíbil, že Walter Xaver bude představen Jeho Veličenstvu Jakubovi II. španělským velvyslancem v Anglii, donem Pedrem Ronquillem, jemuž s příjezdem do Londýna stačilo odevzdat doporučující dopis od knížete a který se o zbytek zavázal postarat.⁶⁰ To, že se mladý hrabě obrátil zrovna na španělského ambasadora, jistě nebyla náhoda – pevné vazby na španělské prostředí se u Dietrichsteinů předávaly z generace na generaci.⁶¹ Pomoci a rad se našim cestujícím dostalo i od bývalého císařského vyslance v ostrovním království hraběte Františka Zikmunda z Thunu⁶² a současného císařského vyslance a dobrého přítele knížete z Dietrichsteina, hraběte Dominika Ondřeje z Kounic, který se do Anglie také chystal a Walteru Xaverovi nabídl svoji protekci.⁶³ Ke společné cestě ale nakonec nedošlo, neboť hrabě z Kounic dorazil do Londýna se zpožděním až 25. ledna roku 1687.⁶⁴

59 Jan Filip Hoffman působil jako legační sekretář v Anglii několikrát: v letech 1685–1687, 1687–1690, 1690–1691 a 1693–1724, L. BITTNER – L. GROß (Hgg.), *Repertorium*, s. 139–140.

60 Don Pedro Ronquillo Briceño (1630–1691) byl španělským velvyslancem v ostrovním království nejdříve v letech 1674–1676 a znovu v letech 1679–1691. Také ale působil ve službách císaře Leopolda I. Literatury o tomto zajímavém španělském diplomatovi (a také přímo z jeho pera) existuje velké množství, viz např. jeho vydanou korespondenci: Gabriel MAURA GAMAZO (ed.), *Correspondencia entre dos embajadores. Don Pedro Ronquillo y el Marqués de Cogolludo, 1689–1691, I-II*, Madrid 1951. K jeho spolupráci s hrabětem Dominikem Ondřejem z Kounic v době Kounicovy anglické mise krátce Lenka MARŠÁLKOVÁ, *Dominik Andreas von Kaunitz during the 80's and the early 90's of the 17th Century. The Early Career of the Imperial Diplomat*, *Theatrum historiae* 19, 2016, s. 119–169. MZA Brno, RA Ditrichštejnů, inv. č. 1586, sign. 741, kart. 361, fol. 486–487, koncept pro Buola z 30. 6. 1686 či francouzský koncept rezidentu Kramprichovi z 18. 7. 1686 (tamtéž, fol. 496), výjimečně německý list od Waltera Xavera z 19. 8. toho roku (tamtéž, fol. 498) nebo Buolovy dopisy z 23. 5. a 18. 7. 1686 (tamtéž, fol. 489–490 a 491–495).

61 K těmto vazbám podrobněji R. SMÍŠEK, *Císařský dvůr*, zde s. 422–429.

62 MZA Brno, RA Ditrichštejnů, inv. č. 1586, sign. 741, kart. 361, fol. 453, hofmistruv dopis z 28. 1. 1686. Hrabě František Zikmund z Thunu (1639–1702), člen řádu maltéžských rytířů, polní maršál a císařský vyslanec v Anglii (1680–1685), Polsku, Bavorsku, Sasku a v letech 1687, 1688 a 1689 byl vyslancem v Salzburgu. L. BITTNER – L. GROß (Hgg.), *Repertorium*, s. 125, 139, 163 a 165. K jeho spolupráci s hrabětem Dominikem Ondřejem z Kounic krátce L. MARŠÁLKOVÁ, *Dominik Andreas von Kaunitz*, s. 135.

63 K jeho diplomatické činnosti nejnověji tamtéž; TÁŽ, *Dvě instrukce pro Dominika Ondřeje z Kounic, císařského vyslance na bavorském dvoře, z 26. 3. a 31. 10. 1688*. Dostupné on-line na URL: <<http://uhv.upce.cz/cs/documents-and-editions/>>. Také viz mnohé starší práce, např. Max BRAUBACH, *Graf Dominik Andreas Kaunitz (1655–1705) als Diplomat und Staatsmann*, in: Heinrich Fichtenau – Erich Zöllner (Hgg.), *Beiträge zur neueren Geschichte Österreichs*, Wien – Köln – Graz 1974, s. 225–242; Grete KLINGENSTEIN, *Der Aufstieg des Hauses Kaunitz. Studien zur Herkunft und Bildung des Staatskanzlers Wenzel Anton*, Göttingen 1975, k hraběti Dominiku Ondřejovi s. 41–74. Diplomatické výpravy hraběte z Kounic jsou zmíněny v práci L. BITTNER – L. GROß (Hgg.), *Repertorium*, konkrétně s. 125, 126, 139, 146, 150, 153 a 158 apod.

64 Ke Kounicově anglické misi L. MARŠÁLKOVÁ, *Dominik Andreas*, s. 131–139. Dále také MZA Brno, RA Ditrichštejnů, inv. č. 1586, sign. 741, kart. 361, fol. 486–487, koncept pro hofmistra Buola z 30. 6. 1686 a také Buolův list z 19. 8. 1686 (tamtéž, fol. 497).

Mladý Dietrichstein s hofmistrem Buolem do Anglie dorazili přes Brusel, Antverpy, Gent, Nieuwpoort a Dunkerque, poté přes Calais po moři do Doveru, přičemž jejich obavy z plavby byly zbytečné, neboť počasí jim přálo a nevolnosti je nepostihly. Z přístavu vyrazili poštou rovnou do Londýna, a to přes Canterbury, Rochester a Gravesend. V cíli se objevili 8. října večer.⁶⁵ Nejdůležitějším cílem Dietrichsteinova pobytu byl královský dvůr ve Windsoru, kde mu don Pedro Ronquillo zařídil přijetí: na audienci se Walter Xaver dostavil nedlouho po svém příjezdu (dne 11. října), vyjádřil úctu králi a královně a dvůr si prohlédl. K jeho dalším rozptýlením patřil krátký výlet do Oxfordu, nakupování dárků⁶⁶ i sledování místní politické situace, přičemž existence a fungování parlamentu ho zarazily i fascinovaly zároveň. Dietrichstein s hofmistrem opustili Londýn dne 24. října a odtud cestovali po stejné trase, jakou sem dorazili, do dalšího ze zásadních cílů této *grand tour*.⁶⁷

Exercicia v Paříži

Zpáteční cesta proběhla v poklidu – v Calais se objevili už 26. října, na cestu do Paříže⁶⁸ si pronajali obyčejnou karosu a cíle dosáhli před 7. listopadem. Hned druhého dne se

65 Např. tamtéž, fol. 479 a 520–525, hofmistrový dopisy z Antverp a z Londýna z 1. a 11. 10. 1686 či německý dopis od Waltera Xavera z 11. 10. 1686 (tamtéž, fol. 522).

66 Stejně jako mnoho kavalírů před ním i po něm zakoupil Walter Xaver v Londýně hodiny, které nechal poslat matce jako dárek. Tamtéž, fol. 503, Buolův dopis z 20. 12. 1686.

67 Tamtéž, fol. 520–525 a 524, hofmistrový dopisy z 11. a 21. 10. 1686 a listy od Waltera Xavera z 11. a 21. 10. 1686 (tamtéž, fol. 522 a 523).

68 Pro mladíky na cestách představovala Francie (na rozdíl od Anglie) jeden z nejvýznamnějších cílů. I tam ovšem bylo někdy obtížné odcestovat. Na vině byly opět vojensko-politické konflikty francouzských králů s Habsburky: především třicetiletá válka, nizozemská válka (1672–1678), devítiletá válka (1688–1697) či války o španělské (1701–1714) a rakouské dědictví (1740–1748) zabránily v návštěvě řadě kavalírů. Až do konce 20. let 17. století sem mladí pánové jezdili především za studiem (kromě univerzity v Paříži se jednalo například o Orléans a Angers), poté se prosadila spíše šlechtická cvičení neboli exercicia na některé z tamních akademií, mezi něž patřil šerm, jízda na koni, tanec či hra na hudební nástroj. Mezi nejvýznamnější šlechtické akademie patřila Mesmoutova, která sídlila v ulici des Canettes naproti semináři Saint-Sulpice, Bernardiho (v ulici Neuve-Saint-Lambert), pana de Longpré (v ulici de l'Égout), kam docházel i Walter Xaver z Dietrichsteina, a akademie pana de Vendeuil (v ulici de Seine). Kavalíři mohli bydlet přímo na akademii či v podnájmu – na cvičení z jízdy a šermu pak pouze docházeli a najímali si učitele jazyků, hudby a tance. Kromě cvičení a zlepšování jazykových dovedností byl významným cílem mladých pánů královský dvůr, kde mohli nově nabyté schopnosti uplatnit v praxi a kde se seznámili s předními osobnostmi francouzského politického i kulturního života. Audienci u Jeho Veličenstva mohl mladíkům zprostředkovat císařský vyslanec, který zde ovšem, vzhledem k většinou napjatým vztahům mezi Francií a habsburskou monarchií, nepobýval pravidelně, či další diplomaté (především vyslanci španělsí) nebo rodinní známí. K pobytům kavalírů ve Francii podrobně J. KUBEŠ, *Náročná dospívání urozených*, s. 48–68, k Paříži s. 52–61. Srov. M. MOTLEY, *Becoming a French Aristocrat*, k akademiím s. 123–168.

ohlásili u „*pana envoyé*“, hraběte Václava Ferdinanda z Lobkovic. Teta a strýc svého synovce přivítali nadmíru laskavě, předali mu dvě směnky na 500 tolarů, které mu otec do Paříže poslal, a ubytovali ho i s hofmistrem v domě, který si pronajímali.⁶⁹ Za nocleh Lobkovicovi odmítli přijmout peníze, takže naši cestovatelé dopláceli pouze za dřevo na otop, světlo a vosk na svíčky a také za stravu, kterou v poledne řešili návštěvou hostinců, večer jedl Walter Xaver ve svém pokoji.⁷⁰ Nevýhodou tohoto ubytování byly jeho rozměry: mladík s hofmistrem dostali k dispozici pouze jeden kvartýr, a když byl později přijat další lokaj, který se mladému pánovi staral o oblečení a doprovázel ho na exercicia, musel se stravovat a přespávat jinde.⁷¹

S exerciciemi, konkrétně s tancem a šermem, ke kterým později přibyla jízda na koni a hra na loutnu, započal Walter Xaver již 8. listopadu. Kníže ovšem apeloval na to, že mu cvičení, jež nebral příliš vážně a považoval je spíše za „*schöne ornamenta*“, v žádném případě nesmí ubírat čas na další studium, především na opakování institucí. Těm se měl mladík věnovat denně jeden a půl hodiny, zdokonalit se měl v geografii a pochopitelně i v jazycích (francouzštině, latině a italštině). S instrukcí pro Dietrichsteinova pařížská studia byl podrobně seznámen i hrabě Lobkovic a mohl tak dohlížet na její dodržování.⁷²

Režim Waltera Xavera se tedy ustálil následovně: pravidelně se věnoval cvičením (hlavně jízdě na koni, šermu, tanci a pro potěšení i hře na loutnu) a cvičil se v řečech, geografii a historii. Všední den začínal geografii a historií, poté posnídal a šel na mši. Následovala škola (do deseti hodin), mezi desátou a jedenáctou se zabýval jazyky. Od jedenácté do dvanácté hodiny většinou šerموval, což se ovšem netýkalo pátků, sobot a svátků. Od jedenácté do jedné, do půl druhé či do druhé hodiny odpočíval (ideálně

69 MZA Brno, RA Ditrichštejnů, inv. č. 1586, sign. 741, kart. 361, fol. 517, Buolův dopis ze 7. 11. 1686.

70 Tamtéž, fol. 517, hofmistřovo první psaní z Paříže datované 7. listopadu 1686, koncept pro Waltera Xavera z 20. 10. 1686 (tamtéž, fol. 481–482). K tomu také první francouzská psaní od Waltera Xavera, obě z 23. 11. 1686 (tamtéž, fol. 512 a 518), z nichž mimo jiné vyplývá, že po dobu jeho francouzského pobytu s hofmistrem některé své dopisy posílali přes kurýra španělského velvyslance ve Vídni.

71 Tamtéž, fol. 536, koncept pro Waltera Xavera z 6. 4. 1687 či Buolův dopis ze 17. 3. 1687 (tamtéž, fol. 538).

72 Podle otcovské instrukce měl Walter Xaver: 1) ctít Boha, 2) projevovat svoji zbožnost, modlit se ráno a večer, 3) nikam nechodit sám (bez hofmistra) a vyvarovat se špatné společnosti, 4) každý den si opakovat dvě hodiny (či minimálně půl hodiny) „*institutiones iuris*“, 5) mohl jeden den šerموvat a druhý den tančit, 6) vzdělávat se v geografii a přečíst si něco k historii Galie, 7) více se zaměřit na francouzštinu a latinu, ve francouzštině si zopakovat znalosti z práva, 8) v sobotu a ve svátek nechodit do jezdecké školy a alespoň půl hodiny opakovat s hofmistrem „*ius publicum*“, 9) čas od času přečíst i nějakou českou knihu. Tamtéž, fol. 519, nedatovaný koncept instrukce, kterou se měl Walter Xaver řídit po dobu svého pařížského pobytu. Podle listů od mladého pána i jeho hofmistra z 9. 12. 1686 (tamtéž, fol. 504 a 502) nesla tato pařížská instrukce datum 21. 11., takže byla sepsána až několik dní poté, co do Paříže dorazili. Dříve, než tuto instrukci obdržel hofmistr a mladý hrabě, byla jedna z jejích kopií poslána panu vyslanci. Viz tamtéž, fol. 514–516, koncepty od knížete pro Buola a Waltera Xavera z 12. 12. 1686.

si ovšem měl v této době číst ve francouzských knihách a opakovat si znalosti z práva), oběd byl podáván nejdříve ve dvě hodiny. Odpoledne byla vyhrazena opakování znalostí z práva soukromého i veřejného, procvičování jazyků, doporučené četbě a společenským povinnostem. Tanci se věnoval třikrát až čtyřikrát týdně a také pravidelně hrál na loutnu, na což ale jeho otec nepohlížel s nadšením.⁷³ Stejně jako dříve jeho bratr Leopold Ignác, který během své kavalírské cesty také pobýval v Paříži, využil i Walter Xaver služby těch nejvyhlášenějších mistrů: jždě na koni ho učil Longpré, tanci St. André a šermu Biliard. Uznávaným odborníkem byl i jeho profesor geografie a historie, který s ním četl odbornou literaturu, komentoval současné dění a zasvěcoval ho do složitého mechanismu fungování královského dvora. *Sprachmeister* mu navíc dával hodiny pravopisu a konzultoval s ním dopisy, které až poté posílal domů.⁷⁴

Hofmistr Buol se cítil provinile za to, že se mu Waltera Xavera nepodařilo přesvědčit, aby setrval v duchovním stavu, nicméně ho těšilo, že se mladík pod jeho vedením rozvíjel a v Lovani stejně jako v Paříži vždy patřil k těm nejlepším studentům. I když měl mladý hrabě tendenci se ve francouzské metropoli věnovat spíše exerciciím než opakování práv, jazyků, historie či geografie, což mu vyneslo mnohá napomenutí,⁷⁵ a navíc u něj došlo k dalšímu výraznějšímu zhoršení jeho zdravotního stavu,⁷⁶ soudili hofmistr i kníže

73 Jiří Kubeš k Dietrichsteinově pařížskému rozvrhu, který se (kromě zařazení historie a geografie typických pro budoucí duchovní) nijak výrazně neliší od rozvrhu ostatních kavalírů, uvádí následující: brzy ráno měl hodiny geografie a historie, poté zřejmě následovala snídaně a mše, do deseti hodin poté trávil čas v jízdárně, mezi desátou a jedenáctou se cvičil ve francouzštině, od jedenácté do dvanácté hodiny bral hodinu šermu a poté až do jedné hodiny odpočíval; odpolední rozvrh (který snad mohl spočívat ve hře na loutnu a tanci) není podrobněji uveden. J. KUBEŠ, *Náročná dospívání urozených*, tabulka na s. 57. Waltera Xavera a jeho rozvrh Paříži i to, že se o něj staral hrabě z Lobkovic, dále autor zmiňuje na s. 56 a 58.

74 Oním *sprachmeisterem* byl zřejmě pan M. Pichard, kterého Dietrichstein hodnotil jako slušného a schopného muže. Viz MZA Brno, RA Ditrichštejnů, inv. č. 1586, sign. 741, kart. 361, fol. 619, francouzský list od Waltera Xavera z 20. 4., zřejmě roku 1687. Tamtéž, fol. 507–509, hofmistrův dopis z 15. 11. 1686. Mladík se na půdě univerzity setkával se slavnými právníky, jejichž práce studoval už dříve, kteří zde vyučovali či sem zavítali ze zahraničí proslavit přednášku. Teoreticky se mohlo jednat o Johana Beckera (1635–1692), možná i o Augusta Beckera (1642–1697) či snad o Nicolause Beckmanna (1634–1689), dochovaná korespondence ovšem podrobnosti neuvádí. K zásadnímu významu kavalírských cest pro vzdělávání a tedy i pozdější kariéru K. KELLER, *Von der Nützlichkeit des Reisens*, zde s. 444–451. Také MZA Brno, RA Ditrichštejnů, inv. č. 1586, sign. 741, kart. 361, fol. 514–516 a 501, koncepty od knížete pro Buola a Waltera Xavera z 12. 12. 1686 a 19. 1. 1687, také francouzský dopis od mladého pána ze 14. 2. 1687 (tamtéž, fol. 541).

75 Tamtéž, fol. 527, Buolův list z 24. 2. 1686. Horší studijní výsledky mohly způsobit i jiné rušivé faktory, například nadměrné holdování lovu, před nímž kníže varoval a který synovi povoloval jen vzácně a za odměnu. Např. tamtéž, fol. 537, nedochované post scriptum od knížete.

76 Na jaře a v létě roku 1687 trápily mladíka různorodé neduhy, například bolest na hrudi, časté krvácení z nosu a především bolesti hlavy a oka, které mu znemožňovaly číst a tedy i studovat tak intenzivně, jak by bylo třeba. Po několika letech pokusů a omylů navíc léky nezabíraly stoprocentně, což nahrávalo obavám, že zrakové nervy v nemocném oku již nikdy nebudou dobře fungovat a že by mohlo být

z Dietrichsteina, že má přes to všechno velkou šanci uchytit se u císařského dvora. Kníže proto nelenil a pro případ, že by syn opravdu duchovní stav opustil, mu u dvora začal připravovat půdu. Prvním krokem bylo získání komornických klíčů. Ty Walter Xaver skutečně obdržel – šťastnou zprávou o svém jmenování komorníkem se dozvěděl již v polovině června roku 1687. Původně se počítalo s tím, že mladý Dietrichstein bude sloužit u dvora arcivévody Josefa, kterému také proto dedikoval své teze, avšak nakonec se dočkal komornického postu u dvora samotného císaře.⁷⁷

Odjezd z Paříže byl stanoven na 18. srpna, do té doby musely být dořešeny všechny resty, hlavně vyplacení dluhů i odměn; jen samotná exercicia a výdaje s nimi spojené prý stály 500 tolarů (1000 zlatých).⁷⁸ Především panu vyslanci hraběti z Lobkovic vděčil Walter Xaver za mnohé: nejenom že ho u sebe ubytoval, půjčoval mu peníze a dohlížel na jeho rozvoj, ale také ho uvedl do společnosti. Vzal jej s sebou do Versailles a představil ho zde Jeho Veličenstvu a také dauphinovi s manželkou, což Walter Xaver samozřejmě vnímal jako obrovskou čest, neboť jim směl políbit ruku, a dokonce dostal jako upomínku pamětní mince.⁷⁹ Po tuto příležitost mu také nechal jeho strýc ušít bohatě zdobené „*gala Kleid*“, které mu původně zamýšlel darovat, a také livreje pro jeho služebnictvo a až na naléhání knížete Ferdinanda, jenž nehodlal připustit, aby dluhy jeho syna zůstaly nesplacené,

zasaženo i druhé oko. Mladíkovi měla ulevit mléčná kúra, pouštění žilou, dostatečná strava i jakýsi prášek aplikovaný přímo do nemocného oka. K tomu např. MZA Brno, RA Ditrichštejnů, inv. č. 1586, sign. 741, kart. 361, list od Waltera Xavera z 15. 6. 1687; tamtéž, fol. 551 a také Buolovy dopisy z 3. a 24. 2., 17. a 28. 3., 6. a 7. 4., 19. 5. a 4. 8. 1687 (tamtéž, fol. 499, 527, 538, 618, 536, 621–622, 532 a 564) a koncept od knížete pro hofmistra z 19. 10. 1687 (tamtéž, fol. 561–562). Mléčnou kúru bral potom Walter Xaver i o několik desetiletí později. K jeho zdravotnímu stavu v době, kdy mu bylo přes 50 let, více L. MARŠÁLKOVÁ, *Zdraví a nemoc*.

77 MZA Brno, RA Ditrichštejnů, inv. č. 1586, sign. 741, kart. 361, fol. 538, hofmistrův dopis ze 17. 3. 1687 i francouzské psaní od Waltera Xavera z 3. 4. 1687 (tamtéž, fol. 535) a koncept pro něj z 6. 4. 1687 (tamtéž, fol. 536). Zprávu o Dietrichsteinově přijetí za arcivévodova komorníka viz v jeho výjimečně německém dopisu z 15. 6. 1687 (tamtéž, fol. 551). Jmenovací dekret z 12. 7. 1687 je uložen v MZA Brno, RA Ditrichštejnů, inv. č. 944, sign. 162, kart. 298, fol. 1–2.

78 Buol navrhl při odjezdu obdarovat nejenom hostitele (jejich malý syn například od Waltera Xavera dostal kolesku taženou psy), ale i služebníky domu, kteří jim poskytovali služby. Kníže z Dietrichsteina na tyto odměny slíbil vydat sumu mezi 150 až 200 toлары (tedy mezi 300 a 400 zlatými). Např. MZA Brno, RA Ditrichštejnů, inv. č. 1586, sign. 741, kart. 361, fol. 543, 564 a 585–586, Buolovy listy z 28. 7. či 4. 8. 1687 a z 3. 1. 1688. K darům, které byly hostitelům předány a od nich přijaty (sám Walter Xaver dostal od hraběte vzácný prsten), viz dva Buolovy listy ze stejného data 18. 8. 1687 (tamtéž, fol. 565 a 566), sumu za exercicia zmiňuje v listu z 22. 11. 1687 (tamtéž, fol. 581–583).

79 K představení došlo nejspíše v posledních dnech roku 1686 či na samém počátku roku následujícího, viz list od Waltera Xavera z 5. 1. 1687 (tamtéž, fol. 506). Do Versailles se potom zřejmě podíval ještě několikrát, viz hofmistrův dopis z 19. 5. 1687 (tamtéž, fol. 532). Další z výletů směřoval do Fontainebleau, kam zavítal buď na konci července, či na začátku srpna 1687, nedlouho před svým odjezdem z Francie. K tomu tamtéž, fol. 564, Buolův dopis ze 4. 8. 1687.

přijal peníze za tyto oděvy.⁸⁰ Soužití s Lobkovicovými i s jejich služebnictvem bylo, jak požadoval kníže Ferdinand, harmonické, Walter Xaver a jeho lidé v domě nezpůsobili žádné škody, jejich pohostinnosti nezneužívali a svým hostitelům prokazovali požadovaný respekt, který jim oni samozřejmě opláceli.

I ke konci svého pobytu měl Walter Xaver nadále pilně studovat francouzštinu, italštinu i další jazyky, soukromě i veřejné právo, historii a geografii. Šlechtická cvičení byla postupně redukována na jednu lekci tance a šermu týdně – možná z důvodu jeho zdravotních potíží. Trasu cesty do Říma, kde už na naše cestující čekal římský agent knížete Giovanni Emmanueli,⁸¹ spolu kníže Ferdinand a hofmistr Buol zevrubně diskutovali. Původně počítali s delší zastávkou v Turíně (na tamní vyhlášené šlechtické akademii by mladý pán mohl provádět exercicia), avšak z toho nakonec sešlo a třebaže se to Walteru Xaverovi pranic nezamlouvalo, neboť se do Turína velmi těšil, spokojil se s příslibem, že některá cvičení bude moci provádět i v Římě.⁸²

Cesta do Itálie a pobyt v Římě

Do Itálie⁸³ cestovala výprava přes Châlons-en-Champagne, Toul, Nancy, Mety, Thionville a Lucemburk a odtud do Trevíru a Wormsu. Na dva dny se zastavili v Heidelbergu,

80 Např. tamtéž, fol. 514–516, koncepty od knížete pro hofmistra i syna z 12. 12. 1686, francouzský dopis od Waltera Xavera z 23. 11. toho roku (tamtéž, fol. 512) nebo Buolovy listy ze 17. 3., 15. a 22. 11. 1687 (tamtéž, fol. 538, 507–509 a 581–583). Nejednalo se o jediný oděv, které byl v Paříži pro mladého pána zhotoven. Celkem šlo o devatery šaty: jedny na každodenní nošení z hladkého sukna, dále potřeboval zvlášť oblek na šerm a zvlášť do jezdecké školy, jedny vyšíváné šaty z plátna se zlatými střapci, které mu dal zhotovit jeho strýc, a kvůli úmrtí císařovny vdovy (Eleonory Magdaleny Gonzagové, která zemřela 16. 12. 1686) i o šaty smuteční. Smuteční oblek musel být ušit i pro hofmistra Buola. Pro slavnostní události v teplejších měsících pro něj byly pořízeny šaty zdobené stříbrnými šňůrami, které využil při návštěvě kurfiřta v Heidelbergu, a do budoucna se neobešel ani bez cestovních obleků, které si nechal ušit hned tři. Tamtéž, fol. 503 a 581–583, hofmistrový dopis z 20. 12. 1686 či z 22. 11. 1687 a koncept pro něj z 19. 1. 1687 (tamtéž, fol. 501).

81 Giovanni Emmanueli, bývalý mikulovský kanovník a nyní římský agent knížete z Dietrichsteina, mu vydatně vypomáhal se sháněním kanonikátů pro syna, na kterého měl v hlavním městě křesťanstva z povzdálí dohlížet. Emmanueliho zmiňuje i R. SMÍŠEK, *Císařský dvůr*, s. 33. Delegování rodičovských povinností na známé či příbuzné, kteří se v daném místě zrovna nacházeli, ostatně nebylo nic neobvyklého, viz Z. HOJDA – E. CHODĚJOVSKÁ – M. HAJNÁ – A. TESAŘÍKOVÁ, *Heřman Jakub Černín na cestě za Alpy a Pyreneje. I.*, zde kapitola o cestovních instrukcích, s. 107–111 a konkrétně s. 110–111.

82 K cestovním plánům např. MZA Brno, RA Ditrichštejnů, inv. č. 1586, sign. 741, kart. 361, fol. 546–547, Buolův obsáhlý dopis z 16. 6. 1687 a také koncept pro hofmistra i syna z 10. 7. 1687 (tamtéž, fol. 544–545). Dále tamtéž, fol. 548, Buolův dopis z 23. 6. 1687 a koncept pro něj a pro Waltera Xavera z 10. 7. 1687 (tamtéž, fol. 544–545), také koncept od knížete z 10. 7. 1687 (tamtéž, fol. 544–545) a Buolova odpověď z 28. 7. 1687 (tamtéž, fol. 543) a nakonec i německý dopis od Waltera Xavera z 15. 8. 1687 (tamtéž, fol. 542).

83 K okouzlení šlechticů z českých zemí Itálií více Z. HOJDA, „*Kavalírské cesty*“.

kde se Dietrichsteinovi dostalo vřelého přijetí a všemožné péče: byl ubytován u dvora (v jedné z hospodářských budov), dne 8. září roku 1687 absolvoval audienci u kurfiřta Filipa Viléma, a dokonce byl přizván ke kurfiřtovu stolu.⁸⁴ Z falcké rezidence zamířili do Špýru, Štrasburku a Basileje – pravděpodobného rodiště Jana Jiřího Buola; mladý hrabě byl všude uctivě přivítán a obdarován. Waltera Xavera na cestě nejvíce zaujala lucemburská pevnost, možná i proto, že znalost fortifikace definovala nikoli duchovního hodnostáře, ale spíše vojáka či úředníka.⁸⁵ Jejich další kroky mířily do Lyonu a Turína, kde byl savojským vévodou Viktorem Amadeem II. a vévodkyní Marií Annou Orleánskou opět přijat velmi vlídně.⁸⁶ Na cestě se mladík s hofmistrem setkali s rodinou nedávno zemřelého hraběte Jana Ludvíka ze Sulzu (1626–1687): s ovdovělou hraběnkou Evženií Marií Františkou (1632–1690) i se slečnou dcerou, tehdy šestnáctiletou Marií Terezií Felicitas (1671–1743), o které začal kníže pro syna uvažovat – pokud by jeho plány s ním nevyšly – jako o potenciální nevěstě.⁸⁷ Z Turína se cestující pomalu propracovávali do Říma, avšak vzhledem k tomu, že je v poslední fázi cesty zdrželo špatné počasí, nemohli se nikde dlouho zdržet a Milánem, Bolognou, Florencií a Loretem v podstatě jen projeli.⁸⁸

Ještě před vstupem do hlavního města křesťanstva bylo Walteru Xaverovi uloženo zlepšit italštinu do té míry, aby byl schopen hovořit s kardinály v místním jazyce – toto přípravné období mělo trvat celých šest týdnů, během něhož by se měl mladík po městě pohybovat pouze inkognito. Důvodem tohoto počínání mohla být jak snaha co nejvíce snížit náklady, aby až bude mladý pán vystupovat oficiálně, mohl zazářit v plném lesku, tak také získání času k aklimatizaci či sehnání reprezentativnějšího ubytování a šatů podle římské módy. Otec mu také hodlal dopřát vlastního koně, vůz a dva lokaje (později byl přijat ještě kuchař, takže se celkem jednalo o šest osob, které bylo nutné živit). Náklady na roční pobyt v Římě odhadoval kníže na čtyři až pět tisíc zlatých (či zhruba 2000 až 2500 tolarů), ale byl ochoten je vydat v naději, že

84 MZA Brno, RA Ditrichštejnů, inv. č. 1586, sign. 741, kart. 361, fol. 555, německý list od Waltera Xavera ze Štrasburku z 12. 9. 1687 i Buolův dopis z téhož data (tamtéž, fol. 563) a dále koncept pro něj z 19. 10. 1687 (tamtéž, fol. 561–562).

85 Srov. J. KUBEŠ, *Konstrukce maskulinity*.

86 MZA Brno, RA Ditrichštejnů, inv. č. 1586, sign. 741, kart. 361, fol. 557 a 575–580, Buolovy listy z 15. 10. a 26. 10. 1687 a také list Dietrichsteinův ze stejného data (tamtéž, fol. 560).

87 Ze svatby nakonec sešlo a s mladou hraběnkou ze Sulzu se oženil hrabě František Ferdinand Maria z Fürstenbergu, který poté, co získal knížecí titul, používal jméno Frobenius Ferdinand z Fürstenbergu-Möskirchu. K tomu tamtéž, fol. 553, Buolův dopis z Lyonu ze 7. 10. 1687 a také jeho list z Říma z 22. 11. 1687 (tamtéž, fol. 581–583).

88 Tamtéž, fol. 575–580, hofmistrův dopis z 26. 10. 1687. K Florencii, která soudobým cestovatelům nabízela mnoho lákadel, např. Z. HOJDA – E. CHODĚJOVSKÁ – M. HAJNÁ – A. TESAŘÍKOVÁ, *Heřman Jakub Černín na cestě za Alpy a Pyreneje. I.*, s. 358–374.

syn bude nádherou města i duchovních hodnostářů uchwácen a jeho odpor se tak zlomí.⁸⁹

Nevíme, zda kníže pro Waltera Xavera původně v Římě neplánoval studium na Collegiu Romanu či Collegiu Germanicu.⁹⁰ Vzdělávací plán měl nicméně vymyšlený i nyní. Dříve sice synovi slíbil, že místo v Turíně bude moci vykonávat některá ze šlechtických cvičení v Římě, ale z toho v podstatě sešlo: tanec a návštěvy míčovny mu nedoporučil a jízdu na koni a šerm omezil na pouhé dvě lekce týdně. Čas, který vynecháním cvičení ušetřil, měl mladík věnovat zlepšování jazyků (italštiny, latiny, francouzštiny, a dokonce i češtiny), půl hodiny až hodinu denně opakovat *humaniora*, hodinu denně právo, dále pak dvě hodiny v týdnu historii, geografii a etiku a pouze jednu hodinu týdně mohl věnovat hře na loutnu. Návštěvy sice vykonávat a přijímat mohl, ale jen ty schválené (vřele doporučení mu byli především kardinálové a jiní vysocí duchovní hodnostáři) a hofmistr ho musel mít neustále na očích.⁹¹

Walter Xaver tyto otcovy pokyny bez větších námitek akceptoval. V momentě, kdy mu bylo nařízeno, aby se po celou dobu svého římského pobytu oblékal jako duchovní, však začal opět hlasitě protestovat. Nic nepomohly důvody, které mu kníže předestřel, a sice že by světské šaty byly mnohem nákladnější i to, že jako duchovní by byl mladík v římské společnosti lépe přijímán. Pro „*cortegieren*“ (tedy doprovázení významných osob) mu byly zhotoveny luxusní a důstojné šaty černé barvy, avšak Walter Xaver duchovní oděv zcela jednoznačně odmítal, i když chápal, že

89 MZA Brno, RA Ditrichštejnů, inv. č. 1586, sign. 741, kart. 361, fol. 462–463 a 476, koncepty od knížete pro hofmistra ze 4. a 25. 4. 1686 či dopis od Buola z 22. 4. 1686 (tamtéž, fol. 464–465). Dále také koncept pro Giovanniho Emmanueliho z 19. 5. 1686 (tamtéž, fol. 471–472), Buolovy dopisy z 22. 11. 1687 a 24. 7. 1688 (tamtéž, fol. 581–583 a 616), francouzský list od Waltera Xavera z 6. 12. 1687 (tamtéž, fol. 568) a koncept pro Buola ze 17. 12. 1687 (tamtéž, fol. 571–573). To, že v Římě pobývá syn mocného knížete z Dietrichsteina, se okamžitě rozkřiklo a na Waltera Xavera i hofmistra Buola se začali obracet prosebníci o přímluvy knížete Ferdinanda (například šlo o přímluvy ohledně povýšení). Viz tamtéž, fol. 585–586 a 588–589, Buolův dopis ze 17. 1. 1688, dále německý list od Waltera Xavera a dopis od hofmistra, oba z 15. 11. 1687 (tamtéž, fol. 567 a 574), také francouzský dopis od mladého Dietrichsteina z 29. 11. 1687 (tamtéž, fol. 587) a koncept otcovy odpovědi z 10. 1. 1688 (tamtéž).

90 Srov. např. s Emanuele Arnoštem z Valdštejna (1716–1789), litoměřickým biskupem, mecenášem a podporovatelem vzdělání, který na Collegium Germanicum nastoupil v roce 1735 a strávil zde šest let. Eva KRÁLÍKOVÁ, *Cesta Emanuela Arnošta z Valdštejna z teologických studií v Římě (3. dubna – 20. června 1741)*, in: J. Kubeš (ed.), *Šlechtic na cestách*, s. 207–219. Emanuela Arnošta z Valdštejna ve své obsáhlé práci mnohokrát zmiňuje Jiří HRBEK, *Barokní Valdštejnové v Čechách 1640–1740*, Praha 2013.

91 MZA Brno, RA Ditrichštejnů, inv. č. 1586, sign. 741, kart. 361, fol. 554, koncept pro Waltera Xavera z 19. 10. 1687, podrobný koncept ze stejného data pro hofmistra (tamtéž, fol. 561–562) a další koncept z 12. 11. 1687 (tamtéž, fol. 558).

pokud dá takto své smýšlení jasně najevo, mohl by otcův boj o kanonikáty skončit fiaskem.⁹²

V hlavním městě křesťanstva se naši cestovatelé konečně objevili dne 12. listopadu 1687.⁹³ Po příjezdu se ubytovali, nejdříve v podnájmu v hostinci Al Monte d'Oro, ale již 21. listopadu se přestěhovali do lepšího: do pohodlného kvartýru na prestižní adrese na Piazza di Spagna (či, jak hofmistr uváděl, „*Piazza d'Espagna*“, tedy u tzv. Španělských schodů), kde činil měsíční podnájem 12 doppií či 36 scudů.⁹⁴ Výhodná poloha apartmánu skýtala mladému pánovi příležitost stýkat se se španělským velvyslancem v Římě, což jeho otec (na rozdíl od návštěv diplomatů francouzských či profrancouzských), už kvůli tradičnímu spojení Dietrichsteinů se španělským prostředím, velmi podporoval.⁹⁵

Ve studiu Walter Xaver postupoval vcelku úspěšně, i když uznal, že italsky nemluví ani mnoho, ani tak dobře, jak by měl.⁹⁶ To, že syna Věčné město nakonec ani přes nadstandardní péči, které se mu zde dostávalo, neokouzliho natolik, aby změnil svůj názor, však bylo evidentní a knížete to po předchozích zkušenostech se synem příliš nepřekvapilo. S bojem

92 Tamtéž, fol. 581–583, Buolův dopis z 22. 11. 1687.

93 V Římě sice nebyla šlechtická akademie a kavalíři sem za studiem nejedli tak často, i zde ovšem bylo možné využít služeb učitelů různých šlechtických cvičení. Obdobně jako šlechtické akademie ovšem fungovala například Sapienza či Collegio Clementino. Věčné město každopádně bývalo zlatým hřebem a vrcholem téměř každé kavalírské cesty studovaného období a někteří kavalíři, například František Karel a Vratislav Maxmilián Vratislavové z Mitrovic na konci 90. let 17. století (itinerář jejich cesty uvádí J. KUBEŠ, *Náročné dospívání urozených*, s. 393–394), zde dokonce absolvovali celý studijní program. Nacházelo se tu velké množství výstavných šlechtických a kardinálských paláců s nádhernými zahradami a cennými uměleckými sbírkami, nespočet kostelů ochraňujících rozličné relikvie, i pozůstatků antického světa. Oslavy Velikonoc či jiných křesťanských svátků či karneval byly vyhlášené svojí velkolepostí a za příznivých podmínek se odtud dalo vyjet na výlet po okolí i do vzdálenějších měst, například do Neapole. Především zde ale sídlil jeden z nejvýznamnějších evropských dvorů – dvůr papežský, který toužili navštívit všichni, kdo do Říma zavítali. Právě tady absolvovali mladí kavalíři, pokud byli u dvora přijati, nezapomenutelnou lekci etikety a ceremoniálu: papežský dvůr byl centrem politiky a diplomacie. Hlavním cílem mladých pánů proto byla audience u Jeho Svatosti (pouze on mohl udělit různé dispenzy, povolení a privilegia), což se však neobešlo bez průvodců a přímělvců. Těmi byli především kardinálové a vlivní diplomaté, většinou císařští a španělská vyslanci. K Římu více J. KUBEŠ, *Náročné dospívání urozených*, s. 32–41 a také Z. HOJDA – E. CHODĚJOVSKÁ – M. HAJNÁ – A. TESAŘÍKOVÁ, *Heřman Jakub Černín na cestě za Alpy a Pyreneje. I.*, s. 374–426, ke společenským povinnostem kavalírů na cestách s. 397–412.

94 Přepočteno na zlaté se jednalo zhruba o dvojnásobnou částku, tedy 72 zlatých (asi 36 tolarů), MZA Brno, RA Ditrichštejnů, inv. č. 1586, sign. 741, kart. 361, fol. 581–583 a 616, Buolovy dopisy z 22. 11. 1687 a 24. 7. 1688. K finančním poměrům různých kavalírů pobývajících (nejen) v Itálii Z. HOJDA – E. CHODĚJOVSKÁ – M. HAJNÁ – A. TESAŘÍKOVÁ, *Heřman Jakub Černín na cestě za Alpy a Pyreneje. I.*, s. 253–257.

95 MZA Brno, RA Ditrichštejnů, inv. č. 1586, sign. 741, kart. 361, fol. 571–573, koncept pro hofmistra ze 17. 12. 1687 či jeho list z 3. 1. 1688 (tamtéž, fol. 585–586). K vazbám rodu na Španělsko více R. SMÍŠEK, *Císařský dvůr*, zde s. 422–429.

96 MZA Brno, RA Ditrichštejnů, inv. č. 1586, sign. 741, kart. 361, fol. 339, italský dopis od Waltera Xavera z 8. 8. 1688.

o kanonikáty pro některého ze svých mladších potomků či synovců ovšem vytrvale pokračoval a spoléhal přitom na papežovu blahosklonnost i své četné římské přátele.⁹⁷ Těmto vlivným otcovým příznivcům byl Walter Xaver postupně představován, přičemž hlavním tématem těchto setkání byly opět kanonikáty.⁹⁸

Mladý pán ovšem začal tušit, že předání prebend a opuštění duchovního stavu nebude možné provést tak rychle, jak by si přál, což vyvrcholilo dalším střetem s otcem. Mladík se utápěl v melancholii, což jeho zdraví ani prospěchu nijak nepomáhalo, a především zatvrzele odmítal na veřejnosti nosit duchovní oděv (ve světských šatech se dokonce objevil i v konzistoři a zdůvodnil to tím, že si oděvu duchovního užil dost už v Lovani). Tentokrát nepomohl ani Buolův smířlivý návrh, aby Dietrichstein v soukromí duchovní šaty odkládal a nosil je jen při oficiálních příležitostech. Protože se mladík stále vzpouzel, musely být jeho naplánované audience u kardinálů odloženy a pořádek se podařilo zjednat až poté, co dorazil otcův rozhořčený dopis.⁹⁹ Nakonec ale došlo ke smíru, Walter Xaver se uklidnil a na veřejnosti se zase začal objevovat v duchovních šatech. To, společně s jeho pilností ve studiu a hofmistrovým šetrným hospodařením, knížete potěšilo, a nakonec slíbil, že se pokusí synovu rezignaci na prebendy i duchovní stav vyřešit co nejrychleji.¹⁰⁰

Protože se ale jednání protáhla více, než očekával, i proto, že Jeho Svatost udělila mladému pánovi audienci až na konci září 1688, musel být mladíkův odjezd (původně zvažovaný již v červnu toho roku) odložen na konec září či počátek října. Další zastávkou na cestě se měly stát Benátky, kde by si mladý hrabě pořídil několikery luxusní šaty zdobené krajkami.¹⁰¹ Čekání na audienci si zkrátil výletem do Neapole, kde strávil 15 dní

97 Tamtéž, fol. 571–573, koncept pro hofmistra ze 17. 12. 1687.

98 Ke kardinálu Karlu Piovi dorazil hofmistr Buol v polovině ledna 1688. Dostalo se mu odpovědi, že se případem již zabývá papež, i doporučení, že by Walter Xaver na kanonikáty neměl rezignovat dříve, než jeho nástupci dosáhnou věku 14 let. Papež se navíc k věci stavěl podezřívavě, neboť se obával, že Walter Xaver z Dietrichsteina bude svým vrstevníkům dávat špatný příklad. Tamtéž, fol. 585–586 a 588–589, hofmistrový dopisy z 3. a 17. 1. 1688. Podobně jako setkání a kardinálem Piem později probíhaly další schůzky – například s kardinálem Cibem (Alderano Cibo-Malaspina (1613–1700), mimo jiné státní tajemník za Innocence XI. a papežský legát, viz URL: <<http://www2.fiu.edu/~mirandas/bios1645.htm#Cibo>> [cit. 22. 2. 2016]). Během nich se řešila ožehavá situace Waltera Xavera a možnosti předání kanonikátů jeho příbuzným, s čímž se pojilo vyřizování nejrůznějších formalit. Viz např. MZA Brno, RA Ditrichštejnů, inv. č. 1586, sign. 741, kart. 361, fol. 632, nedatovaný francouzský list od Waltera Xavera (zřejmě z února 1688), dále Buolův dopis z 20. 3. 1688 (tamtéž, fol. 627), Buolův dopis z 3. 9. 1688 (tamtéž, fol. 611) a také koncept od knížete z 15. 8. 1688 (tamtéž, fol. 614) s informací, že jeho synovec by měl po Walteru Xaverovi převzít kanonikát v Pasově.

99 Tamtéž, fol. 585–586 a 588–589, Buolovy dopisy z 3. a 17. 1. 1688.

100 Tamtéž, fol. 631, koncept pro Waltera Xavera ze 7. 3. 1688.

101 Tamtéž, fol. 350, hofmistrův list z 25. 9. 1688 a také jeho dopisy z 31. 7. a 11. 9. 1688 (tamtéž, fol. 599 a 610). Dále tamtéž, fol. 608, italský list od Waltera Xavera z 31. 7. 1688 a koncepty pro hofmistra a mladého pána, oba z 22. 8. 1688 (tamtéž, fol. 600 a 609). Také viz koncept pro Buola z 15. 8. 1688, z něhož plyne, že kníže jim nakonec pro závěr římského pobytu poskytl směnku na

a pobýval zde od druhé poloviny března do počátku dubna,¹⁰² a také schůzkami s otcovými přáteli, například s hrabětem z Lambergu.¹⁰³ Od audience u papeže si Walter Xaver sliboval mnoho: doufal, že Svätý otec pochopí jeho situaci, svolí k jeho rezignaci na kanonikáty i duchovní stav, prebendy povolí převést na zvolené kandidáty z domu Dietrichsteinů a vydá k tomu nutné dispenzy.¹⁰⁴ Papež přijal mladého pána s jeho hofmistrem vlídně, ale ohledně okamžitého předání kanonikátů mladíkovým bratrům či bratrancům byl neoblomný: Walter Xaver si je proto musel udržet až do čtrnácti let věku některého ze svých nástupců, což pro něj bylo zdrcující sdělení. Svätý otec ustoupil pouze v tom, že na zmíněné kanonikáty poskytl Dietrichsteinům do budoucna záruku v podobě regálu či dekretu. Kníže Ferdinand pochyboval, že syn vydrží čekat ještě několik let a toto tušení bylo, jak víme, správné.¹⁰⁵

Audienci u papeže se římský pobyt mladého Dietrichsteina uzavřel. Na zpáteční cestě poznal krásy severní Itálie, na které mu při cestě do Říma nezbyl čas: Florencii, Janov a Benátky. Odtud měla výprava směřovat do Mnichova, Augšpurku a Řezna. V bavorské metropoli, kde zrovna tou dobou působil jako císařský vyslanec nám již známý hrabě Dominik Ondřej z Kounic,¹⁰⁶ jenž ho mohl zasvětit do dění u dvora a místních poměrů, se

celých 700 tolarů a na cestu dalších 800 tolarů (tamtéž, fol. 615), a nedatovaný a neurčený koncept (tamtéž, fol. 612).

- 102 Řím opustili 20. či 21. 3. 1688 a do Neapole zřejmě dorazili po dvou dnech cesty. K tomu tamtéž, fol. 623, francouzský dopis od Waltera Xavera z 19. 3. 1688, koncepty pro něj a pro hofmistra z 18. 3. 1688 (tamtéž, fol. 628) a Buolův dopis z 20. 3. 1688 (tamtéž, fol. 627). Výprava do Neapole byla běžnou součástí italského pobytu kavalírů na cestách, Z. HOJDA – E. CHODĚJOVSKÁ – M. HAJNÁ – A. TESARÍKOVÁ, *Heřman Jakub Černín na cestě za Alpy a Pyreneje. I.*, s. 427–442.
- 103 S největší pravděpodobností se jednalo o hraběte Leopolda Josefa z Lambergu (1654–1706). Koncepty od knížete z Dietrichsteina o něm hovoří jako o císařském vyslanci v Římě již k roku 1688, avšak literatura ho jako vyslance ve Věčném městě uvádí až mezi lety 1700–1705. Je tedy otázkou, zda zde skutečně vykonával diplomatickou misi, či zda kníže Ferdinand pouze reflektoval zprávy o Lambergově budoucím diplomatickém působení. Viz MZA Brno, RA Dietrichštejnů, inv. č. 1586, sign. 741, kart. 361, fol. 612, nedatovaný a neurčený koncept od knížete Ferdinanda hofmistru Buolovi, který podle smyslu vznikl v srpnu či září 1688, dále také hofmistrův dopis z 24. 7. 1688 (tamtéž, fol. 616) či italský dopis od Waltera Xavera (tamtéž, fol. 601). K Leopoldu Josefovi z Lambergu např. Friedrich POLLEROB, *Die Kunst der Diplomatie. Auf den Spuren des kaiserlichen Botschafters Leopold Joseph Graf von Lamberg (1653–1706)*, Petersberg 2010 či L. BITTNER – L. GROß (Hgg.), *Repertorium*, s. 156. Hrabě Lamberg později mladého Dietrichsteina doprovázel na jeho cestě domů a v Řezně ho poučoval o politice a císařských volbách. MZA Brno, RA Dietrichštejnů, inv. č. 1586, sign. 741, kart. 361, fol. 602, koncept pro hofmistra i syna ze 17. 10. 1688.
- 104 Tamtéž, fol. 598 a 339, mladíkovy italské dopisy z 6. a 8. 8. 1688.
- 105 O audienci hodlal hofmistr knížeti podrobněji poreferovat až osobně (jak se sám vyjádřil, bylo by příliš zdlouhavé, kdyby se o ní rozepisoval). O jejím průběhu hovoří jediný Buolův dopis, a to list z 25. 9. 1688, tedy z doby, kdy do jejich odjezdu z Říma scházelo pouze pár dní (tamtéž, fol. 350). Dále viz také koncepty pro hofmistra i pro mladého pána ze 17. 10. 1688 (tamtéž, fol. 602).
- 106 Ke Kounicově (druhé) bavorské misi L. MARŠÁLKOVÁ, *Dominik Andreas von Kaunitz*, s. 139–151. K wittelsbašskému dvoru, centru moci i kultury ovlivněné italskou módou, jenž mladíky na

mladý pán hodlal zdržet několik dní a vyjádřit úctu kurfiřtovi Maxmiliánu II. Emanuelovi a kurfiřtce Marii Antonii Habsburské. Další zastávku plánovali naši cestovatelé učinit i v Řezně, kde jim slíbil poskytnout přístřeší další z otcových známých: hrabě Gottlieb z Windischgraetzu (1630–1695).¹⁰⁷ Z posledních měsíců cesty se prameny bohužel nedochovaly. Vzhledem k tomu, že kníže Ferdinand už dávno pochopil, že se jeho třetí syn duchovním nestane, a i když se naděje vzdával jen nerad, svůj tlak na Waltera Xavera postupně uvolňoval, lze předpokládat, že k dalším závažným sporům a dohadům o to, zda má mladík vystupovat jako duchovní, už během návratu domů nedošlo.

Kavalírskou cestu Waltera Xavera z Dietrichsteina rozhodně nelze hodnotit jako neúspěšnou. Naplánovaný vzdělávací program dokončil se ctí a dobrými výsledky. Během studia práv v Lovani patřil podle svých i hofmistrových slov k těm nejlepším studentům a jeho disputace se dočkala nadšeného ocenění ze stran zkoušejících, přihlížejících i hofmistra Buola. Dařilo se mu i při šlechtických cvičeních, v nichž prý (i přes zdravotní potíže, které ho provázely) exceloval. Přesto nelze tuto konkrétní cestu po zemích považovat, jak bylo výše doloženo, za jednu z mnoha. Jistou paralelu by bylo možno nalézt snad jen u výpravy Maxmiliána z Trauttmansdorffu (1631–1705), kterou tento hrabě absolvoval v letech 1651–1656. I on byl jedním z mladších synů a po smrti otce Maxmiliána nad jeho kavalírskou cestou bděli jeho starší bratři, kteří u něj ovšem neměli takový respekt. Mladý hrabě byl, stejně jako Walter Xaver z Dietrichsteina, již od dětství předurčen k dráze duchovního a už od útlého věku měl zajištěny kanonikáty v Olomouci a Salcburku. *Grand tour* ho zavedla do Lovaně, kde se mu dostalo právnického vzdělání i základů šlechtických cvičení, poté do Paříže, kde se intenzivněji věnoval exerciciím, zlatým hřebem cesty se měl stát Řím. K duchovnímu stavu jistě nijak nepřilnul již dříve, ale v momentě, kdy dosáhl zletilosti (v říjnu roku 1653) jeho sebedůvěra vzrostla natolik, že zkoušel prosadit svoji a vyvázat se z duchovního stavu. To se mu zřejmě o necelé dva roky skutečně podařilo, neboť jeho program v Paříži spočíval především v exerciciích. Spolu s dluhy, které nadělal v Paříži a kvůli kterým dokonce odmítal odjet do Říma, se zřejmě i toto jeho odstoupení od otcem pečlivě nalinkované budoucnosti stalo příčinou vážných sporů s jeho poručníkem – starším bratrem Janem Fridrichem. Nakonec se vztah obou bratrů podařilo urovnat a Maxmilián tak do hlavního města křesťanstva zřejmě skutečně odjel. Tak jako Walter Xaver z Dietrichsteina se ale ani on duchovním

cestách velmi lákal, více Z. HOJDA – E. CHODĚJOVSKÁ – M. HAJNÁ – A. TESAŘÍKOVÁ, *Heřman Jakub Černín na cestě za Alpy a Pyreneje. I.*, s. 289–294.

107 MZA Brno, RA Ditrichštejnů, inv. č. 1586, sign. 741, kart. 361, fol. 616 a 610, Buolovy dopisy z 24. 7. a 11. 9. 1688 a koncept pro něj z 15. 8. 1688 (tamtéž, fol. 615). K Řeznu jakožto cíli kavalírských cest Z. HOJDA – E. CHODĚJOVSKÁ – M. HAJNÁ – A. TESAŘÍKOVÁ, *Heřman Jakub Černín na cestě za Alpy a Pyreneje. I.*, s. 284–289.

nestal, a protože neměl dostatek prostředků, dal se do služeb císařské armády a účastnil se například obrany Vídně v roce 1683.¹⁰⁸

Závěr

V závěru pojďme zrekapitulovat výše nastíněné otázky. Ovlivnila revolta mladého hraběte z Dietrichsteina proti jeho předurčení k duchovnímu stavu průběh, náplň a itinerář jeho *grand tour*, zaměření jeho studií či vztahy s rodiči, především s otcem, který tuto cestu naplánoval a dohlížel na její zdárný průběh? Jaké důsledky tyto spory měly? A jak se k celé věci stavěl hofmistr Jan Jiří Buol – prostředník mezi synem a otcem?

Kavalířská cesta Waltera Xavera z Dietrichsteina byla původně naplánována o celé dva roky kratší: v Římě se měl podle nejstarší instrukce objevit už na podzim 1685 a domů by tak dorazil v následujícím roce. Vlivem mnoha okolností však došlo ke značnému zdržení. Kromě tradičních faktorů, jako byla nepřízeň počasí, nemoci či odsouvání termínu zkoušek, byla jedním ze závažných důvodů politicko-vojenská situace: válka o reunie probíhající v letech 1683–1684 znemožňovala bezpečné cestování a i když kníže uvažoval, že syna nechá dostudovat místo v Lovani například ve Francii či Itálii, váhal tak dlouho, že odjezd už nebyl možný. Do hry také vstoupilo osobní přání Waltera Xavera, který velmi toužil po výletu do Anglie, a nakonec se mu jej podařilo prosadit, ačkoliv v původním plánu nebyl zahrnut. Itinerář cesty tedy sice kníže Ferdinand naplánoval důkladně, ale přihlížel i k návrhům a přáním mladého pána a jeho hofmistra.

S organizací výpravy knížeti z Dietrichsteina vydatně pomáhala řada lidí – kníže těžil ze svého postavení údajně nejinformovanějšího dvořana své doby a ze svých četných užitečných známostí a kontaktů z řad urozených diplomatů i majetných obchodníků.¹⁰⁹ Proplácení smének, ale i poskytování čerstvých zpráv, dorovnávání dluhů či přeposílání různých věcí obstarávala řada obchodníků a bankéřů: Adriano Zetti, Ascanio Martini, Petr Neuvill a především pak Ottavio Pestalozzi a jeho lidé. S formalitami kolem vyřízení francouzského pasu na cestu do Nizozemí Dietrichsteinům vypomáhal francouzský vyslanec u císaře, markýz Bernardin de Sébeville. (Nejen) během lovaňských studií nad mladým pánem drželi ochrannou ruku místodržitel ve Španělském Nizozemí Ottone Enrico Carretto, hrabě di Millesimo, markýz de Savona a de Grana, a císařský rezident

108 O jeho kavalířské cestě více J. KUBEŠ, *Náročné dospívání urozených*, s. 133–136; Eva-Marie CSÁKY-LOEBENSTEIN, *Studien zur Kavalierstour österreichischer Adelliger im 17. Jahrhundert*, Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung 79, 1971, s. 428–434; kratičce k němu také J. H. ZEDLER, *Grosses vollständiges Universal Lexikon*, Bd. 45, sl. 262, digitalizovaná verze na URL: <<http://www.zedler-lexikon.de/>> [cit. 11. 8. 2017].

109 Více viz R. SMÍŠEK, *Císařský dvůr*, zde především s. 417–434.

v Haagu, Daniel Johan Kramprich z Kronenfeldu. Do Anglie měl mladík původně odcestovat spolu s mimořádným císařským vyslancem, hrabětem Dominikem Ondřejem z Kounic, a i když se jejich společná cesta nakonec neuskutečnila, pravděpodobně se setkali na dvoře bavorského kurfiřta v Mnichově. Přijetí na královském dvoře ve Windsoru mu zařídil španělský vyslanec don Pedro Ronquillo. V Paříži nad Walterem Xaverem bděl jeho strýc a také císařský vyslanec, hrabě Václav Ferdinand z Lobkovic, který mu kromě jiného poskytl přístřeší a finanční výpomoc a také ho představil u dvora a dohlížel na průběh jeho studia. Ve Věčném městě mladíkovy kroky zpovzdálí sledoval agent Giovanni Emmanuelli a mladík se zde také pravděpodobně setkal se španělským velvyslancem. Nadstandardní vztahy se španělskými vyslanci, jejichž služeb Dietrichstein využíval v Londýně či v Římě, jistě plynuly z dlouholetých pevných vazeb rodu Dietrichsteinů na Španělsko. Walter Xaver tak rozhodně nebyl jediným, kdo ze spojení se španělským prostředím těžil a například Filip Zikmund z Dietrichsteina se do Španělska v rámci své cesty po zemích vypravil i přesto, že obliba tohoto cíle kavalírských cest již pozvolna upadala.

Studijní výsledky mladého Dietrichsteina byly většinou velmi dobré a s probíranou látkou ani s plněním svých studijních povinností nemíval problémy; jako jeden z nemnoha své doby dokonce dosáhl až na právnický gradus. V momentech, kdy se vyostřily jeho diskuze s otcem, však u mladíka vždy nastal prudký zvrát a propad do melancholie, což se projevilo i na jeho prospěchu. Už od roku 1684 začal projevoval výraznou inklinaci nikoli k právu kanonickému, ale k civilnímu, což o jeho budoucím směřování mnoho vypovídalo. Ze stejného důvodu, tedy aby zdůraznil svůj příklon ke světské dráze, také později vykazoval nadšený zájem o pevnosti, které na cestách míjeli. Během svých studijních pobytů získával Walter Xaver vědomosti z oblasti práva, historie místní i obecné, geografie a kartografie, filozofie, etiky, tedy z oborů, které měl využít jako duchovní. Kromě toho se také pilně cvičil v jazycích: francouzštině, italštině, latině, a dokonce, což nebylo příliš obvyklé, i v češtině, avšak ani po letech studia nepřesáhly jeho jazykové schopnosti běžný průměr a kdykoli to bylo možné, vracel se k němčině. V exerciciích, které mu otec slíbil především jako motivaci a kvůli zažehnání potenciálního střetu při výměně názorů ohledně setrvání v duchovním stavu, nicméně Dietrichstein vynikal a vykonával je s velkým západem, neboť pro něj představovaly vstup mezi světské osoby. V Paříži a později i v Římě se věnoval jízdě na koni, šermu, tanci a také hře na loutnu.

Povolení k vykonávání šlechtických cvičení však mladému hraběti nestačilo. Po celou dobu trvání své cesty po zemích se snažil především o to, aby mohl z řad duchovenstva oficiálně vystoupit. Symbolem budoucnosti, která mu byla předurčena a které se děsil, byl pro něj oděv duchovního, na němž jeho otec zpočátku striktně trval a který se stal častým předmětem sváru. Mladík se zcela kategoricky odmítal oblékat jako duchovní již od samého počátku své cesty – aby výprava neskončila fiaskem hned v prvních měsících, kníže

od tohoto požadavku na hofmistrovu radu ustoupil. Walter Xaver se ovšem nezastavil a již na cestě do Nizozemí se otci přiznal, že si nepřeje nic jiného, než být zproštěn svých závazků k církvi. Vlny odporu pak u mladého pána propukly vždy, když byl nucen prezentovat se jako duchovní osoba – problémy tedy přirozeně nastaly i ohledně toho, jak by měl vést disputaci a jaký titul ponese jeho univerzitní teze.

Závažné následky měly jeho protesty z roku 1684, kdy jeho otec poprvé pochopil, že se zřejmě ze syna duchovní nestane. Kromě typického propadu do melancholie a zhoršení mladíkova prospěchu lze ale u něj zaznamenat i jistou naději: navrhoval totiž, že aby byl v budoucnu dobře zajištěn, hodlá pilně studovat práva po dobu tří až čtyř let a právnickou praxi chtěl získat u říšského komorního soudu ve Špýru. Kníže Ferdinand však stále věřil, že synovo rozhodnutí zvrátí. Poslední stéblo, kterého se chystal, byla plánovaná cesta do Říma. Doufal totiž, že velkolepost města i důstojnost tamního duchovenstva na mladíka zapůsobí natolik, aby v řadách duchovních setrval. Protože se i tyto naděje ukázaly jako liché a také, aby nepřišla jeho námaha se sháněním kanonikátů nazmar, rozhodl se kníže prebendy v Olomouci a Pasově přepustit buď svým mladším synům, nebo synovcům (potomkům hraběte Maxmiliána z Dietrichsteina).

I přes velké zklamání, které mu syn svým odporem k pečlivě plánované budoucnosti v řadách duchovenstva způsobil, na něj kníže nezanevřel a jeho názory nakonec přijal. Dokonce se mu postaral o získání komornických klíčů a také se mu začal poohlížet po nevěstě. Tato smířlivost mohla mít několik příčin. Jednou z nich mohla být mladíkova zřejmá snaha i jeho dobré studijní výsledky. Dalším důvodem jistě byly obavy knížete o synův zdravotní stav, který nebyl ani zdaleka ideální. Nejdůležitější roli ovšem nejspíš hrál fakt, že tato kavalírská cesta byla jen jednou z mnoha, kterou kníže z Dietrichsteina organizoval, a tudíž tolik nelpěl na jejím dokonalém průběhu, jelikož byl na neustálé diskuzi o ideálním průběhu cest zvyklý: již v 60. letech 17. století vyslal na cestu po zemích svého mladšího bratra Františka Antonína, který byl taktéž určen pro dráhu duchovního, v níž sice setrval, avšak na zajištěné kanonikáty rezignoval a vstoupil do jezuitského řádu.¹¹⁰ V 70. letech vypravil dalšího z mladších bratrů, Filipa Zikmunda, který procestoval Nizozemí, Francii, Španělsko a Itálii, avšak do organizace cesty mu hodně mluvila nevlastní matka, Sofie Agnes, rozená hraběnka z Mansfeldu.¹¹¹ O desetiletí později naplánoval *grand tour* pro svého nejstaršího syna Leopolda Ignáce, který se podíval do Anglie, Francie a Itálie, ale ani jeho cesta neměla hladký průběh, neboť v Paříži žil

110 Zuzana ORÁLKOVÁ, *Evropská cesta a římský studijní pobyt Františka Antonína z Dietrichštejna v letech 1662–1666 ve světle korespondence hofmistra Josefa Seima*, bakalářská práce Filozofické fakulty Univerzity Palackého v Olomouci, Olomouc 2014. Srov. též autorčinu studii na dané téma v tomto čísle.

111 J. KUBEŠ, *Náročné dospívání urozených*, itinerář cesty, která probíhala v letech 1670–1674, na s. 364.

rozmařilým životem, nadělal značné dluhy, a dokonce se prý nakazil jakousi nemocí. Urovnání situace stálo knížete Ferdinanda mnoho energie.¹¹²

Primární tedy bylo udržet Waltera Xavera na studiích a zabránit mu v různých nepředloženostech. S tímto obtížným úkolem knížeti vydatně pomáhal hofmistr Jan Jiří Buol. Ten, ačkoli nebyl schopen svého svěřence přesvědčit, aby v duchovním stavu setrval, vždy taktně a diskrétně zažehnal rozmíšky a zabránil mnohým potenciálním excesům a možná jen díky jeho šetrnému jednání mladý Dietrichstein svoji kavalírskou cestu úspěšně dokončil.

112 Tamtéž, itinerář cesty probíhající v letech 1680–1683 a znovu v letech 1683–1685 (přestávka byla způsobena zásnubami mladého hraběte, kvůli kterým se musel z cest vrátit), na s. 363. K této kavalírské cestě také R. SMÍŠEK, *Císařský dvůr*, s. 151–179.

Summary

Walter Xaver Count of Dietrichstein on the Grand Tour (1683–1688) and his fight against a predestined future

Walter Xaver Count of Dietrichstein (1664–1738), the third son of Ferdinand Prince of Dietrichstein, had been predestined for a spiritual career since his childhood. His grand tour (which took place between the years 1683–1688 and during which he stayed in the Netherlands, France, England and Italy) he made as an ordained clergyman and also holder of two benefices and his parents hoped that he could even become a cardinal. Nevertheless, Walter Xaver had never accepted these plans – he had always manifested reluctance against this predestined future but just during his grand tour, when he escaped from the influence of his parents, his protests culminated.

Therefore, the presented study notices besides the course of the journey and young man's educational programme also this fight against his staying among the clergy and the consequences of these disputes. A number of diplomats and merchants helped with the organisation of the journey and its itinerary and programme was influenced by several circumstances. Young Dietrichstein travelled away during the war of the Reunions (1683–1684) and for his own safety, he could not travel as he planned. His father also allowed him various concessions (maybe because of worries about his son's health or as a motivation) – a trip to England and especially the graduation of aristocratic exercises that he completed in Paris and partly in Rome.

About the fact that his son had to become a clergyman, Prince Ferdinand refused to discuss

for a long time. Though Walter Xaver seemed to be a gifted student (demanding study of law, history, geography, philosophy, ethics, riding a horse, fencing, dancing, playing the lute and languages: French, Italian, Latin and even Czech he finished with great results), whenever the disputes with his father escalated, he became melancholic and the deterioration of his study results followed. From the very beginning of the journey, the young man tried to persuade his father to let him leave the clergy. Usual object of their disputes was if the young man should present himself as a clergyman (therefore, problems encountered whenever he had to wear spiritual clothes or about scholarly disputation and the title mentioned in his theses). Prince Ferdinand did not want to give up but he started to understand, that his third son will probably never become a clergyman. So that his efforts with ensuring the benefices was not lost, Prince decided to let them to his younger sons or cousins.

Despite the disappointment that his son had given to him, Prince finally respected his opinions. His priority was to keep his son on the studies and prevent him from making difficulties. With this task his son's Hofmeister Johann Georg Buol helped him a lot. This man settled disputes with a great tact, avoided many problems and maybe only thanks to him the young Dietrichstein finally concluded his grand tour successfully.

Iveta COUFALOVÁ

Lutherovo jubileum (1717) a konverze na saském kurfiřtském dvoře: východiska a možnosti výzkumu¹

Abstract: Luther's Anniversary (1717) and Conversion in the Saxon Elector's Court: starting points and possibilities of the research

The 200th Anniversary of Reformation, so called Luther's Jubilee, in 1717, was in Saxony and also in the Holy Roman Empire connected with the conversion of the Electoral Prince Frederick Augustus (in spe Augustus III) to Catholicism. This change of the confession of the Wettins' family (not only in the context of history of Protestants and also Catholics) has been interpreted by historians for a long time. And what kind of new historical methodology could be used for reinterpretation of this historical reality?

Key words: Luther's Anniversary 1717 – Jubilee of the Reformation – Augustus the Strong (1670–1733) – Frederick Augustus I (1670–1733) – Frederick Augustus II (1696–1763) – confession – conversion – Catholicism – Protestantism – Saxony – Holy Roman Empire – methodology

V červnu roku 1717 uplynulo dvacet let od chvíle, kdy saský kurfiřt Fridrich August I. (též August Silný, 1670–1733) přestoupil od luteránské na katolickou víru a následně byl jako August II. zvolen polským králem. Vytvořila se tak sasko-polská personální unie,² jež měla na evropské politické mapě setrvat dalších šest desetiletí (až do roku 1763) a August Silný se stal takzvaným panovníkem ve dvoji službě (*Herrscher in der Doppelpflicht*).³ Roku 1717 v saské, kurfiřtské, části Augustovy unie protestantští věřící očekávali takzvané Lutherovo jubileum – bylo to totiž již dvě staletí od okamžiku, kdy Martin Luther sepsal svých devadesát pět tezí (*Disputatio pro*

1 Studie vznikla díky projektu specifického výzkumu na Filozofické fakultě Univerzity Palackého v Olomouci Na „druhé“ straně. *Konverze a její role v raně novověké společnosti* č. IGA_FF_2015_042 realizovaného díky podpoře Ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy ČR.

2 Naposledy např. Frank-Lothar KROLL – Hendrik THOSS (Hgg.), *Zwei Staaten, eine Krone. Die polnisch-sächsische Union 1697–1763*, Berlin 2016. Srov. Rex REXHEUSER (Hg.), *Personalunionen von Sachsen-Polen 1697–1763 und Hannover-England 1714–1837. Ein Vergleich*, Warschau 2005.

3 Srov. statě Karla Czoka a Jacka Staszewského in: Heinz DUCHHARDT (Hg.), *Der Herrscher in der Doppelpflicht. Europäische Fürsten und ihre beiden Throne*, Mainz 1997, s. 189–205 a 207–222.

declaratione virtutis indulgentiarum) jako základ pro teologickou disputaci a poslal je Albrechtu Braniborskému, biskupu mohučskému a magdeburskému. V německém paměťovém diskurzu je Lutherův akt spojen především s přibitím těchto tezí na dveře zámeckého kostela ve Wittenbergu (31. 10. 1517).⁴ Zmiňované dvousté reformační výročí (*Reformjubiläum* či *Reformationsjubiläum*), jehož oslavy se očekávaly na podzim 1717, se nakonec nejintenzivněji připomínalo v univerzitním prostředí, a to v Sasku i v dalších protestantských státech (Wittenberg, Leipzig, Jena, Tübingen, Rostock, Greifswald, Kiel, Königsberg, Helmstedt, Giessen, Halle an der Saale, Altdorf).⁵ Ostatně ke spojení jubilea s univerzitním zázemím došlo i o století dříve (1617), tehdy vzešel impuls k plánování oslav tohoto významného momentu protestantismu z prostředí univerzity v Halle an der Saale.⁶

Co se ale zásadně proměnilo – viděno optikou reformačního jubilea –, bylo propojení vládnoucího rodu s luteránskou církví. Pro zběžnou ilustraci změn (ač by i tato komparace vydala na zajímavou studii) se nabízí srovnání pamětních listů, které vznikly při příležitosti stého výročí reformačního jubilea (např. Hans Troschel, mědirytina, Nürnberg 1617),⁷ s pamětními listy (Johann August Corvinus, mědirytina, 1717; Carl Remshardt, mědirytina, 1717; Elias Baeck, mědirytina, 1717)⁸ ke stejné příležitosti o sto let později – proměna vizuální prezentace je více než patrná. Výročí těsně před počátkem třicetileté války na vyobrazeních (ve společnosti Martina Luthera a Philipa Melanchtona) podpořil kurfiřt Jan Jiří I. (1585–1656) spolu se svým předkem Fridrichem III. Moudrým (1486–1525) – byla tak umocněna sounáležitost vládnoucí wettinské dynastie s reformovanou církví nejen v současnosti, ale i její kontinuita s minulostí. Vizuální prezentace výročí na počátku 18. století naopak vykazuje v saském prostředí výrazný odklon od spojení se světskou mocí, potažmo zemskou vládou – v centru všech zmiňovaných pamětních listů je buď

4 Gerald CHAIX, *Die Reformation*, in: Etienne Francois – Hagen Schulze (Hgg.), *Deutsche Erinnerungsorte II*, München 1997, s. 9–19. Srov. Sebastian KRANICH, *Martin Luther*, in: Matthias Donath – André Thieme (Hgg.), *Sächsische Mythen*, Leipzig 2011, s. 76–90.

5 Harm CORDES, *Hilaria evangelica academica. Das Reformationsjubiläum von 1717 an den deutschen lutherischen Universitäten*, Göttingen 2006, obzvláště s. 34–65.

6 Wolfgang FLÜGEL, *Konfession und Jubiläum. Zur Institutionalisierung der lutherischen Gedenkkultur in Sachsen 1617–1830*, Leipzig 2005, s. 29–31.

7 Germanisches Nationalmuseum Nürnberg, kat. č. HB70, on-line přístup na URL: <<http://objektkatalog.gnm.de/objekt/HB70>> [cit. 10. 1. 2017].

8 *Das älteste reine Alterthum der Evangelisch-Lutherischen Kirche* (Corvinus), *Augsburger Gedenkblatt zum Reformationsjubiläum* (Remshardt), *Gedenkblatt zur Zweihundertjahrfeier der Reformation in der Augsburger St. Ulrich-Kirche* (Baeck; Landschaftsverband Westfalen-Lippe/LWL Museum für Kunst und Kultur, on-line přístup na URL: <<http://www.lwl.org/AIS5/Details/collect/109373>> [cit. 10. 1. 2017]).

sám Luther, či jeho duchovní předchůdci a následovníci, anebo variace metafor církve samotné.

Jak se tedy změnila situace v „kolébce luteránství“, v saském kurfiřtství? A jaké možnosti dává výzkum této problematiky současnému badání? Spojení problematiky panovnické konverze a aspektu konfesního jubilea v jejich symbolickém potenciálu nabízí značné interpretační možnosti, které lze přirovnat k postupům v rámci komparativních dějin⁹ – kontext přesahující dosud vymezené pole otázek a šíří záběr dává zkoumané problematice nové podněty, a ty dovolují v krajním případě i nové závěry. Vláda Augusta Silného v Sasku (a v polsko-litevské unii) v kontextu změny vyznání je pro tento primárně dekonstrukční postup takřkajíc ideální.

I proto nejprve popíšu „strategii“ postupu ve věcech víry Augusta Silného v Sasku v období od jeho konverze ke katolictví (a zvolení polským králem roku 1697) do okamžiku veřejné konverze jeho syna prince Fridricha Augusta (1717), s přihlédnutím ke specifickým okolnostem příprav oslav Lutherova jubilea (1717). S tím současně shrnu aktuální stav badání a závěrem bude učiněn souhrn možných metodologických přístupů, které budou jednoznačně svázány s aspektem panovnické konverze v tomto konkrétním saském případě a které mohou historiografická badání (nejen) o saských dějinách obohatit o nová zjištění.

Konverze protestantských vládců po třicetileté válce je zajímavým fenoménem a v současném historiografickém badání aktuálním tématem.¹⁰ Přestup ke katolictví švédské královny Kristiny (1655) nebyl do konce 17. století zdaleka jediný (stejný krok učinili mj. Karel II., Jakub II., Anton-Ulrich Brunšvicko-Wolfenbüttelský, Gustav Samuel Leopold Falcko-Zweibrückenský atd.), přesto je postup, k němuž se změnou vyznání odhodlal August Silný, svým způsobem jedinečný. Tento Wettin se v roce 1694 stal po smrti svého bratra Jana Jiřího IV. nečekaně kurfiřtem saským. Jeho mocenské záměry –

9 Srov. např. Evi ZEMANEK (Hg.), *Komparatistik*, Berlin 2012, obzvláště s. 67–74; v českém jazyce je nepřehlédnutelným kompendiem srovnávací metody jako nástroje historické vědy Miroslav HROCH, *Hledání souvislostí. Eseje z komparativních dějin Evropy*, Praha 2016, s. 10, 17–18, 29–40.

10 Zde výběr z referenčních prací k tematice konverzí, které vznikly v posledních letech a týkají se především říšského prostoru: Ute LOTZ-HEUMANN – Jan-Friedrich MISSFELDER – Matthias POHLIG (Hgg.), *Konversion und Konfession in der Frühen Neuzeit*, Heidelberg 2007; Arno HERZIG, *Der Zwang zum wahren Glauben. Rekatholisierung vom 16. bis zum 18. Jahrhundert*, Göttingen 2000; Ines PEPER, *Konversionen im Umkreis des Wiener Hofes um 1700*, München 2010; Ulrich ROSSEAUX – Gerhard POPPE (Hgg.), *Konfession und Konflikt. Religiöse Pluralisierung in Sachsen im 18. und 19. Jahrhundert*, Münster 2012; Ricarda MATHEUS – Elisabeth OY-MARRA – Klaus PIETSCHMANN (Hgg.), *Barocke Bekehrungen. Konversionsszenarien in Rom der Frühen Neuzeit*, Bielefeld 2013; Ricarda MATHEUS, *Konversionen in Rom in der Frühen Neuzeit. Das Ospizio dei Convertendi 1673–1750*, Berlin – Boston 2012; Kim SIEBENHÜNER, *Glaubenwechsel in der Frühen Neuzeit. Chancen und Tendenzen einer historischen Konversionsforschung*, Zeitschrift für historische Forschung 34, 2007, s. 243–272.

chtěl pro Wettiny získat královský titul, a to ideálně dědičný¹¹ – ho o tři roky později dovedly k rozhodnutí usilovat o polskou královskou korunu. Avšak jednou z podmínek volby polským králem bylo katolické vyznání.¹²

August Silný tedy konvertoval, a to v tajnosti, prostřednictvím svého příbuzného ze sekundogenitury, z albertinské větve Wettinů, Christiana Augusta Sasko-Zeitzského, tehdejšího biskupa v uherském Rábu, který byl rovněž konvertitou a jemuž se přezdívalo „kardinál ze Saska“ (*Kardinal von Sachsen*).¹³ Spojení kurfiřta a příslušníka vedlejší wettinské větve je v tomto nanejvýš „kontroverzním“, nadto v duchovním slova smyslu křehkém aktu, důležitým okamžikem pro „saský konverzní příběh“.¹⁴ Současně je

-
- 11 Velmi kriticky tento postup hodnotí Karlheinz BLASCHKE, *Sachsens Interessen und Ziele in der sächsisch-polnischen Personalunion*, in: R. Rexhausen (Hg.), *Die Personalunionen*, s. 67–86 (původně in: *Neues Archiv für sächsische Geschichte* 73, 2002, s. 43–61); srov. TÝŽ, *Kritische Beiträge zu einer Biographie des Kurfürsten Friedrich Augusts I. von Sachsen*, in: *August der Starke und seine Zeit. Beiträge des Kolloquiums vom 16. bis 17. September 1994 auf der Festung Königstein, Dresden 1995*, s. 7–13 a TÝŽ, *Kritische Beiträge zu einer Biographie des Kurfürsten Friedrich I. August und seine Folgen*, in: *Sachsen und Polen zwischen 1697 und 1765. Beiträge der wissenschaftlichen Konferenz vom 26. bis 28. Juni 1997 in Dresden, Dresden 1998*, s. 210–222; srov. Miloš ŘEZNÍK, *Das Augusteische Zeitalter – Kontinuität und Wandel seiner Interpretation. Eine Reminiszenz an Jacek Staszewski (1933–2013)*, in: F.-L. Kroll – H. Thoss (Hgg.), *Zwei Staaten, eine Krone*, s. 265–287, obzvlášť s. 265, 266/pozn. 2.
- 12 Podrobněji např. Markus MILEWSKI, *Die polnische Königswahl von 1697*, Wien 2008, s. 19–50; srov. s posledními pracemi, např. Ulrich ROSSEAUX, *Das bedrohte Zion: Lutheraner und Katholiken in Dresden nach der Konversion Augusts des Starken (1697–1751)*, in: U. Lotz-Heumann – J.-F. Missfelder – M. Pohlig (Hgg.), *Konversion und Konfession in der Frühen Neuzeit*, s. 212–235, obzvlášť 212–213 nebo Jacek BURDOWICZ-NOWICKI, *Piotr I, August II i Rzeczpospolita, 1697–1706*, Kraków 2013, obzvlášť s. 84–85.
- 13 Christian August von Sachsen-Zeitz (1666–1725) konvertoval již v roce 1689, resp. 1691, a posléze patřil k „ceněným“ konvertitům v takzvaném vídeňském, tj. císařském okruhu. Základní údaje: Jochen VÖTSCH, *Christian August, Herzog von Sachsen-Zeitz*, in: Institut für Sächsische Geschichte und Volkskunde e.V. (Hgg.), Martina Schattkowsky (bearb.), *Sächsische Biografie*, on-line přístup na URL: <[http://saebi.isgv.de/biografie/Christian_August_von_Sachsen-Zeitz_\(1666-1725\)](http://saebi.isgv.de/biografie/Christian_August_von_Sachsen-Zeitz_(1666-1725))> [cit. 27. 8. 2014]. Dále rovněž Jochen VÖTSCH, *Staatsbildung in Mitteleuropa? Entstehung und Entwicklung der kursächsisch-albertinischen Nebenlinien*, in: Martina Schattkowsky – Manfred Wilde (Hgg.), *Sachsen und seine Sekundogenituren. Die Nebenlinien Weißenfels, Merseburg und Zeitz (1657–1746)*, Leipzig 2010, s. 58–72, zde s. 70 či Detlef DÖRING, *Die Höfe der Sekundogenituren in ihrer Stellung zu den geistesgeschichtlichen Entwicklungen um 1700*, in: tamtéž, s. 207–228, zde s. 211. Srov. rovněž Hellmut KRETZSCHMAR, *Zur Geschichte der sächsischen Sekundogeniturfürstentümer (II. Teil). Die Linien Sachsen-Merseburg und Sachsen-Zeitz*, in: Reiner Groß – Manfred Kobuch (Hgg.), *Hellmut Kretzschmar. Vom Anteil Sachsens an der neueren deutschen Geschichte. Ausgewählte Aufsätze*, Leipzig 1999, s. 172–203, obzvlášť zde s. 193an. (studie z let 1925/27).
- 14 V češtině se adjektivum „konverzní“ v souvislosti s konverzí nejčastěji používá v kontextu měnové konverze. Z podstaty se ale jedná o stejný princip (jde o změnu; srov. Jiří KRAUS a kol., *Nový akademický slovník cizích slov*, Praha 2011, heslo „konverze“ a „konverzní“), a tak i zde v této studii, kde je ústředním předmětem úvah konverze vyznání, volím na tomto místě adjektivum „konverzní“ zcela ve shodě s českým tvaroslovím, resp. slovtvorbou, ač se jedná o progresivní posun, kdy je postpozice/genitivní vazba v některých případech nahrazována (obzvláště pod tlakem angličtiny) přívláskem shodným.

Augustova konverze zajímavým materiálem pro historiografickou debatu o sférách panovnické moci: „*Studium panovnického majestátu v sobě spojuje několik poměrně vzdálených oblastí, které jsou propojeny v jedné postavě, v postavě panovníka, jenž je na jedné straně soukromou osobou, na straně druhé politickou institucí. Mezi privátní a veřejnou sférou tak není u panovníka žádný zásadní předěl, neexistuje hranice, která by oddělovala jeho soukromí od politiky, hospodářství či kultury. Uvedenou hranici je tak třeba chápat pouze jako orientační a veskrze pomocné zpřehlednění složité a vzájemně propojené problematiky.*“¹⁵ I z tohoto důvodu by bylo chybné vykládat fakt, že August konvertoval v tajnosti, za „důkaz“ toho, že se jednalo o ryze soukromou záležitost, ač to samotný panovník takto údajně definoval.¹⁶ Jasným motivem zde byla snaha vyhnout se problémům v saském prostředí. Navíc Augustova konverze nebyla ve středoevropském prostoru až takovým „překvapením“ – jednak i jeho předci o změně vyznání vážně přemýšleli (výrazné prokatolické tendence vykazoval již Jan Jiří II.), jednak on sám dával otevřeně najevo sympatie katolickým kruhům od své kavalířské cesty po (západní a jižní) Evropě.¹⁷

Konverze Augusta Silného v odborném diskurzu neustále rezonuje, její výklad však byl často podřizován zjednodušenému a schematickému chápání tohoto panovníka. Kladeno je mnoho otázek, na něž však pravděpodobně není možné získat relevantní odpovědi, a to ani díky bohatému archivnímu zázemí. Za všechny otázky zde uvedme dvě: Jaký význam měla pro Augusta Silného víra? S ohledem na myšlenkový svět člověka raného novověku – a jeho potřebu spásy – se zdá nemožné, že by pro Augusta Silného byla víra bezvýznamnou položkou. A byla jeho konverze skutečně pouze pragmatickým krokem k získání královského titulu? Od těchto nezodpověditelných, přesto nepominutelných otázek je nutné přejít k problematice luteránství v Sasku v obecné rovině – jak Augustovu změnu víry přijala jeho „domovská země“?

Sasko bylo od augšpurského náboženského míru ve víře jednotné – jednalo se o homogenní celek, kde katolíci tvořili nepatrnou menšinu. Mše v katolickém ritu se sloužily pouze ve vyslaneckých rezidencích katolických států,¹⁸ a pak také v Lužici,

15 Jiří HRBEK, *Panovnická moc v raném novověku*, in: Marie Šedivá Koldinská – Ivo Cerman (edd.), *Základní problémy studia raného novověku*, Praha 2013, s. 119–144, zde s. 119.

16 Problematiku výkladu zmiňuje rovněž např. Klaus FITSCHEN, *Der Glaubenwechsel Augusts des Starken im Spannungsfeld toleranz- und konfessionspolitischer Probleme*, in: F.-L. Kroll – H. Thoss (Hgg.), *Zwei Staaten, eine Krone*, s. 165–174, zde s. 166–167.

17 Kavalířskou cestu podstoupil princ Fridrich August mezi květnem 1687 a dubnem 1689. Především ve Francii a na dvorech na Apeninském poloostrově se nechal inspirovat dvorskými slavnostmi a karnevaly. Katrin KELLER (Hg.), *Mein Herr befindet sich gottlob gesund und wohl. Sächsische Prinzen auf Reisen*, Leipzig 1994.

18 Podrobně se problematikou katolických bohoslužeb ve vyslaneckých rezidencích v Drážďanech převážně na archivních materiálech císařských vyslanců věnoval Jiří KUBEŠ, *Kaple císařských vyslanců v Drážďanech v druhé půli 17. století*, *Folia Historica Bohemica* 30, 2015, č. 1, s. 127–156.

jejíž historický vývoj se ale od jádra saského státu lišil.¹⁹ Znepokojení nad přestupem Augusta Silného na katolickou víru tedy nevyjadřovaly jen protestantské stavy Svaté říše římské – saský kurfiřt byl totiž s ohledem na své přední místo v hierarchii říše hlavou direktoria luteránských a reformovaných říšských stavů (tzv. *Corpus Evangelicorum*) na říšském sněmu²⁰ –, ale také zemské stavy saské, které se obávaly o své výlučné postavení v zemských záležitostech, protože se domnívaly, že s konverzí jejich panovníka bude umožněn výkon nejvyšších úřadů nikoliv jen luteránům, ale rovněž katolíkům. Napjaté vztahy v domácí politice byly konstantou Augustovy vlády²¹ a panovník se je snažil mírnit „ujistěním o víře“, jejichž vydávání se saské zemské stavy dožadovaly – tomuto dosud spíše opomíjenému pramenu bude ještě věnována pozornost níže.

Takzvaný „atest“ (*Atest/ation*), potvrzení o přestupu Augusta Silného ke katolické víře,²² patří naopak, s nadsázkou řečeno, k jednomu z nejčastěji citovaných archivních dokumentů v saských dějinách. Interpretace této listiny, a tedy změny víry Augusta Silného, byla vždy ovlivněna historiografickými trendy v bádání – existují proto práce, které tento akt vykládají z pozice ryze popisných/pozitivistických politických dějin (především ve druhé polovině 19. století a na počátku 20. století (např. Philipp Hildebrandt, Paul Haake),²³ dějin

19 Lužice byla k Sasku přivtělena během třicetileté války tzv. Pražským mírem (1635). Srov. Siegfried TORNOW, *Was ist Osteuropa? Handbuch zur osteuropäischer Text- und Sozialgeschichte von der Spätantike bis zum Nationalstaat*, Wiesbaden 2005, s. 340–345; Katrin KELLER, *Landesgeschichte Sachsen*, Stuttgart 2002, s. 22–24.

20 Jürgen LUH, *Unheiliges Römisches Reich. Der konfessionelle Gegensatz 1648 bis 1806*, Potsdam 1995; TÝŽ, *Kampf ums Direktorium. Preussen, Sachsen und die Führung des Corpus Evangelicorum*, in: Frank Göse – Winfried Müller – Kurt Winkler – Anne-Katrin Ziesak (Hgg.), *Preussen und Sachsen. Szenen einer Nachbarschaft*, Dresden 2014, s. 170–175.

21 Wieland HELD, *Der Adel und August der Starke. Konflikt und Konfliktaustrag zwischen 1694 und 1707 in Kursachsen*, Köln – Weimar – Wien 1999, obzvláště s. 47–59, 148–165, 185–203.

22 „*Omnibus et Singulis praesentes hasce litteras nostras visuris seu legi audituris notum facimus et attestamus quod serenissimus Princeps Dominus Fridericus Augustus Elector Saxoniae etc. Dominus Cognatus noster Dilectissimus et Honoratissimus, hodie, scilicet Festo ss. Trinitas 2. die Mensis Junii 1697 ab omni haeresi ex peccato Apostolica nobis Concessae facultate a nobis absolutus ex juxta consilii Tridentini Decretum abjurato Lutheranismum in manibus nostris Professione Fideie missa. Romanam Catholicam unam salvissimamque Religionem amplexus fuerit, sacramus Communionem Secundum Ecclesiae Catholicae praescriptum morem debita cum magna reverentia ex devotione ex manibus nostris sumpserit, in quorum fidem praesentes propria manu subscriptas sigillo nostro communicavimus. / Datum Badae in Austria Anno et Die ut Supra. / Christianus Augustus, Episcopus Jauriensis, Dux Saxoniae.*“ Sächsisches Staatsarchiv – Hauptstaatsarchiv Dresden (dále jen SHStA Dresden), f. 10024 Geheimer Rat, Loc. 10330/15.

23 Philipp HILTEBRANDT, *Die polnische Königswahl von 1697 und die Konversion Augusts des Starken*, Quellen und Forschungen aus italienischen Archiven und Bibliotheken 10, 1907, s. 152–215; Paul HAAKE, *König August der Starke. Eine Charakterstudie*, München – Berlin 1902; TÝŽ, *Die Wahl Augusts des Starken zum König von Polen*, Historische Vierteljahrschrift 9, 1906, s. 31–84; TÝŽ, *Der Glaubenswechsel Augusts des Starken*, Historische Vierteljahrschrift 10, 1907, s. 382–392. Později na přelomu padesátých a šedesátých let 20. století se sasko-polská problematika, resp. politický akcent

dynastických vztahů (např. Günther Christ, Anne-Simone Knöfel),²⁴ dějin německého prostoru (v posledních letech především Jochen Vötsch či Jürgen Luh),²⁵ kulturních dějin (Barbara Marx, Joachim Menzhausen),²⁶ dějin umění (např. Cornelius Gurlitt, Harald Marx)²⁷ a v neposlední řadě církevních dějin (především Franz Blanckmeister, Johannes Ziekursch, Paul Franz Saft, Siegfried Seifert).²⁸ Teprve v posledních dvou desetiletích²⁹ se rovněž ve výzkumu saských dějin badatelé zaměřili na mnohovrstevnatou problematiku konfesních dějin (např. Ulrich Rosseaux, Dagmar Freist aj.).³⁰ Jisté „zpoždění“ ve výzkumu konfesní kultury v saských dějinách, obzvlášť za vlády Augusta Silného, vyplývá z toho, že východoněmecké dějepiscectví se jednak na konfesionalizaci příliš nesoustředilo,³¹ jednak

německo-polských vztahů, včetně Augustovy konverze a volby polským králem, byť nakrátko opět dostala do popředí badatelského zájmu – zejména sborník Johannes KALISCH – Józef GIEROWSKI (Hgg.), *Um die polnische Krone. Sachsen und Polen während des Nordischen Krieges 1700–1721*, Berlin 1962.

- 24 Anne-Simone KNÖFEL, *Dynastie und Prestige. Die Heiratspolitik der Wettiner*, Köln – Weimar – Wien 2008; Günther CHRIST, *Fürst, Dynastie, Territorium und Konfession. Beobachtungen zu Fürstenkonversionen des ausgehenden 17. und beginnenden 18. Jahrhunderts*, Saeculum 24, 1973, s. 367–387; TÝŽ, *Hof – Territorium – Untertanen. Beobachtungen zur Stellung zum Katholizismus konvertierter Fürsten im 17. und 18. Jahrhundert*, Rottenburger Jahrbuch für Kirchengeschichte 13, 1994, s. 25–61. Zajímavé úvahy a souvislosti prezentoval Josef MATZERATH, *Hof und Konfession*, in: U. Rosseaux – G. Poppe (Hgg.), *Konfession und Konflikt*, s. 233–250, který zde mj. shrnuje proměny bádání o německých dějinách z hlediska problematiky konfese.
- 25 Především Jochen VÖTSCH, *Kursachsen, das Reich und der mitteleuropäische Raum zu Beginn des 18. Jahrhunderts*, Frankfurt am Main 2003 (a jeho přípravná studie TÝŽ, *Kursachsen, das Reich und der mitteleuropäische Raum zu Beginn des 18. Jahrhunderts. Eine Problemskizze*, Neues Archiv für sächsische Geschichte 67, 1997, s. 311–322).
- 26 Barbara MARX (Hg.), *Elbflorenz. Italienische Präsenz in Dresden 16.–19. Jahrhundert*, Amsterdam – Dresden 2000; Barbara MARX (Hg.), *Kunst und Repräsentation am Dresdner Hof*, München – Berlin 2005; Joachim MENZHAUSEN, *Kulturgeschichte Sachsens*, Leipzig 2007; Claudia SCHNITZER, *Constellatio Felix. Die Planetenfeste Augustus des Starken anlässlich der Vermählung seines Sohnes Friedrich August mit der Kaisertochter Maria Josepha 1719 in Dresden*, Dresden 2014.
- 27 Nestorem kunsthistorického bádání je bezesporu Cornelius Gurlitt, který se soustředil hlavně na architektonické umění, období vlády Augusta Silného však zachytil ve větší šíři: Cornelius GURLITT, *August der Stärke. Quellen zur Geschichte der Kunstgeschichte*, 2 Bd., Dresden 1924; průřez pracemi a směry bádání této vědecké disciplíny na přelomu osmdesátých a devadesátých let 20. století poskytuje katalog k výstavě doplněný studiemi Jutta KAPPEL, *Königliches Dresden. Höfische Kunst im 18. Jahrhundert*, München 1990; v novém tisíciletí Harald MARX, *Sehnsucht und Wirklichkeit. Malerei für Dresden im 18. Jahrhundert*, Dresden 2009.
- 28 K problematice církevních dějin viz níže pozn. 37–39.
- 29 Srv. J. MATZERATH, *Hof und Konfession*, s. 35–37.
- 30 U. ROSSEAU – G. POPPE (Hgg.), *Konfession und Konflikt*; přehledné shrnutí nabízí např. Ulrich ROSSEAU, *1697 – Politik und Konfession. Die Wahl Augustus des Starken zum polnischen König*, in: Reinhardt Eigenwill (Hg.), *Zäsuren sächsischer Geschichte*, Markkleeberg 2010, s. 118–135. Problematice smíšených manželství se dlouhodobě věnuje Dagmar FREIST, *Glaube – Liebe – Zwietracht. Religiös-konfessionell gemischte Ehen in der Frühen Neuzeit*, Berlin – Boston 2017.
- 31 Výjimkou potvrzující pravidlo byla práce Agathy KOBUCH, *Zensur und Aufklärung in Kursachsen. Ideologische Strömungen und politische Meinungen zur Zeit der sächsisch-polnischen Union (1697–1763)*, Weimar 1988.

„saské dějiny“ měly v daném východoněmeckém konceptu komplikované postavení – v rámci územněsprávního uspořádání DDR bylo bývalé saské kurfiřtství (resp. království) rozděleno do tří oblastí (*Bezirke*), čímž zanikla či byla potlačena potřeba „identifikace“ s dějinami státního celku, který již neexistoval. Potlačení obrazu Augusta Silného jako schopného panovníka bylo svým způsobem vítáno – do „východoněmeckého“ příběhu nezapadal.³²

Svým způsobem přelom v bádání o sakém prostoru za vlády Augusta Silného přinesl konec osmdesátých a počátek devadesátých let 20. století – opětne sblížení s Polskem otevřelo i nové možnosti v pohledu na sasko-polskou unii.³³ Tehdy také vznikly – po dlouhé době – nové biografie o Augustovi Silném, které mimo jiné do jisté míry reflektovaly i konfesní problematiku.³⁴

Aktuálně poslední (a proto je jí zde věnován nadstandardní prostor) sumarizací konfesních otázek a specifických aspektů víry a tolerance v rámci výzkumu saských, resp. sasko-polských dějin, je studie lipského teologa Klause Fitschena v kolektivní monografii *Zwei Staaten, eine Krone*.³⁵ Fitschen sice naznačuje, že konverze Augusta Silného byla něčím víc než jen politickým nástrojem k dosažení polské královské koruny, i z nečetných odkazů na pramenný materiál ale vyplývá, že lze na tomto poli stále mnohé objasnit. Navíc, a to je mnohem podstatnější, je Fitschenova kapitola jedinou, která se konfesní problematice (v rámci oddílu o jedné kapitole „*Víra a tolerance vyznání*“) v knize věnuje – na rozdíl od jiných částí mapujících nejrůznější segmenty existence sasko-polské unie, které obsahují tematické kapitoly vždy v počtu čtyři až pět.³⁶ Vlastně je to symbolické. Problematika konfese, jak už bylo zmíněno výše, stála v bádání saských dějin minimálně od poloviny 20. století zcela na okraji zájmu. A tak vznikla velká badatelská mezera mezi pracemi, které byly napsány na přelomu 19. a 20. století, a mezi bádáním po polovině 20. století. I proto

32 K. KELLER, *Landesgeschichte Sachsen*, s. 7 a 18–28; srov. Karlheinz BLASCHKE, *Die Landesgeschichte in der DDR – ein Rückblick*, *Blätter für deutsche Landesgeschichte* 126, 1990, s. 243–261.

33 Werner SCHMIDT – Dirk SYDRAM (Hgg.), *Unter einer Krone. Kunst und Kultur der sächsisch-polnische Union (Ausstellung vom 23. November 1997 bis 8. März 1998 im Dresdner Schloß)*, Leipzig 1997. Tato publikace jednak obsahuje i oddíl o církvi a víře („*Kirche und Glauben*“, s. 97–120; včetně vstupního textu Wojciecha Kriegoise „*Kirchen und Konfessionen*“, s. 96–97). Nepominutelný je rovněž další svazek řady Saxonica, který v mnohém navazuje na výše zmíněný klasický sborník *Um die polnische Krone: Reiner GROß – Britta GÜNTHER – Nina KRÜGER – Renate WIßUWA* (Hgg.), *Sachsen und Polen zwischen 1697 und 1765. Beiträge der wissenschaftlichen Konferenz vom 26. bis 28. Juni 1997 in Dresden*, Dresden 1998.

34 Karl CZOK, *August der Starke und Kursachsen*, Leipzig 1990; TÝŽ, *August der Starke und seine Zeit*, Leipzig 1989; TÝŽ, *Am Hof Augusts des Starken*, Leipzig 1990; v polštině pak především Jacek STASZEWSKI, *August II Mocny*, Warszawa 1998.

35 K. FITSCHEN, *Der Glaubenwechsel Augusts des Starken*.

36 Jednotlivé oddíly: „*Politika a diplomacie*“, „*Vláda, správa, dynastické světy*“, „*Umění, kultura, věda*“, „*Důsledky, kultura paměti*...“

se stále pracuje s pracemi „nestorů“³⁷ saských církevních dějin – Johannese Ziekursche a Franka Blanckmeistera,³⁸ k nimž se později přiřadili Paul Franz Saft a Siegfried Seifert.³⁹

Augustova konverze nebyla a není pouze předmětem historiografických rozborů,⁴⁰ cílem spekulací i veřejné debaty se stala okamžitě poté, co ji August Silný podstoupil. Podle některých výkladů panovník narušil rovnováhu konfesního uspořádání v rámci Svaté říše římské a současně se stal jednoznačně neuchopitelnou postavou pro své současníky i pro následné generace.⁴¹ Míra pragmatismu, kterou panovníci v rámci svých politických plánů byli schopni přijmout, se ocitla na hraně akceptace – alespoň tak se to může zdát z pohledu dneška, kdy jsme ovlivněni mnoha vrstvami interpretací, které se v tomto konkrétním případě k době vlády Augusta Silného vážou. Záhy totiž začala velká severní válka, v níž August Silný (spolu s Ruskem Petra Velikého) bojoval proti švédskému králi Karlu XII., jenž podporoval jeho konkurenta Stanisława Leszczyńskiego v boji o polský trůn. I Augustovi političtí protivníci v říši využili konverze měrou vrchovatou. Příležitosti se chopilo především Prusko, jehož ambice se v mnohém s těmi Augustovými překrývaly,⁴² současně tak August Silný nahrál propagandě, která v souvislosti s konfesními otázkami kvetla již od konce 16. století a vyvrcholila svým způsobem za třicetileté války.⁴³

Obecně vzato se konverze Augusta Silného stala jakýmsi příkladem „Fürstenkonversion“, za všechny zde citujme ze studie E.-O. Madera o konverzích v raně novověké střední Evropě: „*Alles in allem führte das Phänomen der Fürstenkonversionen zum Katholizismus in Mitteleuropa dazu, dass sich die konfessionellen Gewichte in dem um 1600 mehrheitlich*

37 Srov. Birgit MITZSCHERLICH, *Der Neubeginn des Katholizismus in Leipzig im 18. Jahrhundert*, in: Enno Bünz – Armin Kohnle (Hgg.), *Das religiöse Leipzig. Stadt und Glauben vom Mittelalter bis zur Gegenwart*, Leipzig 2013, s. 237–255, zde s. 237.

38 Především Johann ZIEKURSCH, *August der Starke und die katholische Kirche in den Jahren 1697–1720 I, II*, *Zeitschrift für Kirchengeschichte* 24, 1903, Heft 1, s. 88–135 a Heft 2, s. 232–280 (zde obzvlášť ke konverzi prince) a Franz BLANCKMEISTER, *Christiane Eberhardine, die letzte evangelische Kurfürstin von Sachsen, und die konfessionellen Kämpfe ihrer Tage*, *Beiträge zur sächsischen Kirchengeschichte* 6, 1891, s. 1–84 či TÝŽ, *August der Starke in der Kirchengeschichte*, *Beiträge zur sächsischen Kirchengeschichte* 41/42, 1932/33, s. 65–67; popřípadě Bernhard DUHR, *Die Konversion des Kurprinzen Friedrich August von Sachsen (1712–1717)*, *Stimmen der Zeit. Monatschrift für das Geistesleben der Gegenwart* 111, 1926, Heft 8, s. 104–117 (jezuitský pohled).

39 Paul Franz SAFT, *Der Neuaufbau der katholischen Kirche in Sachsen*, Leipzig 1962 a Siegfried SEIFERT, *Niedergang und Wiederaufstieg der katholischen Kirche in Sachsen 1517–1773*, Leipzig 1964.

40 Srov. G. CHRIST, *Fürst, Dynastie, Territorium und Konfession*, zde s. 373; obzvlášť kritický je k Augustově vládě (včetně konverze) K. Blaschke ve všech svých studiích – viz pozn. 11.

41 K tomu cituje tzv. *vox populi* J. MATZERATH, *Hof und Konfession*, s. 242–245.

42 I toto tvrzení je poněkud zjednodušující a skýtá mnohé inspirace pro další výzkum. Naposledy možnosti sasko-pruského komparačního výzkumu shrnuty v publikaci F. GÖSE – W. MÜLLER – K. WINKLER – A.-K. ZIESAK (Hgg.), *Preussen und Sachsen*.

43 V českém prostředí naposledy problematiku přiblížil Jaroslav MILLER, *Propaganda, symbolika a rituály protestantské Evropy (1580–1650)*, Praha 2012.

*protestantischen Reich bis zum 18. Jahrhundert stark zugunsten des Katholizismus verschoben hatten mit dem Kuriosum, dass der Vorsitzende des Corpus Evangelicorum, der Kurfürst von Sachsen seit dem Konfessionswechsel Augusts II. 1697 katholisch war.*⁴⁴

Výkonem povinností spojených s čelným místem mezi protestantskými stavy proto August Silný pověřil jako administrátora Christiana Sasko-Weißenfelského (1682–1736) z wettinské sekundogenitury. A byl to právě Christian Sasko-Weißenfelský, kdo se později jménem wettinského rodu stal rovněž hlavním mluvčím ve věci oslav dvouletého výročí Lutherova vystoupení (1517/1717), ač o tuto roli usilovali i další suverénní vládcí v protestantské části říše.⁴⁵

Na saském kurfiřtském území a na územích albertinských Wettinů se poslední říjnový den jako den reformace (*Reformationstag*) každoročně slavil již od roku 1668, podle vyhlášky, kterou vydal Jan Jiří II.⁴⁶ Ovšem připomínaly se i jiné momenty, nejen vystoupení Martina Luthera s 95 tezemi v roce 1517. Jednalo se o „jubilea“ spojená s postupem a prosazováním reformace – prostřednictvím těchto jubileí se utvářelo a utvrzovalo dějinné místo luteránství. Stěžejním výročím bylo již v průběhu reformace, v 16. století, připomínání takzvaného augšpurského vyznání (*Augsburger Bekenntnis*) luteránských stavů na říšském sněmu v roce 1530 – v německém protestantském prostředí bylo považováno za vrchol reformačního hnutí a ústřední událost reformace (dokonce se hovoří o *heilgeschichtliche Bedeutung*).⁴⁷ Tento postup byl patrný i v jiných německých státech – konkrétní data a formy jubileí se odvíjely od různých přelomových událostí v protestantském diskurzu. Za jubilejní tedy nebyl považován pouze rok 1517, přesto byl důležitým mezníkem v každém nastávajícím století.⁴⁸ A to i v případech, že „oslavý“ byly spíše skromné, ostatně tak, jak to luteránské vnímání vnitřního prožitku víry bez potřeby velkolepých prostředníků upřednostňovalo.

44 Eric-Oliver MADER, *Fürstenkonversionen zum Katholizismus in Mitteleuropa im 17. Jahrhundert. Ein systematischer Ansatz in fallorientierter Perspektive*, *Zeitschrift für historische Forschung* 34, 2007, s. 403–440, zde s. 408.

45 Jedná se především o iniciativu pruskou a dále o vyjednávání Friedricha II. von Sachsen-Gotha-Altenburg a Ernsta Ludwiga von Hessen-Darmstadt. Srov. Hans-Jürgen SCHÖNSTÄDT, *Das Reformationjubiläum 1717. Beiträge zur Geschichte seiner Entstehung im Spiegel landesherrlicher Verordnungen*, *Zeitschrift für Kirchengeschichte* 93, 1982, s. 58–118, zde s. 71–73.

46 H.-J. SCHÖNSTÄDT, *Das Reformationjubiläum 1717*. Srov. příslušnou kapitolu o německých svátcích v: Emil BRIX – Hannes STEKL (Hgg.), *Der Kampf um das Gedächtnis. Öffentliche Gedenktage in Mitteleuropa*, Wien – Köln 1997.

47 Stefan DORNHEIM, *Der Pfarrer als Arbeiter am Gedächtnis. Lutherische Erinnerungskultur in der Frühen Neuzeit zwischen Religion und sozialer Kohäsion*, Leipzig 2003, s. 30–43, obzvláště pozn. 69.

48 Srov. tematické číslo *Zeitschrift für Kirchengeschichte* 93, 1982, v němž se autoři věnují jubileím v letech 1617, 1717, 1817 i 1917; ostatně horečnatá aktivita spojená s jubileem v novém tisíciletí je patrná v německých protestantských zemích i nyní – koordinovanou činnost zachycuje webová platforma URL: <<https://www.luther2017.de/>> [cit. 15. 1. 2017].

Byla-li konverze Augusta Silného překvapivě rychlá, konverze jeho syna (a jediného legitimního nástupce na kurfiřtřský stolec), prince Fridricha Augusta (II.), který se narodil necelý rok (17. října 1696) před volbou Augusta Silného polským králem, byla záležitostí, jež držela „v pohotovosti“ a v napětí bezprostřední Augustovo okolí i evropské panovníky po několik let. Ani v „soukromém prostoru“ totiž nebyla změna vyznání Augusta Silného přijímána bez výhrad. Jeho matka Anna Sofie Dánská (1647–1717) ani manželka Christiana Eberhardina Braniborsko-Bayreuthská (1671–1727) vyznání nezměnily. Zůstaly i nadále věrný luteránskému ritu, obě byly posléze – v protestantském diskurzu – oslavovány jako „pilíře protestantismu“ v Sasku.⁴⁹ Matka i babička budoucího Fridricha Augusta II. hájily jeho protestantskou víru,⁵⁰ avšak politické plány Augusta Silného dovedly i tohoto mladého Wettina nejprve k tajné konverzi – s největší pravděpodobností v roce 1712 v Bologni (prostřednictvím Christiana Augusta Sasko-Zeitzského) –, posléze ke konverzi veřejné, jíž kurfiřtřský syn podstoupil v říjnu 1717, jen několik dnů před počátkem oslav Lutherova jubilea.⁵¹ August Silný se podle zpráv snažil, aby se tato veřejná proklamace uskutečnila později (mj. i z toho důvodu, že v témže roce konvertoval i bratr Christiana Augusta Sasko-Zeitzského Moritz Wilhelm, a navíc August Silný v té době pobýval v Lipsku, kde se účastnil místních trhů a vnímal nervozitu ve společnosti), což se nakonec nezdařilo.⁵²

Již bylo naznačeno, že cesta k tomuto „coming outu“ mladého prince⁵³ byla dlouhá a doprovázela ji horečnatá diplomatická aktivita sestávající ze složitých zákulisních vyjednávání. Významnou roli v těchto případech obecně hráli nunciové, císařští diplomaté i diplomaté dalších zemí. V případě Saska se obzvláště po roce 1710 (August Silný tehdy po bitvě u Poltavy opět razantně vstoupil do polské politiky) okolo víry kurfiřtřského prince rozpoutala diplomatická „bouře“.⁵⁴ A co vedlo kurfiřtřského prince ke změně vyznání? On sám se nikdy k tomu, jaké konkrétní pohnutky ho vedly ke konverzi,

49 G. CHRIST, *Fürst, Dynastie, Territorium und Konfession*, s. 382.

50 J. STASZEWSKI, *August II.*, s. 40.

51 Thomas NICKLAS, *Friedrich August II. (1733–1763) / Friedrich Christian (1763)*, in: Frank-Lothar Kroll (Hg.), *Die Herrscher Sachsens. Markgrafen, Kurfürsten, Könige 1089–1918*, München 2004, zde s. 194–195.

52 Shrnutí: J. ZIEKURSCH, *August der Starke und die katholische Kirche*, s. 270.

53 Kim Siebenhüner píše dokonce o „životě ve lži“ a vlivu takové dvojakosti na psychický vývoj jedince. Srov. K. SIEBENHÜNER, *Glaubenwechsel in der Frühen Neuzeit*, s. 243–272, zde obzvláště s. 258.

54 K princově konverzi jsou bohaté pramenné materiály v SHStA Dresden, f. 10026 Geheimes Kabinett, např. Loc. 2775/7 a Loc. 759/1–2, z nichž mj. vyplývá, že se na vyjednáváních podílel například i Georg Sigismund von Nostitz, šlechtic pocházející ze starého lužického (resp. ze slezské linie) rodu, který je velice úzce spjat rovněž s českými zeměmi. G. S. Nostitz byl v té době saským vyslancem v Hannoveru (1709–1718) a od roku 1714 rovněž v Londýně. Současně se díky těmto bohatým a dosud zcela nevytěženým pramenným materiálům dá načrtnout „vztahová síť“ jednak mezi dalšími konverzemi v německém panovnickém prostředí, a jednak mezi tehdejšími diplomaty.

nevyjádřil.⁵⁵ Z pohledu druhé strany skýtal pro papeže i císaře saský dvůr zajímavou perspektivu z hlediska rekonverze rodu – konverze Augusta Silného byla důležitá, přesto by mnohem hodnotnější z hlediska katolické církve byla konverze celé kurfiřtské rodiny. Naděje tak upínali nejen k princovi, ale také ke kurfiřtově manželce.⁵⁶ I proto se po roce 1711 začaly množit úvahy (které August Silný podporoval) o tom, že by si kurfiřtský princ Fridrich August měl vzít neter nového císaře Karla VI., tedy jednu z dcer zesnulého Josefa I. – August Silný doufal, že takto posílí svou reputaci a posune se v říšské hierarchii ještě výše (byl říšským vikářem). Za princovu nevěstu byla vybrána Marie Josefa,⁵⁷ svatba se uskutečnila v roce 1719 ve Vídni (Drážďany se pak staly kulisou velkolepé dvorské slavnosti, což lze vnímat jako kontrast ve srovnání s univerzitními oslavami jubilejního roku 1717).⁵⁸ Arcivévodkyně Marie Josefa se stala svému tchánovi Augustu Silnému duchovní partnerkou a spojenkyní především při rozšiřování sbírky ostatků (katolických) svatých – podařilo se jí získat i část žebra svatého Benna, který byl symbolem saského předreformačního katolictví.⁵⁹ S příchodem Marie Josefy do Drážďan se ustálily pravidelné katolické bohoslužby především u dvora,⁶⁰ což byl (vedle „získávání duší“) jeden z důležitých cílů papežské politiky v Sasku, jehož bylo dosaženo především prostřednictvím jezuitů. Zástupci Tovaryšstva Ježíšova, v Sasku značně neoblíbení, zde byli personifikováni Augustovým zpovědníkem, páterem Karlem Moritzem Votou.⁶¹ August Silný se snažil pochyby o tom, že hodlá dosazovat na vlivná místa katolíky, resp. neluterány, minimalizovat a neustále vydával takzvaná ujištění o víře, z jejichž množství v určitém

55 J. STASZEWSKI, *August II*, s. 35.

56 Tamtéž, s. 21–39.

57 J. ZIEKURSCH, *August der Starke und die katholische Kirche*, s. 272–275.

58 Komemorační rytiny a tisky slavností spojených s drážďanskými svatebními oslavami, které nechal ve dvacátých letech zhotovit August Silný, shromáždila a okomentovala C. SCHNITZER, *Constellatio Felix*; srov. TÁŽ, *Königreiche – Wirtschaften – Bauernhochzeiten. Zeremonielltragende und-unterwandernde Spielformen höfischer Maskerade*, in: Jörg Jochen Berns – Thomas Rahn (Hgg.), *Zeremoniell als höfische Ästhetik in Spätmittelalter und Früher Neuzeit*, Tübingen 1995, s. 280–331, zde s. 307–309.

59 Svatý Benno (okolo 1010–1106) byl míšeňský biskup, který byl svatořečen v době reformace, jeho ostatky však byly ještě ve dvacátých letech 16. století převezeny do Bavorska a on se stal patronem Mnichova. Srov. např. *Bayern und Sachsen in der Geschichte. Wege und Begegnungen in archivalischen Dokumenten*, Dresden – München 1994, s. 167–170.

60 V roce 1708 byla vybudována dvorská kaple v tzv. Taschenbergpalais, který stojí těsně u zámku. Teprve za vlády manžela Marie Josefy byla započata (1739) stavba katolického svatostánku v Drážďanech – došlo tak k vyvrcholení nejen opětovného zavedení katolické církve v Sasku, ale rovněž s tím spojené vizualizace tohoto nepřátelsky vnímaného elementu. Srov. Dagmar FREIST, *Religionssicherheiten und Gefahren für das „Seelenheil“*. *Religiös-politische Befindlichkeiten in Kursachsen seit dem Übertritt Augusts des Starken zum Katholizismus*, in: U. Rosseaux – G. Poppe (Hgg.), *Konfession und Konflikt*, s. 35–53, zde 45–47.

61 Vota byl rovněž zpovědníkem Jana Sobieského. Demonstrace výsledovatelné kontinuity stála pro Augusta Silného v jeho konceptu prosazování moci na prvním místě.

časovém úseku se dá vyvozovat míra nespokojenosti nejen saských stavů.⁶² Navíc do „nátlakové kampaně“ vstupovali i jiní panovníci, jako tomu bylo například při uzavírání míru v Altranstädtu.⁶³

Poté, co vešlo v obecnou známost prostřednictvím veřejné konverze, že ke katolictví přestoupil i kurfiřtský princ, se situace uvnitř Saska opět vyhroutil – využili toho propagandisté (spojení jednak s pietistickým okruhem z univerzity v Halle/Saale, jednak s pruskými vládními kruhy). Za zvláštní pozornost stojí obzvláště pamflet, který měl podobu dopisu, jež měla svému synovi poslat Christiana Eberhardina. Matku o své veřejné konverzi princ Fridrich August osobně zpravil 23. října 1717. Propaganda využila mimo jiné toho, že Christiana Eberhardina většinu času trávila mimo kurfiřtský dvůr v Drážďanech, sídlila především v klášteře Pretzsch. A tak bylo uvěřitelné, že by sama skutečně dopis svému „odpadlému synovi“ mohla napsat. List začíná tklivými slovy o plačící matce/Rachel – „*weinende Rachel*“.⁶⁴ Ovšem obdobné pamflety se objevovaly už v době, kdy konvertoval na sklonku předchozího století August Silný.⁶⁵ Ukazuje se tak propagandistická rovina reakce na konverze a její široký praktický rejstřík, který dosud nebyl přinejmenším v saském kontextu zcela využit.

Závěrem je možné shrnout metodologické a reinterpretační postupy, jejichž prostřednictvím lze popsané momenty saských dějin v první třetině 18. století analyzovat.

Konverze jako základní „filtr“ dění a počínání Augusta Silného – tento akt změny vyznání panovníka chápe konverzi nikoliv jako statickou skutečnost, jež by byla vázána na jeden jediný okamžik, nýbrž jako dynamický prvek, který dal „do pohybu“ mechanismy, jež stály dříve mimo pozornost historiografického výzkumu (úloha vedlejších větví

62 SHStA Dresden, f. 10026 Geheimes Kabinett, Loc. 356/1, fol. 04–393, obzvláště patrné je to v letech 1717/18 (fol. 64 ad.). Srov. K. FITSCHEN, *Der Glaubenwechsel Augusts des Starken*.

63 Také z tohoto důvodu altranstädtský mír (1706), který byl August Silný donucen uzavřít s Karlem XII., zahrnoval body zaručující přednostní postavení luteránské víry v Sasku. Srov. Jürgen Rainer WOLF (Hg.), *1707–2007 Altranstädter Konvention. Ein Meilenstein religiöser Toleranz in Europa*, Halle (Saale) 2008, obzvláště s. 9–20.

64 List *Die weinende Rachel* s vročením 1717 se vyskytuje v různých kopiích, resp. podobách (psané i tištěné): např. SHStA Dresden, f. 10026 Geheimes Kabinett, Loc. 759/10 nebo Sächsische Landesbibliothek – Staats- und Universitätsbibliothek Dresden (dále jen SLUB Dresden), Fotothek, inv. č. df_dat_0005758.

65 Např. pamflet *Die weinende Mutter der Christlichen Lutherischen Kirchen über den Verlust ihres Höchstwehrten und allerliebten Sohns, welcher sich anietzo in den Schoss einer andern Kirchen-Mutter gesetzt hat...*, [l. s.] 1697, SLUB Dresden, inv. č. 392873990/4. Pamflet se vyskytoval v různých obměnách i v následujících letech, např. *Die Weinende Rachel durch welche Die umb das Heyl der Armen Seelen Bekümmerte Mutter, Catholische Kirche in kurzer Trauer und Toden Rede vorgestellt wird [...]*, Wienn 1715, Niedersächsische Staats- und Universitätsbibliothek Göttingen. inv. č. PPN720421268–dostupné on-line na URL: <<http://gdz.sub.uni-goettingen.de/dms/load/img/?PID=PPN720421268>> [cit. 10. 1. 2017].

wettinského rodu; vztah obyvatel Drážďan k „těm na druhé straně“); je rovněž možné se ptát, jak s konverzí pracoval samotný August Silný, resp. co to pro Sasko znamenalo. Do jaké „vztahové sítě“ se August zapojil a jak na to reagovali ostatní protestantští panovníci, především dánský král, anglická královna Anna, brunšvicko-lüneburský kurfiřt, posléze anglický král Jiří I., kteří předtím patřili k bezprostřednímu spojeneckému (a rodinnému) okruhu saského kurfiřta.

Distribuce moci – pro tento aspekt připravily půdu pro výzkum takzvané nové kulturní dějiny, které do popředí postavily reprezentaci moci.⁶⁶ V saském případě se kupříkladu nabízí srovnání příprav (organizační zázemí, bezprostřední okolí panovníka) několika velkých slavností, které měly zásadní symbolický význam jak pro vládnoucí dynastii, tak pro saské obyvatelstvo.⁶⁷

Gender studies – genderový aspekt konverzí je v případě Augusta Silného velmi výrazný. Poté, co ke katolicismu konvertoval on i jeho syn, jisté „kontinuum“, k němuž se protestantské obyvatelstvo upínalo, představovala jeho manželka Christiana Eberhardina, jejíž role pevně luteránky byla v Sasku přijímána velice pozitivně. Byla definována jako „opěrný sloup protestantismu“ – a v kontextu oslav Lutherova jubilea a oznámení konverze kurfiřtského prince se navíc stala, jak bylo výše zmíněno, jakousi metaforou církve, již opouští (její jediný) syn (*weinende Rachel*). Dopis, který coby zkoušená matka měla vlastní rukou svému synovi napsat – že se jedná o falzum, se v historických pracech píše dlouho, ale dosud nebylo učiněno srovnání obdobné „propagandistické kampaně“ v souvislosti s konverzí Augusta Silného, v níž roli „opěrného sloupu protestantismu“, onu „plačící Rachel“, sehrála Augustova matka, dánská princezna Anna Sophie (zemřela v červenci 1717), jež byla oporou ve víře nejen své nové zemi, ale obzvláště v letech 1697–1717 snaše Christianě Eberhardině Braniborsko-Bayreuthské. A v konfesním protikladu pak k těmto dvěma luteránkám stojí Marie Josefa Habsburská, manželka kurfiřtského prince, katolička, která do Saska přišla od vídeňského dvora. Na odborné biografické (ať už čistě životopisecké či problémově analytické) zpracování čeká každá z nich.

66 Barbara STOLLBERG-RILINGER, *Was heißt Kulturgeschichte des Politischen?*, Berlin 2005; TÁŽ (Hg.), *Spektakel der Macht. Rituale im Alten Europa 800–1800. Katalog*, Darmstadt 2008; TÁŽ, *Des Kaisers alte Kleider. Verfassungsgeschichte und Symbolsprache des Alten Reiches*, München 2008; TÁŽ, *Rituale*, Frankfurt am Main u. a. 2013; srov. TÁŽ, *Einleitung*, in: Andreas Pietsch (Hg.), *Konfessionelle Ambiguität. Uneindeutigkeit und Verstellung als religiöse Praxis in der Frühen Neuzeit*, Gütersloh 2013, s. 9–26.

67 Srov. např. Iveta COUFALOVÁ, „*Schaut wie A: Rex seine Armee jetzt speiset...*“ *Štola Augusta Silného: jídlo a reprezentace moci ve vojenském ležení u Zeithainu (1730)*, in: Blanka Jedličková – Milena Lenderová – Miroslav Kouba – Ivo Říha (edd.), *Krajiny prostřených i prázdných stolů I. Evropská gastronomie v proměnách staletí*, Pardubice 2016, s. 72–92.

Další historiografickou disciplínou, která v dané problematice nabízí zajímavé možnosti výkladu, jsou bezpochyby *církevní dějiny* (jak v protestantském, tak katolickém diskurzu), které by saskou problematiku první poloviny 18. století interpretovaly nikoliv jen v intencích kurfiřtřské konverze, resp. krize protestantismu, ale jako proces vztahující se minimálně k celé šíři Svaté říše římské či dokonce mimo ni – kontext celoevropského protestantismu byl dosud v tomto případě zcela upozaděn. Jak situaci protestantů například ovlivnil postup proti protestantům ve Francii? Jaké zprávy se do Saska, resp. německých zemí, z francouzského území dostávaly a jak byly recipovány?⁶⁸

Stýkání dvou komunit (zde protestantské a katolické) je také vhodným subjektem emočního výzkumu, *emociology*.⁶⁹ Vymezování jedné komunity vůči druhé využitím různých emočních strategií, ať už fyzicky zachytitelných (pláč, násilí apod), či pouze pocitových (pocit sounáležitosti atd.), resp. zachycení zpráv, co si lidé o tomto emočním prožívání mysleli, jak jej vnímali a chápali, otevírá další možnosti poznání komplikované epochy na počátku 18. století. Jak hluboko ovlivňovala tyto emoční styly víra?⁷⁰

V diskusi o *místech paměti* (*Erinnerungsorte*) je možné využít kontextualizaci Luthérova jubilea jako (ne)místa německé paměti v souvislosti s oznámením o změně vyznání kurfiřtřského prince, pokračovatele vládnoucího rodu. Nabízí se tak možnost diskuse o konverzích Augusta (II.) Silného i Augusta (III.) jako míst paměti nejen v dějinách Saska, ale i rodu Wettinů: konverzí prince Fridricha Augusta došlo definitivně k rekonverzi/rekatolizaci rodu – od roku 1697, respektive 1717, byli všichni následující kurfiřti kontinuálně katolického vyznání.⁷¹

A konečně *výklad „druhého života“* konverzí – konverze samotného Augusta, jeho syna i dalších příbuzných ovlivnily výklad saských dějin. Předmětem výzkumu se mimo jiné mohou stát tyto změny víry a jejich propagandistické využití v rámci „reprezentační strategie“ jednak katolické církve v následujících staletích – za všechny zde zmiňme například štrasburského biskupa a církevního historika Andrease Rässe a jeho monumentální dílo o konvertitech⁷² –, jednak pruské státní propagandy, které se postupně podařilo německý

68 Na tuto problematiku upozornil např. Max L. BAEUMER, *Lutherfeiern und ihre politische Manipulation*, in: Reinhold Grimm – Jost Hermand (Hgg.), *Deutsche Feiern*, Wiesbaden 1977, s. 46–61, zde s. 47. Upozorňuje mj. na postup Karla IX. proti hugenotům.

69 Shrnutí možných postupů tohoto bádání Radmila ŠVAŘÍČKOVÁ SLABÁKOVÁ, *Dějiny emocí: nové paradigma ve studiu historie*, Český časopis historický 114, 2016, č. 2, s. 291–315.

70 Barbara H. ROSENWEIN, *Emmotional Communities in the Early Middle Ages*, New York 2006, zde obzvláště s. 79–99.

71 K Augustovi v tomto kontextu např. Miloš ŘEZŇÍK, *August der Starke. Guter Mäzen und schlechter König?*, in: Hans Henning Hahn – Robert Traba (Hgg.), *Deutsch-Polnische Erinnerungsorte*, Bd. 2: *Geteilt/Gemeinsam*, Paderborn 2014, s. 273–293.

72 *Die Convertiten seit der Reformation [nach ihrem Leben und aus ihren Schriften dargestellt]* (13 dílů, 1866–1880). Jaký byl rámec jeho práce [srovnání s podobnými pracemi, např. s Friedrich Wilhelm von

prostor ovládnout. Je možné odpovědět na otázku, zda by se tak stalo i bez konverzí na saském kurfiřtském dvoře?

Ammon (Hg.), *Galerie der denkwürdigen Personen, welche im XVI., XVII. und XVIII. Jahrhunderte von der evangelischen zur katholischen Kirche übertreten sind*, Erlangen 1833]? V této souvislosti si můžeme klást další otázky, především jakým způsobem docházelo ke „konstruování/vytváření“ raně novověkého konvertity v 19. století a jakou roli později ve výkladech katolické (i protestantské) propagandy hrál?

Summary

Luther's Anniversary (1717) and Conversion in the Saxon Elector's Court: starting points and possibilities of the research

Augustus the Strong (1670–1733), Elector of Saxony, converted in June 1697 to Catholicism and then he was elected the King of Poland (Augustus II). His conversion wasn't accepted in Saxony or by Protestants in the Holy Roman Empire amiably, besides it complicated the fragile system constructed for a long time after the Thirty Years' War. The situation has become even more complicated when the Electoral Prince Frederick Augustus (in spe Augustus III) also

converted. It happened in two phases: first secretly (in Bologna, 1712), then publicly (in Rome, October 1717). And the Prince's coming out was connected with the culmination of celebration of the 200th Anniversary of Reformation, so called Luther's Jubilee, in 1717, in Saxony and in the whole Holy Roman Empire. The study summarizes the present research and attempts to define further exploration paths using new methodologies or new ways of reinterpretation.

Dana MAREŠOVÁ

Šlechtičny z rodu Dalbergů a *silva rerum* 2. poloviny 19. století

Abstract: *The Dalberg Family Noblewomen and ‚silva rerum‘ of the Second Half of the 19th Century* Kunigunda (1827–1892) and Karolina (1874–1935) von Dalberg owned the books and they wrote about their thoughts into them. These books have been stored in the chateau of Dačice and they were forgotten for a long period of time. It was really difficult to classify them due to their complicated structure. I was able to categorize them amongst the ego-documents and I found out they corresponded to the sources called *silva rerum*. It is very difficult to define this type of a source, because it consists of a miscellaneous content (poems, *alba amicorum* and diaries entries, pictures, photos etc). What is also special about them is the fact they are quite rare in our area, and that is why just a little of research has been done so far. It is a source of a personal nature and it offers a lot of information. In future, it can also provide answers to various questions related to a personal and public life, everydayness, the way of thinking, the contacts network and many others from the aristocratic life of the 19th century.

Key words: *silva rerum* – commonplace books – ego-documents – 19th century – nobility – Kunigunda von Dalberg (1827–1892) – Karolina von Dalberg (1874–1935)

Silva rerum

Pojem *silva rerum* pro označení specifického typu ego-dokumentů zůstává v české historiografii v podstatě neznámý. V polské literatuře se tento pramen označuje *sylva*, v angličtině zase *commonplace book*.¹ Doslovný překlad z latiny do češtiny zní „les věcí“. Tímto pomyslným lesem je myšleno několik různých typů písemností, které dohromady tvoří jeden celek. Kořeny tohoto typu pramene lze hledat již ve starověké literatuře. Žánr, který se později označoval právě jako *silva rerum*, poprvé použil ve

1 V případě *commonplace books* jde o synonymum k *silva rerum*. Z překladu z angličtiny zní název „všední knihy“, ty vznikaly od renesance a vytvářeli je zejména studenti při svých studiích. V novověku se z nich postupně stávaly sbírky různých témat, a to práva, vědy, alchymie, teologie apod. Více o tom URL: <<http://ocp.hul.harvard.edu/reading/commonplace.html>> [cit. 10. 4. 2016]. Na této webové stránce Harvardovy univerzity si lze prohlédnout několik digitalizovaných *commonplace books*, a to podle století, do kterého jsou datované.

svých dílech Publius Papinius Statius (45–96). Jedno z jeho děl neslo název *Silvae*, šlo o sbírku básní, ód, chvalozpěvů, popisů vil, smrti, slavností, svateb a dalších rozličných oslav.² Jejich znovuzrození nastalo v některých částech Evropy, a to zejména v Polsku, v období baroka, vrcholnou dobu jejich rozkvětu pak představuje 17. a 18. století. V Polsku zakládali *silva rerum* hlavně příslušníci šlechtických rodů, většinou šlo o více členů jedné rodiny, někdy i o celé generace, jež vytvořily jakousi rodinnou knihu, která obsahovala vše, co jim připadalo důležité do ní přidat. Do knihy mohly přibývat deníkové záznamy, monografie, dopisy, právní dokumenty, vtipy a anekdoty, ekonomické informace, finanční dokumenty, básně, filozofické úvahy, genealogické stromy, rady pro potomky apod.³ *Silva rerum* obsahovala i další části, a to např. různé recepty či rady, které se uplatnily v domácnosti (např. na zneškodnění krys) nebo pramínky vlasů.⁴ Rodinné knihy v takovéto podobě vlastnilo nespočet šlechtických rodin. *Silva rerum* mohla mít podobu i domácích hospodářských knih, do nichž se zapisovaly rodinné výdaje, literární texty, recepty, ty byly provázané ještě se společenskou kronikou, kterou vedl jejich autor.⁵ Za vrchol, tzv. zlatou dobu *silva rerum*, se označuje doba 18. a počátku 19. století s tím, že některá *silva rerum* právě v té době převzala podobu rodinných kronik. V tomto případě je dosti obtížné odlišit *silva rerum* od rodinné kroniky. Poté jejich sláva odeznívá a v podstatě jsou téměř zapomenuty. Důvodem byla vzrůstající popularita novin, a tak se ze *silva rerum* stala literární zvláštnost, ke které se mnoho pisatelů obracelo spíše z tradice než

2 Mariusz PISARSKI, *Silva rerum – „a book of everything on anything“ as a cybertextual experience*, in: Markku Eskelinen – Raine Koskimaa (edd.), *Cybertext Yearbook*, Jyväskylä 2010, s. 1–16, zde s. 3. Více o Statiovi *Ottův slovník naučný* XXIV, Praha 1906, s. 21.

3 M. PISARSKI, *Silva rerum*, s. 4. To podle autora článku uvádí Jakub NIEDŹWIEDŹ, *Sylwa*, in: Andrzej Borowski (ed.), *Słownik sarmatyzmu*, Kraków 2001, s. 188. Více k rodinným kronikám Birgit STUDDT, *Haus- und Familienbücher*, in: Josef Pauser – Martin Scheutz – Thomas Winkelbauer (Hgg.), *Quellenkunde der Habsburgermonarchie (16.-18. Jahrhundert)*. Ein exemplarisches Handbuch, Wien-München 2004, s. 753–766.

4 M. PISARSKI, *Silva rerum*, s. 4. Např. Hausbuch (domácí knihu) si vedla v novověku manželka řemeslníka Marie Elisabeth Stampfer (1638–1700). Knihu označovala jako „*Pichl*“ a je spojením knihy narození, dobové kroniky, pamětihodností, deníku, sbírky receptů a také jakéhosi popisu vlastního života. Joseph von ZAHN (Hg.), *Der Frau Maria Elisabeth Stampfer Hausbuch*, Wien 1887; Franz ILWOLF, *Steiermärkische Geschichtsschreibung vom XVI. – XVIII. Jahrhundert*, *Deutsche Geschichtsblätter* 4, 1903, s. 296n; Inge BERNHEIDEN, *Individualität im 17. Jahrhundert. Studien zum autobiographischen Schrifttum*, Frankfurt am Main 1988; Eva KORMANN, „*Und solliche Grimbnuß hab ich alleweil!*“ *Autobiographik bürgerlicher Frauen des 17. Jahrhunderts am Beispiel des „Pichls“ der Maria Elisabeth Stampfer*, in: Michaela Holdenried (Hg.), *Geschriebenes Leben. Autobiographik von Frauen*, Berlin 1995, s. 80–93.

5 Toto uvedla polská badatelka Maria Marcjanova, více v Joanna CZAPLIŃSKA, *Česká literatura a polská literární teorie*, in: Stanislava Fedrová (ed.), *Hodnoty a hranice. Svět v české literatuře, česká literatura ve světě*, Praha 2006, s. 463–472, zde s. 465. Autorka uvádí, že v českém prostředí se tomuto pramenu nejvíce blíží zápisky Jana Jeníka z Bratřic z 19. století.

kvůli oblíbenosti žánru.⁶ Ovšem i dnes tyto prameny představují pro mladé, hlavně polské a litevské spisovatele velice atraktivní literární formu.⁷

Jako obtížná se jeví klasifikace tohoto typu pramene. Strukturu tvoří značně různorodý materiál – od deníkových záznamů přes fragmenty poezie, úryvky z děl známých autorů po vyprávění, novinové výstřižky, pohlednice a další drobnosti.⁸ Charakterizuje je značná otevřenost a různorodost.⁹ Mísí se v nich různé žánry a styly. Nejvýstižnější popis *silva rerum* přinesl autor článku, z něhož tato studie vychází, a to Mariusz Pisarski, který již v názvu uvedl, že *silva rerum* jsou „*A book of everything on anything*“. Tedy jsou to „knihy všeho a na cokoli“. Pro *silva rerum* jsou typické dva protichůdné znaky, jež je zároveň utvářejí. Za prvé různorodost, a to jejich obsahu, formy, charakteristiky druhu apod. Druhý ze znaků představuje vytváření spojení mezi postavou autora a společenským životem. Autora ovlivňují jeho intelektuální, kulturní a citové obzory a také historické a sociální podmínky. Na jeho společenský život reagují všechny texty a materiály obsažené v *silva rerum*.¹⁰ Jinou charakteristiku uvedl Ryszard Nycz, jenž „*rozdlišuje texty typu konceptu neboli náčrtu, pokusu, úvahy, v nichž je různorodá tematika sjednocena jistou společnou, nadřazenou myšlenkou, a texty typu improvizace, v nichž citované prvky dostávají nové uspořádání.*“¹¹

Po využití několika definic by se dalo k *silva rerum* použít vhodnější synonymum, a to např. zápisník. Autor si do něho zapisoval a tím i ukládal své myšlenky. Na tomto místě by bylo vhodné ukázat, v čem se *silva rerum* lišila od deníků, i když mnohdy i do nich byly zapisovány deníkové záznamy. Ovšem deníky byly periodické, jejich držitelé do nich psali pravidelně, byť každý v rozdílném rozmezí, buď denně, nebo týdně, ale dokonce i jen jednou za měsíc.¹² Deníkové zápisy vznikaly bezprostředně, s krátkým časovým odstupem od událostí, jež popisovaly, zatímco v *silva rerum* zápisky mohly vznikat i s delším časovým odstupem. Nakonec hlavní znak, který tyto typy pramenů odlišuje, je ten, že záznamy v denících jsou řazeny chronologicky a navazují na sebe.¹³ U *silva rerum* tomu tak nebylo, autor si mohl vybrat jakoukoliv stránku, kam svůj záznam

6 M. PISARSKI, *Silva rerum*, s. 6.

7 Nejznámější jsou historické romány od Litevky Kristiny SABALIAUSKAITE, *Silva rerum I, II, III*, Kraków 2009, 2011 a 2014.

8 M. PISARSKI, *Silva rerum*, s. 3. Autor uvedl, že „*Silva rerum is a form of literature in which genres and styles are mixed together: fictional fragments are accompanied by practical household advice. Unfinished amateur narratives of citations from the great classics and hand-written diary entries are accompanied by newspaper clippings, postcards, and other trivia.*“

9 Tamtéž, s. 2.

10 Podle Stefanie Skwarczynské to uvádí J. CZAPLIŃSKA, *Česká literatura*, s. 465.

11 Tamtéž; Ryszard NY CZ, *Sylwy współczesne*, Kraków 1996, s. 15–16.

12 Milena LENDEROVÁ, *A ptáš se, knížko má... Ženské deníky 19. století*, Praha 2007, s. 90–91.

13 Dagmar MOCNÁ – Josef PETERKA, *Encyklopedie literárních žánrů*, Praha 2004, s. 98.

učinil. *Silva rerum* představují ego-dokumenty, u nichž nedochází ke zkrácení vnitřních prožitků, jako tomu bývá u deníků, které byly častokrát autocenzurovány, a tak se z nich sám majitel vytrácel. Na rozdíl od deníků, které byly ryze soukromou záležitostí, do *silva rerum* zapisovali i další pisatelé. Ti povětšinou využili básně od známého autora té doby, kterou doplnili vlastním věnováním. *Silva rerum* jsou tudíž podobné památníkům. Mohla mít i formu památníku, když majitel užil nepotištěnou svázanou knihu a nechával si do ní zapisovat od svých známých, přátel a příbuzných zápisy památníkového charakteru.¹⁴ Později však tuto podobu *silva rerum* ztrácela, jelikož si do nich majitelé zapisovali i soukromé záležitosti, které nebyly určeny nikomu jinému.

Silva rerum patří mezi ego-dokumenty, Selbstzeugnisse neboli prameny osobní povahy.¹⁵ Pestrost těchto pramenů komplikuje jejich kategorizaci. Společným znakem je soukromý charakter a vypovídací hodnota o myšlenkovém světě a životě držitele dokumentu.¹⁶ Ego-dokumenty se rozvíjely od raného novověku a přibývaly v následujícím období. Přelom 18. a 19. století přinesl mnoho převratných událostí, a tak lidé častěji brali do rukou pero a zapisovali si vše, co je trápilo, nebo z čeho se naopak radovali.¹⁷ V průběhu celého 19. století došlo k obrovskému nárůstu pramenů osobní povahy, a to nejen ve šlechtickém, ale i v měšťanském prostředí.

Edice korespondence, deníků, memoárů a vzpomínek vznikaly již v 19. století a sloužily jako doplnění k „velkým“ dějinám. Až nový pohled na ego-dokumenty se stal podkladem pro poznání dějin každodennosti a také dějin mentalit,¹⁸ které zkoumají

14 Památníky ze zkoumaného období se zabývali zejména Barbara KRAFFT, *Vergißmeinnicht – das Sinnige in Biedermeier*, in: Hans Ottomeyer – Ulrike Laufer (Hgg.), *Biedermeiers Glück und Ende: Die gestörte Idylle 1815–1848*, München 1987, s. 137–161; Christine GÖHMANN-LEHMANN, „Freundschaft – ein Leben lang...“. *Schriftliche Erinnerungskultur für Frauen*, Cloppenburg 1994; Wilfried BUß, „Mein Angedenken dir bewahre...“ *Stammbuch – Album Amicorum – Poesiealbum. Begleitheft zur Ausstellung im Emschertal-Museum Herne*, Schloß Strünkede 2001. V českém prostředí se památníky zabývala Marie RYANTOVÁ, *Památníky aneb štambuchy, to jest alba amicorum*, České Budějovice 2007.

15 Srov. Winfried SCHULZE (Hg.), *Ego-Dokumente. Annäherung an den Menschen in der Geschichte*, Berlin 1996. K tomu i Harald TERSCH, *Vielfalt der Formen. Selbstzeugnisse der Frühen Neuzeit als historische Quellen*, in: Thomas Winkelbauer (Hg.), *Vom Lebenslauf zur Biographie, Geschichte, Quellen und Probleme der historischen Biographik und Autobiographik*, Horn-Waidhofen an der Thaya 2000, s. 69–98.

16 Josef HRDLIČKA (ed.), *Autobiografie Jana Nikodéma Mařana Bohdaneckého z Hodkova*, České Budějovice 2003, s. 15.

17 M. LENDEROVÁ, *A ptáš se, knížko má*, s. 43.

18 W. SCHULZE (Hg.), *Ego-Dokumente*; H. TERSCH, *Österreichische Selbstzeugnisse des Spätmittelalters und der Frühen Neuzeit (1400–1650). Eine Darstellung in Einzelbeiträgen*, Wien-Köln-Weimar 1998; Kaspar von GREYERZ – Hans MEDICK – Patrice VEIT (Hgg.), *Von der dargestellten Person zum erinnerten Ich. Europäischen Selbstzeugnisse als historische Quellen (1500–1850)*, Köln-Weimar-Wien 2001 a další.

vnitřní život lidí v rámci společnosti, jež se mění jen pomalu až po dlouhodobých změnách.¹⁹ Prameny jako ego-dokumenty nevyprávějí objektivně o době, v níž jejich autor žil, a ani nezachycují autentický obraz života autora. Před zapsáním událostí si je pisatel promýšlel, přehrával si je, vytvářel tak svoji představu a dával jim podobu a smysl.²⁰ Právě i ego-dokument typu *silva rerum* může poskytnout mnoho odpovědí na otázky týkající se života v minulých dobách, ale také s sebou může přinést mnoho dalších otazníků, které se týkají klasifikace těchto značně pestrých pramenů. Tento příspěvek si klade za cíl zodpovědět několik klíčových otázek – zda se tento typ pramene v našem prostředí vyskytoval a zda knihy, které vlastnily dvě dámy z rodu Dalbergů, lze považovat za *silva rerum*. Tento typ pramene stejně tak jako ostatní typy ego-dokumentů je spjat s osobou jejich majitele, v tomto případě s Kunigundou a Karolinou von Dalberg.

Kunigunda a Karolina von Dalberg

Kunigunda (1827 Tišnov – 1892 Vídeň) pocházela z rodiny majora ve výslužbě, c. k. komořího a majitele panství Tišnov u Brna Karla Friedricha svobodného pána von Vittinghoff-Schell zu Schellenberg a Marie Ludoviky, rozené Loë zu Wissen.²¹ Kunigunda se stala manželkou Friedricha Ferdinanda von Dalberg (1822–1908), majitele dačického panství, zapáleného přírodovědce, ornitologa a mineraloga.²² Byla o pět let mladší než on, zemřela v roce 1892 ve Vídni a její manžel ji přežil o šestnáct let. Jejich svazek trval téměř padesát let, vychovali spolu osm dětí, dva syny a šest dcer.²³ Celé jejich manželství se podle dochované korespondence jeví jako plné lásky, pochopení a vzájemného souznění. Na jejich blízký vztah ukazuje i to, že si denně psali dopisy, pokud Friedrich setrval mimo domov.²⁴ Na

19 Richard van DÜLMEN, *Historická antropologie. Vývoj, problémy, úkoly*, Praha 2002, s. 26–27.

20 Radmila SLABÁKOVÁ, *Osobní deník – zdroj nebo tvůrce paměti?*, in: Milena Lenderová – Jiří Kubeš (edd.), *Osobní deník a korespondence. Snaha o prezentaci, autoreflexi nebo (proto)literární vyjádření?*, Pardubice 2004, s. 46.

21 Jan MIKEŠ – Renata HEJTMANOVÁ – Zuzana VAVERKOVÁ, *Průvodcovský text*, Dačice 2013, s. 15.

22 Údaje o narození, uzavření manželství a úmrtí byly v tomto článku čerpány z Rodokmenu Dalbergů, který je uložený na zámku v Dačicích (dále jen Rodokmen Dalbergů) a Rodokmenu Sturmfederů, který je též uložený na zámku v Dačicích (dále jen Rodokmen Sturmfederů). Rodem Dalbergů se v našem prostředí zabývala převážně Jana Bisová, která k tomuto tématu vydala několik prací. Nejpodnětější pro tento článek byla studie Jana BISOVÁ, *Dalbergové v českých zemích*, Dačický vlastivědný sborník 3, 2005, s. 25–44.

23 Ludwiga (1847–1918), Karel Heribert (1849–1920), Karolina (1851–1929), Marie (1856–1925), Helena (1857–1924), Sofie (1861–1937), Friedrich Egbert (1863–1914), Theresa Marie (1866–1893).

24 Dopisy jsou uloženy v Moravský zemský archiv Brno, G 399 Rodinný archiv Dalbergů Dačice, kart. 44–46 (dopisy Kunigundy) a kart. 57–61 (dopisy Friedricha).

základě jejich svazku byl Friedrich Ferdinand spřízněn s hraběcími rody Coudenhove, Zichy a Waldstein-Wartenberg.²⁵

Karolina (1874–1935) von Dalberg byla manželkou Kunigundina syna Friedricha Egberta (1863–1914), jejich sňatek proběhl v roce 1904. Karolina pocházela z Brna, příslušela k nižší šlechtě, její rodina dosáhla povýšení do rytířského stavu na základě zásluh jejího prapradědečka – dvorního rady Franze Antona Raaba, který byl autorem myšlenky raabizace, tedy zemědělské reformy vedoucí k zefektivnění výroby. Její otec Josef von Raab (1832–1882) působil jako důstojník generálního štábu a vojenský atašé na c. k. rakouském vyslanectví v Konstantinopoli. Karolinina matka se jmenovala Karolina Ludvika a byla rozená von Bernhausen (1845–1924).²⁶ Původně Karolina působila jako vychovatelka v rodině Friedrichova bratra Karla Heriberta. Z manželství s Friedrichem Egbertem pocházeli mužští dědicové, a to Josef (1906–1929) a Johannes (1909–1940). Karolinin manžel zemřel ve svých jednapadesáti letech v březnu 1914. Vdova Karolina pečovala o své nezletilé syny a jako poručnice o majetek, který Friedrich jejím synům rozdělil na rovné díly. V roce Friedrichovy smrti vypukla první světová válka a Karolina si vzala na starosti vojenský lazaret, jenž byl ustanoven v Dačicích v konventu františkánského kláštera.²⁷ V roce 1917 Karolina za charitativní činnost obdržela medaili Červeného kříže.²⁸ Baronku Karolinu von Dalberg a její syny postihlo zrušení šlechtických titulů v roce 1918, změna občanství na československé a v neposlední řadě i pozemková reforma, která panství značně okleštila.²⁹

Vlastnily Kunigunda a Karolina von Dalberg *silva rerum*?

Obě knihy, které se po Kunigundě a Karolině dochovaly, jsou uloženy na zámku v Dačicích pod signaturou 16.926 a 16.927.³⁰ Otázkou je, zda se doopravdy jedná o *silva rerum*? Rozluštit tuto skutečnost napomohl výše zmiňovaný web Harvardovy univerzity, který spravuje *silva rerum* a zpřístupňuje v digitalizované podobě *commonplace books*, a to podle století (17., 18. a 19. století). *Silva rerum* jsou tak ojedinělým pramenem, a proto autorka pro tento článek vybrala přístupné, a to právě digitalizované knihy z Ameriky. Ty, jak se ukázalo, bohatě postačily ke komparaci, i když pocházejí z jiného prostředí

25 J. BISOVÁ, *Dalbergové*, s. 11–12.

26 J. MIKEŠ – R. HEJTMANOVÁ – Z. VAVERKOVÁ, *Průvodcovský text*, s. 17.

27 J. BISOVÁ, *Dalbergové*, s. 15–16.

28 J. MIKEŠ – R. HEJTMANOVÁ – Z. VAVERKOVÁ, *Průvodcovský text*, s. 24.

29 J. BISOVÁ, *Dalbergové*, s. 16.

30 Za upozornění na tento pramen, za ochotu a pomoc při bádání bych ráda poděkovala minulému i současnému správě Státního zámku Dačice, jmenovitě Renatě Mikešové, Peteru Demeterovi a Kristýně Dvořákové.

a doby. K porovnání bylo vybráno pět knih, které si vedly ženy, a to konkrétně Vera Jones (1813–1880), Dana Samuel (1853), Dorothea Lynde Dix (1830), Abba Adaline Ellsworth (1863) a Charlotte Francis (1771–1806).³¹

Všech pět knih je svázáno v pevné vazbě, dvě z nich jsou pojmenované, a to jako „*Poesie*“ a „*Album*“. Toto pojmenování se v 19. století užívalo u dalšího typu ego-dokumentů, a sice u památníků.³² Knihy majitelek pocházejících z Ameriky mají formát A5, jsou převážně rukopisné a jejich rozsah čítá nejméně okolo padesáti stránek, ovšem tento počet je v mnoha případech překročen a běžně se stávalo, že měly i přes sto stránek. Zápisy v knihách začínají nadpisem, který autorky podtrhly, vyzdobily či jinak zdůraznily, poté následuje text. Obsah, jak je u *silva rerum* typické, se skládá z různorodého materiálu. Knihy skýtají deníkové záznamy, popisy prožitého dne, zamyšlení se (např. nad přírodou, budoucím životem), vyprávění příběhů. Autorky často psaly o historii, čerpaly z Bible, z Cicerona, Vergilia, Tacita, zajímaly se o Argonauty, přepisovaly si do knih různá díla a překládaly je do latiny. V této podobě mohly knihy sloužit i jako vzdělávací pomůcka. Neustálým opisováním textů dámy procvičovaly cizí jazyky. Samozřejmostí těchto knih se staly básně, a to jak vlastní, tak od známých autorů (např. od Johanna Wolfganga Goetheho, 1749–1832). Nechyběly zde ani sonety, přepsané dopisy, které byly pro majitelky něčím významné, či notové záznamy nebo vzpomínky na zemřelé, ale i na oslavy, narozeniny a svatby. Majitelky si zapisovaly i sny, jež v noci prožily. Knihy pro ně byly i jakýmsi seznamem toho, co mají udělat, co je čeká, co chtějí realizovat. Tak si např. v *silva rerum* vedly seznamy knih, které si chtěly přečíst. Zaznamenávaly si jména svých známých, někdy je upřesnily i o jejich adresy. Knihy se doplňovaly dalšími listy, např. těmi vytrženými z tištěných knih. Psaný obsah doprovázely obrázky, výstřižky z novin a sušené květiny.

Již na první pohled jsou patrné odlišnosti mezi knihami z evropského a amerického prostředí. Dalbergské knihy pocházejí ze šlechtického prostředí, vznikly až ve 2. polovině 19. století a nesou jiná pojmenování. Ovšem i přes tyto nesrovnalosti jsou si zkoumané prameny značně podobné. Jeví se, že na vývoj *silva rerum* mělo vliv prostředí a doba, v kterých pramen vznikal. Jak se ukázalo po hlubší analýze a vzájemné komparaci, knihy z amerického prostředí označované jako *commonplace books* vykazují totožné vnější i vnitřní znaky s knihami Kunigundy a Karoliny von Dalberg.

31 Více o tom URL: <<http://ocp.hul.harvard.edu/reading/commonplace.html>> [cit. 10. 4. 2016].

32 M. RYANTOVÁ, *Památníky*, s. 106.

Kunigundina *silva rerum*

Kniha, která patřila Kunigundě, má pevnou papírovou vazbu hnědé barvy, desky doplňuje pozlacené kovové mohutné zdobení. Ze stejného materiálu je i zámeček, který sloužil k jejímu uzavírání. Kniha má rozměry 135 x 214 mm a čítá více jak sto nečíslovaných stránek. Jde o rukopisnou knihu doplněnou několika tisky. Jednotlivé zápisy začínají podtrženým nápisem. Podle záznamů si Kunigunda do knihy zapisovala mezi lety 1853 až 1885. To znamená, že majitelka započala s psaním ve svých šestadvaceti letech a skončila až v padesáti osmi letech, vedla si ji celých dvaatřicet let, tedy většinu svého dospělého života. Kunigunda si do knihy zapisovala především v němčině, také často užívala francouzštinu.

Obsah se skládá podobně jako u zmíněných amerických knih z různorodého materiálu. Součástí knihy jsou deníkové záznamy. Např. v roce 1856 si Kunigunda na Nový rok zapsala, co se celý den odehrávalo. Začala rodinnou večeří, kterou doprovázely četné gratulace, poté následovalo setkání v pokoji, při kterém si dala sešlost cigaretku. Zápis Kunigunda učinila i z dalších dní začátku roku, výjimečný byl 3. leden, tento den proběhla večeře u císařovny,³³ kam byla pozvaná nejen Kunigunda, ale i její matka a matka jejího manžela. Celý tento zápis končí uvedením pěti jmen, a to Ludoviky Vittinghoff-Schell, Sophie hraběnky Zichy rozené Vittinghoff-Schell, Helene Vittinghoff-Schell, Gábora Zichy a Kunigundy Dalberg Vittinghoff-Schell, u níž je navíc uvedeno, že jde o domácí paní. Všichni zmínění byli Kunigundini příbuzní.³⁴ Do knihy Kunigunda popsala i významné roční události, jako např. vánoční noc. Uvedla v ní i vánoční píseň a ukolébavku.

Velkou část knihy zaujímají básně. Jejich obsah je velice různorodý. Kunigunda si psala své vlastní básně, např. s názvem *Geburt*, v které zachytila svůj pohled na porod – první pohled na dítě, pocit z držení jeho rukou, pocit štěstí z narození atd. Smutné pocity zase obsahovala báseň *Der letzte Blick*, jejím klíčovým tématem je smrt matky. Ta leží v hrobě, její děti nad ní stojí, autorka se modlí za děti a za jejich štěstí. Ústředním motivem básně je to, že matčina duše bude navždy obsažena v posledním pohledu jejich dětí. Další báseň nese název *Aus der Heimath*, následující pojednává o dvou hostech, kteří přišli navečer.

33 Večeře se odehrála v roce 1856, v čase, kdy vládnul císař František Josef I. a císařovnou byla jeho žena Alžběta (1837–1898). Ta, jak bylo známo, měla v oblibě maďarskou šlechtu, proto nejspíše pozvala i hraběcí rod Zichy. S hraběcím rodem Zichy byli spřízněni Vittinghoff-Schell i Dalbergové, tak by se mohli prostřednictvím příbuzenských vztahů všichni dostat na císařskou večeři. Ovšem mohlo by se též jednat o manželku Ferdinanda I. Dobrotivého Marii Annu Karolinu Piu Savojskou (1803–1884). Její muž v roce 1848 sice abdikoval ve prospěch svého synovce, nejspíše jí však označení císařovna zůstalo. Nejasnost v určení osoby císařovny vyvolává v Kunigundině zápisu přípisek jména *Karoline*, ovšem není jasné, zda jde o jméno císařovny, či o dalšího z hostů. K císařovnam více Brigitte HAMANNOVÁ, *Habsburkové. Životopisná encyklopedie*, Praha 1996, s. 106–109, 134, 278–279.

34 J. BISOVÁ, *Dalbergové*, s. 11–12.

Jejích básní je v knize obrovské množství a nesou rozličné názvy, jako např. *Der Stern*, *Der todtte Soldat*, *Der Weg durchs Leben*, *Troken Blumen*, *An eine Rose* atd. Do své knihy Kunigunda zapisovala i úryvky básní od známých básníků jako Williama Shakespeara (1564–1616), Friedricha Halma (1806–1871),³⁵ Antona Langeru (1824–1879),³⁶ Aloise Josefa Ruckerta (1846–1916).³⁷ V knize se nachází i básně zapsané jejími příbuznými, např. dcera Helena (1857–1924) věnovala své mamince jedenáctistránkovou báseň s názvem *Das Mutterherz*. V knize se nachází i báseň od někoho, kdo se podepsal jako „*Poustevník v samotě*“ a zapsal Kunigundě to, že se mu stýská a požaduje její vlídnost.

Kunigunda si zapisovala svoje úvahy, které byly spojeny s bolestí a odloučením. Jeden ze zápisů nese název *In deinen Nähe werd ich ereilen*, je zápisem o stesku a o tom, že by ráda byla v blízkosti své lásky. Značně užívala spojení zlomené srdce a rozloučení. Její milostné básně jsou sentimentální (např. *Une larme*, tj. Slzička). Psala si o své nerozhodnosti, jež vyjádřila v úvahách *Ja oder Nein, Soll oder Nichts* a *Lieb oder Blass*. Zamýšlela se i nad významem víry ve svém životě. Víra, jak se ukázalo, představovala důležitou část jejího života. V její knize se nachází další různorodé záznamy, jako např. zápisy o snech, v jednom z nich se Kunigundě zdálo, že pojedou do „*Grab*“.³⁸ Mnohokrát na něco vzpomínala, např. na výlet do rakouského Wagramu.³⁹ Přepsala si dopis maršála Karla Schwarzenberga jeho manželce z 15. října 1813, ovšem otázkou zůstalo, jak se k ní dopis dostal.⁴⁰

Kunigunda do knihy vkládala usušené květiny a čtyřlístky, nacházejí se v ní různé tištěné a kreslené obrázky, např. pomněnky. Do knihy majitelka vložila ozdobu sestavenou z trnů růže. Zastoupení tu mají svaté obrázky – Ježíš Kristus na kříži, Panna Marie, kostel – ty jsou doplněny o modlitby, které jsou natištěny z druhé strany. Kunigundina kniha obsahuje svaté obrázky, které pocházejí z doby po její smrti, což ukazuje na to, že kniha byla nadále užívána v pozdější době. V knize jsou i dva obrázky s rytířem, který probodává draka, nejspíše jde o vyobrazení sv. Jiří. První z rytířů drží v ruce štít se dvěma sekerami a nad štítem se nachází stuha s nápisem *Familia Sturmfederiana patronus*, na

35 Friedrich Halm byl pseudonym pro Eligiusse Franze Josepha Münch-Bellinghausen. Více o něm Murray H. HALL – Gerhard RENNEN, *Handbuch der Nachlässe und Sammlungen österreichischer Autoren*, Wien-Köln-Weimar 1995, s. 132. Též Neue Deutsche Biographie URL: <<http://www.deutsche-biographie.de/sfz68427.html>> [cit. 20. 3. 2016].

36 Neue Deutsche Biographie URL: <<http://www.deutsche-biographie.de/sfz48050.html>> [cit. 20. 3. 2016].

37 Bernhard SOWINSKI, *Lexikon deutschsprachiger Mundartautoren*, Olms 1997, s. 410.

38 Město Hrob (německy Grab) se nachází pod Krušnými horami nedaleko Duchcova. Bylo též nazýváno Klostergrab, poněvadž náleželo oseckému klášteru. Mohlo se ale také jednat o ves Hroby ležící u Tábora, která se též označovala jako Grab. Antonín PROFOUS, *Místní jména v Čechách. Jejich vznik, původní význam a změny I*, Praha 1947, s. 778–779.

39 Rakouské městečko Wagram leží na potoce Russbachu nedaleko od Vídně. Více na URL: <<http://www.deutsch-wagram.gv.at/>> [cit. 20. 4. 2016].

40 Dopis Karla Filipa Schwarzenberga (1771–1820) jeho manželce Marii Anně z Hohenfeldu (1767–1848).

druhém obrázku mašle nese nápis *Familiae Hornek Weingeimensis Patronus*. Kunigunda byla s rodinou Sturmfederů i Hornecků v příbuzenském vztahu prostřednictvím svého manžela. V knize nechyběla ani vystřihovánka, skládala se z ostříhaného papíru, na jehož ploše byl vypíchaný nejspíše jehlou strom. Na závěr jsou do knihy poskládaná parte Kunigundiných příbuzných (rodina Vittinghoff-Schell). Knihu doprovází také dopisní obálky. Ty byly předepsány, stojí na nich *Dačice* a datum. Jedna z obálek obsahovala pramínek ustřižených vlasů zbarvených dnes do zrzava.

Na konci knihy se nacházejí volně vložené listy, jeden s usušenými květinami, na němž stojí „*Datschitz 5. Mai 1864 aus dem größten Garten*“, další je nadepsán „*Programm – des kleinen Konzertes welches zu Ehren des Doppelfestes am 3ten März 1877*“, na následujícím vloženém papíře jsou vepsány citáty z Nového zákona, z evangelia sv. Jana. Na čtyřech listech je tištěný text, který se věnuje německé vlasti (*Was ist des Deutschen Vaterland?*), ten odkazuje na stesk po již v té době zaniklé Svaté říši římské.⁴¹ Jednou z posledních částí knihy jsou listy s tzv. *Vergissmeinnicht Legende* od básničky Terezie von Dalberg (1866–1893), jejíž sbírka básní *Ein Vergissmeinnicht – an ihre Leiden und ihre Lieder* byla vydaná až posmrtně prozatím neznámým editorem v roce 1894.⁴²

Karolinina *silva rerum*

Karolinina kniha má též pevnou vazbu, rozměry 115 x 177 mm a obsahuje více jak sto nečíslovaných stránek. Též jde o rukopisnou knihu doplněnou několika tisky. Jednotlivé zápisy nezačínají podtrženým nápisem, Karolina nápisy zvýraznila větším a tučnějším písmem. Vedla si knihu podstatně kratší dobu než její předchůdkyně – mezi lety 1891 až 1899. Knihu využívala pouhých osm let, a to jako -náctiletá dívka. Záznamy nejsou řazeny chronologicky a působí dojmem, že pokud majitelku něco trápilo, nebo něco zajímavého prožila, otevřela knihu na jakémkoliv místě, kde bylo volno, a psala. Karolina napsala většinu zápisů v německém jazyce, angličtina a francouzština se objevuje pouze ojediněle. Uvedla název knihy *Anthologie meiner Erinnerungen*, ten doplnila květinovou výzdobou v podobě kresby tužkou.

Karolina se sice mohla inspirovat knihou Kunigundy, ta však zemřela v roce 1892, Karolina ji tedy nejspíše neznala osobně, jelikož se do rodiny Dalbergů přivdala až

41 Tato pojetí se objevuje i v básni Julia Mosena s názvem *Ist kein Dalberg da?* Julius MOSEN, *Sämtliche Werke*, Oldenburg 1863, s. 27.

42 Zároveň jde o nejmladší příspěvek do Kunigundina *silva rerum*. Ke sbírce sine editor (Hg.), *Theresia Marie Reichsfreiein von Dalberg. Ein Vergissmeinnicht – an ihre Leiden und ihre Lieder*, Wien 1894. V současné době se Terezii von Dalberg a její básnické tvorbě věnuje Peter Demeter společně s autorkou tohoto článku Danou Marešovou.

v roce 1904. O tom, že se dámy pravděpodobně nepoznaly, svědčí i to, že Karolina v roce Kunigundiny smrti pobývala ve vídeňském Hernals, kde se vzdělávala.⁴³ Ačkoliv Kunigunda zemřela ve Vídni, nejsou doklady o tom, že by se tam s Karolinou setkala, a navíc poslední dva roky života měla značně podlomené zdraví (byla ochrnutá a němá).⁴⁴ Karolina se s rodinou Dalbergů seznámila až po svých studiích, kdy se stala vychovatelkou v rodině Karla Heriberta von Dalberg,⁴⁵ ovšem mohla na Kunigundinu knihu narazit na zámku v Dačicích. I když se Kunigundina *silva rerum* používala i po její smrti, jak bylo výše uvedeno, tak podle všeho ne její budoucí snachou Karolinou. Jako vhodnější možnost se jeví to, že si ji po své ženě ponechal Friedrich Ferdinand von Dalberg. Prameny patrně vznikly nezávisle na sobě. I když si jsou v mnohém podobné, přesto se v leccm liší.

První zápisy v knize mají charakter památníkového záznamu, skládají se z věnování, básně, podpisu, místa a data uvedení zápisu. Karolina nejspíše zpočátku využila svázanou nepotištěnou knihu, která měla plnit úlohu památníku. Později však do knihy začala zapisovat svoje osobní záležitosti a přidávat další dokumenty, které daly knize podobu *silva rerum*. Karolininy osobní zápisky jsou nedatované, zdá se, že knihu vzala, otevřela na libovolném místě a psala, co jí právě leželo v hlavě. Tyto zápisky pocházejí z doby pozdější, než věnování od známých a přátel, což bylo zapříčiněno tím, že nechtěla, aby některý ze zapisovatelů četl její osobní záležitosti. *Silva rerum* se tedy v tomto případě utvářela postupně, měla svůj vlastní vývoj, jenž započal v myšlence založení památníku, který obohatily deníkové záznamy a dotvořily další typy ego-dokumentů. I když počátkem vzniku Karolinina *silva rerum* byl impulz založení památníku, pozdější skladba a pestrost zkoumaného ego-dokumentu se odlišuje od podoby památníku jako typu pramene osobní povahy.

Na začátku Karolininy knihy se nacházejí věnování od jiných osob, jejichž zápisy mají podobu právě památníkových záznamů. Jedna z nich se podepsala jako Adele von Arbter a učinila zápis v roce 1892 v Hernals. Právě na tomto místě bylo školicí středisko pro učitele, Adele von Arbter stála v jeho čele od roku 1877 a Karolina zde podle uvedených záznamů v *silva rerum* pobývala.⁴⁶ Do knihy se zapsali i tehdejší učitelé působící v Hernals, a to Andreas Rugger, Karl Rosenberg, Josef Rauch a učitel náboženství A. Wiminger, většina z nich Karolině věnovala navíc báseň. Upomínku na sebe napsaly také její přítelkyně – spolužačky jí vepsaly upomínku a přidaly i báseň. Všechny zápisy z Hernals pocházejí z roku 1892, Karolina tu v této době nejspíš studovala. Dvě stránky

43 Uvedeno níže v tomto článku na základě jejího zápisu v knize, která je hlavním pramenem tohoto článku.

44 J. MIKEŠ – R. HEJTMANOVÁ – Z. VAVERKOVÁ, *Průvodcovský text*, s. 15.

45 J. BISOVÁ, *Dalbergové*, s. 14.

46 Více na URL: <<http://www.hofburg-wien.at/wissenswertes/sisi-museum/kuk-officierstoechter-erziehungs-institut/>> [cit. 15. 4. 2016].

knihy Karolina věnovala pouhým podpisům svých známých. Učinila tak v roce 1892, k tomuto datu připsala, že jde o čtvrtý rok, a to nejspíše ve škole v Hernalshausenu. Zapsaly se jí tam dívky, a tak vznikl přehled jejich spolužaček.⁴⁷

Karolinina kniha sloužila i jako její deník, několik stránek je popsáno tím, co nějaký nejspíše pro ni významný den prožila. Zdůraznění významných událostí, jak se zdá, pro ni bylo důležité. K maminčiným jmeninám (Karolina Ludvika) si zaznamenala melodrama *Der Blumen Rache* od německého básníka a překladatele Ferdinanda Freiligratha (1810–1876).⁴⁸ Důležitou událost představovaly Vánoce, jeden ze zapisovatelů Karolině napsal báseň o vánoční noci a přilepil k ní obrázek anděla. Věnování tohoto typu připomíná zápisy, které se činily do památníků. Vánoce inspirovaly k zápisu i samotnou majitelku, v roce 1898 si napsala šest stránek o historii Vánoc a doplnila je obrázkem s vánočním městem, kostelem, smrky a anděly. Vlepila si i vánoční přání z prosince 1886, na němž je zapsán notový zápis písně *O Tannenbaum*. Dále si zapsala báseň o prvním sněhu nebo povzdychnutí nad tím, že zima ještě přetrvává.

Kniha pro ni představovala místo k zamyšlení, Karolina si např. kladla otázku *Co je život?*, snažila se najít odpověď a jako prostředek k vyjádření využila báseň. Ta zachytila její pocity k tomuto tématu, Karolina se ptala sama sebe, jestli je život plný klamu a falešnosti, či přátelství a lásky. Zamýšlela se nad touhami, strachem, radostmi a strastmi, ovšem nikdy nedošla k jasnému výsledku a celá báseň je spíše zamyšlením nad danou věcí.

Karolina si do své knihy přepisovala také cizí básně, a to např. od německé spisovatelky Idy Hahn-Hahn, tedy Idy Marie Louise Sophie hraběnky von Hahn (1805–1880).⁴⁹ Zapsala si text i od další německé spisovatelky, a to od Helene Krüger, což byl pseudonym Hely Sander (1879–1852).⁵⁰ Karolina se nechala inspirovat úryvky od německého spisovatele Gustava Freytaga (1816–1895),⁵¹ které často ve své knize citovala. Zapsala si i zlomky básní

47 Do školy s ní chodily podle uvedených podpisů „Irma Kovacs, Amalie Rožancz, Ella Wanka v[on] Lenzenheim, Clotilde Strodler, Zdenka Hüttinger, Maximiliane Proschek, Jolélíne Zaffauk, Josefíne Niemeček, Anna Ďanko, Hortense Rauecker v[on] Lilienheim, Ida Pinter, Carla Zhuber v[on] Okróg, Gisela Rainprecht et Ruperto, Milzi Ponlanak, Paula von Scholle, Egilda Fischer, Hortense Luszpínska, Adele Röhrich, N. Kekis, Bertha Doroška von Ehrenwalt, A. Fabianec, J. Žiškovska, Johanna Kochs, Eugenie v[on] Planner“.

48 Otto F. BEST – Hans-Jürgen SCHMITT (Hgg.), *Die deutsche Literatur in Text und Darstellung X*, Stuttgart 2005, s. 158–167. Více Neue Deutsche Biographie na URL: <<http://www.deutsche-biographie.de/sfz17038.html>> [cit. 20. 3. 2017].

49 Neue Deutsche Biographie URL: <<http://www.deutsche-biographie.de/sfz25446.html>> [cit. 20. 3. 2017].

50 Neue Deutsche Biographie URL: <<http://www.deutsche-biographie.de/pnd116561882.html>> [cit. 20. 3. 2017].

51 Jerzy KALAZNY – Maria WOJTCZAK (Hgg.), *Quellentexte zur deutschsprachigen Literatur und Kultur III. Das lange neunzehnte Jahrhundert*, Poznań 2010, s. 292. Více Neue Deutsche Biographie na URL: <<http://www.deutsche-biographie.de/sfz17170.html>> [cit. 22. 4. 2016].

od romanopisce a německého spisovatele Friedricha Emila Rittershause (1834–1897).⁵² Do knihy si Karolina nechala zapsat věnování a básně od dalších osob, což připomínalo svou podobou opět charakter památníkových záznamů. Německý básník Emanuel Geibel (1815–1884)⁵³ jí věnoval báseň *Täuschung*, blíže neurčená Tonci Unger jí věnovala báseň od básničky Hedy Trapp (1877–1947).⁵⁴ Někteří zapisovatelé uvedli pouze křestní jméno (např. Irma), nebo jen příjmení (Trnka), a tak bylo nadále nemožné tyto osoby určit. Jeden z blíže neurčených zapisovatelů zvolil i formu aforismů, vybral tři, a to báseň *Die Heimkehr* od německého básníka Heinricha Heineho (1797–1856),⁵⁵ aforismus od dramatika, autora divadelních her Augusta hraběte Platena Hallermunda (1796–1835)⁵⁶ a od rakouského filozofa a lyrika Ernsta von Feuchterslebena (1806–1849).⁵⁷ Další ze zápisků se inspirovaly tvorbou německého básníka Johanna Wolfganga Goetheho,⁵⁸ výše uvedeného Emanuela Geibela, německého spisovatele a filozofa Johanna Jakoba Engela (1741–1802),⁵⁹ rakouského spisovatele Nikolause Lenaueho (1802–1850)⁶⁰ a rakouského spisovatele a básníka Roberta Hamerlinga (1830–1889).⁶¹ Autoři, které si Karolina vybrala k zápisu do své knihy, nebo ty, které zvolil jiný zapisovatel, pocházejí především z doby tzv. předbřeznové.

Pár zápisů má podobu cestovního deníku. Karolina si do knihy zaznamenávala místa, která do jejího života nějakým způsobem zasáhla. Tak si zapsala i několikastránkový text o jihotyrolské vesničce Innichen.⁶² K popisu přilepila obrázek města v údolí hor, připsala si k místu informace navíc, jako to, že se tam nachází jezero, popsala obraz přírody a celého místa, nalepila si sušenou květinu a k tomuto popisu přilepila ještě dva

52 Neue Deutsche Biographie URL: <<http://www.deutsche-biographie.de/sfz76676.html>> [cit. 22. 4. 2016].

53 Neue Deutsche Biographie URL: <<http://www.deutsche-biographie.de/pnd11853811X.html>> [cit. 22. 4. 2016].

54 Claudia KAROLYI, *Österreichisches Biographisches Lexikon 1815–1950*, Wien 2012, s. 425.

55 O. F. BEST – H.-J. SCHMITT (Hgg.), *Die deutsche Literatur*, s. 46–58. Neue Deutsche Biographie URL: <<http://www.deutsche-biographie.de/sfz68461.html>> [cit. 22. 4. 2016].

56 O. F. BEST – H.-J. SCHMITT (Hgg.), *Die deutsche Literatur*, s. 143–147.

57 Murray H. HALL – G. RENNEN, *Handbuch*, Wien-Köln-Weimar 1995, s. 91. Neue Deutsche Biographie URL: <<http://www.deutsche-biographie.de/sfz15917.html>> [cit. 22. 4. 2016].

58 Neue Deutsche Biographie URL: <<http://www.deutsche-biographie.de/sfz53095.html>> [cit. 22. 4. 2016].

59 Neue Deutsche Biographie URL: <<http://www.deutsche-biographie.de/sfz13266.html>> [cit. 22. 4. 2016].

60 O. F. BEST – H.-J. SCHMITT (Hgg.), *Die deutsche Literatur*, s. 126–132. Neue Deutsche Biographie URL: <<http://www.deutsche-biographie.de/sfz50193.html>> [cit. 22. 4. 2016].

61 M. H. HALL – G. RENNEN, *Handbuch*, s. 133. Neue Deutsche Biographie URL: <<http://www.deutsche-biographie.de/sfz25709.html>> [cit. 22. 4. 2016].

62 Městečko Innichen je známé pod názvem San Candido, dnes leží v Jižních Tyrolích v Itálii na hranicích s Rakouskem. Více na URL: <<http://www.gemeinde.innichen.bz.it/de/default.asp>> [cit. 22. 4. 2016].

vystříhané obrázky. Zápis ke konci opatřila datací pobytu (19. července – 30. srpna 1898). Obdobně si popsala i pobyt u jezera Misurinasee ležícího v Dolomitech v dnešní Itálii.⁶³ Následně si zapsala vzpomínku na rakouský Mönichkirchen.⁶⁴

Některé z textů mají vyprávěcí charakter, např. ten s názvem *Naše kaple* z roku 1888, kdy Karolina na devíti stránkách zachytila příběh Altlerchenfelder Kirche ve Vídni.⁶⁵ Stejně tak si vyprávěla o životě spisovatelky Luisy Henzel, která se narodila roku 1789 a zemřela roku 1876,⁶⁶ zachytila jakousi vzpomínku na její život, především však oslavu jejího života, ale i smrti.

Majitelka knihy byla sama výtvarně činná. Své zápisy doplňovala o kresby a malby. Tak si zapsala i píseň v podobě notového zápisu, kterou doplnila o kresbu lyry. Další ze zápisů písně majitelka dozdobila tak, že tužkou nakreslila kříž ovinutý listy břechtanu a uprostřed něho ležící zlaté srdce. Celý kříž ovíjí stuha s notovým zápisem, pod nímž je uveden text písně. Obrázek Karolina dozdobila vodovými barvami. Také si nakreslila do knihy perem stuhu, na které stojí nápis *Allerei*, obklopený skřítkem, květinami a motýlky. Dílo si podepsala, do rohu uvedla *Carla*. Pod stuhu ještě připsala „*Sinnen und Winnen!*“.⁶⁶ Do své knihy si malovala i rozličné květiny a k malbám uváděla svůj podpis. Karolininy kresby a malby jsou značně propracované, na první pohled je vidět, že si s nimi autorka dala velkou práci, kreslila povětšinou tužkou a obzvláště vydařená kresba je ta, na které leží tygr nad ulovenou gazelou. K textům jsou domalovány barevné pomněnky, které symbolizovaly vzpomínání.⁶⁷

Knihla obsahuje i fotografie. V roce 1891 si Karolina vlepila do své knížky fotografii, na níž stojí dívky v divadelních kostýmech, dozdobila ji kopretinami malovanými tužkou a vodovými barvami. V knize se nachází více fotografií, na nichž jsou zachyceny dívky, nejspíše to souvisí s výše uvedenou školou v Hernals, takže na snímcích jsou vyfocené její spolužačky. Jedna z dívek je např. oblečena do kostýmu klauna, fotografie většinou pocházely z nějaké významnější události, která se ve škole odehrála. Karolina vystříhala fotografii malé holčičky se jménem *Corinne* a nalepila si ji do knihy, okolo obrázku namalovala pruh modrých zvonků a dva čtyřlístky, jež byly zlatě vymalované.

63 Jezero Misurinasee se nachází v Dolomitech v dnešní Itálii. Více na URL: <<http://www.misurina.eu/>> [cit. 22. 4. 2016].

64 Město Mönichkirchen leží v Rakousku v části Neunkirchen. Více na URL: <<http://www.moenichkirchen.at/system/web/default.aspx>> [cit. 22. 4. 2016].

65 Felix CZEIKE, *Wien. Kunst und Kultur – Lexikon. Stadtführer und Handbuch*, München 1976, s. 99.

66 Neue Deutsche Biographie URL: <<https://www.deutsche-biographie.de/sfz29825.html>> [cit. 20. 4. 2016].

67 František A. HORA, *Dvorný společník. Pravidla slušného se chování, navedení i vzory k vyznání lásky, krátká barvo- i květomluva, předpisy k tajným dopisům, společenské hry, přípitky, hádanky atd.*, Praha 1861, s. 46.

Součástí knihy je i další materiál, a to např. pohlednice, na které je vyobrazena císařovna Alžběta a k ní je Karolinou připsáno pár řádek, které vyjadřují obdiv k císařovně a k její kráse, nebo vložený tisk s obrázkem císaře Franze Josefa I. Následující dvě stránky v knize Karolina věnovala oslavě jak císařovny, tak císaře. Nebo se v knize nachází malá kartička s pozdravem z *Grossglockneru*. Dále jsou přílohou různé tisky, jako např. kříž s nápisem *Erinnerung*, který je obklopený květinami. Od blíže neurčené Liddy dostala Karolina práníčko k Novému roku 1897, které si rovněž nalepila do knihy, podobně jako pozvánku na 4. zakladatelský svátek katolické společnosti v Badenu v roce 1896. Následně Karolina do knihy vlepila dvě siluety, které vznikly jako vzpomínka na divadlo ve Vídni v roce 1892, majitelka pod ně připsala, že se jedná o její matku a o ni. Nebyla si však podobou obou žen jistá, což bylo nejspíše způsobeno tím, že si siluety do knihy vlepovala o několik let později, Karolina pochybnosti o podobě vyjádřila uvedením otazníku u jejich jmen (*Mama??; Ich??*). Kniha je doplněna o sušené květiny, oblíbené měla Karolina zejména čtyřlístky, které postrýbřila či pozlatila.

Závěr

Na základě srovnání s uvedenými americkými knihami lze konstatovat, že Kunigunda i Karolina von Dalberg vlastnily knížky, které jako pramen nesou název *silva rerum*. Pro obě dámy měly jejich knihy nejspíše podobu prostoru, kam si mohly zapsat cokoli, co je zrovna napadlo. Byly to knihy na zachycení všech myšlenek, které se jim v tu chvíli honily hlavou. Tím se mohou tyto prameny v dnešní době stát prostředníkem pro proniknutí do myšlení šlechtické společnosti – v tomto případě 19. století. Pomohou osvětlit na základě zápisů v nich soukromý i veřejný život a každodennost šlechtických dam, trávení volného času (oslavy během roku, cestování, návštěvy kulturních akcí atd.), jejich myšlení a pocity, reflexi jejich vlastní osoby, kontaktní síť a hodnotu přátelství, postavení v rámci šlechtické společnosti, příbuzenské vztahy a tradici navazování na své předky i prostředí, z kterého rody pocházely, vztah k víře či vnímání smrti. Ale také to, proč si vůbec tyto knihy zakládaly. Zarážející je, že knihy šlechtičen z rodu Dalbergů vznikly pravděpodobně nezávisle na sobě a jejich podobnost byla buď náhoda, nebo bylo vedení těchto pramenů běžnější, ovšem do dnešní doby se další z nich ve větší míře nedochovaly, nebo zatím nebyly objeveny. A proto se jako podstatné jeví odhalení inspiračních zdrojů šlechtičen. Jednou z otázek, na které mohou zkoumaná *silva rerum* odpovědět, je, kdy vůbec v našem prostředí tyto prameny vznikaly. Další z mnoha dotazů je to, v jakém počtu existují. Odpovědi na výše položené otázky bohužel nelze zcela jasně obsáhnout. Úskalí v bádání k tomuto článku přineslo to, že se jedná o knihy vzniklé na stejném místě, od dvou šlechtických žen přivdaných do téhož rodu a také to, že obě knihy

vznikly v době, kdy jejich zakládání již nebylo zřejmě příliš v módě. Otázka, která se nabízí, je, zda si je vedli i muži. Badatelé by mohli při jejich vzájemné komparaci odhalit míru vkusu a módnosti při výběru veršů a inspiraci kreseb. Tyto prameny by tak mohly ve větší míře nastínit umělecké cítění majitelek, jejich básnický um, oblíbenost některých námětů nebo jejich snahu vzdělávat se neustálým opisováním básní. Zarážející je též délka vedení *silva rerum* u zkoumaných dam. Kunigunda se své knize věnovala mnohem déle než její snacha. Měla pro ni nejspíše větší hodnotu, či při jejím vedení setrvala proto, že byla literárně aktivnější, nebo snad proto, že Karolina ji byla nucena kvůli jiným životním záležitostem a povinnostem odložit dřív.

Knihy jsou tak rozmanité ve svém obsahu, že nabízejí řadu možností, které lze využít při bádání o ego-dokumentech. Domácí badatelé se prozatím ego-pramenům jako *silva rerum* nevěnovali, což bylo nejspíše způsobeno ojedinělostí jejich výskytu v našem prostředí. Stále platí, že tyto prameny jsou typické v Evropě pro polské prostředí, ovšem jejich výskyt je doložen i v jiných zemích světa. Možným východiskem při bádání by pro budoucí zájemce o toto téma bylo srovnání se šlechtickými *silva rerum*, která vznikla na území např. právě Polska. V našem prostoru v souvislosti s nezvyklostí vedení tohoto typu pramene zatím záleží na tom, co nabídnou archivy, zámecké či další knihovny. I když by možnosti výzkumu byly do budoucna velice pestré, přesto bylo v tomto článku přistoupeno především k identifikaci, zařazení a popsání tohoto u nás neobvyklého pramene.

Summary

The Dalberg Family Noblewomen and ‚silva rerum‘ of the second Half of the 19th Century

Kunigunda (1827–1892) and Karolina (1874–1935) von Dalberg owned the books and they wrote about their thoughts into them. These books have been stored in the chateau of Dačice and they were forgotten for a long period of time. It was really difficult to classify them due to their complicated structure. I was able to categorize them amongst the ego-documents and I found out they corresponded to the sources called *silva rerum*. In the Polish literature, this source is called *sylva*, and in the English literature it is a commonplace book. This type of source originates back to the ancient literature. During the Baroque period its renaissance occurred in some parts of Europe. The florescence happened in the 17th and 18th century. The 18th and the beginning of the 19th century are supposed to be so called the golden age of *silva rerum*. As for *silva rerum*, a more convenient synonym can be used, e.g. a notebook. An author was making entries into it and it was the way how to keep his thoughts. It is very difficult to define this type of a source, because it consists of a miscellaneous content (poems, *alba amicorum* and diaries entries, pictures, photos etc). The Harvard University has been administrating and making available the commonplace books from the 17th, 18th and 19th century on its website, and it helps the connection of two explored noblewomen. This source proved to be sufficient for a comparison, even though it differentiated a little from the examined sources. On the basis of the comparison with given American books, it is possible to ascertain that Kunigunda and Karolina von Dalberg owned books which can be, from

a source point of view, called *silva rerum*. A great part of the article consists of the analysis of these noblewomen's books. It is a source of a personal nature and it offers a lot of information. In future, it can also provide answers to various questions related to a personal and public life, everydayness, the way of thinking, the contacts network and many others from the aristocratic life of the 19th century. For example, the topic of spending a spare time (celebrations during a year, travelling, cultural events etc.), as for the owners of the books -the way of thinking and feelings, their own personality feedback, the value of the friendship, the attitude amongst the aristocracy, relationships and the way of keeping the traditions and heritage, the origin, the religious questions, and the attitude towards the death. As well as the questions why these books were kept, when they arose in our area, and how many of them there are. The books are very diverse as for their content, and they offer various possibilities which can be used for exploring the ego-documents. Maybe a comparison with other ego-documents discovered in our archives and libraries could provide answers to these questions. What is also special about them is the fact they are quite rare in our area, and that is why just a little of research has been done so far. There is a possible starting point for future researchers – the comparison with the noble *silva rerum* which originated, for example, in Poland. Although there are many possibilities for the research, yet in this article the priority has been assigned to the identification, classification and description of a source which is so rare here.

Zuzana KŘENKOVÁ – Vladislava ŘÍHOVÁ

Evropská tradice a počátek novodobé mozaiky v Čechách a na Moravě¹

Abstract: European Traditions and the Beginnings of Modern mosaic in Bohemia and Moravia

The renovation of the musive technique took place in Venice after the middle of the 19th century. The effort to rescue the mosaics of the local church of San Marco led to the revival of the production of mosaic glass and to the foundation of specialised workshops, which worked on the repairs of earlier works as well as on the creation of new compositions. Generations of mosaicists trained in the Venetian milieu and particularly in the enterprise of Antonio Salviati then spread the specialised activity on the boundary of arts and crafts to other European countries. The personage of Luigi Solerti, who settled in the background of the originally glass painting company of Albert Neuhauser in Innsbruck, is particularly important for Bohemia. The company carried out commissions not only on the territory of Austria but also of all other lands of the monarchy. The operation of foreign mosaicists has been addressed only partially so far within Czech history and art theory. The study offers a new view of the domestic situation, casting light for the first time for a Czech reader on many facts concerning the development of European (particularly Italian and Austrian) mosaic art in the second half of the 19th century.

Key words: mosaic – restoration – Antonio Salviati (1816–1890) – Luigi Solerti (1846–1902) – Albert Neuhauser (1832–1901) – Die Mosaikwerkstätte Albert Neuhauser – Tiroler Glasmalerei- und Mosaikanstalt – Bayerische Mosaikanstalt

Evropští mozaikáři před středověkým dílem v Praze

Počátek novodobé mozaikářské tvorby v Čechách je bezprostředně spjatý se středověkou mozaikou Posledního soudu na jižní bráně chrámu sv. Víta. První zprávu o jejím vzniku přinesl kronikář Beneš Krabice z Weitmile, který k roku 1370 zaznamenal, že nedlouho po provdání Johanny Bavorské za Václava IV. nechal císař

¹ Studie vznikla v rámci podpory MK ČR v Programu na podporu aplikovaného výzkumu a experimentálního vývoje národní a kulturní identity na léta 2016 až 2022 (NAKI II) v projektu DG16P02M056 *Restaurování mozaik tzv. české mozaikářské školy ze skla a kamene.*

Karel „zhotovit a osadit nad portikem pražského kostela obraz ze skla, řeckým způsobem, dílem nádherným a velmi nákladným“.² Mimo jižní Evropu byla tato ojedinělá technika neobvyklá, takže budila zájem po celá staletí. Důvodem byla nejen výjimečnost samotné památky, ale také její špatný stav, který k ní obracel pozornost prakticky od chvíle vzniku. Pokusy o obnovu mozaiky v písemných pramenech zaznamenáváme už od 15. století, systematická snaha o její záchranu však přišla až o čtyři sta let později, v první polovině 19. století. V této éře vznikají první památkové zákony, zakládají se památkové instituce a konstituuje se restaurování jako svébytný obor péče o památky. V případě mozaik stála potřeba jejich restaurování u nového zrodu svébytné umělecké techniky a povzbudila vývoj výroby nového skleněného materiálu. I do Čech přivedlo od středověku první mozaikáře právě plánování restaurátorského zásahu.

Opravy mozaiky Posledního soudu začaly být aktuální již roku 1832, kdy proběhly drobnější práce,³ a znovu potom v roce 1837 z nařízení nejvyššího purkrabího hraběte Karla Chotka. Nesoudržné části mozaiky byly k podkladu upevněny pomocí hřebů s velkými plochými hlavicemi.⁴ Ceněnému dílu ale v českém prostředí scházely kontext dále se rozvíjejícího mozaikářského řemesla, který by mu zajistil odpovídající údržbu. Mozaika nadále chátrala do té míry, že byl ve druhé polovině 19. století její stav už alarmující. Problémy působilo jak odpadávání celých dílů kompozice, tak slepnutí skla, kvůli kterému byl obraz nečitelný. Řešení bylo třeba hledat v zahraničí, kde se pomalu rozvíjelo restaurování historických mozaik. V polovině 60. let 19. století bylo proto staviteli chrámu Josefu Krannerovi uloženo, aby se s problémem obnovy mozaiky obrátil na známé benátské skláře, kteří měli zkušenosti s restaurováním mozaik v chrámu sv. Marka.⁵

Z fragmentů zachované korespondence Jednoty pro dostavění hlavního chrámu sv. Víta plyne, že vedení stavby v roce 1866 hledalo pomoc s opravou čtveřice nových

2 Antonín PODLAHA, *Mosaikový obraz na chrámu Svatovítském*, Památky archeologické a místopisné 21, 1904–1905, s. 219–228; Antonín MATĚJČEK, *Das Mosaikbild des Jüngsten Gerichtes am Prager Dome*, in: *Jahrbuch des Kunsthistorischen Institutes der k. k. Zentralkommission für Denkmalpflege*, Bd. IX, Wien 1915, s. 106–139; Marie KOSTÍLKOVÁ, *The Last Judgment Mosaic: The Historical Record, 1370–1910*, in: Francesca Piqué – Dušan Stulík (edd.), *Conservation of the Last Judgment mosaic, St. Vitus Cathedral, Prague – Los Angeles 2005*, s. 3–10.

3 A. MATĚJČEK, *Das Mosaikbild*, s. 114.

4 *Ročník Jednoty pro dostavění hl. chrámu sv. Víta na hradě Pražském, za správní rok od 1. ledna do 31. prosince 1879*, Praha 1880, s. 12; František EKERT– Jiří REINSBERG (edd.), *Posvátná místa král. hl. města Prahy: dějiny a popsání chrámů, kaplí, posvátných soch, klášterů a jiných pomníků katolické víry a nábožnosti v hlavním městě království Českého, sv. 1*, Praha 1883, s. 44–45; M. KOSTÍLKOVÁ, *The Last Judgment*, s. 5.

5 *Ročník Jednoty pro dostavění hl. chrámu sv. Víta na hradě Pražském, za správní rok od 1. května až do 30. dubna 1865*, Praha 1865, s. 18.

oken u rakouského malíře a profesora vídeňské akademie Karla von Blaase.⁶ Ten pro zamýšlenou práci považoval za nevhodnější italský skleněný materiál firmy Antonia Salviatiho z Benátek. Malíř k odpovědi pro Jednotu navíc připojil i Salviatiho propagační materiály, které se týkaly mozaikářských zkušeností firmy. Salviatiho podnik měl už v této době za sebou šestiletou práci na obnově muzivních děl benátského chrámu sv. Marka, na které v prvních letech spolupracoval právě s Karlem von Blaasem. Je proto možné, že se s jeho pomocí počítalo i v Praze. V současné fázi archivního výzkumu ale není jasné, zda byla nakonec benátská firma v souvislosti s pražskou mozaikou oslovena a jak případná jednání dopadla. Každopádně firemní materiály i doporučení Blaase byly uloženy v archivu a zachovaly se tak dodnes.

Znovu se ke středověkému obrazu Posledního soudu obrátila pozornost až na sklonku 70. let 19. století. Mozaika byla na objednávku ředitelství svatovítské jednoty nejprve fotografována prostřednictvím závodu Jindřicha Eckerta, v letech 1880–1881 pak vznikala její barevná malířská dokumentace.⁷ Oba kroky měly vést k věrnému zachycení stávající podoby díla. Vhodný postup obnovy měl být znovu hledán na základě doporučení zahraničních znalců. Příležitost k odborné konzultaci se naskytla hned roku 1879, když Prahou projížděl ředitel podniku *Compagnia Venezia Murano* Giovanni Castellani. Vedoucí firmy, specializované na muzivní tvorbu, si mozaiku prohlédl a doporučil, „že obraz ten či vlastně památku jeho lze pouze tím způsobem zachovati, pokud by celý obraz znovu byl zhotoven“.⁸ Výlohy na takovou práci znalec určil na 40 tisíc franků. Ke stejnému závěru dospěl i druhý oslovený odborník Luigi Solerti, který na místo dorazil v roce 1880. Solerti byl odchovanec Salviatiho mozaikářské dílny a zástupce firmy Alberta Neuhausera z Wiltenu u Innsbrucku. Při ohledání díla zjistil, že obraz byl několikrát opravován a že z původní práce zbyla jen ta část, „jejížto stucco záleží pouze z vápna a z cihlové moučky; kdežto částky později obnovované byly jenom vápnem a hrubým pískem aneb jen skrovnou částkou prachu mramorového upevňovány, za kteroužto příčinou se mosaiky zase ode zdi odlouply a nyní se velice viklají“.⁹ Oslepnutí obrazu způsobené zvětráváním skla bylo dle Solertiho neřešitelným problémem, uvažoval o novém provedení kompozice, které firma Neuhauser vyčíslila na 12 tisíc zlatých. Obroušení mozaikového obrazu nepovažoval za vhodnou cestu k nápravě jejího stavu. Provedené zkoušky však ukázaly, že „oxydace nesahá hlouběji než asi v mohutnosti jednoho archu papírového“.

6 Archiv Pražského hradu, Soubor dokumentace k mozaice Posledního soudu.

7 Archiv Pražského hradu, Soubor dokumentace k mozaice Posledního soudu; Josef MOKR, *Obrazy mozaikové*, Časopis katolického duchovenstva 24, 1883, č. 4, s. 193–199.

8 Archiv Pražského hradu, Soubor dokumentace k mozaice Posledního soudu; *Ročník Jednoty pro dostavění hlavního chrámu sv. Víta na hradě Pražském za správní rok od 1. ledna do 31. prosince 1879*, Praha 1880, s. 12–13. Průzkum byl proveden v dubnu roku 1880.

9 Tamtéž.

Obraz proto byl roku 1880 zbroušen pískovcem a opakovaně natřen lakem.¹⁰ Provedené opatření však nemělo valný efekt, což se ukázalo hned po několika týdnech od zásahu.

Ani po dalších deseti letech nepanoval na sejmutí mozaiky z fasády jednotný názor. Ke konzultaci byli proto znovu povoláni zahraniční odborníci. Vedle Luigiho Solertiho z Innsbrucku se v květnu roku 1890 dostavil do Prahy i profesor Francesco Grandi z vatikánských mozaikářských dílen.¹¹ Oba se shodli, že se obraz již nedá zachránit a doporučili jeho sejmutí a umístění uvnitř chrámu sv. Víta. Práce na demontáži nakonec byla svěřena tyrolské firmě Neuhauser pod vedením Luigiho Solertiho, který na úkolu spolupracoval s mozaikářem Josefem Pfefferlem. Ve třech letních týdnech roku 1890 mozaiku rozebrali na více než 270 pečlivě zdokumentovaných a očíslovaných kusů, které byly uloženy v prostorách starého královského paláce pod Vladislavským sálem.¹²

Odborné diskuse a specializované práce podniknuté na cestě za obnovou pražské středověké mozaiky by nebyly možné bez předcházejícího evropského vývoje muzivního oboru. Už prvotní myšlenky na obnovu Posledního soudu musely logicky vést do Itálie. Vzorem a inspirací mohly být zkušenosti z dlouhodobě fungujících vatikánských dílen i z Benátek, kde byla muzivní tvorba obnovena po polovině 19. století. Benátské provozy Antonia Salvatiho a o něco později i jeho odchovanec Luigi Solerti a innsbrucká firma Neuhauser ve vazbě na restaurátorské práce zprostředkovaly muzivní umění střední Evropě včetně českého prostředí. Položily tak základ zájmu o techniku a její další využití i v soudobém výtvarném projevu.

Mozaika v Benátkách a Antonio Salvati

Renesance italského mozaikářského řemesla měla své kořeny ve snaze o záchranu historických mozaik. Centrem vývoje se staly Benátky, které svůj potenciál, daný sklářskou tradicí i množstvím zachovaných muzivních památek, dokázaly úspěšně zúročit. Ještě na počátku 19. století byl benátský sklářský průmysl v hlubokém úpadku. Po „zlatém věku“ 16. a 17. století kvalita výrobků razantně klesla a výrazně se snížil i počet výrobců skla. Pád Benátské republiky a převzetí území pod svrchovanost rakouských Habsburků v roce 1797 špatnou situaci ještě umocnilo. Počátky revivalu sklářské výroby můžeme

10 Archiv Pražského hradu, Soubor dokumentace k mozaice Posledního soudu; *Ročník Jednoty pro dostavění hlavního chrámu sv. Víta na hradě Pražském za správní rok od 1. ledna do 31. prosince 1880*, Praha 1881, s. 10. Mozaikový obraz byl lakován nejspíše v letech 1880 a 1881.

11 *Ročník Jednoty pro dostavění hl. chrámu sv. Víta na hradě Pražském, za správní rok 1889*, Praha 1890, s. 10.

12 *Ročník Jednoty pro dostavění hl. chrámu sv. Víta na hradě Pražském, za správní rok 1890*, Praha 1891, s. 6–9. Zde mozaika čekala dalších 20 let, než byla na fasádu vrácena mozaikářem Viktorem Foersterem.

pozorovat až ve druhé čtvrtině 19. století, kdy benátská sklárna v čele s Domenicem Bussolim, Lorenzem Radim a Francescem Torcellanem podnikli pokusy v obnově zapomenutých technik a tvorbě nových barev skleněných kamenů.¹³ Opravdová renesance oboru nastává však až v 60. letech. Klíčovou roli v ní sehrál už zmiňovaný právník z Vicenzy Antonio Salviati (1816–1890), který do Benátek přesídlil v roce 1851.

Salviatiho zájem o zpracování skla a především o mozaiku měl dle jeho biografů podnítit špatný stav mozaikové výzdoby chrámu sv. Marka.¹⁴ Podpořen zkušeností ze studijní cesty do Říma a návštěvy tamních mozaikářských dílen se po návratu rozhodl k obnově specifického řemesla i v Benátkách. Tento plán jej spojil s muránským výrobcem skla Lorenzem Radim, který měl za sebou již mnohaleté zkušenosti s úspěšnými experimenty v oblasti výroby mozaikového skla.¹⁵ V roce 1859 společně otevřeli mozaikovou manufakturu, kterou advokát o dva roky později registroval pod jménem *Salviati dott. Antonio*.¹⁶ Jméno Salviati se i v mezinárodním měřítku okamžitě stalo synonymem benátského skla a mozaik. Nebyla to však tolik zdůrazňovaná snaha o záchranu devastovaných byzantských pokladů, ale spíše správný odhad obchodní příležitosti, který bývalého právníka přivedl k novému oboru podnikání. Podporu pro obchodní záměry se mu podařilo získat i u rakouské vlády ve Vídni, která jeho aktivity v počátcích velkoryse dotovala.¹⁷

Je nepochybné, že poptávka po muzivním umění a jeho aplikaci sílila. Opravy mozaik sv. Marka v Benátkách byly palčivým problémem, protože doposud probíhaly značně neuspokojivě. Skleněný materiál se nevyráběl a nebyl k dispozici, což restaurátory nutilo nahrazovat scházející kostky keramickými. Navíc se rozmáhalo nekalé podnikání s artefakty, které neminulo ani mozaikové originály. Obchod s historickými fragmenty mozaik byl natolik úspěšný, že některá díla byla za tímto účelem jako poškozená sejmuta a nahrazována kopiemi. Nekalými praktikami proslul dlouho jediný autorizovaný restaurátor mozaik v Benátkách Giovanni Moro. V roce 1858 byl odsouzen, usvědčen a na šest dnů uvězněn za zbytečné náhrady velkých kusů mozaik a prodej originálních fragmentů.¹⁸

13 Reino LIEFKES, *Antonio Salviati and the nineteenth-century renaissance of Venetian glass*, The Burlington Magazine 136, 1994, č. 1094, s. 283; Ottobrina VOCCOLI, *La rinascita dell'arte musiva in epoca moderna in Europa. La tradizione del mosaico in Italia, in Spagna e in Inghilterra*, disertační práce, Universitá di Barcellona, Barcellona 2010, s. 147.

14 Sheldon BARR, *Venetian Glass Mosaics: 1860–1917*, Woodbridge 2008, s. 10.

15 A. ST. (dle P. Coroniho), *Lorenc Radi, obnovitel benátského mozaikování*, Sborník Průmyslnický 1, 1873, č. 4, s. 58–67; Angelo GUADAGNINI, *Della vita di Lorenzo Radi: muranese e delle sue riproduzioni vetrarie*, Venezia 1875.

16 R. LIEFKES, *Antonio Salviati*, s. 283.

17 Richard Kurt DONIN, *Österreichische Denkmalpflege in Venedig 1815–1866*, Mitteilungen der Gesellschaft für Vergleichende Kunstforschung in Wien 7, 1954, č. 2, s. 19–26.

18 Irina ANDREESCU-TREDGOLD, *Moro, Salviati, and the Mosaics of Sant' Ambrogio in Milan*, Studi Veneziani 33, 1997, s. 199.

Řešením potíží měla být Salviatiho firma, která širokou nabídkou a kvalitou metalických a barevných skel ohromila odbornou veřejnost.¹⁹ Administrátoři stavby sv. Marka v Benátkách uzavřeli se Salviatim smlouvu na okamžitou dodávku 4300 liber zlatých a stříbrných mozaikových kostek a 9120 liber barevného materiálu. Navíc měla firma po dalších 15 let dodávat veškeré sklo na opravu mozaik, zajistit jejich restaurování a v případě nutnosti vytvářet nové mozaiky jako náhradu za staré poničené kusy.

Dílna zahájila první práce pro baziliku roku 1860.²⁰ Nový materiál sice umožňoval odpovídající restaurátorský zásah, je ovšem třeba přiznat, že „renovační“ (či „restaurátorské“) metody se od dřívějších etap nezměnily. Nenahraditelné ztráty historických mozaik, jejich doplňování partiiemi z novodobého skla v nevhodných odstínech a vyskládaných navíc často tzv. nepřímou metodou, která svým plochým vzezřením kontrastovala s nepravidelnou strukturou starých děl zhotovených *alla prima*,²¹ budily odpor zejména mezi anglickými intelektuály a znalci italského umění. Proti takovým zásahům se postavil John Ruskin a po něm William Morris a Sir Edward Burne-Jones, kteří sestavili dokonce petici za záchranu mozaik.²² Ani taková negativní reklama nedokázala zničit obraz úspěšné firmy, oceněné na řadě mezinárodních výstav. Světové renomé si podnik vybuďoval na dvou základních předpokladech. Za jeho úspěchem stála vhodná kombinace zmíněného obchodního ducha majitele a jeho společenské kontakty, přinášející zakázky doma i v zahraničí.

Pro mozaiku byl především podstatný kvalitní materiál skláče Lorenze Radiho. S pokusnými tavbami skla začínal Radi již roku 1837. V roce 1840 mu vynesly zlatou medaili udělenou benátskou akademií věd a umění (*Imperio Regio Instituto Veneto di Scienze, Lettere e Arti*) za postup, který vyvinul s Francescem Torcellanem pro výrobu zlatého a stříbrného mozaikového skla.²³ Inovativní byl rovněž proces zpracování mozaik, které byly realizovány na základě kartonů 1:1. Prakticky celý proces sázení obrazu probíhal v dílně, kde mozaiky vznikaly tzv. „nepřímou metodou“. Návrhy byly přeneseny na silný papír, na který bylo postupně lepeno sklo, které se na závěr fixovalo tenkou vrstvou cementu. Dílo bylo rozděleno na sekce o velikosti asi dvě čtvereční stopy, které bylo možné snadno transportovat a osadit na určené místo. Díky takovému postupu se podařilo výrazně snížit náklady na přípravu děl, kterým tradiční mozaikovní producenti v Římě

19 R. LIEFKES, *Antonio Salviati*, s. 283; S. BARR, *Venetian Glass*, s. 13–14.

20 Irina ANDRESSCU-TREAGOLD, *Salviati a San Marco e Altri Suoi Restauri*, *Scienza e Tecnica del Restauro della Basilica di San Marco*, in: Istituto Veneto di Scienze, Lettere ed Arti, Venezia 1999, s. 475.

21 Přímá (*alla prima*) metoda znamená postupné zasazování mozaikových kostek přímo na místě.

22 Margarete PLANT, *Venice, Fragile City, 1797–1997*, New Haven – London 2002, s. 187; S. BARR, *Venetian Glass*, s. 11–12.

23 A. ST. (dle P. Coroniho), *Lorenc Radi*, s. 58–67; *Skelná mosaika*, *Listy průmyslové, časopis jednoty ku povzbuzení průmyslu v Čechách* 1, 1875, č. 13, s. 200–201; S. BARR, *Venetian Glass*, s. 10, 13.

nebo v Petrohradu mohli jen těžce konkurovat.²⁴ Využití nepřímé metody umožnilo benátské firmě přijímat rozsáhlé zakázky i na relativně vzdálených místech, kam byli posláni řemeslníci, kteří hotové dílo osadili.

Salviatiho firma se rychle rozvíjela. Už v roce 1862 měla na dvě stovky zaměstnanců.²⁵ Dílna se nezaměřovala jen na mozaiky, produkovala i množství dutého dekorativního skla. V roce 1866, kdy se Benátky staly součástí Italského království, majitel založil nový podnik, ve kterém začal produkovat duté sklo ve velkém. Finanční podporu nové firmě, vystupující od roku 1872 pod názvem *Compagnia Venezia Murano*, zajistil anglický diplomat a archeolog Sir Austen Henry Layard. Po sporech se společníky Salviati podnik roku 1877 opustil a založil si dvě nové společnosti: *Salviati dott. Antonio* pro produkování dutého skla a *Salviati & Compagnia* pro produkci mozaik.²⁶ Ani pod novou firemní hlavičkou zakázek na restaurátorské práce i nové mozaiky v celé Evropě neubýlo.

S nadsázkou lze snad říci, že to byl právě Antonio Salviati, který prostřednictvím svých realizací a účastí na mezinárodních výstavních kláních seznámil Zaalpí s muzivním uměním a v počátcích tak podnítil diskuse na toto téma.²⁷ V mozaikovém oboru nepůsobil v Evropě samozřejmě sám,²⁸ realizace restaurátorského zásahu na fasádě benátské baziliky sv. Marka mu však vynesla prestiž, kterou pak firma znásobila prostřednictvím dalších vlastních realizací. O věhlas původního majitele se postarala i skupina dalších tvůrců, které jeho dílna odchovala. První zkušenosti s mozaikou u něj získali zakladatelé dalších dílen po celé Evropě. K těm nejvýznamnějším nepochybně patřili Antonio Fabbris, Gian Domenico Facchina, Augusto Agazzi a Pietro Bon, Angelo Gianese nebo Luigi Solerti,²⁹ který tradici benátské mozaiky přenesl do střední Evropy.

Mozaika v Rakousko-Uhersku a Albert Neuhauser

V roce 1873 byla v rámci světové výstavy ve Vídni vyzdobena expozice v předsáli *Kunsthalle* mozaikovým obrazem bohyně Minervy zhotoveným podle návrhu malíře Ferdinanda

24 Salviatiho syn Giulio i kolega Layard prohlašovali Salviatiho za tvůrce této metody, ta však byla známá již dříve v severní Africe i východním Středomoří. S. BARR, *Venetian Glass*, s. 13.

25 R. LIEFKES, *Antonio Salviati*, s. 283.

26 Původní podnik fungoval bez Salviatiho účasti dále.

27 S. BARR, *Venetian Glass*, s. 14; Ottobrina VOCCOLI – Michael BRUNNER, *Europäische Mosaikkunst vom Mittelalter bis 1900*, Petersberg 2013, s. 22.

28 Přehledně k vývoji mozaikářství v zaalpských regionech Dorothea MÜLLER, *Bunte Würfel der Macht: ein Überblick über die Geschichte und Bedeutung des Mosaiks in Deutschland zur Zeit des Historismus*, Frankfurt am Main 1995; O. VOCCOLI – M. BRUNNER, *Europäische Mosaikkunst*.

29 Michele TOSI, *Il mosaico tra XX e XXI secolo*, in: Micaela Guarino – Beatrice Orsini (edd.), *L'immagine e il frammento. Il mosaico in Emilia Romagna*, Bologna 2004, s. 115.

Laufbergera.³⁰ Rozměrná kompozice byla posléze instalována na stěně spojující budovu jen nedávno dokončeného uměleckoprůmyslového muzea se sousední stavbou Univerzity užitého umění, jako součást kašny nazvané *Minervabrunnen*. Tak se reprezentativní architektuře vídeňské Ringstrasse dostalo zdaleka viditelné dekorace v podobě díla firmy Antonia Salviatiho.³¹ Salviatiho podnik byl na světové výstavě i mezi oceněnými a firma v monarchii posléze provedla hned několik monumentálních zakázek.³² Návštěvníky výstavy oslovila především replikami historického skla a technikou skleněné mozaiky, která poutala pozornost jako nevidaná novinka. Někteří autoři průvodců po expozici svým čtenářům pro srozumitelnost představovali i detailnější charakteristiku celého pracovního procesu (od výroby skla po osazování hotového díla) nebo popisovali, jakou podobu má prodávaná skleněná surovina. Dle dobových informací se zhotovovala ve formě 10 cm širokých „koláčů“³³ o tloušťce maximálně 1 cm, které byly vyráběny ve dvaceti tisících barevných odstínech.³⁴ V textech nechyběly ani zmínky o aktuálních realizacích firmy Salviati, z nichž nejzásadnější v době vídeňské výstavy vznikala pro Vítězný sloup v Berlíně.³⁵

Jak byla nová výtvarná technika vnímána v sousedních Čechách, vypovídá popis artefaktů vystavených v roce 1879 na pražském Žofíně: „*Něco na výstavách našich zcela neobvyklého jsou mosaiky – Mosaika jest druh malby čili napodobení malby, záležející ve složení buď přirozeně barevných aneb uměle barvených kaménků nebo sklíček. [...] Díla z oboru toho na letošní výstavě naši vystavená nemohou se ovšem ani z povzdálí měřiti s výtečnými těmito výrobky umění italského – avšak přece můžeme býti výše již dotčené „tyrolské kathedrální sklárně a malírně“ povděční za to, že nám v této, jinak zřídka kdy zastoupené odrůdě umění výtvarného, poskytla dvě díla, abychom posouditi mohli, jak daleko dostoupilo umění musivní v dílně této. V celku může Alb. Neuhauser býti s výsledky snažení svého dosti spokojen.*“³⁶

Po teoretické stránce seznámil prostředí monarchie s technikou mozaiky i časopis moravského umělecko-průmyslového muzea. V článku vídeňského historika umění Hanse Sempera *Ueber Glasmosaik alter und neuer Zeit mit besonderem Hinblick auf die Tiroler*

30 *Amtlicher Bericht über die Wiener Weltausstellung im Jahre 1873 erstattet von der Centralcommission der Deutschen Reiches für die Wiener Weltausstellung*, 2. část, Braunschweig 1874, s. 480.

31 S. BARR, *Venetian Glass*, s. 48–49; The Salviati Architectural Mosaic Database, URL: <<http://salviatimosaiacs.blogspot.cz/2013/01/museum-of-applied-arts-vienna.html>> [cit. 24. 3. 2017].

32 Jmenovat lze mozaiky pro palác Karla rytíře von Wessely ve Vídni, mozaikovou výzdobu baziliky sv. Štěpána v Budapešti nebo katedrály v Linci. S. BARR, *Venetian Glass*, s. 76–79, 122, 135.

33 V Itálii se pro takovou surovou materiál používá výraz „pizza“.

34 *Amtlicher Bericht*, s. 480.

35 S. BARR, *Venetian Glass*, s. 50–54.

36 *Umělecká výstava na Žofíně*, Světozor, 18. 5. 1879, s. 258.

*Mosaikanstalt*³⁷ autor mj. navrhoval, k čemu by bylo vhodné inovovanou techniku mozaiky použít. Dle jeho názoru se mozaiková výzdoba příliš nehodí k současné (neo)gotické architektuře ani k rokokovému dekoru nebo stavbám variujícím severskou (německou) renesancí. „*Mozaikové ozdoby*“ působí dobře spíše v rámci klasicizujícího, barokního či renesančního tvarosloví, popřípadě v různých moderních stylových kombinacích. Semper se domníval, že by mozaika měla zdobit „*klidnou plochu stěny nebo stropu*“, především v sakrálním interiéru.

Kromě teorie mozaiky věnoval autor prostor také monografickému představení tyrolské mozaikářské dílny Alberta Neuhausera, kterou, jak bylo zmíněno výše, české prostředí už několik let znalo. Sklomalířský podnik fungující od roku 1861 měl v Čechách tradičně řadu zakázek v oboru vitráží.³⁸ Techniku skleněné mozaiky přinesl do Tyrolska až mozaikář Luigi Solerti. Po jeho příchodu v roce 1877 si Albert Neuhauser sám, bez společníků, se kterými vlastnil původní podnik, založil mozaikářskou dílnu ve Wiltenu u Innsbrucku (*Die Mosaikwerkstätte Albert Neuhauser*). Až v roce 1900 se tento provoz spojil s původní sklomalířskou dílnou do jedné firmy s označením *Tiroler Glasmalerei- und Mosaikanstalt* platným dodnes. Albert Neuhauser se k založení mozaikářského provozu inspiroval v Benátkách, kde se seznámil s pracemi a posléze i s majitelem mozaikářské dílny Antoniem Salviatim. Zde se také poznal se Solertim, který v Salviatiho firmě prošel školením a posléze vstoupil do dílny *Societa musiva Veneziana*,³⁹ jež se ze Salviatiho podniku odloučila roku 1876. Hned následujícího roku se však Solerti na dlouhých 23 let stal uměleckým vedoucím ateliéru nově založeného tyrolského podniku. Do služeb první specializované mozaikářské dílny v Rakousku přišel z Benátek i jeho budoucí blízký spolupracovník Josef Pfefferle, jenž se u Salviatiho učil tři roky. Z počátku mohla firma mozaiky zhotovovat z italského skla, brzy však byla zcela jistě schopná tavit mozaikové sklo ve vlastní již dříve fungující huti.⁴⁰ Pro rok 1911 to dokládá také zmínka českého

37 Hans SEMPER, *Ueber Glasmosaik in alter und neuer Zeit mit besonderem Hinblick auf die Tiroler Mosaikanstalt*, Mittheilungen des Mährischen Gewerbe-museums in Brünn 1890, č. 2, s. 17–19; č. 3, s. 33–34; č. 4, s. 49–50; č. 5, s. 69–73.

38 Přehled prací včetně českých realizací vitráží pro stavby v Praze, Karlových Varech, Olomouci, Havlíčkově Brodě aj. viz Albert JELE, *Die Tiroler Glasmalerei 1877–1881*, Mittheilungen der k. k. Oesterreich. Museums für Kunst und Industrie 27, 1882, č. 199, s. 82–90, č. 200, s. 111–116, č. 201, s. 142–147. Dále také viz Elizabeth MAIRETH, *Die Geschichte der Tiroler Glasmalerei- und Mosaikanstalt in Innsbruck und deren Mosaike im Innsbrucker Stadtgebiet*, disertační práce, Leopold-Franzens-Universität Innsbruck, Innsbruck 1986–1987; Reinhard RAMPOLD, *140 Jahre Tiroler Glasmalerei- und Mosaikanstalt 1861–2001*, Innsbruck 2002; Claudia SPORER-HEIS (red.), *Malen mit Glas und Licht. 150 Jahre Tiroer Glasmalerianstalt*, Innsbruck 2011.

39 H. SEMPER, *Ueber Glasmosaik*, č. 3, s. 34. Tato společnost realizovala např. velkou zakázku na výzdobu průčelí domu ve Florencii. Dodnes se zde zachovaly signované mozaiky nad tympanony západního průčelí.

40 E. MAIRETH, *Die Geschichte*, s. 49–54. R. RAMPOLD, *140 Jahre*, s. 12–13.

mozaikáře Viktora Foerstera, který vysvětloval, proč má vyšší ceny než konkurence: „[...] *má továrna v Innomostí své vlastní pece na vyrábění barevného skla, já musím však veškerý materiál až z Itálie objednávat a transport a clo platit*“.⁴¹

Zmiňovaný článek Hanse Sempera mozaiku doporučoval především jako výzdobu budov klasického tvarosloví. V Čechách se objevila na neorenesančních, neorománských a později i neogotických nebo secesních fasádách, případně doplnila průčelí starších budov.⁴² Český teoretik umění Karel Boromejský Mádl postihl, co architekti a investoři přelomu 19. a 20. století od mozaiky v exteriérech budov očekávali nejvíce: „*Nové oživení sgrafita na stavbách pražských Ullmanem, Schulzem a zvláště Wiehlem podnikané bohužel nesplňuje všechny naděje v ně kladené. Ne svojí vinou, nýbrž pro naše těžké špinavé a sžíravé ovzduší. Rostoucí smysl barevný, který i v zevní architektuře se chce uplatnit, vedl k malbám nástěnným, ale i ty těžce s námahou a možná i marně vzpírají se ničivému vzduchu pražskému. A přece měli bychom stále k našim architektům volati: více barvy! Méně stejnotvárné monochromie a více živosti barevné. [...] mosaika tak rychle nehyne jako sgrafita a nebledne jako malby a vedle věkovité trvanlivosti má výhodu silné, dle potřeby energické a zářivé noty barevné.*“⁴³

V posledním desetiletí 19. století už byl mozaikářský podnik Alberta Neuhausera dobře zavedený a nabízel v rámci monarchie výběr hotových vzorů i možnost nechat vysázet z mozaiky vlastní návrhy. Přesvědčivé portfolio realizací v Evropě i zámoří firmě dodávalo důvěryhodnost a nepochybně vedlo k většímu zájmu o náročnou výtvarnou techniku, kterou začali do svých projektů zapojovat i architekti působící v českém prostředí.

Neuhauserova produkce v Čechách

V roce 1894 Neuhauserův podnik získal smlouvu na zhotovení skleněné mozaiky v apsidě novostavby kostela sv. Václava na Smíchově.⁴⁴ Zakázka za 13 tisíc zlatých byla provedena podle kartonů profesora Josefa Matyáše Trenkwalda. Spolupráce s architektem kostela Antonínem Barvitiem byla však navázána již dříve. V roce 1885 dodával innsbrucký podnik pro sv. Václava i malované okenní výplně podle návrhů Františka Sequense. Dá

41 Moravský zemský archiv Brno, fond Jezuité Hostýn, kart. 8, sign. CC III 17, korespondence říjen 1911.

42 Roman PRAHL – Petr ŠÁMAL, *Umění jako dekorace a symbol. Výzdoba reprezentačních staveb Prahy v éře historismu, secese a moderny*, Praha 2012.

43 Karel Boromejský MÁDL, *Mosaika*, Národní listy, 5. 2. 1905, s. 13; TÝŽ, *Velkoměstské stavitelství*, příloha Národních listů k č. 27, 28. 1. 1906 s. 13.

44 *Vyzdobení basiliky sv. Václava na Smíchově*, Technický obzor, 20. 3. 1894, 66–67; Adéla KLINEROVÁ, *Kostel sv. Václava v Praze na Smíchově. Otázka historismu a novorenesance*, diplomová práce FF UK, Praha 2014, s. 172.

se proto předpokládat, že také soubor starších mozaik v interiéru chrámu a mozaikový ornamentální dekor na vnějších fasádách kostela dokončovaných v roce 1885 dodala též Neuhauserova dílna.⁴⁵

Barevné architektonické prvky v supraportách a suprafenestrách chrámu v podobě vavřínových věnců či kruhových terčů s motivy křížů a písmen alfa a omega představovaly typovou produkci dílny, variovanou i pro jiné objekty. Najdeme je nejen zde, ale také ve výzdobě sepulkrálních památníků pražských hřbitovů. V drobných, finančně dostupných a snadno transportovatelných mozaikových polích využívala firma základní křesťanskou symboliku. Většinou se uplatnily zlaté prvky na modrém pozadí, jako v medailonu s křížem na průčelí hrobky rodiny Roskoschny na Smíchovském hřbitově,⁴⁶ kterou vystavěl zřejmě Antonín Wiehl v 80. letech 19. století.⁴⁷ Antikizující tvarosloví hrobky z pískovcových dílů je završeno trojúhelným štítem s reliéfními postavami letících andělů, kteří drží vavřínový věnec, ve středu doplněný mozaikou se zlatým křížem a písmeny alfa a omega na modrém pozadí. Významově stejný motiv vidíme i na hrobce Jany a Elzinky z Ungrů na Vyšehradském hřbitově.⁴⁸ Mramorovou architekturu s jemnou kamenickou dekorací náhrobku umístěného v arkádách hřbitova a doplněného sousoším matky s dcerou od Antonína Poppa⁴⁹ dotváří v polokruhovém nástavci mozaiky s motivem kříže ve středním medailonu a písmeny alfa a omega ve cviklech. Náročnější je plošná mozaiková výzdoba tympanonu hrobky rodiny Benešovy, vybudované na Olšanských hřbitovech dle návrhu Antonína Barvitia.⁵⁰ Monumentální architektonickou kulisu

45 Topografický výzkum exteriérových skleněných mozaik v ČR – odborná mapa se zaměřením na jejich výskyt a poškození, FCHT VŠCHT Praha, Praha 2015, URL: <<http://mozaika.vscht.cz/data/pdf/pha05007.pdf>>, URL: <<http://mozaika.vscht.cz/data/pdf/pha05008.pdf>>, URL: <<http://mozaika.vscht.cz/data/pdf/pha05009.pdf>> [cit. 20. 3. 2017].

46 Topografický výzkum exteriérových skleněných mozaik v ČR – odborná mapa se zaměřením na jejich výskyt a poškození, FCHT VŠCHT Praha, Praha 2015, URL: <<http://mozaika.vscht.cz/data/pdf/pha05005.pdf>> [cit. 20. 3. 2017].

47 Hrobka vykazuje shodné znaky s hrobkou rodiny Daubkovy v Litni z roku 1888, na které pracoval Antonín Wiehl se sochařem Josefem Václavem Myslbekem.

48 Jde o hrob č. 13 v oddělení 14 ark. Jana a Elzinka z Ungrů byly v hrobce uloženy v roce 1897 a 1898. Topografický výzkum exteriérových skleněných mozaik v ČR – odborná mapa se zaměřením na jejich výskyt a poškození, FCHT VŠCHT Praha, Praha 2015, URL: <<http://mozaika.vscht.cz/data/pdf/pha02011.pdf>> [cit. 20. 3. 2017].

49 Bořivoj NECHVÁTAL, *Vyšehrad*, Praha 1976, s. 198; Václav POTOČEK, *Vyšehradský hřbitov*, Praha 2005, s. 57.

50 Hrobku si na konci 19. století nechala zřídit rodina Benešova, zřejmě v souvislosti s pohřbem prvního zemřelého hoteliéra Václava Beneše, který zesnul v roce 1896. Hrobka je situována v oddělení IV/14. Miloš SZABO, *Pražské hřbitovy, Olšanské hřbitovy IV*, Praha 2012, s. 392. Topografický výzkum exteriérových skleněných mozaik v ČR – odborná mapa se zaměřením na jejich výskyt a poškození, FCHT VŠCHT Praha, Praha 2015, URL: <<http://mozaika.vscht.cz/data/pdf/pha03005.pdf>> [cit. 20. 3. 2017].

završuje trojúhelný štít, v jehož ploše je zasazen mozaikový kříž a christogram rámovaný vavřínovým věncem omotaným stuhami.

U všech zmíněných realizací si sice nemůžeme být jisti innsbruckým původem, ten je ale nejpravděpodobnější variantou. Innsbrucká dílna byla po celá 80. a 90. léta 19. století v Čechách hlavním dodavatelem mozaikové výzdoby, nikoliv pouze jednoduché, jako v předchozích případech. Pro sepulkrální architekturu vyráběla i větší kompozice s figurálními motivy. Zákazníci si je mohli objednávat prostřednictvím firemních katalogů, jak je doloženo na příkladu vyšehradského náhrobku Nowakových s mozaikou trním korunované hlavy Krista v kruhovém medailonu.⁵¹ Ta byla zhotovena podle návrhu blíže neurčeného tvůrce Rautera.⁵² Podobně byl jako dílo tyrolské dílny v dobovém tisku publikován medailon polopostavy Krista jako Dobrého pastýře, zhotovený pro náhrobek v Praze dle návrhu profesora Františka Sequense.⁵³ Tento motiv byl využit v kruhu (dnes již zcela opadané) mozaiky zasazené v žulovém pylonu náhrobku kooperátora od sv. Havla Františka Maška († 1883) na Olšanském hřbitově.⁵⁴ Původní kompozice byla rámována zlatým a hnědým páskem a černou linií a měla tmavě modré pozadí, na kterém byla umístěna hlava Ježíše Krista s hlavou beránka.

Mezi drobnější motivy z innsbrucké produkce můžeme počítat (opět jen na základě srovnání výtvarné podoby díla) i medailon Madony s dítětem v lunetě hrobky rodiny Špačkovy z Vyšehradského hřbitova.⁵⁵ Rodina byla v roce 1909 nobilitována, její posmrtný monument vznikl nejspíše na přelomu 1. a 2. desetiletí 20. století. Pravděpodobně ho nechal zřídit Václav Anton Špaček ze Starburgu pro svou manželku Růženu Libuši († 1901).⁵⁶ Podobně nenáročným motivem je i hlava Krista na náhrobku kanovníka

51 Hrobka rodiny Nowakových vznikla zřejmě na přelomu 19. a 20. století, možná ještě o něco dříve po smrti prvního pohřbeného, univerzitního profesora MUDr. Josefa Nowaka. Topografický výzkum exteriérových skleněných mozaik v ČR – odborná mapa se zaměřením na jejich výskyt a poškození, FCHT VŠCHT Praha, Praha 2015, URL: <<http://mozaika.vscht.cz/data/pdf/pha02020.pdf>> [cit. 20. 3. 2017].

52 Magdalena KRACÍK ŠTORKÁNOVÁ, *Charakteristika mozaikového skla v českých zemích a v Evropě*, in: Magdalena Kracík Štorkánová – Tomáš Hájek (edd.), *Muzivní umění. Mozaika v českém výtvarném umění*, Praha 2014, s. 53.

53 Luigi SOLERTI, *Die Mosaik in der modernen Kunst*, *Der Kunstfreund*, NF, 1900, č. 8, s. 58–60; č. 9, s. 66–68, zvl. s. 67.

54 Hrob je situován v oddělení IV/12 Olšanského hřbitova. M. SZABO, *Pražské hřbitovy*, s. 270; Topografický výzkum exteriérových skleněných mozaik v ČR – odborná mapa se zaměřením na jejich výskyt a poškození, FCHT VŠCHT Praha, Praha 2015, URL: <<http://mozaika.vscht.cz/data/pdf/pha03003.pdf>> [cit. 20. 3. 2017]. Kompozici lze odečíst z otisků kostek na odhaleném maltovém lůžku mozaiky.

55 Hrobka č. 6 je situována v oddělení 2 Vyšehradského hřbitova.

56 Topografický výzkum exteriérových skleněných mozaik v ČR – odborná mapa se zaměřením na jejich výskyt a poškození, FCHT VŠCHT Praha, Praha 2015, URL: <<http://mozaika.vscht.cz/data/pdf/pha02024.pdf>> [cit. 20. 3. 2017].

tepelské premonstrátské kanonie Pfannerera († 1892) na Olšanských hřbitovech, který vznikl zřejmě někdy kolem data jeho úmrtí.⁵⁷ Neorenesanční architektonický náhrobek z leštěného černého kamene dodala kamenická firma G. Ciani z Prahy. Nad střední převýšenou částí nesenou dvěma sloupy je umístěn trojúhelný nástavec, který byl dříve také vyplněn skleněnou mozaikou (zachovaly se zbytky zlatého rámečku a tyrkysového pozadí). Pod ním je v polokruhovém poli vložen jediný zachovaný barevný prvek náhrobku – skleněná mozaika s hlavou Krista s červenou obroučkou křížového nimbu, zasazená na tyrkysově modrém pozadí.⁵⁸

Z předchozího výčtu možná vzniká mylný dojem, že tyrolská mozaikářská dílna vytvářela jen drobná díla, která si architekti či investoři objednávali na základě nabídkových katalogů. Tak tomu však nebylo, na konci 19. a počátku 20. století vznikaly v Innsbrucku náročné kompozice určené pro konkrétní místo a objednavatele, které mohly být provedeny podle návrhů domácích tvůrců. Zatím o nich však máme jen málo dokladů.

Většina děl spojených se sepulkrálními památníky je nesignovaná, takže autory jejich kompozic neznáme a na realizační firmu usuzujeme dle zpracování mozaik. Výjimkou jsou archivní doklady o autorství dvou mozaik ze souboru figurálních kompozic z arkád vybudovaných při jižní stěně kaple sv. Filipa a Jakuba na Smíchovském hřbitově.⁵⁹ Neorománská architektura chrámu vznikla podle návrhu Adolfa Duchoně mezi lety 1894 až 1896. Pravděpodobně brzy po dokončení se začala rozprodávat prestižní hrobová místa v těsné blízkosti kostelíku. Podle záznamu z roku 1900 komunikovala Neuhauserova firma přímo s architektem a řešila s ním zhotovení dvou mozaikových kompozic do lunet arkád – jedné s motivem Ukřižovaného a druhé se Zmrtvýchvstalým Kristem. Shodou okolností se obě díla zachovala dodnes.

Ukřižování je součástí hrobky vybudované pro rodinu strojního inženýra Viléma Fingera († 13. 9. 1909).⁶⁰ Ten dokonce po své smrti v roce 1909 zanechal nadaci na sloužení mší a také osvětlování náročně vyzdobeného místa posledního odpočinku.⁶¹ Mozaika rámovaná širokou ornamentální bordurou představuje ukřižovaného Krista zasazeného na vínově červeném pozadí. V sousedních lunetách arkády doprovází centrální

57 Hrob je situován v oddělení VII/23 Olšanského hřbitova.

58 Topografický výzkum exteriérových skleněných mozaik v ČR – odborná mapa se zaměřením na jejich výskyt a poškození, FCHT VŠCHT Praha, Praha 2015, URL: <<http://mozaika.vscht.cz/data/pdf/pha03004.pdf>> [cit. 20. 3. 2017].

59 Magdalena KRACÍK ŠTORKÁNOVÁ, *Muzivní umění – mozaiky*, in: Anna Sejková et al., *Atlas funeral: hřbitov Malvazinky*, Únětice 2015, s. 94–95.

60 Jeroným LÁNY, *Hřbitov Malvazinky 1876–1999*, Praha 1999, s. 42.

61 Topografický výzkum exteriérových skleněných mozaik v ČR – odborná mapa se zaměřením na jejich výskyt a poškození, FCHT VŠCHT Praha, Praha 2015, URL: <<http://mozaika.vscht.cz/data/pdf/pha05003.pdf>> [cit. 20. 3. 2017].

Ukřížování další dvě mozaiky. Prameny doložená luneta se Zmrtvýchvstalým Kristem (resp. Vítězným Kristem) je součástí hrobky rodiny Šolleovy. Kompozice rámovaná stejnou bordurou jako předchozí představuje v centru frontálně umístěnou polopostavu Krista. Jemná pastelová barevnost jeho oděvu vystupuje na intenzivním tmavě červeném pozadí.⁶² Shodně je provedena i třetí mozaika v arkádách nad hrobkou rodiny Siegmund, kterou lze bezpochyby do produkce dílny zařadit také.⁶³ V lunetě je zachycen sv. Antonín Paduánský, držící na rukou Ježíška. Postava je, stejně jako v předchozích případech, zasazena na tmavě červené pozadí, liší se jen ve zpracování dekorativní bordury, která pole s kompozicí vytyčuje.

Innsbrucké dílně lze připisat i další figurální mozaiky na Smíchovském hřbitově. Jedna z nich zdobí interiér již zmíněné hrobky rodiny Roskoschny.⁶⁴ Čelní stěnu zde dekoruje mozaiková luneta žehnající Panny Marie, která trůní pod baldachýnem a je rámována květinovými vázami. Exteriérovou mozaikovou výzdobu najdeme na hrobce rodiny Peluňkovy.⁶⁵ Klasicizující architektura je ve vpadlé nice doplněna kamenným náhrobkem, za nímž je umístěna mozaika se zlatým pozadím. Je zde vyskládána polopostava Krista oděného do červeného pláště, který vystupuje z hrobu, pravou rukou žehná a v levé drží křížem zakončenou žerď s praporcem. Velká část kompozice je druhotně doplněná při restaurátorském zásahu, přesto je patrné, že i tato mozaika byla na hřbitov dodána z innsbrucké dílny. Větší kompozici od firmy Neuhauser najdeme i na Vinohradském hřbitově. Hrobka rodiny Bursíkovy je vložena v arkádách tamního hřbitovního kostela.⁶⁶

62 J. LÁNY, *Hřbitov Malvazinky*, s. 42; Topografický výzkum exteriérových skleněných mozaik v ČR – odborná mapa se zaměřením na jejich výskyt a poškození, FCHT VŠCHT Praha, Praha 2015, URL: <<http://mozaika.vscht.cz/data/pdf/pha05002.pdf>> [cit. 20. 3. 2017].

63 J. LÁNY, *Hřbitov Malvazinky*, s. 42; Topografický výzkum exteriérových skleněných mozaik v ČR – odborná mapa se zaměřením na jejich výskyt a poškození, FCHT VŠCHT Praha, Praha 2015, URL: <<http://mozaika.vscht.cz/data/pdf/pha05004.pdf>> [cit. 20. 3. 2017].

64 Topografický výzkum exteriérových skleněných mozaik v ČR – odborná mapa se zaměřením na jejich výskyt a poškození, FCHT VŠCHT Praha, Praha 2015, URL: <<http://mozaika.vscht.cz/data/pdf/pha05005.pdf>> [cit. 20. 3. 2017].

65 J. LÁNY, *Hřbitov Malvazinky*, s. 42; Magdalena KRACÍK ŠTORKÁNOVÁ – Jana TORŇOŠOVÁ, *Restaurování a rekonstrukce mozaiky Zmrtvýchvstalého Krista z hrobky na hřbitově Malvazinky*, in: M. Kracík Štorkánová – T. Hájek (edd.), *Muzivní umění*, s. 78–79; Jana FOŘTOVÁ TORŇOŠOVÁ – Magdalena KRACÍK ŠTORKÁNOVÁ, *Restaurování mozaiky*, in: Magdalena Kracík Štorkánová a kol., *Opus musivum: mozaika ve výtvarném umění*, Únětice 2015, s. 61–65. Mozaika byla obnovena v roce 2014, chybějící části byly doplněny italským sklem. Topografický výzkum exteriérových skleněných mozaik v ČR – odborná mapa se zaměřením na jejich výskyt a poškození, FCHT VŠCHT Praha, Praha 2015, URL: <<http://mozaika.vscht.cz/data/pdf/pha05012.pdf>> [cit. 20. 3. 2017].

66 Topografický výzkum exteriérových skleněných mozaik v ČR – odborná mapa se zaměřením na jejich výskyt a poškození, FCHT VŠCHT Praha, Praha 2015, URL: <<http://mozaika.vscht.cz/data/pdf/pha03016.pdf>> [cit. 20. 3. 2017].

Na stěně je osazen jednoduchý náhrobek z leštěného kamene, nad nímž se v hrotitě ukončené lunetě uplatnil motiv Svaté rodiny.

Doménou firmy Neuhauser v Čechách byly velké zakázky na výzdobu nových veřejných budov. Důležité postavení mezi nimi měla dekorace bývalé Zemské banky Království českého na Příkopech.⁶⁷ Projekt Osvalda Polívky, realizovaný v letech 1894 až 1896, od počátku počítal s dekorativní výzdobou do lunetové římsy. Když architekt oslovoval autora kartonů Mikoláše Alše, nebyl si ještě jistý, zda zvolit nástěnnou malbu, nebo mozaiku.⁶⁸ Investor se rozhodl pro druhou možnost. Kartony k lunetám vyhotovili Vojtěch Bartoněk a Bohumír Roubalík, do mozaiky je převedla innsbrucká firma. Umělecký vedoucí provozu Luigi Solerti dokonce přijel do Prahy, aby se s Mikolášem Alšem zúčastnil zkoušky šesti navržených kompozic přímo na fasádě – údajně se v lunetách „velmi dobře vyjímaly“.⁶⁹ Kompozice bývají označovány jako témata z české mytologie a pohádek, podle popisu nové budovy publikovaného v roce 1900 se ale jedná o alegorie související s významem a funkcemi bankovního domu. Čtrnáct scén na hlavním průčelí představuje *Prahu a Vltavu, Polní hospodářství, Mincovnictví, Zlato, Stříbro, Dolování a drahé kovy, Polní hospodářství (na Slovensku), Korunovační klenoty, Lásku k vlasti*. Do ulice Nekázanky jsou obráceny další lunety, které jsou spojeny s tématem hospodářských zdrojů, např. *Zemědělství, Lesnictví, Drobný průmysl*. Celý cyklus končí lunetou *Umění*. Scény jsou pojaty jednotně – mají červený rám se zlatým dekorem a zlaté pozadí, na kterém vystupují sošné figury ohraničené charakteristickou tmavou linkou. Kromě lunet se na fasádě uplatnila i další muzivní výzdoba v podobě panelů s květinovým dekorem zasazených mezi okny atiky. Byly vytvořeny podle jednotného rozvrhu, kdy tmavě modré pozadí ohraničil černý rámeček s bílou vnitřní linkou a hlavní motiv vytvořily různé druhy květin a plodů. Růže, lilie, kosatce, hrozný vína nebo cínie byly vysázeny podle návrhů Anny Suchardové.⁷⁰

67 Rudolf POŠVA, *Plastika a mozaika v průčelích Osvalda Polívky*, kandidátská disertační práce FA ČVUT v Praze, Praha 1985; Rudolf POŠVA, *Plastika a mozaika v průčelí Osvalda Polívky*, *Umění* 25, 1987, č. 5, s. 449–459. R. PRAHL – P. ŠÁMAL, *Umění jako dekorace*, s. 140–141. Topografický výzkum exteriérových skleněných mozaik v ČR – odborná mapa se zaměřením na jejich výskyt a poškození, FCHT VŠCHT Praha, Praha 2015, URL: <<http://mozaika.vscht.cz/data/pdf/pha01018.pdf>> [cit. 20. 3. 2017].

68 Miroslav MÍČKO – Emanuel SVOBODA, *Mikoláš Aleš. Nástěnné malby*, Praha 1955, s. 102–106, 177–178. *Soupis maleb, kreseb, studií a náčrtů Mikoláše Alše ze sbírek Muzea Aloise Jiráska a Mikoláše Alše v Praze*, Praha 1989, s. 25.

69 M. MÍČKO – E. SVOBODA, *Mikoláš Aleš*, s. 103.

70 K. B. MÁDL, *Mosaika*, s. 13; R. POŠVA, *Plastika a mozaika v průčelí*, s. 449–459; R. PRAHL – P. ŠÁMAL, *Umění jako dekorace*, s. 140–141; Topografický výzkum exteriérových skleněných mozaik v ČR – odborná mapa se zaměřením na jejich výskyt a poškození, FCHT VŠCHT Praha, Praha 2015, URL: <<http://mozaika.vscht.cz/data/pdf/pha01017.pdf>> [cit. 20. 3. 2017].

Do první fáze samostatného fungování Neuhauserovy dílny patří vedle známých realizací v Praze zřejmě i některé další dosud autorsky neurčené mozaiky na různých místech Čech a Moravy. Dvě pravděpodobné realizace tyrolské dílny najdeme na významných sakrálních objektech nedaleko moravské metropole Brna. Obě dotvořily barokní průčelí chrámových budov. Starší Immaculata je umístěna na fasádě kostela sv. Petra a Pavla v areálu kláštera benediktinů v Rajhradě. Vznikla při úpravě průčelí podle návrhu Bernarda O. Seelinga.⁷¹ Je zasazena v nástavci mezi věžemi do stojatě obdélného zrcadla. Figura je zakomponována na tmavě modrém pozadí se zlatými hvězdami. Představuje Pannu Marii v modrém plášti, obklopenou mandorlou zlatých paprsků, jak stojí na části zemské sféry a šlape na hlavu hada držícího v tlamě jablko. Nad zlatou svatozáří Panny Marie se vznáší koruna, kterou po bocích přidržují dva andělé. Spodní okraj zdobí dvě datace – rok 1045 zdůrazňuje založení konventu a datum 1895 určuje rok úpravy průčelí a vzniku mozaiky. Především však upozorňuje na výročí 850 let od vzniku rajhradského kláštera. V popisu rekonstrukce, resp. restaurování architektury chrámu, se dočítáme, že byla vytvořena podle návrhu zemřelého profesora Kleina⁷² v innsbruckém ateliéru Neuhauser.⁷³ Byla zasazena do železného nosného rámu vetknutého do 55 cm širokého „barokního“ rámování z umělého kamene, které dodal vídeňský dvorní mramorář Detoma. Dobový text dokonce uvádí i jména mozaikářů, kteří se podíleli na osazování díla na fasádu – byli jimi Josef Pfefferle a blíže nejmenovaný Bruni.

Nedaleko Rajhradu se nachází další mozaika, kterou bychom hypoteticky měli klást mezi díla firmy Neuhauser. V roce 1898 dotvořila průčelí poutního kostela Zvěstování Panny Marie v Brně – Tuřanech kompozice Trůnící Panny Marie.⁷⁴ Původní barokní chrám byl v roce 1804 zbořen, posléze znovu postaven a až v letech 1888–1890 opatřen novobarokním dvouvěžovým průčelím. V jeho středu bylo v roce 1898 zazděno okno nad hlavním portálem a do vzniklé niky se segmentovým záklenkem byla vložena mozaika představující Tuřanskou madonu – zázračnou sochu, za kterou sem směřovali poutníci.

71 Augustin KRATOCHVÍL, *Vlastivěda moravská II, Místopis I, Brněnský kraj 79, Židlochovský okres*, Brno 1910, s. 263. Topografický výzkum exteriérových skleněných mozaik v ČR – odborná mapa se zaměřením na jejich výskyt a poškození, FCHT VŠCHT Praha, Praha 2015, URL: <<http://mozaika.vscht.cz/data/pdf/jhmbi002.pdf>> [cit. 20. 3. 2017].

72 Autor prvotního návrhu kompozice Immaculaty byl zřejmě vídeňský malíř Johann Evangelist Klein. Ten s tyrolskou mozaikářskou dílnou často spolupracoval – Arthur FONTAIN, *Johannes Evangelist Klein 1823–1883, Ein Prediger mit dem Zeichenstift*, Merzig 2016, s. 40, 81.

73 M. K., *Benediktiner-Stift Raigern*, Mittheilungen des Mährischen Gewerbemuseums in Brünn 1895, č. 7, s. 117–119.

74 Topografický výzkum exteriérových skleněných mozaik v ČR – odborná mapa se zaměřením na jejich výskyt a poškození, FCHT VŠCHT Praha, Praha 2015, URL: <<http://mozaika.vscht.cz/data/pdf/jhmbm001.pdf>> [cit. 20. 3. 2017].

Trůnící figura Panny Marie je umístěna na oblačném pozadí a představuje kvalitativně velmi dobře provedenou mozaikářskou práci vysázenou podle návrhu Josefa Ladislava Šichana.⁷⁵

V roce 1900 byl Neuhauserův podnik transformován a vznikla firma dodávající zároveň vitráže i mozaiku – *Tiroler Glasmalerei- und Mosaikanstalt*.⁷⁶ Tu využil architekt Osvald Polívka i pro své další pražské realizace, například pro výzdobu průčelí obchodního domu U Nováků ve Vodičkově ulici v Praze.⁷⁷ Na dekorování průčelí budovy z let 1901 až 1904 architekt spolupracoval s malířem Janem Preislerem, který navrhl rozsáhlé skleněné mozaiky zasazené mezi okny. Zakázku na dekoraci dostal už v roce 1901, kdy byl pověřen vytvořením kartonu, soustředěně se tímto tématem zabýval až v následujícím roce. Mozaika byla komponována jako jednotný celek přelévající se v ploše mezi okny druhého až čtvrtého patra budovy. Její téma, Obchod a Průmysl, bylo v ploše zachyceno hned několika alegorickými scénami. Ve středu byla pod korunami stromů zasazena figura bohyně mládí a krásy Flóry rozsévající květy. Na okrajích v pásu mezi okny k centrální kompozici přibýly alegorie textilního průmyslu, které upozornily na hlavní prodejní artikl nového obchodního domu.

Jan Preisler vytvořil pro tuto zakázku velkou akvarelovou skicu, rozpracoval figurální studie, dále zhotovil barevný návrh v olejomalbě a posléze nakreslil karton, který byl zaslán do mozaikářského ateliéru firmy *Tiroler Glasmalerei- und Mosaikanstalt*. Finální sázení kompozice se ale podle názorů současníků příliš nepovedlo: „*tóny v nichž se chvěje světlo a vzduch v souhrě skvrn impresionisticky těkavých – nic z toho se do mozaiky nedostalo, obrysy přenesené mechanicky z kartonu vystoupily ostře, kolorit zhrubl v křiklavě pestrých tónech*“.⁷⁸ Pro znalce Preislerova díla byla mozaika velkým zklamáním, ale samotná mozaikářská firma se k ní v katalogu svých realizací staví zcela jinak – dílo prezentuje jako výzvu, zakázku s novou barevností, kterou se podařilo splnit na výbornou, zcela ke spokojenosti architekta Osvalda Polívky.⁷⁹

75 *Brněnské zprávy*, Moravská orlice, 26. 8. 1898, s. 2; *Brněnské zprávy*, Moravská orlice, 11. 8. 1898, s. 2; *Brněnské zprávy*, Moravská orlice, 14. 8. 1898, s. 2.

76 E. MAIRETH, *Die Geschichte*, s. 49–54.

77 Kunibert ZIMMETER, *Die Tiroler Glasmalerei- und Mosaikanstalt. Ein Rückblick anlässlich des fünfzigjährigen Gründungsjubiläums 1861–1911*, Innsbruck, 1911, s. 48; Antonín MATĚJČEK, *Jan Preisler*, Praha 1950, s. 57–58, obr. 92–100; R. POŠVA, *Plastika a mozaika v průčelí*, s. 449–459; Petr WITTLICH et. al., *Jan Preisler: 1872–1918*, Praha 2003, s. 97, 106–109; R. RAMPOLD, *140 Jahre*, s. 29; Topografický výzkum exteriérových skleněných mozaik v ČR – odborná mapa se zaměřením na jejich výskyt a poškození, FCHT VŠCHT Praha, Praha 2015, URL: <<http://mozaika.vscht.cz/data/pdf/pha01013.pdf>> [cit. 20. 3. 2017].

78 A. MATĚJČEK, *Jan Preisler*, s. 57–58.

79 K. ZIMMETER, *Die Tiroler Glasmalerei*, s. 48.

Roku 1909 následovala podobně rozsáhlá zakázka, tentokrát přímo pro pražský magistrát, na průčelí Obecního domu.⁸⁰ Budova vystavěná v letech 1905 až 1908 podle projektu Osvalda Polívky byla bohatě zdobená za účasti mnoha vynikajících umělců. Většina exteriérových uměleckých děl byla osazena v roce 1908, soutěž na mozaiku však proběhla až o rok později. První i druhé místo v ní získal Karel Špillar.⁸¹ Dominantou nároží budovy se v nástavci nad vstupním portikem stala kompozice zvaná *Hold Praze* nebo *Apoteóza Prahy* s trůnící ženskou postavou personifikující hlavní město.

Poslední velkou pražskou zakázkou, a zřejmě i poslední zakázkou v Čechách vůbec, se innsbrucká mozaikářská dílna znovu vrátila k Zemské bance na pražských Příkopech. K původní bankovní budově vystavěné v roce 1896 si peněžní ústav zakoupil i protější dům, snesl jej a mezi lety 1911 a 1912 na jeho místě pořídil přístavbu s peněžní a cukerní burzou.⁸² Autorem návrhu byl Osvald Polívka, který při komponování průčelí musel reagovat na svůj sousední starší projekt. Oproti starší mozaikové výzdobě lunet na nové stavbě mozaiky z architektonického rámce více uvolnil a zasadil do prostoru mezi okny čtvrtého a pátého podlaží objektu.⁸³ Tři kompozice ozdobily čelní fasádu, jedna boční průčelí. Návrhy na scény, které měly alegoricky vyjádřit působení peněžního ústavu, vytvořil v roce 1909 Jan Preisler. Ačkoliv se tato práce, jako ukázkové dílo, objevuje i ve firemních výročních zprávách,⁸⁴ byli čeští znalci mozaiky výsledkem velmi zklamáni. Dobové i pozdější texty innsbrucké mozaikáře pranýřovaly jako příklad špatného řemesla, především co se týče schopnosti autenticky převést kartony do muzivní techniky. Problém byl shledáván už v Alšových lunetách pro Zemskou banku, které byly popsány jako „*příklad špatné mozaikářské práce, která necitlivým, mechanických převáděním vzala původnímu návrhu charakteristickou osobitost jejího autora*“.⁸⁵ Hlavním nedostatkem byla absence

80 Václav ČTYROKÝ, *Česká mosaika*, Sklářské rozhledy 18, 1941, s. 145–153; Michal AJVAZ, *Tradice a budoucnost mozaiky*, Umění a řemesla 3, 1958, s. 88–96; R. POŠVA, *Plastika a mozaika v průčelí*, s. 449–459; R. PRAHL – P. ŠÁMAL, *Umění jako dekorace*, s. 60–62; Topografický výzkum exteriérových skleněných mozaik v ČR – odborná mapa se zaměřením na jejich výskyt a poškození, FCHT VŠCHT Praha, Praha 2015, URL: <<http://mozaika.vscht.cz/data/pdf/pha01003.pdf>> [cit. 20. 3. 2017].

81 Špillarův závěrečný návrh na mozaiku je uložen ve sbírkách Národní galerie v Praze (olejomalba z roku 1908, 136 x 210 cm).

82 K. ZIMMETER, *Die Tiroler Glasmalerei*, s. 57; *Nová budova Zemské banky království Českého v Praze*, Architektonický obzor 1912, sešit 12, s. 6–7; A. MATĚJČEK, *Jan Preisler*, s. 82–83, obr. 178–184; R. POŠVA, *Plastika a mozaika v průčelí*, s. 449–459; R. PRAHL – P. ŠÁMAL, *Umění jako dekorace*, s. 16.

83 Topografický výzkum exteriérových skleněných mozaik v ČR – odborná mapa se zaměřením na jejich výskyt a poškození, FCHT VŠCHT Praha, Praha 2015, URL: <<http://mozaika.vscht.cz/data/pdf/pha01016.pdf>> [cit. 20. 3. 2017].

84 K. ZIMMETER, *Die Tiroler Glasmalerei*, s. 57; NEUHAUSER, Dr. JELE & Comp., *Tiroler Glasmalerei- und Mosaikwerkstätte Innsbruck*, Innsbruck 1937.

85 M. AJVAZ, *Tradice a budoucnost*, s. 94.

spolupráce mozaikářské dílny a autora návrhu, která nebyla vzhledem k vzdálenosti dílny dost dobře možná. Samotní výtvarníci také často nepočítali se specifickými vlastnostmi a omezeními, které převod do mozaiky na dílo klade. To se ukázalo zvláště v Preislerově díle. Ten pod dojmem zkušenosti z vlastní (v návrhu vzdušné a chvějivé) kompozice na průčelí Novákova obchodního domu zvolil pro pozdější realizaci na přístavbě Zemské banky sevěřenější tvar, který se na výsledku pozitivně projevil.⁸⁶

Spolupráce s tyrolskou mozaikářskou firmou Neuhauser byla pro mnohé tvůrce vnímána především jako těsná součinnost s Luigim Solertim, který strávil velkou část svého profesního života na místě uměleckého vedoucího dílny. Není zřejmé, proč v roce 1900 po třiačtyřiceti letech firmu opustil, víme však, že ve stejném roce odešel i jeho kolega a blízký spolupracovník Josef Pfefferle,⁸⁷ který si založil svůj vlastní podnik v Zirlu. O tom, že by Pfefferle dodal do Čech nějaké mozaikové dílo, nemáme dosud žádné zprávy. Snad bychom mu, s jistou pravděpodobností, mohli přičítat kompozici Krista v lunetě hrobky rodiny Chmelarovy v arkádách na hřbitově v Prostějově.⁸⁸ Hrobka vznikla brzy po založení hřbitova v roce 1904 jako jedno z nejnáročněji provedených hrobových míst. V okolí je obklopena mj. sochařsky zpracovanými pomníky, většinou zhotovenými ve Vídni, které ukazují na tradiční orientaci moravských objednavatelů na rakouský okruh tvůrců.

Luigi Solerti se z Tyrolska přestěhoval do Mnichova, kde si ještě téhož roku s architektem Simonem Theodorem Raueckerem založili mozaikářský podnik s názvem *Königlich Bayerischen Mosaik-Hofkunstanstalt*. I po odchodu z Innsbrucku si udržel těsný kontakt s českými zadavateli. Architekt Osvald Polívka se na jeho mnichovský podnik obrátil ve věci výzdoby budovy Městské pojišťovny v Praze stavěné v letech 1899–1901.⁸⁹ Solertiho dílna pro její průčelí zhotovila podle návrhu malíře Františka Urbana kompozici *Praha s požárem* (nikoliv *Apoteóza Prahy*, jak bývá mylně uváděno) určenou do lunety nástavce střední části fasády. V dobových pramenech se zachovaly zprávy o finančním ohodnocení práce jednotlivých profesí – Solerti za vyhotovení mozaiky inkasoval 2772 korun, Urban za kartony návrhů 900 korun.⁹⁰ Scéna osazená v roce 1901 představuje trůnící ženskou

86 A. MATĚJČEK, *Jan Preisler*, s. 82–83, obr. 178–184.

87 URL: <http://www.biographien.ac.at/oeb1/oeb1_P/Pfefferle_Josef_1862_1939.xml> [cit. 20. 3. 2017].

88 František STARÝ, *Městský hřbitov v Prostějově*, Prostějov 1931, s. 29. Dnes je hrobka označena jménem rodiny Macháčovy.

89 *Budova městské pojišťovny v Praze*, *Architektonický obzor* 1, 1902, s. 16, 20; R. POŠVA, *Plastika a mozaika v průčelí*, s. 449–459; R. PRAHL – P. ŠÁMAL, *Umění jako dekorace*, s. 144–147. Topografický výzkum exteriérových skleněných mozaik v ČR – odborná mapa se zaměřením na jejich výskyt a poškození, FCHT VŠCHT Praha, Praha 2015, URL: <<http://mozaika.vsch.cz/data/pdf/pha01010.pdf>> [cit. 20. 3. 2017].

90 *Budova městské pojišťovny*, s. 16, 20.

postavu, sedící před panoramatem Prahy zachváceným na Vyšehradě požárem. Vlevo u nohou alegorie klečí a pod její ochranou se skrývá dívka, symbolizující snad svým oděvem venkov, vpravo klečí chlapec, který drží truhlici, do níž alegorie vkládá peníze. Luneta tvoří těžiště výzdoby budovy a dotváří ikonografický program odkazující na nebezpečí požáru a nutnost se před ním pojistit.

Solertiho prací v Čechách bylo též vyhotovení dvou kvadrilobů s mozaikami sv. Cyrila a Metoděje podle návrhu malíře Antonína Krisana na průčelí baziliky sv. Petra a Pavla na Vyšehradě.⁹¹ Byly dokončeny už v březnu roku 1902: „*Kartony [...] zhotovené naším umělcem panem akademickým malířem Krisanem pro ústav mosaikový A. Solertiho v Mnichově, kdež jsou právě dohotoveny, a kapitolou objednaná obě zmíněná poprsí, doznaly v Mnichově všeobecné chvály, Jeho král. Výsost princ vladař Leopold sám věnoval u příležitosti návštěvy své v dotčeném ústavu velikou pozornost této budoucí okrase průčelí kapitolního chrámu a pochválil velice příznivě umělecké její provedení. Náklad na tuto výzdobu uhradí vys. Důst. P. kanovník Jos. Kyselka.*“⁹²

Z mnichovské dílny pochází i mozaika Panny Marie Růžencové zdobící vstup do novogotické hrobky rodiny Buquoyů vystavěné v letech 1897–1904 v jihočeských Nových Hradech dle architektonického návrhu Josefa Schulze.⁹³ Popis dokončeného náhrobního monumentu zmiňuje „*mosaikový obraz v tympanonu nade dveřmi do kaple (zhotovil) Solerti v Mnichově*“ a uvádí i honorář 2000 korun.⁹⁴ Autorství návrhu mozaiky je přičítáno Maxi Švabinskému.⁹⁵

Vyšehradská i novohradská kompozice byly zřejmě osazeny až po smrti Luigiho Solertiho v roce 1903 (resp. 1904). Mnichovská dílna bez jeho vedení samostatně fungovala jen krátkou dobu. Nemohla konkurovat výrobkům tyrolské firmy a také rychle se rozvíjejícímu berlínskému mozaikářskému podniku *Puhl & Wagner*, který byl navíc nezávislý na italské sklářské produkci, protože si založil vlastní výrobu skla. Mnichovské

91 V. ČTYROKÝ, *Česká mozaika*, s. 145–153; Jan TACHEZY, *Vyšehrad*, Praha 1985, s. 64; Bořivoj NECHVÁTAL, *Vyšehrad*, Praha 1976, s. 182; Taťána PETRASOVÁ, *Kapitulní kostel sv. Petra a Pavla na Vyšehradě*, in: Růžena Bařková a kol., *Umělecké památky Prahy. Nové Město, Vyšehrad, Vinohrady* (Praha 1), Praha 1998, s. 724–729; Topografický výzkum exteriérových skleněných mozaik v ČR – odborná mapa se zaměřením na jejich výskyt a poškození, FCHT VŠCHT Praha, Praha 2015, URL: <<http://mozaika.vscht.cz/data/pdf/pha02029.pdf>> [cit. 20. 3. 2017].

92 *Stavba kolegiálního chrámu vyšehradského*, Národní politika, 27. 3. 1902, nestr.

93 Pavel VLČEK, *Schulz, Josef*, in: Pavel Vlček (ed.), *Encyklopedie architektů, stavitelů, zedníků a kameníků v Čechách*, Praha 2004, s. 594; Ladislav MACHOŇ – Zdeněk WIRTH – Jarmila BROŽOVÁ, *Čeští architekti – realisté devatenáctého století. Výstava původních kreseb a plánů pořádaná pod záštitou Svazu československých výtvarných umělců (kat.)*, Praha 1952, s. 40. Mozaika byla publikována se špatnou datací do roku 1892 v M. KRACÍK ŠTORKÁNOVÁ – T. HÁJEK, *Muzivní umění*, s. 31.

94 *Hrobka K. hraběte Buquoy v Nových Hradech (Gratzen)*, Architektonický obzor 1905, č. 5, 3. 5., s. 19.

95 Emanuel POCHE (red.), *Umělecké památky Čech* 2, K–O, Praha 1978, s. 490.

mozaikářské dílny situaci vyřešily fúzí s berlínskou firmou. Od roku 1918 tak bývalý Solertiho podnik fungoval pod obchodním názvem *Vereinigte Werkstätten für Mosaik und Glasmalerei, München-Solln*.⁹⁶

Luigi Solerti byl skvělý praktik a byl schopen i teoretického náhledu na problematiku muzivního umění. V roce 1900 publikoval v revue *Der Kunstfreund* stať *Die Mosaik in der modernen Kunst*.⁹⁷ Zřejmě poučen zkušenostmi z provádění některých impresionistických děl s rozvolněnou barevností a linií (včetně Preislerových návrhů) žádal, aby autoři, kteří se návrhy mozaik zabývají, byli dostatečně poučení o technických těžkostech provedení, znali materiál a jeho koloristické působení. Nejlepší by dle jeho názoru bylo, kdyby cestovali do Itálie a seznámili se s technikou, protože v současnosti neexistuje žádná řemeslná škola nebo akademie, která by vyučovala mozaikářské umění.⁹⁸

Solerti byl vyhledávaným specialistou, který se věnoval i náročnému restaurování mozaik. Jeho pražský zásah, vedoucí v roce 1890 k sejmutí mozaiky Posledního soudu z průčelí katedrály, jsme již zmínili. Ačkoliv Solertiho mateřská firma Neuhauser současně nabízela zhotovení nového obrazu, k výrobě kopie nikdy nedošlo. Po dvaceti letech totiž přemýšlení nad obnovou mozaiky uzrálo do podoby rozhodnutí obnovit originál a osadit jej na původní místo. Restaurování se v nových podmínkách ujal majitel první české mozaikářské dílny Viktor Foerster. Zadáni práce právě jemu dobře ilustruje vztah počátku 20. století k tradiční rakouské mozaikářské firmě, jejíž soudobé vnímání snad nejlépe zpřítomní dobový publicistický text:

„Minulé století rozpomenulo se také u nás na mosaiku, tuto malbu pro věčnost, třeba že podnět k tomu nedala mosaika svatovítská. Kostel smíchovský má v hlavní apsidě největší, dle kartonů Trenkwaldových. Menší jsou jinde. Rozumí se zrovna samo sebou, že to nejsou práce domácí. Byly dodány z dílen inšpruckých, kam jsme poslali spousty peněz za mosaiky, a ještě častěji a více za malovaná okna. Kdyby se sečtlo, mnoho-li se za posledních padesáte let zaplatilo z Čech za sklenomalby do ciziny, užasli bychom nad cifrou peněz a pochybeným hospodářstvím [...] Toto promeškání a zanedbání nám vytahalo mnoho peněz z kapes a zkrátilo nás také umělecky. Naši malíři kreslili kartony a malovali lehce kolorované předlohy pro inšprucké dílny, ale jiných

96 Hubertus LOSSOW, *August Wagner, Vereinigte Werkstätten für Mosaik und Glasmalerei Berlin*, Das Münster 16, 1963, č. 1/2, s. 451–454; Helmut GEISERT – Elisabeth MOORTGAT, *Wände Aus Farbigen Glas: Das Archiv Der Vereinigten Werkstätten Für Mosaik Und Glasmalerei Puhl & Wagner, Gottfried Heinersdorff*, Berlin 1989. Ačkoliv je v recentní literatuře publikováno, že firma pracovala i v Čechách (Magdalena KRACÍK ŠTORKÁNOVÁ – Veronika VICHERKOVÁ, *Zmrtvýchvstání české mozaikové tradice, které je ve skutečnosti zrozením*, in: M. Kracík Štorkánová a kol., *Opus musivum*, s. 25), ovšem bez odkazu na konkrétní zakázky, nepodařily se dosud žádné realizace berlínských mozaikářů u nás doložit. K prověření této situace by v budoucnu mohly pomoci materiály zachované v archivu společnosti a uložené dnes ve sbírkách Berlinische Galerie Museum für moderne Kunst.

97 L. SOLERTI, *Die Mosaik*, s. 66–68.

98 Tamtéž.

styků s nimi neměli. Musili trpělivě snášet způsob, kterak tam jejich barevné náčrtky převáděny byly v chromatiku sklenomalby, která nejednou se rozešla na sta honů s jejich koloristickou představou. O Polívka byl tuším první, který svoje banky začal vyzdobovati mosaikou. Také obchodní dům Novákův dostal nedávno tuto monumentální výzdobu. Ale zase kartony a náčrtky Alešovy, A. Boudové a Jana Preislera putovaly ven za hranice a za ně přišly hotové mosaiky. Celá historie nové sklenomalby v Čechách měla se opakovat, anebo má se opakovat? Opakovat se svými národohospodářskými poklesky a uměleckými nevýhodami?⁹⁹

Sám mozaikář Viktor Foerster ve vztahu k rakouské konkurenci používal podobných argumentů:

„Račte si představit, jak trapné by to bylo, ano deprimující pro mě, kdybych já namáhal se zde měsíce s návrhy, komponoval celek a na konec provádění dalo by se nějaké „továrně Innsbrucké“ [...] Správně podotkl pan arch. Fanta na Sv. Hostýně, že potom jen je možný rozkvět v zemi naší, podporujeme-li se sami všemožně a nezádame ani haléře Němcům. Prosim proto o podporu a lásku k naší národní práci.“¹⁰⁰

Zakladatelské dílo rakouských mozaikářů tak bylo dlouho vnímáno právě v tomto negativním národnostním kontextu a bylo po umělecké stránce paušalizováno na řemeslo, které nedokázalo sledovat kvalitu uměleckých návrhů českých tvůrců. Téma mozaikářů, kteří na přelomu 19. a 20. století stáli u prvních monumentálních realizací v Čechách a na Moravě, se vrací teprve v recentní literatuře.¹⁰¹ Náš přehled byl založen především na terénním výzkumu zachovaných děl a na rešerších v sekundární zahraniční literatuře a dobových odborných i publicistických textech. Nutně na něj musí navázat hlubší výzkum, jenž by měl badatele v první řadě zavést do knih zakázek, kopií korespondence a obrazové dokumentace uložených v soukromém archivu rakouské firmy *Tiroler Glasmalerei- und Mosaikanstalt*.

99 K. B. MÁDL, *Mosaika*, 1905, s. 13.

100 Moravský zemský archiv Brno, fond Jezuité Hostýn, dopis Aloisi Odstrčilíkovi, 27. 10. 1911.

101 Např. Magdalena KRACÍK ŠTORKÁNOVÁ, *Od historismů přes secesi k moderní éře*, in: M. Kracík Štorkánová a kol., *Opus musivum*, s. 16–17. Publikaci provází řada zjednodušujících tvrzení a omylů – např. osobní setkání A. Salvatiho a A. Neuhausera neproběhlo v roce 1887 ale v roce 1857, vitrážistická dílna G. Madera a A. Neuhausera byla založena v roce 1861 nikoliv 1871, A. Neuhauser založil mozaikářskou dílnu sám a ne se společníky atp., což souvisí mj. také s tím, že neodkazuje na relevantní odbornou literaturu.

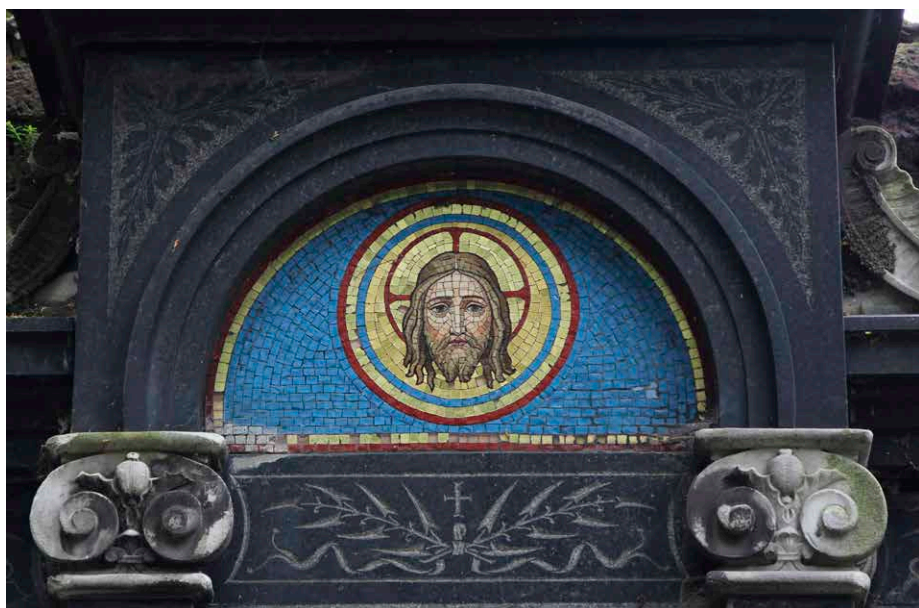
Salviatiho benátský palác na obálce katalogu mozaik z počátku 20. století.
Reprofoto: *Salviati il suo vetro e i suoi uomini 1859–1987*, Venezia 1989, s. 11.

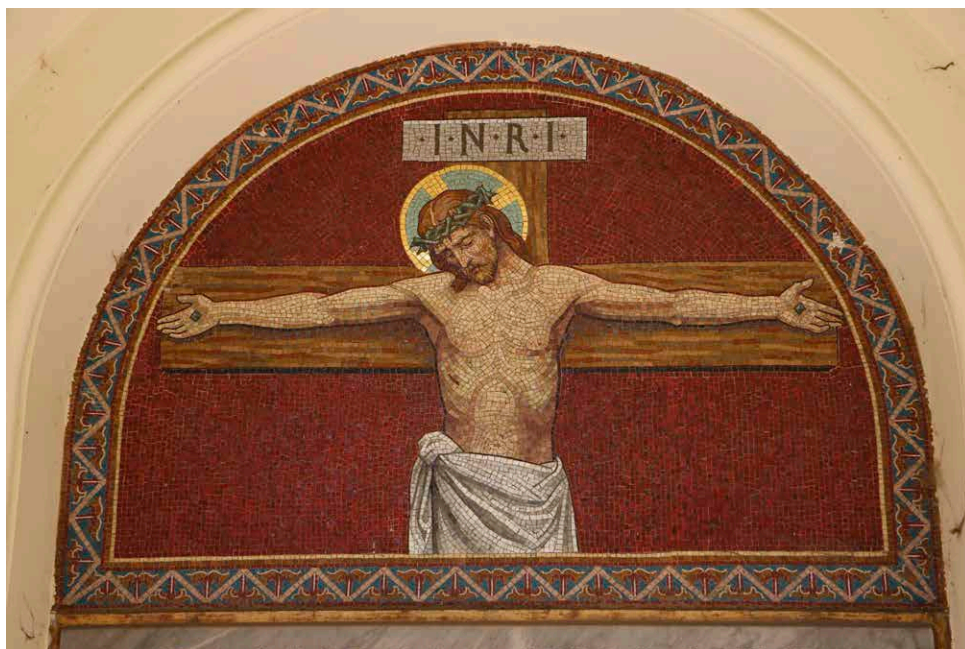
Minerva na průčelí Muzea užitého umění ve Vídni, Antonio Salviati, 1873.
Foto: Vladislava Říhová

Hlava Krista na náhrobku rodiny Nowakových na Vyšehradském hřbitově v Praze, A. Neuhauser, Innsbruck, přelom 19. a 20. století. Foto: Michaela Kněžů Knížová

Hlava Krista na náhrobku kanovníka Pfannerera na Olšanském hřbitově v Praze, A. Neuhauser, Innsbruck, kolem 1892. Foto: Michaela Kněžů Knížová

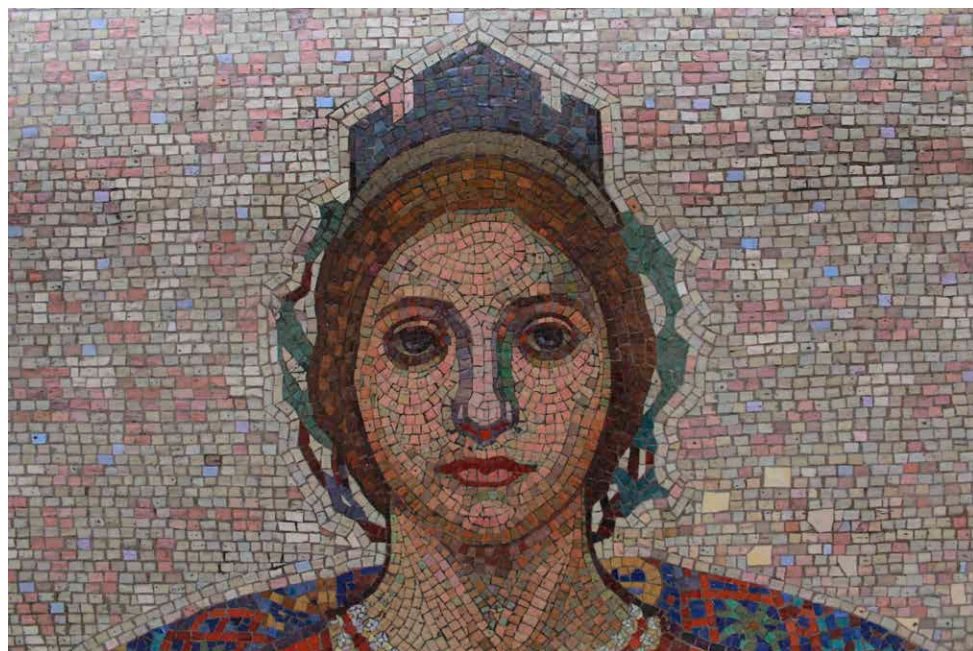
Ukřižovaný Kristus na hrobce rodiny Fingerovy na Smíchovském hřbitově v Praze, A. Neuhauser, Innsbruck, 1900. Foto: Martina Nováková

Luneta podle návrhu Mikoláše Alše v průčelí Zemské banky na pražských Příkopech, A. Neuhauser, Innsbruck, 1894–1896. Foto: Michaela Kněžů Knížová

Trůnící Panna Marie v průčelí poutního kostela Zvěstování Panny Marie v Brně
Tuřanech, A. Neuhauser, Innsbruck, 1898. Foto: Vladislava Říhová

Detail Apoteózy Prahy podle návrhu Karla Špillara z průčelí Obecního domu v Praze, Tiroler Glasmalerei- und Mosaikanstalt (A. Neuhauser, Innsbruck), 1909, Foto: Michaela Kněžů Knížová

Část výzdoby průčelí Zemské banky na pražských Příkopech podle návrhu Jana Preislera, Tiroler Glasmalerei- und Mosaikanstalt (A. Neuhauser, Innsbruck), 1912. Foto: Martina Nováková

Kvadrilob se sv. Metodějem podle návrhu Antonína Krisana na průčelí kostela sv. Petra a Pavla v Praze na Vyšehradě, Bayerische Mosaikanstalt (Luigi Solerti), 1903. Foto: Michaela Kněžů Knížová

Summary

European Traditions and the Beginnings of Modern Mosaic in Bohemia and Moravia

The beginning of modern mosaic production in Bohemia is directly linked to the medieval mosaic of the Last Judgement on the south gate of St Vitus Cathedral. The monument had attracted interest for centuries not only by its exceptionality but also by its poor state of preservation, which had focused attention on it practically from the time of its creation. Professional discussions and specialised “restoration” works undertaken in connection with this mosaic in the 19th century would not have been possible without previous European development in the musive art. As the model and source of inspiration served the experience from long-functioning workshops from the Vatican and Venice, where the art of mosaic had been renewed after the middle of the 19th century above all thanks to Antonio Salviati.

The crucial role in the spread of musive art in Bohemia and Moravia was played above all by the Innsbruck workshop of Albert Neuhauser, in which the technique of glass mosaic was brought by Luigi Solerti (a pupil of Salviati’s Venetian firm). The workshop operated from 1877 under the name Die Mosaikwerkstätte Albert Neuhauser; after 1900, it was merged with another enterprise into Tiroler Glasmalerei- und Mosaikanstalt. It was already well established within the framework of the Austro-Hungarian monarchy in the last decades of the 19th century, offering a selection of ready patterns as well as the possibility to set the customers’ own designs in mosaic. Numerous works in the territory of today’s Czech Republic are also included in its portfolio. The earliest of

them include the decoration of the exterior and interior of the church of St Wenceslas in Smíchov, carried out from the middle of the 1880s. Colourful architectural elements used in supraportes and suprafenestres of the church represented the typical production of the workshop, varied also for other structures. We can find them, along with more complex figural compositions, in the decoration of sepulchral monuments at Prague graveyards. The domain of the Innsbruck-based company were large commissions for the decoration of new public buildings. The decoration of several buildings in Prague had an important position among them: the Land Bank of the Kingdom of Bohemia in Na Příkopech Street, the facades of the department store U Nováků in Vodičkova Street and of the Municipal House. Two realisations can be found at important sacral buildings near the Moravian capital of Brno, where they decorate the facades of church buildings (Tuřany, Rajhrad).

The cooperation with the Tyrolean mosaic company Neuhauser was perceived by many authors above all as close collaboration with its artistic head, Luigi Solerti, who left Innsbruck for Munich in 1900 and founded a new mosaic workshop, Bayerische Mosaikanstalt. He continued working for the Bohemian milieu afterwards, having authored the figural compositions that decorated the building of the Municipal Insurance Company in Prague, the church of SS Peter and Paul at Vyšehrad and the Buquoy family tomb in Nové Hradky.

Tomáš JIRÁNEK

Hospodářský bojkot jako odpověď na antisemitismus. Příklad druhé Československé republiky¹

Abstract: Economic Boycott in Response to Anti-Semitism Using the Example of the Second Czechoslovak Republic

The economic boycott of Nazi Germany became one of the weapons in the fight against the anti-Semitism of the Nazi regime. During the 1930s, it continued in different power and was also directed against other states where anti-Jewish actions were taking place. That is why the Second Czechoslovak Republic, in which the domestic right wing was heard louder and louder and which, at the same time, found itself under the strong pressure from Germany, was affected by the boycott, too. In spite of the government's effort to preserve the tradition of religious and racial tolerance, anti-Jewish attacks, mostly verbal, but gradually even real, took place at different levels, resulting in attempts to declare a boycott of Czech-Slovak goods exported to democratic states, especially the USA.

Key words: 20th century history – economic history – Czechoslovak history – the Second Czechoslovak Republic – anti-Semitism – boycott

Německo bylo brzy po nástupu Adolfa Hitlera k moci podrobeno kritice z různých stran za protidemokratické změny, které nový režim zaváděl. Jedním z mála praktických kroků se stal hospodářský bojkot země, vyhlášený ve světě jednak židovskými organizacemi, jednak příslušníky levicových stran a spolků ve snaze dosáhnout toho, aby nacisté přestali utiskovat určité skupiny obyvatelstva v Německu.² Tento bojkot v různě silném rozsahu přetrval až do začátku druhé světové války

1 Studie vznikla s podporou projektu Grantové agentury České republiky č. 16-02274S *Židovský bojkot nacistického Německa (1933–1941)*.

2 Tématu nebyla prozatím věnována velká pozornost. Z dosud uveřejněných prací viz zejména Moshe R. GOTTLIEB, *American anti-Nazi resistance, 1933–1941: an historical analysis*, New York 1982; dále např. *Nazis against the world: the counter-boycott is the only defensive weapon against Hitlerism's world-threat to civilization: selected speeches from world leaders of public opinion*, New York, Non-Sectarian Anti-Nazi League to Champion Human Rights, [1934?]; *Wirtschaftsboykott*, Jewish Central Information Office, London 1934.

a hrozil i dalším zemím, jejichž vlády by se rozhodly zavádět především protizidovská opatření.

Jednou z takových zemí se stalo i Československo, přesněji druhá Československá republika, která se po Mnichově dostala pod silný tlak ze strany Německa. Bylo to dosti paradoxní, protože meziválečné Československo díky vstřícné politice vůči židům vlastním i zahraničním získalo velmi dobrou pověst ve světovém židovském hnutí. Toto hnutí se dělilo na řadu proudů – sionisty, ortodoxní a jiné, jejichž stoupen- ci se organizovali v různých společnostech, občas vyznávajících ostré názorové protiklady.³ Od prvního sionistického kongresu, svolaného Theodorem Herzlem roku 1897 do Basileje, se židé z celého světa setkávali, aby řešili své postavení a další postup směřující k dosažení stanovených cílů, ať už se jednalo o skutečné zrovnoprávnění, nebo vytvoření židovského státu na území Palestiny. Mnohá z těchto setkání se díky výše zmíněné vládní politice konala v Československu.⁴ Velmi často se podobné akce konaly ve švýcarských městech a v menší míře také v Rakousku. Lze předpokládat, že místa byla vybírána s ohledem na význam židovské komunity v dané zemi, ale nepochybně byly brány v úvahu rovněž vnitřní poměry daného státu a stupeň tamního antisemitismu. V této souvislosti stojí za pozornost, že žádný ze sionistických světových kongresů ve 20. a na počátku 30. let (o období po nástupu Hitlera zde netřeba mluvit) se nekonal v Německu a od roku 1933 ani v německých městech českomoravského pohraničí.

Jistěže se v letech 1918–1938 i v ČSR ozývaly i antisemitské hlasy,⁵ ale díky autoritě prezidenta Masaryka,⁶ k němuž se hlásila převážná část obyvatelstva, nikdy nezískaly výraznější váhu. Československo v té době přijalo velké množství uprchlíků včetně židovských, nemělo ovšem podmínky pro jejich trvalé umístění.⁷

3 Viz například Tatjana LICHTENSTEIN, *Zionists in interwar Czechoslovakia: minority nationalism and the politics of belonging*, Bloomington, Indianapolis [2016].

4 Jako příklad lze uvést XII. sionistický světový kongres v Karlových Varech roku 1921, XIII. o dva roky později na tomtéž místě, XVIII. roku 1933 v Praze, 4. světový kongres Unie sionistů – revisionistů v roce 1930 v Praze, konference světové exekutivy radikálních sionistů v Praze na konci téhož roku, mezinárodní kongres židovských tělovýchovných jednot „Makkabi“ v Praze 1931, VII. konference WIZO – Světové organizace židovských žen v Praze roku 1933, I. světová konference židovské socialistické mládeže v Praze téhož roku, 8. světový kongres „Makkabi“ v Brně 1935, II. zimní hry „Makkabi“ v roce 1936 v Banské Bystrici a další.

5 Viz např. Ines KOELTZSCH, *Praha rozdělená i sdílená. Česko – židovsko – německé vztahy 1918–1938*, Praha 2015.

6 Ke vztahu T. G. M. k židovství viz nejnověji Miloš POJAR, *T. G. Masaryk a židovství*, Praha 2016.

7 O tom viz zejména Kateřina ČAPKOVÁ – Michal FRANKL, *Nejisté útočiště. Československo a uprchlíci před nacismem 1933–1938*, Praha – Litomyšl 2008. Autoři zdůrazňují spíše kritický pohled na danou otázku.

Přelomem v tomto ohledu se stal Mnichov. Nastalo období tzv. druhé republiky, jež přineslo řadu změn do života země.⁸ Pod tlakem mezinárodních i vnitřních okolností se síly vyznávající Masarykovu demokratickou tradici dostaly do defenzivy. Prezident Edvard Beneš jako hlavní symbol této tradice odstoupil z úřadu⁹ a odjel do zahraničí. Československá republika, oslabená ztrátou území, části obyvatelstva i významného dílu průmyslu a ložisek nerostných surovin, nucená starat se o uprchlíky z pohraničí české i židovské,¹⁰ se ocitla v těžkém postavení. Hledal se viník. Na toho hlavního – Německo – se v tisku neútočilo, naproti tomu se množily výpady proti dosavadnímu politickému uspořádání země, proti parlamentarismu a politickým stranám, proti bývalému prezidentovi a dalším stoupencům masarykovské demokracie. Ozývalo se volání po záchraně národa a současně sílilo přesvědčení, že je nutno za každou cenu vycházet s Německem.¹¹

Tlak z Německa neustával¹² a uvnitř země se začaly ve stále větší míře prosazovat spíše pravicové síly. Jednou z jejich cest, jak upoutat pozornost a označit viníka současných potíží, byl antisemitismus. Značnou potíž představovala skutečnost, že německý tisk v těsně pomnichovském období uveřejňoval jako hotovou věc údajně připravovaná protižidovská opatření v Československu, ačkoliv československá vláda takové kroky ještě několik měsíců úspěšně odsouvala. Zprávy z Německa bohužel přejímaly světové

8 O druhé československé republice viz například Jan GEBHART – Jan KUKLÍK, *Velké dějiny země Koruny české*, sv. XVa, Praha – Litomyšl 2006; Jan GEBHART – Jan KUKLÍK, *Druhá republika 1938–1939. Svár demokracie a totality v politickém, společenském a kulturním životě*, Praha – Litomyšl 2004; Jan RATAJ, *O autoritativní národní stát. Ideologické proměny české politiky v druhé republice*, Praha 1997; Václav JUNEK, *Druhá republika: nultá hodina*, Brno 2011; Dušan TOMÁŠEK, *Deník druhé republiky*, Praha 1988.

9 „1. října 1938 – nazíří po podepsání Mnichova – řekl maršál H. Göring oficiálně dr. V. Mastnému, československému vyslanci v Berlíně, že Německo by nemohlo dovolit, abych po Mnichově podržel úřad presidenta republiky. Nebude prý vůbec už se mnou jednat. Naznačil zároveň, že jestliže nebudu ihned resignovat, bude prý Německo postupovat vůči Československu při uplatňování mnichovské dohody s naprostou bezohledností.“ Edvard BENEŠ, *Paměti. Od Mnichova k nové válce a k novému vítězství*, Praha 1948, s. 73. Podobné zprávy přicházely i z jiných stran neoficiální cestou. Tamtéž.

10 J. Rataj uvádí, že z oblastí odstoupených Německu přišlo 122 000 Čechů, 15 000 židů a 18 000 německých antifašistů, z oblastí obsazených Polskem 30 000 Čechů. J. RATAJ, *O autoritativní národní stát*, s. 12. Viz též Jan BENDA, *Útěky a vyhánění z pohraničí 1938–1939*, Praha 2013.

11 Podrobněji viz J. GEBHART – J. KUKLÍK, *Velké dějiny země Koruny české*, s. 9 an.

12 Ministr zahraničí ČSR se 14. 10. 1938 sešel v Berlíně s Hitlerem, který mu dal jasné pokyny. Ladislav Feierabend je později shrnul následovně: „Führer Chvalkovskému zdůraznil, že nesmíme pokračovat v Benešově politice, že máme rozvázat spojeneckou smlouvu s Francií a SSSR, nemáme se mazlit s komunisty, s židy a s demokracií a máme respektovat všechna německá přání.“ Ladislav FEIERABEND, *Politické vzpomínky I*, Brno 1994, s. 45. Cit. dle Petr BEDNAŘÍK, *Antisemitismus v českém denním tisku v období druhé republiky*, in: Marcela Zoufalá – Jiří Holý (edd.), *Rozpad židovského života. 167 dní druhé republiky*, Praha 2016, s. 200.

agentury a také – v dané záležitosti velmi důležitá – Jewish Telegraphic Agency, jež ovlivňovala názory židů ve světě.¹³

Postavení židů v druhé republice¹⁴

Protižidovské postoje v době druhé republiky, jež budily pozornost v zahraničí, vycházely z několika zdrojů: jednak šlo o útoky – zejména slovní v tisku – českých radikálních nacionalistů a některých organizací zájmových a profesních,¹⁵ dále nejen slovní, ale i praktické kroky Němců žijících v českých zemích mimo pomnichovský zábor, jež zasáhly židovské zaměstnance německých institucí, a nedala se přehlížet situace na Slovensku, kde bylo nepřátelství vůči židům z historických důvodů silnější než v českých zemích. Od získání autonomie v říjnu 1938 se životní podmínky židů na Slovensku zřetelně ztížily, protože proti nim vyvíjely větší tlak jak autonomní státní orgány, tak Hlinkova garda.¹⁶ V malých městech například příslušníci Hlinkových gard bránili nežidovským občanům nakupovat v židovských obchodech. Autonomní slovenské orgány se k takovým záležitostem stavěly „chápavě“ a na znepokojené dotazy z Prahy odpovídaly, že poměry na Slovensku jsou jiné než v západní polovině republiky, že židé na Slovensku vždy v minulosti postupovali proti Slovákům a že výstřelky, kterých se dopouští Hlinkova

13 Viz například News, Jewish Telegraphic Agency (dále JTA), Vol. IV., No. 160, 13. 10. 1938, citovaly *Angriff a Völkischer Beobachter*, oficiální nacistické tiskoviny, které předpovídaly ostrý antisemitský obrat v politice nové české vlády, psaly o „*revoluci v postoji českého národa k židovské otázce*“ a o tom, že čeští právníci a lékaři požadovali zavedení „*árijského paragrafu*“ v profesních komorách. Dospěly též k závěru, že „*ve spojení s židovskou otázkou abdikace dr. Eduarda Beneše bude mít dalekosáhlý dopad, protože Beneš byl ochráncem židů, který usilovně kladl překážky zavedení rasových zásad*“. Dále: News, JTA, Vol. I., No. 163, 17. 10. 1938 uvedly, že podle zprávy JTA z Berlína z 16. 10. 1938 se v německých kruzích předpovídá československý antisemitský program dle německého způsobu jako výsledek pokračujících rozhovorů ministra zahraničí F. Chvalkovského v Německu. Podobných zpráv bylo více, ovšem další upozorňovaly i na snahu česko-slovenské vlády vyhnout se protižidovským opatřením.

14 Těto otázky byla nejnověji věnována kolektivní monografie M. ZOUFALÁ – J. HOLÝ (edd.), *Rozpad židovského života*. Viz též Miloš POJAR – Blanka SOUKUPOVÁ – Marie ZAHRADNÍKOVÁ (red.), *Židovská menšina za druhé republiky: sborník přednášek z cyklu ve Vzdělávacím a kulturním centru Židovského muzea v Praze v lednu až červnu 2007*, Praha [2007].

15 Viz např. Jakub DRÁPAL, *Postup advokacie proti židovským advokátům za druhé republiky a těsně po ní*, in: M. Zoufalá – J. Holý (edd.), *Rozpad židovského života*, s. 245–272; J. RATAJ, *O autoritativní národní stát*, s. 113.

16 O antisemitismu na Slovensku v době druhé republiky zatím mnoho publikováno nebylo. Viz např. J. GEBHART – J. KUKLÍK, *Velké dějiny zemí Koruny české*, s. 143–144; Dušan KOVÁČ, *Dějiny Slovenska*, Praha 1998, této otázce věnoval jednu větu – s. 227; poněkud podrobněji Ján MLYNÁRIK, *Dějiny židů na Slovensku*, Praha 2005, s. 102 an.; dále viz Ivan KAMENEC, *Po stopách tragedie*, Bratislava 1991; dosti podrobně danou záležitost v poslední době zpracoval Milan HES, *Dny strachu: Osudy ukrývaných židů na Slovensku v časech vlády Jozefa Tisa*, Praha 2013, s. 12 an.

garda, jsou jen ojedinělé.¹⁷ Podle této logiky prvotní vina byla na židovské straně a nyníjší „výstřelky“ měly být spravedlivou, nebo přinejmenším pochopitelnou odplatou. Tento stav, v němž byla patrná inspirace Německem, ovšem vztahovalo světové veřejné mínění na celé Česko-Slovensko. K tomu všemu přibýly později kroky československé vlády, jež vedla boj za zachování prvorepublikové tradice vystříhání se antisemitismu, ale pod nátlakem ze strany Německa i pod vlivem některých vnitřních okolností činila v tomto směru ústupky. Nejprve pouze dostatečně neodporovala hlasům domácích českých, německých i slovenských antisemitů, později sama byla nucena učinit protižidovská opatření.

V tisku si již od podzimu 1938 radikálové nemuseli příliš dávat pozor na to, co napíší o demokracii a o židech,¹⁸ a díky tomu se stupňovaly útoky proti první republice, jejím vůdčím osobnostem a stoupencům, proti cizorodým prvkům ve společnosti, k nimž byli počítáni jak uprchlíci z Německa a v poslední době z okupovaných Sudet, tak – i pod tlakem z Německa – ve větší míře rovněž židé.

V novinách se stále častěji objevovaly protižidovské útoky, někdy maskované snahou chránit v oslabené republice životní prostředky pro domácí české obyvatelstvo, jindy naprosto otevřené a podobající se tak výpadům běžným již několik let v sousedním Německu, k němuž a jeho politice se autoři hlásili a prosazovali sblížení s ním. „*Také pražské společenské kluby budou zbaveny neárijských žvlů*“, hlásal titulěk *Pražského Večera* 28. 11. 1938. „*Budeme navazovati styky s opravdovým ryzím němečtvím. Ale chceme a musíme je navazovat zase jenom opravdovým a ryzím češtvím! V nových proudech musejí u kormidel státi noví lidé. Lidé rodem, pléměm, krví a srdcem jenom a nic jiného než Češi! Prostě, abychom to jasně a srozumitelně řekli – Češi arijského původu! [...] Lze snad doufat, že neárijsští funkcionáři klubovní [...] dají své funkce k dispozici. Ne-li, nezbylo by, než aby to bylo rázně vynuceno!*“¹⁹ A objevovaly se mnohé další: „*Musíme rychle rozřešit židovskou otázku*“,²⁰ „*Neúměrný vliv židů musí zmizet!*“,²¹ „*Co se bude dělat v židovské otázce?*“²² a řada podobných článků se snažila ovlivnit veřejné mínění.

K věci se vyjádřil i ministerský předseda Rudolf Beran, který v prosincovém vládním prohlášení uvedl, že židovská otázka bude řešena i v ČSR a že „*poměr státu k židům, kteří*

17 Archiv ministerstva zahraničních věcí (dále AMZV), IV. sekce, inv. č. 18, kart. 749, č. j. 19179, 6. 2. 1939.

18 O antisemitismu v tisku druhé republiky viz P. BEDNAŘÍK, *Antisemitismus v českém denním tisku*, s. 198–221.

19 Národní archiv (dále NA), fond Ministerstvo zahraničních věcí – výstřížkový fond 1916–1944 (dále MZV – VF 1916–1944), inv. č. 1150, kart. 2320, Židé v ČSR 1931–1938, *Pražský Večer*, 28. 11. 1938. Číslo stran u výstřížků nejsou uvedena. U následujících údajů z tohoto zdroje již nebude archiv uváděn.

20 *Polední list*, 18. 11. 1938 (pravicové noviny vydávané Jiřím Stříbrným).

21 *Národní noviny*, 23. 11. 1938 (list Národního sjednocení, vycházel v Brně).

22 *Pražský list*, 14. 12. 1938.

jsou již dlouho usazeni na území republiky a kteří mají pozitivní vztah k potřebám státu a jeho národa, nebude nepřátelský“.²³ V těchto slovech nacházíme určité vymezení vůči nově příchozím židům a určitou podmínku – pozitivní vztah k potřebám státu a jeho národa. To znamená, že i starousedlí židé mohli být postaveni stranou občanů republiky, záleželo na jejich postoji. U nich se ovšem nepřátelský vztah k potřebám státu a národa nedal příliš předpokládat, takže z této části vládního prohlášení můžeme vyčíst i vůli nepřistoupit k protizidovským opatřením. Prohlášení ve vztahu k židovské otázce nicméně naznačovalo, že existuje tlak z Německa a že roste i domácí český antisemitismus.²⁴

„Židovská otázka“ nicméně na sebe poutala stále větší pozornost. V Německu samotném se protizidovská opatření stupňovala již od převzetí moci nacisty, na podzim 1938 dostala nový podnět díky vražednému útoku Herschela Grynszpana na německého diplomata v Paříži, využitému nacistickým režimem k rozpoutání pogromu známého jako „Křišťálová noc“. Ten již zasáhl také okupované Sudety.²⁵ Pro Německo měl mít následky v podobě oživení hospodářského bojkotu, který ohrožoval i Česko-Slovensko. „Zde vyvolává nyní mnoho nervosity „válka židovská“, boj, který proniká celým mezinárodním životem z rasové a ideologické nenávisti [...] Bude-li Německo taktó opravdu ještě více izolováno a zavřeno ve své autarkii, bude to také znamenat jen tím tužší sevření nového Československa a intenzivnější exploitaci celé oblasti, která Německu byla vydána.“, napsal tehdy Obzor národohospodářský, „Naše zahraniční politika se musí orientovat podle těchto nezměnitelných skutečností.“²⁶ Jenže nešlo jen o zahraniční politiku.

Němci, kteří žili v českém vnitrozemí, se neřídili česko-slovenskou vládní politikou. Naopak jim byla vzorem Německá říše, a to i ve vztahu k židům, a v tomto smyslu vyvíjeli nátlak na vládu. Odmítali totiž „po vzoru Německé říše důrazně a důsledně dát vychovávat své děti židovskými profesory a učiteli“.²⁷ Bylo patrné, že židovští vyučující na německých školách by byli nadále vystaveni nebezpečí nebo přinejmenším bojkotu, a proto ministerstvo školství a národní osvěty na základě vládního usnesení zařídilo, aby byli posláni na neurčitou dobu na dovolenou s čekatelným, což znamenalo nejen nejistotu, ale také snížení platu o aktivní přídatky. Jen na německé univerzitě v Praze tento krok zasáhl dvacet židovských učitelů, společně s pražskou a brněnskou německou

23 *Lidové listy*, 16. 12. 1938, „Bude rozřešena otázka židovská!“ (Lidové listy vydávala Čs. strana lidová).

24 O vládním prohlášení Beranovy vlády podrobněji viz například J. GEBHART – J. KUKLÍK, *Velké dějiny zemí Koruny české*, s. 76 an.

25 Viz například Markéta LHOTOVÁ, *Synagogy v plamenech: Křišťálová noc 1938 v českém pohraničí*, Liberec 2013.

26 Rudolf PROCHÁZKA, *Nové Česko-Slovensko. Československá otázka a nová střední Evropa*, Obzor národohospodářský 43, 1938, s. 681–682.

27 *Národní noviny*, 23. 12. 1938.

technikou dohromady 30–35 lidí. Profesori ve věku nad 65 let měli být vyzváni, aby podali žádost o penzionování.²⁸ Němečtí občané Česko-Slovenska se po vzoru Říše podobným způsobem stavěli i proti židovským lékařům.²⁹

Podobné stanovisko zaujal český radikální nacionalistický tisk, který poukazoval na všechny oblasti, v nichž se židé vymykali z průměru, a žádal, aby byly vypracovány statistiky židovských obyvatel z hlediska doby jejich příchodu do země a z hlediska oboru. Na základě toho měl být pro židy zaveden *numerus clausus* u všech povolání.³⁰

Tlak z Německa se stupňoval. Často nepřímou, nacističtí předáci například ve svých obecných úvahách zaváděli řeč i na poměry v Česko-Slovensku a naznačovali „žádoucí“ cestu. Zprávy o tom ochotně uveřejňovaly nejen německé, ale i české nacionalistické listy. Ernst Kundt, vůdce nacionálně-socialistické skupiny v česko-slovenském parlamentu,³¹ ve své – trochu předčasně – novoroční úvaze uvedl: „*Mír ve střední Evropě, hlavně pak v česko-slovenské oblasti, [Je příznačné, že Kundt nemluvil o státu, ale o pouhé oblasti. Pozn. T. J.] a vztahy mezi národem českým a německým závisejí na tom, budou-li Češi rozhodně řešiti židovskou otázku a řešiti ji radikálně a v nejbližší době. Není pochyb o tom, že Praha by byla již ostře zakročila, kdyby londýnská City a New York nebyly Česko-Slovensku hrozily. Češi mohou jako menší národ žítí ve sféře německého hospodářského vlivu jen tehdy, včlení-li se do celkového rámce německého hospodářského života. Židovské kruhy v Londýně a v New Yorku nemohou Česko-Slovensku pomoci. Uznati tuto zásadu a podle toho jednati – tj. první úkol, před nímž stojí v roce 1939 český lid a stát. Geograficko-politická situace nového Česko-Slovenska jest taková, že rok 1939 nepochybně přinese zákony, které si sama povaha věci vynucuje.*“³² Zdánilivě přátelská rada, ale ve skutečnosti hrozba: Češi mohou žít jen ve sféře německého vlivu (očividně nejen hospodářského), Londýn a New York (tím méně někdo jiný) jim nepomohou, navíc se ve zmíněných městech ozývají židovské kruhy, a to tak, že vyhrožují (hospodářským bojkotem – což v Kundtově vyjádření otevřeně řečeno nebylo), nezbyvá tedy nic jiného, než zavést podobná (protižidovská) legislativní opatření, jaká již platí v Německu.

28 *Prager Tagblatt*, 23. 12. 1938. Podrobněji viz Alena MÍŠKOVÁ, *Německá (Karlova) univerzita od Mnichova k 9. květnu 1945 (vedení univerzity a obměna profesorského sboru)*, Praha 2002.

29 *Národní noviny*, 23. 12. 1938.

30 *Pražský Večer*, 13. 12. 1938.

31 Ernst Kundt (1897–1947), patřil k dlouholetým blízkým spolupracovníkům Konrada Henleina, od roku 1935 byl poslancem československého parlamentu za Sudetoněmeckou stranu. Po okupaci se stal členem říšského sněmu a působil v nacistických orgánech například v okupovaném Polsku. Po válce byl v Praze odsouzen k trestu smrti a popraven.

32 „*Göringův orgán pro rychlé řešení židovské otázky v ČSR*“, *Národní noviny*, 31. 12. 1938 (s odkazem na *Essener National Zeitung* z 30. 12. 1938).

Jedna věc byly útoky v nacionalistickém a antisemitském tisku, který sice byl ve svých nejostřejších vyjádřeních cenzurován, ale i tak mu zůstával dostatek prostoru pro jednoznačná vyjádření:

„Denně ve sloupcích našeho listu rozvířujeme otázku účasti židů v našem národním, kulturním i hospodářském životě. Není to z touhy planého napodobení cizích vzorů, důvody jsou daleko hlubší. Pokládáme vyřešení židovské otázky za jeden ze základních činů vedoucích k národní obrodě. Důležitost toho ostatně pochopila i naše Strana národní jednoty tím, že stanovila za kardinální podmínku přijetí do strany arijský původ vstupujícího. Otázka Židů je otázkou zachování národního a lidského charakteru. Jenom proto se jich tak zoufale zbavují Němci, kteří konec konců měli přece jen z nich jakýs takýs kulturní nebo obchodní a vědecký přínos. Vědí však dobře, jak se příměskem židovského bezpáteřnictví a přímo hmyzího parazitismu ničí národní charakter, národ sám. Není tedy žádného důvodu k sentimentalitě. [...] Chceme však dnes poukázat na jinou věc. Naše nejčilejší hospodářské styky v budoucnu nesporně budou s Německem. Politická, geografická i národohospodářská situace ani nijakého jiného výběru nedává. A teď si představte, že by pojitkem v obchodním styku našeho národa a státu s Německem byl Žid. Ten Žid, který nemůže být dnes Němci nejenom viděn, nýbrž ani cítěn! Jak by ony styky vypadaly, jaký by z nich byl pro nás užitek? [...] Nechce je bohatá Anglie, vyhání je Němci, vyhání je dnes i Rumuni a Bulhaři, vyhání je kdekdo; můžeme se my stát jejich asylem nadále? Každý národ má své těžké chvíle. Židé až dosud se měli skvěle.“³³

Naproti tomu se v některých listech, jež se snažily udržovat prvorepublikovou linii, objevovaly hlasy, které se stavěly proti antisemitským výpadům a snažily se nově nastalou situaci hodnotit spravedlivě:

„Volání po vyřešení židovské otázky je doprovázeno novinovými články a úvahami částečně protižidovskými a bezohlednými návrhy podle hesla: Židi ven! [...] Snaha, abychom se ve všem glajchšaltovali, není odůvodněna. [...] nemusíme být státem [...] antisemitským. Nikomu u nás antisemitismus nejde vlastně z hloubi duše. I ti, kdož křičí nejvíce, znají každý tolik slušných židů a přitom dobrých Čechů, že není ani možno, aby svůj antisemitismus mysleli doopravdy. Celé kraje jsou vděчны mnohým našim židovským podnikatelům za zaměstnání. Zvláště třeba si vážit těch podnikatelů, kteří pracují pro export a opatřují tak našemu státu nad zlato cennější devisy. Přece naše židy známe! Víme, kdo je kdo. Chodili jsme s nimi do školy, obcujeme s nimi ve městech, stýkáme se s nimi ve společnosti. A víme, že mnozí jsou lidé solidní, pracovití. Tito naši čeští židé jsou ochotni spolu s námi bojovat proti židovské emigraci z Polska, z Vídně, z Maďarska atd. Ani jim není příjemné, když jsou házeni do jednoho pytle s těmi přivandrovalci, kteří u nás falšují pasy, pašují devisy, obchodují opojnými drogami a provádějí nesianosní kavárenské obchody a podvody.“³⁴

I zde je patrné rozlišování mezi dlouhodobě v Československu usazenými „domácími“ židy a židy uprchnuvšími ze sousedních zemí, kde se pro ně kvůli státním opatřením i veřejnému mínění životní podmínky stávaly neudržitelnými.

33 *Národní noviny*, 4. 12. 1938. Podepsán Cato.

34 Č. K., „*Jak bude u nás řešena židovská otázka?*“, *Národní osvobození*, 9. 12. 1938.

Množství článků v radikálnějším tisku naznačovalo či přímo požadovalo, že židé mají být vytlačeni ze všech oblastí života – přinejmenším z jejich čelných míst, a to včetně života hospodářského. Nátlak byl podporován nejen krutě logickým argumentem, že prostřednictvím židovských obchodníků nebude Německo ochotno s Česko-Slovenskem obchodovat, ale v tomto smyslu i jasně vyjádřeným stanoviskem v korespondenci z tehdy již německého území konkrétním osobám. Již na konci května 1938 například nacházeli pražští členové Československé obchodní komory ve Vídni v poštovních schránkách oběžník s dotazníkem, který mimo jiného zjišťoval rasový původ adresáta ve smyslu norimberských zákonů. Vídeňská komora po anšlusu Rakouska přestala být veřejnoprávní institucí, jež až dosud působila pod čestným předsednictvím československého vyslance ve Vídni. Změnila se v soukromý spolek, který okamžitě začal zjišťovat rasový původ svých členů.³⁵

Naprosto nelze zpochybňovat význam židů v hospodářském životě víceméně všech států, v nichž byli usazeni, včetně Československa. Působili v různých oborech a na různých úrovních – v bankovníctví, v průmyslovém podnikání, řada z nich díky svým zkušenostem, mezinárodním vazbám a jazykovým schopnostem zastávala místa obchodních zástupců. Pracovali jak pro československé firmy v zahraničí, tak pro cizí firmy provozující obchodní výměnu s Československem. A právě tito židovští obchodní zástupci v ČSR hráli důležitou úlohu při hodnocení pomnichovských poměrů v zemi, zejména ti, kteří přicházeli z demokratických západních států a ze zámoří. Tam totiž byli stále plnohodnotnými občany, i když se hitlerovská propaganda snažila namluvit světu, že židy odcházející z Německa nikdo – snad kromě Palestiny – nechce.

Pravda byla trochu jiná: demokratické státy západní Evropy a Severní Ameriky se sice bránily přijímat všechny židovské přistěhovalce, ale to bylo dáno spíše jejich velkým počtem a s ním spojeným překračováním celkových ročních přistěhovaleckých kvót než rasovým původem jednotlivců. Veřejně podporovaný antisemitismus se tam nevyskytoval a židovští občané se těšili stejným právům jako ostatní. Nebyli omezováni ve své činnosti a v tomto smyslu také mohli cestovat po světě jako zástupci různých firem. Tito lidé citlivě vnímali, jak se zhoršovalo postavení židů v Hitlerově Německu a v dalších zemích, a také si uvědomovali, že Československo před Mnichovem bylo naopak jedním z posledních klidných útočišť pro židy ve střední Evropě. Doufali, že tomu tak bude i nadále, a i proto se snažili oslabené Česko-Slovensko podpořit alespoň tak, jak bylo v jejich silách – tedy v hospodářském ohledu objednávkami česko-slovenského zboží. Jejich snaha ale narážela na měnící se poměry v Česko-Slovensku. Autor výše citovaného příspěvku v Národním osvobození 9. prosince 1938 popsal hrozící nebezpečí:

³⁵ *Prager Mittag*, 1. 6. 1938.

„V Praze je nyní asi 50 nákupců z Ameriky, kteří hledají naše zboží pro americký trh. Hledají zboží se značkou: „Made in Czecho-Slovakia“. A více než 80 % jich jsou američtí židé. Ne orthodoxní židé, ale pokrokoví seriosní obchodníci. Ti by od nás utekli, kdybychom začali dělat antisemitskou politiku. A nejen tisíce dodavatelů, ale desetitisíce dělníků by přišly o zaměstnání. Republika by přišla o daně a poplatky, stát by měl přebytek nezaměstnaných a neměli bychom cizí devisy, kterých zase potřebujeme pro nákup surovin.

Jeden z těchto obchodníků mně připravil těžké chvíle, když jsem mu měl omlouvat a vysvětlovat příčiny antisemitismu na Slovensku. Nakonec jsem ho jakž takž přesvědčil, že téměř neexistují slovenští židé a že tam židé nejvíce chybovali tím, že byli pomocníky Madarů. Ale u nás že nic takového se stát nemůže, alespoň ne židům Čechům. A přesvědčil jsem tohoto Američana, že máme svaté právo chrániti svůj pracovní trh od emigrantů, tak jako Amerika se uzavírá všem emigrantům již řadu let.

Nemůžeme si dovolit odhánět od spolupráce židy, kteří jsou dobrými Čechy a kteří nám mohou vydatně pomáhat stavět naši novou republiku, protože k tomu potřebujeme všech pracovních rukou. To ovšem neznamená, že by naši židé měli mít nějaké privilegované postavení. Naopak, budeme od nich žádat naprostou loyaltitu. Nestrpíme od nich němčení. Nepřipustíme daňové defraudace nebo nemravně nízké mzdy. Od toho však máme úřady, které musejí v tomto směru kontrolovat i naše podnikatele.

Velikou naší starostí nyní je, aby se pracovalo, vyváželo, aby se kolečka točila. Máme v celém světě dobrou pověst. Dnes do Ameriky můžeme prodat všechno, co stačíme vyrobit. Naše zboží má daleko nižší clo než zboží jiných států evropských, zboží německé je tam bojkotováno a Američané žádají naše zboží.³⁶

A následovaly vývody plynoucí z výše uvedených podmínek: Nemůžeme stačit naplnit všechny objednávky. Američtí obchodní zástupci budou hledat dodavatele v jiných zemích, a právě proto potřebujeme, aby čeští židé pomáhali v přebudování českého průmyslu, v zařizování továren v krajích, kde dosud nejsou, ale kde je dost levných pracovních sil a kde taková továrna může být velmi prospěšná. Židovští podnikatelé se svými zkušenostmi žádají jen právní jistotu, a my proto nesmíme dopustit, aby měli obavy o svůj osud. Je třeba dokázat světu, že naši občané žijí v právním a spořádaném státě. A naši čeští židé jistě budou nápomocni i v boji proti nežádoucím židovským emigrantům ze sousedních států.³⁷

Autor článku v *Národním osvobození* se mýlil v několika ohledech. Jednak přecenil vstřícnost amerického trhu vůči česko-slovenskému zboží, která sice jistě existovala, ale nebyla bezvýhradná a neodrážela se v celních sazbách.³⁸ Německé zboží bylo sice v USA

36 Č. K., „*Jak bude u nás řešena židovská otázka?*“, *Národní osvobození*, 9. 12. 1938.

37 Tamtéž.

38 Přesněji řečeno určité slevy existovaly, ale nebyly dány zvláštními sympatiemi vůči ČSR. První řádná obchodní smlouva ČSR – USA byla podepsána ve Washingtonu 7. 3. 1938 (s prozatímní platností od 16. dubna). Do té doby platilo provizorium založené na vzájemném poskytnutí doložky nejvyšších výhod. První prozatímní obchodní úmluva s USA vznikla 29. 10. 1923, prodloužena byla 5. 12. 1924 a (s doplněním) 29. 3. 1935. Nevýhodou u ní byla třicetidenní výpovědní lhůta. Smlouva

ve velké míře bojkotováno, ovšem nahradit jej – i s ohledem na kvalitu – mohl dovoz nejen z Česko-Slovenska, ale z kteréhokoliv jiného „slušného“ státu. Mylná byla naděje, že oslabené Česko-Slovensko má před sebou delší budoucnost, v níž přebuduje svůj průmysl, a i „právní jistota“ pro židy se během ledna následujícího roku začala hroutit.

Státní zákroky směřující k omezování židů v Česko-Slovensku

Vláda v Praze neměla dost sil na to, aby účinně zasáhla proti těmto útokům ze strany českých i německých radikálů. Pokusila se o to na Slovensku: v lednu 1939 ministerský předseda Beran vyzval předsedu slovenské autonomní vlády Tisa, aby zamezil protižidovské demonstrace. Tiso to slíbil a prohlásil, že s nimi sám nesouhlasí, což ovšem zdůvodnil podivně: prý proto, že Slováci se zatím bez židů nemohou obejít, pokud nechtějí, aby slovenský obchod a průmysl neutrpěl ztráty.³⁹ Situace se ale ani po tomto Beranově zásahu příliš nezměnila.

Ostatně i sama pražská vláda byla postupně tlačena k omezujícím opatřením. Přestože se bránila otevřenému omezování práv židů, její postavení nebylo natolik silné, aby odolala tlaku z Německa. Dne 22. ledna 1939 ministr zahraničí Chvalkovský opět jednal v Berlíně (podobné jednání se odehrálo již v polovině října 1938) a zřejmě tam vyslechl ostrou kritiku dosavadní činnosti česko-slovenské vlády ve vztahu k židům.⁴⁰ O několik dnů později se v Praze konaly porady, z nichž vyšlo několik usnesení ve věci židovských

obsahovala určité výhody: jednak nebyl československý vývoz do USA podroben kontingentnímu ani devizovému řízení, jednak byly poskytnuty celní slevy – v některých případech až 50 % – týkající se asi 46 % československého vývozu do USA v době podpisu. Ovšem zdůvodnění bylo jasné: jednalo se jen o ty druhy zboží, kde byla ČSR hlavním nebo speciálním dovozcem. Navíc USA měly podobné požadavky pro americké vývozy do Československa. Do USA se z ČSR vyváželo hlavně jablonecké zboží, bižuterie, sklo, hračky, hudební nástroje, rukavice aj. Vzájemná obchodní bilance se v druhé polovině 30. let postupně vyrovnávala, československý vývoz do USA od roku 1934 rostl. Podrobněji viz Karel HUDEC, *Obchodní smlouva se Spojenými státy*, *Zahraniční politika* 17, 1938, č. 3, s. 108–113. Viz též Stanislav ŽÁČEK, *Přehled obchodně politického postavení Česko-Slovenska v roce 1938*, *Zahraniční politika* 17, 1938, č. 8–9, s. 281–292.

39 J. MLYNÁRIK, *Dějiny židů na Slovensku*, s. 108.

40 E. Tábořský si o tom zapsal: „Chvalkovský je v Berlíně. Včera byl přijat Hitlerem. Asi si tam s ním pěkně pohazují. Notu, kterou před dvěma dny načal Berliner Tagblatt, převzala dnes s patřičným crescendem National Zeitung. Nelze prý mít za to, že je českou vnitřní věcí, jestliže každodenní skutečnosti se neshodují s československou politikou přátelství k německé říši. Část českého tisku nazývá arogantní. [...] Chvalkovskému byl prý v Berlíně uložen požadavek, aby Československo vypovědělo formálně smlouvu s Ruskem, vzdalo se smlouvy s F a přistoupilo k paktu proti Kominterně. Sotva se Chvalkovský vrátil, uložila vláda ministru obchodu a financí, aby byl připraven program těsné spolupráce s N. [...] Což se jim zdá, že nás ještě nemají dost v hrsti? Je to pro nás čest, že nám nevěří ani v naší bezmocnosti. Je to dokladem toho, jak dalece náš lid zůstal věren sám sobě.“ Viz Eduard TÁBORSKÝ, *Pravda zvítězila*, Praha 1947, s. 45–46.

obyvatel. Dvě měla podobu vládního nařízení – první zpřísňovalo pravidla pro pobyt cizinců v Česko-Slovensku, druhé se týkalo státního občanství.⁴¹

Vedle toho padlo velmi důležité vládní usnesení z 27. ledna o židovských zaměstnancích, kteří měli být odstraněni ze státní služby. Oběžník s bližšími pokyny v tomto smyslu rozeslalo předsednictvo ministerské rady všem ministerstvům a dalším státním úřadům 31. ledna. Praktické postupy pak řešila navazující jednání, zejména meziministerská porada o státních zaměstnancích židovského původu 9. února 1939 na ministerstvu vnitra.⁴² Bylo zřejmé, že pohled česko-slovenské vlády při určování původu zaměstnanců neodpovídal zcela německým zákonům. Za žida se podle vládního usnesení z 27. ledna nepovažoval ten, „*u kterého pouze jeden rodič příslušel k židovskému náboženství nebo národnosti, a to i když zaměstnanec sám se hlásí k židovské národnosti nebo k židovskému náboženství*“.⁴³ Většina resortů se shodla na tom, že zaměstnanci dostanou k vyplnění dotazník, jenž poté bude uložen v jejich osobních spisech. Další šetření v dané věci se nebudou konat, pokud úřad nebude mít pochybnosti – pak si může vyžádat *ex offio* křestní listy zaměstnancových rodičů. Bylo zřejmé, že otázka nebyla dořešena do všech podrobností, protože na dotazy zástupců ministerstev, zda mohou zůstat ve službě lidé židovského původu jako soudci – laici, porotci, znalci, tlumočníci, členové daňových komisí či v zahraničí honorární konzulové, zástupce ministerstva vnitra nedokázal jednoznačně odpovědět.

Vlastní dotazník měl následující znění:

„Ukládám Vám, abyste s odvoláním na služební přísahu /služební slib/ správně a podle pravdy odpověděli/a/ slovem „ano“ nebo „ne“ nebo slovy „nevím zcela bezpečně“ na otázky uvedené na druhé straně a abyste správnost odpovědi potvrdil/a/ vlastnoručním čitelným podpisem.

Neuposlechnutí tohoto příkazu nebo odpovíte-li na některou otázku nesprávně, budete stíhán/a/ podle příslušných předpisů trestních a disciplinárních. V Praze ... února 1939. ... podpis

1. Příslušíte nebo příslušel/a/ jste někdy, třeba jen po určitou dobu, k židovskému náboženství nebo židovské národnosti? ...

2. Přísluší nebo příslušel/a/ někdy, třeba jen po určitou dobu, k židovskému náboženství nebo k židovské národnosti

a/ Váš otec? ...

b/ Vaše matka? ...

Pozn.: Zaměstnanci nemanželského původu odpovědí jen na otázku pod písm. b/.

41 Vládní nařízení z 27. 1. 1939 č. 14 Sb. z. a n., jímž se doplňují předpisy o pobytu cizinců, pokud jsou emigranty, a vládní nařízení z 27. 1. 1939 č. 15 Sb. z. a n. o přezkoumání česko-slovenského státního občanství některých osob. Již 10. 1. vláda vytvořila dvě subkomise pro židovskou otázku – hospodářskou a právní. Viz J. RATAJ, *O autoritativní národní stát*, s. 115.

42 NA, fond Ministerstvo průmyslu, obchodu a živností (dále MPOŽ), kart. 174, P-1781, fonogram od ministerstva vnitra pro ministerstvo obchodu 7. 2. 1939 a zápis z porady 9. 2. 1939.

43 NA, MPOŽ, kart. 174, P-1781, zápis z porady 9. 2. 1939.

Odvolává se na svoji služební přísahu /služební slib/ prohlašuji, že jsem na výše uvedenou otázku odpověděl/a/ úplně podle pravdy.

V ... dne ... 1939

podpis (čitelný)

Jméno a příjmení: ...

Úřední (služební) titul: ...

*Služební úřad: ...*⁴⁴

Termín pro shrnutí získaných údajů stanovila vláda až koncem února přípisem vedení všech ministerstev a dalších významných státních úřadů. Některá data se v něm překrývala, ale konečný požadavek na doručení přesných statistických údajů předsednictvu ministerské rady zněl 20. března 1939.⁴⁵ Kromě toho byla ponechána možnost výjimky v případě obtížné nahraditelnosti – zaměstnanec židovského původu mohl být v činné službě státní ponechán, ale ve zprávě pro předsednictvo ministerské rady muselo být uvedeno, o kterého zaměstnance jde, na kterém je místě a zda při zastávání tohoto místa je vyloučen jakýkoliv, tedy i písemný styk s veřejností.⁴⁶

Po stanovení pravidel následovalo praktické provedení. Ministerstvo vnitra navrhlo více možností. Na prvním místě mělo být zaměstnancům židovského původu doporučeno, aby ze státní služby odešli dobrovolně nebo si podali žádost o penzionování. Dále se mělo zkoumat, zda není možno využít § 21 vládního nařízení č. 379/1938 Sb. z. a n.⁴⁷ A jako poslední možnost přicházelo v úvahu přeložení zaměstnance na dovolenou s čekatelným podle § 73 služební pragmatiky či obdobných ustanovení. Opět zde byla vyslovena i možnost výjimky umožňující ponechat v činné službě zaměstnance židovského původu „*zcela mimořádně způsobilosti*“ a také legionáře, pokud bude na místě odpovídajícím jeho služební hodnosti a vylučujícím jakýkoliv styk s veřejností. Pravomoc rozhodnout o výjimkách byla ponechána ministerstvům. Po bezpečném zjištění židovského původu měla být provedena opatření podle výše uvedených možností nejpozději do 10. března.⁴⁸ Příznačné je, že mezi adresáty byli jen zemští prezidenti českých zemí. Autonomnímu Slovensku a Podkarpatské Rusi byla v dané otázce ponechána volná ruka pro vlastní řešení.

44 NA, MPOŽ, kart. 174, P-1781, zápis z porady 9. 2. 1939, příloha. Dotazníky vyhotovila Státní tiskárna v Praze.

45 NA, MPOŽ, kart. 174, P-1781, předsednictvo ministerské rady republiky Česko-Slovenské presidiu všech ministerstev v Praze, ministru Jiřímu Havelkovi, kanceláři presidenta republiky, presidiu nejvyššího účetního kontrolního úřadu, presidiu nejvyššího správního soudu, presidiu státního úřadu statistického 21. 2. 1939.

46 Tamtéž, s. 2. Viz též NA, MPOŽ, kart. 174, P-1781, oběžník předsednictva ministerské rady z 31. 1. 1939.

47 Vládní nařízení z 21. 12. 1938 č. 379 Sb. z. a n. o úpravě některých personálních poměrů ve veřejné správě. § 21 pojednával o podmínkách přeložení zaměstnance do trvalé výslužby.

48 NA, MPOŽ, kart. 174, P-1781, Presidium ministerstva vnitra zemským presidentům v Praze a v Brně 19. 2. 1939.

Přednostové nižších úřadů měli zjištěné údaje hlásit svým ministerstvům do 15. března v tabulce, jejíž podoba svědčí o přetrvávajícím rozlišování židovských obyvatel podle jejich původu. Kromě služební kategorie a oboru a platové stupnice se totiž do tabulky, jejíž vzor byl přiložen, vyplňoval počet židů v daném úřadě k 1. červenci 1938 a k 1. lednu 1939, dále počet židů příchozích buď z území obsazených Německem či Polskem, nebo ze Slovenska po 7. říjnu 1938 nebo z Podkarpatské Rusi po 11. říjnu 1938.⁴⁹

První propouštění židovských zaměstnanců přišlo již v první polovině února. Židovské organizace v Česko-Slovensku se snažily vývoj zvrátit, zejména Svaz Čechů židů v Československé republice v Praze, který se odvolával na asimilaci svých členů, již se považovali za Čechy a lišili se jen náboženstvím, na jejich odbornou kvalifikaci a bezútešnou budoucnost, protože se dalo očekávat, že po státních institucích budou následovat i soukromé. Svaz se v této záležitosti obrátil na předsedu vlády⁵⁰ a poukazoval nejen na tradici mírného soužití, ale také na § 128 ústavy ČSR, v němž se pravilo: „*Rozdíl v náboženství, víře nebo vyznání nemůže býti žádnému státnímu občanu na závalu, pokud jde o požívání práv občanských a politických a zejména pokud jde o přístup do veřejné služby, úřadů a k hodnostem neb o vykonávání jakékoliv živnosti nebo povolání.*“⁵¹ Tento paragraf jistě každý vzdělaný člověk v ČSR znal, ale vláda byla pod takovým tlakem, že se cítila být nucena obejít jej. Proto zřejmě také nebyl vydán pokyn k propouštění židů ze státních služeb oficiálně, neměl podobu zákona nebo vládního nařízení, ale pouze jakési vnitřní instrukce. A proto také asi pracovníci židovského původu velmi často odmítali opustit svá místa ve státní službě dobrovolně, k čemuž byli vyzýváni.⁵² patrně nechtěli státu, když už došel tak daleko, jeho postup ulehčovat svým dobrovolným odchodem, ale buď se snažili donutit jej, aby své protiústavní jednání sám dotáhl až do konce, nebo nevěřili, že k něčemu takovému dojde.

49 Tamtéž, příloha.

50 NA, MPOŽ, kart. 174, P-1781, Svaz Čechů židů v Československé republice v Praze předsedovi vlády R. Beranovi 13. 2. 1939. Podepsáni předseda JUDr. Otta Stross a místopředseda JUDr. Josef Beck.

51 Zákon z 29. 2. 1920 č. 121 Sb. z. a n., Hlava šestá, Ochrana menšin národních, náboženských a rasových § 128. Pisatelé spojili 1. a 2. odstavec zmíněného paragrafu, ale obsah nezměnili. Původní znění je následující:

„1. Všichni státní občané republiky Československé jsou si před zákonem plně rovni a požívají stejných práv občanských a politických nehledíc k tomu, jaké jsou rasy, jazyka nebo náboženství.

2. Rozdíl v náboženství, víře, vyznání a jazyku není žádnému státnímu občanu republiky Československé v mezích všeobecných zákonů na závalu, zejména pokud jde o přístup do veřejné služby, k úřadům a k hodnostem, aneb pokud jde o vykonávání jakékoli živnosti nebo povolání.“

52 Například v Patentním úřadu „všichni výše uvedení na dotaz, zda dobrovolně chtějí odejít ze státní služby, odpověděli, že nikoliv a že nepodají žádost o pensionování“. NA, MPOŽ, kart. 174, P-1781, Presidium Patentního úřadu presidiu ministerstva obchodu 6. 2. 1939.

V každém případě je zřejmé, že rozhodnutí česko-slovenské vlády ve věci propouštění zaměstnanců židovského původu ze státních služeb přišlo až na konci ledna 1939. Nebylo sice úplně oficiální a vláda sama doporučovala, aby se záležitost vyřizovala důvěrně, nicméně je jasné, že se nemohla utajit. Nyní již bylo zcela zřejmé, že česko-slovenská vláda je pod takovým vlivem Německa, že nemá sílu na udržení vlastních demokratických tradic, jež se přese všechno dlouho snažila zachovat. Ke změnám musela přistoupit i při vědomí, že odvetná opatření v demokratických státech již jsou v běhu a budou ještě zesílena.

Reakce ve světě na projevy antisemitismu v Česko-Slovensku

Odveta v západních zemích nepřišla až po 27. lednu 1939. Tiskové a jiné útoky již na podzim roku 1938 vyvolávaly nepříznivou odezvu, která mohla mít bezprostřední vliv na česko-slovenský zahraniční obchod. Upozornili na ni lidé, kteří přicházeli do styku se zahraničními obchodními zástupci v Česko-Slovensku. Postupem doby tuto skutečnost zaznamenávaly také oficiální instituce, jichž se bezprostředně dotýkala, tj. ministerstvo zahraničí a Exportní ústav československý.

Československý generální konzul v New Yorku již na konci října 1938 telegrafoval, že „*Associated Press přinesl zprávu z Prahy o návrhu České obce sokolské na řešení rasové otázky v ČSR, v důsledku čehož newyorští obchodníci hrozí bojkotem československého zboží*“.⁵³ Vzápětí – zřejmě rovněž v reakci na prohlášení sokolů – hlásil zástupce firmy Baťa z Chicaga storno velkých objednávek.⁵⁴ To bylo první varování, které u zasvěcených vyvolalo oprávněné obavy z dalekosáhlejších důsledků. Poukazovalo se na to, že mezi obchodníky mají židé velký podíl – například československý vývoz do USA byl z 90 % v rukou židovských importérů. A nemuselo se jednat jen o USA, ale o celou anglosaskou oblast, protože především ta podporovala již osvědčený hospodářský bojkot nacistického Německa. ČSR dosud měla sympatie židovských obchodníků, a to právě pro svoji pověst demokratického a nábožensky snášenlivého státu. Pokud by ji měla ztratit, obytné možnosti v zahraničí by se zmenšily a napomáhalo by se tím konkurenci.⁵⁵

Ve stejné době zaznamenal znepokojivé zprávy Vojta Beneš, bratr již bývalého prezidenta, který tehdy cestoval po USA. Koncem října v New Yorku navštívil jednání sjezdu „*amerického židovstva*“ a zjistil, že účastníci mají dobré zprávy o tom, co se děje v Evropě i přímo v Československu, „*o růstu fašistických tendencí v různých vrstvách obyvatelstva, v živnostnictvu, v některých kruzích advokátních, a jejich obavy se ozvaly*

53 AMZV, IV. s., inv. č. 18, kart. 749, č. j. 150 841/IV/5, telegram z 25. 10. 1938.

54 Tamtéž, č. j. 153 637/IV/5, telegram z 31. 10. 1938.

55 AMZV, IV. s., inv. č. 18, kart. 749, č. j. 151 955/IV/5, informace pro ministra zahraničí, 28. 10. 1938.

v průběhu sjezdovém velmi otevřené“.⁵⁶ Vojta Beneš zaznamenal i ohlas v americkém tisku na tyto zvěsti a snažil se je vyvrátit. Poslal v tom smyslu telegram předsedovi American Jewish Congres Stephenu Wiseovi, newyorskému rabinovi, a ten odpověděl stejnou cestou, že shromáždění židů odmítají těmto zprávám věřit a doufají, že Masarykova země si zachová svou humanistickou tradici. Oba telegramy byly otištěny v americkém tisku⁵⁷ a jistě zapůsobily uklidňujícím dojmem, protože Stephen Wise byl velmi známou osobností. Z jeho reakce je rovněž patrné, jak silný zvuk v USA stále mělo jméno T. G. Masaryka, obzvláště ve spojení s židovskou otázkou.

Varovné zprávy se však množily. V listopadu 1938 se k bojkotu přidaly nejen další americké firmy, ale například i firma Bergström ze Švédska. Důvodem nebylo pouze prohlášení sokolské obce, přicházely stále nové podněty: zavedení árijského paragrafu v advokátní a lékařské komoře v Praze, rozpouštění zednářských lóží, protizidovská opatření na Slovensku,⁵⁸ neochota česko-slovenské vlády vycházet vstříc židovským běžencům. Reakce v USA nebyly unáhlené, řada dovozců si údaje ověřovala u zastupitelských úřadů. Ty se jistě snažily obavy zahnat, ale objevovaly se stále další, i nepřímé důkazy. Mimo jiné skutečnost, že přes zesilující se cenzuru nebyly v Č-SR pozastaveny tiskové zprávy o protizidovských akcích. Z toho se soudilo, že vláda se nestaví jednoznačně proti.⁵⁹

Prozatím se jednalo o jednotlivé případy dovozních firem, které v USA přistoupily k bojkotu. Hromadné zapojení se delší dobu zvažovalo. Velkou zásluhu na odkládání rozhodnutí měly československé zastupitelské úřady, jež se snažily situaci uklidňovat a vysvětlit kroky česko-slovenské vlády. Vládu pak přesvědčovaly o nutnosti provést opatření, jež by obavy zmírnila. Důležitou úlohu v tomto ohledu hrál česko-slovenský generální konzulát v New Yorku, protože právě toto město bylo hlavní branou evropského vývozu do USA. Generální konzul počátkem prosince 1938 hlásil, že se s předními dovozci česko-slovenského zboží velmi často schází a ví od nich, že možnost vyhlášení bojkotu se mezi nimi probírá. Bezprostřední nebezpečí v tomto smyslu nicméně zatím nehrozí, protože dovozci i zástupci česko-slovenských firem jsou toho názoru, že k takovému kroku dojde pouze tehdy, když česko-slovenská vláda zákonem vyhlásí protizidovskou politiku podle vzoru německých norimberských zákonů. Dovožci i zástupci si uvědomovali obtížné postavení česko-slovenské vlády a uznávali prý, že vláda „nemůže připustiti, aby běženci ze všech evropských zemí byli připuštěni do česko-slovenského území na úkor starousedlíků. Dokonce z několika, resp. většiny stran byl se shovívavým mlčením přiznáván názor, že nebude

56 Vojta BENEŠ, *První vojáci nejzápadnější fronty*, Praha 1946, s. 100.

57 Tamtéž, s. 101.

58 K situaci na Slovensku vyšel článek „New Slovak State Torn by Dissension“ v *New York Times*, 10. 11. 1938.

59 AMZV, IV. s., inv. č. 18, kart. 749, č. j. 166 148/IV/5 z 25. 11. 1938.

vyhnutí při vypovídání pobytu u většiny židovských běženců, kteří se v posledních letech usadili v česko-slovenském území. Rozhodně je však protestováno proti jakýmkoliv zákrokům proti židům, kteří byli v ČSR usazeni před pronásledováním židů v jiných zemích“.⁶⁰ Podle konzulátu se uvedené stanovisko shodovalo i s postojem vedoucích činitelů organizací, které především bojkot prosazovaly – *Jewish War Veterans, Anti-Nazi Boycott League*,⁶¹ *Joint Boycott Committee – Council*.⁶² Bylo by proto vhodné, doporučoval konzulát, aby česko-slovenská vláda prohlásila, že se nic takového – zákonné opatření proti židům – nechystá.⁶³

Postupně ale přituhovalo. Zprávy o protižidovských výpadech na Slovensku, v českých zemích ze strany českých Němců, ale i českých pravicových radikálů se objevovaly stále znovu. Kromě toho dovozci v USA nebyli jediní, kdo o zboží rozhodoval, jednalo se i o „koncové“ zákazníky. Pokud by se situace nelepšila a myšlenka na bojkot by se rozšířila mezi veřejnost, dovozci by neprodali – a ztráty samozřejmě utrpět nechtěli. Proto mezi nimi narůstala nedůvěra vůči zboží z Česko-Slovenska. Objevil se ještě další prvek – nepříznivé zprávy o poměrech v Česko-Slovensku, jež uveřejňoval zahraniční tisk, v některých případech možná i na podnět konkurence. Proti tomuto vývoji vystupovali česko-slovenští obchodní zástupci, diplomaté a také československý vyslanec ve Velké Británii Jan Masaryk, jenž počátkem roku 1939 pobýval v USA. Byl to člověk, jehož Američané uznávali – měl americkou matku, v USA několik let žil a fyzicky pracoval, uměl dokonale anglicky, byl skvělým řečníkem. Toho všeho se snažil využít při svém projevu na Columbijské univerzitě v New Yorku 6. ledna 1939, v němž vystoupil ostře proti fašismu a hájil židy před utlačováním. Americký tisk zareagoval kladně, naopak – trochu paradoxně – ve vlasti Masarykovo vystoupení část tisku ostře napadla, například Stříbrného *Polední list* a agrární *Večer*.⁶⁴

V otázce hospodářských vztahů a hrozícího bojkotu v té době opravdu nebezpečí narůstalo. Exportní ústav československý (dále EÚ) již brzy po začátku roku 1939 zaslal ministerstvu obchodu obsáhlý výtah ze své korespondence upozorňující na „*hospodářsky nepříznivé důsledky zpráv cizího tisku, líčící antisemitské hnutí v Česko-Slovensku*“.⁶⁵ Tyto

60 AMZV, IV. s., inv. č. 18, kart. 749, č. j. 179 545/IV-5, Čs. gen. konzulát v New Yorku ministerstvu zahraničí, 5. 12. 1938.

61 Správně Non-Sectarian Anti-Nazi League, v jejím čele stál Samuel Untermyer (1858–1940).

62 Správně Joint Boycott Council, v čele stál Joseph Tenenbaum (1887–1961).

63 AMZV, IV. s., inv. č. 18, kart. 749, č. j. 179 545/IV-5, Čs. gen. konzulát v New Yorku ministerstvu zahraničí, 5. 12. 1938. Tento stav zaznamenal i česko-slovenský tisk – viz například „*Bojkot našeho zboží v Americe?*“, *Lidové noviny*, 9. 12. 1938.

64 Stanislav BUDÍN, *Věrní zůstali. Druhý odboj amerických Čechů ve východních státech Unie 1939–1945*, Praha 1947, s. 72.

65 NA, MPOŽ, kart. 1129, č. 6371/39, židovská otázka a vývoz, Exportní ústav československý ministerstvu obchodu, 11. 1. 1939 s dodatky ze 17. 1. 1939. Tuto zprávu dostalo také ministerstvo zahraničí – viz AMZV, IV. s., inv. č. 18, kart 749, č. j. 8 561/IV-5.

důsledky nejen hrozily, v řadě případů již docházely praktického naplnění. Z Chicaga od zastoupení firmy Baťa přišlo upozornění, že:

„v poslední době byla firmě Baťa stornována celá řada i větších objednávek na boty od amerických obchodníků. Při každém stornu byla také firma upozorněna, že objednávka se ruší z důvodů antisemitské politiky nové republiky, o které byla v zdejších novinách uveřejněna řada zpráv, které nebyly ani zdejším našim vyslanectvím, ani pražskou krátkovlnnou stanicí, ani žádným způsobem vyvráceny. [...] existuje snad nějaká zvláštní kancelář, která je pravděpodobně v úzkém spojení s některými americkými výrobci, která sbírá a rozšiřuje zprávy o protizidovských nařízeních a demonstracích v republice, aby tak bylo docíleno bojkotu česko-slovenského zboží u zdejších firem. [...] Není nejmenšího důvodu, aby nějakými nařízeními plně odůvodnitelnými, která se stejně hlavně týkají osob, které se do republiky přistěhovaly v posledních letech, trpěl náš zahraniční obchod, když je možno tato nařízení jistě plně jasně a každému pochopitelně odůvodnit.“⁶⁶

Z tohoto hlášení je patrné, že chicagský zástupce EÚ, který nemusel mít přesné povědomí o poměrech ve vlasti, pokládal zvěsti o protizidovských výstupech v Č-SR za zlovolné pomluvy vycházející zřejmě od konkurenčních firem. Jenže na nejvyšších místech česko-slovenské politiky se v té době již skutečně jednalo o tom, že určitá opatření na státní úrovni budou zavedena, a nepodařilo se to utajit. Někaké náznaky pronikly až za Atlantik, a díky tomu se ukázalo, že v USA je řada podnikatelů, již mají vůli s Česko-Slovenskem dále obchodovat a upřednostnit je před německou konkurencí – pokud ovšem antisemitská opatření nepřijdou. Například firmy dovážející bižuterii, skleněné korálky, knoflíky a další zboží sídlící na severovýchodním pobřeží USA sepsaly rezoluci, z níž je takový postoj jasně patrný. Firmy přímo prohlašovaly, že po odtržení Sudet v rámci bojkotu německého zboží vyloučily dodavatele z tohoto území jako své nákupní zdroje a hledaly nové. Jenže ne jakékoliv: „*V této době šíří se v Americe stále pověsti i zprávy v tisku, že česko-slovenská vláda pomýšlí omezit svobody menšinových skupin, které nyní žijí v Česko-Slovensku. Ježto takovéto jednání, kdyby je česko-slovenská vláda provedla, by nepochybně mělo nežádoucí následky pro dovoz česko-slovenského zboží“⁶⁷*, atd. atd. Podepsány byly 53 firmy, tedy nezanedbatelný počet. I další zprávy dokládají podobný vývoj na americkém trhu, a to i při zvýšení cen česko-slovenského zboží. Na jedné straně se tedy projevil nárůst objednávek po Mnichovu, na straně druhé zaváhání a pokles po prvních zprávách o zhoršujícím se postavení židů v Č-SR. Kolektivní zástupce Exportního ústavu v New Yorku psal o strachu některých místních firem, že Česko-Slovensko bude bojkotováno a dovezené zboží tudíž nepůjde na odbyt. Zmínil se, že zná důležité osobnosti působící v *Joint Boycott Committee*, kterýžto výbor choval původně velké sympatie k Česko-Slovensku, jež tak

66 NA, MPOŽ, kart. 1129, č. 6371/39, židovská otázka a vývoz, Exportní ústav československý ministerstvu obchodu, 11. 1. 1939 s dodatky ze 17. 1. 1939, s. 1.

67 Tamtéž.

svým způsobem těžilo z protiněmeckého bojkotu jako poslední demokratická země ve střední Evropě, obětovaná ve prospěch udržení míru. Členové výboru chápali těžké postavení pomnichovské Č-SR, proto prý prozatím na bojkot proti ní nepomýšleli, ale vývoj bedlivě sledovali. Vstřícnost měla své meze.⁶⁸ Jedna newyorská firma napsala svému dodavateli z Turnova, že budou-li v Č-SR zavedena jakákoliv opatření proti židům nebo jiným rasám, může sám všechny objednávky zrušit: „*Jak víte, v Americe Německo velmi silně bojkotují nejen židé, ale také mnozí ne-židé. Zvláště barbarské útoky v Německu v posledních měsících naladily zdejší obyvatelstvo velmi protiněmecky. A proto každá země, kde udělají něco proti židům, to bude mít velmi těžké s vývozem do Ameriky.*“⁶⁹ Totéž by mohlo postihnout země i jen sympatizující s Německem. To vše zaznělo pouze na základě zpráv o protizidovských útocích v česko-slovenském tisku. Oficiální opatření v té době ještě zavedena nebyla.

Podobné výhrady se objevovaly v Kanadě, kde židovští obchodníci ovládali většinu dovozního obchodu a pohrozili bojkotem česko-slovenského zboží.⁷⁰ Zahraniční zástupci EÚ si uvědomovali, že některé zprávy se týkají poměrů na Slovensku, byly ovšem místní veřejností vztahovány na celou republiku. Proti tomu nebyla možná obrana.

Rovněž z Velké Británie dorazily znepokojivé zprávy, znějící podobně jako ty z USA. Významná obchodní firma Anglo-Continental Buying Agency Ltd., London zaslala již 21. prosince 1938 České bance Union přípis, jímž si chtěla ověřit poměry v Č-SR:

„Jak víte, jsme nákupčími pro řetěz důležitých světových firem a stále jsme nakupovali v ČSR ve velké míře. Zejména v posledních dvou letech částka našich nákupů značně vzrostla. Pomýšlíme podporovat česko-slovenský průmysl i v budoucnu. Události a celá řada článků v česko-slovenském tisku v posledních týdnech vzbuzují určité obavy, a proto bychom vám byli zavázáni, kdybyste nestranně odpověděli na tyto otázky:

1. Je odůvodněna domněnka, že neklid a nejistota, trvající mezi našimi obchodními přáteli v Česko-Slovensku, potrvají i v budoucnu?

2. Pomáhá vláda novému vybudování ztracených vývozních odvětví jako hraček, skla, jablonecké bižuterie, umělých květin atd.?

3. Jsou správné zprávy v tisku, oznamující opatření vlády určité povahy, jež jsou s to obrátit veřejné mínění světa proti nákupům v Česko-Slovensku a zastavit možnosti vyvážet?

*Budeme vám vděční za brzkou odpověď.*⁷¹

V Evropě přišly nepříznivé zprávy mimo jiné z Jugoslávie. Změny postavení židů v Česko-Slovensku byly citlivě vnímány také u tohoto bývalého malodohodového spojence a hrozily ztrátou dobré pověsti.⁷²

68 Tamtéž, s. 2.

69 Tamtéž, s. 3.

70 Tamtéž, s. 3, výtah ze zprávy kolektivního zástupce EÚ v Montrealu. Viz též s. 10.

71 Tamtéž, s. 4.

72 Tamtéž, s. 8–9.

Také v Jihoafrické unii byly stornovány zakázky, dohodnuté často anglickým prostřednictvím. Místní tisk se odvolával na zprávy, že nová česko-slovenská vláda chce řešit rasové otázky podobným způsobem jako Německo.⁷³ Očividně tedy i poměrně opatrné vládní prohlášení o židovské otázce vyvolalo dosti ostrou reakci, průběžně byly sledovány projevy nejvyšších státních představitelů. Největší význam ovšem měly zprávy vyhlášených tiskových agentur, jako byl londýnský *Reuter* nebo pařížský *Havas*. Stačilo, aby upozornily na to, že se v Česko-Slovensku šíří antisemitismus, a židovští obchodníci začali pomýšlet na bojkot, nebo jej hned zahájili.

Přítom veřejné mínění v řadě zemí bylo pomnichovskému Česko-Slovensku značně nakloněno. Například v Mexiku místní dovozci vysloveně žádali česko-slovenské dodavatele, při čemž prohlašovali, že jsou ochotni platit za zboží i o 5–10 % více než dosud. Jednak hledali náhradu za dodávky od sudetských firem, jednak na ně rovněž zapůsobila „Křišťálová noc“, jež vyvolala vlnu nového odporu proti Německu. Neznamená to, že všichni dosavadní odběratelé německého zboží se obraceli na Česko-Slovensko, žádoucí byli noví dodavatelé ze všech demokratických států.⁷⁴ Opět tu bylo patrné, že významnou úlohu hráli nejen židovští obchodníci v jednotlivých zemích, ale i jejich obchodní zástupci v Evropě, kteří mohli sledovat situaci zblízka. Ovšem také demokracie a odpor proti výbojnému totalitnímu státu byly vysoce hodnoceny.

Organizace židovských obchodníků v Uruguayi se v prosinci 1938 usnesla na bojkotu česko-slovenského zboží. V Argentině židovské organizace prozatím doporučily svým členům opatrnost při nákupech v Česko-Slovensku, protože panovaly obavy, že u česko-slovenského zboží jde ve skutečnosti o zboží německé. Protičesko-slovenskou kampaň (ale dlouhodobě i protiněmeckou) vedl v Argentině místní německojazyčný list *Argentinisches Tageblatt*, který podle sdělení zastupitelského úřadu měl neárijského majitele i redakci.⁷⁵ Kolektivní zástupce EÚ v Bolívii byl vyzván svými židovskými zákazníky, aby se vzdal zastupování česko-slovenských podniků, objevovaly se podněty k bojkotu česko-slovenského zboží.⁷⁶ Ve Venezuele byla situace poněkud jiná, protože tam se prozatím oživoval bojkot zaměřený proti Německu, zdůvodněný listopadovými událostmi:

73 Tamtéž, s. 4. Přítom vývoz z Československa do Jihoafrické unie utěšeně vzrůstal: v roce 1933 bylo vyvezeno zboží v hodnotě 47,9 milionů Kč, v roce 1937 již za 145,2 milionů. Tamtéž. Jihoafrická unie sice nepatřila mezi nejvýznamnější odbytiště československého zboží, ale v součtu s dalšími zeměmi mohly být ztráty velmi citelné.

74 Tamtéž, s. 5.

75 Tamtéž, s. 6–7, výtah ze zprávy čs. vyslanectví v Buenos Aires ministerstvu zahraničí z 21. 12. 1938, opírající se zčásti o sdělení čs. generálního konzulátu v Montevideu z 15. 12. 1938.

76 Tamtéž, s. 7.

„Bojkot německého zboží židovským obchodnictvem, o kterém se až dosud mnoho psalo, ale neprováděl se důkladně, rozrůstá se zde v Caracasu do velkých rozměrů. Židovští obchodníci, kteří ovládají zhruba 2/3 celého obchodu, zvláště textilního, obchod s kůží a bižuterií, odmítají nákup německého zboží a při nabídkách se předem dotazují o původu. Přesvědčil jsem se, že mnoho objednávek bylo anulováno, když došly první zprávy o novém pronásledování židů v Německu. V důsledku malého obchodu mají židovští obchodníci (nežidovští ovšem také) takové sklady, že mohou po delší čas vyhověti každé poptávce, mohou proto odmítati zboží německého původu a hledati jiné dodavatele. Nenaudou-li je do doby, kdy se jejich sklady začnou zřetelně vyprazdňovati, pak se ovšem zase pomalu vrátí k nákupu v Německu, protože nebudou pokračovati v bojkotu, kterým by si sami škodili a poskytovali výhodu nežidovské konkurenci. Našemu obchodu naskytuje se zde jedinečná příležitost nahraditi si ztráty, které mu byly způsobeny odstoupením části našeho území sousedním státům, záleží jen na tom, jak naše výroba bude reagovati na tuto příležitost rychlým podáváním nabídek, přizpůsobováním se podmínkám jednotlivých trhů a pod., v čemž bohužel silně kulháme za ostatními státy. Prospěšné by bylo, kdyby všechno naše zboží bylo označováno jako česko-slovenský výrobek.“⁷⁷

Česko-Slovensku nahrávaly velké sympatie, jimž se v řadě zemí Latinské Ameriky těšilo. Trh byl výrazně ovlivněn také již zmiňovanou „Křišťálovou nocí“, která oživila bojkot Německa. Otázkou bylo, zda Č-SR dokázala daného stavu využít. Zdálo se, že nikoliv. Nejlépe se příležitosti chopili očividně Američané. Jejich firmy nejen rozšířily propagaci svého zboží a poskytovaly různé výhody, ale do jisté míry jim zřejmě nahrávala ještě další okolnost. Německé firmy již nemohly spolupracovat s židovskými obchodními zástupci. Ti tedy hledali uplatnění jinde, což se jim nepochybně díky zkušenostem a starým osobním vazbám k zákazníkům dařilo – nově tedy pracovali pro firmy z demokratických zemí, velmi často právě z USA, při čemž mohli uplatňovat „osobní výběr“ a podílet se na bojkotu Německa či dalších zemí, jejichž politika vůči židům nebyla v pořádku.

Snahy odvrátit bojkot

V době, kdy se zprávy o šířícím se antisemitismu v Česko-Slovensku mohly ještě vysvětlit jako výstřelky ojedinelých radikálních nacionalistů, se někteří zahraniční zástupci československých firem snažili provádět opatření, jež by rozptýlila obavy mezi americkými dovozci. Vedoucí agencie Exportního ústavu v Chicagu hlásil již na konci roku 1938, že hrozí bojkot česko-slovenského zboží. Protože se nedočkal toho, že by zprávy amerického tisku byly česko-slovenskými úřady uvedeny na pravou míru, začal konat sám. Získal

77 Tamtéž, s. 7–8. Zpráva z Venezuely není datována, je pouze patrné, že byla sepsána nedlouho po „Křišťálové noci“. To by znamenalo, že dosud nedorazilo do Venezuely příliš mnoho zpráv o antisemitských tiskových útocích v Česko-Slovensku, a tudíž nebyly ani zaznamenány protičesko-slovenské reakce mezi obchodníky.

oficiální prohlášení Svazu Čechů židů v Republice česko-slovenské, jež zprostředkoval místním obchodníkům. Poskytl je také nejrozšířenějšímu místnímu listu *Daily News*, který měl 3. ledna 1939 uveřejnit výňatky, v nichž sami čeští židé prohlašují zprávy o antisemitismu v Č-SR za nesprávné a snaží se situaci vysvětlit. Toto prohlášení mělo být rozesláno všem spolupracovníkům Exportního ústavu, konzulátům a známým dovozcům s tím, že je mají rozšiřovat dále, zejména obchodníkům, u nichž se setkali s náznaky bojkotu proti Č-SR, a také zdejšími židovským tiskovým kancelářím.⁷⁸ Taková aktivita, jež svým způsobem přesahovala povinnosti pracovníků Exportního ústavu, byla jistě chvályhodná a podobným způsobem měli pracovat všichni ostatní zástupci. Na druhou stranu ale je zde patrné, že tito lidé neměli skutečnou představu o vývoji doma a nemohli také tušit, že protizidovská opatření budou v Č-SR brzy uvedena v život.

Česko-slovenské zastupitelské úřady a zahraniční obchodní zástupci očekávali, že vláda jejich snahy podpoří a zprávy o pronásledování židů v Česko-Slovensku bude oficiální cestou vyvracet – jenže to se nedělo. Naopak koncem ledna 1939 vláda udělala krok, který se nijak zpochybnit nedal: jednak vydala výše zmíněná vládní nařízení č. 14 a 15, jež znamenala důslednější postup proti osobám, které neměly česko-slovenské občanství, tedy i proti uprchlíkům včetně židovských, a vedle toho nařídila – i když ne zcela oficiálně – propouštění pracovníků židovského původu ze státních úřadů. Zpráva o tom se rychle dostala do světa a měla okamžité následky. Jestliže do té doby se bojkot v USA rozrůstal jen postupně, nyní propukl plnou silou:

„poslední zprávy, uveřejněné ve včerejších a dnešních denních listech, znamenají úplný bojkot česko-slovenského zboží ve všech newyorských obchodech. Není nijaké možnosti prodeje hotového zboží se značkou Made in Czecho-Slovakia. Poněvadž bojkot byl již předtím dosti silný, nebylo mi možno uskutečnit pro Vás nějaký obchod; dnešní situace je však přímo zoufalá. [...] Lord et Taylor [...] nechce kupovat česko-slovenské zboží, poněvadž mu je odběratelé vracejí. J. R. Macy, Broadway, totéž. Stern Bros. [...] nekupuje česko-slovenské zboží. Roditi, H. V. Schloss, Broadway: pan Schloss uvedl mě k firmě Stern Bros., kde mně bylo řečeno, že není nijaké naděje pro moje zboží. P. Schloss sám dívá se do budoucnosti pessimisticky, uvedl mě nicméně ještě k firmě Loeser's Brooklyn, kde je tatáž situace.“⁷⁹

Jewish Morning Journal, největší židovský časopis v New Yorku, vydávaný v jidiš a hojně čtený příslušníky židovských obchodních kruhů, uveřejnil počátkem února článek o legislativních změnách v Č-SR a jejich bezprostředních důsledcích: Jako odpověď na dva zákony (přesněji vládní nařízení) česko-slovenského parlamentu stáhly židovské

78 Tamtéž, s. 10. Zpráva není datována, ale podle obsahu byla psána mezi 30. 12. 1938 a 2. 1. 1939.

79 AMZV, IV. s., inv. č. 18, kart. 669, č. j. 29 525/IV-1, Jiří Sojka, Universal Marketing Corp., New York, firmě Hynek Fuchs, Praha, 3. 2. 1939.

firmy z Anglie, Francie, Ameriky a Argentiny objednávky v hodnotě kolem 10 milionů dolarů. Je to smrtelná hrozba pro česko-slovenský průmysl. Tisíce židů obléhají denně konzuláty a různé židovské organizace, aby získaly možnost dostat se z Česko-Slovenska. Nejméně 50 000 židů musí opustit Česko-Slovensko kvůli novým zákonům.⁸⁰ Text článku nebyl zcela přesný, obsah vládních nařízení byl příliš zjednodušen a posunut, obchodní ztráty se jistě daly v tak krátké době jen těžko odhadnout, zaokrouhlená částka také budí pochybnost, řada prvků byla zveličena, nicméně hlavní bylo varování, které znělo trochu jako poplašná zpráva.

Podobných zpráv se objevilo více, a proto se česko-slovenská vláda přece jen k obranným krokům odhodlala. Ministerstvo zahraničí vypracovalo šestibodový výklad výše zmíněných opatření vlády o přezkoumání občanství některých osob a o pobytu cizinců (vl. nař. č. 14 a 15/1939) a rozeslalo jej počátkem února 1939 zastupitelským úřadům, aby podle něj odpovídaly na dotazy v dané záležitosti. Pravilo se v něm, že v česko-slovenském veřejném životě neexistuje společenský protižidovský bojkot. A dále mimo jiné, že ČSR od konce války poskytovala ze soucitu liberálně útočiště vystěhovalcům z různých zemí. Nyní, když bylo tak těžce hospodářsky postiženo a musí se starat o uprchlíky vlastní národnosti z odstoupeného pohraničí, nemůže ve své liberální politice pokračovat. Finanční náklady jsou příliš vysoké. Dále bylo zdůrazněno, že opatření nevycházejí z žádné rasistické nebo antisemitské tendence, ale jsou vynucena teritoriálními změnami, omezenými možnostmi výtěžku a hospodářskými ztrátami. Pokračování textu upozorňovalo na:

„specifický fakt, že značná část židovstva na území československého státu po generace se isolovala od českého, slovenského a podkarpatoruského národního elementu, stranila jeho národním podpůrcům a napomáhala denacionalisaci českého, slovenského a podkarpatoruského národa. Jestliže nyní ony národní skupiny, kterým tato část židovstva dříve sloužila, je ze svých řad zapuzují, nelze proto ještě od českého, slovenského a podkarpatoruského lidu žádati, aby je mezi sebe beze všeho přijímal, a nebylo by mu možno zazlívati jako předsudek, kdyby tyto židy omezil v účasti na veřejnoprávních a hospodářských posicích na rámeček odpovídající spravedlivé jejich síle, šetře při tom jejich všeobecné svobody občanské. Tím spíše, jestliže – jak už řečeno – pro židy srovnávající se s lidem českým, slovenským a podkarpatoruským žádného takového omezení nebude. [...] řečená opatření jsou jediným zásahem, jež vláda česko-slovenská v řešení této otázky podnikla. Další zásahy nejsou zamýšleny.“⁸¹

80 AMZV, IV. s., inv. č. 18, kart. 669, č. j. 29 310/IV-5, Čs. generální konzulát v New Yorku ministerstvu zahraničí, 10. 2. 1939. V překladu do angličtiny zněl název *Lost about 10 Million Dollars business on account of laws on Jews*.

81 AMZV, IV. s., inv. č. 18, kart 669, č. j. 14 326/IV-6/39, oběžník zastupitelským úřadům z 6. 2. 1939.

Ujištění totožného obsahu poskytl ministr Jiří Havelka,⁸² který zřejmě byl v této záležitosti pověřen určitými pravomocemi, také Josephu S. Rosenbergovi,⁸³ který v únoru navštívil Prahu jako zástupce 57 amerických dovozců česko-slovenského zboží, aby varoval před bojkotem, k němuž by mohla vést diskriminace židů v Česko-Slovensku. Memorandum mělo v USA rychle příznivý ohlas. V New Yorku se 14. února sešlo více než 60 dovozců, kteří přijali rezoluci, v níž se zavázali spolupracovat na obnovení obchodních styků s Česko-Slovenskem v plném rozsahu. Stalo se tak jistě i díky Rosenbergovu vystoupení, v němž prohlásil, že v Č-SR dva dny poté, co obdržel zmíněné memorandum, veškerý tisk zastavil protižidovskou propagandu, jak bylo slíbeno, z veřejných budov zmizely protižidovské plakáty atd.⁸⁴ Newyorská rezoluce byla telegrafována ministru Havelkovi.

Zdálo se, že nebezpečí bojkotu je zažehnáno, tak to alespoň viděl newyorský generální konzulát. Koncem února hlásil do Prahy, že Rosenberg se zasloužil o odvrácení bojkotu, mimo jiné tím, že zapůsobil na *Jewish Telegraphic Agency*, jež dodávala zprávy týkající se židovských záležitostí po celém světě židovským i nežidovským novinám v USA. Rosenberg prý na podnět generálního konzula požádal tuto důležitou agenturu o opravu dřívějších zkrácených článků, což mohlo skutečně mít značný vliv.⁸⁵ Zajímavé je, že pobouření ve světě a vysvětlování česko-slovenské vlády se týkalo pouze oněch oficiálních kroků, tedy vládních nařízení č. 14 a 15/1939, zaměřených proti přistěhovalcům. Přitom nařízení vlády propouštět židovské zaměstnance ze státních úřadů, i když bylo neoficiální, se nemohlo utajit, ale o tom nebyla nalezena ani zmínka. A to se týkalo všech, ba především židů starousedlíků, kteří měli česko-slovenské občanství. Rychlý běh událostí směřující k okupaci zřejmě vývoj v této otázce předešel.

V zájmu spravedlnosti je třeba říci, že česko-slovenská vláda i soukromé firmy podnikaly také kroky, jež měly židovským spoluobčanům pomoci. Některé firmy a instituce je například přednostně vysílaly do zahraničí jako své zástupce či pracovníky do filiálek. Vláda usnadňovala židovskou emigraci pomocí jakési okliky v převodu peněz do zahraničí. Transfer peněz při vystěhování totiž byl oficiálně omezen jen na nezbytné

82 Jiří Havelka (1892–1964), od roku 1938 ministr bez portfeje česko-slovenské Beranovy vlády, ministr dopravy protektorátní Eliášovy vlády, současně přednosta prezidentovy kanceláře. Roku 1941 zatčen gestapem, do konce války pak v domácím vězení. Ve svých pamětech se Havelka o židovské otázce za druhé republiky a své úloze v této souvislosti nezmínil. Viz Jiří HAVELKA, *Dvojitý život. Vzpomínky protektorátního ministra*, Robert Kvaček – Josef Tomeš a kol. (edd.), Praha 2015.

83 Joseph S. Rosenberg (?-?), prezident americké společnosti Anco Import Co., předseda spolku dovozců kamenů a perel.

84 *6-point Czech memorandum to U.S. Importers Gives Assurance on Jews*, News, JTA, Vol. V, No. 68, 23. 2. 1939.

85 AMZV, IV. s., inv. č. 18, kart. 669, č. j. 35 720/IV-1, Generální konzulát v New Yorku ministerstvu zahraničí, 27. 2. 1939. O Rosenbergově činnosti viz též News, JTA, Vol. V., No. 63, 16. 2. 1939 a Vol. V., No. 68, 23. 2. 1939.

nutný rozsah vzhledem k potřebám vystěhovalce. Bohatší lidé proto s odchodem váhali, nebo se snažili peníze dostat přes hranice podloudně. Aby bylo vystěhování usnadněno, byl při Hospodářském ústředí pro podporu zahraničních styků, zaps. spol. s r. o., vytvořen zvláštní Výbor pro hospodářský transfer vystěhovalců. Jeho činnost spočívala v tom, že zprostředkoval vyvažovací finanční toky. Vystěhovalec složil česko-slovenské koruny u některé domácí banky, v zahraničí pak získal částku v devizách – po srážce, s níž předem souhlasil – získaných z vývozu česko-slovenského zboží, vývozce pak obdržel odpovídající částku doma v korunách. Tyto transakce v součinnosti s výše zmíněným výborem prováděly obchodní banky vlastníci oprávnění k devizovým obchodům. Akce byla založena na dobrovolnosti, zdá se ovšem, že poskytovala vystěhovalci největší výhody. Jinak bylo například možno využít akce ministerstva sociální péče, jež přidělovalo v omezeném rozsahu devizy vystěhovalcům. „*K důvěrné informaci uvádíme, že akce provádí se z pověření úředních míst, že však z důvodů na snadě jsoucích nelze zatím navenek tuto akci uváděti v souvislost s úředními místy. Výbor nemá proto námitek, jestliže v zahraničí využije se této akce propagačně, poněvadž zvýšeným odběrem zboží umožňuje se i hladký transfer emigrantských kapitálů,*“⁸⁶ psali představitelé výboru ministerstvu zahraničí. Kolika lidem se tímto způsobem podařilo emigraci usnadnit, není jisté,⁸⁷ ale v každém případě je tu patrná snaha oficiálních míst v Česko-Slovensku podpořit své židovské spoluobčany alespoň při jejich odchodu ze střední Evropy do bezpečnějšího zahraničí. Zmiňované „propagační využití“ akce je poněkud sporné: jak to udělat, když se neměla uvádět do souvislosti s česko-slovenskými úředními místy? I kdyby se využilo neoficiálních cest, stejně hrozilo prozrazení, následované nepochybně těžko odhadnutelnými „kárnými“ kroky ze strany Německa. Pokud by se jimi ovšem Německo ještě zatěžovalo, když už okupace zbytku českých zemí byla nadohled.

I takové zprávy mohly ovlivnit zahraniční obchod Česko-Slovenska. Na jedné straně podle zprávy Exportního ústavu z 16. února 1939 nebezpečí bojkotu v USA ochabovalo, ale souběžně se objevovalo jiné. V evropských zemích se totiž šířily zvěsti, že Česko-Slovensko bude pohlceno Německem, a ty vyvolávaly mezi zahraničními obchodníky

86 AMZV, IV. s., inv. č. 18, kart. 669, č. j. 32 81 /IV-5, Výbor pro hospodářský transfer vystěhovalců ministerstvu zahraničí, 2. 3. 1939.

87 Podle Gebharta a Kuklíka od podzimu 1938 do 15. 3. 1939 emigrovalo z Č-SR téměř 3 000 židů, není ale patrné, kolika z nich se týkala zmíněná akce. Kromě toho se Výbor pro hospodářský transfer zmínil o „*britské půjčce*“. Velká Británie poskytla druhé republice půjčku 10 milionů £ k obnově narušeného hospodářství, ale s podmínkou, že nebude rasově diskriminováno židovské obyvatelstvo. Dále se 27. 1. 1939 česko-slovenská a britská vláda dohodly na finančním daru ve prospěch emigrantů ve výši 4 milionů £. Podrobněji viz J. GEBHART – J. KUKLÍK, *Velké dějiny země Koruny české*, s. 124–125. J. Rataj naproti tomu uvádí počet 27 000 židovských emigrantů za druhé republiky jen z českých zemí. J. RATAJ, *O autoritativní národní stát*, s. 116.

paniku, protože se obávali, že poté bude česko-slovenské zboží bojkotováno stejně jako německé.⁸⁸ Neblaze také nadále působily protizidovské články uveřejňované částí českého tisku, jenž požadoval další omezování – oficiálně proporční zastoupení – židů ve školství, v některých oborech atd. A tak tomu bylo až do posledních dnů druhé republiky. Dříve, než mohlo padnout šířeji založené a tím pádem účinnější rozhodnutí o bojkotu proti Česko-Slovensku, přišel nejprve rozpad tohoto státu a hned nato okupace zbytku českých zemí Německem. Poté už nebylo proč dále váhat.

Závěr

Bádání ve věci hospodářského bojkotu druhé Československé republiky kvůli stále hlasitějším projevům antisemitismu přineslo řadu zajímavých zjištění. Obecně známou věcí je, že druhá republika neměla sílu na to, aby všechny projevy antisemitismu potlačila. Na druhé straně je patrné, že i přes tlak domácích radikálů a opakované podněty z Německa vláda dokázala dlouho bránit prvorepublikové zásady a podlehla až na konci ledna 1939, kdy provedla první praktické kroky jednak proti židovským přistěhovalcům, jednak – sice neoficiálně, ale přece – proti židovským zaměstnancům státních úřadů. Současně se snažila vytvořit podmínky pro usnadnění emigrace česko-slovenských občanů židovského původu. Na protizidovských zákonech se pracovalo, ale až do okupace (kromě vládních nařízení č. 14 a 15/1939) nebyly schváleny.⁸⁹

Dále je patrné, že hospodářský bojkot nacistického Německa, zahájený již na jaře 1933 a podle některých známek již poněkud vyhasnuvší, v roce 1938 stále pokračoval. „Křišťálová noc“ jej výrazně oživila a veřejné mínění – nejen židovské – v demokratické části světa se stalo ještě citlivějším na všechny projevy antisemitismu. Proto se zaměřilo i na druhou Československou republiku. Prameny dokládají, že těžiště bojkotového hnutí se stále nacházelo v anglosaském světě, především v USA.

Bojkot se odehrával v několika rovinách: Provozovali jej jak jednotliví zprostředkovatelé obchodů, dovozní firmy a firmy zabývající se vnitřním obchodem v cílových zemích, tak k němu vyzývaly židovské organizace. Kromě toho i samotní zákazníci odmítali zboží z Německa, potažmo z Č-SR. Důvodem k odmítání česko-slovenského zboží zejména u obchodních firem nemuselo být proto právě pronásledování židů v zemi výrobce, ale i obavy z bojkotu přímo u zákazníků a z toho hrozící obchodní ztráty. Dopady bojkotu na česko-slovenské hospodářství nelze vzhledem ke krátké době trvání a několika obrátům ve vývoji zcela přesně vyčíslit.

88 AMZV, IV. s., inv. č. 18, kart. 749, č. j. 11 227/IV-5, zpráva Exportního ústavu z 16. 2. 1939, č. j. 32 842/IV-5, Obchodní a živnostenská komora v Praze ministerstvu zahraničí 3. 3. 1939.

89 J. RATAJ, *O autoritativní národní stát*, s. 117.

Česko-slovenská vláda, zastupitelské úřady, Exportní ústav československý i jednotliví obchodní zástupci se snažili bojovat proti oslabování dobrého jména Česko-Slovenska. Dařilo se to se střídavými úspěchy, ale konečné rozuzlení těchto snah přinesla až okupace 15. března 1939.

Summary

Economic Boycott in Response to Anti-Semitism Using the Example of the Second Czechoslovak Republic

The Second Czechoslovak Republic was a state which tried, on the one hand, to respect the democratic traditions of the First Republic – the state of T. G. Masaryk, but on the other hand, it was under very strong pressure. The domestic right wing, which used anti-Semitism as one of its weapons, was heard louder and louder, and from the outside, Nazi Germany tried to influence the internal development of Czechoslovakia. From spring 1933, Czechoslovakia was the aim of the economic boycott both from the side of the world Jewish organizations and the left-wing ones, which were trying to force the Nazi regime to change its internal policy. The boycott spread all over the world and was also directed against other countries that restricted their Jewish population. That is why

the Second Czechoslovak Republic, which did not succeed in preventing the right wing from anti-Semitic press and other manifestations and as early at the beginning of 1939 was pushed by Germany to take official measures, mainly against Jewish immigrants but not only against them, became the aim of the boycott. Therefore, not only individual business companies in the world but also end customers began to reject Czech-Slovak goods. Czech-Slovak embassies and sales representatives tried to refute the accusations of anti-Semitism, but they were only partially successful. The question of the boycott was eventually resolved by the occupation of the rest of the Czech lands on the 15th March 1939.

Petr BARTUŠEK

Vlasta Javořická: Životní osudy spisovatelky a její rodiny v kontextu „Vítězného února“

Abstract: *Vlasta Javořická: A Fate of the Writer and Her Family in the Context of the „Victorious February“*

The study focuses on the life of writer Vlasta Javořická, her husband František Zezulka, the director of significant meat factory on the border of Bohemia and Moravia, and their youngest daughter Václava after the 25th of February 1948. A life story of this woman, so active in culture space, and of her family shows many phenomenons typical for the period of Czech history after the establishing of the totalitarian communist regime. Her literary ability was very useful for her recording of the events of February 25th 1948 and following years.

Key words: *Czechoslovakia – first half of the 20th century – communism – persecution – emigration – „Victorious February“ – replacing of the elites*

*„Je nám, jako po bitvě na Bílé Hoře [sic]. Proдали vlast a propili svobodu – o prokletí!“¹
 „O běda, běda, drahá vlast ztracená. Hledíme kolem sebe bezmocně a zoufale. Kde je jaké osvobození? Kde jaká ruka pomocná?“²*

Vlasta Javořická, konec února 1948

„Schůze střídá schůzi, mluví se o zabírání půdy. Věříme, že si komunisté roztříští hlavy.“³

Vlasta Javořická, 26. únor 1949

Konec druhé světové války byl provázen oslavami a značnou dávkou optimismu. Uzavření tohoto pro dvacáté století fatálního konfliktu však pod pozitivní rouškou připravovalo pro některé evropské země další zatěžkávací zkoušky, které si v mnohém neměly zadat s hrůzami, které skýtá válka. Roky 1945–1948 nebyly

1 Soukromý archiv rodiny Bartuškovy Studená (dále SaB), Vlasta Javořická, Obecní kronika městyse Studená (nestr.).

2 Tamtéž.

3 Tamtéž.

v Československu epochou psychického uvolnění a celkového vzestupu.⁴ Šlo o období, ve kterém se (zatím z velké části latentně) chystaly velké politicko-spoločenské události, které měly změnit směřování Československa (a to ve všech myslitelných sférách) na více než 40 let.

Zkušenost z druhé světové války přinesla proměnu myšlení části společnosti. Čím dál častěji vystupovala na povrch kritika liberalismu, uvědomování si slabin předválečné demokracie, obdiv socialismu (bez ohledu na to, jak jej kdo vnímal) i inklinování k Sovětskému svazu. To vedlo mimo jiné k postupné politizaci veřejného i soukromého života.⁵ Druhá světová válka byla chápána jako jisté zhroucení starého světa. Byl zde tedy prostor pro vznik světa nového.⁶ Nový postoj byl pochopitelně zaujat také k humanitně i technicky vzdělané společnosti. Nové stanovisko znělo, že „*pro budování socialismu si musí pracující lid vytvořit a vychovat novou inteligenci, pocházející z jeho středu a tedy s ním třídně i ideologicky spjatou*“.⁷ V praxi tento proces probíhal až do roku 1953 a znamenal „*revoluční převrat v posuzování znalostí ve společnosti*“.⁸

Došlo k postupnému vymizení některých společenských vrstev, které přišly o svůj majetek, zatímco na druhé straně došlo k „*posílení hmotného postavení nejnižších vrstev společnosti*“. Někdejší společenské elity byly oficiálně považovány za „*buržoazní živly*“ a nepřátele socialistického zřízení a dělnická vrstva se dočkala oslavování a vzestupu. Prosazovaly se „*nové elity etabloující se především na základě úzkého sepětí s dominující komunistickou stranou*“, které se vymezovaly vůči předchozím etapám dějin, zejména pak první republiky a tradici předrepublikové.⁹ Reprezentanty těchto starých tradic byli rovněž spisovatelka Vlasta Javořícká a její manžel, ředitel v místní úspěšné továrně na masné výrobky František Zezulka. Tento manželský pár žil a působil po většinu života v obci Studená, aktuálně se nacházející v okrese Jindřichův Hradec v Jihočeském kraji, pouhých pár kilometrů od hranic s krajem Vysočina.¹⁰

4 Navzdory faktu, že v porovnání s řadou evropských zemí probíhala obnova českého hospodářství po roce 1945 do roku 1948 relativně úspěšně. Řešení některých problémů však vyžadovalo více času, než se mu mohlo v tomto případě dostat. Václav PRŮCHA, *Hospodářské a sociální dějiny Československa 1918–1992, 2. díl. Období 1945–1992*, Brno 2009, s. 247.

5 Lukáš FASORA – Jiří HANUŠ – Jiří MALÍŘ – Jiřina NEČASOVÁ, *Předmluva*, in: Lukáš Fasora – Jiří Hanuš – Jiří Malíř – Jiřina Nečasová (edd.), *Člověk na Moravě ve druhé polovině 20. století*, Brno 2011, s. 5.

6 Vladimír MACURA, *Šťastný věk (a jiné studie o socialistické kultuře)*, Praha 2008, s. 21.

7 V. PRŮCHA, *Hospodářské a sociální dějiny*, s. 330.

8 Lenka KALINOVÁ, *Společenské proměny v čase socialistického experimentu. K sociálním dějinám v letech 1945–1969*, Praha 2007, s. 133.

9 L. FASORA – J. HANUŠ – J. MALÍŘ- J. NEČASOVÁ, *Předmluva*, s. 5–6.

10 Obec se z politicko-geografického hlediska nachází na rozhraní Čech a Moravy. Z historického hlediska se jedná ještě o Moravu.

Vlasta Javořická před „Vítězným únorem“

V úplném úvodu tohoto příspěvku jsou citovaná poměrně silná slova pocházející z pera Vlasty Javořické.¹¹ Tato žena bývá vzpomínána zejména jako spisovatelka, a to především autorka románů a povídek, často také nostalgicky popisující krajinu i obyvatele její rodné Studené. Jedná se o četbu psanou většinou vlídným jazykem, o četbu, dalo by se říci, nenáročnou. Málokdo ji však zná například jako autorku rozhořčeného dopisu Josifu Vissarionoviči Stalinovi z roku 1938. Bohužel velká osobnost a silný morální kredit Vlasty Javořické bývají upozadovány, ač je projevovala po celý život a především za druhé světové války a právě po únoru 1948. Nezmiňuje se příliš často, že byla po druhé světové válce a především pak po 25. únoru 1948 opravdu velice nepohodlnou osobou a že coby autorka obecní kroniky pokračovala v jejím psaní neoficiálně (poté, co musela coby oficiální kronikářka skončit) i po „Vítězném únoru“ a že tehdejší poměry v obci zaznamenala i v posledních dvou dílech šestidílné knihy *Můj život*.¹² Vystává zde tedy otázka, co konkrétně vedlo ženu převážně píšící o krásách přírody, sňatcích a námluvách zaznamenat tak emotivní slova plná nenávisti a beznaděje, jako byla ta odcitovaná v úvodu příspěvku.

Vlasta Javořická se narodila pod jménem Marie Barešová¹³ dne 25. března 1890 Jaroslavu Barešovi (1832–1907) a Antonii Barešové, rozené Egrové (1861–1918).¹⁴ Její otec působil v obci jako obvodní lékař.¹⁵ Matka byla silně věřící a praktikující katoličkou a vštěpovala dceři i jejím sourozencům katolickou výchovu.¹⁶ Právě křesťanské zásady a vidění světa v duchu „miluj bližního svého“ jsou značně citelné později při její osobní reflexi událostí v únoru 1948. Co se vzdělání týče, absolvovala tři ročníky měšťanské školy a hospodyňské školy v Německém (Havlíčkově) Brodě.¹⁷ Svůj umělecký pseudonym si zvolila podle nejvyššího kopce Českomoravské vrchoviny zvaného Javořice,¹⁸ který je dominantou okolí její rodné Studené a pod nímž se obec nachází. Po debutu v *Brněnských ilustrovaných*

11 Úryvky jsou převzaty z po 25. 2. 1948 neoficiální obecní kroniky, kterou tato spisovatelka řadu let psala.

12 Tato knižní série jsou paměti Vlasty Javořické, které sepsala během 50. let. K jejich vydání však pochopitelně mohlo dojít až po Sametové revoluci.

13 Vlasta JAVOŘICKÁ, *Z rodinné kroniky*, in: Pavel Kryštof Novák (ed.), *Vše o Vlastě Javořické*, Brno 1994, s. 14.

14 Tamtéž, s. 46.

15 Tamtéž, s. 13.

16 Tamtéž, s. 27.

17 *Slovník české literatury po roce 1945*, dostupné na URL: <<http://www.slovníkceskeliteratury.cz>>, [cit. 8. 8. 2017].

18 Tamtéž.

listech (1915) publikovala Javořická v řadě katolických kalendářů a regionálních periodik¹⁹ a později i v řadě centrálních listů vydávaných Československou stranou lidovou.²⁰ Již za první republiky také přispívala do krajanských listů v USA (v této zemi byla mezi krajany její tvorba vždy značně populární), zejména v Chicagu.²¹ Knižně pak vycházely její práce především u nakladatele Františka Šupky v Hradci Králové a rovněž v Československé akciové tiskárně.²² *Slovník české literatury po roce 1945* definuje literaturu (prozu) Javořické jako „*typická díla oddechové ženské četby*“. Dále zmiňuje, že tato tvorba je charakteristická „*pojetím ženského údělu jako oběti přinášené ve prospěch rodiny, jež vyrůstá z autorčina patriarchálního konzervatismu a katolicismu*“. Stylem psaní pak navazovala na autorky jako Karolina Světlá, Sofie Podlipská nebo Věnceslava Lužická. Částečně a ve zjednodušené formě vycházela z realismu přelomu 19. a 20. století.²³

V roce 1905 nastoupil do studenské továrny na masné výrobky Františka Satrapy mladý úředník František Zezulka (narozený v roce 1887),²⁴ který se o šest let později stal manželem právě Marie Barešové, budoucí Vlasty Javořické. V roce 1912 se Františkovi a Marii Zezulkovým narodila první dcera jménem Antonie. Zezulka byl tou dobou již vrchním účetním firmy Jan Satrapa, c. k. dvorní dodavatel²⁵ s platem 200 korun měsíčně. Větší gáži neměl údajně žádný úředník ve Studené, a to ani ředitel školy nebo správce velkostatku. V roce 1913 se však schopný účetní se Satrapou kvůli sporu o výši platu rozešli, rodina se odstěhovala ze Studené a Zezulka se stal společníkem v elektrotechnické továrně Fulgura v Tišnově u Brna, kam vložil celé věno své ženy (šlo o částku 12 000 korun). V té době tedy žili manželé Zezulkovi v Tišnově, kde se jim narodila druhá dcera Marie. V roce 1914 musel Zezulka narukovat do armády²⁶ a zanedlouho se Marii Zezulkové narodilo třetí dítě, syn František.²⁷ Po válce se rodina vrátila do Studené a Zezulka do podniku k Satrapovi, kde byl zanedlouho (v roce 1920) jmenován ředitelem. Od té doby už tedy Marie Zezulková (dále bude již užíván pseudonym Vlasta Javořická) žila trvale ve Studené. V roce 1919 se spisovatelce narodila dcera Jana a v roce 1921 nejmladší dcera

19 Jednalo se o periodika *Eva* (Olomouc), *Neděle* (Černovice u Tábora), *Právo* (Přerov), *Selka* (Brno), *Naše Omladina* (Nová Říše), *Našinec* (Zábřeh na Moravě).

20 Jednalo se o periodika *Lidová demokracie*, *Pražský večerník*, *Lid* nebo *Venkován*.

21 Jednalo se o periodika *Denní hlasatel*, *Národ*, *Svornost*, *Hlas*.

22 *Slovník české literatury*.

23 Tamtéž.

24 V. JAVOŘICKÁ, *Z rodinné kroniky*, s. 46.

25 Syn zakladatele Františka Satrapy Jan Satrapa převzal od otce vedení podniku v roce 1907. SaB, *Kronika rodu Satrapova 1944*, kopie tištěné kroniky, s. 15.

26 V. JAVOŘICKÁ, *Z rodinné kroniky*, s. 32.

27 Tamtéž, s. 34.

Václava.²⁸ Později si rodina ještě osvojila chlapce jménem Ota Hrazdíra narozeného roku 1923, kterému však zůstalo zachované jeho původní přijmení.²⁹

Zezulka se zanedlouho stal po Janu Satrapovi druhým nejdůležitějším mužem podniku. Však dokonce později sdílel s továrníkem společnou kancelář.³⁰ Ve dvacátých letech pobíral Zezulka již plat 3000 korun měsíčně, ač mu údajně konkurence nabízela až dvojnásobek. Jeho vazba na podnik však již měla být příliš velká, než aby jej kvůli konkurenčním nabídkám opustil.³¹ Je třeba zdůraznit, že Zezulka nebyl ředitelem v nějaké malé továrně bez většího významu. Jan Satrapa byl totiž nejvýznamnějším továrníkem v širokém regionu a mužem, který se postaral o míru zaměstnanosti ve Studené a okolí v éře první, druhé i třetí republiky.³² V období před první světovou válkou i později továrna vyvážela zboží do Rakouska či později do Švýcarska a rovněž dostávala významné zakázky od vojenské správy.³³ Například jen v letech 1925–1926 Satrapa investoval do stavebních prací přibližně 335 000 korun. V roce 1927 Jan Satrapa se společníky založil *Akciovou továrnu na salám a poživatiny, a.s. Hodice*³⁴ a také zakoupil zkrachovalou textilní továrnu v Krahlčích nedaleko Telče, kde vzhledem k rostoucí potřebě studenské továrny co se týče plechových obalů bylo rozhodnuto vyrábět právě tyto obaly (později se jejich produkce přesunula na „Rozkoš“, pobočku v obci Střížovice v okrese Jindřichův Hradec).³⁵ Hlavními artikly Satrapovy továrny bylo tehdy cca 300 druhů konzerv a šunka. Továrna vlastnila navíc řadu vlastních patentů.³⁶ V roce 1938 se po další výstavbě a modernizaci traktu ve Studené stalo ze zapadlé obce na pomezí Čech a Moravy bez většího ekonomického potenciálu důležité průmyslové středisko.³⁷ Obrovský a nepopíratelný vliv továrny na rozkvet Studené nepopírá dokonce ani pamětní kniha MNV z 50. let, ač je v ní pochopitelně zdůrazněno, že bohatl pouze sektor soukromý a že dělníci byli dále vykořisťováni.³⁸ V roce 1945 pracovalo

28 Tamtéž, s. 35.

29 *Rodokmen rodiny Zezulkovy*, in: P. K. Novák (ed.), *Vše o Vlastě Javořické*, s. 49.

30 SaB, z rozhovoru s pamětnicí Dagmar Kothbauerovou ze dne 31. 7. 2013.

31 Vlasta JAVOŘICKÁ, *Můj život* 5, Brno 2000, s. 16.

32 Jan Satrapa i jeho otec František Satrapa jsou zařazeni do Historické Encyklopedie podnikatelů Čech, Moravy a Slezska do poloviny XX. století, která by měla zahrnovat všechny významné podnikatele na našem území od druhé poloviny 19. století do roku 1948. Milan MYŠKA a kol., *Historická Encyklopedie podnikatelů Čech, Moravy a Slezska do poloviny XX. století*, Ostrava 2003, s. 411–412.

33 SaB, Kronika rodu Satrapova, s. 21.

34 Lumír ŠARMAN, *Historie zpracování masa ve Studené od roku 1875 (historická studie)*, Lomnice nad Lužnicí 1993, s. 9.

35 Tamtéž, s. 11–12.

36 Tamtéž, s. 23–24.

37 Tamtéž, s. 29–30.

38 Státní okresní archiv (dále SOKA) Jindřichův Hradec, MNV Studená (nezpracováno), pamětní kniha 1959–1960, s. 21.

na závodě Studená 250 pracovníků a roční produkce činila 2 500 tun výrobků a v roce 1947 pracovalo ve Studené, Krahulčí a na „Rozkoši“ již 700 zaměstnanců.³⁹

Ve vzpomínkách na období první republiky Javořická často na samotného továrníka Jana Satrapu nešetří kritikou, především kvůli některým jeho krokům vůči svému řediteli a nejspíš nejdůležitějšímu zaměstnanci (ač je zde třeba vzít v potaz její pochopitelnou zaujatost) Zezulkovi. Javořická zmiňuje, že se továrník s rodinou k němu nezachovali vždy tak, jak by si zasluhoval. Když roku 1929 vybudovali továrnu v Krahulčí a udělali z ní akciovou společnost, Zezulka se ucházel o podíl na akciích, ale nebylo mu vyhověno, jelikož prý v této pobočce byly akcie pouze pro příbuzenstvo. „*To nás velmi dopálilo*“, píše Javořická v knize *Můj život*.⁴⁰ V té době (nebo nepatrně později) byla Satrapova továrna také obviněna z daňových přestupků a Zezulka měl tehdy zařídit, aby byla pokuta značně snížena.⁴¹ Pochopitelně očekával, že za to bude Satrapou odměněn, ale ten prý pouze řekl: „*No, pane Zezulka, vy jste náš člověk!*“⁴² Spisovatelka tedy místy manželova zaměstnavatele kritizovala, ale stále jej chovali ona i její muž v úctě.

Zezulkův přínos pro obec za první, druhé i třetí republiky byl však ještě širší a neomezoval se pouze na Satrapovu továrnu. Byl po dvě období před rokem 1938 starostou obce a za války působil jako náměstek starosty, zastával funkci předsedy školní rady ve Studené,⁴³ pracoval u hasičů a v záložně, Sokol byl podle Vlasty Javořické jeho „*láskou a náboženstvím*“⁴⁴ a zastával v něm funkci místostarosty⁴⁵ a po válce starosty.⁴⁶ S manželkou dále podělili drobné hospodářství, o které se rovněž staral,⁴⁷ i když jako neustále vytižený ředitel u Satrapy pochopitelně ne po manuální stránce. Za působení místního odboru Národní jednoty pro jihozápadní Moravu⁴⁸ byl Zezulka několik let jejím předsedou v obci. Vlasta Javořická zde spoluzastávala funkci vedoucí poradny pro matky a kojence.⁴⁹ Z roku 1946 dále pochází doklad, že byl v té době Zezulka předsedou místní rolnické

39 L. ŠARMAN, *Historie zpracování masa*, s. 14.

40 V. JAVOŘICKÁ, *Můj život* 5, s. 52.

41 Pokuta měla dosahovat výše několik set tisíc korun a Zezulka a Satrapa měli pravděpodobně na této záležitosti polovinu. Tamtéž.

42 L. ŠARMAN, *Historie zpracování masa*, s. 52–53.

43 SOKA Jindřichův Hradec, MNV Studená (nezpracováno), obecní kronika městyse Studená 1938–1950, s. 11–12.

44 V. JAVOŘICKÁ, *Z rodinné kroniky*, s. 35.

45 SOKA Jindřichův Hradec, MNV Studená, obecní kronika městyse Studená 1938–1950, s. 12.

46 V. JAVOŘICKÁ, *Z rodinné kroniky*, s. 41.

47 Tamtéž, s. 38.

48 V obci došlo k jeho založení roku 1887. SOKA Jindřichův Hradec, Archiv města Studená (nezpracováno), kronika obce Studená 1938–1940.

49 V. JAVOŘICKÁ, *Můj život* 5, s. 181.

komise.⁵⁰ Nemalá část těchto jeho pozic a postů, které za života vykonával, byla však po druhé světové válce a především po „Vítězném únoru“ považovaná za značně nežádoucí a osobám, které je v minulosti zastávaly, mohly v novém politicko-sociálním diskurzu způsobit nemalé problémy. Pro Františka Zezulku byl pochopitelně největší přečin proti novému zřízení post letitého ředitele u Satrapy, vlastnictví hospodářství a rovněž mu nemohla být odpuštěna řada jeho dalších postojů a kroků během působení v Sokolu nebo ve správě obce. Na tomto místě je ovšem důležitější zabývat se problémy týkajícími se přímo jeho manželky jakožto spisovatelky, byť i postavení jejího manžela samozřejmě mohlo být důležitým katalyzátorem všech jejích profesních problémů.

Mezi Mnichovskou dohodou a koncem války došlo k hluboké proměně kulturní atmosféry v ČSR, s čímž přímo a úzce souvisela změna recepce a pozice populární literatury. Novým významným faktorem byla značná vůle odvrhnout starý svět.⁵¹ Obyvatelstvo ČSR bylo po roce 1945 velmi ovlivněno válkou i hospodářskou krizí, která jí předcházela. Důležitou roli sehrálo rovněž „mnichovské trauma“ a zklamání z tehdejšího postupu velmocí.⁵² Vystala nová poptávka, podporovaná propagací, která se odrážela nejen v politickém dění a ve společnosti, ale také v kultuře. Ve tvorbě mnoha básníků či spisovatelů už v té době lze pozorovat reflexi zmíněné poptávky a přízpůsobení se těmto novým podmínkám, často v upřímné důvěře v tyto změny.⁵³ Takové jevy a směry byly v kultuře patrné, ačkoli pochopitelně za třetí republiky ještě nedosáhly takové intenzity a extrému jako po roce 1948.⁵⁴

Javořická každopádně byla pravým opakem mladých, „pokrokových“ a perspektivních spisovatelů či básníků odmítajících staré pořádky. Byla samozřejmě znechucena válkou i Mnichovskou dohodou, ale přesto stále silně a pozitivně akcentovala staré časy (první republiku). Její nostalgie k tomuto období byla v první řadě apolitická a naprosto pochopitelná. Šlo o dobu, kdy vyrůstaly její děti a upevňovaly se rodinné vazby. Sympatie s Tomášem Garrigue Masarykem, Janem Masarykem či Edvardem Benešem byly u Javořické velmi silné a intenzivní, ale vedle hluboké vazby na rodinu byly zajisté až druhořadé.

Ač bývá poválečná cenzura literatury dodnes často prezentována jako opatření čistě hospodářské (související s nedostatkem papíru), jednalo se o opatření literárního charakteru.⁵⁵ Již za třetí republiky byla pod dohledem ministerstva informací stanovena

50 SOKA České Budějovice, Pivovar Studená (nezpracováno), Právní záležitosti a majitelé, protokol o předávce pivovaru ve Studené ku dni 7. 10. 1946, s. 2.

51 Pavel JANÁČEK, *Literární brak. Operace vyloučení, operace nehrazení, 1938–1951*, Brno 2004, s. 172.

52 L. KALINOVÁ, *Společenské proměny*, s. 27–28.

53 V. MACURA, *Šťastný věk*, s. 24.

54 Tamtéž, s. 26.

55 P. JANÁČEK, *Literární brak*, s. 151–152.

tzv. „ideální literatura“ (argumentace národem – jeho potřebami a blahem). Oproti ní byl vyčleněn kromě literatury spojené s válečnou kolaborací (později v předúnorovém období také „*státně politicky podvrtná literatura*“ a „*kulturně politicky škodlivá literatura*“) i tzv. „literární brak“.⁵⁶

Vlasta Javořická psala do té doby literaturu, která rozhodně nepůsobila nějakým pobuřujícím dojmem, přesto ji však již za třetí republiky odmítali tisknout.⁵⁷ Již v této době (především po roce 1946) byl v Československu zastáván i praktikován názor, že umění a umělec jsou povinni především sloužit národním zájmům.⁵⁸ Zatímco řada umělců po druhé světové válce sympatizovala s komunistickou stranou a jejím smýšlením,⁵⁹ Javořická nikdy do této skupiny nepatřila a její názory byly ovlivňovány stále především prvorepublikovými ideály a katolickou vírou, což však již v té době nebylo příliš žádoucí. Ministerstvo tehdy rozhodlo, že její psaní „*se nehodí pro dnešní dobu a že je to brak*“. Když jí text, který chtěla vydat, s tímto verdiktem poslali zpět, měl být červeně a modře seškrtnán se spoustou vpisků na okrajích. Když líčila pocity beznaděje po obsazení roku 1938, byla tam dle vzpomínek Javořické připsána slova jako „*Nesmysl!*“ a „*Vylháno!*“ a dále tam bylo připsáno, že žádný děs u obyvatel nepanoval, jelikož věděli, že je Sovětský svaz neopustí. Když popisovala přírodu v okolí Studené, bylo tam připsáno „*Škoda papíru*“.⁶⁰ Přitom za války psala poměrně hodně s tím, že se to bude tisknout a číst právě, až válka skončí.⁶¹

Problém, spojený s tvorbou Javořické, byl kromě faktu, že byla odrazem předválečných pořádků a tehdejší společnosti (navíc v silně katolickém rouchu), také fakt, že bývala spojována ne zcela přesně se žánrem tzv. „červené knihovny“, která spadala do kategorie výše zmíněného „literárního braku“.⁶² Také její vydavatel Edvard Fastr spisovatelku v lednu 1947 informoval o neúspěchu svých snah vymoci pro ni možnost publikovat. Měl dokonce osobně přesvědčovat vedoucího úředníka publikačního odboru ministerstva informací a jednatele Syndikátu čs. spisovatelů Bohumila Nováka, že ministerstvo nemá právo zabraňovat Javořické ve spisovatelské činnosti, neboť její povídky nejsou „*ani brak, ani pornografie*“.⁶³ Novák měl Fastrovi na rovinu odpovědět, že se mu její knihy nelíbí a že jejich vydávání nepovolí.⁶⁴

56 Tamtéž, s. 157–158.

57 Vlasta JAVOŘICKÁ, *Můj život* 6, Brno 2000, s. 86–87.

58 Christiane BRENNER, „*Zwischen Ost und West*“. *Tschechische politische Diskurse 1945–1948*, München 2009, s. 473.

59 L. KALINOVÁ, *Společenské proměny*, s. 100.

60 V. JAVOŘICKÁ, *Můj život* 6, s. 86–87.

61 *Z korespondence Vlasty Javořické Ladislavu Šebelovi*, in: P. K. Novák (ed.), *Vše o Vlastě Javořické*, s. 83.

62 P. JANÁČEK, *Literární brak*, s. 178.

63 Tamtéž, s. 177.

64 P. K. NOVÁK (ed.), *Vše o Vlastě Javořické*, s. 101.

V poválečné době (a hlavně po únoru 1948) se však již velmi silně dostal do popředí vztah umělců k politice. Měřila se jejich angažovanost prostřednictvím toho, jak vyjadřovali svou loajalitu k režimu tím, jak ve své tvorbě zpracovávali určitá žadaná společenská témata. Forma zpracování těchto témat měla navíc představovat povinný optimismus a pozitivní vztah k budování nové, dokonalejší společnosti.⁶⁵ Do jaké míry tyto požadavky umělci (především spisovatelé) dodržovali a plnili, do té míry mohli svou tvorbu vydávat či jinak veřejně prezentovat. Javořická sice nepsala kontroverzně nebo dokonce proti komunistickým ideálům, ale nutná angažovanost v její tvorbě nebyla (ani nejspíš nejevila potenciál, aby se tak stalo do budoucna) a navíc Javořické dílo v sobě velice silně neslo zakonzervovanou éru prvních republiky. Spisovatelčiny problémy tedy vyvstaly ještě před rokem 1948. Dalším pomyslným hřebem do rakve, kterou pomalu nastávající nové poměry Zezulkovým připravovaly, se stal v roce 1945 sňatek nejmladší dcery Václavy, jež si za muže vzala leteckého důstojníka a západního letce Jana Klána,⁶⁶ avšak problémy spojené s tímto sňatkem se měly objevit až za několik let, jak bude popsáno níže.

Vlasta Javořická po „Vítězném únoru“

Zásadní přelom, k němuž došlo po 25. únoru 1948, se dotkl života politického, hospodářského, sociálního i kulturního, a celkově každodenního života v rámci celé společnosti. KSČ vnucovala lidem nový způsob života a převracela a měnila stávající hodnoty. Byla zde snaha zavést nový rytmus a stanovit novou strukturu společenského života, což mělo souviset také s potlačením tradic a nahrazením dosavadního historického vědomí novým. To samozřejmě ovlivňovalo životy a osudy rodin i celých společenských vrstev.⁶⁷ Únor 1948 přinesl vznik jednotné mocenské základny, na níž se česká kultura pokusila uskutečnit „ideál homogenní, vertikálně nečleněné literatury, literárního umění pro všechny“.⁶⁸ Omezení svobody projevu a zestátnění masových komunikací znemožnilo publikovat díla „překonaných“ populárních žánrů. To znamenalo konec veřejného působení pro velkou většinu jejich dosavadních autorů.⁶⁹ Poúnorová kultura měla být naopak ideologicky didaktická, aby mohla působit na recipienty (tedy obyvatelstvo) v nejširším slova smyslu, který termín kultury může naplňovat. Účelem bylo, aby

65 Jiří HANUŠ, *Básník Jan Skácel: socialista s lidskou tváří*, in: L. Fasora – J. Hanuš – J. Malíř – J. Nečasová (edd.), *Člověk na Moravě*, s. 271.

66 V. JAVOŘICKÁ, *Z rodinné kroniky*, s. 39.

67 Karel KAPLAN, *Proměny české společnosti 1948–1960. Část první*, Praha 2007, s. 5.

68 P. JANÁČEK, *Literární brak*, s. 17.

69 V umělecké sféře byly jasné pokusy nahradit populární kulturu v každodenním životě „rekonstruovanou kulturou folklorního typu“. Tamtéž, s. 18–19.

kultura byla formující, tvořivá i determinující a zahrnovala tak v sobě vzorce vnímání, chování i vnitrospolečenskou komunikaci. Právě tudy pak vede cesta k tomu, aby mohla „*prostupovat životními světy aktérů a spolupodílet se tak mimo jiné na jejich formování*“.⁷⁰

Po únoru 1948 tedy nesměla Javořická vydávat knihy již s definitivní platností.⁷¹ Mimo již popsané důvody k tomu, aby byla její tvorba ve své době zakázána, přispěl i fakt, že napsala na podzim 1938 rozhořčený dopis Josifu Vissarionoviči Stalinovi, že nesplnil, co slíbil. „*Veliký Staline, ukázal jsi se malým! Ze všech spojenců zůstal nám pouze jediný, starý a spravedlivý Bůh! Je starý už, ale ještě dobře slyší žalobu a náš bezměrný, nezhojitelný žal! On jediný je spravedlivý, a proto v něj doufáme, že oplatí a pomstí zradu, již na nás celý svět spáchal!*“⁷² Toto je pouze část dopisu, který zaslala spisovatelka Stalinovi z čerstvě pomnichovského Československa. Na druhou stranu Javořická v dopise (logicky, vzhledem k tehdejší náladě ve společnosti) ještě víc kritizovala Francii a Velkou Británii. Odpověď byla vysílána tehdy Radiožurnálem z Moskvy před Vánoce 1938. Stalin nabádal československý národ k trpělivosti a k odporu k blížící se okupaci.⁷³ Zajímavé je, že se Javořická nikde nezmiňuje o tom, že by jí byl během opakovaných výslechů v padesátých letech tento dopis připomínán, ač to samozřejmě neznamená, že tomu tak nebylo, naopak, je to nanejvýš pravděpodobné.

V kultuře byl vyvíjen po 25. únoru 1948 velký tlak, aby umělci projevovali, ať už svou tvorbou, nebo mimo ni, souhlas s probíhajícími změnami,⁷⁴ což ale Vlasta Javořická pochopitelně odmítala, i když vzhledem k množství dalších výše zmíněných prohrěšků vůči novému společenskému zřízení, které z ní a její rodiny dělaly značně nepohodlné osoby, nebyly snahy nových elit spisovatelku k tomuto přesvědčit nijak značné. Prostý zákaz tvorby byl v jejím případě nejspíš příhodnějším řešením. Později v padesátých letech spisovatelce mnoho lidí z jejího okolí doporučovalo, aby napsala něco, čím by se režimu zavděčila, ale ona ani později nic takového nenapsala.⁷⁵

Přesto spisovatelka navzdory zákazu oficiálního vydávání, podobně jako za druhé světové války, psala dál.⁷⁶ Javořická rovněž i nadále udržovala v rámci možností poměrně intenzivní komunikaci (formou korespondence) se svými čtenáři. Javořické knihy psané

70 Jan RANDÁK, *Kult mrtvých: Smrt a umírání v revoluci 1848*, Praha 2008, s. 17.

71 Hana NOVORKOVÁ, *Vzpomínky na maminku*, in: P. K. Novák (ed.), *Vše o Vlastě Javořické*, s. 55. Jméno autorky tohoto příspěvku a dcery Vlasty Javořické znělo Jana Novorková, ale vždy se jí říkalo Hana. Proto je i v názvu tohoto příspěvku (ať už úmyslně či nikoliv) pod jménem Hana Novorková.

72 Vlasta JAVOŘICKÁ, *Z dopisu J. V. Stalinovi*, in: P. K. Novák (ed.), *Vše o Vlastě Javořické*, s. 75.

73 Tamtéž, ediční poznámka k ukázce.

74 L. KALINOVÁ, *Společenské proměny*, s. 132.

75 V. JAVOŘICKÁ, *Můj život* 6, s. 112.

76 *Z korespondence*, s. 84.

tak říkajíc „do šuplíku“ po roce 1948 tvoří poměrně zvláštní skupinu v rámci jejího díla a byly vydané až po Sametové revoluci. Právě tyto knihy jsou většinou mimo jiné cenným historickým pramenem. Ve vesnických románech z Vysočiny *Malá, ale naše* a *Meze rozorané* popisuje Javořická dějiny fiktivní obce Dalešice a přilehlých vsí z období počátku německé okupace i z éry kolektivizace po „Vítězném únoru“.⁷⁷ Nejzajímavější na těchto textech je zajiště fakt, že se jedná *de facto* o příběhy z její rodné Studené, které si v některých případech více a v jiných méně (občas pouze změnou jména) upravila k obrazu svému. Nelze je tedy brát jako pramen faktografický, o to více však mohou posloužit jako pramen k dějinám mentalit, každodennosti a v neposlední řadě k vnímání světa a dobových poměrů samotnou autorkou, které je nesmírně důležité analyzovat, chce-li historik použít její texty (paměti, kroniku či literaturu) jako historický pramen. Z tohoto období pocházejí rovněž její paměti, po Sametové revoluci vydané jako zmíněná série knih *Můj život*. Paměti byly adresované v první řadě potomkům, nicméně sama autorka v nich zmiňuje, že by některé výňatky mohly být případně v budoucnu, bude-li to někdy možné, použity k publikování.⁷⁸

Po „Vítězném únoru“ tedy museli být Javořická spolu s manželem zcela nevyhnutelně jakožto typičtí představitelé starých elit odstaveni ze svých míst. Každý, byť sebevíce pro komunistickou praxi neškodný jedinec, který mohl nějakým způsobem narušovat budování nových poměrů (jako například Vlasta Javořická), musel být ze své pozice odstaven. Socialistické koncepce počítaly s cílovým a idealizovaným obrazem šťastné budoucnosti.⁷⁹ „Reakční“ a „zpátečnické“ vnímání světa Javořické odrážející se v její tvorbě bylo ve velkém kontrastu k silnému akcentování energie a mládí v komunistické kultuře a propagandě. V novém diskurzu byl v první řadě akcentován kolektiv (došlo téměř až ke zrušení vlastní totožnosti jedince), který byl staven do opozice proti individualismu a samotě.⁸⁰

Rok 1948 byl pochopitelně milníkem i pro působení Františka Zezulky v továrně na masné produkty ve Studené. Rodina Satrapova byla z vedení podniku odstavena již 26. února 1948⁸¹ a Jan Satrapa spáchal 17. dubna téhož roku sebevraždu.⁸² František Zezulka v továrně pracoval sice až do 26. února 1949, ale již v nižší funkci.⁸³ Zezulka byl

77 Dalešice se na Vysočině skutečně vyskytují a co do názvu jsou *de facto* jedinou skutečnou lokalitou bezprostředního děje tohoto dvoudílného románu. Tato shoda se však týká pouze názvu, jelikož popis města (obce), jeho restaurací či průmyslu se se skutečnými Dalešicemi téměř v ničem neshoduje.

78 V. JAVOŘICKÁ, *Můj život* 6, s. 130.

79 V. MACURA, *Šťastný věk*, s. 14–15.

80 Tamtéž, s. 29.

81 SaB, Vlasta Javořická, *obecní kronika*.

82 SaB, z rozhovoru s pamětnicí Dagmar Kothbauerovou; V. JAVOŘICKÁ, *Můj život* 6, s. 116.

83 SaB, Vlasta Javořická, *obecní kronika*.

dohromady v podniku zaměstnán 42 let.⁸⁴ Na tomto místě je třeba zmínit, že dva dostupné prameny se v tomto bodě rozcházejí, co se týče přesného data Zezulkova odchodu z továrny. V přepisu pasáží z rodinné kroniky Zezulkových zařazené do knihy *Vše o Vlastě Javořické*, se totiž nachází informace, že byl z továrny vyhozen na podzim 1948,⁸⁵ ale v originále obecní kroniky psané Javořickou je zmíněno právě datum 26. února 1949.⁸⁶ Lépe tudíž bude přiklonit se k primárnímu pramenu, ale údaj o podzimu 1948 by měl být rovněž brán jako určitá alternativa. Výpověď dostal každopádně tím způsobem, že mu byl na pracovní stůl doručen písemný vzkaz, ve kterém stálo, že jeho přítomnost (vzhledem k tomu, že odmítá vstoupit do strany) lidi v továrně i vládnoucí stranu pohoršuje, a tedy že má továrnu opustit.⁸⁷ Zajímavostí je, že v roce 1947 Zezulkovi přišli k šedesátým narozeninám ještě popřát jak členové Satrapovy rodiny, tak vyslanci z řad dělníků.⁸⁸ Tento moment může působit jako jakýsi předěl a zároveň memento na poměry, ke kterým se Československo už nikdy nevrátilo.

V roce 1949 navíc začalo rázné tažení režimu proti takzvaným vesnickým boháčům a kulakům,⁸⁹ a tak se nedlouho po Zezulkově propuštění rodina musela vzdát rovněž hospodářství. Problém donutit lidi k odevzdání půdy JZD nebo státním statkům nebyl ničím neobvyklým⁹⁰ a rovněž Zezulkovi se snažili této osobní újmě na financích i na důstojnosti nejprve zabránit. První krok nových vládnoucích elit byl, že zakázaly Zezulkovým zaměstnávat při hospodářství jakékoliv lidi.⁹¹ Takovéto kroky bývaly motivované zpravidla snahou, pomineme-li velmi reálnou možnost, že dotyční sami rezignují, aby se vytipovaní vesničtí boháči dostali před trestní komise jako ti, co neplní normy, a podle toho byli pokutováni, nebo byli časem klasifikováni dokonce jako „*notoričtí neplničtí*“ a bylo možné je na základě toho rovněž odsoudit (věk v tomto nehrál roli).⁹² Takovéto rozsudky navíc obvykle provázelo propadnutí majetku a následné vystěhování.⁹³ Z počátku si Zezulkovi ještě říkali (s přesvědčením, že tyto poměry nemohou vydržet dlouho), že když vytrvají a udrží hospodářství co nejdéle, tak to celé nějak přečkají. Plánovali, že pronajmou formálně hospodářství deputantovi, který na hospodářství tehdy působil, a sami jej budou financovat, zatímco on bude oficiálně hospodařit, ale tento

84 V. JAVOŘICKÁ, *Můj život* 6, s. 113.

85 V. JAVOŘICKÁ, *Z rodinné kroniky*, s. 40.

86 SaB, Vlasta Javořická, obecní kronika.

87 Tamtéž, s. 137–138.

88 V. JAVOŘICKÁ, *Můj život* 6, s. 98–99.

89 Karel KAPLAN – Pavel PALEČEK, *Komunistický režim a politické procesy v Československu*, Brno 2008, s. 149.

90 Josef PETRÁŇ, *Dějiny českého venkova v příběhu Ouběnic*, Praha 2011, s. 656.

91 V. JAVOŘICKÁ, *Můj život* 6, s. 150.

92 J. PETRÁŇ, *Dějiny českého venkova*, s. 664–665.

93 Tamtéž, s. 666.

tah i kvůli deputantově přehodnocení tohoto návrhu na poslední chvíli nevyšel. Když Javořická i její manžel pochopili, že hospodaření sami nezvládnou, rozhodli se jej odevzdat státnímu statku, který byl ve Studené zřízen namísto JZD. Komunisté však Zezulkovým řekli, ať (vědomi si nepochybně toho, že to je nemožné) si na hospodářství pracují sami.⁹⁴ Zezulka byl zaměstnán téměř celý život u Satrapy a byl již nemocný. Javořická rovněž nebyla schopna práce na hospodářství a ani další ženy z rodiny by to samy nezvládly. Zezulkovi synové pak byli učitel a lékař, oba bez ambic se o hospodářství postarat.⁹⁵

Spisovatelka v knize *Můj život* vzpomíná, kterak šla navštívit národní výbor, aby předala rodinné hospodářství státnímu statku. Popisuje zde celý rozhovor s představiteli MNV.⁹⁶ Přijal ji předseda a několik funkcionářů. Když Javořická mužům sdělila, že přišla na národní výbor kvůli odevzdání hospodářství, řekl jí funkcionář Jan Bučina: „*To věřím, dokud za vás dřeli jiní, to se vám to hospodářství líbilo! Ale teď, když máte sami makat, utíkáte od toho! Děti jste si dali studovat, aby z nich byli páni, a teď byste chtěli, aby to oddřeli cizí?!*“⁹⁷ Javořická mu měla odvětit: „*A proč vy jste nenechali své dcery, aby myly v továrně schody a lodny a proč vy jste nevyučil syna tesařem, jako jste byl sám? Také jste je dali honem do škol a na lepší místa, na okresní výbory, aby si je vzal některý tamní pán. Synové taky aby byli pány!*“⁹⁸ Zezulkovi tedy hospodářství nakonec sami odevzdali, včetně vozů, strojů, koní i hovězího skotu. Ještě předtím František Zezulka vše poškozené opravil, jelikož prohlásil, že „*není žádný cikán a státu vše předá vzorně*“.⁹⁹

Názornou ukázkou výměny elit a společnosti jako takové, jakož i lidských postojů a myšlení, je na tomto místě případ syna jednoho bývalého deputátníka na hospodářství u Zezulků. Ten se vyjádřil krátce po 25. únoru ve smyslu, že je komunistou proto, aby nemusely jeho děti dřít tolik, jako oni dřeli právě u Zezulků. Zmíněná dřina měla vypadat následovně: podle vzpomínek Javořické dvakrát denně děti vyhnaly husy na pastvu a vždy za to dostaly namazaný chleba; dostávaly také ovoce a hrávaly si s dětmi od Zezulků.¹⁰⁰ Ztrátu hospodářství, osud Satrapova podniku a rozpuštění (transformování) Sokola nesl František Zezulka velmi těžce a rapidně se mu zhoršily srdeční potíže, které jej provázely již dlouho.¹⁰¹

94 V. JAVOŘICKÁ, *Můj život* 6, s. 150.

95 Tamtéž, s. 151.

96 Ač si nepochybně nemohla pamatovat každé slovo přesně a tyto pasáže zajisté psala v rozrušení a s časovým odstupem, jedná se o velmi zajímavé svědectví.

97 Absurdní argumenty, jako tento funkcionáře Jana Bučiny, nebyly v tehdejší době neobvyklé a ve společnosti zůstaly zakořeněné poměrně dlouho. J. PETRÁŇ, *Dějiny českého venkova*, s. 667.

98 V. JAVOŘICKÁ, *Můj život* 6, s. 151.

99 TÁŽ, *Z rodinné kroniky*, s. 41.

100 TÁŽ, *Můj život* 6, s. 152–153.

101 TÁŽ, *Z rodinné kroniky*, s. 41.

V tomto bodě je podstatné rovněž zmínit osud tří ze čtyř dcer manželů Zezulkových, především pak nejmladší dcery Václavy (narozena 1921).¹⁰² Většina politicky nepohodlných rodin měla krom faktu, že její pronásledování po „Vítězném únoru“ bylo *de facto* nevyhnutelné a předem dané, také nějakého člena, jehož činy nebo postoje byly jakýmsi katalyzátorem vedoucím k těmto perzekucím a šikanování orgány nového režimu v Československu. V případě rodiny Zezulkovy šlo právě o dceru Václavu a především pak jejího manžela, podplukovníka letectva Jana Klána.

Václava Zezulková si leteckého důstojníka Klána vzala, jak již bylo zmíněno, po druhé světové válce. Jako pár vystupovali již před válkou, ale Klán v roce 1939 emigroval do Anglie, kde posléze působil coby válečný pilot. Z toho důvodu byla také Václava několikrát konfrontována s gestapem. Po válce se Klán vrátil a Václavu si vzal za ženu.¹⁰³ Svatba Václavy Zezulkové a Jana Klána se uskutečnila 11. srpna 1945.¹⁰⁴ Na svatbě konané ve Studené byl jako host mimo jiné i Klánův kolega a blízký přítel František Fajtl,¹⁰⁵ který se v Anglii v roce 1942 stal prvním Čechoslovákem, jenž velel anglické letecké peruti.¹⁰⁶

Novomanželé následně dostali byt po Němcích v Praze na Hanspaulce, jelikož jako repatriant na něj měl Klán nárok. Poté byl jmenován leteckým atašé v Moskvě a s manželkou Václavou se tam také přestěhovali. Tehdy byl rovněž povýšen na podplukovníka. V roce 1946 se Klánovým narodil syn Jiří Alexej (za kmotra mu šel velvyslanec v Moskvě Jiří Horák). Ještě před únorem 1948 byl Klán jmenován velitelem letiště v Plané u Českých Budějovic. Václava i s manželem do Studené však i nadále příležitostně dojížděli (i během pobytu v Moskvě) na dovolenou nebo navštívit rodiče.¹⁰⁷

Dne 2. února 1949 byl Jan Klán propuštěn z armády.¹⁰⁸ Klánovi a také nejstarší dvě dcery Vlasty Javořické (Antonie a Marie) s rodinami odešli v roce 1950 za hranice.¹⁰⁹ Manželské páry s dětmi republiku opustily přes hraniční přechod u Slavonic a provizorně se usadily v uprchlickém táboře ve Villachu v Korutanech.¹¹⁰ Tehdy nastala vůbec nejostřejší konfrontace Javořické s poúnorovým režimem v Československu. Už tak nepohodlná spisovatelka byla po emigraci hned tří svých dcer, navíc ve spojitosti s bývalým západním letcem, pochopitelně opakovaně vyslýchána. Šest týdnů o dcerách neměla relevantní informace. Vyšetřující jí tvrdili, že byly i s rodinami zadrženy při překračování hranic,

102 Tamtéž, s. 35.

103 Tamtéž, s. 39–40.

104 V. JAVOŘICKÁ, *Můj život* 6, s. 70.

105 SaB, Vlasta Javořická, obecní kronika.

106 František FAJTL, *Létal jsem s Třistatřináctkou*, Praha 1991, s. 127.

107 V. JAVOŘICKÁ, *Z rodinné kroniky*, s. 40.

108 SaB, Vlasta Javořická, obecní kronika.

109 V. JAVOŘICKÁ, *Z rodinné kroniky*, s. 41.

110 Vlasta Javořická chybně uvádí, že se Villach nachází ve Štýrsku. TÁŽ, *Můj život* 6, s. 168–169.

uvězněné, a že přiznaly, že jim Javořická v útěku napomáhala (ve skutečnosti byl útek jí i jejímu manželovi, jenž měl v té době již zdravotní problémy, dcerami utajen).¹¹¹ Po šesti týdnech se dcerám konečně podařilo poslat rodičům do Studené dopis, ve kterém popsaly, že se nachází ve zmíněném uprchlickém táboře.¹¹² Manželé Klánovi zanedlouho odjeli do Vídně a odtud do Anglie,¹¹³ odkud později přesídlili již natrvalo do USA.¹¹⁴ Dcera Vlasty Javořické Marie s rodinou později (stále ještě v roce 1950) odlpula do Austrálie¹¹⁵ a dcera Antonie s rodinou do USA.¹¹⁶ Právě tato emigrace celé poloviny rodiny byla přičtena ke všem již zmíněným „dispozicím“ Zezulkových k tomu, aby gradovaly a eskalovaly veškeré jejich problémy spojené s dobovými zákazy, perzekucemi a výměnami elit v ČSR.

Nemocný a v mnoha ohledech i zlomený František Zezulka zemřel 23. prosince 1952.¹¹⁷ Úmrtí tohoto pro obec nesmírně užitečného a přínosného muže nedoprovázela žádná velká gesta. Tehdejší ředitel masokombinátu ani nepřišel pozůstalým kondolovat, ale z podniku byl rodině zaslán pouze věnec. Na budově národního výboru pak byl krátce vyvěšen černý prapor, ale hned bylo nařízeno jeho stažení. „*Sprostáci – a zase má milovaná Studená*“,¹¹⁸ zapsala Javořická, což přesně odráží její nesmírné dilema mezi milovanou rodnou obcí a nesmírně špatnými dobovými mezilidskými poměry v ní. O značné proměně společnosti (nebo o proměně jejího projevování se navenek a částečně i jejího smýšlení) vypovídá i následující fakt. Dle dalších vzpomínek Javořické totiž nepromluvil nad jeho otevřeným hrobem nikdo z bývalého Sokola, od hasičů, ze školy, ani z továrny. Pouze místní farář řekl „*pár vřelých slov*“. Za vše pak mluví tento úryvek z rodinné kroniky Vlasty Javořické: „*Tak se zase jednou Studená ukázala v pravém světle – nevděčná a zbabělá – ale já ji přesto stále miluji*.“¹¹⁹ Fakt, že takováto studenská patriotka píše o své bezesporu milované rodné obci tato slova,¹²⁰ je asi dostatečným důkazem toho, že popisovaná příkoří se jejich rodině i dalším rodinám skutečně děla a že její vzpomínky jsou dostatečně relevantním pramenem.¹²¹

111 Tamtéž, s. 166.

112 V. JAVOŘICKÁ, *Z rodinné kroniky*, s. 42.

113 TÁŽ, *Můj život* 6, s. 169.

114 Tamtéž, s. 176.

115 Tamtéž, s. 172.

116 Tamtéž, s. 173.

117 V. JAVOŘICKÁ, *Z rodinné kroniky*, s. 46.

118 V. JAVOŘICKÁ, *Můj život* 6, s. 200.

119 V. JAVOŘICKÁ, *Z rodinné kroniky*, s. 42.

120 Obec Studená Vlastě Javořické sloužila za přímou i nepřímou inspiraci při psaní většiny její literární tvorby.

121 Ač jejich zpracování vyžaduje skutečně značnou míru kritičnosti.

Po manželově smrti došlo ještě k několika pokusům vystěhovat Javořickou z obce jako „vesnickou bohačku“.¹²² Nakonec jí byl zabaven dům a rovněž rodinná vila v Poděbradech – ještě před tím však musela zaplatit hypotéku na ní váznoucí. Javořická nakonec zůstala bydlet u dcery s rodinou.¹²³ Stárnoucí spisovatelce se dále od druhé poloviny 50. let již vyhýbaly větší konfrontace s komunistickým režimem, byť jí byla stále mimo jiné vytýkána katolická víra.¹²⁴ Oficiálně se po roce 1948 texty Javořické objevovaly pouze v čechoamerických periodikách v USA, zejména v *Denním hlasateli*.¹²⁵ Posledním ve své době vydaným románem Javořické na území ČSR byla kniha *Petra* (1944). Další vydání jejích textů se datují až do let 1990/1991. Do té doby došlo na našem území pouze k reedici jejích dvou románů *Na faře* a *Dva mlýny* v uvolněnější atmosféře roku 1968.¹²⁶ V roce 1965 (bylo jí 75 let), poprvé od jejich emigrace, spisovatelka navštívila své tři dcery s rodinami v USA, v San Antoniu. Pobyla tam téměř čtyři měsíce a kromě emotivního setkání s dcerami a vnoučaty absolvovala několik besed s krajany. Setkala se zde také s českými kněžími a biskupy.¹²⁷ Roku 1968 navštívila rovněž Švýcarsko.¹²⁸ V roce 1968 bylo navíc Javořické umožněno setkat se zcela veřejně se svými čtenáři na čtyřech besedách v Praze, Dačicích, Mrákotíně a Kunovicích.¹²⁹

Po invazi vojsk Varšavské smlouvy však tyto pozitivní impulzy opět ustaly. Dne 3. února 1969 dostala Javořická zamítavou odpověď ze Svazu československých spisovatelů, když zažádala o opětovné přijetí.¹³⁰ Byť ji potěšily reedice jejích dvou starších románů, tak je patrné, jak z knihy *Vše o Vlastě Javořické*, tak (pro starší období 50. let) z knihy *Můj život*, že ji zákaz publikovat trápil stále více. Byla také nešťastná z úpadku katolické víry v literatuře, v čemž rovněž viděla důvod, proč na ni „páni nahoře zanevřeli“.¹³¹ Vydání alespoň ještě jedné knihy nazvala svým „nejtoužebnějším přáním“.¹³²

122 *Z korespondence*, s. 85.

123 *Tamtéž*.

124 *Tamtéž*, s. 86.

125 Jednalo se však o publikování starších textů, jelikož nové nemohla do USA odesílat. Podle jejích vlastních vzpomínek během svého tamějšího pobytu v roce 1965 napsala přímo v USA jednu povídku, ale neuvádí přesně, zda tato v USA rovněž vyšla, ani jak se jmenovala. Podle dochovaných pramenů také do zahraničí sama nic během svých výjezdů v 60. letech nepřevezla. P. K. NOVÁK (ed.), *Vše o Vlastě Javořické*, s. 87–88.

126 *Slovník české literatury*.

127 P. K. NOVÁK (ed.), *Vše o Vlastě Javořické*, s. 133–138.

128 *Slovník české literatury*.

129 P. K. NOVÁK (ed.), *Vše o Vlastě Javořické*, s. 156.

130 *Tamtéž*, s. 102.

131 *Tamtéž*, s. 140.

132 *Tamtéž*, s. 143.

Vlasta Javořická celkem napsala 112 románů a 63 povídek.¹³³ Nutno zmínit také rodinnou kroniku (její opis se nachází rovněž v knize *Vše o Vlastě Javořické*) a již zmíněnou obecní kroniku, jejíž psaní (po „Vítězném únoru“ velmi sugestivně až emotivně pojaté) ukončila v květnu roku 1949 slovy: „*ne – není možno pokračovat, vzdávám se dalšího psaní kroniky.*“¹³⁴ Tato nesmírně zásadová a literárně plodná žena zemřela po mozkové mrtvici ve Velkém Újezdu u Moravských Budějovic 1. srpna 1978.¹³⁵ Pohřbena byla ve Studené, které zasvětila celý svůj život a velkou část své tvorby.

Závěrem

Vlasta Javořická byla ženou, která si velmi dobře uvědomovala, co se 25. února 1948 stalo a jaké dopady na společnost v ČSR by z toho mohly vzejít. Hrdost a víra v humánní hodnoty s oporou v křesťanské (katolické) víře jí nikdy nedovolily, aby se totalitnímu režimu jakkoliv přizpůsobila. Naopak byla typickou reprezentantkou předchozích („*reakčních*“) poměrů a totéž lze říci i o jejím manželovi Františku Zezulkoví. Byl to právě až poučovací režim, který dohnal spisovatelku píšící často sentimentální a naivní literaturu k tomu, aby ve svých sepsaných vzpomínkách zanechala i unikátní přímá svědectví nejen na dění v obci Studená, ale i na celkové poměry v tehdejší československé společnosti.

V celém Československu vzniklo nové společenské uspořádání a nové elity. Zatímco řada velmi schopných osob, například všestranný a na mnoha sférách angažovaný František Zezulka, nemohla vykonávat po 25. únoru 1948 povolání nebo i dobrovolné činnosti, ve kterých mohli obci a tím nepřímo i celému státu prospět, tak odpovědné funkce vykonávali poměrně často lidé nepovolání a nekvalifikovaní.

Poválečné zásahy do vlastnické sféry přinesly „*odstranění krajních pólů sociální struktury obyvatelstva*“ (tedy majetné třídy i nejchudších vrstev).¹³⁶ Tato depolarizace byla patrná i v obci Studená, ale spíše až po událostech roku 1948. Zrovna tak zde lze ve velkém dokladovat po roce 1948 charakteristické nastupování dělníků do vedoucích pozic i perzekuování lidí politicky nepohodlných.¹³⁷ Po „Vítězném únoru“ pak další majetková omezení znemožnila v nezemědělských odvětvích existenci střední buržoazie jako podnikatelského subjektu,¹³⁸ což byl zajisté fakt, který rovněž Studenou a její sociální

133 H. NOVORKOVÁ, *Vzpomínky na maminku*, s. 55.

134 SaB, Vlasta Javořická, obecní kronika.

135 *Slovník české literatury*.

136 V. PRŮCHA, *Hospodářské a sociální dějiny*, s. 218.

137 Tamtéž, s. 267.

138 Tamtéž, s. 218.

strukturu poznamenal. A právě tyto jevy zasáhly i manžele Zezulkovy, což v kombinaci s nepohodlnou literární tvorbou Vlasty Javořické, postavením Františka Zezulky ve funkci ředitele „*vykořisťovatelské továrny*“, vlastnictvím hospodářství a nemovitostí, jakož i emigrací tří dcer nemohlo znamenat nic jiného, než že tato rodina byla od 25. února 1948 dále odsouzena ke společenskému ústrku, šikanování režimem a k pozbytí většiny majetku.

Osudy Vlasty Javořické byly v mnoha ohledech případem značně specifickým, byť v některých pro změnu charakteristickým. Kromě zákazu publikovat, který by ji vzhledem k její tvorbě čekal v každém případě, zde byly faktory jako vysoké sociální postavení, dopis J. V. Stalinovi, soukromé hospodářství, vazby na USA či emigrace dcer (včetně manželství dcery Václavy se západním letcem). I z toho důvodu zde bylo třeba místy odbočit a zmínit onu emigraci. Rovněž bylo nutné nastínit důležitost a význam podniku, ve kterém pracoval František Zezulka. Za prvé z důvodu, že vývoj podniku i Satrapovy rodiny úzce souvisí s kontextem řady kroků vůči Javořické a jejímu muži po „Vítězném únoru“, a za druhé, že Zezulka měl na rozkvětu Satrapovy továrny nemalý podíl a zasvětil mu svůj profesní život se stejnou intenzitou, jako Javořická své literární tvorbě. Všechny v tomto příspěvku zmíněné okolnosti tedy ovlivňovaly zásadním způsobem osud Vlasty Javořické i její rodiny.

Rodný dům Vlasty Javořické, rok neznámý.
Soukromý archiv rodiny Bartuškovy Studená (kopie).

Pamětní deska na rodném domě Vlasty Javořické, rok 2014.
Soukromý archiv rodiny Bartuškovy Studená.

Summary

Vlasta Javořická: A Fate of the Writer and Her Family in the Context of the „Victorious February“

The end of the Second World War, despite its positive results, brought along really complicated and difficult times for some European countries. The small town Studená was a typical example of this phenomenon. The war caused many people to think differently. The pre-war conditions were more and more criticized as opposed to socialism and the Soviet Union that were on the other hand rather admired. As a result, the Czech society was divided into two main groups. One of them represented the pre-war elites. The other one introduced newly wealthy Czechs who in order to be in a comfortable position supported and collaborated with the Communist Party of Czechoslovakia. It so happened that these Czechs were originally poor before the regime.

Vlasta Javořická, a writer from Studená, realised very soon that the events of February 1948 were about to change the Czechoslovak society. It was her pride, the faith in humane values, and the recourse she found in Catholicism that kept her from submitting to the totalitarian communist regime. Together with her husband

František Zezulka they represented the pre-war conditions. The division of the society, which started after the war and especially after February 1948 in Czechoslovakia, was also visible in the small town Studená. Its consequences could be mainly observed in the local meat factory, which was among others linked to the fate of the Zezulka family. The position of František Zezulka in the factory called into question career of his wife, their properties including their farm; and three daughters living abroad – all these aspects worked to the couple's disadvantage. The family, so eminent for the small town as well as its surrounding, was doomed after the „Victorious February“ to the social injustices, oppression under the regime, and the loss of most of their property.

The Zezulka family was not the only case of the elimination of the old elites. However, while analyzing their destiny, we can easily demonstrate how pre-war elites shortly after February 1948, if not right after the end of the war, started to lose their social and economic status.

Michal TÉRA

Etnogeneze Slovanů: staré a nové otázky a spory

Abstract: *Ethnogenesis of the Slavs: Old and New Questions and Disputes*

The ethnogenesis of the Slavs still belongs to the unresolved problems of contemporary science. In the past, a number of theories on the original Slavic homeland came into being. The first complex theory was introduced by Lubor Niederle, who located the original Slavic settlements in the territory around the Carpathian arc, between the Vistula and the Dnieper Rivers. Even nowadays, there are several theories. "The Vistula-Odra theory" looks for the original homeland of the Slavs in the territory of today's Poland, and the roots of the Slavic ethnic group in the Lusatian and Przeworsk cultures. "The Dnieper theory" searches for the original Slavic region in Eastern Europe, on the Middle Dnieper, and the roots of the Slavic ethnogenesis in the Kiev and Zarubino cultures.

Key words: *Slavs – ethnogenesis – archeological cultures – Balts – Indo-Europeans*

Přes dlouhodobé bádání v otázce slovanské etnogeneze nebylo dosud dosaženo kýžené jednoty názorů jednotlivých odborníků nejrůznějších specializací. Archeologie, lingvistika ani textová kritika dobových pramenů dosud nepřinesly obecně přijatelnou koncepci na původ Slovanů a průběh jejich etnogeneze. Celý problém se navíc komplikuje stále složitější definicí pojmu „etnikum“, „národ“ a nejednoduchým prokazováním kontinuity mezi historickými slovanskými národy a obyvatelstvem, které se pohybovalo a usazovalo v oblastech pozdějších slovanských societ a států na přelomu antiky a raného středověku. Tento článek se snaží mapovat debatu nad touto problematikou především za posledních padesát let. Vzhledem k tomu, že se tímto tématem zabývala hlavně polská a sovětská (ruská) věda, zaměříme se především na autory z těchto dvou prostředí, ovšem všimneme si rovněž některých názorů badatelů z jiných oblastí. Tato stať má tak shrnout a jistým způsobem kategorizovat odborné mínění o této komplikované otázce a uvést základní zdroje, z níž tato debata vychází, zároveň popsat v rámci možností předpokládaný vývoj raně slovanských dějin s vědomím, že se stále pohybujeme v oblasti hypotéz, předpokladů a různě definovaných pojmů z hlediska archeologie, historie,

jazykovědy či antropologie. Základní otázka tedy zní: jak se konstituovalo a jakého původu bylo obyvatelstvo, které se mezi 6. a 9. stoletím objevuje ve střední a východní Evropě a které dobové prameny nazývají „Slované“, tedy termínem, kterým se nazývají i pozdější society v této oblasti, jež spojoval jazyk a zvyklosti? O tom, že se jednalo o obyvatelstvo blízké kultury materiální a duchovní vypovídá fakt, že je tak vnímali nejen neslovanští pozorovatelé, ale i autoři domácí, kteří začínají vlastní realitu reflektovat v textech od 9. století.

První zprávy o Slovanech v 6. a 7. století

V polovině 6. století východořímský kronikář Jordanés sepsal dějiny Gótů – *Getica*. Když popisoval současnou situaci za hranicí Východořímské říše na dolním Dunaji, zmínil se o novém národě, který podle něho zaujal rozsáhlé prostory ve střední a východní Evropě, tam, kde jeho nedávní předchůdci ještě znali zcela jiné národy:

„Mezi těmito řekami se rozkládá Dacia, obklopená věncem strmých Alp. Blízko levé strany Alp, která směřuje k severu, počínaje od pramenů Visly, sídlí početný národ Venethů, který zabírá velký prostor. Ačkoliv jsou nyní jména Venethů různá podle míst a jednotlivých kmenů, přesto jsou převážně nazýváni Sklaveni a Antové. Území Sklavenů začíná od města Noviodunum a od Mursijského jezera a táhne se až k Dněstru; na severu pak až k Visle. Místo měst mají tyto kmene k bydlení bažiny a lesy. Antové, kteří jsou z Venethů nejstatečnější, sídlí v místech od ohybu Černého moře, mezi Dněstrem a Dněprem; tyto dvě řeky jsou od sebe odděleny vzdáleností mnoha denních pochodů [...]“¹

Jordanés nebyl sám, kdo si „Sklavenů a Antů“ všiml. Ještě podrobněji se o nich zmiňuje jeho současník Prokopios z Kaisareie, který ve svých oficiálních historických knihách popsal války impéria s Ostrogóty, Vandaly a Peršany a Slovany poznal nejspíše jako nájemné bojovníky při byzantském tažení v Itálii. Novému početnému národu, který začal znepokojovat severní hranice Východořímské říše, věnoval na stránkách svých děl mnohem větší prostor než Jordanés. Povšiml si jeho původu, dělení, způsobů, náboženské víry i chování k zajatcům:

1 *„Introrsus illis Dacia est, ad coronae speciem arduis Alpibus emunita, iuxta quorum sinistrum latus, qui in aquilone vergit, ab ortu Vistulae fluminis per immensa spatia Venetharum natio populosa consedit. Quorum nomina licet nunc per varias familias et loca mutantur, principaliter tamen Sclaveni et Antis minantur. Sclaveni a civitate Noviettunense et laco qui appellatur Mursiano usque ad Danastrum et in boream Visela tenuis commorantur: hi paludes silvasque pro civitatibus habent. Antes vero, qui sunt eorum fortissimi, qua Ponticum mare curvatur, a Danastro extenduntur usque ad Danaprum, quae flumina multes mansionibus ab invicem absunt [...]“*; Theodor MOMMSEN (ed.), *Iordani Romana et Getica*, Berolini 1882, s. 62–63. Český překlad viz JORDANES, *Gótské dějiny. Římské dějiny*, Stanislav Doležal (trans. et ed.), Praha 2012, s. 43–44.

„Tyto kmeny, totiž Sklavenové a Antové, nejsou ovládnuty jediným mužem, ale žijí odedávna v demokracii, a proto své věci jak příznivé, tak nepříznivé projednávají společně. Rovněž i všechny zvyky mají tyto barbarské kmeny už odedávna podobné [...] Dokonce i pojmenování Slovanů a Antů bylo v minulosti totožné. Opravdu jedni i druzí se nazývali kdysi Sporové [...].“²

Ve druhé polovině 6. století se pak zprávy o „Sklavenech a Antech“ stále rozšiřují, neboť jejich tlak na říši se zvyšuje a navíc nabývá na agresivitu od chvíle, co se ve střední Evropě usazují kočovní Avaři, část kmenů nového etnika si podrobí, s částí uzavrou spojení a na společných výpravách plní balkánské provincie. A nejen to – Sklavenové se tu začínají usazovat a postupně demontovat místní státní správu a církevní organizaci. Jejich průnik na území říše je nesmírně intenzivní a zároveň odlišný od germánských dobyvatelů západního impéria – noví příchozí jsou převážně rolníci hladovíci po půdě bez zájmu o městskou civilizaci a rozvinutou administrativu, která po jejich usazení na dlouhá staletí mizí. Jsou to rovněž pohané a dlouhodobě odolávají christianizaci, takže se hrouť církevní život po celém Balkánu. Původní obyvatelstvo odchází, prchá do hor, anebo se rychle sžívá a asimiluje s příchozími. Dosavadní svět řecko-římské civilizace v jihovýchodní Evropě mizí a uchovává se jen ve velkých městech na řeckém, černomořském a částečně i jadranském pobřeží – v jejich zázemí a vnitrozemí však vzniká jiný, primitivnější. Díky tomu se mění i tón východořímských autorů – z neutrálního či zvědavého ke zděšenému až nenávistnému. Theofylaktos Simokattés popisuje války císaře Maurikia (582–602) se Sklaveny a Avary, Maurikios sám se jim věnuje ve svém spisu o válečnickém umění *Strategikon*, syrský kronikář Jan Efezský je nazývá „národem lživým“, který plení a obsazuje Balkán a Řecko, všímá si jich syrsko-řecký autor Jan Malala, jejich řádění v Thrákii a Heladě líčí historik Menandros Protektor a zvěst o jejich útocích na východořímské provincie dolehla až k vizigótskému autorovi Janu Biclarskému do Hispánie.

Máme před sebou pochopitelně první zprávy o Slovanech, kteří se v písemných pramenech objevují právě v 6. století a v archeologických zřejmě ještě o chvíli dříve – v 5. století. Východořímscí autoři zaznamenali jejich expanzi na jihovýchod evropského kontinentu, podpořenou ještě agresivitou avarského kaganátu, nicméně slovanské etnikum se v následujících stoletích postupně stalo dominujícím nejen na Balkáně, ale i ve střední

2 „... ta gar ethné tauta, Sklabénoi te kai Atai, ouk archontai pros andros henos, all' en démokratia ek palaiou bioteuousi, kai dia touto autois tón pragmatón aei ta te zymfora kai ta diskola es koinon agetai. homioís de kai ta alla hós eipein hapanta hekaterois esti te kai nenomistai toutois anóthen tois barbarois [...] kai mén kai onoma Sklabénois te kai Antais hen to anakathen én. Spourous gar to palaion amfoterous ekaloun ...“, in: PROKOPIUS (in seven volumes), *History of the wars*, book VI (continued) and VII, H. B. Dewing (ed.), London – Cambridge 1962³, s. 268–270. Český překlad PROKOPIOS Z KAISAREIE, *Válka s Góty*, přeložil Pavel Beneš, Praha 1985, s. 211–212.

a východní Evropě. To pochopitelně vyvolává několik zásadních otázek. Předně – odkud se Slované vzali? Jaká byla jejich etnogeneze a kdy a kde se završila, když o nich před 6. stoletím nemáme žádné zprávy a nedokážeme je prokazatelně identifikovat v žádné z archeologických kultur před 5. stoletím? Za druhé – jak probíhala jejich expanze a jak se to stalo, že dosud neznámé či dokonce neexistující etnikum dokázalo v relativně krátké době obsadit rozsáhlá území a to tak, že na většině z nich se udrželo i po další století, prakticky dodnes? A nakonec – proč takřka všichni výše zmínění autoři ze 6. století důsledně dělí celou tuto etnickou skupinu na dva rovnocenné celky – „*Sklaveny*“ a „*Anty*“?

Etnogenetické teorie do začátku 20. století

Odpovědí na tyto otázky je celá řada. Slovanská etnogeneze, původ a pravlast zajímala autory už od raného středověku. Pokud přejdeme tradiční úvod k původu každého národa, který byl užíván ve středověkých kronikách a letopisech – tedy od Noemových synů a ze zmatení jazyků při stavbě babylónské věže – pak se objevilo několik teorií vážících se ke slovanské pravlasti a původu slovanských národů. Tyto teorie většinou nalezneme v úvodech středověkých kronik a raně novověkých historických a geografických spisů, zabývajících se dějinami slovanských národů. Drtivá většina z nich se shoduje v tom, že Slované „odněkud přišli“. Už v raně středověkých kronikách se s tímto pojetím setkáváme, uvedme jen namátkou: podle Kosmy praotec „*Boemus*“ přišel do Čech a tzv. Dalimil dokonce určuje, že to bylo z Balkánu. Nejstarší staroruský letopis z 11./12. století označuje za evropskou pravlast Slovanů Panonii, odkud se měly jednotlivé slovanské kmeny rozsidlit do východní, jihovýchodní a střední Evropy. Stejný názor zastával i polský kronikář Vincent Kadłubek (12./13. století) či *Velkopolská kronika* ze 13. století, která na scénu uvádí tři bratry – Čecha, Lecha a Rusa –, kteří odešli z vlasti svého otce *Pana* Panonie do nových sídel. Přes Balkán a Panonii měli Slované přijít i podle pozdějších autorů – českého kronikáře Přibíka Pulkavy z Radenína (14. století) a jeho polského kolegy Jana Długosze (15. století).

Raný novověk přichází s novými, ucelenějšími koncepcemi, za nimiž stojí snaha propojit antické a slovanské dějiny. Původ Slovanů se proto hledá v některém z národů známých z antických pramenů. Zmiňme si tedy několik hlavních teorií a některé jejich zástupce. Velké popularity se dočkalo ztotožnění Slovanů se starověkými Sarmaty, které doznalo rozšíření především mezi šlechtickou vrstvou v Rzeczpospolitě. Řada polských i nepolských autorů (např. Grzegorz ze Sanoku, Jan Dubravius, Marcin Kromer, Alessandro Guagnini, Ludovik Crjević Tuberon, Bernard Wapowski, Maciej Strykowski, Bohuslav Balbín) proto tvrdila, že Slované vycházejí ze Sarmatů či přinejmenším, že slovanská (tj. polsko-litevsko-rusínská) šlechta je dědičkou Sarmatů a jejich ctností.

Tento názor vedl až k pozoruhodné společenské ideologii v polsko-litevském státě mezi 16. a 18. stoletím – sarmatismu. Našly se však i rozdílné názory: Slované pocházejí od germánských Vandalů (Martin Krantz), z Balkánu (Maciej z Miechowa), od Gótů (kronika „dukljanského popa“ z 12. století) nebo Skythů (Jan Potocki). Velmi populární byla teorie tvrdící, že se Slované ukrývali v antické době pod jménem Ilyřů a tudíž jejich pravlastí je západní Balkán. Díky tomu byl řadě antických postav z Ilýrie připisován slovanský původ, nejčastěji církevnímu otci Jeronýmovi, kterého za Slovana označoval i Jan Hus a který byl mezi katolickými Slovany považován za tvůrce slovanského písma, když se vytratila vzpomínka na cyrilometodějskou misi.

Teprve 19. století přineslo první skutečně vědecké pokusy o odhalení původu Slovanů. Byl to Josef Dobrovský, který odmítl dosavadní humanistické snahy o hledání slovanských kořenů mezi antickými národy, zavrhl rozšířenou etymologii pojmenování „Slovan“ od slova „sláva“, ale tvrdil, že souvisí se „slovem“, tj. Slovan je ten, kdo rozumí slovům, s kým se lze dohovořit „slovanským“ jazykem. Jako pravlast Slovanů navrhl oblast horního toku řek Odry, Visly, Moravy a Labe, později ji však přesunul k dolní Volze. Dobrovského teze rozvinuli polští učenci Wawrzyniec Surowiecki (*Śledzenie początków narodów słowiańskich*, 1820) a Zorian Dołęga Chodakowski (*O Słowiańszczyźnie przed chrześcijaństwem*, 1818), kteří slovanské jazyky určili jako indoevropské a zdůraznili pro další bádání význam etnografie a archeologie. První velkou etnogenetickou hypotézu pak představil Pavel Josef Šafárik. Podle něho byla pravlast Slovanů v sousedství Keltů, Germánů, Litevců a Thráků, identifikuje je s národy zaznamenanými u Hérodota (Budinové, Neurové, Skythové orači a Skythové zemědělci), ovšem za prvotní pravlast označuje Panonii, kterou prý Slované definitivně opustili pod tlakem Keltů. V pozdějších pramenech se podle Šafárika objevují Slované pod jménem Venetů a čas od času se odrazilo jejich vlastní pojmenování ve starověkých pramenech (Serbi, Stauani, Velti, Karvoni atd.) K „dunajské“, tedy panonské, teorii se během 19. století vrátilo ještě několik autorit ze slovanského vědeckého světa – Joachim Lelewel, Franjo Rački, Sergej Michajlovič Solovjov. Pozornost se však začala upínat k východní Evropě. Pozoruhodnou lingvistickou práci vykonal Anton Semjonovič Budilovič, který se pokusil vytvořit praslovanský lexikální základ,³ na jehož základě určil charakter slovanské pravlasti: krajina s mírným klimatem s množstvím jezer a řek, rovinatá či mírně zvlněná, vzdálená od moře; názvosloví fauny a flóry odpovídá Podněpří, Pobuží a Podkarpátí.⁴

3 Anton Seměnovič BUDILOVIČ, *Pervobytnyje slavjane v ich jazyke, byte i ponjatijach po dannym leksikalnym. Issledovanija v oblasti lingvističeskoj paleontologii slavjan*, Kijev 1878.

4 Historický přehled bádání a názorů od středověku až po 19. století viz Lubor NIEDERLE, *Slovanské starožitnosti. Díl I. Původ a počátky národa slovanského. Svazek I.*, Praha 1902, s. 35–65; Valentin

Zkoumání slovanské etnogeneze ve vědě 19. století uzavírá ucelená koncepce Lubora Niederleho, kterou představil v první části svého monumentálního díla *Slovanské starožitnosti*. Niederle shromáždil dosavadní názory, dobové zprávy, prameny i do té doby zpracovaný archeologický materiál a na základě pečlivé a invenční vědecké práce došel k tomuto názoru: pravlast Slovanů ležela na sever od Karpat mezi Vislou a Dněprem, přičemž není vyloučeno, že tuto oblast můžeme rozšířit na západě k Odře a na východě za Dněpr. Slované zde sídlili ještě před tím, než do těchto oblastí vstoupili Germáni, na jihu byli jejich sousedy Thrákové, na jihovýchodě Kimmeriové a později Skythové a Sarmati, na severovýchodě Ugrofinové a na severu Baltové. Niederle rovněž předpokládá, že baltské a slovanské kmeny kdysi tvořily jeden celek balto-slovanské jednoty. Co se týče archeologických kultur, považuje Niederle za slovanskou již lužickou kulturu, která se rozvíjela ve 12. – 6. století př. n. l. na území dnešního východního Německa, Polska, západní Ukrajiny a Běloruska.⁵

Tato Niederlova teorie se pak stala východiskem pro hypotézy 20. století, které ji zpřesňovaly či zpochybňovaly na základě nových poznatků z archeologie nebo lingvistiky. V tomto procesu vykrytalizovaly čtyři základní otázky ohledně slovanské etnogeneze a jejího geografického jádra:

1. Existovala kdysi balto-slovanská jednota, nebo je blízkost obou etnik výsledkem dlouhodobého ovlivňování?
2. Vychází slovanská etnogeneze ze staroevropských kultur popelnicových polí, konkrétně z lužické kultury, nebo z východoevropských kultur rozvíjejících se v pásu smíšených lesů?
3. Lze „slovanskou pravlast“ klást na území dnešního Polska mezi řeky Vislu, Odru a Bug, nebo na Ukrajinu k povodí Dněpru?
4. Můžeme hovořit o dlouhodobém vývoji slovanského etnika ještě v době antiky, nebo se Slované zformovali jako relativně mladý celek těsně nebo v průběhu stěhování národů?

Východiska pro současnou diskuzi

Spory o tyto otázky a o charakter slovanské expanze v raném středověku nejsou uzavřeny dodnes. Svědčí o tom i bouřlivá debata, která dosud probíhá na poli polské slavistiky, lingvistiky a archeologie nebo četné publikace sovětsko-ruské provenience za posledních

Valentinovič SEDOV, *Slavjane v drevnosti*, Moskva 1994, s. 5–94; Hanna POPOWSKA-TABORSKA, *Wczesne dzieje Słowian w świetle ich języka*, Wrocław – Warszawa – Kraków 1991, s. 7–21.

5 L. NIEDERLE, *Slovanské starožitnosti*, s. 24–30, 78–79, 505–507.

třicet let věnující se tomuto tématu. Debata se dokonce někdy vyostřuje podle toho, která koncepce se zrovna bortí a která nahrazuje předešlou.⁶ Navíc stále častěji bývají zpochybňovány dosud neotřesitelné metodologické postupy. S revolučními myšlenkami přicházejí někteří badatelé především v poslední době. Například americko-rumunský historik Florian Curta tvrdí, že Slované jsou v podstatě konstruktem východořímských zpravodajců z 6. století a jako etnikum se formovali až pod kulturním vlivem východního impéria. Na rozsáhlá území střední a jihovýchodní Evropy se podle Curty nestěhovali konkrétní lidé se svojí kulturou, ale šířil se zde pouze „slovanský“ kulturní kód nesený jazykem, což se obé mělo zformovat „*ve stínu byzantských pevností na Dunaji*“.⁷ Podobně „postmoderně“ přistoupil k problematice britský archeolog Paul M. Barford, když navrhl radikálně zpochybnit dobové písemné prameny jako konstrukty své doby, které nevypovídají fakta, ale jsou jen svědectvím o myšlení svých autorů. Barford provokativně klade otázku, zda *Sklaveny* a *Anty* lze vůbec považovat za Slovany, protože nikde v pramenech není řečeno, že hovořili „slovanským“ jazykem, a středověká etnika má pouze za uměle vytvořené a těkavé entity.⁸ Německý historik a antropolog Sebastian Brather zase tvrdí, že na slovanské expanzi se podílely především ozbrojené skupiny, kolem nichž se formovaly skupiny spojené sociálně, ale nikoliv biologicky nebo etnicky.⁹ To by pochopitelně zcela rozvolňovalo teorii o nějaké slovanské etnogenezi nebo pravlasti, neboť formování a kultura těchto skupin by byla stejně těkavá, jak to navrhuje Barford. Rovněž je zpochybňována snaha určovat pohyb a identitu Slovanů podle archeologických kultur, což vychází z přesvědčení, že jednu kulturu může sdílet více etnik a naopak, jedno etnikum může být nositelem více archeologických kultur. Pokud bychom ovšem takovouto tezi uplatňovali absolutně, pak nemůžeme nejen o slovanské etnogenezi, ale ani o raných slovanských dějinách říci vůbec nic. Spojitost mezi etnikem a archeologickou kulturou není přirozeně definitivní, ovšem lze nepochybně toto spojení jako orientační

6 K této debatě v polském prostředí viz Premysław URBANCZYK, *Gordický uzel slovanství v Polsku*, in: Premysław Urbanczyk (ed.), „Neslované“ o počátcích Slovanů, přel. Ivo Štefan, Praha 2011, s. 89–101, nebo rozsáhlý konferenční sborník Piotr KACZANOWSKI – Michał PARCZEWSKI (edd.), *Archeologia o początkach Słowian*, Kraków 2005.

7 Srov. Florian CURTA, *Utváření Slovanů. Návrat ke slovanské etnogenezi*, in: P. Urbanczyk (ed.), „Neslované“ o počátcích Slovanů, s. 21–40; příp. Florian CURTA, *Utváření Slovanů (se zvláštním zřetelem k Čechám a Moravě)*, přel. Petr Charvát, *Archeologické rozhledy* 60, 2008, s. 643–694. Podrobněji Florian CURTA, *The Making of Slavs: History and Archaeology of Lower Danube Region, c. 500–700*, Cambridge 2001.

8 Paul BARFORD, *Pochopit neznámé: Archeologie a šíření slovanského jazyka*, in: P. Urbanczyk (ed.), „Neslované“ o počátcích Slovanů, s. 63–88; podrobněji TÝŽ, *The Early Slavs: culture and society in early medieval eastern Europe*, London 2001.

9 Sebastian BRATHER, *Byli slovanští přistěhovalci jednotnou skupinou, nebo se regionálně odlišovali?*, in: P. Urbanczyk (ed.), „Neslované“ o počátcích Slovanů, s. 41–61.

princip uplatňovat především při zkoumání takových archaických společností, jakými byly „barbarské“ society antické a raně středověké Evropy. Poměrně přehledně to osvětlil polský archeolog Michał Parczewski, když vyjmenoval vše, co v ideálním případě obsahuje pojem „archeologická kultura“:

- způsob a rozsah využívání životního prostředí, tedy i způsob budování osídlení;
- formy staveb a stavební postupy;
- projevy hospodářské aktivity, technická a technologická úroveň;
- životní standart populace a její společenská struktura;
- umělecká stylistika a úroveň výrobků;
- směr, síla a okruh kulturních kontaktů navenek;
- vojenství;
- pohřební obřad;
- další aspekty životního stylu (společenská organizace, náboženský kult atd.).¹⁰

Pokud si uvědomíme, že toto vše je spojeno s etnickým a kmenovým životem jednotlivých archaických societ a zrcadlí jejich náboženskou, zvykovou a právní existenci, krátce řečeno jejich identitu, pak spojení mezi archeologickou kulturou a etnikem nemůžeme jen tak svévolně zrušit, ač, jak bylo řečeno výše, jsme si vědomi, že nemusí platit absolutně. Lze se naopak ptát, zda nové názory, zpochybňující dosavadní postupy a teze, nejsou spíše než vědeckým myšlením nesený módním relativismem a postmoderním přístupem k identitě, zejména etnické, kulturní a národní.

Zopakujme si zde zásadní milníky, které mjíme při cestě za odhalením tajemství původu Slovanů. Za prvé se můžeme zeptat: skutečně tak energické a v expanzi úspěšné etnikum z počátku raného středověku nenalezneme v antických pramenech? Jedna z možností zde je a byla opakována už od raného novověku – Venetové. Proč právě oni? Protože Němci od středověku nazývali Slovany termíny *Wenden* nebo *Winden*. Podobně označují Slovany, příp. Rusy i ugrofinské národy z okolí Baltského moře: *venoja* (finsky), *vene* (estonsky), *venea* (= Rus, karelsky). Slované se tak nikdy nenazývali, jedná se tak o exonymum, které není nijak neobvyklým jevem. Stejně tak Slované své západní germánské sousedy nazývali *Němci*, ačkoliv ti si tak rovněž nikdy neřikali. A románské obyvatelstvo zase bylo označováno Slovany za *Vlachy*, což byl pojem převzatý od Germánů, kteří jím pojmenovávali své keltské sousedy (srov. Wales). Venetové (či Venedové) antických pramenů by tak bylo pojmenování Slovanů, které by ovšem antickým autorům prostředkovali jim bližší germánští informátoři. Vzhledem k tomu,

10 Michał PARCZEWSKI, *Podstawy lokalizacji pierwotnych siedzib Słowian*, in: P. Kaczanowski – M. Parczewski (edd.), *Archeologia o początkach Słowian*, s. 67.

že Slované s antickým světem přímo nesusousedili, neměli šanci mu sdělit, jak říkají sami sobě.

O Venetech/Venedech informují především tři významní autoři. V prvním století je to Gaius Plinius starší ve svém díle *Historia naturalis* (77 n. l.), který je situuje k Visle do sousedství Sarmatů, Hírrů a Skírů: „*Někteří tvrdí, že [toto území] je až do řeky Vistly osídleno Sarmaty, Venedy, Skiry, Hirry ...*“.¹¹

Poněkud podrobněji o nich píše ve 2. století Publius Cornelius Tacitus při svém popisu Germánie v díle *De origine situ, moribus ac populis Germanorum*:

„*Zde je konec Suebie. Zda mám zařadit Peuciny [= Bastarnové], Venedy a Fenny ke Germánům, nevím [...] Venedové převzali mnohé z jejich [Peucinů] mravů, neboť kvůli loupežím bloudí po lesích a horách, které se tyčí mezi Peuciny a Fenny. Ale spíše je lze přiřadit ke Germánům, protože si staví domy, nosí štíty a pochodují pěšky a přitom všichni velkou rychlostí; to vše je odlišuje od Sarmatů, kteří život tráví na vozech a na koních ...*“.¹²

Rovněž ve 2. století se o nich zmiňuje a do své mapy je zakresluje geograf Klaudios Ptolemaios v díle *Geografiké hyfégésis*. Ptolemaios je ovšem posouvá až k moři, resp. k „*Venedskému zálivu*“, což je dnešní Gdaňská zátoka při ústí Visly. Ptolemaios se o Venedech zmiňuje hned na třech místech v popisu ke své mapě:

„*V Sarmatii sídlí velké národy: Venedi podél Venedského zálivu, nad Dákii Peukinové a Basternové [...] Z menších kmenů Sarmatii obývají podél řeky Vistuly pod Venedy Gythónové, poté Finnové a pak Sulóni [...] Na východ od uvedených jsou pod Venedy Galindové a Sudinové a Stauanové až k Alanům ...*“.¹⁵

Problém je, že neexistují žádné přímé důkazy, podle nichž bychom mohli antické Venety/Venedy ztotožnit se Slovany. To provedl až Jordanés, nepochybně pod vlivem gótské

11 „*Quidam haec habitari ad Vistlam usque fluvium Sarmatis, Venedis, Sciris, Hírris tradunt ...*“, Ludovicus JANUS (ed.), *C. Plini secundis naturalis historiae libri XXXVII*, Lipsiae 1870, s. 177, l. IV/cap. 14.

12 „*Peucinatorum Venetorumque et Fennorum nationes Germanis an Sarmatis ascribam, dubito [...] Veneti multum ex moribus traxerunt. Peucinos Fennoque silvarum ac montium erigitum, latrociniiis pererrant. Hi tamen inter Germanes potius referuntur, quia et domos figunt, et scuta gestant, et peditum usu ac pernecitate gaudent: quae omnia diversa Sarmati sunt, in plaustro equoque viventibus ...*“, Ludovicus TROSS (ed.), *C. Cornelii Taciti De origine, situ, moribus ac populis Germanorum libellus*, Hammone 1841, s. 45–46 (cap. 46).

13 „... *katechei de tén Sarmatian ethné hoi Ouenedai par' holon ton Ouenedik on kolpon, kai hyper tén Dakian Peukinoi te kai Basternai ...*“.

14 „*Elattona de ethné nemetai tén Sarmatian para men ton Ouistoulan potamon hypo tous Ouenedas Gythónes, eita Finnói, eita Soulónes ...*“.

15 „... *Tón de eíemenón eisin anatolikóteroi hypo men tous Ouenedas (palin) Galindai kai Soudinoi kai Stauanoi mechri tón Alanón ...*“, vše in: Carolus Fridericus Augustus NOBBE (ed.), *Claudii Ptolemaei Geographia, tom I.*, Lipsiae 1843, liber III/cap. 5, s. 170–171.

tradice, případně textu, z něhož vycházel – dnes ztracených *Dějin Gótů* od senátora Cassiodora. Germáni skutečně nazývali Slované *Venety*, ovšem je otázka, zda jim toto označení nepřisoudili až na samém prahu středověku, kdy Slované zaujali sídla jejich bývalých sousedů – „pravých Venetů“. Venetové byli nepochybně indoevropským etnikem a obývali pomezí východní a střední Evropy. Část tohoto etnika se usídlila i na severu Jadranu, kde po sobě jeho příslušníci zanechali několik nápisů psaných latinkou a pojmenování Benátek (Venezia). Z nečetných nápisů vyplývá, že se jednalo o jazykovou skupinu blízkou italským a keltským jazykům, výhonek staroevropského obyvatelstva z kultur popelnicových polí, který se rozvíjel zřejmě v rámci lužické kultury a následně byl zatlačen expanzí germánských kmenů více na východ. Není pochopitelně vyloučeno, že byli Venetové ve středovýchodní Evropě pohlceni v procesu slovanské etnogeneze protoslovanským živlem a že tedy antické prameny mohou pod jménem Venetů informovat o praslovanském obyvatelstvu. K tomu však chybí jakékoliv přímé a podpůrné důkazy. Znamenalo by to, že by Venetové-Slované museli být nositeli některé z tehdejších místních archeologických kultur – a to není jisté. Nechybí ovšem teorie ze strany některých lingvistů, které by ztotožnění „vislanských“ Venetů/Venedů podporovaly. Sovětský jazykovědec V. V. Martynov došel k názoru, že slovanské jazyky obsahují exkluzivní italsko-slovanské izoglosy, které se do vyvíjející se praslovanštiny dostaly již někdy mezi 12. a 10. stoletím př. n. l. Později na praslovanskou oblast působily rovněž vlivy íránské (6. – 5. století př. n. l.), keltské a germánské (5. – 3. století př. n. l.).¹⁶ Italsko-slovanské izoglosy se týkají především vývoje původních osobních zájmen, které jsou pro italské a slovanské jazyky překvapivě podobné, ale liší se ve srovnání s bližšími jazyky baltskými. Z toho Martynov vyvodil, že předpokládaná balto-slovanská jednota neexistovala, že se praslovanština formovala v sousedství či v součinnosti s nějakým protoitalským živlem (Venedové?) a že na ni dlouhodobě působily germánské dialekty. Martynov dokonce sestavil podrobný seznam vzájemných germánsko-praslovanských a praslovansko-germánských izoglos, jejichž původ klade ještě do staletí před naším letopočtem.¹⁷ Z výše řečeného pak vyplývá, že Martynov svým jazykovědným zkoumáním podpořil: 1) myšlenku, že slovanské etnikum se rozvíjelo na území mezi Odrou a Vislou, případně ještě na východ od Visly v rámci lužické kultury mezi pragermánským a prabaltským živlem (čímž se autor přihlásil k tehdejšímu oficiálnímu stanovisku polské

16 Viktor Vladimirovič MARTYNOV, *Slavjanskij, italskij, baltiskij glottogenez i jego verifikacija*, in: Aleksander Sergejevič Gerd – Gleb Sergejevič Lebedev (edd.), *Slavjane. Etnogenez i etničeskaja istorija*, Leningrad 1989, s. 37–44.

17 Viktor Vladimirovič MARTYNOV, *Lingvističeskije metody obosnovanija gipotezy o vislo-odrojskoj prarodine slavjan*, Minsk 1963, s. 21–39.

slavistiky a ke starší Niederlově teorii), 2) ztotožnění Venetů/Venedů z antických pramenů se Slovany.

Vislo-oderská teorie

Tuto teorii – že oblast formování slovanského etnika ležela na území dnešního Polska – můžeme pracovníčně nazvat „vislo-oderskou“. Byla velmi oblíbená v polské archeologii a slavistice během 20. století, významně ji propracoval polský archeolog Tadeusz Lehr-Spławiński¹⁸ a nejnověji a nejpodrobněji ji shrnul a vyložil až ruský archeolog Valentin Valentinovič Sedov – a díky jeho autoritě došla sluchu i u řady ruských a ukrajinských badatelů. Vislo-oderská hypotéza se vrací ke skupině indoevropského obyvatelstva, které někteří badatelé nazývají Staroevropany. Toto obyvatelstvo bylo nositelem řady mohylových kultur v první polovině 2. tisíciletí př. n. l., z nichž se postupně kolem 13. století př. n. l. vyvinula skupina kultur popelnicových polí. Tato staroevropská kultura se stala základem pro formování velké části evropských etnik: na severu to byli Germáni, na Apeninský poloostrov zamířili Italikové, na západní Balkán a do Panonie Ilyrové a ze samotného jádra staroevropského obyvatelstva se zformovali Kelti. Součástí této skupiny byla i lužická kultura na území dnešního východního Německa a Polska. Její slibný vývoj však přerušil skythský vpád v 6. století př. n. l., který vedl ke kulturním změnám v oblasti, nikoliv však k výměně obyvatelstva. Na lužickou kulturu navazuje kultura zvoncovitých pohřbů, rozvíjející se mezi 4. a 2. stoletím př. n. l. Právě tuto kulturu považuje Sedov za první (pra)slovanskou kulturu, v jejímž rámci došlo k zformování (pra)slovanského etnika. Obyvatelstvo této kultury bylo totiž výsledkem smíšení Staroevropanů s příslušníky západobaltského etnika z pomořské kultury, kteří pronikali vislanským bazénem směrem na jih.¹⁹ Smíšením těchto dvou typů indoevropského obyvatelstva vysvětluje Sedov jazykové vazby Slovanů jak na baltský okruh, tak na okruh italicecko-ilyrsko-keltský, který naopak není patrný v baltských jazycích.²⁰ Od této kultury zemědělců a pastevců, kteří budovali nevelká, neopevněná sídliště o 20–40 domech na březích řek, se podle Sedova počíná první fáze vývoje slovanského etnika, která kontinuálně pokračuje až do raného středověku. Období kultury zvoncovitých pohřbů také Sedov považuje za první fázi ve vývoji praslovanštiny a své tvrzení opírá i o argumenty jazykovědců,²¹ kteří právě mezi lety 400 př. n. l. – 0 n. l. vymezují první vývojové

18 Tadeusz LEHR-SPLAWIŃSKI, *O pochodzenie i praoczyźnie Słowian*, Poznań 1946, s. 134–140.

19 Valentin Valentinovič SEDOV, *Slavjane. Istoriko-archeologičeskoje issledovanie*, Moskva 2002, s. 69–76.

20 Oleg Nikolajevič TRUBAČOV, *Etnogenez i kultura drevnich slavjan. Lingvističeskie issledovanija*, Moskva 2002², s. 28–30.

21 Fedot Petrovič FILIN, *Obrazovanie jazyka vostočnych slavjan*, Moskva – Leningrad 1962.

období praslovanského dialektu. Jak ovšem namítá Arnošt Lamprecht, nemůžeme tuto fázi považovat za nic více, než za vydělení jednoho dialektu ze širší pozdně indoevropské jazykové základny. Nejednalo se tak o nějaký „(pra)slovanský jazyk“, ale o pouhý dialekt, který v sobě ještě neměl sílu identifikačního znaku tvořícího svébytnou identitu svých mluvčích.²² Nicméně Sedov tvrdí, že právě od této doby můžeme hovořit o slovanském živilu. Ti Staroevropané, kteří nebyli zasaženi západobaltskou migrací, pak používali pojmenování Veneti/Venedi, které bylo později Germány vztaženo na slovanské obyvatelstvo.

Kultura zvoncovitých pohřbů byla kolem 3. století zasažena laténským vlivem, jehož nositelé byli Keltové. Keltská expanze částečně zasáhla i území dnešního Polska a celou oblast výrazně kulturně a civilizačně obohatila především o nejrůznější technologické novinky. Navíc měli Kelti vliv na formování nových kultur v prostoru středovýchodní Evropy – przeworskou kulturu, která vzniká ve 2. století př. n. l. a trvá až do 5. století, a zarubiněckou kulturu.²³ Podle Sedova zarubiněckou kulturu, která se rozvíjela mezi 3. stoletím př. n. l. a 2. stoletím n. l., vytvořili přesídlenci z kultury zvoncovitých pohřbů – tedy smíšené praslovansko-západobaltské obyvatelstvo – prchající před keltskou expanzí dále na východ na území dnešního Běloruska a západní Ukrajiny až k hornímu a střednímu Dněpru. Jako výraznější a trvanlivější se však projevila przeworská kultura – tu tvořilo podle Sedova slovanské obyvatelstvo, jež pohltilo příchozí Kelty a od západu pronikající germánské kmeny. Zde je zdroj germánských vlivů na praslovanštinu, jak je popsal Martynov. Sedov ztotožňuje existenci przeworské kultury s druhou fází praslovanštiny. Przeworská kultura se od 1. století př. n. l. šířila na východ a jihovýchod kolem Karpatského oblouku a v pozdějších staletích Karpaty na některých místech i překročila. Pronikla až k hornímu Podněstří, kde se setkala se zarubiněckou kulturou.²⁴ Podle Sedova se tak slovanské etnikum od 2. století př. n. l. vyvíjelo v rámci dvou kultur – przeworské a zarubiněcké. Zarubiněcká kultura byla poněkud civilizačně zaostalejší: v jejím rámci vznikala malá, neopevněná sídliště o 4–12 domech na nevysokých místech, teprve od 1. století př. n. l. se začala sídliště opevňovat. Pohřby byly chudé, žárové, někdy urnové se zbytky rituálních hostin. Železo se dobývalo z blatných rud, vznikala i ojedinělá hutní centra, na vysoké úrovni byla bronzová metalurgie. Obyvatelstvo se věnovalo především zemědělství, navazovalo však i obchodní vztahy se stepním světem, řeckým Černomořím a evropskými Kelty, a do těchto oblastí vyváželo maso, kožešiny

22 Arnošt LAMPRECHT, *Praslovanština a etnogeneze Slovanů*, Sborník prací filozofické fakulty brněnské univerzity, D 32, 1985, s. 31–38.

23 V. V. SEDOV, *Slavjane. Istoriko-archeologičeskoje issledovanije*, s. 88–94.

24 D. N. KOZAK, *Pševorskaja kultura v meždureč'je Dnestra i Zapadnogo Buga*, in: Volodymyr Baran (ed.), *Problemy etnogeneza slavjan*, Kijev 1978, s. 72–91.

a med směnou za luxusní předměty.²⁵ Tato kultura však neustále trpěla nájezdy Sarmatů, které zřejmě stály za jejím zánikem a přesunem obyvatelstva více na západ a sever, přičemž na středním Dněpru později vznikají nástupnické kultury pozdně zarubinečká a kyjevská.²⁶

Naopak przeworská kultura expandovala do východní Evropy a podle Sedova se její obyvatelstvo – slovanské – podílelo i na částečné kolonizaci jižního a jihozápadního pásu dnešní Ukrajiny společně s vlnou germánského obyvatelstva wielbarské kultury – tedy s Góty. Podle Sedova tak byli Slované této rané fáze spolutvůrci nově vznikající černachovské kultury a následně i jejími nositeli vedle Gótů, Sarmatů a Geto-Dáků. V této době také docházelo k intenzivním kontaktům s Góty i Sarmaty, což se odrazilo na slovanské kultuře i jazyku. Po hunském vpádu pak Sarmaté a Gótové z východní Evropy mizí, zemědělské slovanské obyvatelstvo však zůstává, i když v důsledku bouřlivých událostí 4. a 5. století jeho civilizační úroveň upadá.²⁷ Nicméně v závěru 5. století se Slované stávají dominantním živlem ve východní Evropě a úspěšně se šíří i na Balkán a do střední Evropy. V té době vznikají i raně středověké slovanské kultury, které Sedov ztotožňuje s názvy Slovanů zaznamenanými u Jordana: Venetové měli být nositeli slovanských kultur v severních oblastech střední a východní Evropy, *Antové* tvůrci peňkovské kultury na jihu Ukrajiny, jejíž obyvatelstvo se účastnilo osídlování východního Balkánu, a *Sklaveni* se měli rozvíjet v rámci pražsko-korčakovské kultury, která se rozšířila v pásu od západního Balkánu a středního toku Labe přes Panonii až po území západní Ukrajiny, prakticky až k Dněpru.²⁸

Dněperská teorie, krakovská škola

Tato „vislo-oderská“ teorie však narazila na propracovanou kritiku, jež vzešla z badatelského prostředí, kde byla paradoxně dlouhá léta zastávána – z polské archeologie. Tzv. krakovská škola v čele s Kazimierzem Godłowským vypracovala novou hypotézu, která se ostře rozešla se závěry zastánců „vislo-oderské“ pravlasti Slovanů. Godłowski vyslovil několik zásadních tezí, kterými zamítl návaznost raně středověkých slovanských kultur (Praha-Korčak, Peňkovka) na kultury pozdně římských provincií (przeworské, zarubinečké, černachovské). V nich konstatoval, že slovanské kultury 6. – 7. století byly poměrně jednoduší a vykazovaly několik charakteristických rysů:

25 Jevgenij Vladimirovič MAKSIMOV, *Zarubineckaja kultura*, in: V. Baran (ed.), *Problemy etnogeneza slavjan*, s. 39–56.

26 Tamtéž, s. 125–141.

27 Tamtéž, s. 151–189.

28 Tamtéž, s. 205–207.

1. jednalo se o výrazně zemědělské kultury;
2. na nízkém stupni vývoji byla řemesla, zvláště ve srovnání s kulturami pozdně římských provincií: nebyl znám hrnčířský kruh, málo kovových výrobků;
3. budovaly se nevelké, otevřené osady u řek a na terasovitých březích, teprve v 7. století se objevují první obranná sídliště;
4. domy byly nevelkými polozemnicemi s pecí či ohništěm v jednom z rohů;
5. pohřby probíhaly žehem, výbava hrobů byla chudá, šlo o popelnicová i nepopelnicová pohřebiště, někdy dokonce archeologicky nezachytitelná;
6. materiální kultura i jazyk Slovanů v raném středověku jsou nápadně jednotné, z čehož vyplývá, že se nemohly vyvíjet po delší dobu na rozsáhlejších územích, nýbrž na malých, kompaktních plochách.²⁹

Godłowski dále konstatuje, že mezi raně slovanskými kulturami a kulturami pozdně římských provincií neexistuje kontinuita – starší kultury byly rozvinutější, obsahovaly jiné rysy (např. ve výstroji, výzbroji), budovaly jiné typy domů, měly jiné způsoby pohřbívání a jinou sociální i hospodářskou stratifikaci. Pouze v nejstarší fázi slovanských kultur, která je zachytitelná pro konec 4. a začátek 5. století na horních tocích Bugu, Prutu a Dněstru, se jejich nositelé během kolonizace území dnešní jižní Ukrajiny a Moldávie setkávali s ustupující černachovskou kulturou. Definitivně se pak raně středověké slovanské kultury – tedy především pražsko-korčakovská – zformovaly během 5. století na území na východ od karpatského oblouku až po pripjatské bažiny a levobřeží středního Dněpru (plocha přibližně o 300 000 km²), což bylo východisko velké slovanské expanze a krystalizační jádro závěrečné fáze slovanské etnogeneze. Následovala expanze na dolní Dunaj, k hornímu toku Visly a nejspíše i do karpatské kotliny.³⁰

Zůstává však otázka, kde hledat prvotní jádro slovanské etnogeneze. I na ni dává Godłowski odpověď: poukazuje na jistou podobnost mezi raně slovanskými kulturami a dědičkami kultury zarubiněcké – pozdně zarubiněckou a kyjevskou kulturu. Oba kulturní okruhy měly především Slovanům velmi podobný způsob pohřbívání a budování sídlišť (polozemnice, ovšem bez pece). Odlišovaly se však keramikou a především v oblasti jejich rozvoje (2. – 4. století, střední Podněpří) není dochována starší slovanská topa-hydronymie – ta je baltská. Na to však lze namítnout, že slovanské etnikum se mohlo na základě těchto kultur zformovat až nedlouho před svou expanzí.³¹ Co by to tedy znamenalo? Tato „dněperská“ teorie v podstatě pracuje s tzv. balto-slovanskou jednotou, respektive považuje Slovanů za potomky části starého baltského obyvatelstva ve východní Evropě, jejíž kultura i jazyk se v jisté fázi odštěpila od baltského masivu a zformovala se

29 Kazimierz GODŁOWSKI, *Pierwotne siedziby Słowian*, Kraków 2000, s. 111–114.

30 Tamtéž, s. 114–123, 167.

31 Tamtéž, s. 118.

do samostatné skupiny. Odlišnosti, které vykazují Slované vůči Baltům, lze přičíst na vrub vlivům, které k této skupině dolehly ze střední Evropy (germánské, italo-ilyro-keltské) nebo ze stepí (iránské kočovnické). „Dněperská“ teorie dosáhla uznání u celé řady badatelů – přihlásil se k ní např. český archeolog Zdeněk Váňa,³² jehož podpořil i jazykovědec Arnošt Lamprecht, který podpořil myšlenku o pozdním zformování slovanského etnika a slovanského jazyka jako identifikačního znaku tohoto nového etnika – podle Lamprechta až po roce 400, kdy můžeme hovořit o praslovanštině jako o samostatném jazyku.³³ Celou teorii ale ještě rozpracovali (často nezávisle na krakovské škole) sovětští (ruští, ukrajinští, běloruští) badatelé. M. B. Ščukin popsal etnogenezi Slovanů v těchto sedmi bodech:

1. prvním impulsem byl vpád Sarmatů v 1. století do oblasti zarubinské kultury (jejíž nositelé měli být podle Ščukina germánské Bastarnové), který zničil sídliště a hradiště na středním Dněpru, zatímco na pomezí střední a východní Evropy se směrem k východu a jihovýchodu pohybovali Gótové a nositelé przeworské kultury;
2. původní „zarubiňci“ odešli do lesních oblastí, kde svým kulturním vlivem zasáhli část baltského obyvatelstva;
3. postup Gótů na východ vytlačil část Baltů k Dněpru, kde se smísili se zbytky Bastarnů – výsledkem byla skupina, kterou podle Ščukina známe z antických pramenů jako Venety/Venedy;
4. na základě smíšení tohoto obyvatelstva se formuje kyjevská kultura;
5. kyjevská kultura byla následně zasažena i vlivem gótského politického svazu a černachovskou kulturou, což vedlo
6. na konci 4. století k definitivnímu odtržení Slovanů od baltského zázemí a zformování nového etnika během 5. století;
7. na počátku 6. století pak východní a střední Evropou už postupují raně slovanské kultury pražská a peňkovská; kultury v jejich zázemí (tušemlinská a koločynská) jsou slovanským živlem pohlceny až v 8. až 10. století.³⁴

Podobným způsobem zformuloval svoji chronologii slovanské etnogeneze i G. S. Lebedev, který ji popsal jako postupný proces uvnitř indoevropského obyvatelstva severní části východní Evropy, kde se vytvořila dvě etnogenetická jádra. Z původního proto-balto-slovanského areálu se měly vydělit dvě skupiny – Praslované na jihu a Prabaltované na západě, které měly postupně rozšiřovat svůj kulturní vliv a do svého centra vtahovat okolní,

32 Např. Zdeněk VÁŇA, *Svět dávných Slovanů*, Praha 1983.

33 A. LAMPRECHT, *Praslovanština a etnogeneze Slovanů*, s. 37.

34 Michail ŠČUKIN, *Sem' mirov drevnej Jevropy i problema etnogeneza slavjan*, in: A. S. Gerd – G. S. Lebedev (edd.), *Slavjane. Etnogenez*, s. 56–62.

jazykově i kulturně blízké obyvatelstvo, až vznikly okruhy protobaltský a protoslovanský, které se staly východiskem pro konečné zformování baltského a slovanského etnika. Lebeděv shrnul tento proces do pěti bodů:

1. do konce 1. tisíciletí fungovaly ve východní Evropě v pásu smíšených lesů železné kultury, jejímž nositelem bylo indoevropské obyvatelstvo, na něhož působily vlivy ze západu (pomorská a lužická kultura) a z jihu (Skythové); čas od času se část tohoto obyvatelstva objevila v dobových pramenech (např. Neurové);
2. v posledním století před naším letopočtem vystřídali Skythy Sarmaté a ze západu se začal objevovat vliv Gótů, „przeworců“ (snad Vandalové), a přímé působení „zarubiňců“ (snad Bastarnové);
3. pod náporom Sarmatů ve 2. století zaniká zarubiněcká kultura, Bastarnové odcházejí na jihozápad a zbytek se mísí s místním obyvatelstvem; tak se formují Venedové/Venetové antických pramenů, nositelé pozdně zarubiněcké kultury, snad již můžeme mluvit o Praslovanech;
4. ve 3. – 4. století jsou Praslované v kontaktu s Góty a s dalším germánským obyvatelstvem, které proniklo do východní Evropy, snad bychom je mohli nalézt i v rámci jejich politických svazů;
5. po vpádu Hunů dochází k rozpadu dosavadních etno-politických jednotek a odchodu velké části obyvatelstva na západ a jihozápad; v této situaci se rychle formují Slované jako etno-politická jednotka, která má jednotný dialekt a archeologickou kulturu; Slované se šíří na jih a jihozápad a ve svém okolí pohlcují „protoslovanské“ obyvatelstvo – to je důvod, proč se šíří slovanský vliv tak rychle.³⁵

S postupným vydělováním Slovanů z baltského či balto-slovanského areálu souhlasili i mnozí jazykovědci. J. V. Otkupščikov jej dokazoval na baltské a slovanské terminologii týkající se metalurgie a názvosloví kovů. Nacházíme zde podobnosti více než dost, které by svědčily o tom, že předkové Baltů a Slovanů se s některými kovy a řemeslnými postupy museli seznamovat společně, např. praslovanské **zolt* > *zlatō* / litevské *zēlts* (z indoevropského **ǵʰelh* = „žlutý“); staroslověnské *srrebro* / litevsky *sidabras*, lotyšsky *sidrabs*; staroslověnské *želězo* / litevsky *geležis*, lotyšsky *dzels*, pruský *gelso*; staroslověnsky *svinьcb* = „olovo“ / litevsky *švīnas*, lotyšsky *svins*; praslovansky *ruda* / litevsky *rudā*; příp. litevské výrazy jako *lieti* („lít“), *apkauti* („okovat“), *dumti* („dout“), *maišas* („měchy“) apod.³⁶

35 Gelb Sergejevič LEBEDEV, *Archeologo-lingvističeskaja gipoteza slavjanskogo etnogeneza*, in: A. S. Gerd – G. S. Lebedev (edd.), *Slavjane. Etnogenez*, s. 105–115.

36 Jurij Vladimirovič OTKUPŠČIKOV, *Balto-slavjanskaja remeslennaja leksika (nazvanija metalov, metalurgija, kuznečnoje delo)*, in: A. S. Gerd – G. S. Lebedev (edd.), *Slavjane. Etnogenez*, s. 44–52.

Tímto způsobem je tak umístěna slovanská pravlast na post-zarubiněckém kulturním areálu, kde se měly zformovat její výchozí kultury: kyjevská, pražská, peňkovská a koločynská. Přestože pražská kultura nemá přímé genetické vazby na kyjevskou, jejími nositeli bylo nejspíše stejné obyvatelstvo, jako na kyjevskou kulturu přímo navazující „peňkovci“ a „koločynci“ – rozdíly mezi všemi třemi kulturami jsou zanedbatelné: mají stejné rozložení sídlišť, budují stejné čtvercové polozemnice, tvoří stejnou lepenou keramiku, užívají stejné nástroje, pohřbívají stejným způsobem.³⁷ Hledat spojitosti mezi Slovy a kulturami pozdně římských provincií je zbytečné – tyto vazby neexistují nebo jsou druhotné. Na území dnešního Polska přicházejí Slované až během 6. století a mezi nimi a dříve zaniklou przeworskou kulturou neexistují přímé vazby, které by dokazovaly jakoukoliv kontinuitu. Pouze malé enklávy předchozího obyvatelstva se mísí s nově příchozími, aby jim předaly především znalost místní topo- a hydronymie.³⁸

Kritika lingvistů

Tato „dněperská“ teorie, která považuje slovanskou etnogenezi za proces historicky poměrně mladý a prostorově omezený a která odsunuje slovanskou pravlast mimo rozvinutý svět římských provincií a jejich zázemí, narazila ovšem i v posledních letech na ostrou kritiku zejména z lingvistického hlediska. Tu zformuloval polský badatel Jerzy Nalepa jako ostré odmítnutí tezí krakovské školy a s ní sympatizujících badatelů. Podle něho je „dněperská“ teorie nepřijatelná, neboť naprosto nerespektuje paleolingvistické argumenty a chybně interpretuje historické prameny. Domnělá dněperská pravlast nevykazuje totiž ohledně hydronymie žádné jiné prvky než baltské. Navíc pokud by se praslovanština zformovala jako jazyk nového etnika zde, musela by mít blízko k východobaltským dialektům – tak to však není. Praslovanština, jak ji známe, má daleko blíže k západobaltským jazykům (stará pruština), které se ovšem vyvíjely na jižním břehu Baltského moře od ústí Visly k Němenu a Bugu, tj. praslovanština by z tohoto hlediska měla vzniknout někde na území dnešního Polska. Nalepa se tak hlásí k „vislo-oderské“ teorii, odvolává se na patrné vazby mezi slovanskými a italskými jazyky a tvrdí, že Praslované na území dnešního Polska se vydělili jako svérázná skupina již v 2. tisíciletí př. n. l. z indoevropského obyvatelstva,

37 Rostislav V. TERPILOVSKIJ, *Nasledije kijevskej kultury v V – VI vv.*, in: P. Kaczanowski – M. Parczewski (edd.), *Archeologia o początkach Słowian*, s. 387–402; Aleksander Andrejevič JEGOREJČENKO, *Istoričeskaja situacija v beloruskom Poles'je i prilegajuščich regionach v pervoj polovine I tys. n. e.*, in: Tamtéž, s. 479–486.

38 Judyta RODZIŃSKA-NOWAK, *Ceramika jako źródło studiów nad przemianami kulturowymi i osadniczymi u schyłku starożytności*, in: Tamtéž, s. 267–280; Magdalena MAĆZYŃSKA, *Zanik kultury przeworskiej*, in: Tamtéž, s. 157–163; Piotr KACZANOWSKI – Renata MADYDA-LEGUTKO, *Strefy kulturowe w Europie środkowej w okresie rzymskim*, in: Tamtéž, s. 125–135.

byli v intenzivním kontaktu s italsko-ilyrsko-keltským živlem ještě před jeho rozchodem do dalších částí Evropy, pokud nebyli původně dokonce součástí tohoto obyvatelstva, které se nazývalo Veneti a jejichž jméno bylo později na Slovanů vztahováno. Z pravlasti mezi Baltem, Karpatami a Sudetami se rozešli na jih (předkové Čechů, Slováků a jižních Slovanů) a na východ, kde se v kontaktu s baltským živlem zformovali východní Slované.³⁹ S Nalepovým názorem konvenují i další jazykovědci a indoevropeisti – Witold Mańczak například tvrdí, že je z lingvistického hlediska nemožné, aby Slované na území Polska přejali místní názvy od Germánů, neboť povaha této recepce neukazuje na germánské jazykové podloží,⁴⁰ a stejně tak indoevropeista Krzysztof Witczak poukazuje na skutečnost, že nejstarší indoevropská vrstva polské hydronymie je satemová a nikoliv kentumová, tj. názvy nemohly pocházet od Germánů, kteří hovoří kentumovými dialekty, spíše od obyvatelstva blízkého Slovanům, neboť to hovoří satemovými jazyky.⁴¹

Velmi stará datace vydělení Slovanů z indoevropského základu nachází podporu i u dalších jazykovědců. Asi nejpregnantněji vyjádřil tuto teorii významný sovětsko-ruský lingvista O. Trubačov. Podle něho:

1. geneze Indoevropanů probíhala po celou dobu v Evropě, Indoevropané nepřicházejí do Evropy až jako zformované etnikum, ale vycházejí z místního neolitického osídlení;
2. ani germánské, ani slovanské jazyky v sobě neobsahují stopy předindoevropských jazyků, z toho vyplývá, že v Evropě neexistoval žádný předindoevropský substrát;
3. balto-slovanské východisko je pochybné – řada jevů je v praslovanštině nekonzistentní s baltskými jazyky, společný je např. název železa, ale už ne starší metalurgie;
4. ve 3. tisíciletí př. n. l. sídlili Slované na středním Dunaji, jejich sousedé byli na západě Ilyro-Veneti a Italikové;
5. od Dunaje byla část Slovanů vytěsněna Kelty a odešla k Visle, v první polovině 1. tisíciletí př. n. l. se navíc dostávají na horní tok Labe, Visly, Odry a Dněpru, v druhé polovině 1. tisíciletí př. n. l. teprve Slované opouštějí Podunají, sídlí mezi horním tokem Odry, Visly a Dněpru a jsou ovlivňováni Balty a Ířanci.⁴²

Do takto vzdálených dějin se vypravili i jiní lingvisté – např. Zbigniew Gołąb, který ovšem navrhl jiný proces – dávné oddělení Praslovanů ještě ve 3. tisíciletí př. n. l. a jejich

39 Jerzy NALEPA, *O pierwotnych siedzibach Słowian w świetle nowszych badań archeologicznych, lingwistycznych i historycznych*, *Slavia antiqua* 48, 2007, s. 11–96, 50, 2009, s. 23–200.

40 P. KACZANOWSKI – M. PARCZEWSKI (edd.), *Archeologia o początkach Słowian*, s. 76–77.

41 Tamtéž, s. 81–82.

42 O. N. TRUBAČOV, *Etnogenez i kultura*, s. 5–30.

putování z východní Evropy přes Podněstří až na území mezi Vislu a Odru.⁴³ Problém u takových teorií ovšem je, že jsou prakticky neověřitelné a odtrhávají jazykovědné poznatky od pramenů archeologických. Navíc z nich uniká jeden podstatný moment, který je u etnogeneze zásadní – a tím je uvědomělá identita obyvatel tvořících etno-kulturní jednotku, minimálně jako vymezení vůči odlišnému okolí. Nesmíme zapomínat, že v tomto archaickém období se tato identita, jež byla nepochybně nesena hlavně jazykem, projevovala i v oblasti kultické, která pronikala do ostatních sfér života: organizace společnosti, sociální stratifikace, příbuzenských, právních i politických vazeb. Pokud byli Slované svébytným etnikem již někdy ve 2. tisíciletí př. n. l., museli si toho být vědomi a přenášet svoji identitu z generace na generaci. Při jejich případných přesunech po Evropě by se pak nepochybně musel rozvíjet i jejich dialekt a rozpadat se do stále vzdálenějších podskupin – to však na podobě praslovanštiny, jak ji známe z její poslední fáze v 9. století, patrné není. Proto je na místě jistý skepticismus ohledně možností jazykovědy při konstrukci teorií tohoto typu. Velmi zdrženlivé teze vyslovila polská jazykovědkyně Hanna Popowska-Taborska:

1. oddělení Slovanů z praindoevropského základu je nesporný fakt, nevíme však, kdy se tak stalo, kde se tak stalo a jak k tomuto vydělení došlo;
2. existují nepochybně blízké vazby na baltské jazyky, nelze však lokalizovat pravlast Slovanů vzhledem k Baltům;
3. nemůžeme s jistotou říci, co bylo příčinou oddělení baltského a slovanského živlu a jaké faktory měly vliv na vydělení se Praslovanů;
4. keltismy ve slovanských jazycích jsou nejistým jevem, který pro neznalost keltštiny nelze využít pro pochopení etnogeneze Slovanů;
5. nepochybně jsou kontakty s íránskými jazyky a s germánskými jazyky;
6. nelze určit slovanskou pravlast pomocí hydronymie, slovanských etnonymů, botanických a zoologických pojmů;
7. slovanské jazyky jsou si velmi blízké, mají vysokou lexikální diferenci, fonetické odlišnosti se začaly vyvíjet zřejmě až v druhé polovině 1. tisíciletí.⁴⁴

Pokus o revizi – Andrej Pleterski

Máme tak před sebou několik teorií a řadu názorů, které si vzájemně odporují. Dosud nebylo ohledně slovanské etnogeneze vysloveno poslední slovo a jistým způsobem je tak původ Slovanů – tohoto nejpočetnějšího evropského etnika, které v relativně krátké době

43 Zbigniew GOŁĄB, *O pochodzeniu Słowian w świetle faktów językowych*, Kraków 2004.

44 H. POPOWSKA-TABORSKA, *Wczesne dzieje Słowian*, s. 145–146.

obsadilo rozsáhlé prostory střední, jihovýchodní a východní Evropy – jednou z velkých záhad evropských dějin. O zohlednění všech dosavadních poznatků se ve své koncepci pokusil i slovinský archeolog Andrej Pleterski.⁴⁵ Pleterski nepochybuje, že se praslovanština vydělila z baltických dialektů. Proces etnogeneze souvisí s průnikem germánských kmenů ve 3. století př. n. l. do střední Evropy, jejichž przeworská kultura překryla předchozí obyvatelstvo (snad ony záhadné Venety). Část těchto Venetů odchází před germánskou expanzí na východ až k Dněpru, což posléze vede ke zmatkům v antických pramenech, které situují Venety do různých lokací ve středovýchodní Evropě. Příchod Venetů do oblasti baltické milohradské kultury mohl nastartovat jazykové změny a etnogenetické změny v oblasti. Výsledná zarubiněcká kultura tak už podle Pleterského byla protoslovanská, zatímco ostatní kultury východoevropských smíšených lesů zůstávaly baltické. Zarubiněcká kultura tak v sobě spojuje rysy milohradské kultury se středoevropskými předgermánskými kulturními prvky (pomořanské, kultury zvoncovitých pohřbů). Toto protoslovanské „formační“ období skončilo s krizí zarubiněcké kultury, kterou nahradila praslovanská pozdně zarubiněcká kultura. V této době se už Praslované objevují v pramenech – jsou to Tacitovi Venetové i Ptolemaiovi Stauanové. Na pozdně zarubiněckou kulturu navazuje kultura kyjevská, na jejíž území z jihu pronikala černachovská kultura a s ní Gótové ve snaze kontrolovat obchodní tepny východní Evropy. Z kyjevské kultury se pak formují první prokazatelné slovanské kultury – na místo černachovské přicházejí z kyjevského areálu nositelé peňkovské kultury a na jejich místo přichází praslovanské obyvatelstvo z povodí Děsny – nositelé koločynské kultury. Na Dněstru se zase vlivem migrantů kyjevské kultury formuje pražská kultura. Když Germáni opouštějí východní a střední Evropu pod tlakem Hunů, zaujímají Slované vysídlené oblasti a přesunují se blíže k civilizovanému světu, který o nich záhy podá první písemné zprávy.⁴⁶

Pleterski sice zastává „dněperskou“ teorii, ale díky propracovanějšímu modelu ze samých počátků etnogeneze dokáže vysvětlit i svérázné jazykové prvky praslovanštiny, které jsou jinak kamenem úrazu této teorie: díky přesídlení středoevropských Venetů a nositelů pomořanské kultury se v praslovanštině objevují stopy italických a západobaltských dialektů, konfrontace zarubiněcké kultury se Sarmaty odrážejí íránské prvky atd. Pleterski rovněž poskytuje slovanské expanzi i etnogenezi více času než krakovská škola, a tak se z jeho hlediska nejvíce nástup Slovanů v raném středověku v evropském prostoru tak překvapivý.

45 Shrnutí dosavadních poznatků představil už v monografii Andrej PLETERSKI, *Etnogeneza Slovanov. Obris trenutnega stanja arheoloških raziskav*, Ljubljana 1990.

46 Andrej PLETERSKI, *Slované a Vlaši u bran Itálie v souvislosti s etnogenezí Slovanů*, Archeologické rozhledy 64, 2013, s. 618–641.

Otázka slovanské expanze

Samotná expanze rovněž není jednoduchou kapitolou raně slovanských dějin. Již jsme výše zmínili teorii Floriana Curty, která hlásá, že Slované (tj. *Sklavinové*) se zformovali jako etno-sociální jednotka z obyvatelstva různého typu na dolním Dunaji pod tlakem Východořímské říše a teprve odtud se prostřednictvím kulturních impulsů šířilo „slovanství“ jako kulturní a jazykový kód do rozsáhlých oblastí střední, jihovýchodní a východní Evropy. Tedy jednoduše – Slované nemigrovali, Slované se stávalo původní obyvatelstvo těchto oblastí.

Takový přístup však oprávněně naráží na kritiku – změna obyvatelstva na Balkáně, ve střední i v částech východní Evropy je patrná jak z archeologického materiálu, tak i z pozdějších tradic slovanských národů. Navíc zde v posledních letech promlouvá i genetika: v části Evropy, kde dominuje slovanský živel, je masově rozšířena haploskupina R1a1, která je mimo tuto oblast mezi obyvatelstvem menšinová. Nositelé této haploskupiny bývají považováni za přímé potomky Indoevropanů a ve střední i východní Evropě je spojována se slovanským a baltským obyvatelstvem. Podobně početně silné zastoupení nalézáme mezi obyvateli Střední Asie, Íránu a severní Indie, zvláště u uzavřených vyšších kast, které můžeme spojovat se starými Indo-Árijci. Naopak mezi obyvateli Středomoří a západní Evropy dominují jiné haploskupiny.⁴⁷ Mezi Slované je tato skupina nejvíce zastoupena mezi severními Slované (Poláci, Rusové, Ukrajinci, Bělorusové), nejméně mezi jižními Slované. Ze všech těchto poznatků lze vyvodit několik závěrů. Za prvé, že dnešní Západoevropané jsou z větší části potomci staršího, předindoevropského obyvatelstva a v průběhu tisíciletí se spíše „indoeuropeizovali“ jazykově i kulturně. Za druhé, že rozšíření skupiny R1a1 můžeme spojit s nějakou masivní migrací Indoevropanů, a to migrací, která podle všeho směřovala z východu na západ. Vzhledem k národnostní struktuře etnik, mezi nimiž tato haploskupina dominuje, lze tuto migraci spojit právě se Slované. Zdá se, že předkové severoslovanských národů přišli do relativně vylištěných prostor, naopak předkové jižních Slovanů přirozeně vstupovali na území mnohem více zalidněná a intenzivněji se mísili s obyvatelstvem balkánských provincií bývalé římské říše.

47 Více viz KOL., *Y-STR variation among Slavs: evidence for the Slavic homeland in the middle Dnieper basin*, *Journal of Human Genetic* 52, 2007, s. 406–414; KOL., *High-resolution phylogenetic analysis of southeastern Europe traces major episodes of paternal gene flow among Slavic populations*, *Molecular Biology and Evolution: Oxford Journal* 22, 2005, s. 1964–1975; KOL., *The Indian origin of paternal haplogroup R1a1* substantiates the autochthonous origin of Brahmins and the caste system*, *Journal of Human Genetic* 54, 2009, s. 47–55; KOL., *Phylogeography of y-chromosome haplogroup I reveals distinct domains of prehistoric gene flow in Europe*, *Journal of Human Genetic* 75, 2004, s. 128–137; KOL., *The Eurasian heartland: a continental perspective on Y-chromosome diversity*, *Proceedings of the National Academy of Science USA* 98, 2001, s. 10244–10249.

Tento proces mohl skutečně vést k tomu, že značná část dosavadního romanizovaného, gréckizovaného, thráckého či ilyrského obyvatelstva přijala slovanskou identitu – slavizovala se. Slované pravděpodobně přinášeli takový typ kultury a společnosti, který se jevil autochtonním obyvatelům značně přitažlivým, zvláště ve chvíli, kdy je opustily říšské elity, zmizelo pozdně antické městské obyvatelstvo a zhroutila se říšská i církevní správa. Stát se Slovanem bylo v jednu chvíli výhodné – poměrně zručně popsal tento proces Andrej Pleterski.⁴⁸ Dokonce nemuselo dojít ani k úplnému poslovanštění. Příklad Rumunů a dalších romanojazyčných etnik na Balkáně je dostatečně názorný: pohlédneme-li na jejich lidovou kulturu, zvyky, zemědělské a pastevecké techniky, kroje či písně, cítíme zde na první pohled patrný slovanský vliv, který se masivně projevil i na podobě jejich jazyků. Nicméně to vše bylo spojeno s nevyhnutelným procesem – slovanskou migrací.

Migrace a osídlení velkých prostor Evropy byl pochopitelně dlouhodobý proces, který trval několik století. Někteří badatelé ho kladou už do období Attilovy hunské říše, kdy se prý Slované měli objevit v Panonii. Dokládat to má zpráva Priska z Pania, který popsal společnou cestu se senátorem Maximem na Attilův dvůr v Panonii. Při tomto popisu zaznamenává na území na sever od Dunaje, v Panonii, přítomnost zemědělského obyvatelstva, které podobně jako Huny nazývá „*Skythy*“, ačkoliv se o Huny zcela jistě nejedná. Tito obyvatelé jsou rolníci, kteří nabídli poselstvu „*jídlo, místo pšenice – proso a místo vína medos*“⁴⁹ a kteří ho přes říční toky dopravovali v člunech vydlabaných z jednoho kmene – monoxylech. Proso bylo obilovinou typickou pro Slovany raného období, „*medos*“ nápadně připomíná medovinu, tj. *medo*, navíc v řeckém textu je toto slovo zapsáno tak, jak by případně mohlo být slyšeno a přejato řecky mluvícím jedincem ze slovanského dialektu. Monoxyly byly tradičním slovanským říčním a někdy i námořním dopravním prostředkem (ovšem nejen slovanským). Zároveň zaráží, že se Priskos u tohoto nehunského etnika uchyluje k sice běžnému, ale v podstatě anonymnímu pojmenování *Skythové*. Víme o germánských národech závislých na Hunech i o Sarmatech – ale na ty se pojmenování *Skythové* zřejmě nevztahuje. Priskos tyto národy nepochybně dobře znal, dokázal by jistě rozlišit jejich jazyk, kulturu a jistě by je nazval jejich jménem, neboť Římanům byli známí nejen Germáni a Sarmaté, ale i jejich jednotlivé kmény a svazy. Máme tak před sebou zprávu o obyvatelstvu, o jehož původu Priskos nevěděl nic, a my se můžeme jen dohadovat, o koho se jednalo. Slované jsou jednou z možností, a dokonce nechybí názory, že slovanská expanze byla spojena právě s rozšířením hunské říše, jejíž

48 A. PLETERSKI, *Slované a Vlaši*, s. 634–635.

49 „*anti men sitou keghros, anti de oinou ho medos*“, Grigorij LITAVRIN (ed.), *Svod drevnejšich pis'menykh izvestij o slavjanach – Corpus testimoniorum vetustissimorum ad historiam slavica pertinentium*, t. 1, I – VI vv., Moskva 1994, s. 84.

rozsah umožnil rychlé rozšíření slovanštiny, a že po pádu Attilovy říše se zbytek Hunů na dolním Dunaji poslovanštil.⁵⁰

Tyto domněnky nemají dosud prokazatelné archeologické podloží, nicméně šíření slovanských kultur je pro 5. století doloženo – ovšem jen ve východní Evropě na území dnešní Ukrajiny, Běloruska a Moldávie. Zde zřejmě došlo k pohlcení zbytkového obyvatelstva především íránského původu. Alespoň to dokazují antropologické výzkumy: část pozdějšího slovanského obyvatelstva v Podněstří nese rysy starších íránských etnik z východoevropských stepí. Antropologicky vůbec Slované nevykazují jednotný typ, vliv na ně měly zbytky původních obyvatel v oblastech, kam přišli, nebo jejich sousedé. Ve východní Evropě to kromě Íránců byli rovněž Baltové a severněji žijící Ugrofinové, ačkoliv ugrofinských prvků v severní oblasti východoslovanského prostoru je méně, než bychom čekali.⁵¹ Pohlcení či zapojení Íránců do procesu slovanské expanze je zřejmě doloženo i jinak – existencí kmenových útvarů nesoucích íránská etnonyma. Typickým příkladem jsou Chorvaté, s nimiž se setkáváme na západě, východě i jihu slovanského areálu. Nicméně jméno Chorvatů je už doloženo z nápisů v řeckém městě Tanais, kdy ještě byla skupina tohoto jména součástí alanského kmenového svazu. Ve 4. – 6. století se však alanští Chorvaté zřejmě přesouvají na západ a slavizují se, snad jako vůdčí elita části místního slovanského obyvatelstva. Na východních svazích Karpat mezi Dněstrem a Prutem pak organizují slovanský kmenový svaz, který je v pozdějších pramenech známý jako Velké Chorvatsko, a Slované se v tomto regionu seznamují s rozvinutou pasteveckou kulturou. Když se v druhé polovině 6. století dostávají do středovýchodní Evropy Avaři, část Chorvatů odtud odchází a usazuje – snad s vědomím byzantského císaře Herakleia – v Dalmácii, jiná část odchází na horní tok Visly, kde dočasně vzniká tzv. Bílé Chorvatsko. Z východní Evropy však Chorvaté nemizí a ještě na konci 10. století se stávají součástí Kyjevské Rusi – alespoň tak to zmiňuje nejstarší ruský letopis. Během tohoto stěhování si zřejmě ještě část Chorvatů udržela některé předslovanské kulturní prvky, které jsou shodné s kulturou íránských národů a jsou doloženy v archeologických nálezech.⁵²

Íránské prvky jsou hledány i u další skupiny slovanského obyvatelstva – u Antů. O nich můžeme předpokládat, že byli nositeli peňkovské kultury, neboť jsou situováni v Jordanovi na území mezi Dněstr a Dněpr. Právě peňkovská kultura na území jižní Ukrajiny se mohla nejvíce setkávat se zbytky íránského obyvatelstva ve východoevropské stepní oblasti, protože překryla relikt předchozí černachovské kultury. Zda je pojmenování *Ant* skutečně

50 Lujo MARGETIĆ, *Etnogeneza Hrvata i Slavena*, Split 2007, s. 355–356, 364.

51 Tatjana Ivanovna ALEKSEJEVA, *Etnogenez vostočnych slavjan po dannym antropologii*, Moskva 1973, s. 244–273.

52 Aleksander MAJOROV, *Velikaja Chorvatija: etnogenez i rannijaja istorija slavjan Prikarpataskogo regiona*, Sankt Peterbug 2006, s. 176–180.

iránské, není však dodnes zcela jasné – existuje i možná etymologie z altajských jazyků (turecky *ant* = „přísaha“, mongolsky *anda* = „pobratim, spojenec“).⁵³ Nejstarší zmínka o nich však nemůže být spojována s peňkovskou kulturou: podle Jordana došlo již kdysi ke střetu Gótů a Antů, které klade na sklonek čtvrtého století, tedy do závěrečného období existence černachovské kultury. V té době měl prý gótský král Vinitharius po počátečních neúspěších porazit antského krále Boza a spolu s jeho syny a sedmdesáti dalšími antskými aristokraty ho nechal ukřižovat. Na Antech je ovšem zajímavá jiná věc – po celé 6. století jsou zmiňováni společně se Slovaný (Sklaviny), a to nikoliv jako jejich součást, ale jako rovnocenné etnikum, jejichž identita stála na stejné úrovni jako identita „sklavinská“, přestože obě skupiny měly stejný jazyk, zvyky, původ i náboženství. Tak o nich mluví Jordanes, Prokopios z Kaisareie a i další autoři. V *Historii* Agatheia Mirenejského, který popisoval válku Římanů proti Peršanům v letech 556–557, se mluví o nájemných bojovnících z řad Antů i Slovanů, přičemž identita obou je jmenována na stejné úrovni. Tak jedním z vůdců východořímské armády byl „Dabrageza, antský muž, taxiarchos“,⁵⁴ ale objevuje se zde i voják jménem Svaruna, Slovan.⁵⁵ Z toho můžeme usuzovat, že na samotném počátku slovanských dějin byl slavofonní svět rozdělen přinejmenším do dvou skupin, které sice spojovalo supermetaetnické vědomí slovano-antské, ale každá z nich měla metaetnickou identitu slovanskou a antskou. Slovanská a antská společnost se pak rozpadala na etnosociální jednotky (kmeny).⁵⁶ Z toho vyplývá, že pojmenování „Slovan“ bylo původně dílčí a vztahovalo se jen k části slovanojazyčného obyvatelstva – snad na nositele pražsko-korčakovské kultury, která se během šestého století rozšířila na severozápadní Balkán, do Panonie, Malopolska, na západní Ukrajinu až po Dněpr, na Moravu a do Čech a na střední tok Labe. To může rovněž znamenat, že to bylo pojmenování mladé, protože už Prokopios naznačuje, že Slované a Antové měli dříve jedno jméno. Etnonymum „Slovan“ (*slověnu*) nejspíše znamená „ten, kdo mluví srozumitelným jazykem, zná naše slova“. To ovšem také znamená, jak poznamenává Andrej Pleterski, že slovanská identita byla založena především na jazyku.⁵⁷ Je to znát i z toho, jak Slované pojmenovali své západní neslovanské sousedy – *Němci*, tj. „ti, kteří jsou němí, neznají naše slova“. Dualita *Antové* – *Slované* však nepřezila 6. století – Antové na počátku 7. století mizí. Snad se na tom podepsaly válečné výpravy ze strany Avarů, kteří se mezitím usadili

53 G. LEBEDEV, *Archeologo-lingvističeskaja gipoteza*, s. 111.

54 „Dabragezas, Antes anér, taksiarchos“, *Historie Agatheia Mirenejského*, I. III/cap. 21, in: G. Litavrin (ed.), *Svod drevnejšich pis' mennych*, s. 294.

55 „Suoarounas tis onoma, Sklabos anér“, tamtéž, s. 296.

56 Michail Aleksandrovič VASILJEV, *Jazyčestvo vostočnych slavjan nakanune kreščenija Rusi: Religioznomifologičeskoje vzaimodejstvijsje s iranskim mirom. Jazyčeskaja reforma knjazja Vladimira*, Moskva 1997, s. 289.

57 A. PLETERSKI, *Slované a Vlaši*, s. 620.

v Panonské nížině. Antové totiž uzavřeli s Východořímskou říší federátní smlouvu, v níž se zavázali, že budou bránit dolnodunajskou hranici říše. Přitom se museli nutně střetnout s nově příchozími Avary a jejich slovanskými poddanými či spojenci, kteří po celou druhou polovinu 6. století pořádali kořistné výpravy do balkánských provincií, během nichž se slovanské obyvatelstvo začalo na těchto územích usazovat. Prokopios informuje o válce Slovanů a Antů; Menandros Protektor zase o střetu Avarů a Antů. Avari útočili na antské území, čemuž se pokusili Antové zabránit vyjednáváním. Jako posel byl spojenými antskými vládci vybrán Mezamir (Μεζαμπος), syn Idarija, bratr Kelagasta. Ten však svým zpupným chováním Avary urazil a byl jimi bez ohledu na ochranu poslu zabit. „Od té doby ještě více než dříve začali ničit zemi Antů a nepřestávali zotročovat obyvatele, loupili a pustošili ...“, konstatuje Menandros o dalším avarském postupu.⁵⁸ Antsko-byzantské spojenectví potvrzují i syrské prameny tvrdíce, že Antové podplacení Řeky napadají Slovany, kteří se účastní avarských tažení proti Byzanci.⁵⁹ Soupeření s Avary se Antům a politickému svazu jejich vládců stalo zřejmě osudným: v roce 602 vypravil kagan Baján vojsko v čele s kutrigurským vůdcem Apsichem proti Antům a od tohoto data informace o Antech chybí. V roce 612 rovněž mizí z titulatury byzantského císaře Herakleia titul „antský“.⁶⁰ Zato je doložena přítomnost Avarů ve východní Evropě – na území dnešní Ukrajiny se objevují kostrové pohřby avarského typu v záporožské, chersonské oblasti a na Krymu.⁶¹ Antové však mohli být „pohlčení“ postupující slovanskou identitou – vzhledem k jejich jazykové a kulturní blízkosti (podle Prokopia vlastně identitě) se *Sklaveny* to byl proces nepochybně možný. Během 7. století postupovala slovanská migrace, která se pohybovala i uvnitř dosavadního slovanského areálu. Zdá se, že slovanská identita překryla antskou a stala se obecnou pro veškeré slavofonní obyvatelstvo právě během 7. století.

Antové sice mizí definitivně z dějin, nemizí však jejich dědictví. Peňkovská kultura se dále rozvíjí a stává se základem pro další slovanské kultury, na kterých se podílely nově se formující slovanské kmeny ve východní Evropě. V bývalé antské oblasti se objevují nové kmeny, které známe i ze staroruských letopisů: Chorvaté, Tiverci a Ugliči. Ještě významněji zasáhlo obyvatelstvo peňkovské kultury do osídlování Balkánu. Většina nejstaršího slovanského osídlení jihovýchodní Evropy náleží zřejmě k peňkovskému typu – „antské“ obyvatelstvo se nejspíš stalo základem formujících se jihoslovanských

58 „... eks ekeinou pleon hé proteron etemnon tén gén tón Antón kai ouk aniesan andrapodizomenoi agontes te kai ferontes ...“, Menandros Protektor, *Istoria*, in: G. Litavrin (ed.), *Svod dřevnějších pís' mennyh*, s. 316–317.

59 Michail Vadimovič BIBIKOV, *Byzantinorossica. Svod vizantijskich sviditelstv o Rusi I.*, Moskva 2004, s. 33.

60 Tamtéž, s. 32.

61 Petro Petrovyč TOLOČKO, *Kočevyje narody stepej i Kijevskaja Rus'*, Sankt Peterburg 2003, s. 13.

kmenů a národů (s výjimkou slovinské a části chorvatské oblasti).⁶² O tom nepřímo svědčí i tradice zapsaná Kónstantinem Porfyrogennétem, která tvrdí, že kmeny Chorvatů a Srbů osídlily Balkán ve dvacátých letech 7. století, tedy nedlouho po avarském útoku na Anty. Obě etnonyma jsou íránského původu a jméno Chorvatů se objevuje i blízko antské oblasti, jak jsme řekli výše. Je možné, že exodus obou kmenových jednotek souvisí právě s tlakem Avarů, který přitáhl antské obyvatelstvo do Panonie a následně rozehnal staré antské kmeny po celé střední Evropě. I posálští Srbové se objevují ve střední Evropě ve stejném období – první zpráva o nich se vztahuje k roku 631.⁶³

Období slovanské migrace ve středovýchodní Evropě můžeme počítat od 5. do konce 8. století. To je bezmála čtyřista let, což je dost dlouhé období na rozsídlení a ovládnutí velkých prostor, navíc když si uvědomíme, že během tohoto procesu proběhla demografická revoluce uvnitř slovanského etnika, která zněkolikanásobila počet Slovanů, jenž se pro konec 5. století odhaduje na 700 000–1 300 000.⁶⁴ Na konci 8. století už žili Slované od Baltu až po Jadran, Peloponés a Černé moře, od levého břehu Labe až po střední tok Volhy a od jihovýchodních Alp až po finská jezera. Z hlediska etnického nepochybně dominovali v celé oblasti střední, jihovýchodní a východní Evropy. Z hlediska politického to tak ovšem nevypadalo. Prameny o nich v této době nemluví příliš často, a pokud, tak skoupě – pozornost je věnována zdánlivě dynamičtějšímu činiteli, který zneklidňuje a prostupuje oblast střední a východní Evropy na samém jejím dotyku s civilizovaným světem – turkickým kočovníkům.

62 V. V. SEDOV, *Slavjane. Istoriko-archeologičeskoje issledovanije*, s. 403–430.

63 Jedná se o informaci o knížeti Srbů Dervanovi, který se po vítězné bitvě u Vogastisburgu v roce 631 poddal Sámovu kmenovému svazu: „... také Dervan, kníže národa Srbů, kteří byli z rodu Slovanů a odedávna se podřizovali panství Franků, přešel se svými lidmi pod Sámovu vládu (*etiam et Dervanus dux gente Surbiorum, que ex genere Sclavinorum erant et ad regnum Francorum iam olem aspecserant, se ad regnum Samonem cum suis tradedit*) ...“, Bruno KRUSCH (ed.), *Fredegarii et aliorum Chronica. Vitae sanctorum*, Hannoverae 1888, s. 155.

64 A. PLETERSKI, *Etnogeneza Slovanov*, s. 11.

Summary

Ethnogenesis of the Slavs: Old and New Questions and Disputes

Ethnogenesis of the Slavs permanently belongs to the unresolved problems of the contemporary science. In the past appeared many theories, which sought original homeland of Slavs. Already in the middle age the opinions to this problem differed by many auctors. The middle-age-auctors sought originaly seats of Slavs in the Balkan, in the Pannonia or in the East Europe. The auctors of the early modern period tried identified the Slavs with the ancient nations – Illyrians, Scyths, Vandals, Goths or Sarmatians. Not in the modern times was the questions of the slavic ethnogenesis satisfactory solved. The first comprehensive theory Lubor Niederle presented and he located

the cradle of the Slavs in the teritory behind the Carpathian Arch between rivers Vistula and Dnieper. In this time several theories appear. Theory „Vistula-Oder“ seeks original homeland of the Slavs on the area contemporary Poland and their origins in the Lusatian culture or Przeworsk culture. Theory „Dnieper“ seeks the cradle of the Slavs in the East Europe to the middle flowing of river Dnieper and as departed cultures terms the Kievan culture or Zarubintsy culture. In the dispute over origin of the Slavs the opinions of historians, archeologists, linguists and even geneticists.

Zuzana KOBRLOVÁ

Čarodějnické a kouzelnické procesy v zahraniční historiografii: nové perspektivy a úhly pohledu

Abstract: *Witch Trials and Sorcery Processes in Foreign Historiography: New Perspectives and Angles of View*

The present study is devoted to historiographical foreign production related to the issue of processes with witches and female sorcerers, especially to the development of linguistically German and English research within approximately the last thirty years. The transformation of individual theories and methodological approaches to the topic using other scientific disciplines, such as anthropology, ethnology or psychology is reflected. Also some questions concerning, for example, the role of torture or solving the problem whether the processes can be described as a profitable programme of elites are accentuated here. These questions are subsequently partly answered just through the new results of the international research.

Key words: *witchcraft – sorcery – historiography – torture*

Studie si klade za cíl představit ty z monografií a studií zahraničních badatelů, které se věnují problematice čarodějnických a kouzelnických procesů, a to především v posledních třiceti letech. Samozřejmě nelze bez výjimky opomenout i vývoj předcházející těmto desetiletím. Tento však bude představen pouze v nezbytném rozsahu tak, aby bylo možno vhodně komparovat soudobý stav bádání s pojetím kolem a po roce 1900. Tento vhléd považuji za nezbytný také s ohledem na pochopitelnou kontinuitu historiografie, s ohledem na rozšiřující se inspirační zdroje bádání a s tím související postupnou proměnu tematickou i metodologickou. Pod spojením „zahraniční badatelé“ pak pro účely této studie rozumím historiky píšící anglickým a německým jazykem. Ačkoli, jak nutno připustit, kupříkladu zájem ruských a polských vědců o čarodějnické a kouzelnické procesy taktéž značně roste a výzkum zde výrazně pokročil, rozumný rozsah studie nedovoluje věnovat těmto dostatečný prostor a z tohoto důvodu jsem se po úvaze přiklonila k této selekci. I samotný výběr příslušných autorů, jejich studií a prací je pochopitelně nutně selektivní. Dovolila jsem si zvolit takové monografie a články, které považuji za nosné a důležité, a to i pro rozvoj domácího bádání, a které, jak doufám,

vhodně ilustrují metodologický a neméně i tematický boom, jež zasáhl tuto oblast historického zájmu v posledních desetiletích.

Ačkoli je po mém soudu problematika užívání magie, či domnělého užívání magie, a následných perzekucí nesmírně zajímavá, až atraktivní s popularizačním potenciálem, nebyla tomuto tématu od 80. let 20. století¹ v české historiografii věnována systematická a odpovídající pozornost. Z tohoto důvodu považuji za užitečné oživit a snad i podpořit případný další rozvoj této oblasti bádání v domácím prostředí prostřednictvím analýzy výsledků zahraniční historiografie. Nezamýšlím však prvoplánově kritizovat stav české historické vědy. Nutno totiž předeslat, že domácí bádání neprodělalo v této oblasti historického zájmu natolik nosný a překotný vývoj a případná komparace s výsledky zahraničních monografií a studií tak ve své podstatě ani není zcela možná. Také z těchto důvodů věřím, že přehled stávající zahraniční jazykově německé a anglické historiografie napomůže, či snad alespoň může napomoci, novému podnícení zájmu o tento nesmírně zajímavý a dosud vlastně do značné míry neprobádaný fenomén v rámci českých dějin. Pokud se to podaří, byť třeba jen z malé části, dovolím si svůj výše uvedený cíl považovat, byť možná neskromně, za dosažený.

Začneme tedy stručným exkurzem do dějin čarodějnictví, respektive do dějin psaní o čarodějnictví. O vědeckém zkoumání tohoto fenoménu v dnešním slova smyslu můžeme snad hovořit od druhé poloviny 19. století.² Důležitý mezník představuje v této souvislosti práce Wilhelma Gottlieba Soldana *Geschichte der Hexenprocesse* z roku 1843, která byla dále doplněna jeho zetěm Heinrichem Heppem.³ Velkou pozornost svorně věnovali roli tortury, považovali ji dokonce za „*die eigentliche Seele des ganzen Prozessverfahrens*“.⁴

1 Rozumím tím publikaci Bedřich ŠINDELÁŘ, *Hon na čarodějnice. Západní a střední Evropa v 16. – 17. století*, Praha 1986.

2 O kouzelnických procesech můžeme hovořit od starověku, o čarodějnických procesech, respektive o jejich reflexi v literatuře, lze ovšem hovořit až od 15. století, a to především ve vztahu k teologickým a démonologickým spisům či příručkám jednotlivých inkvizitorů. Kupříkladu Henricus Institoris, autor knihy *Kladivo na čarodějnice (Malleus Maleficarum)*, byl toho názoru, že objevení se čarodějnické sekty je předzvěstí posledního soudu. Tento eschatologický pohled nalézáme v démonologické literatuře ještě dvě století po vydání této knihy vyšlé poprvé roku 1486 ve Švýru. Podrobněji k následnému vývoji, včetně argumentačních střetů mezi stoupenci a odpůrci pronásledování v raném novověku Wolfgang BEHRINGER, *Geschichte der Hexenforschung*, in: Sönke Lorenz – Jürgen Michael Schmidt (Hgg.), *Wider alle Hexerei und Teufelswerk*, Ostfildern 2004, především s. 487–495.

3 Soldan i Hepe byli evangelickými teology. V souvislosti s jejich přelomovou intepretací se hodne používá označení *Soldan-Hepe paradigm*. K tomuto podrobněji např. Nils FREYTAG, *Auf dem Scheiterhaufen der Moderne. Hexengeschichtsschreibung im 19. Jahrhundert*, in: Katrin Moeller – Burghart Schmidt (Hgg.), *Realität und Mythos. Hexenverfolgung und Rezeptionsgeschichte*, Hamburg 2003, s. 150–162. K Soldanovi a Heppemu též krátce W. BEHRINGER, *Geschichte*, s. 522–523 a 528–529, a zejména příslušná hesla v *Encyclopedia of Witchcraft, the western Tradition*, Richard M. Golden (ed.), vol. 1 A-D, vol. 2 E-J, vol. 3 K-P, vol. 4 Q-Z, Santa Barbara 2006.

4 Heinrich HEPPE, *Soldan's Geschichte der Hexenprozesse*, Stuttgart 1880, s. 355.

Starší historiografické bádání přelomu 19. a 20. století reprezentuje zřejmě nejlépe práce historika Josepha Hansena *Zauberwahn, Inquisition und Hexenprozeß im Mittelalter und die Entstehung der grossen Hexenverfolgung* a dále jeho ediční počin *Quellen und Untersuchungen zur Geschichte des Hexenwahns und der Hexenverfolgung im Mittelalter*.⁵ V případě druhé z uvedených monografií se jedná o dodnes velmi cenné sebrání pramenů, často v originálním latinském znění uvedených papežských bul, výňatků z kanonického práva či traktátů, vztahujících se k problematice čarodějnictví a kouzelnictví. Co do dokumentů k prvním, respektive údajně prvním, francouzským procesům ze 14. století se však nechal autor oklamat falzy.⁶ Ve vztahu k českému a moravskému prostředí nacházíme v publikaci dokumenty k působení autora knihy *Malleus Maleficarum* na půdě Čech a Moravy, kam byl Henricus Institoris v roce 1500 vyslán papežem Alexandrem VI. jako inkvizitor.⁷

Pilíře, o které se opírá a na nichž stojí bádání před i po roce 1900 tak tvoří především právní příručky, dobrozdání jednotlivých právnických fakult k případům magie, démonologické a teologické spisy a případně též normativní nařízení církevní provenience. Ve třicátých letech minulého století však dochází k posunu, a to s monografií etnologa Edgara Evanse-Pritcharda *Witchcraft, Oracles and Magic among the Azande*,⁸ kde je mimo jiné věnována pozornost funkci magie ve společnosti. Tento společenský aspekt coby další rozměr vede ke zkoumání perzekucí z nových zorných úhlů. Na monografii Evanse-Pritcharda poté v 70. letech navazují etnologii a antropologii ovlivněné práce Keitha Thomase, Alana Macfarlanea a Erika Midelforta,⁹ které dovrší změnu paradigmatu v bádání o čarodějnických a kouzelnických procesech – od práva a teologie se přesouvá zájem vědců k hospodářskému a sociálnímu zázemí pronásledovaných i pronásledovatelů. Stranou pak nezůstává ani příslušný kontext kulturní a ideový. Od 70. či posléze od 80. let lze hovořit o plném etablování této problematiky, o moderním bádání o čarodějnictví v rámci vědecké historiografické tradice.

5 Joseph HANSEN, *Quellen und Untersuchungen zur Geschichte des Hexenwahns und der Hexenverfolgung im Mittelalter*, Bonn 1901; TÝŽ, *Zauberwahn, Inquisition und Hexenprozeß im Mittelalter und die Entstehung der grossen Hexenverfolgung*, München 1900.

6 Tuto skutečnost prokázal Norman Cohn. Blíže o konkrétních falzech Robert MUCHEMBLED, *Země protikladů: Francie, Nizozemí, Spojené provincie*, in: Robert Muchembled (ed.), *Magie a čarodějnictví v Evropě od středověku po současnost*, Praha 1997, s. 89. Doplňuji, že Bedřich Šindelář stále v těchto případech z Josepha Hansena vychází a kupříkladu falzifikáty k procesům v Carcassonne z první poloviny 14. století uvádí jakožto doklady spolehlivé. B. ŠINDELÁŘ, *Hon*, s. 66.

7 J. HANSEN, *Quellen*, s. 30–31.

8 Edgar EVANS-PRITCHARD, *Witchcraft, Oracles and Magic among the Azande*, Oxford 1937. Jedná se o oblast africkou, odpovídající dnešnímu Súdánu.

9 Keith THOMAS, *Religion and the decline of magic. Studies in popular beliefs in sixteenth and seventeenth century*, London 1971; Alan D. J. MACFARLANE, *Witchcraft in Tudor and Stuart England. A Regional and Comparative Study*, London 1970; Eric MIDEFORT, *Witch-Hunting in South-Western Germany 1582–1684. Social and Intellectual Foundations*, Stanford – Calif 1972.

Midelfortova výše zmiňovaná práce *Witch-Hunting in South-Western Germany* má být, podle přání autora samého, vnímána jako komparativní historie. Věnuje zde detailní pozornost především velkým pronásledováním, která taktéž kvantitativně vymezuje počtem obětí, přičemž tento počet musel v případě velkého pronásledování překročit dvacet za rok.¹⁰ Povšiml si zajímavé skutečnosti, že mnoho regionů v jím studované oblasti pronásledovalo čarodějnickou sektu, aniž byl užíván démonologický komplex.¹¹ Tomuto aspektu perzekucí věnují badatelé pozornost dodnes. Kupříkladu Eva Labouvie se ve své práci *Zauberei und Hexenwerk*¹² snaží přiblížit rozdílné pojmání čarodějnic u církve a lidových vrstev.

Můžeme tedy říci, že v 70. a 80. letech dochází k systematizaci přístupu k procesům, k jejich kvantifikaci, ke zkoumání v rámci vymezeného geografického a časového horizontu a také, což je důležité, k rozlišení vnitřní struktury jednotlivých perzekucí, tedy ke konkretizaci kvalitativní složky, vnitřního charakteru konkrétního procesu. Také z tohoto důvodu moderní historiografie již ve většině rozlišuje mezi čarodějnictvím (*Hexerei, Witchcraft*) a kouzelnictvím (*Zauberei, Sorcery*).¹³

Změna v přístupu k pramenům s sebou nesla nejen rozšíření pramenné základny, ale neméně i obohacení metodologické i teoretické. Nové úhly pohledu na fenomén raně novověkých perzekucí osob podezřelých ze spolčení s ďáblem či prostého maleficia (tj. škodlivé magie) ve spojení s kladením nových otázek znamenají nebývalý kvalitativní i kvantitativní nárůst prací dotýkajících se této oblasti bádání. Ke slovu přichází, vedle tradičních právních dějin či zkoumání teologických a démonologických spisů, široké spektrum příbuzných disciplín. Vedle již zmiňované etnologie a antropologie nelze opomenout psychologii, dějiny umění, medicínu, kriminologii a v neposlední řadě sociologii či gender studies. V souvislosti s posledně jmenovaným je zapotřebí zmínit poměrně hojně zastoupený feministický směr historiografie, o němž bude níže řeč podrobněji, interpretující perzekuce ponejvíce jako systematické pronásledování žen.

10 E. MIDELFORT, *Witch-Hunting*, s. 9.

11 Tamtéž, s. 30.

12 Eva LABOUVIE, *Zauberei und Hexenwerk. Ländliche Hexenglaube in der frühen Neuzeit*, Frankfurt am Main 1993.

13 *Cumulative concept of witchcraft*. Tento koncept v sobě zahrnuje zpravidla pět prvků – pakt s ďáblem, let povětřím, účast na sabatu, obcování s ďáblem a škodlivou magii: „*kumulative Tatbestandsauffassung des Hexereidelikts, bestehend aus den fünf Hauptelementen Teufelspakt (und damit verbunden Apostasie), Teufelsbuhlschaft, Hexensabbat, Hexenflug und Schadenszauber*“; Marianne SAUTER, *Hexenprozess und Folter. Die strafrechtliche Spruchpraxis der Juristenfakultät Tübingen im 17. und beginnenden 18. Jahrhundert* (Hexenforschung 13), Bielefeld 2010, s. 64. O této problematice analogicky, mezi jinými, též Walter RUMMEL – Rita VOLTMER, *Hexen und Hexenverfolgung in der frühen Neuzeit*, Darmstadt 2008, s. 5.

Interdisciplinarita přispívá neméně k rozšíření tematickému. Zájem badatelů nově poutají, vedle dosavadních právních kodifikací ve spojení s torturou, démonologických traktátů a soudních akt také jednotliví účastníci procesů z řad pronásledovaných i pronásledovatelů, jejich sociální statut, majetkové zázemí a pohlaví, dále ikonografické motivy, novinové záznamy i mentální vzorce označované za kolektivní mentality. Důležité otázky spočívají ve funkcích pronásledování ve společnosti, například jakožto formy řešení sociálních konfliktů, a také v samých příčinách pronásledování.

V 80. letech začíná být výrazněji diskutováno též využití tzv. čarodějnické kartotéky vzniklé v období před a za druhé světové války pod dohledem a na popud Heinricha Himmlera. *Hexen-Sonderkommando*¹⁴ shromažďovalo aktové materiály dotýkající se procesů s čarodějnicemi a kouzelnicemi v jednotlivých evropských, v menší míře i zemích mimoevropských, jako jsou Mexiko či Indie. Národní socialisté cítili možnost využít perzekucí, které považovali za pronásledování germánských (tj. árijských) žen, v anticírkevní propagandě. K využití těchto fondů, čítajících cca 30 000 listů, přistoupili badatelé jako Wolfgang Behringer pro bavorské oblasti či Karen Lambrecht ve své ceněné práci o perzekucích ve Slezsku. Kartotéku, která se dnes nachází ve Státním archivu v Poznani, pro soudobé bádání objevil mezi prvními Gerhard Schormann.¹⁵

Na změnu přístupu k historické materii a na kvalitativní i kvantitativní nárůst prací reagují jednotlivé vědecké kolektivy zakládáním badatelských skupin. Nejznámější je v této souvislosti bezpochyby *Arbeitskreis Interdisziplinäre Hexenforschung* (AKIH) založená roku 1985 ve Stuttgartu.¹⁶ Vedle organizace pravidelných mezinárodních konferencí

14 V literatuře se setkáváme taktéž s označením *SS-Hexensonderkommando* či *Hexen-Sonderauftrag*. Petr KREUZ, *Himmelrova „čarodějnická kartotéka“ a české země*, Kuděj 2, 2002, s. 102. Blíže pak taktéž sborník Dieter R. BAUER – Sönke LORENZ – Jürgen Michael SCHMIDT – Wolfgang BEHRINGER (Hgg.), *Himmlers Hexenkartothek. Das Interesse des Nationalsozialismus an der Hexenverfolgung* (Hexenforschung 4), Bielefeld 1999.

15 Gerhard SCHORMANN, *Hexenprozesse in Deutschland*, Göttingen 1981; v této studii pak cituji z vydání z roku 1996, první vydání je však právě z roku 1981; TÝŽ, *Hexenprozesse in Nordwestdeutschland*, Hildesheim 1977; TÝŽ, *Der Krieg gegen die Hexen. Das Ausrottungsprogramm des Kurfürsten von Köln*, Göttingen 1991.

16 Internetové stránky sdružení viz URL: <<http://www.uni-saarland.de/lehrstuhl/frueheneuzeit/akih.html>>. Ustavení AKIH časově předchází sdružení nizozemských badatelů pod vedením Wilhelma Frijhoffa a Marijke Gijswijt-Hofstra. Zájem o otázky spojené s akty z procesů s čarodějnicemi spojil roku 1984 pod vedením Évy Pócz také interdisciplinární skupinu maďarských vědců. Mezi nimi je nutné v souvislosti s našim tématem jmenovitě uvést Gábora Klaniczay. Ve Vídni se od roku 1986 stává činný okruh kolem Heide Dienst, *Arbeitskreises für interdisziplinäre Hexen- und Magieforschung*. I zde můžeme připomenout sborník *Österreichische Hexenforschung*. V současnosti se jedná, pokud je mi známo, o dva svazky, respektive o jednu monografii a jeden sborník. Od devadesátých let existuje taktéž skupina ve švýcarském Lausanne. Menší badatelská centra nacházíme dále kupříkladu v Trevíru či Pise. Podrobněji k výše uvedeným vědeckým skupinám Dieter R. BAUER – Sönke LORENZ (Hgg.), *Das Ende der Hexenverfolgung* (Hexenforschung 1), Stuttgart 1995, s. XII–XIV.

zaštiťuje důležitou ediční řadu *Hexenforschung*, jejíž první svazek s názvem *Das Ende der Hexenverfolgung* vyšel roku 1995.¹⁷ Tituly jednotlivých svazků velmi dobře ilustrují proměnlivý a expanzivní historiografický a tematický zájem vztahující se k čarodějnickým a kouzelnickým procesům. Za všechny z dosud patnáctisvazkové řady lze tematicky uvést, vedle již zmíněného konce pronásledování, gender problematiku či teorii tzv. budování moderního státu.¹⁸

Nezastupitelnou složku představují pro bádání regionální studie, jejichž rozmach lze pozorovat především v 90. letech 20. století. Regionálně orientované bádání napomohlo erozi některých stereotypních konstrukcí a především umožnilo historikům přistoupit k pregnantnější formulaci příčin a funkcí pronásledování ve společnosti, přičemž, jak poukázal Rainer Walz, příčiny a funkce je třeba rozlišovat. S ohledem na multifunkčnost procesů a pluralitu příčin i následných kauzálních řetězců je však velmi obtížné, ne-li téměř nemožné, přistoupit k relevantním nadregionálním studiím a komplexním zastřešujícím monografiím, které dosud z větší části absentují. Pro mne osobně, s ohledem na zmiňovanou pluralitu, však zůstává do jisté míry otázkou sama možnost vlastní realizace těchto komplexních prací. V úvahu zde snad přichází spíše komparace než generalizace.

V posledních přibližně deseti letech se pozornost badatelů nově přesouvá od ženských obětí na dosud opomíjené mužské a dětské účastníky pronásledování.¹⁹ Ze zorného

17 D. R. BAUER – S. LORENZ (Hgg.), *Das Ende der Hexenverfolgung*.

18 Ingrid AHRENDT-SCHULTE – Dieter R. BAUER – Sönke LORENZ – Jürgen Michael SCHMIDT (Hgg.), *Geschlecht, Magie und Hexenverfolgung* (Hexenforschung 7), Bielefeld 2002; Johannes DILLINGER – Jürgen Michael SCHMIDT – Dieter R. BAUER (Hgg.), *Hexenprozess und Staatsbildung* (Hexenforschung 12), Bielefeld 2008. Některé svazky mají charakter monografií – pro příklad zde uvádím Herbert POHL, *Zauberglaube und Hexenangst im Krufürstentum Mainz, Ein Beitrag zur Hexenfrage im 16. und beginnenden 17. Jahrhundert* (Hexenforschung 3), Stuttgart 1998; dále již v pozn. č. 12 citovaná publikace M. SAUTER, *Hexenprozess und Folter*. Dva nejnovější svazky vyšly v roce 2015. Jedná se o čísla 14 a 15, přičemž oba byly slavnostně představeny na únorové konferenci ve Stuttgartu v roce 2016. Wolfgang BEHRINGER – Sönke LORENZ – Dieter R. BAUER (Hgg.), *Späte Hexenprozesse* (Hexenforschung 14), Bielefeld 2015; Wolfgang BEHRINGER – Claudia OPITZ-BELAKHAL (Hgg.), *Kinderhexen – Kinderbanden – Hexenkinder* (Hexenforschung 15), Bielefeld 2015.

19 Rolf SCHULTE, *Man as Witch. Male Witches in Central Europe*, New York 2009; kniha vyšla již dříve v německém originále TÝŽ, *Hexenmeister. Die Verfolgung von Männer im Rahmen der Hexenverfolgung von 1530–1730 im Alten Reich*, Frankfurt am Main – Wien 2001; Alison ROWLANDS (ed.), *Witchcraft and Masculinities in Early Modern Europe*, New York 2009; Johannes DILLINGER, *Kinder im Hexenprozess. Magie und Kindheit in der Frühen Neuzeit*, Stuttgart 2013; Hartwig WEBER, *Hexenprozesse gegen Kinder*, Frankfurt am Main – Leipzig 1991. V domácí historiografii připomínám Petr KREUZ, *Vývolávání ďábla v jezuitské škole na Malé Straně roku 1644. Dětský čarodějnický proces?* in: Olga Fejtová – Václav Ledvinka – Jiří Pešek (edd.), *Děti ve velkoměstech od středověku až na práh industriální doby*, Praha 2012, s. 371–394; zde také podrobné shrnutí nejnovější literatury k tématu dětských čarodějnických procesů.

úhlu vědců v současnosti neunikají ani africká pronásledování probíhající prakticky v reálném čase,²⁰ která mohou podle některých historiků napomoci porozumění raně novověkým honům. Nesmírně zajímavý je také časopis vycházející dvakrát ročně pod vedením Richarda Kieckhefera a Michaela Davida Baileyho s názvem *Magic, Ritual and Witchcraft*,²¹ nejen v souvislosti s novými tématy, ale i s ohledem na výrazný geografický i časový rozsah. Důležitá je taktéž ediční řada *Palgrave Historical Studies in Witchcraft and Magic*, jejímiž editory jsou Jonathan Barry, Willem de Blécourt a Owen Davies.²²

Vedle již zmiňovaných autorů jako Keith Thomas, Alan Macfarlane a H. C. Erik Midelfort nelze v moderním bádání opomenout jména jako Wolfgang Behringer, Brian P. Levack, Stuart Clark, Lyndal Roper, Heide Dienst, Johannes Dillinger, Richard Kieckhefer, Ingrid Ahrend Schulte, Rita Voltmer, Michael David Bailey, Eva Pócz, Gábor Klaniczay, Karen Lambrecht, Eva Labouvie, Rainer Walz, Walter Rummel či Manfred Tschakner, Sönke Lorenz a Günter Jerouschek. Odlišný přístup jednotlivých autorů ke stanovené problematice, rozdílná zaměření i interpretační strategie a také ovlivnění některými z historie blízkých i vzdálenějších disciplín se nyní pokusím přehledově nastínit.²³

Mezi prvními je zapotřebí uvést disertační práci současného předního německého znalce problematiky čarodějnických a kouzelnických procesů Wolfganga Behringera *Hexenverfolgung in Bayern*.²⁴ Monografie spočívá v základu především na aktovém soudním materiálu. Jak již bylo řečeno, mezi prvními využívá autor *čarodějnické kartotéky* vytvořené v době Třetí říše *Hexen-Sonderkommandem*, což se neobešlo bez odmítavých reakcí některých badatelů.²⁵ Práce sama je poté vypracována na kombinaci pracovních postupů, konkrétně na analýze textu, statistických údajích i rekonstrukci mentalit. Zároveň připouští autor inspiraci sociálně-antropologickým bádáním.

20 Kupříkladu sborník Burghart SCHMIDT – Rolf SCHULTE (Hgg.), *Hexenglauben im modernen Afrika. Hexen, Hexenverfolgung und magische Vorstellungswelten*, Hamburg 2007. K perzekucím v Africe také starší, ale přesto dosud nepostradatelná monografie Peter GESCHIERE, *Modernity of Witchcraft. Politics and the Occult in Postcolonial Africa*, Virginia, 1997.

21 Časopis vychází od roku 2006 pod hlavičkou University of Pennsylvania Press.

22 Vychází od roku 2009 v britském nakladatelství Palgrave Macmillan.

23 Jednotliví badatelé samozřejmě také spolupracují. V tomto ohledu je velkým kolektivním dílem posledních let již výše v poznámce č. 3 citovaná *Encyclopedia of Witchcraft*, která vznikala pod editorským dohledem Richarda M. Goldeny.

24 Wolfgang BEHRINGER, *Hexenverfolgung in Bayern: Volksmagie, Glaubenseifer und Staatsräson in der Frühen Neuzeit*, München 1987.

25 Blíže k negativnímu postoji některých badatelů Petr KREUZ, *Poznámky k problematice pramenné základny ke studiu dějin kouzelnických a čarodějnických procesů v českých zemích v pozdním středověku a raném novověku*, *Folia Historica Bohemica* 25, 2010, č. 1, s. 97, zejména pak jeho pozn. pod čarou č. 15.

Wolfgang Behringer vypracoval také dosud vlivnou teorii, skrze níž usiluje objasnit kvantitativní nárůst perzekucí čarodějnic po roce 1560.²⁶ Tuto lze nalézt již ve výše citované disertaci a věnována je jí též anglicky psaná studie *Weather, Hunger and Fear*.²⁷ Nárůst počtu procesů tedy vysvětluje Behringer skrze klimatický fenomén tzv. malé doby ledové: „Closer analysis reveals a striking correlation between this epoch [1560–1630, pozn. Z. K.] and a period of general climatic deterioration after 1560, sometimes known as the ‚Little Ice Age.‘“²⁸ Zhoršené klimatické podmínky působily negativně na sklizně, což vedlo k nedostatku potravin, inflaci a zdražování. Lidé, kteří z těchto důvodů strádali a v důsledku oslabení organismu podléhali snáze epidemiím, vinili ze svého utrpení právě osoby, o nichž se domnívali, že mají moc způsobit mrazy, krupobití a bouře – tj. čarodějnice a čarodějníky setrvávající i ve spojení s ďáblem. Závěrem studie však Behringer dodává: „let me again emphasize that the increased executions of witches after 1560 [...] was not simply a result of agrarian crises in connection with the ‚Little Ice Age.‘“²⁹ Sousednost pronásledování a klimatického zhoršení však pro německého historika zůstává pevně danou skutečností, striktně monokauzální vysvětlení pronásledování teorií tzv. malé doby ledové nicméně odmítá. V této souvislosti bude jistě nosné případné vypracování kvantitativní i kvalitativní analýzy případů magie ve smolných knihách a aktovém materiálu české a moravské provenience. Lze si například položit otázku, jak velkou roli hrála, a zda vůbec, právě magie ve spojení s ovlivňováním počasí či přírodních živlů obecně.

Z pera Wolfganga Behringera pochází také dvě spíše přehledové či shrnující monografie dotýkající se čarodějnictví a kouzelnictví. V první řadě se jedná o jazykově německou kratší práci s názvem *Hexen – Glaube, Verfolgung, Vermarktung*.³⁰ Tato rozsahem nevelká práce bez poznámkového aparátu poskytuje kvalitní vhled do studované problematiky. Předkládá čtenářům základní vývojové trendy bádání včetně historiografického exkurzu

26 Časové vymezení pronásledování čarodějnické sekty, bez ohledu na míru jeho intenzity, klademe zpravidla mezi roky 1430–1780. Nejprudší vlnu pronásledování lze poté vysledovat mezi lety 1560–1630. K této periodizaci se přiklání většina autorů, pouze někteří časové pásmo korigují. Např. Brian Levack hovoří o vrcholu mezi lety 1580–1650. Brian P. LEVACK, *The witch-hunt in early modern Europe*, London 1987, s. 175.

27 Wolfgang BEHRINGER, *Weather, hunger and fear. Origins of the European witch-hunts in climate, society and mentality*, in: Michael David Bailey (ed.), *Magic and Witchcraft: critical concepts in historical studies* 1. Western antiquity to the early modern witchhunts, London 2014, s. 215–240. Původně vyšla studie roku 1995 v časopise *German History*. Čtyřsvazková řada z roku 2014 s názvem *Magic and Witchcraft: critical concepts in historical studies*, v níž byl článek znovu otištěn, si klade za cíl znovu připomenout vybrané závažné studie dotýkající se našeho tématu.

28 W. BEHRINGER, *Weather*, s. 219.

29 Tamtéž, s. 234.

30 Wolfgang BEHRINGER, *Hexen – Glaube, Verfolgung, Vermarktung*, München 2009. Jedná se o páté vydání, poprvé vyšla publikace již v roce 1998.

a vymezuje se vůči názorům na jednotný původ představ dotýkajících se čarodějnictví. Důkazy k této teorii podle Behringera nelze předložit.³¹ Zároveň se vyjadřuje s určitou skepsí kupříkladu vůči teorii strachu Jeana Delumeau. Neshledává logickou souvislost mezi pronásledováním deliktu čarodějnictví a nárůstem strachu.³² Behringer v publikaci mimo jiné uvádí i mnohé současné paralely s pronásledováním v oblastech Afriky a vyslovuje názor, že tamní pronásledování je kvalitativně i kvantitativně shodné s evropským.³³ Pozornost této problematice věnuje poměrně výrazně také v jazykově anglické práci, kde je snaha po zobecnění fenoménu čarodějnických a kouzelnických procesů předznamenána již v podtitulu knihy *Witches and Witch-Hunts – A Global History*.³⁴ I v tomto případě se jedná o práci převážně shrnující, tedy lze ji bezpochyby doporučit k počátečnímu studiu. Domnívám se, že právě těmito monografiemi získá případný zájemce o hlubší porozumění této problematice vhodný a zároveň relevantní základ.

Důležitá role, co do téměř vzorového zpracování materiálu a pro českou historiografii i z hlediska geografického zaměření díla, připadá německé historičce Karen Lambrecht. Její práce *Hexenverfolgung und Zaubereiprozesse in den schlesischen Territorien*³⁵ si dosud zachovává platnost, ač pochopitelně s ohledem na rok vydání již nikoli beze zbytku, a postihuje především, avšak ne zcela výlučně, situaci v jedné z vedlejších zemí českého soustátí, ve Slezsku. I tato badatelka využila stejně jako Wolfgang Behringer rozmanitou škálu pramenů. Vedle tradičního užití aktového materiálu přisuzuje autorka značnou váhu démonologickým traktátům, ovšem obecně i dobové publicistice. Mimo jiné čerpá, podobně jako Behringer, z čarodějnické kartotéky v Poznani, respektive z mikrofilmové kopie této kartotéky. I v tomto ohledu považuji za nosný právě tematický rozptyl pramenů. Věřím, že není třeba obávat se využití vyprávěcích pramenů, jako jsou kroniky či paměti. I zde mohou být případy, které nám mohou pomoci alespoň částečnému porozumění tomu, jakým způsobem bylo v raném novověku nahlíženo na magické konání.

31 Myšlenku shodného archetypu však uvažuje Carlo GINZBURG, *Noční příběh. Sabat čarodějnic*, Praha 2003, s. 26–37.

32 W. BEHRINGER, *Hexen*, s. 37. Skepticky se k makrorovně reprezentované teorii strachu staví též Rainer WALZ, *Hexenglaube und magische Kommunikation im Dorf der frühen Neuzeit. Die Verfolgungen in der Grafschaft Lippe*, Paderborn 1993, s. 4.

33 „Hexenverfolgungen in anderen Teilen der Welt, darunter im heutigen Afrika, sind qualitativ und quantitative mit den europäischen vergleichbar.“ Tamtéž, s. 100. Srovnání naopak nepovažoval ve své práci z roku 1972 E. MIDELFORT, *Witch-Hunting*, s. 4.

34 Wolfgang BEHRINGER, *Witches and Witch-Hunts. A Global History*, Cambridge – Malden 2004. Tato kniha vyšla nově také v českém, byť ne zcela optimálním, překladu. TÝŽ, *Čarodějnictví: globální historie*, Praha 2016.

35 Karen LAMBRECHT, *Hexenverfolgung und Zaubereiprozesse in den schlesischen Territorien*, Köln 1995.

Vraťme se však k monografii Karen Lambrecht. Ve své snaze postihnout situaci v okolních zemích věnuje jako jedna z mála zahraničních badatelů krátce pozornost i prostředí českému³⁶ a moravskému se zřetelem k procesům v Šumperku a Velkých Losinách.³⁷ Avšak v tomto případě je zcela patrné, že nenalézá dostatečný historio- grafický základ, o němž se lze pro tento prostor opřít. Kriticky hodnotí práci Bedřicha Šindeláře, jehož marxistická orientace závěry monografie *Hon na čarodějnice*³⁸ znehodnocuje. Absenci solidního výzkumu české strany připomíná na několika místech již v úvodních částech práce.³⁹ Za velmi podnětné pro domácí bádání, včetně podnětů k nápravě soudobého stavu, považují tvrzení Karen Lambrecht dotýkající se zjistitelnosti vlivu slezského prostředí na severomoravské procesy s čarodějnicemi ve Velkých Losinách a Šumperku, ačkoli Lambrecht jmenovitě uvádí pouze Velké Losiny.⁴⁰ V souvislosti s významem prací, které jsou našemu regionu taktéž teritoriálně blízké, jsem přesvědčena, že přínosem mohou dále být publikace maďarského badatelského okruhu, jehož reprezentanty jsou především Éva Pócs a Gábor Klaniczay.⁴¹ Zájem o teritoriálně a zřejmě i co do typů perzekucí kvalitativně blízké prostředí východní Evropy lze v budoucnu využít taktéž k důležité komparaci s prostředím českým a moravským. Jmenovitě zde připomínám studie *The Decline of Witches and the Rise of Vampires under the Eighteenth-Century Habsburg Monarchy* či *Hungary: The Accusations and the Universe of Popular Magic*.⁴²

36 Především skrze pokus o rozšíření procesů z oblasti nízké z let 1651–1652 do Prahy a Hradce Králové. Tamtéž, s. 155–158. Dodám, že zde využívá především materiály uložené v Národním archivu v Praze, konkrétně fond Stará manipulace.

37 Tamtéž, zejména s. 341–343.

38 B. ŠINDELÁŘ, *Hon*. Z dalších prací tohoto autora k tematice procesů TÝŽ, „*Hon na čarodějnice*“ v západní historiografii po druhé světové válce, Sborník prací filozofické fakulty brněnské univerzity (SPFFBU), řada historická, C 20, Brno 1973, s. 168–187; TÝŽ, *Konec „honu na čarodějnice“ v tereziánské době u nás*, SPFFBU, řada historická, C 17, Brno 1970, s. 89–107; TÝŽ, *Příspěvek k dějinám slezských procesů s čarodějnicemi se zvláštním zřetelem k procesům frývaldovským v letech 1651–1684*, Slezský sborník, Opava 1946, s. 65–80.

39 K. LAMBRECHT, *Hexenverfolgung*, s. 13 a 30.

40 Tamtéž, s. 17.

41 ÉVA PÓCS, *Between the Living and the Dead. A perspective on Witches and Seers in the Early Modern Age*, Budapest 1999; GÁBOR KLANICZAY, *Heilige, Hexen, Vampire*, Berlin 1991; společně pak GÁBOR KLANICZAY – ÉVA PÓCS (edd.), *Communication with the spirits*, Budapest 2005; také TÍŽ (edd.), *Witchcraft mythologies and persecution*, Budapest 2008.

42 GÁBOR KLANICZAY, *The Decline of Witches and the Rise of Vampires under the Eighteenth-Century Habsburg Monarchy*, in: Brian P. Levack (ed.), *Witch-Hunting in Continental Europe. Local and Regional Studies*, New York – London 1992, s. 262–286; TÝŽ, *Hungary. The Accusations and the Universe of Popular Magic*, in: Bengt Ankarloo – Gustav Henningsen (edd.), *Early Modern European Witchcraft. Centres and Peripheries*, Oxford 1990, s. 219–255.

Z již výše jmenovaných autorů pak nelze opomenout Evu Labouvie. Zde se zastavím především u její starší práce *Zauberei und Hexenwerk*,⁴³ geograficky pokrývající oblasti Sárska, Lotrinska, trevírského kurfiřtství a Pfalz-Zweibrücken. Vedle snahy po rozlišení *Zauberin* a *Hexe* vyvrací práce autorky i některé badatelské stereotypy, což považuji za důležité také pro českou historiografii, protože právě některé z těchto „rozbíjených stereotypů“ dosud v domácí produkci občas nalézáme.

Pro uvedené oblasti hovoří Labouvie spíše o vůli k pronásledování *zdola*, nikoli tedy ze strany elit, které měly tímto způsobem usilovat o pacifikaci obyvatelstva. Velmi zajímavý je též rozbor absence diabolického pojmání magie mezi obyvatelstvem – magické úkony tedy nevnímají lidé primárně jako úkony spojené s působením ďábla.⁴⁴ Eva Labouvie usiluje ve svém díle poukázat především na důležitost poznání každodennosti. Pro autorku je výchozí právě sociálně-antropologická analýza každodennosti, umožňující mezi jiným taktéž rozeznání elementů venkovské víry v čarodějnice a kouzelnice.⁴⁵ Zároveň upozorňuje, ve shodě s majoritou badatelů, na význam regionálních studií.⁴⁶

Často citovanou knihou je v soudobé historiografické produkci stále vynikající monografie Rainera Walze *Hexenglaube und magische Kommunikation im Dorf der frühen Neuzeit*.⁴⁷ Walz zde rozebírá nesmírně důležitou pluralitu funkcí víry v čarodějnice. V tomto kontextu upozorňuje, že: „*Die Geschichtswissenschaft beachtet häufig nicht den Unterschied zwischen Ursache und Funktion.*“⁴⁸ Podrobně rozpracovává problematiku dotýkající se denunciací, a to na základě konfliktů ve společnosti. V tomto případě můžeme opět využít otázku strategie konfliktu při zkoumání domácího prostředí. Dosud, pokud vím, tak učiněno nebylo.

Ve vysoké frekvenci bývá citována také autorova teze dotýkající se souslednosti krizí a perzekucí, kdy nikoli krize generují pronásledování, ale naopak pronásledování jsou příčinou krizí. Uvedené považuje za důležité Wolfgang Behringer, nicméně tezi vnímá také jako neutralizaci sociálního a kulturního kontextu.⁴⁹ Walz je považován za sociálního historika, lze však pozorovat také jeho silný zájem o etnologii.

43 Eva LABOUVIE, *Zauberei und Hexenwerk. Ländliche Hexenglaube in der frühen Neuzeit*, Frankfurt am Main 1993.

44 Pro české a moravské prostředí k tomuto pojmání také Zuzana KOBRLOVÁ, *Sdružený zločin čarodějnictví a české země*, *Paginae historiae* 23, 2015, č. 1, s. 104–135.

45 K problematice sociálně-antropologické analýzy například sborník Richard van DÜLMEN (Hg.), *Hexenwelt. Magie und Imagination vom 16.–20. Jahrhundert*, Frankfurt am Main 1987.

46 K tomu blíže Eva LABOUVIE, *Hexenfroschung als Regionalgeschichte. Probleme, Grenzen und neue Perspektiven*, in: Jürgen Scheffler – Gerd Schwerhoff – Gisela Wilbertz (Hgg.), *Hexenverfolgung und Regionalgeschichte*, Bielefeld 2004, s. 45–60.

47 R. WALZ, *Hexenglaube*.

48 Tamtéž, s. 40.

49 Wolfgang BEHRINGER, *Hexenprozess und Modernisierung*, in: J. Dilinger – J. M. Schmidt – D. R. Bauer (Hgg.), *Hexenprozess und Staatsbildung*, s. 330.

Mezi význačné badatele, jejichž přínos historiografii je nezanedbatelný, patří bezpochyby také Rita Voltmer působící v současnosti na trevírské univerzitě. Z její spolupráce s Walterem Rummelem vzešla publikace *Hexen und Hexenverfolgung in der Frühen Neuzeit*.⁵⁰ Již sám název knihy napovídá o značném záběru geografického i časového rozsahu. Jedná se však o fundovaný vhled do problematiky čarodějnických a kouzelnických procesů. Drobným nedostatkem práce je omezené vnímání motivů pronásledování ve smyslu sousedských konfliktů, které naopak do značné míry reflektuje právě Walz, kariérních snah či prosazení se vládnoucí moci. V současnosti zaštiťuje Rita Voltmer projekt s názvem *Herren und Hexen – Hexenprozesse in den Nordeifel und in angrenzenden Regionen*. Patrný je její zájem o vrchnost ve vztahu k perzekuci, stala se například editorkou sborníku *Hexenverfolgung und Herrschaftspraxis*.⁵¹ Otevřela tak další kapitulu, další téma a další pomyslné dveře. I na tomto přehledu, jak věřím, je možné pozorovat, že takových naopak neotevřených dveří může být velké množství. Tyto dveře pak čekají na další badatele. Na nás, na české historiky, jak vidno, pak čekají i ty již otevřené.

Nejedná se však pouze o sociální konflikty, o úlohu obyvatelstva vůči elitám a naopak. O čarodějnických procesech občas, a ne vždy zcela pregnantně, slyšíme ve spojení s církví. Vztah církve, respektive papežství, k magii a úlohu inkvizice pojímá nejnověji Rainer Decker v práci *Die Päpste und die Hexen*.⁵² Na základě nově získaných dokumentů ve vatikánských archivech dokumentuje postupný zájem či naopak nezájem papežů o problematiku magie a čarodějnictví. Uvádí také důležitou skutečnost, na kterou se občas zapomíná, že jak papežská inkvizice působící zejména v Itálii, tak španělská inkvizice pod vrchní radou, jejíž členy jmenoval panovník (tzv. *Supremou*), nepůsobily ve vztahu k deliktům spjatým s magií nijak prudce. Za zajímavé považují také zhodnocení činnosti často připomínaného inkvizitora Bernarda Guie, člena dominikánského řádu žijícího ve druhé polovině 13. a v první polovině 14. století. Tento muž vynesl dle Deckera mezi lety 1308–1323 na 663 rozsudků, z nichž se ani jeden nedotýkal kouzelnictví, rozsudků smrti bylo 41.⁵³ Na uvedenou knihu upozorňuji především s ohledem na domácí historiografii, kde dosud občas dochází k chybnému směřování problematiky čarodějnických procesů a existence inkvizice. V zaalpských oblastech v době nejprudších pronásledování, tj. po roce 1560, inkvizice již delší dobu prakticky nepůsobí, procesy jsou vedeny zpravidla před světskými soudy.

50 W. RUMMEL – R. VOLTMER, *Hexenverfolgung*.

51 Rita VOLTMER (Hg.), *Hexenverfolgung und Herrschaftspraxis*, Trier 2005. Z prací autorky také např. Rita VOLTMER, *Hexen. Wissen was stimmt*, Freiburg im Breisgau 2008.

52 Rainer DECKER, *Die Päpste und die Hexen. Aus den geheimen Akten der Inquisition*, Darmstadt 2013. Z jeho knih dále TÝŽ, *Hexenjagd in Deutschland*, Darmstadt 2006. K inkvizici pak Franciesco BETHENCOURT, *The Inquisition. A Global History, 1487–1834*, Cambridge 2009.

53 R. DECKER, *Die Päpste*, s. 25.

Z německy píšících autorů dále připomínám, ač již pouze přehledově, Johannese Dillingera a jeho stěžejní monografie *Böse Leute*⁵⁴ a *Kinder im Hexenprozess*,⁵⁵ v současnosti asi nejlepší práci věnovanou dětským obětem perzekucí. Dále Heide Dienst, která je vedoucí osobností vídeňského badatelského okruhu a zároveň editorkou sborníkové řady *Österreichische Hexenforschung*,⁵⁶ a také práci badatelky Ingrid Ahrend-Schulte, která byla ovlivněna feministickým směrem bádání, přičemž obvinění z čarodějnictví vnímala jako pohlavně specifické. Připomínám zde její monografii *Weise Frauen – böse Weiber*.⁵⁷ Právní stránku procesů reflektují především Günter Jerouschek, Wolfgang Schild, Peter Oestmann či Sönke Lorenz.

Mezi anglicky píšícími autory považují za důležité zastavit se u zásadní práce Lyndal Roper. Její ceněná studie s názvem *Oidipus and the Devil* z roku 1994 byla zařazena jakožto poslední kapitola monografie, jež nese identický název.⁵⁸ Roper, vycházející silně z psychoanalýzy, vnímá přiznání jakožto výsledek individuální fantazie obviněné osoby, a dále jej uvádí v kontext s vlastní interakcí mezi vyslychaným a vyslychajícím: „*Witchcraft confessions have often been understood as the projections of a male-dominated society. But this is to ignore the creative work which the witch herself carried out, translating her own life experiences into the language of the diabolic [...]*“.⁵⁹ Důležitým aspektem následné interpretace výslechových protokolů je pro autorku rekonstrukce životní dráhy předcházející uvěznění a výslechu obviněné osoby. Toto východisko bude podle mého názoru možné využít při důsledném rozboru výslechových protokolů velkolesinského a šumperského tribunálu.

Důležitým příspěvím k badatelské problematice dotýkající se čarodějnických a kouzelnických procesů jsou práce Stuarta Clarka. Za všechny zde zmiňuji monografii *Thinking with Demons*⁶⁰ z roku 1997. Pozornost věnuje mimo jiné otázce, proč právě ženy tvořily majoritu mezi oběťmi pronásledování, čemuž se budu věnovat níže podrobněji, či rozdílnému pojetí víry v čarodějnice u katolíků a protestantů. Dále je u Clarka patrný

54 Johannes DILLINGER, *Böse Leute. Hexenverfolgungen in Schwäbisch-Österreich und Kurtier im Vergleich* (Trierer Hexenprozesse 5), Trier 1999.

55 J. DILLINGER, *Kinder im Hexenprozesse*.

56 Heide DIENST (Hg.), *Hexenforschung aus österreichischen Ländern* (Österreichische Hexenforschung 1), Wien 2009; Gerald MÜLLEDER, *Zwischen Justiz und Teufel. Die Salzburger Zauberer-Jackl-Prozesse (1675–1679) und ihre Opfer* (Österreichische Hexenforschung 2), Wien 2009.

57 Ingrid AHREND-SCHULTER, *Weise Frauen – böse Weiber. Die Geschichte der Hexen in der Frühen Neuzeit*, Freiburg – Wien 1994.

58 Lyndal ROPER, *Oidipus and the Devil. Witchcraft, sexuality and religion in early modern Europe*, London 1995. Její další monografii se mi podařilo získat pouze v německém překladu: TÁŽ, *Hexenwahn. Geschichte einer Verfolgung*, München 2007.

59 L. ROPER, *Oidipus*, s. 20.

60 Stuart CLARK, *Thinking with Demons. The Idea of Witchcraft in Early Modern Europe*, Oxford 1997.

značný zájem o démonologii, která je jinak reflektována spíše v právně orientovaných studiích.

Závěrem tohoto výčtu upozorňuji na amerického historika Briana Levacka a jeho monografii *The witch-hunt in early modern Europe*.⁶¹ Přehledně je zde popsán vznik a vývoj konstruktů čarodějnické sekty, mechanismy i vnitřní obsah deliktu. Zároveň jsou zde české země pojímány za součást říšského prostoru, což deformuje realitu českého a moravského prostředí ve věci perzekucí osob užívajících magii. Pod editorským dohledem Briana Levacka vznikla v roce 1992 dvanáctisvazková série, kde nacházíme nejen příspěvky historiků, ale kupříkladu taktéž etnologů. Jednotlivé díly *Articles on Witchcraft, Magic and Demonology* jsou spojeny konkrétní problematikou jako čarodějnictví ve Skotsku a v Anglii či démonologií v umění a literatuře.⁶² Také mezioborová spolupráce tedy jednoznačně přispívá k rozvoji bádání.

Již jen krátce doplňuji, že zajímavým příspěvkem k problematice čarodějnictví a kouzelnictví je monografie australského badatele českého původu Charlese Ziky, který se ve své práci *The appearance of witchcraft*⁶³ zabývá vizuální podobou čarodějnictví, a to především v dílech Hanse Baldunga Griena nebo Albrechta Dürera. Zájem projevuje také o vliv rytin na publikum a o mechanismy dobové interpretace těchto děl.

Jen stěží si můžeme nepovšimnout, že práce, které jsem uváděla výše, nelze z větší části označit za nejnovější, tj. vyšlé například v posledních deseti letech. Toto je dáno tím, že při studiu soudobé historiografické zahraniční produkce je i přes stálý zájem badatelů o čarodějnické a kouzelnické procesy patrné (alespoň pro mne osobně) určité ustrnutí. V současnosti vycházejí spíše jednotlivé sborníky a studie. Závažné monografie jsou méně hojné a pochopitelně orientované zejména na nově reflektované skupiny, jako mužské či dětské oběti. Těmto novějším pracím budu věnovat pozornost také v následujícím textu. Významné publikace tak skutečně dosud spadají do období 90. let minulého století, či jsou dokonce starší, jako v případě Erika Midelforta a jeho výše zmiňované práce *Witchhunting in South-western Germany*.

Dosavadní výsledky historiografie problematizovala do jisté míry v roce 2007 Katrin Moeller s tím, že dosud neexistuje žádný shrnující projekt a bádání vykazuje značné mezery.⁶⁴ Skutečnost, že světové bádání není v současné době natolik progresivní jako

61 Brian P. LEVACK, *The witch-hunt*.

62 *Witchcraft in Scotland*, in: Brian P. Levack (ed.), *Articles on Witchcraft, Magic and Demonology*, Vol. 7, New York – London 1992. Dále například *Witchcraft and Demonology in Art and Literature*, in: Brian P. Levack (ed.), *Articles on Witchcraft, Magic and Demonology*, Vol. 12, New York – London 1992.

63 Charles ZIKA, *The appearance of witchcraft. Print and visual culture in sixteenth-century Europe*, London 2007.

64 Katrin MOELLER, *Das Willkür über Recht ginge. Hexenverfolgung in Mecklenburg im 16. und 17. Jahrhundert* (Hexenforschung 10), Bielefeld 2007, s. 21.

v předchozích desetiletích, což je pochopitelné, neboť lze jen stěží setrvat v permanentním vzestupu, reflektuje částečně dle mého soudu i čtyřsvazková edice z roku 2014 *Magic and Witchcraft*,⁶⁵ o níž již byla řeč. Nejsou zde zastoupeny pouze nejnovější příspěvky, ale naopak jsou zde znovu otištěny i starší studie, z velké části z 90. let 20. století, které jsou stále považovány za klíčové.

I přes konstatování o částečném utlumení vývoje v nejnovějším bádání je zcela patrný až kontrastní vývoj v historiografii domácí, dotýkající se zde stanovené problematiky. Jediné dvě monografie, které k tématu čarodějnických a kouzelnických procesů máme, jsou *Čarodějnické procesy* Josefa Kočího⁶⁶ a *Hon na čarodějnice* Bedřicha Šindeláře. Publikace, první z let 70., druhá z let 80., již nevyhovují současným přístupům, přičemž práce Bedřicha Šindeláře pozůstává silně ovlivněna marxistickým učením.⁶⁷ Bohužel však dosud neexistuje monografie, a za tuto nelze považovat ani publikaci *Zpráva o nevíře*,⁶⁸ která by odpovídajícím způsobem revidovala dosavadní závěry učiněné Kočím a Šindelářem. V současnosti reflektuje nejnovější vývoj zahraniční historiografie především Petr Kreuz, bohužel prozatím pouze prostřednictvím jednotlivých studií a recenzí odborné zahraniční literatury.

V souvislosti s výše uvedenými domácími pracemi lze tedy konstatovat jistou míru strnulosti v této oblasti bádání v české historické vědě. Dosud nebyly po mém soudu dostatečně problematizovány či přímo nahrazeny stereotypní konstrukce dotýkající se tradičních představ o svévolném užívání tortury, vrchnostenských snah obohacení se na procesech či podílu církve na perzekucích, který byl v domácím prostředí spíše minimální, ne-li zpravidla dokonce žádný. Připomínám také, že historický jev, který jsme uvykli označovat za *hon na čarodějnice*, odpovídá v českém a moravském prostředí pouze pronásledování ve Velkých Losínách a Šumperku z let 1668–1696. Užívání magických praktik, ponejvíce ve smyslu prostého kouzelnictví, zachycují poměrně často dochované smolné knihy. V těchto případech se nejčastěji jedná o individuální případy či menší skupiny osob, které nebývají ve spojení s ďáblem, a také netoliko ve všech případech

65 Michael David BAILEY (ed.), *Magic and Witchcraft. Critical concepts in historical studies 1–4*, London 2014.

66 Josef KOČÍ, *Čarodějnické procesy, Z dějin inkvizice a čarodějnických procesů v českých zemích v 16.–18. století*, Praha 1973. Autor věnoval této problematice též stručný článek. TÝŽ, *Čarodějnické procesy v době temna*, *Dějiny a současnost* 2, 1960, č. 3, s. 38–41. Pokud je mi v současnosti známo, Josef Kočí již další výraznější příspěvek k problematice čarodějnictví a kouzelnictví nepublikoval. Orientoval se ponejvíce na problematiku nevolnictví a národního obrození.

67 K rozboru monografií Josefa Kočího a Bedřicha Šindeláře podrobněji viz Zuzana KOBRLOVÁ, *Čarodějnické procesy v československé historiografii*, in: Tomáš Hradecký – Pavel Horák – Pavel Boštík a kol. (edd.), *České, slovenské a československé dějiny 20. století*, Ústí nad Orlicí 2014, s. 523–534.

68 Michaela NEUBAUEROVÁ – Drahomír POLÁCH, *Zpráva o nevíře*, Šumperk 2010. Kniha je v trojjazyčné verzi, paralelně je text uveden v českém, polském a německém jazyce.

dochází k užití útrpného práva.⁶⁹ Také z těchto důvodu je cílem následujících pasáží představit v konkrétních bodech variabilitu fenoménu čarodějnictví z hlediska iniciačních motivů perzekucí či sociálního statutu obviněných a dále, jak již bylo naznačeno, poukázat taktéž na některé již překonané teze dotýkající se čarodějnických a kouzelnických procesů, které se však v rámci domácí historiografické tradice do jisté míry udržují dosud.

Pluralita a multifunkčnost

Velmi dobře se k procesům vyjádřil Gerd Schwerhoff, který jako jejich vlastní podstatu uvádí multifunkčnost.⁷⁰ Již u zmiňovaného přehledu teoretických koncepcí dotýkajících se interpretační roviny problematiky spojené s pronásledováním čarodějnic a kouzelnic lze konstatovat velmi široké spektrum.⁷¹ Nicméně žádná z teorií není interpretací univerzálně

69 K tomuto podrobněji viz Z. KOBRLOVÁ, *Sdružený zločin čarodějnictví*, s. 104–135.

70 „Das Wesen der Hexenprozesse kann umgekehrt gerade in ihrer Multifunktionalität gesehen werden.“ Gerd SCHWERHOFF, *Vom Alltagsverdacht zur Massenverfolgung. Neuere deutsche Forschungen zum frühneuzeitlichen Hexenwesen*, *Geschichte in Wissenschaft und Unterricht* 46, 1995, s. 373.

71 S měnicími se prioritami s ohledem na výzkum problematiky honů na čarodějnice se mění i teorie, které mají tento historický fenomén analyzovat, uchopit a interpretovat. Neživotnými, případně neživotnými od samého počátku, se postupem času ukázaly teorie systematické likvidace moudrých žen a taktéž teorie obětí beránek (*Sündenbocktheorie*). Následovaly a nahrazovaly je však další. Teorie sociálního konfliktu (*Sociale Konflikttheorie*) interpretuje pronásledování čarodějnic jako důsledek narušení sociálního smíru a taktéž jakožto reakci na rozpad či ztrátu tradičních hodnot. Další koncepcí je vyřazení (*Ausrottungstheorie*), jež vnímá boj proti čarodějnictví ve smyslu prostředku k eliminaci a následnému odstranění protivníků. Hovoří se taktéž o teorii sociálně-disciplinační (*Socialdisciplinierungstheorie*) a teorii krize (*Krisentheorie*). Kriminalizaci a vyhlazení čarodějnic i lidové kultury vidí v souvislosti s politickými a náboženskými krizovými situacemi a silicím uvědoměním si právě této krize na počátku 16. a především v 17. století. Jmenujme v tomto kontextu ještě ve stručnosti teorii strachu (*Angsttheorie*), kde je boj vrchnosti proti čarodějnictví prezentován jako výsledek kolektivního i individuálního strachu v období sociálních, kulturních a ekonomických změn. Přehled teorií převzat z E. LABOUVIE, *Zauberei*, s. 10–11. Teorii strachu rozpracoval kupříkladu Jean DELUMEAU, *Strach na západě ve 14.–18. století. Obležená obec, díl I.*, Praha 1997; *TÝŽ, Strach na západě ve 14.–18. století. Obležená obec, díl II.*, Praha 1999. Největší úzkost zasáhla podle tohoto autora společnost mezi lety 1348–1660. Tísňový pocit vyvěral z představ o brzkém konci světa, rozpadu jednoty církve skrze schizma, nebezpečí morových ran a epidemií obecně či z pocitu ohrožení ze strany Turků. Konkrétně ke zde studovanému tématu dodává: „v procesech s čarodějnicemi najdeme objasnění kolektivní úzkosti z civilizace, která cítila svou zranitelnost“ (J. DELUMEAU, *Strach, díl I.*, s. 32–33). Dále také teorie budování státu (*Staatsbildungstheorie*) vycházející naopak z předpokladu, že raně moderní státnost, která s sebou nesla byrokratizaci a disciplinaci, mohla účinněji čelit pronásledování čarodějnic. Podrobněji k této problematice viz sborník J. DILLINGER – J. M. SCHMIDT – D. R. BAUER (Hgg.) *Hexenprozess und Staatsbildung*; dále Brian P. LEVACK, *State-building and witch hunting in early modern Europe*, in: Jonathan Barry – Marianne Hester – Gareth Roberts (edd.), *Witchcraft in early modern Europe*, Cambridge 1998, s. 96–115. Perzekuce takových osob byla tedy nikoli zrychlována, ale zpomalena v důsledku soudní a byrokratické centralizace, tedy díky celkovému rozvoji. Tamtéž, s. 96–98. Existuje také teze vystavená na souvislosti reformace,

platnou, tím méně pak interpretací konečnou. Zde studované téma je tématem nesmírně příčinně pluralitním. Na první pohled identická situace může na jednom teritoriu vést k rozpoutání silného pronásledování, na jiném lze stejně tak dobře hovořit o vyznění do prázdna. Této skutečnosti musí odpovídat interpretační strategie badatelů. Otázkou tedy zůstává, v souvislosti s uvedenou pluralitou, zda je vůbec možné představit určitý typ, typickou situaci či normu procesů, u níž lze předpokládat vyšší míru obecné platnosti.⁷² Existují pochopitelně určité vzorce, které ve starší domácí historiografii dosáhly charakteru stereotypu, avšak možnosti jejich plošné aplikace, jak bude nyní ukázáno, zůstávají více či méně omezeny.

Procesy jako platforma pro tažení proti ženám?

Na první pohled lze konstatovat majoritní podíl žen mezi oběťmi perzekucí. Tento podíl předpokládáme mezi 75–80 %⁷³ z celkového počtu asi padesáti tisíc obětí.⁷⁴ Není nicméně možné z právě uvedeného vytvořit rychlý závěr o procesech s čarodějníky, čarodějnicemi, kouzelníky a kouzelnicemi v tom smyslu, že perzekuce byly cíleným pronásledováním žen. V soudobém bádání došlo k odmítnutí rovnítka mezi pronásledováním čarodějnic a pronásledováním žen. Mužům jakožto obětem perzekucí se sice historiografie věnuje relativně krátce, ovšem zájem o dané téma roste.⁷⁵

respektive protireformace, a čarodějnických procesů. Tato však již není v současné historiografii považována za tezi platnou. Herbert Pohl hovoří v této souvislosti o praktickém nevyužívání uvedené interpretace. H. POHL, *Zauberglaube*, s. 14. Výčet teorii však nelze považovat za kompletní, nýbrž přehledový.

- 72 K otázce „typičnosti“ Robin Briggs: „*There is no such thing as a 'typical' witchcraft case, although the vast of majority do conform to a limited range of patterns.*“ Robin BRIGGS, „*Many reasons why.*“ *Witchcraft and the problem of multiple explanation*, in: J. Barry – M. Hester – G. Roberts (edd.), *Witchcraft in early modern Europe*, s. 54.
- 73 *Einleitung*, in: I. Ahrendt-Schulte – D. R. Bauer – S. Lorenz – J. M. Schmidt (Hgg.), *Geschlecht, Magie und Hexenverfolgung*, s. 7. Shodný procentuální údaj udává taktéž W. BEHRINGER, *Hexen*, s. 67; dále Claudia OPITZ-BELAKHAL, *Frauen- und geschlechtergeschichtliche Perspektiven der Hexenforschung*, dostupné na URL: <https://www.historicum.net/themen/hexenforschung/lexikon/sachbegriffe/art/Frauen_und_ges-1/html/artikel/5654/ca/fe0804ced7/> [cit. 24. 6. 2017].
- 74 Z tohoto počtu připadá pravděpodobně polovina obětí až dvě třetiny obětí na území dnešního Německa. W. BEHRINGER, *Hexen*, s. 66, 75.
- 75 Karen LAMBRECHT, *Tabu und Tod, Männer als Opfer frühneuzeitlicher Verfolgungswellen*, in: I. Ahrendt-Schulte – D. R. Bauer – S. Lorenz – J. M. Schmidt (Hgg.), *Geschlecht, Magie und Hexenverfolgung*, s. 193–208; Eva LABOUVIE, *Männer im Hexenprozesse. Zur Sozialanthropologie eines „männlichen“ Verständnisses von Hexerei*, *Geschichte und Gesellschaft* 16, 1990, č. 1, s. 56–70; Lara APPS – Andrew GOW, *Male witches in early modern Europe*, Vancouver 2003; Rolf SCHULTE, *Hexenmeister*.

Problematickým se výše uvedený poměr mužských a ženských obětí stává především v případě snah o uplatnění tohoto modelu na jedno každé pronásledování. Severské země, zejména Island a Estonsko, vykazují trend opačný, tedy majoritní podíl mezi popravenými tvoří muži.⁷⁶ Nicméně i prostor říšský zná pronásledování postihující primárně mužskou část populace.⁷⁷ K tomu je obecně pozorován nárůst mužských obětí pronásledování po skončení třicetileté války. Tato skutečnost bývá uváděna mimo jiné v souvislost s nárůstem potulujících se vysloužilých vojáků, neméně též žebráků, jejichž počet se společnost snažila prostřednictvím procesů redukovat.⁷⁸ Další koncepcí poskytující vysvětlení je rozšíření představ o účasti čarodějnického společenství na sabatech, nočních hostinách, přičemž do těchto struktur jsou častěji implementováni taktéž muži.

Vraťme se však k majoritnímu podílu žen, z něž jsou nejčastěji, zejména ve starší literatuře, připomínány chudší vdovy a neprovdané ženy, zpravidla ve věku čtyřiceti a více let. Tento stav je vysvětlován skrze soudobé přesvědčení o zatrpklosti starých žen, nepřejících mládí, žijících ponejvíce mimo kontrolu mužů, především u ovdovělých žen poté mimo kontrolu společenství obecně. Konkrétnější údaje co do rodinného stavu a věku představuje kupříkladu pro prostor Sárská Eva Labouvie, kde 64 % podíl z celkového počtu zatčených žen připadl právě na skupinu ovdovělých. Typická čarodějnice je dle uvedené autorky osobou starší padesáti let.⁷⁹ Skepticky se ovšem k samé možnosti blíže definovat *typische Hexe* staví Lyndal Roper, neboť žádný takto zpětně konstruovaný stereotyp nepovažuje, po mém soudu velmi správně, za dostatečně vhodný.⁸⁰ Taktéž Brian Levack uvádí: „*There was no one stereotype of the European witch, and even within specific localities witches did not conform to a single social profile.*“⁸¹ Tento názor potvrzuje kupříkladu výzkum provedený v oblasti mohučského kurfiřtství Herbertem Pohlem. Autor dochází v komparaci s Evou Labouvie k odlišným

76 Pro Island se jedná konkrétně o 90 %, v případě Estonska se předpokládá 60 %. *Einleitung*, in: I. Ahrendt-Schulte – D. R. Bauer – S. Lorenz – J. M. Schmidt (Hgg.), *Geschlecht, Magie und Hexenverfolgung*, s. 10. Rovnováhu mužských a ženských obětí vykazuje pak Finsko. Toto bývá interpretováno skrze silnou šamanistickou tradici, která byla spojována s muži.

77 Kupříkladu proslulý *Zauber-Jackl-Process* v arcibiskupství salzburgském, kde 80 % obětí tvořili muži, respektive osoby mužského pohlaví, často chlapci. K tomu v současnosti nejlépe G. MÜLLER, *Zwischen Justitz a TÝŽ, Hexenpolitik und Hexenverfolgung im Land Salzburg*, in: H. Dienst (Hg.), *Hexenforschungen*, s. 261–270; dále W. BEHRINGER, *Hexen*, s. 62. Pro celou německou říšskou oblast uvádí Lyndal Roper podíl mužů kolem 20 %. L. ROPER, *Hexenwahn*, s. 20.

78 Hansjörg RABANSER, *Hexen- und Zaubereiverfolgung in Tirol. Neue Forschungsergebnis*, in: H. Dienst (Hg.), *Hexenforschung*, s. 87–88.

79 E. LABOUIE, *Zauberei*, s. 173, 176.

80 „*Es fällt schwer, unter denen, die verurteilt wurden, allgemeine Muster zu erkennen, kein Schema erfasst alle Fälle.*“ L. ROPER, *Hexenwahn*, s. 20.

81 B. P. LEVACK, *Introduction*, in: TÝŽ (ed.), *Witchcraft in early modern Europe and colonial America*, Oxford, 2013, s. 3.

závěrům, neboť pro stanovenou oblast převažují mezi vyslychanými osoby vdané či ženaté.

V neposlední řadě upadají v podezření z čarodějnictví také ženy přicházející do nového geografického či sociálního prostředí na základě sňatků. Tezi o primárním zaměření na porodní báby, na něž upozorňuje i proslulý spis dominikánského mnicha Henricuse Institorise *Kladivo na čarodějnice*, již v současnosti nelze považovat za platnou.⁸² Nicméně nelze popřít, že příslušníci určitých povolání upadali do podezření častěji, zejména léčitelé a léčitelky, především nebyli-li ve svém konání úspěšní, nebo pastýři. Obecně tedy: „*In theory almost anyone could be suspected of witchcraft, but in practice certain types of people were particularly likely to be.*“⁸³

Na straně druhé, minoritní podíl mužů v celkových součtech obětí a naopak zcela evidentní převahu žen mezi popravenými reflektoval v jedné ze studií Erik Midelfort následujícím způsobem: „*In einem gewissen Sinne waren die Hexenprozesse ein Krieg gegen die Frauen.*“⁸⁴ Jedná se však o výrok přinejmenším problematický, neboť nelze hovořit primárně o pronásledování žen, ale o pronásledování žen v určité symbolické rovině.⁸⁵ Feministicky orientované práce však předesílají zpravidla linii o sexuálně-agresivně-maskulinní raně novověké společnosti orientované proti ženám. Příspěvky ovlivněné radikálním feminismem hovoří přímo o genocidě žen skrze patriarchální společnost.

82 „*eine Hebamme wurde in keinem saarländischen Herrschaftsgebiet als Hexe hingerichtet*“ E. LABOUVIE, *Zauberei*, s. 180. V této souvislosti také doplňuji: k dané problematice publikují Gunnar HEINSOHN – Otto STEIGER, *Vernichtung der weisen Frauen, Beiträge zur Theorie und Geschichte von Bevölkerung und Kindheit*, Herbstein 1985. Jedná se o interpretaci pronásledování čarodějnic a kouzelnic skrze údajnou snahu vládnoucích vrstev urychleně znovu zalidnit oblasti Evropy po morových ranách 14. a 15. století. Těto populační strategii však brání moudré ženy, znalé antikoncepčních metod i způsobů vyhnání plodu. Právě z tohoto důvodu se hněv vrchností obrací proti jmenované skupině obyvatel, respektive obyvatelek, které se skrze označení za čarodějnice pokusí následně vyhubit. Teze zmíněných autorů byly označeny za nevědecké a zcela věrohodně vyvráceny. Zásahu na tomto má především Günter JEROUSCHEK, *Diabolus habitat in eis, Wo der Teufel zu Hause ist. Geschlechtlichkeit im rechtstheologischen Diskurs des ausgehenden Mittelalters und der frühen Neuzeit*, *Rechtshistorisches Journal* 9, 1990, s. 301–329. K problematice moudrých žen též heslo Waltera Rummela na *historicum.net*, dostupné na: URL: < https://www.historicum.net/themen/hexenforschung/lexikon/sachbegriffe/art/Weise_Frauen_al/html/artikel/1672/ca/70e72a35fc4f6165c2892ce842ce90ab/ > [cit. 24. 6. 2017].

83 Edward BEVER, *Popular witch beliefs and magical practice*, in: B. P. Levack (ed.), *Witchcraft*, s. 53.

84 Erik MIDELFORT, *Alte Fragen und neue Methoden in der Geschichte des Hexenwahns*. In: Dieter R. Bauer – Sönke Lorenz (Hgg.), *Hexenverfolgung. Beiträge zur Forschung, unter besonderer Berücksichtigung des südwestdeutschen Raumes*, Würzburg 1999, s. 23.

85 Vedle často uváděné svárlivosti, nestálosti a nebezpečnosti pro spásu duší mužů skrze svody k tělesnému hříchu, byla ženám přisuzována též schopnost komunikace se světem duchů a démonů, což se stává později vhodným přemostěním ke styku s ďáblem. Na mužském protějšku k tomu spočívá tíha prvotního Evina hříchu, v neposlední řadě je zmiňován životní prostor ženy, spojený s péčí o domácnost, poskytující vhodnou příležitost k čarám, kupříkladu v podobě otravy pokrmů pro okolní osoby i hospodářské zvířectvo.

Sexuální násilí mužů proti ženám vyplývající ze strachu z atypických žen se pro tento směr bádání stává stěžejním interpretačním prvkem.⁸⁶ Začasté je také zdůrazňována skutečnost, že tvůrci zákonů, démonologové, inkvizitoři i soudci byli mužského pohlaví.⁸⁷

Nicméně tento feministický směr je orientován velmi monokauzálně. Majoritní podíl žen mezi oběťmi pronásledování bývá v současnosti vysvětlován především skrze sdílený duální systém vidění světa, kde muž představuje světlo a žena temnou stranu spojenou se zlem. Svět binárních protikladů se poté projektoval do postavení ženy, která byla pojmána jako protiklad dobra a tedy i muže, jenž dobro reprezentoval.⁸⁸ Stuart Clark k tomuto uvádí: „*we start not by asking ourselves why women were associated with witchcraft, but why contemporaries associated witchcraft with women.*“⁸⁹ Obraz čarodějnice byl zároveň protipólem obrazu dobré manželky a matky. V této souvislosti připomínám často citovaný výrok historičky Christiny Lerner: „*witchcraft had been a crime which was sex-specific rather than just strongly sex-related*“.⁹⁰ Podstatnou roli v případě denunciací zastávala i generační paměť. Dědičnost magických schopností, *Hexenkraft im Blut*, se předpokládá, jak nutno připustit, především v linii ženské.

S ohledem na podíl mužských a ženských obětí lze u některých regionálně zaměřených monografií a studií rozlišovat také mezi obviněním z čarodějnictví a kouzelnictví. Konkrétně pro oblast Tyrolska se uvádí převažující podíl mužů v rámci obvinění z kouzelnictví, naopak ovšem dvojnásobný počet žen při obvinění z čarodějnictví.⁹¹ Nejedná se však o jediný rozdílný aspekt. O souvislostech vztahujících se k odlišným představám spojeným s mužskou a ženskou rolí ve společnosti hovoří Ingrid Ahrend-Schulte. Pro říšské hrabství Lippe uvádí, že obvinění z čarodějnictví se až do 17. století prakticky vůbec nevztahovalo na muže. Po roce 1600, kdy v této oblasti dochází ke změně,

86 Mezi přední osobnosti tohoto směru patří Erika Wissenlinck. Erika WISSENLINCK, *Hexen, warum wir so wenig von ihrer Geschichte erfahren und was davon auch noch falsch ist. Analyse einer Verdrängung*, München 1989. K feministicky orientované historiografii v širším kontextu podrobněji viz Alison ROWLANDS, *Witchcraft and gender in early modern Europe*, in: B. P. Levack (ed.), *Witchcraft*, s. 450–453.

87 Naproti tomu, byly to častěji ženy, kdo se účastnily procesů nejen jako denuncované, ale taktéž, což je zajímavé, jako denunciátorky.

88 Elspeth WHITNEY, *The witch „she“ / the historian „he“*. *Gender and the historiography of the European witch-hunts*, in: Michael David Bailey (ed.), *Magic and Witchcraft: critical concepts in historical studies* 4, Major issues and theoretical approaches, London 2014, s. 127. Studie byla poprvé otištěna v roce 1995.

89 S. CLARK, *Thinking*, s. 109.

90 Christina LARNER, *Crimen exceptum? The Crime of Witchcraft in Europe*, in: Brian P. Levack (ed.), *Witch-Hunting in Early Modern Europe, General Studies*, Vol. 3, New York – London 1992, s. 100. Z dalších prací této badatelky viz TÁŽ, *Enemies of God. The Witch-hunt in Scotland*, London 1981.

91 H. RABANSER, *Hexenverfolgung*, s. 90.

je ovšem patrná následná diskrepance mezi aspekty ženského a mužského čarodějnictví. Magické umění žen se vztahuje především ke škodlivému kouzelnictví, což je obecně pojímáno jako součást jejich strategie konfliktu. Mužskou doménou je naopak fyzická síla, muži se v procesech obecně vztahují k moci vlkodlaků. Ačkoli tedy procesy v této oblasti staví v počátcích pouze na obviněných z řad žen, znovu se objevuje postupná transformace či obohacení představ spojených s nařčením z čarodějnictví či kouzelnictví ve spojení s postupným postihováním mužské části populace.

Jak již bylo nastíněno výše, pro rostoucí podíl mužských obětí v průběhu konkrétní vlny pronásledování i v průběhu perzekucí obecně je důležitým prvkem přijetí konstruktů čarodějnického sabatu. S ohledem na sexuální výstřednosti na sabatech upozorňuje například Ahrend-Schulte pro hrabství Lippe také na spojení mezi narušováním sexuálních norem na nočních shromážděních a postupnou přináležitostí mužů k ďábelskému společenství.⁹² Z mužů, především z řad těch, kdo jsou obviněni z čarodějnictví a zastávají v reálném životě vysoké posty, se stávají králové sabatu, též označovaní za *Hexenmeister – Patronus sagarum*.⁹³ Nižší postaveným mužům a mladším chlapcům, jsou-li obviněni, je připisována role hudebníků na nočních shromážděních. Uvedené souvisí opět s jejich aktivitami v reálném životě, kdy obdobnou funkci zastávají v rámci venkovských slavností.⁹⁴ Na základě některých studií lze tedy konstatovat, že podíl obětí z řad mužů stoupá jak v déletrvajících procesech, tak v obecnější rovině v 17. století, především v jeho druhé polovině.⁹⁵

Jakkoli imaginace raného novověku, jak dosvědčují obrazy a rytiny, spojovala obraz čarodějnické sekty s obrazem ženy, nebyly tyto v žádném případě jediným terčem perzekucí. Čím rychleji a prudčeji se rozšířila vlna pronásledování, tím rychleji se dostávali do podezření i osoby nedopovídající domnělé postavě *typické čarodějnice*,⁹⁶ reprezentované v literatuře dlouhou dobu postarší, o samotě žijící ženou, často k tomu s rodokmenem

92 Ingrid AHREND-SCHULTE, *Die Zauberschen und ihr Trommelschlager. Geschlechtsspezifische Zuschreibungsmuster in lippische Hexenprozessen*, in: I. Ahrendt-Schulte – D. R. Bauer – S. Lorenz – J. M. Schmidt (Hgg.), *Geschlecht, Magie und Hexenverfolgung*, především s. 123, 124 a 129.

93 Rita VOLTMER, *Witch-Finders. Witch-Hunters or Kings of the Sabbath? The Prominent Role of Men in the Mass Persecutions of the Rhine-Meuse Area (Sixteenth-Seventeenth Centuries)*, in: A. Rowlands (ed.), *Witchcraft and Masculinities*, s. 74–99.

94 A. ROWLANDS, *Not „the Usual Suspects“? Male Witches, Witchcraft, and Masculinities in Early Modern Europe*, in: Alison Rowlands (ed.), *Witchcraft and Masculinities*, s. 5.

95 O uvedeném vypovídají, vedle již uvedených, také studie Petr Arnold HEUSER, *Die kurkölnischen Hexenprozesse des 16. und 17. Jahrhunderts in geschlechtergeschichtlichen Perspektive*, in: I. Ahrendt-Schulte – D. R. Bauer – S. Lorenz – J. M. Schmidt (Hgg.), *Geschlecht, Magie und Hexenverfolgung*, s. 133–174; dále Rolf SCHULTE, *Hexenmeister: Mänliche Opfer der Hexenverfolgung, Realitäten und Rezeption*, in: K. Moeller – B. Schmidt (Hgg.), *Realität und Mythos*, s. 201–224.

96 Přistoupíme-li na tento model jako na výchozí, avšak pouze s ohledem na obsahovou jasnost textu na tomto konkrétním místě.

zahrnujícím předky čarodějnice a čarodějníky. Od takovýchto osob se nicméně může pronásledování skutečně v začátcích rozbíhat, avšak s narůstající razancí honů pozorujeme v některých oblastech tendence postihovat osoby směrem k vyšším vrstvám společnosti, včetně osob mužského pohlaví.⁹⁷

Rozdílné úhly pohledu i přístupy k pronásledování čarodějnické sekty včetně otázky, jakým způsobem vysvětlit vyšší podíl žen mezi oběťmi perzekucí, vyplývají právě z oné variability a plurality tohoto dějinného fenoménu. Ženám, jak bylo ukázáno, nepatřil vždy a ve všech oblastech rozhodující podíl mezi obviněnými nebo odsouzenými osobami. Zabýváme-li se problematikou čarodějnických a kouzelnických procesů, nemůžeme v žádném případě opomínat místní i časovou podmíněnost víry v magii i v existenci osob, jež jsou služebníky ďábla. Koncept čarodějnické sekty ve smyslu sdruženého zločinu čarodějnictví neslavil úspěchy u všech vrstev obyvatelstva, ani ve všech oblastech Evropy, případně Nového světa. Především na základě regionálně orientovaných prací lze mít za to, že vlastní uplatnění některých prvků tohoto komplexního deliktu, zejména pak sabatu, zvyšovalo potenciál, který mohl v důsledku vést k transferu podezření z ženských na mužské účastníky procesů. Znovu však zdůrazňuji, že verifikace uvedené teze, a nejen teze této, musí vycházet z důsledné badatelské práce uskutečněné v konkrétní časové i geograficky ohraničené oblasti.

Pronásledování = výnosný program vládnoucích vrstev?

Neméně důležitá otázka spočívá ve vyhledání hybatele, respektive iniciačního momentu perzekucí. Hnacím motorem pronásledování se na základě výzkumů v posledních třiceti letech nestávaly pouze elity, vládnoucí vrstvy, toužící se pomocí tohoto prostředku udržet u moci, jak neustále v absolutní formě a dobově podmíněně zdůrazňoval Bedřich Šindelář.⁹⁸ V současnosti se zdá, že častěji byla hybatelem venkovská či městská společnost domáhající se ochrany svého života i majetku. Iniciativa vychází v takovém případě *zdola*, od obyvatelstva. Požadavek rychlého zákroku proti čarodějníkům vznášený k vrchnosti může být předložen kupříkladu formou petice přímo zeměpánu. Podle Gerharda Schormanna takovéto písemné žádosti a stížnosti nesou v sobě i latentní hrozbu. V případě, kdy nebude požadavkům poddaných vyhověno, mohou se rozhodnout k opuštění území, což pochopitelně znamená ekonomické ztráty.⁹⁹ Participace obyvatelstva na pronásledování se pochopitelně stávala nezbytnou, byť dříve v domácí historiografii opomíjenou složkou,

97 G. SCHWERHOFF, *Vom Alltagsverdacht*, s. 367.

98 Např. B. ŠINDELÁŘ, *Hon*, s. 220.

99 G. SCHORMANN, *Hexenprozesse*, s. 56–57.

bez níž prakticky nelze procesy uskutečnit. Konečně i sama udání pocházela právě z řad komunity, v níž byla podezřelá osoba více či méně integrována.

Pokud bylo konkrétní pronásledování skutečně rozpoutáno ze strany obce, docházelo v některých případech ke zřízení vlastního vesnického čarodějnického výboru, personálně obsazeného povětšinou nepřilíši vzdělanými členy kolektivu. Takto zřízené lidové justice aplikovaly poměrně volně torturu, navíc nemusel být teritoriální zeměpán schopen výbory dostat pod kontrolu. Postoj vrchnosti vůči těmto jednotkám býval s ohledem na absenci dohledu negativní. Nicméně samo obyvatelstvo nejedlo již v této fázi přílišný zájem pronásledování zastavit, tím méně pak propustit osoby již zadržené. Nařídila-li svrchovaná a legitimní soudní instance, nadřízené úřady či univerzity skrze dobrozdání osvobození obviněných osob, obávala se naopak vesnická, často samozvaná komise možné msty ze strany vyslychaných, cítila se zcela reálně fyzicky ohrožena na zdraví a majetku.¹⁰⁰ Propuštěnou osobu totiž zpravidla považovala za skutečného čarodějníka či čarodějnicu schopného uškodit. Ústředním bodem obvinění před lidovou justicí se stávalo, jak patrně, škodlivé čarodějnictví, případně prosté kouzelnictví, neboť právě toto konání hodnotilo obyvatelstvo jako primárně nebezpečné. V rámci neuposlechnutí nařízení nadřízených legitimních instancí lze pozorovat též lynče. Na tento způsob zásahu obyvatel připadá pravděpodobně značný díl obětí. Pro oblasti Polska a Ukrajiny se dříve hovořilo o možnosti, kdy celá polovina všech obětí byla popravena právě prostřednictvím lynče.¹⁰¹

Vedle podob lidové justice existují pochopitelně pronásledování iniciovaná a podporována shora,¹⁰² avšak i zde se stává kooperace se širokými vrstvami obyvatelstva nutnou podmínkou pro úspěch takového konání. Na tomto místě připomínám tzv. čarodějnické biskupy, *Hexenbischöfen*.¹⁰³ Ti v diecézích Bamberg, Mohuč, Kolín, Trevír či Würzburg schvalovali skutečně rozsáhlá pronásledování čarodějnic. Z toho největší počet obětí lze zaznamenat pro kurfiřtství kolínské,¹⁰⁴ zejména za vlády arcibiskupa Ferdinanda Bavorského, bratra perzekucím čarodějnic neméně nakloněného Maxmiliána I. Bavorského.

100 H. RABANSER, *Hexenverfolgung*, s. 95.

101 Tento předpoklad, vyslovený Januszem Tazbirem, uvádí W. BEHRINGER, *Hexen*, s. 33–34.

102 V tomto duchu, především s ohledem na aktivitu lokální vrchnosti či vysokých úředníků K. LAMB-RECHT, *Hexenverfolgung*, s. 116, 403.

103 W. BEHRINGER, *Hexenverfolgung in Bayern*, s. 27.

104 Wolfgang Behringer udává pro kolínskou arcidiecézi až 2000 obětí v letech 1626–1635. Stejný počet popravených má též kurfiřtství Mohuč, a to za léta 1590–1630, Würzburg poté 1200 exekucí mezi roky 1616–1630, v identickém období pro Bamberg 900 obětí. Nejnižší počet pro léta 1581–1595 vykazuje oblast trevírská, 350 popravených. Převzato z W. BEHRINGER, *Hexen*, s. 61. Shodný počet obětí pro kurfiřtství kolínské udává též H. POHL, *Zauberglaube und Hexenangst*, s. 41. Bedřich Šindelář pak v případě Bambergu a Würzburgu udává čísla nižší, avšak v kratším časovém úseku. B. ŠINDELÁŘ, *Hon*, s. 153.

Podpora pronásledování ze strany biskupů bývá interpretována skrze striktní výchovu v duchu rekatolizace, včetně značné kajicnosti doby.¹⁰⁵

Na základě právě uvedeného nelze tedy jednoznačně přistoupit na tvrzení, že pronásledování čarodějnů a čarodějnic bylo plně v kompetenci vládnoucích vrstev a dělo se pouze na základě jejich rozhodnutí. Soudobé bádání se naopak přiklání k tvrzení, že perzekuce probíhaly častěji na základě tlaku *zdola*, nikoli *shora*. I zde ovšem spatřujeme limity v užití generalizovaných vzorců.

Co se dotýká vnímání perzekucí, především pak řetězových pronásledování, jakožto prostředku obohacení soudců i zeměpánů, ve značné části případů nelze hovořit o přílišné výnosnosti: „*Most convicted witches were so poor that the confiscation of their goods met only a fraction of the cost of their trial.*“¹⁰⁶ Konfiskace majetku jako takové navíc nelze doložit ve všech oblastech. Za zmínku stojí taktéž skutečnost, že ještě hrdelní řád císaře Karla V. *Constitutio Criminalis Carolina* z roku 1532 konfiskace majetku zakazoval.¹⁰⁷ Na straně druhé, v některých oblastech Slezska podle mínění Karen Lambrecht k obohacení nejen docházelo, ale z procesů se mohl přímo stát značně výnosný byznys. Upozorňuji nicméně na shrnující pasáže monografie, kde Lambrecht připouští, že samo obohacení není pro spuštění procesů rozhodující.¹⁰⁸

Důležitou, avšak ne vždy uspokojivě objasněnou otázkou jsou náklady spojené s vedením jednotlivých procesů. Tyto náklady nemuseli nutně finančně pokrýt sami obvinění, tím spíše, pocházeli-li z nemajetných vrstev. Zaznamenáváme totiž i jejich úhradu z příjmů příslušné městské či jiné pokladny.¹⁰⁹ Případné fiskální zájmy vrchností tedy nedošly vždy svého naplnění, ne vždy se o něco podobného vůbec usilovalo.¹¹⁰ Nemuselo být, s ohledem na majetkové zázemí obviněných, ani reálně možné se takto stanoveného cíle dobrat. Kupříkladu pro oblast sárskou uvádí Eva Labouvie, že 77 % všech obviněných z čarodějnictví a kouzelnictví žilo na hranici chudoby.¹¹¹ Ačkoli tezi dotýkající se obohacení nelze pro určité oblasti v žádném případě zcela odmítnout, zároveň není

105 Wolfgang BEHRINGER, „*Germania, matka tolika čarodějnic*“, *uprostřed perzekucí*, in: Robert Muchembled (ed.), *Magie a čarodějnictví*, s. 67.

106 R. BRIGGS, „*Many reasons why*“, s. 60.

107 *Constitutio Criminalis Carolina*, hrdelní řád císaře Karla V. z roku 1532. Platnost *Caroliny* byla ovšem s ohledem na Salvátorskou klauzuli pouze subsidiární.

108 K. LAMBRECHT, *Hexenverfolgung*, s. 139. V případě obvinění nemajetných osob mohou být též náklady přeneseny na zadržené z řad majetných občanů. Tamtéž, s. 160.

109 Karen Lambrecht v tomto případě hovoří o městě Jägerndorf (Krnov). Tamtéž, s. 142.

110 Kupříkladu případné zisky z konfiskátů po odsouzených nešly již v arcidiecézi kolínské do kurfiřtské pokladnice, ale od konce 16. století byly zasílány na dobročinné účely. H. POHL, *Zauberglaube und Hexenangst*, s. 292.

111 E. LABOUVIE, *Zauberei*, s. 177. Obohacování se vrchností na majetku popravených vylučuje dále pro oblast Tyrolska H. RABANSER, *Hexenverfolgung*, s. 93.

možné tento vliv přeceňovat, neboť i v případech, kdy profit z procesů předpokládáme, nestal se tento prvek zřejmě rozhodujícím motivem rozpoutání pronásledování, spíše jeho průvodním primárně nezamýšleným aspektem. I v případě teorie obohacení se na perzekucích musí badatel zpravidla konstatovat, že jím předložené výsledky jsou odvislé od zvoleného regionu, přičemž každá další lokalita vyžaduje samostatný vědecký přístup. Až na základě jednotlivých studií bude možné přistoupit ke komparaci a nadregionálnímu zhodnocení výsledků.

Tortura jako nástroj *fabrikace* čarodějnic?

Součástí tzv. *Soldan-Heppé paradigm*¹¹² byla mimo jiné teze dotýkající se tortury. Autoři ji označili za „*die eigentliche Seele des ganzen Prozessverfahrens*“.¹¹³ Je samozřejmě jen těžko zpochybnitelnou skutečností, že právo útrpné hrálo v procesech s čarodějnicemi a kouzelnicemi důležitou roli. Problematizovat však lze jistou absolutizaci této složky procesů a její následné vztažení na jeden každý případ. K tomu přistupuje tendence považovat čarodějnictví za určitou formu „superzločinu“, za *crimen exceptum*, výjimečný zločin vyžadující speciální zacházení. S tím souvisí odvolání se na častou absenci reálných důkazů, přičemž tu je podle starší historiografie nezbytné kompenzovat jasným doznáním obviněné osoby. Jak ovšem zcela správně upozorňuje Marianne Sauter, tortura byla důležitou součástí procesů, avšak nikoli pouze procesů s čarodějnicemi.¹¹⁴ S obdobnou tvrdostí se postupovalo proti vrahům, žhářům či lupičům. Je samozřejmě také zapotřebí reflexe individuálního přístupu jednotlivých soudů co do tvrdosti výslechu a porušování, či naopak dodržování norem. V otázkách, které se dotýkají perzekucí čarodějnické sekty, nelze opomínat, že „*witch trials are not, then, synonymous with the death sentence*“.¹¹⁵ Ne každý proces doprovázela tortura, tím méně pak svévolná, následovaná uložením kapitálního trestu.

Shodného názoru jako Marianne Sauter je kupříkladu Robert Zagolla,¹¹⁶ který vedle tvrzení, že fanatická tortura je pouze produktem nekonečné fantazie některých autorů, připomíná, že k čarodějnickým a kouzelnickým procesům docházelo v různé intenzitě také v zemích, kde mučení netvořilo běžnou složku procesů obecně. Jmenovitě v tomto

112 K tomuto podrobněji viz pozn. č. 1 v této studii.

113 H. HEPPE, *Soldan's Geschichte*, s. 355.

114 M. SAUTER, *Hexenprozess*, např. s. 71–75. V domácí historiografii se pak této otázky dotýká Daniela TINKOVÁ, *Hřích, zločin a šílenství v čase odkouzlování světa*, Praha 2004.

115 R. SCHULTE, *Man*, s. 37.

116 Robert ZAGOLLA, *Folter und Hexenprozess. Die strafrechtliche Spruchpraxis der Juristenfakultät Rostock im 17. Jahrhundert* (Hexenforschung 11), Bielefeld 2007.

kontextu uvádí Anglii a Dánsko.¹¹⁷ Dále upozorňuje na nebezpečí, kdy na základě starší literatury může čtenář dospět k mylnému názoru, že tortura byla aplikována primárně u procesů s čarodějnicemi a dokonce působila jako jejich základní předpoklad.¹¹⁸

V pracích dotýkajících se čarodějnictví a kouzelnictví, přičemž práce Josefa Kočího a Bedřicha Šindeláře nejsou výjimkami, se často setkáváme s výtyky kritiků procesů či kritiků tortury, avšak zapomíná se, že ačkoli se často jedná o odpůrce silné aplikace tortury obecně, jsou jejich výtky zpravidla vztahovány právě k případům perzekucí osob obviněných z čarodějnictví či kouzelnictví. Robert Zagolla tuto skutečnost dokládá na příkladech Benedicta Carpzo a Johannese Brunnemanna: „*aber man kann nicht ignorieren, dass Carpzo nur nebenbei und Brunnenmann keineswegs ausschließlicly von Hexenprozessen spricht.*“¹¹⁹

Nejčastěji jsou v případech uložení tortury zmiňovány kruté postupy vybočující z rámce „běžného mučení“. Právo útrpné, zejména v případech čarodějnictví a kouzelnictví, je často vnímáno velmi zkresleným prismaticem excesivního až bezuzdného mučení. Nedá se však předpokládat, a ani to nelze věrohodně pramenně doložit, že tortura byla u obviněných z čarodějnictví aplikována extrémnějším způsobem ve srovnání s delikty jinými. K tomu přistupuje individualita jednotlivých soudců, kteří zřejmě jednali na základě své dosavadní zkušenosti.¹²⁰

Myšlenkový horizont, ve kterém se pohybujeme dnes, nás obecně pobízí přistoupit na tvrzení, že téměř všichni obvinění z čarodějnictví a kouzelnictví, ne-li přímo absolutně všichni, byli nevinými. V kontrastu k uvedenému stojí naopak tendence vnímat za v principu vinné ty, kdo se dopustili žhářství, vraždy či krádeží, tedy zločinů, které považujeme za zcela myslitelné.¹²¹ V této souvislosti se objevují texty interpretující užívání tortury skrze absenci materiálních důkazů s tím, že zločin byl nereálný a tudíž bylo nutné získat přiznání všemi prostředky. Toto tvrzení ovšem neodpovídá skutečnosti, neboť pro rané novověkou společnost byl zločin čarodějnictví objektivně existujícím deliktem. Mučení obviněného tedy nemělo dokládat realitu čarodějnictví, ale nanejvýš jeho vlastní výkon. Zagolla uvádí, že na základě dochovaných pramenů lze usuzovat na funkci tortury jakožto nástroje hledání pravdy, nikoli donucovacího prostředku.¹²² Naopak teorii

117 Robert ZAGOLLA, *Die Folter: Mythos und Realität eines rechtsgeschichtlichen Phänomens*, in: K. Moeller – B. Schmidt (Hgg.), *Realität und Mythos*, s. 146.

118 R. ZAGOLLA, *Folter und Hexenprozess*, s. 9.

119 R. ZAGOLLA, *Die Folter*, s. 135.

120 Přesná pravidla ukládání tortury, včetně rozdělení na stupně, přináší vlastně až hrdelní řády habsburských panovníků Josefa I. a Marie Terezie *Constitutio Criminalis Josephina* z roku 1707, *Constitutio Criminalis Theresiana* z roku 1768.

121 R. ZAGOLLA, *Die Folter*, s. 146.

122 R. ZAGOLLA, *Folter und Hexenprozess*, s. 25. Nicméně, formálně měla inkviční důkazní teorie přece jen torturu spíše za nástroj k vynucení přiznání.

dotýkající se práva útrpného jako prostředku disciplinace jednotlivců státem považuje za přecenění úlohy tortury a argumentuje tím, že se tohoto procedurálního nástroje užívalo nejčastěji v uzavřených prostorách mimo oči veřejnosti.¹²³

Moderní historiografie stojí podle tvrzení Zagolly na myšlence, že čarodějnictví bylo výjimečným zločinem.¹²⁴ Je však otázkou, zda se autor nedopouští ve své snaze nalomit jeden z pomyslných pilířů bádání přílišné generalizace. Opět připomínám, že to, co je platné pro jím studovanou oblast, nemusí platit beze zbytku, a tím méně pak na odlišných místech Evropy. To však nemění nic na skutečnosti, že závěry předložené Marianne Sauter a Robertem Zagollou jsou nesmírně podnětné a předesílají další cenné úhly pohledu. Další výzkumy jistě mohou jejich práci podpořit. Dá se předpokládat, že ani v českém a moravském prostředí, s ohledem na stránky dochovaných smolných knih, nebyla raně novověká justice natolik krutá, jak se často soudí, ač, připustíme, tortura zůstávala v rukou soudců mocným nástrojem vhodným k případnému zneužití. Věřím nicméně, že upozorňovat na limity absolutizace této složky v rámci soudních procedur, a to zejména v případech procesů s čarodějnicemi a kouzelnicemi, je pro interpretaci historiků podstatné a důležité.

Závěrem

Je zapotřebí zcela jasně zdůraznit skutečnost, že ne každé podezření či přímo obvinění z čarodějnictví nebo kouzelnictví vedlo v oblastech západní Evropy, o nichž vypovídají zde rozebírané práce především, nutně k rozsáhlému pronásledování. Právě ona variabilita a pluralita příčin i kauzálních řetězců činí interpretaci jednotlivých pronásledování velmi obtížnou, přičemž je i za současného stavu bádání stále nadmíru problematické přistoupit k relevantním generalizacím. Ne každý proces doprovázela tortura, a tím méně tortura excesivního charakteru, nebo ziskuchtivost teritoriálních pánů podporovaná nenávisť patriarchální společnosti vůči ženskému pohlaví. Nelze také stavět do jedné linie čarodějnické procesy, rozsudky smrti a inkvizici.

V textu výše byly samozřejmě zmíněny pouze vybrané publikace a problematizovány pouze některé aspekty dotýkající se fenoménu čarodějnických a kouzelnických procesů. Publikační i teoretická šíře je mnohem rozsáhlejší a dalece přesahuje možnosti této studie. Nutno však uzavřít, že česká historiografická produkce k tomuto tématu nereflktuje dostatečně aktuální stav bádání v jazykově německém a anglickém prostoru (neboť ten je aktuálně nejzásadnější) a z tohoto důvodu přežívají u nás v otázkách čarodějnictví

123 Tamtéž, s. 38–40.

124 Tamtéž, s. 165.

a kouzelnictví do jisté míry stereotypní, jednorozměrné a z obecného hlediska také překonané koncepce. Věřím však, že výše uvedené ilustruje značný badatelský potenciál zde zkoumané problematiky, možnosti revize dosavadních závěrů domácí historiografie ve velmi rychle se rozvíjející oblasti bádání i potenciál pramenného materiálu, jemuž lze klást nové otázky.

Summary

Witch Trials and Sorcery Processes in Foreign Historiography: New Perspectives and Angles of View

The present study dealing with the historiographical foreign production related to the issue of processes with witches and female sorcerers sets a goal to make the Czech historiography familiar with terminology, concepts and methodological approaches in this field of research. The attention is mainly paid to the development of linguistically German and English research within approximately the last thirty years. The text then indirectly implies the distinction between the contemporary domestic and foreign research, when the domestic research shows a certain degree of delay in comparison with the relatively rapid and fundamental development of historiography paying attention, in the international field, to the persecution of persons accused of using magic or the direct connection with the devil.

In this study, I tried not only to describe my own development of research, i.e. the gradual changing of individual theories or approaches to the subject using other scientific disciplines, such as anthropology, ethnology, psychology or art history, but also main monographs and studies by leading world experts. Both the development of knowledge related to the research of the persecutions of the so-called witch sect and the gradual geographical and thematic expansion, which increasingly involves not only the European

but most recently also the African or Asian regions, are reflected. The thematic extension, among other things, can be seen in the shift of interest from female victims to male and child participants of the processes.

In this context, it is also necessary to add that besides the overview of the development of the research, I have also chosen some topics which I consider, in view of the contemporary state of Czech historiography in the field of persecution, essential and suitable for revision or innovation based on the knowledge presented by scientists at present. These are, above all, to a certain extent stereotypically adopted constructions. In the text, therefore, I concentrate on some of the significant questions connected, for example, with the role of torture in witch and female sorcery processes. I also deal with the question whether the processes themselves can be described as a profitable programme of ruling strata. Partly I answer these questions through the new results of historiography beyond the borders of the republic. I believe that making the results of the international research accessible will help to renew the interest in witch and sorcery processes in the Czech lands.

Recenze a zprávy

BEHRINGER, Wolfgang, *Čarodějnictví: globální historie. Zásadní kniha pro všechny zájemce o historii čarodějnictví a magie*, Praha: XYZ 2016, 424 s. ISBN 978–80–7388–760–5 [BEHRINGER, Wolfgang, *Witches and witch-hunts: a global history*, Malden, MA: Polity Press 2004, 360 p. ISBN 978–0–7456–2717–5]

Téma čarodějnictví jako kulturní a historický fenomén již dlouho přitahuje pozornost badatelů. Je to oblast, která není propojena s dějinami mentalit či dějinami každodennosti pouze v rámci novověkých dějin. Dokážeme ji vystopovat i v předkřesťanské společnosti, a to i na jiných kontinentech než pouze v Evropě. Zmínky o tomto fenoménu nacházíme v různých historických epochách od antiky až po současnost. Je celkem logické, že čarodějnictví můžeme přesněji sledovat až od vzniku literárních pramenů. I když existuje i celá řada archeologických pramenů, u pravěké společnosti se pouze domníváme, jakou konkrétní úlohu provozování magie hrálo a jak silné postavení v tehdejší společnosti mělo. Pokud se řekne magie, nemusí se historikovi či antropologovi vybavovat pouze čarodějnictví. V předkřesťanské Evropě i v mimokřesťanském světě se setkáváme s šamanismem, určitou obdobou čarodějnictví, s léčitelstvím za využití lidových zkušeností a řadou dalších forem nadpřirozeného působení. Pokud pak hledáme kořeny, respektive projevy raných forem čarodějnictví, určitě bychom měli brát zřetel na přeživší formy šamanismu, které sice ze střeoevropského prostoru postupně vymizely, avšak na periferiích Evropy se udržely až do 20. století.¹ Jak v rámci šamanismu, tak i v případě čarodějnictví hrála klíčovou roli právě lidová víra a způsob jejího projevu.

Wolfgang Behringer se výskytem a projevem čarodějnictví ve střední Evropě zabýval již v několika přípravných publikacích.² Získané znalosti autor, který je renomovaným profesorem na saarbrückenské univerzitě, poté zúročil v recenzované knize, jež poprvé vyšla v anglickém vydání v roce 2004.³ Nutno podotknout, že pro zpracování publikace Behringer využil též nabytých znalostí z oblasti klimatických změn a pochodů raného

1 Thomas Andrew DUBOIS, *Úvod do šamanismu*, Praha 2011.

2 Wolfgang BEHRINGER, *Hexenverfolgung in Bayern: Volksmagie, Glaubenseifer und Staatsräson in der Frühen Neuzeit*, München 1987; TÝŽ, *Witchcraft Persecutions in Bavaria*, New York 1997; TÝŽ, *Shaman of Oberstdorf: Chonrad Stoeckhlin and the Phantoms of the night*, Charlottesville 1998.

3 Wolfgang BEHRINGER, *Witches and witch-hunts: a global history*, Malden 2004.

novověku⁴ a jak budeme mít za chvíli možnost vidět, poznatky z oblasti klimatologie budou k pochopení čarodějnictví zcela klíčové.

Jak již z názvu recenzované práce vyplývá, monografie se vztahuje ke globálním dějinám čarodějnictví nejen v evropském prostředí. Úvodní informace se vztahují k formám a legislativním úpravám čarodějnictví zejména v africkém prostředí. Poté přichází pro čtenáře snad nejznámější období čarodějnic v podobě perzekucí pozdního středověku a raného novověku, dále racionalismus a legislativní potlačování tzv. honů na čarodějnice a nakonec se autor dostává k nejnovějším formám a přežitkům magie v dobách moderních. Jednotlivé okruhy jsou řazeny poměrně přehledně a systematicky do kapitol na sebe volně navazujících. Bude proto žádoucí stručně nastínit obsahy a náplně jednotlivých kapitol.

V první kapitole se informace týkají základní literatury, která se s tématem čarodějnictví pojí. Nejedná se přitom pouze o současné publikace z univerzitních prostředí, ale o publikace z rukou známých i méně známých filosofů, myslitelů, teologů a právníků od antiky až po 20. století (s. 25–51). Čtenář má tak možnost díky uvedené základní literatuře nahlédnout a prozkoumat klíčové literární prameny, pokud by chtěl do uvedené problematiky hlouběji a konkrétněji proniknout. Uvedené zde jsou i některé práce vztahující se ke studiím lidové kultury, folklóru a pohádek, ve kterých lze jednoznačně nalézt prvky šamanismu či čarodějnictví (Anti Aarne, Stith Thompson nebo Vladimír Jakovlevič Propp).⁵

Druhá kapitola se potom vztahuje k víře v čarodějnictví v Evropě a v mimoevropských společnostech, přičemž je limitována zhruba posledními dvěma sty lety (s. 53–103). Behringer zde poukazuje na fakt, že čarodějnictví se netýká pouze období raného novověku, není omezeno na křesťanské prostředí a že rozhodně víra v nadpřirozené síly, jež může lidský jedinec využít, nevymizela spolu s příchodem racionality, sekularizace a jisté míry ateizace společnosti. Vnímání a pojetí čarodějnictví se však časem transformovalo, ať již pod vlivem zákonodárství, čili změn mířených tzv. shora, nebo postupnou racionalizací a odkouzlením společnosti, což je proces mířící do společnosti zase zdola, skrze vědecký pokrok, zlepšení společenské a hospodářské úrovně spolu s postupující vírou v rozumné. Každá společnost má ale své tempo a nachází se vždy v jedinečném čase a prostoru za řady okolností, jež ji spoluutvářejí. Autor tedy ukazuje, že i když se čarodějnictví vymaňuje z evropského prostředí, stále se jinde projevuje ve velice obdobných formách. Doposud existoval určitý diskurs, dle kterého se soudilo, že hony na čarodějnice jsou fenoménem skutečně pouze evropským, pod záštitou katolické inkvizice nebo světských úřadů v protestantských zemích. Badatelé ovšem zjistili, že celá řada afrických, latinskoamerických a asijských zemí se ještě na sklonku

4 I k tomuto tématu vyšla zajímavá publikace: TÝŽ, *Kulturní dějiny klimatu*, Praha 2010.

5 Nutno podotknout, že zmíněný V. J. Propp se zabýval morfologií pohádek, kde nacházíme řadu prvků z oblasti víry v čarodějnice a představ o jejich schopnostech: Vladimír Jakovlevič PROPP, *Morfologie pohádky a jiné studie*, Jinočany 2008.

20. století potýkala s čarodějnictvím jako s palčivým společenským problémem, respektive že teprve v 70. a 80. letech byly v těchto zemích legislativně zastavovány a trestně stíhány hony na domnělé čarodějnice. Víra v ně je až doposud v rámci lidových vrstev značně silná. Jak sám autor uvádí, víra v ně je přímo závislá na míře společenské a hospodářské prosperity konkrétní země. Jeden takový příklad můžeme sledovat v africké Zambii. V 90. letech došlo k vysokému nárůstu obětí nakažených virem HIV, přičemž většina dotázaných obyvatel uvedla, že příčinou nemoci je působení zlé moci čarodějnice, která jedem nakazí pár jedinců a ti potom prokletí, respektive nákazu, šíří dál (s. 58). Zvýšená úmrtnost dětí a kojenců v Beninu spolu s propuknutím tetanu kolem roku 1975 zase vyvolala velké pronásledování a hony na staré ženy, které měly být viníky nešťastných událostí. Nutno dodat, že i když se jednalo o spontánní reakci společnosti, beninské úřady pro jejich zastavení neudělaly prakticky nic. V rozhlase dokonce vysílaly jména domnělých a potrestaných obětí (s. 54). Na uvedených příkladech Behringer ukazuje, že skutečně negativní okolnosti ovlivňují víru a podporu čarodějnických aktivit vůči společnosti. Společnost si nedokáže prozatím racionálně vyložit okolnosti, potřebuje tedy viníka, potřebuje najít zdroj neštěstí a musí ho hledat v nadpřirozeném spektru, jež je využíváno zlými lidmi či čarodějnicemi. Celkem pochopitelně tyto společnosti reagovaly obdobně na klimatické změny, pokud měly značný dopad na úrodu (sucho v období dešťů, záplavy, neúroda, hladomor).

Výše uvedené příklady mají zřejmě pomoci při pochopení společenských procesů a mentalit menších společenských celků, jako byly například vesnice a menší města, které vedly k raně novověkým honům na čarodějnice. Díky těmto příkladům si může čtenář aspoň dílčím způsobem představit mentalitu a uvažování tehdy žijícího člověka s jeho strachy, představami a dedukcemi. A právě o tom pojednává třetí a čtvrtá kapitola.

Začátek třetí kapitoly stručně představuje dějiny čarodějnictví do pozdního středověku (s. 103–153). Začíná u zákonem povoleného pronásledování čarodějnic již za doby vlády známého Chamurapiho v oblasti dávné Mezopotámie. Už v této době se objevuje ověření čarodějnictví podle známé zkoušky vhození obviněné do řeky (s. 103). Starověká legislativa perzekující čarodějnice se opírá o *Exodus* a nejstarší právní kodexy římské říše. I zde jsou pogromy výsledkem klimatických změn majících značný dopad na společnost (sucho, záplavy, neúroda, nemoci). Právní předpisy starověkého Říma zdědí raně a vrcholně středověká Evropa, která se hlásí k odkazu a kontinuitě římské společnosti (s. 104–105). Pro samotný středověk neexistuje mnoho pramenů, jež by blíže představily míru víry a rozsah perzekuce domnělých čarodějnic. Výsledky obviněných se vedly zpravidla pouze ústně, nebyl prozatím zájem takové informace dokumentovat a dále uchovávat. Nepřímo se ovšem dozvídáme o věštcích, kouzelnících a zařikávačích počasí zejména z kronik a uměleckých památek. Díky kronikám máme zprávy o honech na čarodějnice až z Novgorodu či Kyjeva. Dostává se tak díky Behringerovi na povrch, že perzekuce čarodějnictví nebude

pravděpodobně limitována kulturou či regionem. Perzekuce v Evropě touto dobou probíhá ovšem pouze zdola a dolními vrstvami společnosti bez konkrétního postupu. Prozatím ani úřady nevědí, jak s domnělými čarodějnicemi procesně zacházet. V tom jim pomůže až struktura organizované perzekuce u pronásledování kacířů.⁶ Základní literaturou nejen pro úřady, ale i radikální stoupence pronásledování čarodějnic, se následně stane *Malleus maleficarum* (s. 131). Není podstatné přibližovat obsah a okolnosti vzniku knihy, za zmínku stojí Behringerovy postřehy v souvislosti s historicko-spoolečenským zpracováním důsledků vydání *Kladiva na čarodějnice*. Jednak si Behringer klade otázku, jak danou knihu tehdejší čtenáři vnímali. Dále poukazuje na názorově opačné knihy, jež začaly tou dobou jako reakce na *Kladivo* vycházet, a nakonec uvádí, že kniha rozhodně nebyla všeobecně přijímána úřady ani šlechtou i v dobách honů na čarodějnice. Až na pár radikálních zastánců honů nenašla kniha snad nikdy na dlouho příliš živnou půdu. Znovu vydávána byla vždy v souvislosti s novými hony na čarodějnice a její poptávka byla přímo závislá na aktivní době honů (s. 140–155).

Konkrétním případům pronásledování čarodějnic v raném novověku se věnuje čtvrtá kapitola (s. 155–267). Autor uvádí čtenáře do problematiky, jak k čarodějnictví přistupovala katolická církev, jak protestantská církev nebo kalvinismus a jak anglikánská církev. Pouští se také do klíčové otázky, proč se čarodějnictví dostalo do těchto mezí právě v 16. a 17. století. Dochází postupně k poznatku, že příčiny vedoucí k honům byly primárně pravděpodobně klimatického původu. V rámci těchto dvou století se leckdy hovoří také o malé době ledové. Nelze si ovšem představovat, že by tato doba nastala jednoho roku a o několik desítek let později skončila. Nejednalo se o přesně ohraničený úsek, to v první řadě. V druhé řadě se tzv. malá doba ledová neprojevila poklesem průměrných ročních teplot, jednalo se spíše o zintenzivnění klimatických událostí – jeden rok přšelo přes léto málo, druhý rok podstatně více, což bylo doprovázeno agrárními neúspěchy (s. 184). Kolem roku 1600 následovaly za sebou velmi chladné zimy a krátké vegetační období, které vedly k neúrodě, neúroda k hladu, bídě a podvyživení, jež mohlo skončit i smrtí jedince či celé rodiny. Pokud byl neúspěšný jeden rok, společnost se mohla další rok při úrodě uklidnit. V případě, že klimatická a z ní pramenící agrární krize probíhaly po několik let za sebou, hledala si společnost viníka, kterého našla celkem bez problémů. V tom bychom měli vidět zcela zásadní problém, o němž mluví takto zřetelně Behringer. Ovšem ten svůj názor dále rozvíjí a doplňuje. Jestliže existovala v celé Evropě, a nejen v ní, agrární a klimatická krize, měly by se hony na čarodějnice projevit všude stejně se stejnou mírou krutosti a obětí. Jenže tomu tak ve skutečnosti nebylo. Regiony a země se pro stejné období v obětech značně liší. Tyto rozdíly

6 Jako příklad můžeme uvést uvedené perzekuce a procesně-právní stíhání heretických směrů v publikaci Gillian Rosemary EVANS, *Stručné dějiny kacířství*, Praha 2006.

pak Behringer přičítá míře administrativního členění a politické stabilitě zkoumané země. Přichází s tezí, že hony na čarodějnice s vysokým počtem obětí se odehrávaly v politicky nejednotných, roztržštěných zemích, také díky církevní reformaci, a v administrativně zaostalejších zemích, kde úřady, a skrze ně právní síla, nemohly zafungovat jako garance práva obžalovaných a ochránit je před rozbouřeným davem (s. 212). Určitou výjimkou bylo dnešní Švýcarsko, tam bylo sice rozvinuté administrativní členění, ale fungovala tu samospráva, z toho vyplývá, že nebyla žádná garance v podobě centrálních úřadů (s. 218).

Na konci kapitoly Behringer shrnuje aspekty, jež ovlivňovaly hony na čarodějnice. Jednak se jednalo o podmínky vytvořené člověkem, čili hustota zalidnění, infrastruktura, obchodní tepny a tak dále. Dále míru pronásledování ovlivňovala topografie, tedy jak citelně se projevila zmíněná malá doba ledová. Dále struktura osídlení spolu s typem zemědělství, kdy autor zjišťuje, že vinařské oblasti jsou často spojené s honem na čarodějnice z toho důvodu, že víno je náchylnější na změny klimatu; demografický tlak (před vypuknutím třicetileté války přestávaly zásoby plodin obyvatelstvu stačit, po válce ubyl počet obyvatelstva a po určitém nastartování ekonomiky byla poptávka s nabídkou opět na obdobné úrovni) a nakonec psychologie pronásledovatelů, což byli jen lidé se svojí mentalitou, se svými představami, strachy a nabytými poznatky (s. 261–267).

Jak ale autor ukazuje v následující kapitole, všechny tyto aspekty ovlivňující stíhání čarodějnic se začnou koncem 17. a s průběhem 18. století měnit. V páté kapitole představuje tedy změny, které vedly k ústupu víry v čarodějnice a jejich zlé moci ovlivňující celou společnost (s. 269–310). Jednak vidí Behringer změnu v podobě nového pojetí státu, kdy se stát skrze monarchu či parlament modernizuje, a jednak díky vzniku stálých armád plnicích úkoly přímo od vlády země. Výraznou měrou přispěla také lepší a lépe fungující ekonomika a administrativa. Spolu s tím se jednotlivé uzavřené vesnice či regiony začaly pozvolna otevírat světu, mimo jiné i díky infrastruktuře (modernizují se cesty, po čase přichází i železnice). Sama společnost se měnila také působením novin, v 19. století s přicházejícím rozhlasem. Spolu s tím již od 17. století na společnost působila také racionalita, v obyvatelstvu pozvolna sílila víra v právo a zdravý rozum. Postupně se od víry a církve oddělovaly přírodní vědy, zvyšoval se zájem o politiku a počaly se objevovat názory, že by politické prostředí nemělo být spojené s církevním světem, církev by se měla sekularizovat a do politiky nezasahovat. To vše tedy přimělo společnost oprostít své myšlení od nadpřirozených zlých schopností čarodějnic a uchylovat se k racionálnějším představám o fungování světa a vztahů v něm.

Šestá kapitola se vesměs zabývá hony na čarodějnice v průběhu 19. a 20. století (s. 313–358). Dílem opět představuje míru víry a perzekuce převážně v archaických společnostech, zejména v Africe, Asii a Latinské Americe, a dílem představuje čarodějnické procesy na koloniálních územích, například v Indii. Závěrečná kapitola uzavírá knihu

starými a novými formami čarodějnictví ve 20. století a současnosti. Kapitola zmiňuje nacistické pojetí honů na čarodějnice v německy mluvících zemích, sekty a skupiny, jež se hlásí k určitým formám spirituálního spektra a jež jsou dodnes ve světě aktivní. Nejedná se ovšem o vyčerpávající výklad, autor skutečně spíše uzavírá téma čarodějnictví v rámci své monografie, nepodává tedy ani základní informace o současném čarodějnictví, pouze poukazuje na určitá specifika v dnešní společnosti.

Výše jsme se zabývali zejména obsahem jednotlivých kapitol monografie, nyní zbývá vytyčit kladné a přínosné stránky publikace a poté možná úskalí, která se v *Čarodějnictví* objevují a na která by si měl dávat čtenář pozor. Začneme-li kladnými stránkami skloňované publikace, vidím přínos hned v několika spektrech. V první řadě mívá kladné hodnocení ke koncepci, čili globálnímu pojetí knihy. Pokud bychom nechali stranou kvantitu informací k čarodějnictví v jednotlivých historických epochách, autor skutečně pojednává o globální historii, uvádí první zmínky již v Mezopotámii a končí v současnosti. Nezaměřuje se navíc pouze na evropský kontinent, ale představuje projevy honů na čarodějnice i na jiných kontinentech. Nejedná se ani o obecné informace, autor se snaží být konkrétní (viz čarodějnictví v Zambii, Beninu).

Další kladnou stránku knihy bych viděl v podobě přesné analýzy vzniku a perzekuce během honů. Autor jednoznačně dokázal, že právě klima bylo jedním z rozhodujících faktorů při utváření představ o temných silách a následných projevech čarodějnic. Dále vystopoval, že představy ovlivněné primárně klimatickými změnami jsou aplikovatelné na globální perzekuce domnělých čarodějnic, tedy nikoli pouze na evropský raný novověk. Tehdejší diskurs, respektive jeho utváření, doplnil o další faktory, jež ovlivňovaly představy a vyvolávaly hony, jako infrastruktura, agrární krize, nemoci a tak dále. Kvituji také, že Behringerovy myšlenky provází čtenáře průběhem celé knihy a nejsou připomenuty pouze na konci. Díky občasnému opakování potvrzených tezí poukazuje na jejich důležitost a neodmyslitelnost, čímž zřetelněji zanechává ve čtenáři myšlenky, jež jsou náplní knihy. Dále vidím kladně i rozsah knihy. Přestože se jedná o globální historii, dílčí problematika je podána velmi jasně, stručně a výstižně. Autor v jednotlivých kapitolách využívá vždy několik konkrétních a přitom stručných příkladů, čímž nejsou dané pasáže knihy zahlceny množstvím vyčerpávajících informací. V každé kapitole je tedy stručným způsobem představena hypotéza a skrze několik příkladů je buď prokázána, nebo pozměněna. Čtenář proto nemusí mít obavy, že se jedná vyčerpávající publikaci snažící se podat maximální kvantum informací spojených s nejširším významem čarodějnictví. I když jsme v této práci nepoukázali na genderový aspekt tematiky, Behringer na několika stránkách analyzuje, proč se čarodějnictví pojí spíše s ženami a proč se ve střední Evropě postihy týkaly zejména žen. Dále pak dokládá, že v jiných zemích tomu mohlo být zase naopak (například Skandinávie, Island, Rusko). A na závěr zmíním ještě jeden důvod, v čem vidím přínos

knihy – *Čarodějnictví: globální historie* přesahuje téma mezi kulturami a hledá paralely i v konkrétní době. Autor například pojednává i o velké společenské agónii v Číně, neboť pád říše Ming a společenský úpadek je časově shodný s obdobím, které Behringer popisuje v souvislosti s Evropou jako malou dobu ledovou. Autor nejde tedy pouze vertikálně po časové ose a vedle potom horizontálně po kulturní a regionální stránce čarodějnictví. Tyto pomyslné přímký následně propojí, čímž čtenář dostává přesnější obraz o historické době a o obyvatelích tehdy žijících.

I přes uvedené přínosné stránky bychom měli uvést dílčí nedostatky publikace. Hned na úvod podotýkám, že role a postavení šamana není stejného významu jako u čarodějnice. Autor poukazuje na perzekuci šamanismu zejména v afrických zemích, ale musíme si uvědomit, že neznáme bližší okolnosti chápání místních šamanů a čarodějnic, nevíme přesně, jakým způsobem dochází k nabytí a využívání jejich mystických zkušeností (určitě nebudou totožné i pro evropské prostředí).⁷ Dále je potřebné brát v potaz, že v Africe existují doposud archaické formy a projevy náboženského a kulturního světa, které jsou stále silně zakořeněny ve společnosti. V evropských zemích přitom můžeme mluvit spíše o dílčích přežitcích archaické, neboli předkřesťanské kultury do novověkých dob. Již v pozdním středověku a raném novověku běžela ve společnosti paralelně s lidovou kulturou i právní a administrativní struktura, to znamená, že lidé v mezilidských vztazích a konfliktech nebyli odkázáni pouze a jenom na lidové zvyklosti a tradice. Behringer jistě nic takového v knize netvrdil, ovšem v některých částech knihy by toto upozornění zejména pro začínající historiky a antropology nebo širší laickou veřejnost, zaznít mohlo.

Dalším ne příliš šťastným aspektem knihy je občasná zmatečnost. Uvedme proto aspoň jeden příklad. Autor uvádí, že „*V severní Itálii se masové upalování skutečně zastavilo, zatímco na území Svaté říše římské skončilo ještě dříve*“ (s. 149), ovšem kdy konkrétně, není zřejmé. Poté pokračuje, že „*lidové volání po honech na čarodějnice pak umlčely rakouské vrchnosti*“ (s. 149). Hned ale pokračuje, že „*generace let 1520 až 1550 byla svědkem značného množství procesů s čarodějnicemi*“. Není tedy příliš zřejmé, co se autor snažil čtenářům sdělit. Vzhledem k jinak vysoké kvalitě publikace mohou být občasné pasáže, jež se jeví čtenářům jako zmatečné, zapříčiněny i chybou překladatele.

V posledních kapitolách se Behringer pokusil nastínit procesy, které vedly ke změně názorů a představ o čarodějnicích. Dle vydařených analýz ale dle mého názoru pozapomněl na přicházející období romantismu. Toto období přináší zpět dávné doby, šlechta a společnost se nechávají fascinovat starobylými příběhy o mytologii, lidové kultuře, středověkou

7 Publikace, jež by mohla objasnit země, kde se vyskytovalo čarodějnictví a šamanismus paralelně vedle sebe, tudíž se nemohlo ani jednat o totožné atributy jak šamana, tak čarodějnice: Mircea ELIADE, *Šamanismus a nejstarší techniky extáze*, Praha:1997. Dále také: Carlo GINZBURG, *Noční příběh: sabat čarodějnic*, Praha 2003.

architekturou a dalšími prvky. Spolu s tím logicky přichází i téma čarodějnictví, jemuž romantismus propůjčuje silný spirituální vliv na dávnou společnost. Stačí si vzpomenout na národní pohádky, které se obzvláště v 19. století těšily velké pozornosti. A z těchto pohádek leckdy vyplývá, že veškeré záškodnické atributy, zlé vlastnosti a silnou čarounou moc dědí od samotného ďábla právě čarodějnice. Už nejsou popisovány jako oběť démonů či ďábla, s nímž by se čarodějnice domlouvaly a paktovaly, určitá podoba ďábla, myšleno v attributech, v některých případech i ve vzhledu, se přenáší právě na čarodějnice a postava ďábla zčásti v pohádkách mizí.

Poslední slabší stránku bychom mohli najít v závěrečné kapitole věnované současným formám čarodějnictví. Moderní čarodějnictví zde popisuje jako možný způsob feminismu (zejména v angloamerických společnostech) nebo odmítání modernizace, tedy návrat ke kořenům (myšleno hlavně u novopohanských hnutí). Já bych ovšem pouze v tom klíčový důvod neviděl. Odjakživa se lidé snaží aktivně podílet na utváření svých životů, chtějí zasahovat do běhu událostí a tím si takové události přizpůsobit pro svůj největší prospěch. Stále, možná stejně jako ve středověku nebo novověku, se nechtějí smířit s velkou neznámou v podobě budoucnosti, nýbrž se chtějí dozvědět, kam míří jejich činy a rozhodnutí, zdali budou zdraví, úspěšní, zda se jejich děti dostanou na studia nebo budou žít úspěšným a šťastným životem. A právě díky těmto otázkám jsou vyhledávány osoby disponující určitými spirituálními schopnostmi, jako karmické čištění minulých životů, rovnání energetických center (což může souviset i se zdravotními problémy), věštění budoucnosti, analýza minulosti a tak dále. Stále tedy chtějí ovlivňovat vlastní prosperitu, kariérní růst a ekonomický blahobyt i prostřednictvím těchto směrů. A právě tady bych viděl další možné formy přežívání čarodějnictví a kulturní spirituality všech národů.

I přes uvedené nesrovnalosti a nedostatky lze recenzovanou publikaci *Čarodějnictví: globální historie* označit jako velmi zdařilou a povedenou kulturně-historickou práci, kde autor dokázal, že čarodějnictví není zdaleka evropskou záležitostí a že rozhodně nepatří k dávné minulosti. Vybízí se tak nové oblasti v rámci daného tématu, jež by mohly po zpracování pomoci k celkové představě o postavení a vlivu čarodějnic na společnost v jednotlivých historických epochách.

Leoš Kopka

MOŻEJKO, Beata – BOJARUNIEC-KRÓL, Ewa (red.), *W epoce żaglowców. Morze od antyku do XVIII wieku*, Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, Muzeum Historyczne Miasta Gdańska 2016, 267 s. ISBN 978-83-7865-349-3, 978-83-61077-57-2

Středověký Gdaňsk náležel mezi nejvýznamnější a nejlidnatější města střední Evropy. Přímořská poloha u ústí Visly do Baltského moře i přední postavení mezi hanzovními městy vytvářely gdaňským kupcům podmínky, díky kterým se mohli stát prostředníky v obchodu mezi vnitrozemím a dalšími přístavními městy v pásu sahajícím od Novgorodu až po Antverpy. Významu města odpovídala i rozvinutá byrokracie. Dodnes se z jejích aktivit (a z činnosti kupeckých domů) zachovaly rozsáhlé fondy správních a hospodářských pramenů, které do gdaňského městského archivu opakovaně přivádějí domácí i zahraniční badatele. Bádání o roli Gdaňska představuje důležité téma pro dějiny celé hanzovní oblasti. I to je jeden z důvodů, proč si zaslouží naši pozornost knižní série připravovaná Historickým ústavem Gdaňské univerzity ve spolupráci s městským muzeem. Sborník *W epoce żaglowców* („V době plachetnic“) navázal na předchozí svazek věnovaný dějinám stravování a programově se posunul od politických a hospodářských výzkumů směrem ke kulturním dějinám. Témata z ekonomických a politických dějin přitom nejsou opomíjena, je však na ně nahlíženo novou optikou. Zohledňovány jsou interpretační přístupy studia politické komunikace a také obchod je vedle své utilitární roviny vnímán jako prostředek výměny symbolických statků, utváření sociálních vazeb či jako prostředek kulturní výměny. V tomto stručném výčtu nelze opominout ani právní oblast, ke které se obracejí některé studie. Do nalézání práva při rozhodování soudních instancí o odškodnění kupců při ztrátě zboží, potopení lodě či při rozlišování mezi korzářstvím (kaperstvím) a pirátstvím se promítalo vystupování sporných stran před soudem, politické zájmy i způsoby předávání zvykového práva.

Přípravě svazku předcházela mezinárodní konference, jíž se účastnili badatelé a badatelky z odborných pracovišť od Nizozemí až po Litvu a co stojí za upozornění, také z České republiky a Maďarska. Své výchozí teze tak mohli vzájemně konfrontovat badatelé ze zemí s dlouhou tradicí výzkumu vztahu člověka a moře s historiky ze středoevropského vnitrozemí, jejichž výzkumy založené na odlišných pramenech zprostředkovávají jinou antropologickou zkušenost. Srovnávány tak mohou být způsoby, jakým byly pojmenovávány pocity jednotlivců při kontaktu s mořem, resp. nástroje, pomocí kterých čelili svým obavám. Prezentace obav z náhlé smrti, z přepadení piráty, z majetkových ztrát, z útrap spojených s cestováním a obecně i z konfrontace s jinakostí nabývaly různých forem. Kulturně podmíněné konstrukty vyrovnávání se s nástrahami moře sahaly od maskulinního pojetí souboje mořeplavce s přírodou, vnímání nebezpečí coby všední reality, až po využití nesnází spojených s mořeplavbou jako dokladu odhodlání křesťanského poutníka prožívajícího si své osobní martyrium.

V tomto stručném upozornění na inspirativní publikaci není prostor na podrobné představování takřka třiceti shromážděných příspěvků. Rád bych alespoň přiblížil jejich spektrum sahající od úvah o dobové reflexi postavení veslařů na řeckých triérách a severské poezie zohledňující každodenní kontakt s mořem, přes pamětní záznamy gdaňského kapitána z konce 15. století, ke studiím charakterizující podmínky poutních cest do Svaté země, vztahy mezi námořníky a „suchozemci“ sledované prostřednictvím městských soudních knih či vyprávějí o fenoménu sběratelství obrazů holandské a vlámské školy.

Projekt připravily a editorství sborníku *W epoce żaglowców* se ujaly Beata Możejko a Ewa Bojaruniec-Król. Navzdory poměrně krátkému úvodnímu slovu je patrné, že celý sborník byl koncipován s jasným záměrem a oběma badatelkám je blízký výchozí koncept kulturních dějin. I když se nepodařilo dosáhnout ideálního stavu, ve kterém by se všichni autoři přihlásili ke kulturně historickým interpretačním schémátům, další ze svazků série *Res Gedanenses* působí kompaktním dojmem a jistě se brzy dočkáme jejího dalšího pokračování.

Martin Čapský

OZMENT, Steven, *Purkmistrova dcera. Skandál v německém městě 16. století*, Praha: Argo 2015, 234 s. ISBN 978–80–257–1575–8 [OZMENT, Steven, *The Burgermeister's Daughter. Scandal in a Sixteenth-Century German Town*, New York: St. Martin's Press 1996, 227 p. ISBN 978–03–121–3939–1]

Steven Ozment, americký historik zabývající se německými dějinami, využil ve své knize *Purkmistrova dcera* mikrohistorického přístupu k představení životního příběhu Anny Büschler (1496/98–1552). Prizmatem jednání sociálních aktérů autor analyzoval dobové prostředí Annina rodného města Schwäbisch Hall, jednoho ze svobodných měst Svaté říše římské. Kniha obratně pracuje s konceptem pohlavního řádu a jeho porušení. Anna je v první řadě dcerou váženého a bohatého městského purkmistra a místního hrdiny hájení městských výsad Hermanna Büschlera. Významné postavení je spojeno s jistými ekonomickými a sociálními výhodami, díky němuž byl Büschlerové umožněn vstup na šlechtický dvůr na nedalekém limpurském panství. O náplni její služby se bohužel mnoho nedozvídáme. Steven Ozment jen naznačuje, že se mohla odehrávat v rozmezí výkonu drobných ručních prací až po společnici hradní paní. Situace trvala do té doby, než v roce 1520 zemřela Annina matka a mladá měšťanka se musela navrátit do rodného města a převzít starost o domácnost.

Vzorci sociálního chování, které si Anna osvojila na limpurském dvoře, uplatňuje i v městském prostředí. V podhradí vnímají Annu jako výstřední, vymykající se dobovému (měšťanskému) normativu. Dívka přitahovala pomluvy způsobem správy rodinného majetku, stejně jako odvážnými módními výstřelky. Nevhodný oděv byl zpočátku otcem, a s ohledem na jeho postavení i městským prostředím, tolerován. Postupně se však jeho nošení stávalo nepatřičným.

Mužský svět očekával od ženy poslušnost, podřízenost a počestné chování. Strategie otce, vysoce postaveného městského úředníka, zřejmě počítala se zajištěním vhodného sňatku jeho dcery. Annin pobyt na limpurském dvoře skýtal potenciální možnost k seznámení s majetným šlechticem, což by přineslo zvýšení prestiže ambiciózního Hermanna Büschlera a zajištění jeho vzestupu na společenském žebříčku. Anna se svým jednáním a přitažlivým vzezřením, dle autorových slov, stala oblíbenou společnicí na dvoře vyšší šlechty.

Skutečný skandál přichází ve chvíli, kdy mladá žena porušila soudobé představy řádu a vymanila se z otcovy autority. Anna, sice plnoletá, stále však neprovdaná, musela stále vykazovat podřízenost svému otci, který byl zodpovědný za zprostředkování jejího vhodného sňatku. Tento svůj úkol ale nesplnil a Anna se svým věkem začala posouvat mimo hranici vhodnou k uzavření manželství. Navíc udržovala milenecký poměr s dědicem limpurského panství. Během tohoto vztahu navázala druhý milostný poměr s jedním z nižších šlechticů, tentokrát ale už pokročilého věku. Ozment citový a sexuální vztah analyzuje prostřednictvím zachované korespondence z let 1521–1525, který je doplněn autorovými reflexemi a komentáři. Rozsáhleji jsou dochované dopisy mezi Annou a limpurským pánem Erasmem, obsahující milostné a společensky konvenční obraty. Nejzajímavější prvek korespondence spatřujeme v oboustranné podezíravosti z podvodu a žárlivosti. *„Obdržel jsem naprosto spolehlivou zprávu, nejdražší Anno, že jste se dala dohromady s tím mužem, kterého nemám rád“* (Erasmus Anně, s. 68). Obdobné pasáže lze nalézt i v druhé korespondenci, která se dochovala pouze od Annina staršího milence Daniela. *„A nejezděte už prosím ke sv. Erasmovi, protože jestli v tom budete pokračovat, je naše přátelství u konce“* (Daniel Anně, s. 92). Odhalením a představením milostného příběhu přináší autor originální pohled na oblasti sexuality, genderu a mezilidských vztahů na prahu 16. století. Nynějšího čtenáře zavádí k otázce, zda byl přístup k sexualitě otevřenější, než by vyplývalo ze staršího bádání. Otec byl obeznámen s poměrem své dcery se starším mužem, dokonce tento vztah relativně akceptoval – zřejmě z důvodu vyhlídky na uzavření sňatku. Zvrat nastal ve chvíli, kdy se otec dozvěděl o druhém milenci z řad nižší šlechty. Tento sňatek by z hlediska rozdílu v sociálním postavení obou milenců nebyl možný a neuvažovala o něm ani žádná ze zainteresovaných stran.

Anna byla vyvržena z rodinného okruhu, což sebou přinášelo sociální i ekonomické ohrožení. Büschler dceři odepřel dědický nárok po matce, který by z hlediska městského

práva měl dceři náležet i za těchto nepříznivých okolností. Po několika konfrontacích dcery s otcem jsou do celého procesu zapleteny nejen postavy z řad rodiny, příbuzenstva a známých, nýbrž i celého města Swäbisch Hall. Autor prokázal v tomto ohledu přesnou schopnost analýzy soudních protokolů a chronologicky sestavil průběh soudního jednání. Steven Ozment v této publikaci synchronizoval a otevřel otázky nejen v oblasti dějin každodennosti, ale i trestního práva. Odborná publikace zahrnuje přehledné rozdělení do kapitol, obsáhlý rejstřík, fotografickou přílohu, přičemž přínosem je také autorův poutavý anglosaský styl psaní.

Jan Krčál – Denisa Vídeňská

Šimon Polský, *Putování 1608–1618. Cestopis a kroniky arménského poutníka*, KOŠTÁLOVÁ, Petra (trans., ed.), Praha: Argo 2016, 485 s. ISBN 978–80–257–1934–3

Cestopisná literatura evropského raného středověku tvoří specifický a pro historické bádání významný žánr. Kavalírské cesty, diplomatické mise i výpravy do Svaté země a na další poutní místa našly své literární vyjádření v podobě deníků, cestopisných záznamů nebo epistolární tvorby. Korpus těchto textů vytváří specifický portrét doby a myšlení svých autorů a umožňuje vstoupit do tohoto vzdáleného světa, který byl především světem západoevropské a středoevropské křesťanské aristokracie, jež se zájmem sledovala proměny kolem sebe, novinky i zvyklosti z cizích zemí, postupně vytvořila svébytnou nadnárodní kulturu, jejíž způsoby, sloh i styl přenášela do svého domovského prostředí. O to zajímavější je, když do tohoto aristokratického souzvuku zazní hlas ze stejného a přitom tak rozdílného světa – ze světa křesťanské, evropské a zároveň orientální komunity lvovských Arménů.

Příslušníci tohoto činorodého, intelektuálně a kulturně bohatého, nicméně rozptýleného a stále putujícího národa našly útočiště na území polsko-litevské unie od 14. století, kam dorazili z tehdy tatarsko-tureckého Krymu nebo Moldávie, což určovalo i podobu jejich materiální kultury i jazyka. Křesťanská, ovšem v řadě ohledů orientální komunita, se živila především obchodem a řemesly, požívala svobody vyznání (do jisté doby, v 17. století přichází doba unijních snah) a vnitřní soudní autonomie. Její svébytnost byla určována především příslušností k arménské „řehořovské“ apoštolské církvi a prostřednictvím jí udržovala komunita kontakty s důležitými arménskými, převážně církevními centry. Z tohoto prostředí pocházel i svérázný cestopisec a poutník Šimon, Martirosův syn, pocházející z polské Zamości.

Jako čtyřiatvacetiletý mladík se Šimon vydal na svoji pouť, která se nečekaně protáhla na deset let. Šimon nebyl ani aristokrat, ani vysoký duchovní hodnostář, ani bohatý kupec.

Byl to chudý učenec, osamělý písař a zbožný poutník. Prošel Moldávií, Balkán, pobýval dlouhodobě v Istanbulu, poznal egejské pobřeží Turecka, vnitrozemí Anatólie a její arménský východ, ale také se nečekaně vypravil přes západní Balkán do Benátek a odtud do Říma a své poutě korunoval cestou do Egypta a odtud do Jeruzaléma. Poté se konečně vrátil zpět do Polska a ze svých poznámek sestavil monumentální cestopis.

Šimonův text je specifický a svým charakterem se do jisté míry vymyká ze skupiny žánrově podobných děl. Jeho základním rysem je důraz na křesťanské poutnictví – autorova zvědavost dostává vždy jasný směr a úběžník, a tím je víra a poznání míst a stop svatosti, které zanechala křesťanská zvěst a její svědci a nositelé zde na zemi. Jestliže si Šimon něčeho všímá především, pak jsou to svatá místa, chrámy a dávná ohnišiska křesťanské víry. A po všech těchto místech putuje se zbožnou myslí, na všech zapaluje svíce, padá na kolena či tváří k zemi a modlí se za odpuštění hříchů svých a svých rodičů. Nelituje námahy ani skromných prostředků, které má k dispozici, aby si naplnil touhu svého srdce a spatřil místa, po nichž chodívali apoštolové, svatí i sám Kristus. Plně vnímá svatost každého prostředí, sakrální nasycenost místa, která ho fascinuje a dojíká. Je naplněn zbožností, jež je jeho životní silou a která ho žene na další a další cesty přes všechny nesnáze, kterých měl dost a dost. Tak poznává svaté město Konstantinopol, i když v jeho době je z něho už turecký Istanbul, prochází nadšeně Římem i Benátkami, se zbožnou úctou pravého Arména zavítá do kláštera svatého Jana Křtitele v Muši a s rozechvěním vstupuje do Jeruzaléma, z něhož ani nechce odejít – strážci Božího hrobu ho dokonce museli násilím vyhnat z chrámu, neboť svatyni ani nedokázal opustit.

Druhým výrazným rysem Šimonova stylu je zájem o arménské komunity všude, kam přišel. A je to zájem případný, protože arménské obyvatelstvo bylo rozeseťo po celém Středomoří a prakticky kamkoliv Šimon dorazil, nějaké Armény nalezl. Velice pečlivě zaznamenává, kolik arménských rodin kde žije a jaké jsou kde poměry arménského společenství. Sít arménského obyvatelstva mu vlastně umožnila vykonat tak dlouhodobé a náročné putování, neboť všude nalezl přijetí a případnou podporu či práci, která mu poskytla prostředky na další cesty. Šimon si ovšem všímá i dalších komunit. Pozoruhodně hodnotí turecké muslimy a řadu jejich zvyklostí dokáže ocenit, včetně správy osmanského impéria. Velmi chválí „Franky“, tj. především Italy a další západoevropské křesťany. Jeho putování Itálií je v podstatě chvalozpěvem na krásnou zemi a zbožný, střídmy, vzdělaný a pohostinný lid. Bohatství a rozmanitost křesťanských staveb i křesťanského života ho fascinuje, což je nepochybně pochopitelná reakce po delším pobytu v Turecku, kde křesťané byli stabilně pronásledováni, zotročováni a ponižováni, o čemž se Šimon rovněž často a vzrušeně zmiňuje. Franky odlišuje od Poláků, k nimž je podstatně kritičtější. Vysloveně nepřátelský je vůči Arabům, zvláště v Egyptě, a všímá si i opovržení vůči nim ze strany Turků. A překvapivě je velmi kritický i vůči vlastnímu národu, zvláště v druhé polovině

díla, což ovšem mohlo být způsobeno i jeho složitou situací uvnitř vlastní komunity po návratu do Rzeczypospolité.

Všímavost, zájem o místní zvyky, způsob vzdělání, dopravy či správu spojuje Šimonovo dílo s žánrově obdobnými soudobými cestopisy ze západní a střední Evropy. Naopak jeho zbožnost určující itinerář cesty i její zrcadlení v textu, stejně jako stylizace samotného autora, má blíže ke středověkému pojetí poutě a nachází obdobu spíše v textech tohoto období. Připomeňme jen pozoruhodný cestopis po Svaté zemi černigovského igumena Daniila z 12. století, který stylem i autobiografickými vsuvkami má velmi blízko k Šimonovu literárnímu slohu. Stejně tak zaměření textu má dvojí charakter. Šimon psal adresně, jak vyplývá z textu, ovšem na jednu stranu k nám promlouvá zbožný poutník, který nechce ze svého sdělení nic podstatného vynechat, na druhé chce čtenáře bavit a nerad – jak několikrát výslovně poznamenává – by ho nudil.

Nyní máme Šimonův text k dispozici i v českém překladu. Je to zásluha armenistky Petry Košťálové, která již vstoupila na pole edic historických pramenů výběrem z arménských kronik z 16. – 18. století (*Arménské kroniky od jezera Van. 16. – 18. století*, Červený Kostelec 2011). Autorka si s publikací Šimonova životopisu dala velikou práci a představila vskutku mistrovské dílo. Odhlédneme-li od samotného překladu textu cestopisu, k němuž jsou ještě doplněny Šimonovy kolofony a letopisné záznamy, jedná se o fundovanou, pečlivě vystavěnou publikaci. Rozsáhlý text je doprovázen podobně rozsáhlými doprovodnými materiály. Za prvé je to předmluva, která podrobně a fundovaně uvádí do dějin polsko-litevské arménské komunity, do Šimonova životopisu i do pochopení jeho díla. Tento text je sám o sobě vlastně malou monografií. Autorka si velmi případně všímá kontextu Šimonova cestopisu a pro srovnání uvádí především obdobná díla z českého prostředí, jejichž autoři navštívili stejná místa jako Šimon ve stejné době, nebo nedlouho předtím. Odkazy na tyto texty nalezne čtenář rovněž v bohatém komentáři k překladu, který tvoří další významnou složku publikace. K překladu je připojeno přes 900 poznámek, které podrobně vysvětlují termíny, jména a jevy. Autorka velmi vhodně ponechala řadu arménských termínů přímo v textu, čímž překlad získal na specifčnosti, neutrpěl na srozumitelnosti, ale zároveň se tak vyhnul nepřesnostem. Pro řadu arménských termínů je zde připojen výkladový slovník a nechybí ani bohatý seznam sekundární literatury.

Vytknout této publikaci nelze víceméně nic. Snad jen některé nepřesnosti při zacházení s církevními a křesťanskými termíny a ještě nepříliš zdařilou jazykovou redakci, která v textu zanechala spoustu zbytečných drobných chyb působících poněkud rušivě, ačkoliv na srozumitelnosti nic nemění. V každém případě se v ostatních směrech jedná o skvělou a přínosnou publikaci, jejíž význam má několik rovin: pro bádání o raném novověku, pro poznání, jak pozoruhodné a svébytné komunity žily v prostoru střední Evropy a jak jejich příslušníci vnímali svět, po němž byli rozptýleni, všude cizinci, přistěhovalci nebo trpně

snášení či pronásledování domorodci. Zprostředk tohoto společenství k nám promlouvá osamělý poutník Šimon a vypovídá, k čemu tíhne a co mu dává sílu, aby došel ke svému cíli.

Michal Téra

HÖBELT, Lothar, *Ferdinand III. (1608–1657): Mírový císař proti vůli, České Budějovice, Veduta 2015, 490 s. ISBN 978-80-88030-09-6*
[HÖBELT, Lothar, *Ferdinand III. (1608–1657): Frieden Kaiser wider Willen, Graz, Ares-Verlag 2008. 488 s. ISBN 978-39-02475-56-5*]

Lothar Höbelt je rakouským historikem a mimořádným profesorem novějších dějin na univerzitě ve Vídni. Jeho zájem směřuje zejména k politickým a vojenským dějinám v britském, německém a rakouském prostoru.¹

Ferdinand III. představuje přes svůj nepopiratelný význam v české i zahraniční historiografii osobnost, která stojí na okraji zájmu historiků. Recenzovaná monografie tak přispívá k zaplnění mezery v české i rakouské historiografii týkající se zmíněného římského císaře. Höbeltův počin však není jedinou biografií o Ferdinandu III. Již v 19. století vzešlo z pera Matthiase Kocha dílo *Geschichte des Deutschen Reiches unter Regierung Ferdinands III.*² Kochovu práci dnes považujeme za zastaralou, jelikož vznikala v době, kdy historiografie byla ovlivněna rankovským pozitivismem. Z českých děl zmíníme medailon od Ivany Čornejové v publikaci *Čeští králové.*³ Nejnovější příspěvek k osobě Ferdinanda III. přinesl německý historik Mark Hengerer, který vytvořil císařovu ucelenou biografii.⁴ Höbeltova monografie tak prakticky rozšiřuje skromné množství prací věnované císaři, který se většinu své vlády potýkal s celoevropským konfliktem zvaným třicetiletá válka.

Knih je, jako klasický životopis, strukturována chronologicky. Z názvů kapitol je patrné, že nebylo autorovým záměrem vytvořit ryzí biografii Ferdinanda III., ale spíše se věnovat se období jeho vlády. Autor se snažil postavu císaře ukotvit v širších politických souvislostech (o tom podrobněji níže), což pokládám z hlediska pochopení myšlenkového světa zkoumané osobnosti za vhodné. Ferdinand se ujal vlády začátkem roku 1637, v době, kdy dlouhotrvající konflikt pomalu přecházel do závěrečné třetiny svého trvání. Právě období třicetileté války (vzhledem k Ferdinandovým životním datům zcela pochopitelně) monografie zachycuje v největší míře. Ačkoli z názvu monografie by se dalo očekávat, že

1 Výběrově Lothar HÖBELT, *Die britische Appeasement-Politik: Entspannung und Nachrüstung 1937–1939*, Wien 1981; TÝŽ, *1848. Österreich und die deutsche Revolution*, Wien 1998; TÝŽ, *Franz Joseph I. Der Kaiser und sein Reich. Eine politische Geschichte*, Wien 2009.

2 Matthias KOCH, *Geschichte des Deutschen Reiches unter der Regierung Ferdinands III.*, Wien 1865.

3 Marie RYANTOVÁ – Petr VOREL (edd.), *Čeští králové*, Praha 2008, s. 399–407.

4 Mark HENGERER, *Kaiser Ferdinand III. (1608–1657). Eine Biographie*, Wien – Köln – Weimar 2012.

kniha bude primárně věnovaná Ferdinandovi III., opak je pravdou. Rozboru kulturního a osobního života císaře se čtenář nedočká. Výjimkou jsou exkurzy, které se tématu letmo dotýkají, ale ucelený pohled nepřináší. Do popředí zájmu tak vystupují především politici a vojenští reprezentanti třicetileté války, čímž Ferdinand III. zůstává skrytý v jejich stínu.

Největší pozornosti se monarcha dočkal v závěru monografie, kde se Lothar Höbelt v kapitole X věnuje úloze císaře ve složitých diplomatických jednáních na přelomu let 1647/1648 a vysvětluje, proč se stal „mírovým císařem proti své vůli“. Naznačuje zde příčiny, které neumožňovaly ukončit třicetiletou válku dříve, přičemž je jeho argumentace řádně a logicky podložena. Ve víru složité politické a vojenské situace bylo velmi složité najít s protivníky vhodná řešení, na která by mohly přistoupit všechny zneprátele- né strany. Autor zdařile interpretuje události a vlivy, které mohly uzavření Vestfálského míru zkomplikovat, od tlaku ze strany španělského příbuzenstva až po švédský vpád do Prahy. Navíc situaci neulehčovala problematika rozpuštění vojsk, kterých již nebude po ukončení konfliktu potřeba. V tomto kontextu přináší zajímavý pohled na myšlenkové pochody osobností, které byly s jednáním jakkoli spjaty. Skrz tento obraz nechává čtenáři nahlédnout na vnímání jednotlivých nepřátel a mezi řádky naznačuje, že třicetiletá válka skutečně nebyla náboženským (jak byla dříve vnímána), ale především mocensko-politickým konfliktem. Tvrzení, že konfesně odlišní Švédové byli pro katolické Habsburky méně zásadním nepřítelem, než dědičný nepřítel habsburské dynastie (katolická Francie) to jen dokládá.

Autor se nesnažil v díle vystihnout pouze v policko-vojenské souvislosti. Kapitola *Císař, jeho dvůr a „partaje“*, která vybočuje z chronologické linie díla a dovoluje nahlédnout na fungování císařského dvora. Přiblížení dvorské společnosti a roli centrálních úřadů habsburské monarchie považují za přínosné. Zejména pasáž o tajné radě vyřešil Höbelt elegantně. Bez větších podrobností dokázal přiblížit význam císařova poradního orgánu a prestiž, kterou funkce tajného rady pro aristokrata představovala. Dále oceňují, že autor okrajově přiblížil výměnu staré dvorské garnitury a nezabíhal do přílišných podrobností. Tuto pasáž považují za důležitou. Panovník byl obklopen vybranými dvořany, kteří se na jeho vládě podíleli (ať už větší, či menší měrou), k čemuž by mělo být při hodnocení vladaře přihlíženo.

Pramenný korpus předkládané monografie je velmi pestrý. Autor čerpal z Vatikánského tajného archivu, ústředních vídeňských archivů (zejména Haus-, Hof – und Staatsarchiv), dále pak z českých rodových archivů (jmenujme například RA Lobkoviců, Gallasů, Valdštejnů a Trauttmansdorffů) a Niedersächsisches Landesarchiv-Staatsarchiv ve Wolfenbüttelu. Seznam pramenů a literatury zabírá pětaticet stran. Autor prokázal orientaci v edicích i literatuře napříč (zejména západní) Evropou. Ocenit je třeba také jeho lingvistickou zdatnost. Krom děl v autorově rodné němčině pracoval s anglickou, českou, francouzskou a italskou literaturou.

Úskalí recenzované monografie spatřuji ve velkém množství faktografie vztahující se k vojenským a politickým dějinám (zejména v první polovině díla), která Ferdinanda III. odsouvá spíše do pozadí. Ačkoli autor sám upozorňuje, že bude v monografii uplatněn „*staromódní a chronologický přístup*“ (s. 12), nepřeborné množství faktů může působit na čtenáře vyčerpávajícím dojmem. Samozřejmě je vhodné život a jednání každé osobnosti zasadit do kontextu doby, ve které žila, Lothar Höbelt nezacházel do přílišných podrobností, přesto se domnívám, že přílišné množství událostí (především v první polovině monografie) spíše práci škodí. Naopak skladba díla je logická a přehledná. Jedinou výjimkou je kapitola I, kde jsou rozebírány rodinné vztahy habsburského rodu. Rozbor rodinných vztahů a společenských vazeb patří (dle mého mínění) ke složitě komponovaným pasážím historických prací, proto shledávám genealogický přehled v příloze za vhodný doplněk. Zajímavým exkurzem v práci je naznačení některých aspektů Ferdinandova života, které by si ale zasloužily větší pozornost než krátkou zmínku. Autor například zmiňuje, že podle výpovědi nuncia u císařského dvora se Ferdinandův zájem o alchymii a umění mohl přibližovat zájmu Rudolfa II. (s. 120). Přesto, že tato problematika nebyla Höbeltovým hlavním cílem, porovnání vztahu Ferdinanda III. a Rudolfa II. k alchymii a umění by bylo nepochybně zajímavé. Nejen toto téma by si v předkládané práci zasloužilo více prostoru a širší vysvětlení.

Přes zmíněná úskalí vnímám Höbeltovo dílo jako zdařilé. Lothar Höbelt se sice primárně nezabýval osobou římského císaře, ale události mnohdy líčí očima jeho blízkého okolí, což přináší zajímavý pohled na sledované události. Bohatá pramenná základna a její využití přináší ucelený pohled na období života Ferdinanda III. a může být také inspirací k bádání o jiných aspektech císařova života.

Petr Šatara

KODZIK, Joanna, *Ceremoniał polskiego dworu królewskiego w XVII wieku z perspektywy niemieckich uczonych*, Warszawa: Muzeum Pałacu Króla Jana III w Wilanowie 2015, 263 s. ISBN: 978–83–63580–55–1

Joanna Kodzik v současné době působí jako vědecká pracovnice na univerzitě v Lipsku. Má za sebou bohatou publikační činnost zejména v polském, ale i v německojazyčném prostředí. Předkládaná kniha je její disertační prací, kterou obhájila roku 2012 na Univerzitě Mikuláše Koperníka v Toruni.

Podle názvu práce chce autorka představit ceremoniál královského dvora v Polsku v 17. století z pohledu německých vzdělanců. Kniha je koncipovaná do čtyř kapitol a tradičně vybavená úvodem a závěrem. Za ním pak najdeme přílohu v podobě přehledných tabulek,

kteře schematicky zachycují slovní popis obsažený v prvních třech kapitolách. Tyto kapitoly velmi podrobně rozebírají prameny, z nichž výzkum vycházel, a do jisté míry reflektují i stav bádání o ceremoniiálu. Samotný výzkum je pak prezentován v poslední kapitole, která však svou šířkou zabírá polovinu knihy. Nechybí samozřejmě ani jmenný rejstřík a bibliografie.

Hlavní text knihy by se dal rozdělit na dvě poloviny, kdy tu jednu tvoří první tři teoretické kapitoly a tu druhou pak kapitola čtvrtá, kde autorka prezentuje vlastní výzkum. Ten se Kodzik snaží v prvních třech kapitolách zasadit do evropského kontextu a představit stav bádání v západní Evropě, ovšem samotného polského dvora a jeho ceremoniiálu se tyto kapitoly dotýkají jen velmi okrajově. Tím se zabývá až zmíněná čtvrtá kapitola, která předkládá poznatky získané z německojazyčných spisů o ceremoniiálu.

Sama autorka v úvodu (s. 7–18) specifikuje cíl své práce tak, že „na základě teorií systémů Talcotta Parsonse bude zformulovaná nová definice dvora, jejíž platnost bude revidována na základě projevů, symbolicky generovaných medií, jako je vláda, peníze, prestiž a všechny ty elementy života šlechty a magnátů, které stanovovaly hodnoty u polského dvora.“ (s. 15–16; překlad autorky recenze). Svůj výzkum zakládá na studiu dobových německy psaných naučných spisů o ceremoniiálu, např. Z. Zwanziga, J. von Bessera, J. Ch. Lüniga, G. Stieva, J. B. von Rohra a dalších, přičemž je chápe jako zevšeobecněný odraz reality, který přímo ovlivňoval chování současníků i dalších pokolení. Kniha zachycuje ceremoniiální praxi v letech 1641–1720, což jsou data prvního a posledního zápisu týkající se polského dvora ve dvoudílném *Theatrum ceremoniale* od J. Ch. Lüniga. V úvodu předkládá také hodnotný přehled dosavadních polských děl o ceremoniiální praxi, ovšem dále v textu už je nijak nezohledňuje a nepřacuje s nimi.

V první kapitole (*Ramy teoretyczne – dwór w teorii systemów*, s. 19–42) autorka představuje definici dvora, s čímž souvisí také popis dosavadního bádání o něm. Kodzik hned v úvodním odstavci upozorňuje, že nemá za cíl podat zcela vyčerpávající přehled dosavadního bádání, nýbrž jen poukázat na změnu vědeckého myšlení o královském dvoře a dvorské společnosti, a to jen do doby vzniku děl T. Parsonse (jehož teorií se inspiruje při vlastním výzkumu). Předkládá chronologickou analýzu teoretických přístupů v bádání, přičemž se od Lüniga a Rohra dostává k přelomu 19. a 20. století (např. T. Veblen, W. Sombart, M. Weber či N. Elias) a opravdu nepřesahuje období vydání děl T. Parsonse. Nutno uznat, že ve zmíněných dílech a teoriích se precizně vyzná a na stránkách knihy předkládá jejich hodnotnou analýzu. I když si pomáhá současnými pracemi, které zahrnují obdobnou analýzu,⁵ chybí mi tu reflexe nejvýznamnějších evropských děl (ne jen těch teoretických),

5 Např.: Volker BAUER, *Die höfische Gesellschaft in Deutschland von der Mitte des 17. bis zum Ausgang des 18. Jahrhunderts. Versuch einer Typologie*, Tübingen 1993; Frank BECKER, *Geschichte und Systemtheorie. Exemplarische Fallstudien*, Frankfurt am Main 2004; Reinhardt BUTZ – Jan HIRSCHBIEGEL – Dietmar WILLOWEIT (red.), *Hof und Theorie. Annäherungen an ein historisches Phänomen*, Köln 2004;

kteřé se konkrétně zabývají životem dvorské společnosti. Jsem si vědoma, že autorka sama tento přehled podávat nechtěla, přesto se ptám, do jaké míry je v knize o ceremoniiálu nutná reflexe změn vědeckých teorií, když s nimi dále v textu nijak nepracuje a nic z nich nevyvozuje? Samotná teorie systémů podle T. Parsonse tento úvod nepotřebuje, zatímco zhodnocení nejnovějších děl o dvorské společnosti by si svůj prostor jistě zasloužilo. Druhou část první kapitoly (bohužel tu menší) věnuje právě rozebrání samotné teorie systémů podle T. Parsonse, do které zasazuje fenomén dvorské společnosti. Aplikace jednotlivých termínů na dvůr je zcela logická a uvěřitelná a dává pocit, že si autorka předem pečlivě rozmyslela, jak danou teorii uchopit a přenést na specifické dvorské prostředí raného novověku. Pro lepší srozumitelnost podstatné informace ještě zopakuje, popřípadě na konci složitějšího pojednání přidá shrnující část, která zjednodušeně vysvětlí právě složitě vysvětlené.

Druhá kapitola *Žródła nauki o ceremoniale* (s. 43–86) je rozdělena do čtyř menších skupin, které pojednávají o dobové literatuře 1) politické a 2) (polské) dvorské, pak se zaměřuje 3) na díla o nauce ceremoniiálu, aby se v poslední části ptala 4) po autorech a jejich dílech. Oddíly jsou sestavené disproportčně; nejméně informací je obsaženo v druhé části kapitoly, kde autorka rozebírá polskou dvorskou literaturu. Dlouhá je naopak první část, tedy politická literatura. Kodzik zde povrchově pojednává o fungování dvora, funkci dvorské společnosti, dvorských úřadech či výchově budoucích panovníků v odraze politické dvorské literatury, vše v naprosté většině na základě německy psaných zdrojů. Sama autorka však na konci této podkapitoly přiznává, že informace získané z politické literatury vlastně s tématem moc nesouvisí a ani nedoplňují vědění o ceremoniiálu. Je však absolutně nepopíratelné, že autorka má skvěle nastudované různé teoretické roviny zkoumání o královských (či šlechtických) dvorech, o nichž se tu podrobně rozepisuje. Ačkoli však tyto informace své místo v knize určitě mají, nepotřebují tu být tak podrobně a zdlouhavě rozepsány. Místy se tak zdá, že autorka bojuje s problémem napsat úplně všechno, i když to hlavnímu tématu příliš neprospěje. Přesto však nutno dodat, že její znalost literatury je opravdu ohromující. Svůj výklad zakládá zejména na německy, popř. anglicky psané literatuře, nechybí však také francouzské tituly. Ty pak komparuje nebo vhodně doplňuje informacemi z polského prostředí, ačkoli ty jsou zastoupeny v menšině (s. 55–57).

Nosnou částí druhé kapitoly je zjevně její čtvrtá podkapitola o autorech a jejich dílech (s. 70–85). Autorka zde analyzuje dobové spisy o ceremoniiálu, na nichž primárně stojí její výzkum, a to např. již zmínění Z. Zwanzig, J. von Besser, J. Ch. Lünig, G. Stieve, J. B. von Rohr a další (jednotlivé příručky jsou pak přehledně rozebrány také v tabulkách

na konci publikace, s. 207–214.) Kodzik reflektuje, do jaké míry a jakým způsobem je na stránkách knih zohledněn ceremoniál polského dvora. Porovnává informační potenciál cestovních průvodců pro mladíky na kavalírských cestách (Winterfeld, Stieve či Rohr), které se na polský dvůr dívají zcela jinou optikou, nežli autoři například nazvěme je propagačních děl (*Ceremoniale Brandenburgicum*). Pokud tak vezmeme v úvahu tématiku knihy, nejdůležitějším úsekem druhé kapitoly se stává tato část. Ostatní podkapitoly nejsou nedůležité, ale nejsem si zcela jistá, zda je nutná tak podrobná analýza. Jejich obsah zbytečně odvádí autorku i čtenáře od hlavního směru práce, kterým je polský královský dvůr a jeho ceremoniál.

Také třetí kapitola (*Ceremoniál i Precedencja*, s. 87–114) zůstává ve stejném informačně-popisném duchu jako ty přechozí. V její první části se autorka snaží postihnout koncepci ceremoniálu z dochovaných naučných spisů. Postupně rozebírá víceméně ta stejná díla jako v předchozí kapitole, ovšem z trochu jiného úhlu pohledu, a hledá v nich odpovědi na odlišné otázky, aby postupně ukázala, jak ceremoniál obecně vystihoval Stieve, Lünig či Winterfeld. Druhou část této kapitoly pak věnuje čtyřem polským dílům, která se ceremoniálem zabývají také (s. 98–103). Uvádí zde, že polská díla jsou postavena jinak než německá, tj. nedá se z nich pomocí dedukce získat podstata ceremoniálu. Víceméně tak v obou kapitolách jen shrne, co za informace o ceremoniálu daná díla obsahují, zasazuje je do textu, ale nijak dál nekomentuje a ani nevyvozuje konkrétní závěry.

Poslední kapitola, *Dwór królewski w opisach ceremoniału* (s. 115–198), je zaměřena na polský dvorský ceremoniál v nejširším možném hledisku. Rozdělena je na pět podkapitol, z nichž se první dvě dělí ještě na další části. S logickou sousledností v nich Kodzik prezentuje princip ceremoniálu či důvod jeho existence a vše dokládá i praktickými ukázkami. Do centra klade osobu krále, od jehož postavení se hierarchicky odvíjí celá dvorská společnost. Na jeho statusu závisí postavení královských dětí a jeho manželky – polské královny – a vymezuje se i aktuální postavení jednotlivých úřadů či šlechty. Druhá podkapitola pak rozebírá postupně samotnou podstatu ceremoniálu na polském dvoře. Autorka nahlíží na dvůr na základě činitelů, které nejvíce ovlivňovaly jeho chod (tj. peníze, prestiž, hodnosti, tituly či moc). Kodzik postupně rozebírá nejdůležitější aspekty života u královského dvora, které se řídily ceremoniální normou. Nejdříve se zabývá přechodovými rituály královského statutu – volba krále a precedens zahraničních ambasadorů a domácí šlechty při volbě, vjezd zvoleného krále do města před korunovací, samotná korunovace a ukončení královského postavení buď abdikací, nebo úmrtím, přičemž rozebere i pohřební rituály a s tím spojený ceremoniální kodex. Další část je pak mířena na šlechtu kolem krále, která se sama aktivně snažila udržet dvorské principy právě pomocí ceremoniálu. Na konkrétních příkladech Kodzik představuje ceremoniální výsady a povinnosti předních představitelů dvorské šlechty

a neopomene zmínit, jak se do společenské hierarchie promítal precedens evropských států při přítomnosti zástupců daných zemí.

Ceremoniál je přímo spjat s hierarchickou společností, která je v raném novověku definována šlechtickými tituly. Vzájemné působení titulatury (či touze po titulech) a ceremoniální praxe je podrobně analyzováno v další části kapitoly. Autorka se tu také zaměřuje na fenomén dopisu a na tak potřebná korektní oslovení v korespondenci adresované císaři, polskému králi, ale též řekněme formu psaní úředních dopisů i oslovení šlechty a duchovenstva. Poslední dvě části jsou o materiálních znacích, které provází ceremoniální obřady, a jazyku, který je jistým způsobem jeho znakem také.

Celá kapitola je psána živým, svěžím jazykem, který čtenáře vtáhne do děje. Je to zejména díky četným příkladům ke konkrétním situacím, které dokreslují obrázek fungování raně novověké společnosti. Musím pouze podotknout, že ani jedna z ukázek není podložena pramenně, Kodzik parafrázuje nejčastěji Lüniga. V úvodu knihy zmiňuje, že řada polských historiků se věnovala jednotlivým případům ceremoniálních aktů (např. korunovace či pohřby konkrétních králů, s. 17). Pokud už je tedy celé dílo postaveno víceméně na literatuře a dobových spisech o ceremoniálu, považovala bych za vhodné komparovat alespoň pár příkladů z již existujících studií a porovnat je se svým vlastním výzkumem.

Závěrem je nutno říci, že předkládaným ceremoniálním příručkám (Z. Zwanzig, J. von Besser, J. Ch. Lünig atd.) se v polském prostředí zatím nedostalo širšího zhodnocení. Proto, i když je teoretická část knihy, která tvoří její polovinu (s. 19–114), opravdu dlouhá a podrobná, s ohledem na výše řečené je zvolená proporce pochopitelná a v určitém ohledu i žádoucí. Nemyslím si však, že je bezpodmínečně nutné, aby autorka v této knize podala tak podrobnou analýzu daných děl. Cílem bylo přeci představit ceremoniál polského královského dvora. Kamenem úrazu knihy je, že ony první kapitoly, které leží na analýze ceremoniálních příruček, musí být nutně velmi všeobecné, protože konkrétní zjištění jsou prezentována až ve čtvrté kapitole práce. To však způsobuje, že čtenář v průběhu těchto tří kapitol nemá pocit, že by četl o polském ceremoniálu královského dvora v 17. století, ale o proměně definic dvora a fungování dvorské společnosti v západní Evropě. Dále by dle mého názoru měla být autorka trochu opatrnější při operování se „západní“ literaturou, která zevšeobecňuje fungování dvora. Jejich výklad se většinou týká absolutisticky řízeného státu, přičemž v polské realitě o podobných principech nemůže být řeč. Je evidentní, že bádání v polském prostředí prozatím není v tomto směru tak daleko (či nezohlednilo požadované teorie), a proto se snaží autorka zasadit svůj výzkum do evropského rámce. Stále je ovšem nutné mít na paměti, že způsob vlády v Rzeczypospolité v raném novověku byl specifický a v Evropě zcela ojedinělý. Ostatně sama autorka upozorňuje na počátku

čtvrté kapitoly¹ na specifickou polského raně novověkého světa, ale v průběhu první poloviny knihy se tím příliš neřídí.²

Z toho důvodu soudím, že první polovina práce by potřebovala poněkud provzdušnit a vybrat z daných informací opravdu jen ty nejnужnější. Bohužel na mě kniha působí jako sborník dvou oddělených studií, přičemž sice každá hovoří o podobném tématu, ale přesto spolu příliš nesouzní, přestože se Kodzik občas až úmorně snaží v první části obsah stočit k polskému dvoru či ceremonii. Oproti tomu druhá část knihy, resp. čtvrtá kapitola, by si zasloužila mnohem více prostoru, a to právě na úkor prvních tří teoretických kapitol. Jinými slovy, úvodní teoretická část je jistě potřeba a rozbor pramenů je nezbytný, ovšem dle mého mínění je na místě posoudit, zda je nutné ji rozepsat tak podrobně, že je délkou srovnatelná s tou částí knihy, která by měla být nosnou, primárně se zabývající zvoleným tématem a vypovídající o výsledcích výzkumu.

I přes uvedenou kritiku je ovšem naprosto nesporné, že celá kniha je napsána na velmi vysoké vědecké úrovni. Nejzásadnější kritika tví v podstatě jen v doporučení knihy a přílišném zohlednění západního vnímání dvorské společnosti v aplikaci na polské prostředí v první polovině knihy. Přesto je zřejmé, že množství prostudovaných materiálů je ohromující, což dokazuje imponující počet 40 stran bibliografického soupisu. Dále velmi oceňuji tabulky, které přehledně schematizují poznatky z ceremoniálních příruček. Ačkoli kniha obsahuje části, které by v ní nemusely bezpodmínečně mít své místo, protože zbytečně zatěžují hlavní text, samotná výzkumná část je velmi zajímavá a rozhodně přínosná. Odhlédneme-li od přebytečných odstavců a stran, zůstane nám v zorném úhlu kniha předkládající ucelený systém ceremoniálních praktik, která bude jistě pro mnoho historiků odrazovým můstkem při jejich vlastním bádání. Světlo světa tak spatřila odborná monografie moderního typu, která svou koncepci zakládá na sociální teorii a jejíž výsledek nám poskytuje souhrnný pohled na ceremonii polského královského dvora v 17. století.

Nela Michalicová

1 „*Rzeczypospolitej wykazuje w porzwnywaniu z absolustycznymi dworami europejskimi szczególne cechy organizacji i własnej legítimacji.*“ (s. 177).

2 Např. na straně 36 se ne příliš dlouze zmíní o odlišnosti polského dvora, resp. o jeho specifickosti, tedy že oproti např. francouzskému dvoru Ludvíka XIV. nebyl polský dvůr orientován výhradně na postavu krále.

ČAPSKÁ, Veronika, *Mezi texty a textiliemi. (Swéerts-)Šporkové, textové praxe a kulturní výměna na přelomu baroka a osvícenství, Praha: Scriptorium 2016, 328 s. ISBN 978-80-88013-33-4*

Veronika Čapská je již zkušenou autorkou zabývající se především dějinami 18. století a v této práci navázala na svůj předchozí výzkum řádu servitů v 17. a 18. století, který shrnula v oceňované monografii v roce 2011.¹ Dva servité jsou totiž jedněmi z hlavních postav nové knihy, a to konkrétně Wilhelm M. Löhrer a Gregor M. Zinck, kteří působili – mimo jiné – jako zpovědníci v rodině dědiců Františka Antonína Šporka. Dalšími klíčovými aktéry této práce proto jsou obě Šporkovy dcery, Marie Eleonora a Anna Kateřina, a pětici hlavních postav uzavírá manžel Anny Kateřiny František Karel Swéerts-Špork. Časově se práce zabírá především obdobím necelých 60 let od doby, kdy byly dospívající Šporkovy dcery poslány do tyrolských ženských klášterů (1702), do let, kdy již zmíněný servita Zinck sepsal oslavné duchovní biografie nedávno zesnulých Anny Kateřiny a jejího chotě Františka Karla (1757-1759). Z napsaného vysvítá, že se tentokráte autorka rozhodla výrazněji věnovat nejen klášternímu, ale i šlechtickému prostředí a jejich vzájemnému ovlivňování na příkladu zmíněné rodiny.

Když jsem psal o pětici hlavních postav, měl bych zároveň dodat, že v této práci existuje ještě jeden významný protagonista (resp. protagonisté), možná nejdůležitější ze všech. V duchu actor-network theory (kterou však autorka nikde nejmenuje) se jedná o texty, které po sobě všichni zmínění zanechali – některé se dochovaly v rukopisech, jiné vyšly tiskem. Veronika Čapská o tom píše hned na počátku úvodu: „*V centru mého vědeckého zájmu jsou v této knize sociokulturní praxe intenzivní produkce a reprodukce textů a také zacházení s nimi. Zaměřím se tedy mimo jiné na procesy psaní, překládání, patronace, čtení a směny textů.*“ (s. 13) Z toho vyplývá, že se autorka mohla vydat cestou spolupráce historie a literárních studií, to však neučinila a pokusila se místo toho navázat na Barthesovo široké pojetí literatury jako jakékoliv praxe psaní, kterého se může zhostit v podstatě kdokoli, kdo umí psát. Tato antropologická perspektiva jí pak umožňuje pochopit psaní v raném novověku jako proces spolupráce na tvorbě výsledného textu – raně novověké texty totiž pravidelně nemívaly jednoho autora. Často se jednalo o překlady nějakého zahraničního díla, do jehož podoby nezasáhl jen autor, ale také překladatel, patron a další lidé. Díky tomu může být psaní v raném novověku nahlíženo jako prostředek transferu – v případě (Swéerts-)Šporků pak probíhala tato výměna mezi klášterním a světským prostředím a také mezi staršími mysticko-asketickými, většinou francouzsky píšícími autory a rakouskou habsburskou monarchií.

1 Veronika ČAPSKÁ, *Představy společnosti a strategie sebeprezentace. Řád servitů v habsburské monarchii (1613-1780)*, Praha 2011.

Kniha sice nepostrádá jistou chronologickou osu, ale primárně je členěna podle různých textových praxí. V první části (s. 23-84) se autorka zabývá překládáním sester Šporkových v letech 1702-1715, které sice inicioval otec, ale bylo těsně svázáno i s klášterním prostředím. Je to patrné zejména u Marie Eleonory, která svázala svůj život s komunitou anunciátek, jejichž první klášter v Čechách pomáhala zakládat. Sestry přeložily dohromady minimálně 15 prací a většinou se podle Čapské jednalo o domestikující překlady, tj. takové překlady, jež byly etnocentrické a posilovaly autorskou pozici překladatele. Hlavně Marie Eleonora překládaná díla upravovala a někdy dokonce přidávala vlastní části a „nedisciplinovaně“ tak vstupovala především na pole teologie. V 18. století, jak autorka argumentuje, to však bylo ještě možné – právě překládání představovalo prostor, kde se ženy mohly výrazně uplatnit.

V druhé partii se pojednává o objednavatelství textů rodové reprezentace (s. 85-142), jež ve velkém prováděl již František Antonín Špork, jeho dědicové však v těchto aktivitách vůbec nezaostávali a využívali služeb svých servitských zpovědníků. Autorka zde sleduje problém v *longue durée* – tj. analyzuje pohřební kázání proslovená nad členy rodu ve všech třech generacích – u Jana Šporka († 1679) dominují vcelku pochopitelně militární aspekty, u Františka Antonína († 1738) však jezuitský kazatel dal přednost jeho charitativní činnosti. Čapská nově argumentuje, že tento posun v rodové strategii je již staršího data a že za něj mohou Šporkovi dědicové. Právě Anna Kateřina a její muž se totiž vydali touto cestou rodové reprezentace, o čemž svědčí i tři pohřební kázání proslovená v 50. letech po jejich smrti a zejména dvě duchovní biografie, které vytvořil již zmíněný Gregor M. Zinck. V případě Anny Kateřiny oslavuje nejen její charitativní podniky, ale celkově konstruuje obraz svěťice, což vyhovovalo zejména jeho řádu. Autorka přesvědčivě dokazuje, jak Zinck místo rodového zájmu upřednostnil řádový, když vytěsnil nejen události spjaté s ženským tělem (těhotenství, porod, křty dětí), ale i se světskou reprezentací. To vše proto, aby podal věrohodné svědectví o ctnostném životě a zbožnosti hraběnky. Anna Kateřina se pak svým životem stala vzorem pro svého muže, u něhož prý vyvolala společně se zpovědníkem Wilhelmem M. Löhrerem obrácení k niterné zbožnosti. František Karel podle Zincka nakonec též dokázal v duchu mysticko-asketické myšlenky sjednotit své srdce s Bohem. Čapská ukazuje, že jak posmrtná kázání, tak duchovní biografie věnované tomuto swéerts-šporkovskému páru jsou ještě plody barokní doby, navazují na starší mystickou tradici a že v nich Zinck domestikuje vzory svatosti z klášterního prostředí.

Ve třetí části autorka analyzovala patronaci drobné devoční literatury (s. 143-173). Manželé Anna Kateřina a František Karel Swéerts-Šporkové ve vydávání navázali na svého předchůdce, ale výrazně omezili reprezentační tisky a soustředili se zejména na tzv. nábožensky povznášející literaturu, kterou byla Anna Kateřina od mládí zvyklá konzumovat a kterou chtěla nyní zprostředkovat dalším čtenářům. Ve spolupráci se zpovědníkem-překla-

datelem Wilhelmem M. Löhrerem spustila na konci 20. let publikační projekt, v jehož rámci vydali minimálně sedm knih z oblasti klasické asketické a mystické literatury. Swéerts-Šporkové navíc patřili mezi první, kdo ve střední Evropě šířil dosud nepovolený kult Srdce Ježíšova. Čapská klade počátky projektu do souvislosti se zintenzivněním zbožnosti manželů, kteří v předchozím desetiletí pochovali osm malých potomků a kteří se pokoušeli získat boží přízeň pro svou snahu zajistit rodině mužského dědice (syn se opravdu narodil – v roce 1729). Anna Kateřina tisky šířila, jak autorka dokládá, nejen mezi své služebníky a poddané (sloužily jak jejímu hořstátu, tak bratrstvům v Dubé, Kasejovicích, Lnářích či Lysé), ale darovala je i servitským terciářům a dalším lidem.

Pak se Veronika Čapská přesunula do 40. let 18. století a k psaní ekonomických preskriptivních textů, tj. do domény schopného hospodáře Františka Karla (s. 175-198). V tomto případě se soustředila především na jeho dva delší texty, které nikdy nevyšly tiskem – obecnější úvahu o hospodářském úpadku Čech a Krátký nárys pravého křesťanského hospodářství. Správně ukazuje, že předchozí bádání interpretovalo tyto spisy nedostatečně, protože nezohlednilo kontext psaní celé rodiny. Jen díky tomu je autorka schopná pochopit koncept duchovního hospodářství, který hrabě v návaznosti na myšlenky své paní razil. Zároveň ale konstatuje, že se v těchto spisech odráží doba přechodu – svým způsobem hrabě navazoval na starší Hausvaterliteratur (domácnost jako ekonomická jednotka, etická povinnost postarat se o své poddané), nově se ale v jeho dílech objevují ideály kameralistické vědy (hospodářství jako věda, snaha systematicky zvýšit výnosy statků novými technikami). Hospodářské úspěchy Františka Karla oslovily i některé významné osoby tehdejší doby, především nejvyššího kancléře Fridricha Augusta z Harrachu, který hraběte pověřil dohledem nad svými českými statky a povolil mu zavedení reform. Tím spustil lavinu psaní, protože František Karel vypracovával vzorové instrukce pro cizí panství, začal školit harrachovské úředníky, kontroloval jejich hospodářské zprávy apod.

V poslední části pak autorka pojednala o nově objevené celoživotní korespondenci Anny Kateřiny s řeholnicemi benediktinského opatství v tyrolském Sonnenburgu (s. 199-219). Jedná se o cca tři desítky těchto dopisů z let 1719-1753, které vydala v příloze práce (s. 228-292). Čapská na nich dokládá, jak hraběnka zůstávala celý život v kontaktu s klášterní komunitou, v níž byla v mládí vychovávána, a že jí korespondenční styk sloužil k výměně darů. Anna Kateřina se stala jednou z patronek „milých Sonnenburských“, protože posílala do jižních Tyrol kromě svých dopisů především knihy ze svého projektu (a to ve velkém měřítku!) a nemalé sumy peněz. Na druhou stranu pak směřovaly dary speciálních textilií s korálky a emailovými aplikacemi, které se v Sonnenburgu tradičně vyráběly, a různých sakrálních artefaktů, jež hraběnka využívala zejména k sakralizaci své domácnosti (devoční grafiky, dokonce socha zázračného Jezulátka).

Věnoval jsem se obsahu recenzované práce trochu detailněji než obvykle, aby bylo jasné patrné, že si dosud málo známá šlechtická rodina, která nepatřila k nejurozenější a nejbohatší smetánce českých zemí, rozhodně zaslouží badatelskou pozornost, ačkoliv po sobě nezanechala nějaký bohatý rodinný archiv.² Veronika Čapská tak – mimo jiné – ukázala nové cesty, jak se věnovat dějinám šlechty závěru raného novověku. Shromáždila velké množství písemných pramenů dokládajících kulturní transmise v evropských souvislostech, jejichž prostředníkem do habsburské monarchie se stal nejen František Antonín Špork, ale zejména jeho dvě dcery a manžel mladší z nich. Přesvědčivě doložila, že tito lidé zprostředkovali do střední Evropy zvláštní textové praxe, zejm. domestikující překládání nábožensky vzdělatelné literatury, specializované vědění v oblasti ekonomie a textilní výroby, mystickou a niternou zbožnost a také životní styl navázaný na sociabilitu kolem ženských klášterů. Díky důrazu na psané a tištěné slovo tak (Swéerts-)Šporkové pomohli v době postupujícího zpísemnění společnosti objevit řadě obyvatel českých zemí „rozkoš z textu“.

Abych ale jen nechválil, připojuji i pár kritičtějších komentářů, které se dají shrnout do čtyř skupin. Nejprve upozorním na drobnosti. V práci se vyskytuje několik málo menších chyb či opomenutí. Kupř. na s. 89 se objevilo obrácené pořadí křestních jmen dcery Anny Františky nebo na s. 130 v pozn. 116 chybí citace práce Ladislava Svatoše (a nenachází se ani v seznamu literatury). Také by bylo vhodnější, kdyby autorka alespoň jednou citovala konkrétní uložení Seemanových deníků v kukské knihovně (pracovala s nimi v rukopisu edice, ta ale ještě nebude dlouho vydána). Celkově je ale takovýto pochybení v díle velmi málo a je vidět, že text prošel pečlivým čtením během předtiskové přípravy, kterou má ve Scriptoriu tradičně na starosti Tomáš Rataj, který realizoval i pohlednou a promyšlenou grafickou úpravu a obálku korespondující s obsahem knihy, a stal se tak spolutvůrcem této práce.

2) Chápu a oceňuji autorčino soustředění na textovou praxi, přesto se domnívám, že by se na některých místech její argumentace hodila vzít v potaz existence nejen darovaných textilií či devočních grafik, ale i dalších „tradičních“ hmotných dokladů zbožnosti swéerts-šporkovského páru. Mám na mysli např. sochařskou výzdobu v Lysé nad Labem či Konojedech ze 40. let 18. století. Nebylo by též možné dohledat stopy jejich zbožnosti v zámeckých inventářích? Ten z Lysé nad Labem pochází sice až z roku 1797,³ ale to byl ještě neživu jejich syn a je možné, že uchovával nějaké památky na své rodiče. Nedávno vznikl také poměrně rozsáhlý dokument ze stavebně historického průzkumu kostela Panny Marie v Konojedech,⁴ jež autorka necituje a který by se v této souvislosti dal využít.

2 Rodinný archiv Šporků je uložen ve Státním oblastním archivu v Zámrsku, obsahuje však jen něco málo přes 4 bm materiálů. Autorka z něj v práci nic nevyužila.

3 SOA Zámorsk, Rodinný archiv Šporků, inv. č. 435, kn. č. 10, inventář vybavení všech swéerts-šporkovských rezidencí z roku 1797.

4 Autory jsou manželé Eliška a Miroslav Nový.

3) S tím souvisí můj pocit, že na některých místech by bylo vhodné využít další odbornou literaturu, která by autorce pomohla dotvořit kontext tím, že by se ukázalo do jiných šlechtických rodin té doby. Čapská argumentuje, že swéerts-šporkovské prostředí je do značné míry unikátní. To je jistě pravda, ale Anna Kateřina rozhodně nebyla jedinou dámou té doby, která řešila dlouhotrvající potíže s narozením dědice větší zbožností. Známe třeba příklad Marie Ernestiny z Eggenbergu, vzdělané, sečtělé a uměnímilovné ženy, jež si ve svých 38 letech v roce 1687 zřídila soukromou kapli přímo u své ložnice, podporovala nedaleké mariánské poutní místo, více než pravidelně se setkávala s duchovními a dočkala se i oslavného spisu v roce 1708.⁵ Dále se nabízí pro svou zbožnost ke srovnání vrstevnice Anny Kateřiny hraběnka Marie Markéta z Valdštejna, velká obdivovatelka řádu kapucínů, která stejně jako Swéerts-Šporková podporovala pražské alžbětinky a nejen je.⁶ Také o některých dalších šlechtičkách 18. století se podařilo už zjistit zajímavé informace z jejich výchovy a života.⁷ Dále mne překvapilo, že se autorka nikde nevyjádřila k syntetizující práci Ivo Cermana o šlechtické kultuře 18. století.⁸ Více kontextuální literatury by si dle mého zasloužilo též pojednání o rádcovské literatuře k vedení široce pojaté předmoderní domácnosti (tzv. Hausvaterliteratur). Upřímně řečeno, čekal jsem, že se autorka o této problematice zmíní daleko dříve než na s. 184-185, protože se to na několika místech přímo nabízí. Když na to konečně v rámci „mužské“ kapitoly došlo, spokojila se s jedním zahraničním titulem a krátkou pasáží. To je po mém soudu dost málo, protože spisy žánru Hausvaterliteratur vycházely i za života manželů Swéerts-Šporkových, a to zejm. v sousedním Sasku a Prusku, odkud dovážel literaturu již František Antonín Špork. Zdá se dost pravděpodobné, že jeho dědicové znali práce Franze Philippa Florina (1719), Johanna

5 Tato dáma je díky pracem Jitky Radimské dostatečně známa. Stavbu a vybavení kaple u ložnice analyzovala Zdeňka PROKOPOVÁ, *Soukromá kaple s oltáříkem Panny Marie Altöttinské v barokním apartmá na zámku Český Krumlov*, in: Martin Gaží (ed.), Schwarzenbergové v české a středoevropské kulturní historii, České Budějovice 20132, s. 167-182.

6 Srov. obě nedávné práce Jiřího Hrbka o barokních Valdštejnech (2013 a 2015) či starší stať Josef V. ŠIMÁK, *Máti kapucínů*, in: Od pravěku k dnešku II. Sborník prací z dějin československých k šedesátým narozeninám Josefa Pekaře, Praha 1930, s. 163-183.

7 Pavla AJILL, *Anna Barbora Harbuval von Chamaré, rozená von Sannig. Životní pouť šlechtičny osmnáctého století*, diplomová práce, Univerzita Pardubice, Pardubice 2011 (po Anně Barboře se dochovaly deníky, postavila křížovou cestu na Potštejn a na hrabě pak kapli); Daniela GOLDBERGOVÁ, *Krátká cesta životem. Osudy Marie Josefy Kláry Thun-Hohensteinové, provdané Mannsfeldové*, bakalářská práce, Univerzita Pardubice, Pardubice 2014 (v letech 1729-1730 absolvovala pobyt v jednom pražském ženském klášteře); TÁŽ, *Čtyřicet let vdovou. Osudy Marie Filipíny Thun-Hohensteinové (1693-1753)*, diplomová práce, Univerzita Pardubice, Pardubice 2016 apod.

8 Ivo CERMAN, *Šlechtická kultura v 18. století. Filozofové, mystici, politici*, Praha 2011.

Petera von Ludewig (1727) či Simona Petera Gassera (1729), kteří zdůrazňovali, že domácnost má být vedena v duchu božího řádu.⁹

Poslední můj postřeh je metodický. Na několika místech se mi při čtení zdálo, že autorka až příliš důvěřuje textům z pera servitských zpovědníků. Nejmarkantnější byl ten pocit na s. 143-144, kde Čapská parafrázuje Zincka, podle něhož měl hrabě nejprve zájem o loveckou literaturu, kterou však po své niterné konverzi vyměnil za kajícnickou. Z toho autorka vyvozuje, že se zájem obou manželů „postupně výrazně zaměřuje spíše na tzv. *drobnou devoční literaturu*“. Údaj o „niterné konverzi“ Františka Karla však pochází pouze ze Zincka (viz s. 120-122) a není přímo doložen jinými prameny. V tomto ohledu je možné jen litovat, že neexistuje více písemností z pera samotného hraběte, v nichž by se zrcadlil jeho svět.¹⁰ Takto před námi defiluje obraz Františka Karla, který má především servitské kontury.

Mé poznámky jsou, jak vidno, marginálního charakteru a rozhodně nesnižují kvalitu práce. Její zaměření na méně známý rod, na dosud málo prozkoumané téma a dobu zlomu mezi barokem a osvícenstvím jsou bezesporu nosné. Autorčin přístup a její poučení zahraničními výzkumy mi přijde v kontextu dosavadního českého bádání k dějinám 18. století osvěžující a velmi inspirativní. Také jsem vděčný za její snahu postavit do centra dění textové praxe a odvahu interpretovat je v antropologickém kontextu. Závěrem jí pak děkuji za můj čtenářský zážitek roku.

Jiří Kubeš

HAJDINOVÁ, Eva, *Z cesty své nesejdeme. Osudy východočeských a hornolanguedockých protestantských komunit v 18. století*, Praha: Scriptorium, Masarykův ústav AV ČR, v. v. i. 2016, 496 s. ISBN 978-80-87782-57-6, 978-80-88013-26-6

Mgr. Eva Hajdinová, Ph.D. je pracovnící Masarykova ústavu a archivu AV ČR v oddělení edičně-badatelském. Zabývá se sociálními a kulturními dějinami novověké Evropy a česko-francouzskými vztahy v meziválečném období. Je autorkou několika cizojazyčných

9 Srov. např. Ulrich SCHÜTTE, *Hausväterliteratur und Kameralismus. Oeconomia des Hofes*, in: Erdengötter. Fürst und Hofstaat in der Frühen Neuzeit im Spiegel von Marburger Bibliotheks- und Archivbeständen, Marburg 1997, s. 32-41.

10 V Rodinném archivu Harrachů ve Vídni existují dopisy jistého hraběte „Karla Šporka“ z let 1746-1747. Mohlo by se samozřejmě jednat o Jana Karla Šporka (1722-1790), ale vzhledem k dataci lze spekulovat, zda se náhodou nejedná o dopisy Františka Karla. Srov. ÖStA Wien, AVA, FA Harrach, Fam. in spec., Kart. 203.39, Ernst Guido z Harrachu, dopisy jistého Karla hraběte Spork 1746; tamtéž, kart. 595.10, Friedrich August z Harrachu, dopisy hraběte J. Karl von Spork 1747.

studií a spoluautorkou monografií s výše zmíněnou tematikou. Předkládaná práce *Z cesty své nesejdeme* je výsledkem doplnění a přepracování dizertační práce autorky, jež byla obhájena v roce 2013 na Univerzitě Karlově.

Monografie se zabývá protestantskými komunitami v době jejich ilegality žijících na dvou zcela odlišných územích, v oblasti jižní Francie a východních Čech. Práce je založena především na komparaci. Právě díky porovnávání dvou zdánlivě vzdálených míst je problematika českých náboženských dějin 18. století představena v širší evropské perspektivě. Autorka se primárně nezaměřuje na přehled náboženského vývoje reformovaných skupin, ale staví práci z perspektivy historické antropologie a zabývá se tedy aspekty obranné rezistence vůči svrchovanosti a strategiemi, které byly uplatňovány pro zachování specifické náboženské identity.

Knih je členěna do třech hlavních částí. Pro nastínění politické situace je první část věnována obecně historickému vývoji, jenž byl na obou územích značně odlišný. Zde se čtenář dozvídá, jak se protestantská vyznání dostala do ilegality a jak vypadal jejich život v „podzemí“. Připomínají se i pokusy o získání náboženské svobody, které ani u jedné skupiny nedopadly, a je zde přiblížen i měnící se myšlenkový svět, resp. příchod osvícenství, které do obou míst přišlo v jinou dobu a zanechalo jinou stopu.

Druhá část se již zaměřuje na konkrétní praxi uchovávání si náboženské jinakosti. Jedním z prostředků bylo obnovení tajných schůzek, a to jak v podobě setkání bez chrámové liturgie a bez vysluhování Večeře Páně (ve východních Čechách), tak i s obnovenou církevní praxí (ve francouzské oblasti). Dalším charakteristickým rysem, který napomáhal k vymezování se, bylo přikládání zvláštního významu náboženské četbě a provozování domácího kultu. Právě přítomnost zakázaných knih v domácnosti byla často jediným jasným důkazem o evangelickém smýšlení. Francouzští hugenoti si odlišnost od církevní hegemonie udrželi i přežíváním ilegálních sňatků a křtů. Existence ilegálních sňatků sebou však přinášela další problém, a tím byly nejasnosti v otázce dědičného práva. Ilegální křty byla snaha řešit násilným překřtíváním.

Rovněž třetí část práce nahlíží do středu nekatolických komunit okem historické antropologie. Autorka zde představuje „pilíře přežití“ skupin. Nejzajímavější je kapitola o profesní a společenské skladbě protestantských skupin. Na venkově v hornolanguedocké oblasti byli hugenoti často příslušníky různých soukenických řemesel, neusedlých vrstev (pasáčci a pasačky) nebo pachtýři. V Čechách 18. století se tajní evangelíci skládali především z chalupníků a zahradníků, popř. sedláků. V méně úrodných oblastech se mnoho tajných evangelíků věnovalo rovněž textilním řemeslům, která si sebou v případě emigrace odnášeli i do zahraničí. Ovšem téměř vždy byla sociální skladba českých tajných evangelíků tvořena venkovským obyvatelstvem.

Sociální rozměr francouzských hugenotů měl záběr širší. V podstatě od počátku ilegality měli francouzští kalvíni kontakt s městským prostředím a nejspíše od poloviny 18. století

se mezi hugenoty otevřeně hlásili nejen měšťané, ale i představitelé bohatší obchodní a podnikatelské vrstvy. U českých evangeliků vyšší společenská vrstva chyběla. Vrstvu jakési inteligence představovali pouze sedláci, rychtář, predikanti a kolportéři a učitelé. Avšak vazba na městské prostředí byla pouze výjimečná.

Zbytek této části práce je věnován dvěma fenoménům, které neodmyslitelně patřily k protestantskému smýšlení dané doby. Autorka připomíná význam symboliky hory a roli (a tradici) prorocství a apokalyptických vizí, jež přinášely další myšlenkovou roztržičnost mezi protestanty a utvářely tzv. blouznivce.

Práce je psána čtivou češtinou a zároveň je to výsledek profesionálního výzkumu. Co se týče části zabývající se českými evangeliky, byly zohledněny výsledky současného i předchozího bádání. Výzkum hugenotů ve vymezeném francouzském prostředí je pro českého badatele asi nejvzácnější část práce a přináší skutečně nové poznatky do naší historiografie. Autorka zde předkládá zajímavé a pro české prostředí ne zcela známé aspekty života ilegálních nekatolíků, které v porovnání s českým prostředím (jež by se mohlo zdát dobře probádané) přináší nový pohled i na tuto nám bližší část dějin. Při srovnání s odlišným prostředím se specifika naší oblasti stávají zřetelnější a snad i inspirativnější.

Gabriela Krejčová Zavadilová

BOLOM-KOTARI, Sixtus, *Svoboda svědomí. Superintendent Michael Blažek a protestantská společnost pozdního osvícenství*, Praha: Historický ústav AV ČR, v. v. i. – Brno: Matice moravská 2016, 565 s. ISBN 978–80–7286–286–3, 978–80–87709–14–6

PhDr. Sixtus Bolom-Kotari, Ph.D. působí na Historickém ústavu AV ČR v oddělení dějin 19. století. Zabývá se církevními dějinami 18. a 19. století se zřetelem na protestantskou společnost. K jeho známé práci patří také *Tomáš Juren: Toleranční doba na Vysočíně a hudba srdce* z roku 2008.

Monografie *Svoboda svědomí* je přepracovaná dizertační práce autora, kterou v roce 2013 obhájil na Masarykově univerzitě. Podrobně popisuje život prvního moravského superintendenta helvétské konfese Michaela Blažka. Díky tomu, že se jednalo o výjimečnou osobnost s širokým kulturním a společenským rozsahem, bylo možné jeho působení zasadit i do širšího společenského vývoje doznávajícího osvícenství na Moravě.

Kniha je rozdělena do sedmi částí podle životních etap M. Blažka. Úvodní kapitola nás seznamuje s Blažkovou osobností, představuje prameny a literaturu k tématu a nastiňuje

badatelské možnosti. Tuto kapitolu shledávám za velice přínosnou. Literatury obecně k dějinám evangelictví konce 18. a 19. století existuje velké množství, a to jak té starší již z 19. století, tak i té novodobé. Orientace v literatuře tedy nemusí být pro každého hned zcela jasná a zde je podán srozumitelný přehled a rozdělení autorů (u starších i s jejich případnými tendencemi).

Druhá kapitola pojednává o Blažkově životě před příchodem na Moravu. Michael Blažek pocházel ze Senice a byl potomkem pobělohorských exulantů. Středoškolský stupeň studií absolvoval v Prešpurku (Bratislava) a pak pokračoval ve studiu teologie v Debrecíně (Debrecen). Během studií se stal vychovatelem vnuků Gedeona Rádaye, čímž se mu otevřely dveře do vyšší společnosti. Pak následovala krátkodobá studia na zahraničních univerzitách (Basilej, Lausanne, Utrecht) a odtud již následovalo povolání na Moravu, kde Blažek přijal pozvání do sboru v Nosislavi.

Zde se odehrávala další Blažkova životní etapa. Blažek se zde vyrovnával s obtížemi zakládání místního evangelického sboru a s uspořádáním komunity (zajímavý Blažkův spis *Předcházející – spojení*). Významný počín, kterým přispěl (i finančně) k tomuto budování, bylo vydávání evangelických knih, jichž byl vážný nedostatek.

Stejně zakladatelské období ho čekalo i v Jimramově poté, co tam v roce 1784 přijal pozvání. Odtud zastával i svůj superintendantský úřad. Michael Blažek měl skutečně široký rozhled a není divu, že ho jeho známosti dovedly až do blízkosti iluminátů a mezi členy zednářské lože (přítel Victor Heinrich Riecke, brněnský luterský pastor).

V letech 1796–1797 byl Michael Blažek obviněn z přípravy helvétské a frajmaurské rebelie. Tato rebelie měla být chystána těmi, kteří schvalovali francouzskou revoluci. Jelikož byl Blažek osvícenec zajímající se o nejrůznější obory a spisy, i u něj se našly materiály, na jejichž základě byl vyšetřován. Postihu se mu však žádného nestalo, pravděpodobně díky jeho známostem v šlechtických kruzích. V novější literatuře je tento incident spíše opomíjen.

Blažek se do svého úřadu vrátil a vykonával jej do roku 1827. Sbor si za svého nového kazatele zvolil jeho syna, Karla Blažka, který v době otcovy smrti pobýval ještě na studiích. Avšak Karel již nedosahoval kvalit a uznání svého otce.

Autor pracoval s velkým množstvím literatury – od děl z 19. století po současné cizojazyčné práce. Zajímavý je i rozsah pramenů. Kromě několika „soukromých úlovků“ v podobě nepublikovaných pramenů autor pracoval s archiváliemi sborů ČCE, Evangelické teologické fakulty UK, archiváliemi městských muzeí, státních okresních archivů, Národního archivu (Evangelická vrchní církevní rada Vídeň) a Moravského zemského archivu. Byly využity i materiály z Ústředního archivu Českobratrské církve evangelické v Praze, který k dějinám této církve uchovává bohaté informace, ale širší historickou veřejností nebývá využíván. Ze zahraničních archivů bylo bádáno ve Vídni, v Bratislavě a v Basileji.

Obraz Michaela Blažka je v této knize podán všestranným způsobem a prameny o jeho životě a práci byly posbírány z rozličných míst. O to větší je škoda, že při tvorbě této práce nebyla využita Blažkova korespondence, která je uložena v Debrecínu v *Tiszántúli Református Egyházkerület Levéltára* (TREL). Debrecínské kolegium se na rozdíl od kolegia sárospatackého (Blatný Potok) do uherské misie helvétské konfese směřující do Čech a Moravy příliš neangažovalo. Michael Blažek byl jediným z tohoto učení, jenž byl vyslán, aby působil v našich zemích. Proto následně s tímto učilištěm také udržoval živou korespondenci. Ta je dnes uložena ve výše zmíněném archivu. Nejedná se o zcela zanedbatelný soubor a zasloužil by si určitě být součástí této práce. Ovšem tento materiál představuje vážný jazykový problém, korespondence je v maďarštině. Avšak s jazykovou náročností se autor musel vypořádat vícekrát, protože jiné prameny byly v latině, němčině nebo francouzštině.

Text je doplněn značným množstvím citovaných pramenů. Nejedná se pouze o krátké citace části pramenů pro výstižné vyjádření popisované skutečnosti, ale i o přepis celého pramene v rozsahu 1–2 stran, což nabízí otázku, zda je dobré takto vědecký text stavět, či „hlas pramene“ dávat do poznámek a v případě rozsáhlejšího materiálu na něj odkázat do přílohy.

Styl psaní autora je vzletný a místy přechází až do filosofické roviny. Chvilky strávené nad touto knihou čtenáře obohatí, ale nevyčerpají.

Gabriela Krejčová Zavadilová

SLAVÍK, Jiří, *Královéhradecká pevnost, Hradec Králové: Muzeum východních Čech 2015, 48 s. ISBN 978–80–87686–09–6.*

Jiří Slavík, mající profesní zázemí v josefovské pobočce Národního památkového ústavu, má k tématu knihy blízko, nejen místem svého působiště, ale především odborně. Zainteresované veřejnosti je totiž znám jako odborník (mimo jiné) na fortifikační stavitelství nejen raně novověké éry. Jiří Slavík je tak jedním z nejpovolanějších autorů, kteří se mohli tématu královéhradecké vojenské pevnosti chopit. Samo téma je bezpochyby velmi potřebné. Pevnostní období představuje významnou kapitolu z dějin města Hradce Králové. Na tomto místě lze jen podtrhnout Slavíkova úvodní slova, že tvář onoho Ulrichova, Kotěrova a Gočárova „salonu republiky“ nemalou měrou ovlivnila právě barokní pevnost, na jejímž základě se moderní město rodilo, na což se většinou zapomíná. Problematika zaniklé vojenské pevnosti přitahuje zájem široké veřejnosti, čemuž však neodpovídá míra badatelského zpracování tématu. Znalosti o pevnosti jsou dodnes spíše povrchní, nadto nečetná literatura je již dosti věkovitá (soubornější práce Otakara Jaroše pochází z roku 1968, publikace Aleše Doubravy a Jiřího Maliny pak z roku 1980) a těžko dostupná. Na takto vytyčené pole tedy nově vstupuje Jiří Slavík se svou prací.

Patrně vědomí výše popsaného stavu ovlivnilo tvář a pojetí knihy. Už její útlý rozsah naznačuje, že nám není předkládána čistě odborná vědecká monografie vyčerpávajícího charakteru, ale primárně titul, jehož hlavní ambicí je promluvit k nejširší – a to především laické – veřejnosti a přiblížit jí tak pevnostní dědictví dnešního Hradce Králové. Lze předeslat, že tento popularizační účel se Jiřímu Slavíkovi daří. Na nevelkém počtu stran tak dokázal přiblížit historii a vývoj královéhradecké pevnosti včetně historického kontextu. První kapitoly plní roli určitého historického úvodu. Jiří Slavík nejprve osvětluje genezi systému bastionového opevnování. Konstatuje, že tento typ fortifikace měl plnit několik úkolů: blokovat pozemní a vodní komunikace, sloužit jako skladiště zásob pro polní armádu a sloužit jí jako opěrný bod. Výstavba pevností probíhala podle plánů, vypracovaných povětšinou s důkladnou znalostí terénu i se zřetelem k technologickým možnostem doby. Další kapitola se věnuje Hradci Králové v předpevnostním období. Jiří Slavík zde představuje podobu města a jeho zázemí od středověku do 18. století, kdy bylo (roku 1765) o zřízení bastionové pevnosti v Hradci Králové s ohledem na výsledek prusko-rakouských válek rozhodnuto. Události jak válek o rakouské dědictví, tak války sedmileté (se zřetelem k Hradci Králové) autor v textu přehledně přibližuje. Stavba pevnosti měla samozřejmě vliv na tvář města, ale především na jeho širší okolí, které muselo pevnosti ustoupit. Již v roce 1763 proběhlo zaměření, začátkem roku 1766 bylo obyvatelům předměstí nařízeno vystěhovat se, leč šlo o dlouhodobý proces – poslední stavby (církevního charakteru) byly bourány až v roce 1778. Výstavba pevnosti tak probíhala v několika fázích, které Jiří Slavík přehledně postihuje. Hradec Králové se v roce 1778 stal opěrným bodem východní rakouské obranné linie ve válce o bavorské dědictví. Po zkušenostech z těchto střetů, kdy se ukázalo, že hradecká pevnost tkví příliš hluboko v zázemí, bylo nakonec rozhodnuto o výstavbě další pevnosti v lokalitě Ples (následně známé jako Josefov), před níž byl v roce 1765 upřednostněn právě Hradec Králové. Hradecká pevnost pak po roce 1780 přerostla do kvalitativně vyspělejší zděné podoby.

Popularizační charakter knihy zdůrazňuje další kapitola, tvořící jakéhosi průvodce pevností či terminologický glosář. Přehledným a jasným způsobem jsou zde textem a obrazem představeny jednotlivé části pevnostní architektury (včetně zázemí a proměn vnitřního města), což cílový čtenář bezpochyby ocení. O konci královéhradecké pevnosti pojednává následující kapitola. Stejně jako ostatní objekty tohoto typu, i královéhradecká pevnost v průběhu prvních desetiletí 19. století zastarávala. Ačkoliv v roce 1838 vznikl projekt modernizace Hradce Králové, k jeho realizaci nedošlo, jak z obligátního důvodu nedostatku financí, tak také proto, že ačkoliv Hradec Králové patřil mezi rakouské pevnosti prvního řádu, byl pevností nejmenší a část úloh již převzala pevnost josefovská. V roce 1858 bylo v Hradci Králové dokonce zrušeno pevnostní velitelství a byl odvolán zákaz výstavby v pevnostním obvodu. Městská rada však nabídku prodeje pevnostních objektů

nereflektovala a proto byla pevnost v roce 1859 aktivována. Okolnostem dlouhodobého procesu zrušení vojenského charakteru Hradce Králové se Jiří Slavík věnuje v další kapitole. Jak známo, definitivní tečku za vojenskou pevností učinila prusko-rakouská válka z roku 1866, kdy pevnost, obsazená slabou posádkou, do bitvy nezasáhla, a ačkoliv ji Prusové krátce ostřelovali, nestala se ani překážkou v jejich dalším pochodu. Po dlouhých a nelehkých jednáních byly nakonec otázky transakce ujednány a v roce 1884 byla královéhradecká pevnost zrušena. Proces výkupu a bourání byl však zdoluhavý a táhl se řadu dalších let. Většina královéhradecké pevnosti zmizela do roku 1917, bourání menších objektů však probíhalo ještě dalších 20 let. Výsledkem byl vznik moderně koncipované městské zástavby na kvalitních urbanistických základech. Na tomto místě Jiří Slavík trefně pozoruje opomíjenou skutečnost, že onen „salon republiky“ nevznikl po zboření pevnosti na „zelené louce“, ale že naopak tvář pevnosti se promítla i do tváře Ulrichova Hradce. Poslední kapitola je věnována pozůstatkům pevnosti, které přežily a našly si své místo i v nové etapě dějin Hradce Králové. Knihu Jiřího Slavíka zakončuje slovníček fortifikační terminologie, seznam velitelů královéhradecké pevnosti a obligátní seznam použitých pramenů a literatury.

Publikace Jiřího Slavíka tak alespoň částečně splácí velký dluh. Ačkoliv rozsahem nevelká a charakterem popularizační, jedná se o práci napsanou s hlubokou erudicí a promyšlenou koncepcí i strukturou textu. Nelehké téma se autorovi podařilo uchopit čtenářsky vstřícně, velkým kladem publikace je obsáhlý obrazový materiál v podobě map, stavebních plánů nebo historických, ale i současných fotografií. Nyní již má každý zájemce o historii pevnostního období v dějinách Hradce Králové kam sáhnout pro základní poučení. Na druhou stranu, prostor pro náročnější publikaci, která by šla více do hloubky, zde zůstává. Nabízí se např. otázky života v pevnostním městě, podob interakce mezi vojenským a civilním živlem nebo vnímání pevnosti obyvateli. To je však rozměr, který zjevně přesahoval záměry autora, s nimiž překročil k psaní. Není přitom pochyb, že najde-li se autor, který touto cestou vykročí, předložená práce Jiřího Slavíka mu bude v jeho práci užitečnou oporou.

Josef Šrámek

RŮŽIČKA, Jan, *Maloměšťáci s otevřenou myslí. Obecní reprezentace Bučovic a Slavkova (1850–1914)*, Brno: Matices moravská 2016, 404 s. ISBN 978–80–87709–16–0

Za podpory MŠMT ČR, Filozofické fakulty Univerzity Palackého v Olomouci a města Bučovice byla vydána disertační práce Jana Růžičky, která však má v podobě knihy ambice zaujmout hned několik – možná i dost odlišných – skupin čtenářů. Autor se věnoval tématu vyžadujícímu rozsáhlý a důkladný základní výzkum, který přinesl v tomto konkrétním

případě širokou škálu nových – mnohdy velmi detailních – poznatků. Jejich zpracování však přineslo text dobře čitelný jak pro profesionála v oboru, tak případného laického zájemce. Výzkum dějin druhé poloviny 19. století se aktuálně neteší příliš velké oblibě, ale Jan Růžička svou prací dokázal, že takové téma není ani neaktuální, ani málo akční.

Zaujmout se mu podařilo už volbou názvu. Na první pohled provokativní slovo maloměšťáci sice ve skutečnosti nejspíš reaguje na terminologický rozpor češtiny a němčiny, ve které vznikala původní pojmenování řady touto metodou zkoumaných jevů (malé město a maloměsto, venkovské město a maloměsto), ale věcnost je překryta záměrem využívajícím faktu, že výraz maloměšťáci není v češtině jazykově neutrální. Nekonvenční práce s jazykovou konotací může být vykládána jako čirá provokace. Obsah knihy však rozhodně takový není. Naopak. Jde totiž o metodologicky čistě zpracovanou sondu historicko-sociologického typu, která za svými zahraničními vzory v ničem nezaostává a je schopná se na patřičné úrovni vyrovnat s moravskými specifiky. Jak už bylo podotknuto, díky kvalitní práci s místními detaily je schopná uspokojit i nároky regionalistů nejrůznějšího zaměření.

Volba dvou navzájem blízko položených a tedy mezi sebou v mnoha směrech soupeřících měst nabídla prostor nejenom ke srovnávání, ale také k vysvětlení rozdílů a specifík. Autor mj. ukazuje, jakou roli v životě obou sledovaných měst v dané době sehrála blízkost zemského hlavního města Brna. Pestrost názorů sledované doby vedla představitele měst k hledání nejrůznějších řešení pro správu veřejného prostoru. Některé cesty se sice následně ukázaly jako slepé, ale v drtivé většině případů i z nich existovalo nedevastující východisko, ať už zpětné, nebo jiným směrem. Ve veřejném prostoru zainteresovaní obyvatelé obou zkoumaných měst (maloměst, je-li třeba ctít autorovu dikci) se každý podle svého nejlepšího svědomí snažili o co největší prospěch „vlastního“ města. Každý ho viděl trochu jinak, takže výsledný efekt nemusel být všeobecně přijímaný. A vůbec už nemusí odpovídat představám o užitečnosti a „modernitě“ podle měřítek počátku 21. století. Nic na tom v konkrétních podmínkách nezměnily ani osobní zájmy jednotlivců, ani příbuzenské či jakkoliv jinak konstruované zájmové sítě, které se v některých případech autorovi podařilo alespoň částečně rozkrýt. I velcí rivalové se utkávali v zájmu dobově vnímaného zlepšení veřejného prostoru.

Výzkum, soustřeďující se na středně velké či spíše menší lokality, přinesl ve finálním výstupu i zajímavé úvahy o dobové neúspěšnosti snah o posílení jejich významu, byť třeba pouze v rámci příslušné země.

Ačkoliv se práce deklarativně hlásí ke zkoumání lidské společnosti ve vymezeném mikrokosmu dvou nevelkých moravských měst a skutečně se tímto problémem zabývá, je její vyznění nepoměrně širší: raná fáze zastupitelské demokracie středoevropského typu realizovaná v relativně velmi liberálním prostředí habsburské monarchie odhaluje

nejzákladnější principy tohoto způsobu správy veřejného prostoru, jejich silné i slabé stránky, obrovský potenciál i životaschopnost. Z těchto principů čerpáme dodnes. Dějiny – téměř jakkoliv pojaté – druhé poloviny 19. století nejsou neaktuální. A nová kniha Matice Moravské je toho dokladem.

Marie Macková

Jiří Havelka, *Dvojitý život. Vzpomínky protektorátního ministra*, KVAČEK, Robert – TOMEŠ, Josef a kol. (edd.), Praha: Masarykův ústav a Archiv AV ČR, v. v. i., Nakladatelství Lidové noviny 2015, 296 s. ISBN 978–80–7422–357–0

Edice vzpomínek ve své době velmi významné, ale dnes málo známé osobnosti Jiřího Havelky, ministra Beranovy vlády od konce roku 1939 a Eliášovy protektorátní vlády od dubna 1939 do dubna 1941, současně kancléře prezidenta Emila Háchy, je třeba považovat za velmi důležitý počín jak svým obsahem, tak zpracováním.

Zasvěcená předmluva Roberta Kvačka podává stručný, ale hutný výklad historických okolností – druhé republiky, průběhu okupace v březnu 1939, protektorátu, postavení „státního prezidenta“, působení „autonomní“ české správy, jejich dilemat a spojení některých jejich činitelů s odbojem. Jsou charakterizovány hlavní osobnosti dané doby – Emil Hácha, Alois Eliáš, Karl Hermann Frank, pozornost je věnována vzniku a působení Národního souručenství, odporu proti okupaci, kolaboraci, spojení se zahraničním odbojem. To vše do roku 1941, zahrnuto je tedy období stěžejní pro Havelkovy vzpomínky.

Vlastní vzpomínky, psané od konce 40. let, přinášejí řadu důležitých poznatků z prostředí, v němž se jejich autor v letech 1938–1941 pohyboval. Havelka poměrně dlouhou dobu působil v Nejvyšším správním soudu, kde měl možnost poznat Emila Háchu. Vylíčil velmi podrobně Háchovu osobnost z různých pohledů – jeho nezpochybnitelné vlastenectví, názory na různé právní otázky, postoj k nacismu, k české (československé) politice, k Slovákům, k česko – německým vztahům. Ukazuje, že Hácha nebyl od začátku loutkou, za kterou je někdy označován, ale bděl nad dodržováním ústavy a snažil se udržet masarykovskou politickou linii, i když to za druhé republiky nebylo snadné. Po okupaci se Hácha zasloužil o založení Národního souručenství, jediné organizace politické povahy v protektorátu. Cílem bylo mimo jiné zabránit vzniku jiných, kolaborantských hnutí.

Díky úzké spolupráci s Háchou mohl Havelka charakterizovat Háchův poměr k mnoha osobnostem českým i německým. Důležitý je úsek popisující vztahy prezidenta s prvním říšským protektorem Konstatinem von Neurathem. U něj Hácha často intervenoval ve prospěch zatčených, proti narušování slíbené autonomie apod. Neurath údajně vyjadřoval porozumění a dobrou vůli pomoci, ovšem vyhrazoval si písemnou odpověď – s velkou

pravděpodobností proto, že nechtěl – nebo nesměl – rozhodovat sám. Snad šlo o vliv K. H. Franka, který zdaleka tak vstřícný nebyl. Řada Neurathových slibů zřejmě i díky Frankovým zásahům splněna nebyla, protektor ovšem patrně také dával přednost svému osobnímu klidu. Jsou ale uvedeny také případy, kdy Neurath zastřeným varováním skutečně pomohl – například v případě protektorátního ministra Ladislava Feierabenda. Obecně lze z Havelkových vzpomínek vypožorovat, že někteří činitelé nacistického režimu či okupační správy se chovali poměrně slušně a ohleduplně, nebylo jich ale mnoho, vedle Neuratha je poměrně kladně hodnocen ještě například německý gen. Blaskowitz a někteří úředníci. Různé zkušenosti Havelka získal i jako ministr dopravy při jednání se zástupci Říšských drah – dospěl k poznání, že zpravidla čím větší odborníci, tím slušnější lidé, a naopak.

Podrobně Havelka zaznamenal souvislosti sestavování nové české vlády po okupaci, zejména tlaky ze strany české krajní pravice, jež se chtěla na vládě podílet. Do těchto věcí se snažil zasahovat i K. H. Frank. Sám Havelka byl členem této vlády do konce dubna 1941, kdy byl odvolán kvůli svému „špatnému vlivu na Háchu“, jak to zdůvodňovali nacisté. Ovšem i díky podpoře, které se Háchovi dostávalo od Havelky a Eliáše, se Hácha odvážil řadu věcí bránit, podle Havelky „*za protektorátu bylo těžiště obhajoby českých zájmů u prezidenta*“. Po zatčení Eliáše a Havelky se však Hácha dostával do stále větší izolace.

Dále jsou zde zachyceny pohledy na některé akce odboje, způsoby jeho financování, české demonstrace na podzim 1939 a okolnosti 17. listopadu, zásahy okupantů proti legionářům a snahy české strany těmto tlakům čelit, zhoršování životních podmínek pro židy. Velký prostor je věnován gen. Eliášovi, s nímž Havelka úzce spolupracoval, a najdeme zde řadu zajímavých postřehů týkajících se dalších osobností české politiky a různých organizací, jako např. Českého svazu pro spolupráci s Němci, jenž ve skutečnosti ani činnost nezahájil, Českého svazu válečníků a Vlajky či skupiny aktivistických novinářů. Líčeno je nucené manévrování protektorátní vlády mezi tlakem Němců a snahou zachránit, co se dalo. Vyžadování projevů loyality, odsuzování zahraničního odboje.

Zvláštní kapitoly jsou věnovány Havelkovu působení v čele ministerstva dopravy a v čele prezidentské kanceláře. Důkladně jsou vylíčeny Havelkovy vztahy s K. H. Frankem, který své významné postavení „*důrazně a důsledně uplatňoval*“. Nevěřil dle Havelky v možnost dohody s Čechy, ale v silový postup. Tvrdil, že česká inteligence svádí národ na scestí.

Dne 27. září 1941, tedy ve stejný den jako gen. Eliáš, byl Havelka zatčen gestapem. Byl obviněn z velezrady, což by mu bylo s největší pravděpodobností u stanného soudu vyneslo rozsudek smrti, ale nakonec byl po necelých třech měsících zřejmě díky Háchově přímluvě a záruce propuštěn do domácího vězení, kde strávil za poměrně blahobolného dohledu české policie zbytek války. Ony tři měsíce vazby strávil Havelka v pankrácké věznici, jejíž

poměry také podrobně popsal – režim, stravu, lékařskou péči atd. Postřehl, že říšští Němci mezi dozorcí se chovali důsledně podle pravidel, zatímco Němci čeští byli vůči Čechům tvrdší i tehdy, když nemuseli. Dle Havelky byl rozdíl jasně rozeznatelný.

Vzpomínky jsou dovedeny do května 1945. Vzhledem k domácímu vězení byl autor do značné míry izolován od svého okolí, a proto nemohl podat další podrobnější zprávy o prostředí, v němž se dříve pohyboval.

Text doplňují fotografie, několik zajímavých dobových dokumentů, drobná vzpomínka Havelkova nejmladšího syna Jana na poválečný život rodiny, ediční poznámka a životopis Jiřího Havelky z pera jednoho z editorů Josefa Tomeše. Ten je namístě, protože vzpomínky zahrnují jen malou část autorova života. Ukazuje Havelku jako člověka vysoce vzdělaného, velmi schopného, bystrého, který nikdy nebyl politikem, ale za druhé republiky a protektorátu se dokázal rychle začlenit do vrcholné politiky a také ji výrazně ovlivňovat. Zde je důkladně zhodnocena Havelkova osobnost po všech stránkách a podtržen jeho význam – největší právě v době protektorátu i s ohledem na jeho vliv na prezidenta Hácha.

Součástí edice je velmi podrobný poznámkový aparát – 474 poznámky na zhruba 170 stran textu vzpomínek. Je vysvětleno každé zmíněné jméno, každá instituce, každý zákon, což může na čtenáře působit poněkud rušivě – do té doby, než si uvědomí, že tyto poznámky vysvětlují téměř bezesbýtku všechny souvislosti, odkazují na další zdroje, poskytují životní údaje k méně známým osobám, a tím vlastně poskytují nejvyšší pohodlí. Člověk se může soustředit na četbu, aniž by musel hledat jinde.

Havelkovy vzpomínky jsou nanejvýš zajímavou četbou, editoři odvedli vynikající práci, a proto je možno tuto knihu jednoznačně doporučit.

Tomáš Jiránek

HRBATÝ, Stanislav – CZAJKOWSKI, Petr, *Malované zbroje na Státním zámku Konopiště. Poklady zbrojnic na hradech a zámcích ve správě Národního památkového ústavu*, Brno: Národní památkový ústav, územní odborné pracoviště v Brně 2015, 266 s. ISBN 978–80–87967–02–7

Publikace Stanislava Hrbatého (Muzeum východních Čech v Hradci Králové) a Petra Czajkowského (Národní památkový ústav) představuje dílčí výstup širšího projektu *Symboly moci či předměty sběratelského zájmu? Zhodnocení a interpretace sbírkových fondů militarií na Státních hradech a zámcích ve správě Národního památkového ústavu*, pod jehož hlavičkou již byla publikována kniha o zbrojnici ze zámku Lysice a připravována je monografie o zbrojnici ze zámku Hluboká nad Vltavou. Výmluvně tak předesílá, co představuje objekt zájmu autorů. Stanislav Hrbatý a Petr Czajkowski zaměřili svou pozornost

na známý soubor militarií, deponovaný na Státním zámku Konopiště. Z tohoto souboru si oba autoři vybrali specifický fenomén malovaných zbrojí.

Proč se věnovat tomuto tématu? Jak v úvodu sami autoři konstatují, zatímco v zahraničí jsou kolekce historických zbraní a zbrojí deponovány v muzejních sbírkách, v českém prostředí je to naopak z velké části doména právě historických objektů ve správě Národního památkového ústavu. K těm nejznámějším patří sbírky na zámcích Opočno, Hluboká nad Vltavou či právě Konopiště. Tato situace je dána historickým vývojem (kolekce zbraní a zbroje tvořily cennou součást šlechtické reprezentace), a to včetně vývoje památkové péče, nese to však s sebou i určité důsledky, co se týče odborného zpracování těchto kolekcí a jejich ukotvení v badatelském provozu, který je výrazně složitější než v případě paměťových institucí muzejního typu. Zámecké sbírky militarií tak patří k nepřiliš prozkoumaným fondům, přitom však mohou přinést mnohá svědectví jak o předmětech samotných, tak o tom, jakou roli hrály tyto sbírky v minulosti a co vlastně stojí za jejich genezí. Tento stav platí i pro tak významnou a známou sbírku, jako je právě sbírka konopištská, jak zdůrazňují oba autoři.

Sbírka militarií ze Státního zámku Konopiště patří k obzvláště významným souborům, a to i v mezinárodním měřítku. Její součástí je totiž konvolut rodových sbírek vévodů d'Este a markýzů Obizzi. Nejpozoruhodnější částí konopištské sbírky je právě zmíněný soubor malovaných divadelních zbrojí a štítů, který představuje skutečný unikát. To z toho důvodu, že zbroje byly tímto způsobem zdobeny pro konkrétní účel a nepředpokládalo se, že výzdoba vydrží delší čas. Ve světových muzeích se tak objevují především jednotliviny, většina takto dochovaných malovaných zbrojí pochází z přelomu 15. a 16. století a je především německé provenience. Naopak konopištská kolekce zahrnuje práce výhradně italských platněřů a pochází z mladších období.

Knihy Stanislava Hrbatého a Petra Czajkowského je přehledně a logicky koncipována. Její první část je věnována historickému kontextu. Ještě v rámci úvodu je čtenář seznámen s historií rodů vévodů d'Este a markýzů Obizzi, následně autoři představují historický vývoj zbrojnic obou zmíněných italských rodů, včetně dějin bádání o této problematice. Stanislav Hrbatý a Petr Czajkowski tak konstatují, že dosavadní studium konopištské sbírky militarií bylo zaměřeno hlavně na umělecky hodnotné jednotliviny, především z fondů Vojenského historického ústavu v Praze, exempláře z Konopiště pak byly využívány především jako srovnávací a typologický materiál bez hlubšího popisu. Většímu zájmu badatelů se dosud také těšila spíše estenská část sbírky než část obizziovského původu.

Relativně podrobně se oba autoři věnují historii obou sbírek a pramenům, z nichž ji lze rekonstruovat. První zmínka o estenské zbrojnici pochází z roku 1508, kdy byl sepsán její soupis, velmi systematicky provedený, což umožňuje udělat si představu o tom, jak na kolekci nahlíželi tehdejší lidé. Sami autoři však za nejvýznamnější pramen o podobě

a historii estenské sbírky považují inventář z roku 1787, který zachycuje soubor v době před francouzským vpádem do Itálie v roce 1796, v jehož důsledku doznala kolekce určitých ztrát. Tento inventář zároveň reflektuje podobu sbírky před jejím doplněním o soubory obizziovské a habsburské. Tuto proměnu pak odráží další inventář z přelomu let 1799–1800. Existence kolekce militarií v držení rodiny Obizzi je doložena k roku 1572. Významný je fakt, že tato sbírka nebyla fragmentována během francouzského vpádu do Itálie a uchovala se jako celek, který počátkem 19. století splýnul se sbírkou estenskou. Stav obizziovské sbírky dokládá inventář, sepsaný pro potřeby dědického řízení v roce 1803. Polovina 19. století v Itálii, směřující ke sjednocení, patřila k poměrně dramatickým obdobím, čemuž paradoxně „vděčíme“ za další prameny, reflektující stav estenské sbírky militarií. Dochoval se tak inventář z roku 1848, který je výsledkem inventarizace při zařazení obizziovské kolekce do estenské sbírky. Další pramen pak pochází z roku 1859 a zachycuje seznam předmětů, určených k převozu do Vídně. To doplňuje vídeňský inventář z roku 1896. Ve výsledku tak existuje solidní korpus pramenů, který může přispět ke snahám o rekonstrukci geneze dnešního konopištského souboru.

Další osudy sbírky jsou už jasnější. Poslední příslušník habsburské modenské sekundogenitury, František V. d'Este, zemřel ve Vídni roku 1875 a svým dědicem jmenoval synovce císaře Františka Josefa I., arcivévodu Františka Ferdinanda, který následně přijal i přízvisko d'Este. Tak se původem italské sbírky militarií dostaly na český zámek Konopiště (který František Ferdinand zakoupil v roce 1877 od Lobkoviců). Po zániku monarchie byly konopištské sbírky spolu se zámkem vyvlastněny československým státem. Velké ztráty utrpěl soubor během druhé světové války, jak ale konstatují autoři, značnou část militarií se podařilo dohledat a navrátit na Konopiště.

Další kapitola skýtá dobový kontext vzniku podobných souborů militarií, který tkví v italských renesančních turnajových slavnostech. Tyto hry s prvky scénického divadla a baletu, jejichž historii i společenský význam Stanislav Hrbatý a Petr Czajkowski přehledně, leč stručně nastiňují, byly pořádány jako odkaz k tradicím antického Říma a jeho triumfálních průvodů, zároveň také představovaly transformování rytířské kultury v novém kulturním kontextu. Tradice těchto slavností přitom vytrvala až do 18. století, byť samozřejmě s dalšími proměnami.

V další kapitole se autoři zabývají původem malovaných zbrojí. Stanislav Hrbatý a Petr Czajkowski shrnují, že takto vyzdobené zbroje byly téměř výhradně žoldnéřského původu, nikoliv šlechtického. Z toho soudí, že buď nebyl tento styl výzdoby považován za dostatečně reprezentativní pro elitu, nebo že se zbroje šlechtické provenience nezachovaly. Účel výmalby pak byl podle autorů dvojitý. Tím primárním bylo prosté rozlišení stran, druhý důvod představovalo využití takto vyzdobené zbroje v rámci scénických her. Právě zde je hledán původ konopištské kolekce, nuance interpretací se však v dosavadní literatuře

různí. Autoři tak snáší argumenty pro své mínění, že kusy dnešní konopištské kolekce byly upraveny pro divadelní potřeby jednorázově, čili že tímto způsobem byly využity v zásadě starší, poškozené a nepotřebné části běžných zbrojí. Zbroje z Konopiště nejčastěji zahrnují ikonografii Medusy či lva, v jednom případě motiv slunce. Poslední kapitola první části knihy je proto věnována ikonografickému ztvárnění Medusy a její umělecké symbolice.

Poté následuje katalogová část knihy, která představuje konkrétní „pramenný“ materiál, tedy malované zbroje konopištské kolekce. Hesla jsou opět logicky uspořádána a podávají základní informace o dataci, provenienci, rozměrech a váze předmětu spolu se stručným popisem a fotografií předmětu jako celku i detailu jeho výzdoby. Katalog je dělen tematicky na části, popisující přílby (33 kusů), přídavná hledí (čtyři kusy), prsní a zádové pláty (celkem 35 kusů), nárameníky (dva kusy), čelní pláty pro koně (pět kusů), dřevcové štítky (čtyři kusy) a jeden velký kruhový štít. Většina popisovaných zbrojí není opatřena výrobními značkami, resp. jsou nečitelné, autoři však z analogií usuzují nejčastěji na původ z dílen v Brescii nebo Benátkách.

Krom obligátního seznamu použitých pramenů a literatury je publikace vybavena cenným místním a jmenným rejstříkem. Velmi cennou součástí knihy je obrazová dokumentace. Vedle vyobrazení vlastních sbírkových předmětů je text doprovázen bohatým dokumentačním materiálem v podobě dobových vyobrazení, současných fotografií exteriérů a především historických vyobrazení interiéřů. Ty dávají čtenáři představu o tom, jak byly sbírky militarií v minulosti chápány, proč tyto kolekce vznikaly a jak s nimi bylo nakládáno. Pozitivem je i skutečnost, že autoři ve svém výkladu nepracují pouze s materiálem z konopištské sbírky, ale pro dokreslení všech souvislostí neváhají využít ani širší komparační materiál z jiných sbírek.

Stanislav Hrbatý a Petr Czajkowski předložili zdařilou a přínosnou práci. Jejím primárním kladem je zpřístupnění „pramenné materie“, která je jinak badatelům s ohledem na návštěvníkový provoz obtížně dostupná. Autoři zdařile přibližují celkový historický kontext konopištské sbírky, mají solidní přehled o pramenech i odborné literatuře, katalogová část – vlastní gros knihy – je zpracována velice precizně, a to včetně grafického řešení, které se ne vždy optimálně vydaří, jak ukazuje např. zmíněná publikace o lysické sbírce militarií. Kombinace těchto faktorů tak činí výsledek úsilí obou autorů badatelsky velice přínosným. Pozitivem je však sama volba tématu. Tím, že se autoři zaměřili na fenomén malovaných zbrojí z konopištské kolekce, je jejich kniha zajímavá nejen pro zájemce o dějiny raně novověkého vojenství, ale i pro badatele dalších historických či umělecko-historických specializací, neboť malované zbroje s motivem Medusy mimo jiné ilustrují odkaz antické tradice, a to v oblasti prozatím nepřiliš často reflektované. Tímto přesahem činí kniha Stanislava Hrbatého a Petra Czajkowského záslužnou službu u nás obvykle velmi rigidně chápaným a pojímaným dějinám vojenství, neboť má potenciál vyvést je mimo úzký

specializační rámec a vstoupit tak do hájemství širěji pojímaných kulturních dějin. Tento typ publikací, navíc takto kvalitně provedených, tak lze jen přivítat, neboť jejich přínos je nesporný.

Josef Šrámek

Seznam recenzentů jednotlivých příspěvků (abecedně):

- dr. Borislav Borisov (Univerzita Paisije Chilendarského v Plovdivu)
doc. Mgr. Veronika Čapská, Ph.D. (Univerzita Karlova v Praze)
doc. Mgr. Martin Čapský, Ph.D. (Univerzita Pardubice)
PhDr. Eva Doležalová, Ph.D. (Akademie věd ČR v Praze, v. v. i.)
Mgr. Jiří Dynda (Akademie věd ČR v Praze, v. v. i.)
doc. Mgr. Petr Grulich, Ph.D. (Univerzita Hradec Králové)
PhDr. Jiří M. Havlík, Ph.D. (Akademie věd ČR v Praze, v. v. i.)
PhDr. Martin Hemelík (Masarykovo klasické gymnázium Říčany)
doc. PhDr. Zdeněk Hojda, CSc. (Univerzita Karlova v Praze)
doc. PhDr. Michaela Hrubá, Ph.D. (Univerzita Jana Evangelisty Purkyně v Ústí nad Labem)
prof. PhDr. Drahomír Jančík, CSc. (Univerzita Karlova v Praze)
PhDr. Josef Kadeřábek (Univerzita Karlova v Praze)
doc. PhDr. Jan Kilián, Ph.D. (Západočeská univerzita v Plzni)
prof. PhDr. Mária Kohútová, CSc. (Slovenská akadémia vied v Bratislave)
PhDr. Petr Kozák Ph.D. (Zemský archiv Opava)
PhDr. Irena Kozmanová, Ph.D. (Research Center Sanssouci Potsdam)
PhDr. Petr Kreuz, Dr. (Archiv Hlavního města Prahy)
Mgr. Ingrid Kušniráková, Ph.D. (Slovenská akadémia vied v Bratislave)
doc. PhDr. Marie Macková, Ph.D. (Univerzita Pardubice)
doc. Mgr. Pavel Marek, Ph.D. (Univerzita Pardubice)
prof. PhDr. Dagmar Mocná, CSc. (Univerzita Karlova v Praze)
doc. Mgr. Pavel Panoch, Ph.D. (Univerzita Pardubice)
Mgr. Kateřina Portmann (Lozoviuková), Ph.D. (Technická univerzita v Liberci)
doc. Mgr. Radmila Prchal Pavlíčková, Ph.D. (Univerzita Palackého v Olomouci)
Mgr. Jana Ratajová, Ph.D. (Univerzita Karlova v Praze)
prof. PhDr. Jiří Sláma, CSc. (Univerzita Karlova v Praze)
PhDr. Jan Štěpán, Ph.D. (Zemský archiv Opava, pobočka Olomouc)
Mgr. Jana Wohlmuth Markupová (Univerzita Karlova v Praze)

Seznam autorů (abecedně):

Mgr. Petr Bartušek (Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích)
Mgr. Iveta Coufalová (Univerzita Palackého v Olomouci)
doc. Mgr. Martin Čapský, Ph.D. (Univerzita Pardubice)
Mgr. Peter Fedorčák, Ph.D. (Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach)
Mgr. et Mgr. Veronika Chmelařová (Muzeum Těšínska)
doc. PhDr. Tomáš Jiránek, Ph.D. (Univerzita Pardubice)
Mgr. Zuzana Koblrová (Univerzita Hradec Králové)
Bc. Leoš Kopka (Univerzita Pardubice)
Bc. Jan Krčál (Univerzita Pardubice)
Mgr. Gabriela Krejčová Zavadilová (Univerzita Pardubice)
doc. Mgr. Jiří Kubeš, Ph.D. (Univerzita Pardubice)
Mgr. Zuzana Křenková, Ph.D. (Vysoká škola chemicko-technologická v Praze)
doc. PhDr. Marie Macková, Ph.D. (Univerzita Pardubice)
Mgr. et Mgr. Dana Marešová (Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích)
Mgr. Lenka Maršálková (Univerzita Pardubice)
Bc. Ondřej Matys (Univerzita Palackého v Olomouci)
Bc. Nela Michalicová (Univerzita Pardubice)
Mgr. Zuzana Orálková (Univerzita Palackého v Olomouci)
Mgr. Vladislava Říhová, Ph.D. (Univerzita Pardubice)
Bc. Petr Šatara (Univerzita Pardubice)
Mgr. Josef Šrámek, Ph.D. (Muzeum východních Čech v Hradci Králové)
Mgr. Michal Téra, Ph.D. (Univerzita Pardubice)
Bc. Denisa Vídeňská (Univerzita Pardubice)

Theatrum historiae 20 (2017)

<http://uhv.upce.cz/cs/theatrum-historiae/>

Vydala: Univerzita Pardubice
(Studentská 95, 532 10 Pardubice, IČO 00216275)

Číslo vydání: 20

Datum vydání: 30. 10. 2017

Vychází nejméně dvakrát ročně

Vydání první – 374 stran, 120 výtisků

Za jazykovou podobu textů odpovídají

autoři jednotlivých příspěvků.

evidenční číslo MK ČR E 19534

ISSN 1802–2502

Redakce:

vedoucí redaktor: prof. PhDr. Petr Vorel, CSc. (Univerzita Pardubice);
zástupce vedoucího redaktora: prof. PhDr. Jiří Mikulec, CSc. (HÚ AV ČR Praha);
výkonný redaktor: PhDr. Vítězslav Prchal, Ph.D. (Univerzita Pardubice);
technický redaktor: Mgr. Lukáš Vavrečka

Vědecká rada časopisu:

doc. Mgr. Petr Grulich, Ph.D. (Univerzita Hradec Králové)
doc. PhDr. Tomáš Jiránek, Ph.D. (Univerzita Pardubice)
doc. Mgr. Antonín Kalous, M.A. Ph.D. (Univerzita Palackého v Olomouci)
prof. PhDr. Milena Lenderová, CSc. (Univerzita Pardubice)
prof. PhDr. Eduard Maur, CSc. (Univerzita Pardubice)
Dr. Françoise Mayer (Université Paul Valéry Montpellier)
prof. PhDr. Miloš Řezník, Ph.D. (Technische Universität Chemnitz)
doc. Mgr. Jan Stejskal, M.A. Ph.D. (Univerzita Palackého v Olomouci)
PhDr. Luboš Velek, Ph.D. (Univerzita Karlova v Praze).

Adresa redakce:

Ústav historických věd
Fakulta filozofická, Univerzita Pardubice
Studentská 84, 532 10 Pardubice
tel.: 466 036 210
e-mail: Jiri.Kubes@upce.cz

